İSLÂM SİYASİ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

5. CİLT

CUMHURİYET DEVRİ

Hazırlayan

İSMAİL KARA

KLASİK

İSLÂM SİYASİ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞME VE SÜREKLİLİK

HİLAFET RİSÂLELERİ

5. CİLT

CUMHURİYET DEVRİ

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

KLASİK

KLASİK
3. Kitap / 5. Cilt

DÜŞÜNCE
Osmanlı Siyaset Düşüncesi 1

İslâm siyasî düşüncesinde değişme ve süreklilik
HİLAFET RİSÂLELERİ

5. Cilt / Cumhuriyet Devri

Hazırlayan İsmail Kara

ISBN 975-8740-01-6 Tk. No.
ISBN 975-8740-31-8 5. Cilt

Birinci Basım Aralık 2005

Tasarım/Kapak Salih Pulcu
Baskı Cilt Elma Basım

KLASİK

Millet Cad. Gülsen Apt. 19/9 34300 Aksaray İstanbul
Tel 0212. 589 15 76 Faks 0212. 589 15 48

klasik@klasikyayinlari.com
www.klasikyayinlari.com

SUNUŞ

Hilafet Risâleleri'nin 5. cildi, 1920-1922 yılları arasında telif edilmiş-basılmış sekiz risâleden ve aynı yıllarda yayınlanmış, ikisi metin içinde, beşi sonda olmak üzere yedi ek metinden oluşmaktadır.

Bu ciltteki metinlerin birkaç hususiyeti var. En başta Milli Mücadele sırasında ve Cumhuriyet'in kuruluş yılları içerisinde yazılmış ve basılmış olmaları zikredilmelidir. Hilafetçi ve ittihad-ı İslâmcı bir söylemle yola çıkan Milli Mücadele hareketi, 1922 yılı sonlarına, Lozan Konferansı arifesine gelindiğinde bu söylemden dikkatli bir şekilde uzaklaşmaya başlayacak, daha sonraki ciltlerde görüleceği üzere giderek tamamen kopacaktır. Sultan Vahdettin'in İngiliz kuvvetlerine sığınması ve firarı, Meclis'te hilafetle saltanatın birbirinden ayrılması, bir başka ifade ile hilafetin iktidarsız bırakılması, yeni halifenin Meclis tarafından seçilmesi ve tahdit edilmesi bu cildin hareketli ve halen tam olarak aydınlatılamamış tarafları olan konularıdır.

Metinlerin ikinci hususiyeti bu yıllarda Hint Hilafet Hareketi'ne mensup müelliflerin eserlerinde görülen ciddi artıştır. I. Cihan Harbi sonrası şartlarda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir uzlaşma arayan Hindistanlı Müslüman aydınlar Osmanlı hilafetine verdikleri desteği artırarak sürdürecek ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa kamuoyunu etkilemek için eserlerini Urducanın yanısıra İngilizce de neşredeceklerdir.

Üçüncü olarak bu ciltte yer alan Reşid Rıza'nın eserinden bahsedilmelidir. Afgani-Abduh çizgisinin sadık takipçilerinden Osmanlı vatandaşı Reşid Rıza'nın, Osmanlı hilafeti ve Ankara hükümetinin tasarrufları konusundaki fikirlerini takip etmek, okuyuculara çağdaş İslâm düşüncesinin genel seyri kadar bu düşünceye katkıda bulunmuş zevatın nazarî taraflarının derinliği, İslâm tarih tecrübesine bakışları ve uluslararası siyasî gidişi yorumlama kapasiteleri konusunda da birçok ipucu verecektir. (Reşid Rıza'nın bu mühim ve hacimli eserini tercüme etme zahmetine katlanmayı, "vazifesi"ni yerine getirme babında yeterli kabul etmeyip benim arzum üzerine hem eseri tahlil ede-

rek hem de Reşid Rıza'nın hilafetle ilgili bütün makalelerini kronolojik ve açıklamalı bir liste halinde sunarak emek mahsulü bir "Giriş" metni yazan meslektaşım Suat Mertoğlu için ne desem azdır. Sağ olsun. Bu tercüme ve ön çalışmanın ilerde hacimli bir esere dönüşmesi halisane ortak temennilerimizden biridir).

Teşekkür listemiz de bir taraftan kabarıyor. Yardım ve katkılarına yeni mazhar olduğumuz İbrahim Kalın, Emin Nedret İşli, Cemil Aydın ve Ali Adem Yörük arkadaşlarıma müteşekkirim.

Benim arzum üzerine başından itibaren bu projenin sekreterliğini samimi gayretleriyle ve başarıyla yürüten talebem Nergiz Yılmaz Aydoğdu hanımefendi, 4. cildin basılmasının ardından, çoluk-çocuk sahibi olmak ve doktorasına yoğunlaşmak gibi benim de haklı bulduğum sebeplerle görevinden affını talep etti. Gerekçeleri yerinde olduğu için talebi kabule mazhar oldu. Aslında 4. ciltten sonraki ciltlerde neşredilecek fakat ön hazırlıkları daha önce yapılmış risâlelerin bir kısmında da onun görünen-görünmeyen emekleri, katkıları, hatıraları bulunmaktadır. Kendilerine hem şahsım hem de bu külliyattan yararlanan/yararlanacak olan okuyucularımız adına teşekkür ediyorum; yeni çalışmaları ve meşgaleleri gönlünce, hayırlı ve bereketli olsun.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır, tenkit ve tekmile de sizden olsun.

Bağlarbaşı, 1 Ekim 2005

İsmail KARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ YAZILARI

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER
İsmail Kara
3

REŞİD RIZA'DA HİLAFET DÜŞÜNCESİ
BİR KRONOLOJİ VE TAHLİL DENEMESİ
Suat Mertoğlu
45

HİLAFET RİSÂLELERİ

•• 43. RİSÂLE ••
HİLAFET MESELESİ, İNGİLTERE, ARAP YARIMADASI VE OSMANLI HİLAFETİ
Ebü'l-Kelâm Âzad
97

•• 44. RİSÂLE ••
HİLAFET VE HİNDİSTAN
Seyyid Süleyman Nedvî
139

•• 45. RİSÂLE ••
HİLAFET VE İNGİLTERE
Seyyid Mahmud
173

•• 46. RİSÂLE ••
HİLAFET-İ İSLÂMİYE VE ÂL-İ OSMAN
Muhammed Safa Bey
231

•• 47. RİSÂLE ••
[HİLAFETİN SALTANATTAN TEFRÎKİ]
Türkiye Büyük Millet Meclisi
251

• EK 1 •
SULTAN VAHİDEDDİN'İN HALİFELİKTEN HAL'İ VE ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİNE DAİR TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI
281

• EK 2 •
NUTUK'TA HİLAFETİN SALTANATTAN TEFRİKİ VE ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ
Mustafa Kemal Paşa
325

•• 48. RİSÂLE ••
FİRARÎ VAHİDEDDİN HALİFE DEĞİL İDİ ÂLEM-İ İSLÂMIN DİKKATİNE
Abdünnâfi
341

•• 49. RİSÂLE ••
HÜKÜMDARLIK KARŞISINDA MİLLİYET VE MESULİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ
Lütfi Fikri
351

•• 50. RİSÂLE ••
HİLAFET YAHUT İMAMET-İ UZMÂ
Muhammed Reşid Rıza
367

EKLER

•• EK 1 ••
HİLAFET MESELESİ
Arnold J. Toynbee
533

•• EK 2 ••
HİND HİLAFET CEMİYETİ MURAHHASI
[MUSTAFA SAĞİR HAN] ile MÜLAKAT
Eşref Edip
539

•• EK 3 ••
ÂLEM-İ İSLÂMA BEYANNAME
Mustafa Kemal [Paşa]
551

•• EK 4 ••
HALK SALTANATI
LÜTFİ FİKRİ BEY'İN "HÜKÜMDARLIK KARŞISINDA
MİLLİYET VE MESULİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ"
HAKKINDAKİ RİSÂLESİNE CEVAP
Fuat Şükrü [Dilbilen]
555

•• EK 5 ••
LÜTFİ FİKRİ BEY'E CEVAP
HİLAFET, MİLLİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ
Süleyman Nazif
567

GİRİŞ YAZILARI

RİSÂLELER VE MÜELLİFLERİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

İSMAİL KARA

Bu kısımda, okuyucuların kitaba ve meseleye daha kolaylıkla ve üst düzeyde dahil olmalarını mümkün kılmak maksadıyla beşinci cilde alınan risâleler ve yazarları-mütercimleri, farklı kıstaslara göre tasnif edildikten sonra müelliflerin hal tercümeleri ve eserlerin muhtevalarını tanıtan, hususiyetlerine dikkat çeken, problemli noktalara işaret eden bazı bilgiler verilecek, özetler ve değerlendirmeler yapılacaktır. Hal tercümesi bilinen/kolay bulunabilen zevat hakkında bazı ansiklopedik kaynaklara işaret etmekle iktifa edilirken hal tercümesi bilinmeyen müellifler için bulunabilen malumat aktarılmış ve kaynaklara atıf yapılmıştır. Burada yapılmak istenen uzun biyografiler yazmak değil risâlelerin anlaşılmasına yarayacak muhtasar malumat aktarmaktır. Risâlelerin bir kısmı hakkında verilen bilgilerin de diğerlerine göre uzun tutulduğu görülecektir. Bunun sebebi büyük ölçüde eserin veya yazarın önemi, bazan da risâlenin uzun bir metin oluşudur. Yazar ve risâlelerin tanıtım ve değerlendirme akışı, kitaptaki sıralamaya uygun olarak büyük ölçüde kronolojiktir.

1. Risâle ve Yazarların Tasnifi İçin Kıstaslar

Bu cilde aldığımız hilafet risâleleri ve ek metinler ile bunların yazarları ve mütercimleri, farklı kıstaslarla tasnif ve değerlendirilmeye tabi tutulduğunda üzerinde çalıştığımız meselenin dinî, siyasî, coğrafî ve kültürel hatta dönemsel boyutlarını daha rahat takip etmek imkân dahiline girecektir.

1. Kıstaslardan biri müelliflerin mensup oldukları meslek veya grupla alakalı olarak tesbit edilebilir. Bu cildin akışına bakıldığında yazar ve müter-

cimler arasında aydın-gazeteci-siyasetçi grup öne çıkmaktadır (Ebü'l-Kelâm Âzad, Seyyid Mahmud, Muhammed Safa Bey, Mustafa Kemal Paşa, Ömer Lütfi Fikri, eklerde Toynbee, Mustafa Sağir-Eşref Edip, Mustafa Kemal Paşa, Fuat Şükrü, Süleyman Nazif ve mütercimlerden Süleyman Tevfik). Bu grubu üç kişi ile ilmiye mensupları takip etmektedir (Seyyid Süleyman Nedvî, Abdünnafi, Reşid Rıza). 47. risâlenin ve ona ek olarak verilen metinlerden birinin müellifi TBMM sayılır çünkü hilafetle saltanatın birbirinden ayrılması probleminin Meclis'teki safahatını ve tartışmaları vermektedir. Bu risâlenin ikinci eki ise Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta bu meseleyi anlatımına tahsis ettiği kısımdır. (Mukayese imkânı vermek için 1 ve 2. ciltlerde ilmiye ve tarikat mensubu yazar ve mütercimlerin, 3. ciltte mülkiye-adliye, 4. ciltte ilmiye mensupların sayı olarak önde olduklarına işaret edelim). Bu ciltte -bilebildiğimiz kadarıyla- tarikat mensubu tek kişi hilafeti de olan Seyyid Süleyman Nedvî'dir. Gençlik yıllarında tarikata mensup olan Reşid Rıza'nın bu cilde aldığımız metnini yazdığı yıllarda tarikatla bir alakası kalmamıştır. Bu ciltteki tek gayrımüslim yazar Toynbee'dir ve İngiltere'nin yürüttüğü Osmanlı hilafetinin kontrol altına alınması, zayıflatılması ve ilgası süreçleriyle yakından alakalı bir akademisyen ve İngiliz gizli servis mensubudur. Onun hilafete dair 1925'te yazdığı kitap *Hilafet Risâleleri*'nin muhtemelen 7. cildinde yer alacaktır.

2. İkinci kıstas bu ciltteki eserlerin dinî-siyasî istikameti ve buna bağlı olarak muhtevası ile alakalıdır. İlk defa bu ciltte doğrudan Osmanlı hilafeti aleyhtarı bir metnin yer almadığını söyleyebiliriz. Yalnız hilafetin saltanattan ayrılmasını savunan ve bunu gerçekleştiren Meclis görüşmelerinin, muhtevası itibariyle Osmanlı hilafetini fiilen zayıflattığı, onu içeride tartışılır hale getirdiği söylenebilir. Reşid Rıza'nın metni de bu açıdan kısmen Meclis'teki görüşmelere paralel düşen bir karakter arzetmektedir.

3. Üçüncü kıstas, metinlerin telif edildiği ve basıldığı coğrafya (bölge, şehir) ve bu coğrafyaların Osmanlı hilafeti ve yürüttüğü siyasetle irtibatıdır. Bu cilde alınan risâlelerin yazıldığı-basıldığı yerler arasında İstanbul bariz şekilde öne çıkmaktadır (Muhammed Safa Bey, Meclis'in risâlesi, Abdünnafi, Ömer Lütfi Fikri, eklerde Fuat Şükrü ve Süleyman Nazif). Üç risâle Hindistan şehirlerinde (Kalküta, A'zamgarh, Patna) yazılmış ve basılmıştır (Ebü'l-Kelâm Âzad, Seyyid Süleyman Nedvî, Seyyid Mahmud). Bir risâlenin telif ve baskı yeri Kahire (Reşid Rıza), eklerdeki bir makalenin baskı yeri de Londra'dır (Toynbee).

4. Dördüncü kıstas olarak risâlelerin telif edildikleri dile bakılabilir. Sekiz risâlenin ve yedi ekin yer aldığı bu ciltte başat dil Türkçedir (Muhammed Safa Bey, Meclis risâlesi, Abdünnafi, Ömer Lütfi Fikri, eklerde Eşref Edip, Mustafa Kemal Paşa, Fuat Şükrü, Süleyman Nazif). Türkçeyi ilk defa üç me-

tinle Urduca (Ebü'l-Kelâm Âzad, Seyyid Süleyman Nedvî, Seyyid Mahmud), bir metinle Arapça (Reşid Rıza) ve eklerde bir metinle İngilizce (Toynbee) takip etmektedir. Yalnız Ebü'l-Kelâm Âzad'la Seyyid Mahmud'un Urduca eserlerinin eşzamanlı olarak İngilizce tercümelerinin de yine Hindistan'da basıldığını ve Muhammed Safa Bey'in risâlesinin de önce Arapça yazılıp İstanbul'da kendisinin çıkardığı *el-Adl* gazetesinde tefrika edildiğini belirtmek gerekir. Meclis risâlesinde yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması da Arapçaya tercüme edilmiş ve notlarla birlikte *el-Menar*'da yayınlanmıştır. H. Laoust'un, Reşid Rıza'nın eserini Fransızcaya tercüme edip neşretmesi ise hayli geç bir tarihte, 1938'de gerçekleşmiştir.

1920-1923 yılları arasında Avrupa dillerinde doğrudan hilafetle ilgili eserlerin, risâlelerin yazılıp basılmadığını görmek ilk anda şaşırtıcı gelebilir. Bizce bu durumun iki önemli sebebi bulunmaktadır: İlki I. Cihan Savaşı sonrası şartlarda gücü zayıflayan Osmanlı hilafeti konusunda batılı siyasî ve fikrî ortamlarda bir belirsizliğin, daha doğru bir ifade ile bir bekleme devresinin ortaya çıkmış olmasıdır. Başından itibaren Osmanlı hilafeti ile çok yakından ilgilenen İngiltere, mütareke sonrasında Almanya'nın hilafetle ilgili politikalarını devredışı bırakarak gemleri tamamen eline aldığı kanaatındadır ve bu yüzden fevkalâde rahatlamıştır. 1922 Kasımında Osmanlı sultanı ve halifesi Sultan Vahdettin'in kendisine, İstanbul İngiliz Kuvvetlerine sığınması, daha yerinde bir tabirle kendisine sığınmak mecburiyetinde kalmasını sağlamış olması Ankara kadar belki ondan daha fazla İngiltere'nin işini kolaylaştırmıştır. İkinci sebep, hilafetçi ve İslâmcı bir söylemle Milli Mücadele'yi başlatan ve artık İstanbul'a karşı yeni bir siyasî güç merkezi olarak ortaya çıkan Ankara'nın hilafet konusunda ne yapacağı sorusunun tam cevaplandırılamamış olmasıyla alakalıdır. Bu soru Lozan Konferansı öncesinde büyük ölçüde cevabını bulacak, hilafetin saltanattan ayrılması bu yeni sürecin ilk işareti olacaktır. Daha sonraları Cumhuriyeti kuran kadronun da ifade edeceği üzere 1922'nin son günlerinde artık hilafetin ilgası süreci sarih bir şekilde başlamıştır. 1923 yılında Ankara ve İstanbul'da hilafet merkezli bir "risâleler savaşı"nın yaşanmasının sebebi de budur.

5. Bu cilde aldığımız risâleler arasındaki en önemli benzerlik Hint asıllı müelliflerin sayısında hemen farkedilecek bir artışın olmasıdır (Ebü'l-Kelâm Âzad, Seyyid Süleyman Nedvî, Seyyid Mahmud, eklerde Mustafa Sağir). XIX-XX. yüzyılda Osmanlı hilafeti meselesinin, müstemlekeci İngiliz politikalarıyla da irtibatlı olarak Hindistan'la, Hindistan'daki Müslümanlarla bağlarının önceki dönemlere göre daha güçlü bir hale geldiği bilinen bir husustur. I. Cihan Harbi'nin Osmanlı Devleti'nin aleyhine neticelenmiş olmasının bu irtibatın problemlerini artırarak yoğunlaştırdığı ve bu yoğunluğun hilafetle alakalı kitaplara, makalelere, Hint Hilafet Hareketi başta olmak üzere yeni organizasyonlara yansıdığı da görülmektedir.

Eklerde verdiğimiz, Eşref Edip'in Mustafa Sağir'le yaptığı konuşma Hint Hilafet Hareketi içindeki İngiliz misyonuna işaret etmesi açısından mânidardır. 1921 yılı başında Hindistan'ın Peşaver bölgesi Müslümanlarını temsilen Türkiye'ye gelen, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Ankara'ya geçen ve Mustafa Kemal adına Kılıç Ali Bey tarafından karşılanan Mustafa Sağir'in, İstanbul'a göndermek istediği gizli bir mektuptan ve üzerinden çıkan belgelerden İngiliz ajanı olduğu anlaşılır. 10-23 Mayıs 1921 tarihleri arasında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde halkın huzurunda yapılan yargılamasında suçunu itiraf eder, hikâyesini anlatır, neticede idama mahkûm edilerek 24 Mayıs 1921'de Karaoğlan Çarşısı'nda hüküm infaz edilir.[1]

2. Risâlelerin Muhtevaları ve Müellifleri

43. Aslen Afganistanlı bir aileye mensup olan, Hindistan bağımsızlığı ve Hint Hilafet Hareketi önderlerinden Ebü'l-Kelâm Âzad'ın (Mekke 1888-Hindistan 22 Şubat 1958)[2], kısmî tercümesine yer verdiğimiz *Hilafet aur Ceziretü'l-Arab* başlıklı Urduca telif edilmiş ve ısrarla Osmanlı hilafetinden yana tavır sergileyen risâlesi[3], hilafet eksenli Osmanlı-Hindistan ilişkileri, İngiltere'nin Hindistan merkezli hilafet politikaları ve I. Cihan Savaşı sonrasında bu münasebetlerin aldığı karmaşık vecheler gibi konularda önemli bir metindir. Eserin hayli uzun ve bizim tercümeye dahil etmediğimiz ilk kısımları (s. 1-179) Osmanlı hilafeti öncesi dönemler olarak, dört halife ile Emevî ve Abbasî halifelerine tahsis edilmiş bir tarihçedir. Müellife göre dört halife dönemindeki hilafet ile hâlâ devam etmekte olan sonraki hilafet şekli, mutlak hakimiyet, saltanat ve padişahlık unsurlarının devreye girmesiyle farklılıklar arzetmektedir. Bunanla beraber halifeye itaat Allah'a ve Peygamber'e itaatın bir devamıdır ve halifeye itaat İslâmî cemaat hayatının temelidir. İmam ve halifenin seçimi ümmete ait bir haktır, bu yüzden ilk dört halifenin seçimi meşveret ve şûra yoluyla, Müslüman cemaatın fikriyle ve eliyle olmuştur. Bu süreçte soy, hanedan ve veliahtlık sözkonusu olmamıştır. Emevîlerle başlayan ve daha sonra devam eden hanedana ve soya dayalı hilafet-saltanat usulü problemlidir. Fakat hilafetin Kureyş kabilesine ait olduğu görüşü yanlıştır.

••••••

1 Hindistan asıllı İngiliz vatandaşı ve İngiltere adına casusluk yapan Mustafa Sağir hakkında bk. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, I-II, İzmir, İleri Kitabevi, 1995, s. 67-70; Bülent Gökay, "Ankara'da bir İngiliz casusu", *Tarih ve Toplum*, sayı: 98; Şubat 1992, s. 22-23; aynı yazar, "Mustafa Sağir olayı ve Sovyet istihbarat teşkilatı", *Tarih ve Toplum*, sayı: 114, Haziran 1993, s. 22-23.

2 Hayatı, mücadelesi ve eserleri için bk. Azmi Özcan, "Ebü'l-Kelâm Âzâd", *DİA*, X, 335-36.

3 Kalkuta, 1920, 334 s. (Tıpkı basımı, Delhi, 1961). Mirza Abdülkadir Bey'in İngilizce tercümesi: *Khilafat and Jaziratul Arab*, Bombay, 1920.

"Osmanlı hilafeti" başlıklı kısım (s. 179-192), Abbasî hilafetinin Bağdat'ta ve ardından Kahire'de bitişi ile Osmanlı hilafetinin Yavuz Selim'in Mısır'ı fethinin ardından ortaya çıkmasıyla başlıyor. Müellif, hilafetin Osmanlılara geçişini herhangi bir tartışmaya ve farklı görüşlere yer vermeden net bir şekilde ortaya koyar. Halife el-Mütevekkil Yavuz Selim'e biat etmiş ve bütün hilafet hak ve imtiyazlarını ona devretmiş, ayrıca mukaddes emanetleri de ona teslim etmiştir. Mısır ve Suriye'deki minberlerden Cuma ve bayram hutbelerinde Osmanlı sultanının "emiru'l-müminîn" olarak hemen zikredilmeye başlaması ve hac işlerinin Osmanlılar tarafından tedviri hilafetin intikalinin ve haklılığının açık delilidir. Âzad'ın, "Halife el-Mütevekkil Sultan Selim'e biat etmemiş olsa idi, hilafet yine dönemin en büyük ve şeriatı, müminleri korumaya en muktedir İslâm devleti olarak Osmanlıların eline geçecekti" şeklinde özetlediği görüşü hilafetle siyasî iktidar ve Müslümanlarla, İslâm topraklarını koruma kabiliyeti arasındaki kuvvetli bağa işaret etmektedir. Yazar şöyle devam ediyor:

> "(...) Bütün dünya Müslümanlarının fiilen delil olarak kabul ettikleri hususlar şuydu ki, Abbasî halifelerinden sonra sadece Osmanlı sultanları bu [hilafet] hakk[ın]a sahipti ve başka herhangi bir İslâm devleti böylesine kapsamlı iktidar ve yetkilere sahip olmadı. (...) I. Sultan Selim'den başlayarak bugüne kadar Osmanlı sultanları tartışmasız dünya Müslümanlarının halife ve imamları olmuştur. Bu dört yüzyıllık süre içinde hilafet iddiasında bulunan bir tek kişi karşılarına çıkmamıştır. Emevî ve Abbasî dönemlerinde sayısız rakip ve iddia sahiplerine rastlıyoruz. Ancak Osmanlı saltanatı boyunca hilafet iddiasında bulunan başka herhangi bir kimseye rastlanmıyor. Elbette iktidar iddiasında olan birçok kimse ortaya çıkmıştır, ancak bunlardan hiçbiri İslâmın merkezindeki hilafet üzerine herhangi bir iddiada bulunmamıştır. Yüzyıllardan beri İslâm ile İslâm beldelerini koruyan kılıç [iktidar] Osmanlılardadır. Yüzyıllardan beri sadece onların bağrı İslâm yolunda yanıktır, sadece onların cesetleri İslâm için kana bulanmıştır ve yeryüzündeki Müslümanlar, İslâmın ve merkezinin korunmasıyla ilgili sorumluluğu onlara bırakmışlardır. Dünyanın herhangi bir köşesindeki bir Müslüman, imanın dördüncü rüknü olan hac farizasını yerine getirmek amacıyla yola çıktığında, Arafat meydanında namaz kılarken Osmanlı imamet ve hilafetinin dinî önderliğini kabul etmek zorunda kalır ve hac farizasını yine Osmanlı halifesinin gönderdiği nâibin emrinde gerçekleştirir" (s. 184-85).

Tarihî ve fiilî realite bu olduğu için Şerif Hüseyin'in gayrımüslimlerle bir olup isyan etmesi ve Hicaz bölgesini İstanbul'dan koparmaya çalışması, gayrımeşru olmak bir yana fırsatçılık ve düşmanlıktan başka bir şey değil-

dir. Onun için bütün Müslümanların Haremeyn'i isyancılardan kurtarmak, bunun için gerekirse savaşmak gibi dinî bir vazifeleri bulunmaktadır. İçinde bulunulan şartlar Müslümanlarla Osmanlı hilafeti arasındaki bağları kuvvetlendirme zamanıdır. Kim buna aykırı bir şey yaparsa bu Allah ve Resulü'nün itaatından çıkmak olduğu gibi hadiste belirtildiği üzere Cahiliye ölümü ile ölmeye de sebeptir. Bu hususlarda Avrupalıların propagandalarına aldanmak en büyük gaflettir çünkü Avrupalılar Osmanlı'ya İslâmın bayraktarı olmaları ve Avrupa'nın kalbine kadar nüfuz etmeleri sebebiyle diğer İslâm devletlerine olduklarından çok daha fazla düşmandırlar.

Bir sonraki kısım "Hint Müslümanları ve Osmanlı sultanlarının hilafeti" başlığını taşıyor (s. 193-203) ve esas itibariyle Hint Müslüman yöneticilerinin başından itibaren hilafet merkezine protokol itibariyle ve mânevî bakımlardan sadakat derecesinde bağlı olduğunu ve bunun Yavuz Selim'den itibaren Osmanlı hilafeti için de devam ettiğini anlatıyor. Osmanlı hilafetinin Hint ve civar bölge Müslümanları ile idarecileri tarafından kolaylıkla kabul edilip benimsenmesinin bir sebebi bu gelenek ve Osmanlıların bölgeye karşı hiç eksilmeyen yardım ve ilgileri ise bir diğer önemli sebebi de Osmanlı Devleti'nin giderek bütün İslâm dünyasına sirayet eden siyasî gücünü, İslâmı yaymak ve küffarla, Avrupa devletleriyle harbederek ehl-i İslâmı korumak başta olmak üzere dinî hizmetlerini ve dinî otoritesini kabul ettirmesidir. Zeydî imamlarının idaresi altında bulunan Yemen bölgesindeki âlimlerin de bu gerekçeler ve vâkıalar karşısında Osmanlı hilafetini meşru gördükleri bilinmektedir. Bu zaviyeden Batılı araştırmalarda olduğu gibi Hindistan-Osmanlı irtibatını II. Abdülhamit dönemi ve ittihad-ı İslâm politikalarıyla sınırlı görmek, bunlarla başlayıp geliştiğini söylemek hilaf-ı hakikattır. Bu vurgu Hintli müelliflerin hemen hepsinde, bu ciltte yer alan Nedvî ve Seyyid Mahmud'un eserlerinde de vardır.

Âzad'a göre hilafet meselesenin layıkıyla ve ciddiyetle anlaşılabilmesi, yeniden tartışılabilmesi için tevhid meselesini bir daha ele almak gerekecektir. Çünkü tevhid öncelikle itikadî bir terim olarak Allah'ın birliği ve buna olan itikat olsa da Müslümanların siyasî birliği, dolayısıyla hilafet konusu da bundan bağımsız değildir (s. 201 vd). Nitekim İslâm tarih tecrübesinin hemen her döneminde -teknik tartışmalar ve fiilî bölgesel müstakil idareciler olsa da- merkezî bir iktidarın/hilafetin güçlü bir unsur olarak hep var olagelmesi tevhidin bu mânasının da anlaşıldığını gösterir. İslâmın merkezi Kâbe olduğu ve hac hizmetleri Müslümanların birliği açısından çok hususi bir yer tuttuğu için bu bölgeyi ve bu hizmetleri elinde bulunduran, küffara karşı cihadı sürdüren siyasî gücün hilafet hakkı her zaman önde ve meşru olmuştur. Yavuz Selim'den itibaren Osmanlıların durumu da böyledir ve şu anda hilafet iddiasında bulunan-bulunmayan Müslümanlarla ve

buralardaki yöneticilerle kıyas kabul etmeyecek üstünlüklere, faziletlere sahiptir.[4]

Müellif cihad ve İslâm dünyasının müdafaası meseleleri üzerinde durduktan sonra (s. 213-261) hilafetle irtibatlı olarak Hicaz bölgesi ve kutsal beldeler meselesine intikal etmektedir (s. 262 vd.). Kâbe, Mekke-Medine ve buralarda yapılan hac ibadeti tevhid inancının mekân-coğrafya boyutunu ifade eden "merkez" yerler olarak İslâmın birliği ve hilafet meselesi için fevkalâde mühimdir. Bu ehemiyet aynı zamanda âyet ve hadislerle, tarihî tecrübeyle ortaya konmuş ve isbat edilmiş bir önemdir. Mekke'nin fethi, Yahudilerin, müşriklerin Medine'den ihracı, gayrımüslimlerin Harem topraklarına girmelerinin yasaklanışı bu merkez düşüncesinin dinî olarak ne kadar hayati ve derin bir mesele olduğuna işaret eder. Arap Yarımadası, Hicaz bölgesi ise merkezî yerleri de içine alan civar bölgelerdir ve civar merkezin emniyeti ve garantisi için merkez kadar önemlidir.

"O halde şeriat kanunları ve bunca rivayet ve hadisler mûcebince, -halifenin geçici olarak belli bir gruba [Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilere] herhangi bir inandırıcı sebeple izin vermesi dışında- Ceziretu'l-Arap'ın sadece Müslüman nüfusa tahsis edildiği sabit olmuştur. Bu husus apaçık ortadadır. Şeriat Ceziretu'l-Arap'ta gayrımüslimlerle Müslümanların yani iki dinin yanyana bulunmasına karşı olduğuna göre buraya Müslüman olmayanların tasallutu veya egemenliği nasıl kabul edilebilir?"

••••••

4 Âzad'ın bu konuda söyledikleri zikre değer: "Herkes şunu kabul etmelidir ki, Osmanlı sultanları ve Türklerin dışında Müslümanların herhangi bir hükümeti veya milleti yakın çağda İslâma ve ümmete böyle bir hizmette bulunmamıştır ve dünya Müslümanlarına ait olan bir farzı herkes adına tek başına kendisi yerine getirmiştir. Gerçekten bu Türklerin öylesine muazzam başarısıdır ki, bunun eşi ve benzeri ilk dönemden sonra Müslümanların herhangi bir hakim milletinin tarihinde görülmemektedir. Bundan sadece bütün Avrupa'nın birleşik Hıristiyan cihadını [Haçlıları] yenilgiye uğratan Selahaddin-i Eyyubî'nin daveti müstesnadır. Ancak o da sınırlı bir süre içindeki savunma idi. Sürekli olarak tam 300-400 sene ancak Türklerin İslâmî savunması sözkonusu oldu. Bütün bu dört yüzyılda yeryüzünün bütün Müslümanları kendi en büyük millî görevleri konusunda gaflette bulundular. Başka hiçbir millet, bu kutsal yolda tek bir yara almadı. Hiçbir hükümdar bunun için tek bir adım atmadı. Sadece Türkler tek başına dünyanın bütün Müslümanları adına bu farzı yerine getirdi. Onlar bütün Müslümanların yataklarında rahat ve huzur içinde yatmalarını sağladı ve kendileri için sürekli kan ve savaş yolunu seçtiler. (...) Pek mümkündür ki, bazı diğer bölgelerin Müslümanları Türklerden daha çok namaz kılmıştır, ancak namazın tesisi yolunda kimse onlardan daha fazla kanını akıtmamıştır. Pek mümkündür ki, Arabistan ve Hindistan Müslümanlarının dilleri onlardan daha çok Kuran'ı tilavet etmiştir. Ancak Kuran'ı koruma yolunda dört yüz yıldan beri ancak onların göğüsleri yara almıştır. Eğer Allah'ın şeriatı hak ise ve Kur'an ile sünnetin kararı bâtıl değilse, şuna inanmalıyız ki, Allah yolundaki cihadın hiçbir kaygı yükü omuzlarında bulunmayan diğer memleketlerin binlerce âbid ve zahit Müslümanından Türklerin bir tek günahkâr ve hatalı ferdi bile Allah katında daha çok fazilete ve sevgiye layıktır".

Yazara göre "Cezîretü'l-Arap" (Arap Yarımadası) hadiste geçen bir ifade ve tarihçilerin-coğrafyacıların hudutlarını tayin ettiği bir yer olarak Hint Okyanusu, Basra Körfezi, Akdeniz, Kızıldeniz ve Dicle-Fırat nehirleriyle sınırlı bölgenin adıdır ve bu tarihî tanımın değişmesi, değiştirilmesi hiçbir şekilde sözkonusu olmamalıdır. Bu geniş coğrafya içinde İslâm dininin Mekke ve Medine'den sonra üçüncü büyük ziyaretgâhı, Müslümanların ilk kıblesi olarak Kudüs'ün hususi bir yeri bulunmaktadır. Gayrımüslimler bu mukaddes şehre tecavüz etmeyi düşünürlerse Haçlı seferlerine karşı yürütülen cihadlara benzer harplerin olacağında kimsenin şüphesi olmamalıdır.

Risâlenin son kısmı İngiliz politikalarıyla hilafet meselesi arasındaki ilişkilere tahsis edilmiştir (s. 286 vd.). İngiltere yakın tarihi boyunca idaresi altındaki Hindistan Müslümanlarının muhalif teşebbüslerine karşı Osmanlı hilafetinin nüfuzunu kullanmayı denerken Hindistan ve Osmanlı Devleti de bu problem ve imkânları kullanarak aralarındaki siyasî, dinî, kültürel münasebetleri hilafet merkezli olarak geliştirmeye ve sağlamlaştırmaya, buradan bir savunma hatta bir inşa faaliyeti ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Onun için Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında I. Cihan Harbi'ne girişi çok taraflı olarak problemler doğurmuştur. Âzad'ın da aktardığı üzere İngiliz hükümeti kendi durumunu tesbit etmek, Hintli Müslümanlarda din-hilafet odaklı en ufak bir huzursuzluk doğurmamak ve kendi lehinde zaman kazanmak için bütün kanalları kullanarak şu meâlde açıklamalar yapmak mecburiyetini hissetmiştir:

"Savaş ilânıyla ilgili haber resmen Hindistan'da duyurulduğu zaman [İngiltere tarafından] aşağıdaki hususlara da dikkat çekildi:

1. Türk hükümetine karşı savaşımız saldırı değil savunma niteliğindedir. Biz (İngiltere) iki ay boyunca her türlü muhalif ve savaş niteliğindeki hareketlere sabrettik ve dayandık ve savaşı önlemek için elimizden gelen çabayı harcadık. Ne var ki, Türk hükümeti saldırılarını sürdürdü. Şimdi biz savaş ilân etmek zorunda kaldık.

2. Hindistan Müslümanları, bu savaşta bizim veya müttefiklerimiz tarafından dinî duygularını incitecek herhangi bir eylemde bulunulmayacağı konusunda emin olmalıdırlar. Aralarında Irak'ın da bulunduğu Müslümanların bütün kutsal yerleri güvende olacaktır. Bunlara tam olarak saygı gösterilecektir. İslâmın kutsal hilafet makamına karşı herhangi bir teşebbüste bulunulmayacaktır. Bizim savaşımız, Müslümanların halifesi veya İslâma karşı değil, şu anda Almanya'nın etkisi altında olan Türk [İttihatçı, Erkân-ı Harbiye] Nezareti'ne karşıdır. İngiliz hükümeti bu konuda sadece kendi namına değil bütün müttefikleri namına sorumluluğu üstleniyor.

Bu, 1 Kasım 1914'te Hindistan'daki İngiliz hükümeti tarafından savaş ilânı duyurusuyla beraber yapılan resmi açıklamanın özetidir. Bu açıklama ve ilân Hindistan'ın her köşesinde yapıldı ve bütün Müslümanlara iletildi. Yani, İngiliz yönetimindeki Hindistan'da hiçbir Müslüman evi yoktu ki o bu açıklamadan habersiz olsun. Daha sonra, *Near East* gibi gazetelerden öğrendik ki, benzeri açıklamalar Mısır ve Sudan'da da yapıldı. Bu açıklamadan sonra, İngiltere ve Hindistan'daki yetkililer sürekli olarak bu tür açıklamalar yapmışlardır. Kısacası, bu tür ilân ve açıklamaların bu kadar yaygın ve sürekli bir şekilde yapıldığının başka bir eşini görmek mümkün değildir".

İngiltere hükümetinin her tarafa yayıp duyurduğu bu beyan bir savaş hilesi olmakla beraber etkisini göstermekte gecikmedi, en azından Hintli Müslümanları İngiltere karşısında üçe böldü, ulemanın önemli bir kısmı bile Osmanlıları savunmak için İngilizlere karşı çıkılmasının mevcut şartlarda farz olmadığını söylediler. Yazara göre İngilizlerin bu başarısı veya Hintli Müslümanların İngilizlerin samimiyetine inanmaya varan bu basiretsizliği daha o gün "İslâm hilafetini sona erdirdi". Savaşın bittiği, mütarekenin yapıldığı, kutsal beldelerin, Kudüs'ün, Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edildiği bugün (1920) yapılacak şey yine Osmanlı hilafetini savunmak için savaş dahil elden gelen her şeyi yapmak ve İngiliz politikalarına karşı çıkmaktır. Hintli Müslümanlar, İngilizler namazımıza, ezanımıza karışmıyorlar diye hilafet için cihadı terk ederlerse bu ağacın köklerinin ve gövdesinin tahribi bahasına dallarının varlığıyla yetinmeleri, avunmaları mânasına gelecektir.

Müellif usulle alakalı iki teklifte bulunuyor: Terk ve ihtiyar. *Terk*, bugüne kadar yapılanlardan ve sahip olunan şeylerden vaz geçmek, onları terki göze almak; *ihtiyar* ise bugünden itibaren yapılması gereken işler konusunda kararlar almak ve irade ortaya koymaktır. "Müslümanların düşmanı ve rakibi olan saldırgan gayrımüslimlerle ve yandaşlarıyla [İngilizler ve müttefikleriyle] sevgi, hizmet ve destek kapsamına giren bütün bağlantıları kesmek" de terke dahildir ve şeriat dilinde buna *terk-i müvâlât* denmektedir.

Âzad'ın son sözlerinden biri "Laflara zaman kalmadı, artık hareket zamanıdır" olacaktır. Hareketlerden biri de Hint Hilafet Hareketi'dir fakat her şey değildir:

"Bütün Müslümanlar, Hindistan Hilafet Komitesi'ni kuran ve ülke çapında şubelerinin açılmasına önayak olan, milletin hayrına düşünenlerin hepsine şükran borçlu olmalıdır. Ancak Hilafet Komitesi'nin organizasyonu, Müslümanları, şer'î ve cema'î nizamı kurmalarından alıkoymamalıdır. Hilafet Komitesi paralar toplayacak, gösteriler yapacaktır, açıklama ve

protestolarda bulunacaktır. Ama milleti toparlayamaz. Komiteler cemaat çıkaramaz, şer'î nizam da kuramaz veya şer'î nizamın yerine geçemez. Şer'î hükümleri bilmek, onları uygulamak, ayrılık ve kargaşaya son vermek, birlik ve dirliği kurmak için üstün ve egemen bir güç olamaz. Tabiî bu olmazsa, kendisi de fazla yaşayamaz.

Şer'î nizam, herkesin ferdî olarak hilafet meselesi için ne yapması gerektiğini düşünmek değildir. Bunun çaresi gazetelerde yazılar yazmak da değildir. Birkaç kişinin kurduğu bir komite de böylesine büyük bir işi beceremez. Bunun için, milletin oybirliğiyle seçtiği ileri görüşlü bir ictihat sahibine gerek vardır. Böyle bir kişi şeriatın hükümlerini bugüne ve bu duruma uygulayacaktır. Bu konuda en ufak ayrıntıyı gözardı etmeyecek, şeriatın bütün usul ve maslahatlarını gözönünde bulunduracaktır. Her şeyden önce ümmetin hak yolunda ve Peygamber'in izinde yürümesini sağlayacak ve bu hususta ilmini ve basiretini tam olarak kullanacaktır.

Ey sevgili vatandaşlarım! Bu sözleri sizi doğru yola getirmek için söylüyorum. On yıldır dilimde tüyler bitti. Size hep nasihat ediyor, iyiliğe, güzelliğe çağırıyorum. Ama siz söylediklerimi bir kulağınızla dinleyip öbürüyle dışa atıyorsunuz. Siz gösteriye ve gösterişe meraklısınız. Çabuk heyecanlanıyor, çabuk umutsuzlanıyorsunuz. Toplantılarıma koşa koşa geliyor ve aynı hızla benden kaçıyorsunuz."[5]

44. İlim adamı, üniversite hocası, Hint Hilafet Hareketi mensubu, dergi naşiri, ehl-i tarîk **Seyyid Süleyman Nedvî**'nin (Disne/Bihar/Hindistan 23 Safer 1302/22 Kasım 1884 - Karaçi Rebiulahir 1373/22 Kasım 1953) *Hilafet ve Hindistan* başlığıyla tercümesine yer verdiğimiz Urduca ve iki kısımdan müteşekkil önemli risâlesi, 1920 yılında Hint Hilafet Hareketi'nin resmi temsilcisi olarak Londra, Paris ve Kahire'ye yaptığı seyahatin akabinde önce *Hılafet aur Hindustan* serlevhasıyla *Maarif*'te tefrika edildikten (Aralık 1920-Ekim 1921) sonra aynı adla müstakil kitap olarak da basılmıştır.[6]

Eserin ilk kısmı (s. 104-126), hilafet meselesi merkezli olarak Hindistan bölgesinin dört halife, Emevî ve Abbasî devirleriyle ilişkilerini özetlemektedir. Yazarın burada gerçekleştirmek istediği şey hilafetle Hindistan Müslümanları ve bölgesi arasındaki ilişkinin tarihî açıdan derinliksiz ve sıradan bir ilişki olmadığı ve Osmanlı hilafeti ile Hindistan arasındaki ilişkilerin böyle

• • • • • •

5 Âzad, 1922 yılının Şubat-Aralık ayları arasında "el-Hılafetu'l-İslâmiyye" başlığıyla *el-Menâr*'da tefrika edilen ve yine Osmanlı hilafetini savunan bir dizi yazı da yazacaktır.

6 Ma'ba'-ı Maarif, 1340 h. [1921-1922], 89 s. Ayın metin Seyyid Sabahaddin Abdurrahmanı tarafından derlenen *Makalât-ı Süleyman* içinde de aynı başlıkla yer aldı; Karaçi, 1989, Hısse-i evvel, s. 103-171 (Tercümeye bu neşir esas alınmıştır).

kuvvetli bir tarihî-dinî-siyasî zemin üzerine kurulup gelişmiş olması dolayısıyla güçlü ve önemli olduğunu isbat etmeye matuftur. Bu tür bir tarihyazımı ve bir Müslüman aydının yeni şartlarda şimdiki durumla ve gelecekle ilgili bir problemi çözmek için kendini ve milletini bir defa daha tarihin içinde konumlandırması açısından dikkate alınması gereken bir husustur. Azad ve Seyyid Mahmud'un risâlesinde de rastlayacağımız Hintli müelliflerdeki bu temayül ayrı bir çalışmanın konusudur.

Bu kısmın devamında Osmanlılar öncesi Hint idarecilerinin darbettikleri sikkelerde hilafetle ilgili kuvvetli unsurları, ibareleri, işaretleri veren örnekler (s. 126-139) belli bir sıra ile tafsil edilmektedir.

"Osmanlı hilafeti" başlıklı ikinci kısım (s. 140-171) konumuz itibariyle daha önemli bilgiler ve yorumlar ihtiva ediyor. Osmanlı Devleti'nin kurulup devlet müesseselerini ve devlet geleneklerini kuvvetlendirmeye başladığı dönemde Hindistan bölgesinde Timur ve Babür Şah gibi kuvvetli Müslüman Türk veya Moğol hükümdarlar bulunuyordu. Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'un önünde mağlup olması iki güçlü Müslüman coğrafya arasındaki ilişkileri daha bir nazikleştirdi. Fakat hususen Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı hilafeti hem meşruiyeti hem de hissiyatı ve teamülleri itibariyle Hindistan bölgesinde iyice yerleşti ve muhkemleşti. Timuroğulları ve Babür Şah da bu durumu kabul etti, hatta benimsedi. Bu yerleşmeyi ve kabulü sağlayan bazı sebepler ve araçlar da vardı. Araçlar itibariyle kronolojik olarak önceliği olan hac ibadetinin sağladığı çok yönlü imkânlar ve münasebetler hemen göze çarpmaktadır. Çünkü bütün hizmetlerini Osmanlı hilafet merkezinin, halife-padişahın üstlendiği Hicaz bölgesine ve hacca gelen Hint bölgesinden veya Osmanlı topraklarından birçok âlim ve şeyh Osmanlı halifesinin himayesinde ve hizmetleri eşliğinde teşrik-i mesaide bulunuyor, ilim veya tarikat icazeti alıyor, kitap istinsah ediyor, bilgi (ilim) ve üslup taşıyarak memleketine dönüyordu. Bu münasebetlere muhatap olmuş Hindistan bölgesindeki âlimlerin yazdıkları kitaplarda Osmanlı halifesinin zikredilme oranı ve zikrediliş şekli, hürmet ve tazim ifadeleri hemen dikkati çekmektedir. İkinci önemli araç Portekizliler başta olmak üzere Latin-Katolik batılı sömürgeci Avrupalı devletlerin Hindistan bölgesine yaptıkları yağmalama ve esir alma seferlerine karşı Osmanlı Devleti'nin karşı koyması ve bunun için bahriye kuvvetlerini devreye sokmak başta olmak üzere askerin, ordunun bir kısmını seferber etme iradesini göstermiş olmasıdır. Yazarın Seydi Ali Reis'in deniz seferlerini anlattığı meşhur eserinin Urduca tercümesinden heyecanla ve önemseyerek aktardığı paragraflarla bu karşılıklı müsbet ilişkileri ve kuvvetli bağlılık duygularını anlatıp isbat etmeye veya Hintli Müslümanlara yeniden hatırlatmaya çalışması tarihî olduğu kadar siyasî bir davranıştır (s. 148 vd.).

Yeni ve eklektik bir "din" kurma sevdasına kapılan ve kendisi için "halife-i asr ve imam-ı zaman" gibi ünvanlar da kullanan Ekber Şah ile Cihangir zamanında Osmanlı hilafeti ile Hindistan arasında devlet erkânı ve diplomasi düzeyinde bazı problemler yaşandıysa da bunlar Müslüman halk katına inmedi, çünkü hacca gidenler veya Cuma ve bayram hutbeleri dinleyen büyük Müslüman kalabalık Osmanlı halifesinin adını duyuyor, ona duada bulunuyordu. Bu kısa fetret devri Şah Cihan'ın iktidara gelmesiyle sona erdi. Yeni sultan sadece bağlılığını yenilemekle yetinmedi, hediyeler, heyetler göndererek, elçi teatilerini üst düzeye çıkararak, Hintlileri hacca teşvik ederek, Hicaz bölgesi için hayratını artırarak, doğrudan padişah-halife ile mektuplaşarak... hilafet merkezli siyasetlerini yoğunlaştırdı (s. 151-60).

Seyyid Mahmud'un da üzerinde duracağı Tipu Sultan dönemindeki Osmanlı-Hindistan münasebetlerinin hem muhtevası hem de derinliği tarihî tecrübenin devamı olduğu kadar dönemin icbar ve ihtiyaçlarına da cevap verecek seviyede cereyan etmiştir. Müellifin aktardığı Sultan Tipu - III. Sultan Selim mektuplaşması bu açıdan manidardır (s. 164-165). Bu münasebetleri çok doğru değerlendiren İngiliz müstemleke idaresi uzun müddet Hintli Müslümanlarla Osmanlı Devleti ve hilafeti arasındaki sıkı ve samimi münasebetlere dokunmadı, hatta Hindistan'da İngilizlere karşı isyanları ve memnuniyetsizlikleri bastırmak veya çözmek için Osmanlı halifesinden mektup alma başarısını bile gösterdi.

Seyyid Süleyman Nedvî'ye göre Hintli Müslümanlar arasında Osmanlı hilafeti konusunda muhalif fikirlerin ortaya çıkmasını 1896'da cereyan eden Türk-Yunan Savaşı şartları hazırladı. Bu savaşta İngiltere Yunanistan tarafına temayül gösterdiği için Hindistan'daki İngiliz taraftarı Müslüman aydınlar ve hususen Sir Seyyid, yazılı olarak Osmanlı hilafetinin inkârı veya ağır tenkidi yoluna girdiler. Sir Seyyid'in bu çıkışı ulema ve gazetecilerden sert ve ağır tenkitler aldı. Mevlâna Şiblî'nin Aralık 1899'da *Aligarh* dergisinde neşrettiği ve fakat yarıda kesildiği için iltibaslara mahal veren bir yazısı Sir Seyyid'e olan muhalefeti bir ölçüde zayıflattıysa da ortadan kaldırmaya yetmedi (s. 168-169). Yazara göre Şiblî'nin bu yazıdan önce ve sonra yazdıkları hesaba katıldığında onun Osmanlı hilafeti lehinde bir âlim olduğunda şüphe yoktur.

Hz. Hüseyin soyundan geldiği için "Seyyid" nisbesi olan Süleyman Nedvî 23 Safer 1302/22 Kasım 1884 yılında Hindistan'ın Bihar Eyaleti'ne bağlı Disne köyünde doğdu. İlk eğitimini burada aldıktan sonra, 1316/1898 yılında Pulvara'ya (Patna) giderek bir yıl Muhyiddin Pulvarevî'den okudu. Bilahare Darbanga'daki Medrese-i İmdadiye'de medrese dersleri okuduktan sonra Leknev'e geldi ve 1318/1901 yılında meşhur Dâru'l-Ulûm Nedvetü'l-Ulema'ya iltihak etti. Burada beş yıl kalan Nedvî 1324/1906'da mezun oldu. Ayrıca Nedve'nin kuruluşunda önemli rolü bulunan Şiblî Numanî'nin özel

ilgi ve himayesine mahzar oldu. Şiblî'ye bağlanan ve onun has talebesi olan Nedvî 1324-1330/1906-1911 yılları arasında aralıklarla *Nedve* dergisinin editör vekilliğini de yaptı. Bu süre zarfında kaleme aldığı ilmî makaleleriyle dikkat çekti. 1325/1907'de Dâru'l-Ulûm Nedvetü'l-Ulema'da Arap Dili ve Edebiyatı hocası olarak tayin edildi. 1330/1912'de Ebu'l-Kelâm Âzad onu Kalküta'ya davet ederek ünlü dergisi *Hilâl*'in yazı kadrosuna dahil etti. Nedvî'nin burada kaleme aldığı makaleler daha sonra *Mezâmîn-i Seyyid Süleyman* adıyla yayınlandı. Burada bir sene kaldıktan sonra Bombay Üniversitesi'ne bağlı Puna Fakültesi'ne Doğu Dilleri hocası olarak tayin edildi (1331/1912), üç yıl boyunca Fars Dili ve Edebiyatı okuttu. Bu sırada Arapça kelimelerin İbranî köklerini tespit etmek amacıyla bir Yahudi bilginden İbranice dersleri aldı. Yine buradaki çalışmaları sırasında kendi türünün ilk örneği sayılan *Tarih-i Arzu'l-Kur'an* adlı eserini kaleme aldı. Başta Muhammed İkbal olmak üzere pek çok âlim ve edebiyatçının takdirini kazanan Ömer Hayyam incelemesi de bu sıralarda ortaya çıktı.

Hocası Şiblî Numanî, ömrünün son demlerinde öleceğini hissedince has talebesi Nedvî'yi yanına çağırdı ve yarım kalan *Siret-i Nebi* çalışmasının ikmalini ve kurmuş olduğu araştırma enstitüsü Dâru'l-Musannifin'e (A'zamgarh) nezaret etme görevini ona havale etti. Süleyman Nedvî 1332/1914'ten itibaren bütün mesaisini bu müesseseye ve *Siret*'in ikmaline verdi. Ayrıca aylık *Maarif* (A'zamgarh) dergisinin editörlüğünü de yürüttü.

Seyyid Süleyman Nedvî, ilmî faaliyetlerinin yanında siyasî meselelerle de yakından ilgilendi, Hint Hilafet Hareketi'ne katıldı. 1338/1920'de çeşitli devlet erkânına Hint Müslümanlarının Osmanlı hilafeti hakkındaki kanaatlerini aktarmak üzere Londra'ya gönderilmesi kararlaştırılan Hilafet Heyeti'ne üye seçildi. Bu yolculukta hareketin önderleri Muhammed Ali Rampurî ve Seyyid Hüseyin Biharî'ye eşlik eden Nedvî Londra, Paris ve Kahire'de pekçok devlet ve siyaset adamıyla görüştü. 1342/1924'te Melik Abdülaziz ile Şerif Hüseyin'in arasını bulmak için Hicaz'a gönderilen Hilafet Heyeti'ne başkanlık etti. Melik Abdülaziz'in 1344/1926'da İslâm âleminin siyasî-dinî problemleri ve gidişatı hakkında düzenlediği kongreye (Mu'temeru İslâmî) Hint Müslümanlarını temsilen katılan heyetin de başkanıydı. 1352/1933'te Afganistan kralı Nadir Han, eğitim ve kültür politikaları konusunda tecrübelerinden istifade etmek üzere Nedvî'yi Afganistan'a davet etti. Nedvî, Muhammed İkbal ve Seyyid Re's Mesud ile birlikte Kabil ve Gazne'yi bu çerçevede ziyaret etti. Nedvî'nin bu seyahatle ilgili intibaları daha sonra *Sefernâme-i Afganistan* adıyla neşredildi. 1362/1943'te Aligarh İslam Üniversitesi tarafından kendisine edebiyat alanında fahri doktora ünvanı verildi. Seyyid Süleyman Nedvî Diyobend âlimi ve sûfî Eşref Ali Tehanevî'ye intisab ederek (1357/1938) seyrüsülûkunu tamamladı ve 1361/1942'de şeyhinden dört tarikten hilafet aldı.

Bopal valisi Nevvab Hamidullah Han'ın eyaletin mahkeme işlerine başkanlık etmesi, el-Camiatü'l-Ahmediyye (Ahmediye Üniversitesi) reisliği ve eyalet din eğitim ve hizmetleri görevlerine nezaret etmesi için onu davet etmesi üzerine 1365/1946'da Bopal'e gitti, Bopal Devleti'nin ilga edilip Hint hükümetine katılmasıyla buradaki görevinden ayrıldı (1369/1949). Pakistan'ın devlet erkânı onu, oluşturulacak İslami anayasa çalışmaları için Pakistan'a davet etti. 1369/1950 yılında Pakistan'a gelen Nedvî İslam Öğretileri Konseyi'nin başkanı tayin edildi. Ancak bu konsey görevini yerine getiremeden dağıldı. Nedvî, Rebiulahir 1373/22 Kasım 1953 yılında Karaçi'de vefat etti.[7]

Tefsir, hadis, kelâm, tarih, dinler tarihi, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda geniş birikimi olan Seyyid Süleyman Nedvî, bazıları Türkçeye de çevrilmiş birçok eser yazdı. Bunların başında Ömer Rıza Doğrul tarafından *Asr-ı Saadet* adıyla Türkçeye tercüme edilen, hocası Şiblî Numanî'nin yarım bıraktığı *Siret-i Nebi* gelir. Diğer eserlerinden bazıları: *Siret-i Aişe* (Türkçe tercümesi, İstanbul, 1977), *Hutebat-ı Madras* (Osman Keskioğlu'nun Türkçe tercümesi *Hz. Muhammed Hakkında Konferanslar* adıyla yayınlanmıştır, Ankara, 1957), *Tarih-i Arzu'l-Kur'an* (Kur'an'daki kavimler hakkında, 2 C., A'zamgarh, 1915. Abdullah Davudoğlu'nun *Kur'an-ı Kerim'de Kavimler ve Toplumlar, Ad Semud Medyen* adıyla yaptığı Türkçe tercümesi basılmıştır, İstanbul, 2003), *Hayat-ı Malik* (İmam Malik'in hayatı, Lahor, 1978), *Hayyam* (A'zamgarh, 1979), *Hayat-ı Şiblî* (A'zamgarh, 1943), *Müselman Avratun ki Bahadurî* (Emritser, 1910. *Müslüman Kadınların Kahramanlıkları* adıyla Türkçeye tercüme edilip yayınlanmıştır, İstanbul, 1967) vd. Ayrıca yazarın çoğu, *Maarif*'te yayınlanmış ilmî ve fikrî makaleleri *Makalât-ı Süleyman* adıyla üç cilt halinde derlenip yayınlanmıştır (haz. Seyyid Sabahuddin Abdurrahman - Şah Muinuddin Ahmed Nedvî, Karaçi, 1989).[8]

•••••

7 Seyyid Süleyman Nedvî'nin hayatı, eserleri ve düşünceleri çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Yazarın biyografisi Dr. Ğulam Muhammed tarafından *Tezkire-i Süleyman* adıyla kaleme alınmış (Karaçi, 1984), Muhammed Naim Sıddikî Nedvî tarafından şahsiyeti ve edebî hizmetleri hakkında 1979 yılında Gorahpur Üniversitesi'nde yapılan doktora tezi *Allâme Seyyid Süleyman Nedvî-Şahsiyet ve Edebî Hidmat* adıyla yayınlanmıştır (Leknev, 1985). Halik Encüm'ün *Seyyid Süleyman Nedvî* (Yeni Delhi, 1986) çalışması ile Seyyid Muhammed Haşim'in telif ettiği *Seyyid Süleyman Nedvî-Hayat or Edebî Kârname* adlı bir inceleme (Yeni Delhi, 1995) de bulunmaktadır. 28 Kasım 1996'da A'zamgarh'ta "Allâme Seyyid Süleyman Nedvî Seminar" adlı bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya sunulan tebliğler daha sonra *Efkâr-ı Süleymanî* (A'zamgarh, 1999) adıyla basılmıştır.

8 Hal tercümesi, mücadelesi ve eserleri için bk. Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, Karaçi, 1976, VIII, 163-168; Kari Fuyuzu'r-Rahman, *Meşahir-i Ulema*, Lahor, ts., I, 198-202; Yunus İbrahim es-Samerraî, *Ulemau'l-Arab fî Şibhi'l-Karreti'l-Hindiyye*, Bağdat, 1986, s. 756-758; Seyyid Süleyman Nedvî, *Makalât-ı Süleyman*, haz. Seyyid Sabahuddin Abdurrahman-Şah Muinuddin Ahmed Nedvî, Karaçi, 1989, I, a-h (Seyyid Sabahuddin Abdurrahman'ın giriş yazısı); Muhammed İmran Han Nedvî, *Meşahir-i Ehl-i İlm* ➡

45. Hukukçu, Hint Hilafet Hareketi liderlerinden ve siyaset adamı **Seyyid Mahmud**'un (Patna/Hindistan 1889-1961) *Hilafet ve İngiltere* başlığıyla tercümesini verdiğimiz *The Khilafat and England* serlevhalı eseri[9], önsözde de belirtildiği üzere 1915 yılında yazdığı bir yazısının[10] hayli genişletilerek kitaplaştırılmış halidir.

Kitap, Mustafa Kemal Paşa'nın "Arkadaşlarım ve ben İslâm davası için kanımızın son damlasına kadar direneceğiz" (*Evening News*, London, 29 Nisan 1919) sözünü aktararak "Türk millîcilerine" serlevhalı bir ithaf, "İngiltere'nin yerine getirmediği devlet taahhütleri ve sözleri" başlıklı 4 maddelik kısa fakat etkileyici kronolojik bir tutulmayan resmi İngiliz vaatleri dökümü, kısa bir Önsöz ve beş müstakil bölümden ve beş küçük ekten meydana gelmektedir.

Hilafet meselesine dair bazı yanlış anlaşılmaları tashih niyetinde ve iddiasında olan yazarın ilk başlığı "Tarihî cephesi", kitabın ilk bölümünün adıdır (s. 1-27). Hindistan hükümetinin Basın Bürosu'nun hilafet meselesiyle ilgili yaptığı ve Hindistanlı bir İslâm tarihi profesörünün kaleminden çıkma aşağıdaki hilaf-ı hakikat ifadeler, yazarı böyle bir eser yazmaya teşvik ve icbar eden siyaseti ve mekanizmayı ele vermektedir:

> "Hindistan Müslümanlarının Osmanlı padişahlarını halife olarak tanımalarının yeni bir gelişme olduğu unutulmamalıdır. Bu durum siyasî panislâmizm (*ittihad-ı İslâm*) hareketinin gelişmesi sonucu son elli yılın ortaya çıkardığı bir şeydir ve hilafetin Hindistan Müslümanlarının Osmanlı padişahına siyasî bir sadakat gerektirdiği iddiasının hiçbir tarihî temeli yoktur" (s. 2).

•••••

Key Muhsin Kitabin, Karaçi, 1979, s. 15-18; Muhammed Eslem, *Vefeyât-ı Meşahir-i Pakistan*, İslamabad, 1990, s. 101.

Nedvî'nin burada özetlediğimiz hal tercümesi, talebimiz üzerine meslektaşım Dr. Mehmet Özşenel tarafından yazılmıştır, kendilerine müteşekkirim.

9 Syed Mahmud, *The Khilafat and England*, Patna, Publication Mohemed İmtiyaz, 1921, 133 s.; 2. bs., Patna, 1922, XXX+165 s. (Tercüme ikinci baskıdan yapıldı). Urduca tercümesi *Hilafet aur England* başlığıyla basılmıştır, Patna 1921, 104 s. (Urduca tercümede "ekler" kısmı yer almamaktadır). İngilizce ve Urduca baskılarında yer alan Mazharulhakk'ın kaleminden çıkma "Introduction" kısmı (1. bs. s. 19-24) tercümeye dahil edilmemiştir. İki yıl içinde iki İngilizce bir Urduca baskı yapması esere gösterilen ilgi açısından calib-i dikkattir.

İngilizce ilk baskının ve Urduca tercümesinin fotokopilerini temindeki yardımlarından ötürü meslektaşım İbrahim Kalın'a müteşekkirim.

10 "The Caliphate", *East & West*, April, 1915, s. 327-335.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin karşısında I. Cihan Harbi'ne girmesi, sadece Hintli Müslümanları zor bir durumla karşı karşıya bırakmakla kalmadı, Avrupalıları da Ganj vadisindeki bir Müslüman Hintliyi İstanbul'a bu kadar sıkı bağlayan şeyin ne olduğu konusunda da anlama zorlukları içinde bıraktı. Aslında "din bağı" diye özetlenebilecek olan bu mesele ruhban geleneklerinin çok kuvvetli olduğu Hindistan'da veya bütün idarecilerin aynı zamanda mukaddes kabul edildiği Sami gelenekleri zaviyesinden anlaşılamayacak bir şey yoktur. Hilafet meselesinin gerçek kaynağı da buradadır.

Esere göre halifelik tarihi dört döneme ayrılarak ele alınabilir: 1. 30 yıl süren (632-661) Hulefa-yı râşidîn dönemi, 2. 600 yıl süren (661-1258) ve hilafetin babadan oğula geçen bir saltanata dönüştüğü Arap krallığı dönemi, 3. Halifelerin siyasî otoritelerinin bulunmadığı yaklaşık 300 yıllık fetret dönemi (1258-1517), 4. 1517'den beri devam eden Osmanlı hilafeti dönemi. Müellif bundan sonra Osmanlı hanedanının hilafet ünvanına meşruluk sağlayan dayanakları zikrederek kısaca açıklıyor. Bunlar: a) Aday gösterilme, b) Seçim, c) Kutsal mekânların hâmiliği, d) Bağımsız Müslüman devlet olma, e) Mukaddes emanetleri elinde bulundurma, f) Müslümanların ittifakı (icma-ı ümmet), g) Kılıç hakkı (s. 10-26).

İkinci bölüm hilafet meselesinin "Siyasî cephesi"ne tahsis edilmiştir (s. 28-74). Bu bölümde halife-hilafet kelimesinin mânası, halifenin seçimi, halifede aranan şartlar, Kureyşli olma meselesi (yazar bugün için Kureyşli olmanın halifelik için şart olarak ileri sürülemeyeceği görüşünü savunmakta ve "Halife Kureyştendir" hadisini söylendiği dönemin şartlarında yorumlamaktadır, s. 37-40), hilafet meselesinde Sünnîler ve Şiîler, halifeye itaat, imama olan ihtiyaç, Müslümanların halifeye sadakatinin şartlı olması, Müslüman sultanların halifeyi tanıması konuları ele alınıyor. Seyyid Mahmud gerek Müslümanların meşru halifeye itaati gerekse Müslüman sultanların halifeyi tanıması ve ona itaat ve sadakatte bulunması meselesini müessir tarihî misâller de vererek kısa fakat ciddiyetle ele alıyor ve siyasî öneminin altını çiziyor. Müslüman ülkelerin ve hususen Hindistan'ın Osmanlı sultanına halife olarak itaat etmesi de müellifin önemli meselelerinden biridir (s. 61 vd.). Osmanlı halifesine itaatin gerekli olduğunu anlatmak için iki hususa işaret eder; bunlardan biri Mısır'daki Abbasî halifesi Mütevekkil'in hilafet hakkını ve mukaddes emanetleri Yavuz Sultan Selim'e devretmesi ve bunun Hintli Müslümanlar ve yöneticiler tarafından kabul edildiğinin tarihen sabit olması, ikincisi de Hintli Müslümanlar örneğinde de olduğu gibi düşmanlara karşı savunmasız kalan, yardıma muhtaç olanların imdadına yetişmesi (Kanuni'nin Portekizlilere karşı Hint bölgesini savunmak için donanma göndermesi. Seydi Ali Reis'in menakıbı Seyyid Süleyman Nedvî'de olduğu gibi bu eserde de özetlenmektedir), dolayısıyla İslâmın, Müslümanların muhafızlığını üstlenmiş olmasıdır. Nihayet bu iki hususa mukaddes bel-

delerin hamiliğinin Osmanlılar tarafından deruhte edildiğini de ilave etmek gerekecektir.[11]

Kitabın üçüncü bölümü "İngiltere ve hilafet" meselesini ele almaktadır (s. 75-104). İngilizlerin, giderek daha fazla "Osmanlı sultanlarının hilafet iddialarının İslâm dünyası tarafından asla kabul edilmediğini" söylemeleri, sadece İslâm tarihi konusundaki cehaletlerini göstermekle kalmaz, çok yakın zamanlarda kendilerinin Osmanlı hilafetini tanıyarak ve ondan Hindistan Müslümanlarıyla ilgili problemlerini çözmede yardım talep ederek yürüttükleri siyasetleri de akla getirir. Dolayısıyla bu söz politik bir muhtevaya sahiptir ve propaganda amaçlı olarak üretilmiştir. Bu çok taraflı politikayı anlayabilmek için "Şark meselesi"ne dönmek gerekecektir. İngiltere'nin başı çektiği Şark meselesi esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin, bu arada özellikle hilafetin nasıl devreden çıkarılacağı veya ne zaman, nasıl tasfiye edileceği problemidir. Fakat İngiliz politikasını yürütenler, Rus tehdidi ve talepleri dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tasfiyesini kendi istedikleri şartlarda gerçekleştiremeyeceklerini kesin olarak anladıkları andan itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü (taksime müsait olmadığını) savundular, bu yolla da hem Hindistan yolunun emniyetini daha bir garanti altına aldılar hem de Osmanlı Devleti'ndeki siyasî nüfuzlarını, iktisadî çıkarlarını daha üst düzeye çıkarmayı denediler. Lord Palmerstone'un, Osmanlı-Rusya arasında olduğu kadar zımnî olarak İngiltere-Rusya arasında da cereyan eden Kırım Savaşı başlarında söylediği "Biz Türkiye'yi kendimiz için ve kendi çıkarlarımız için destekliyoruz" sözü bu politikaya işaret etmektedir (s. 87).

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunması politikası 1877 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında değişikliğe uğramaya başladı, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgaliyle bu politikanın tamamen terkedildiği intibaını doğuracak istikametlere doğru seyretti. 1887'de Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine göz yumulması da bir başka gösterge idi. Seyyid Mahmud bu bölümü şu cümlelerle bitirecektir:

• • • • • •

11 Bu bölümün sonunda müellif şu hükmü verecektir: "Bu ve benzeri tarihî vakalardan hareketle hilafetin Osmanlılara intikal ettiği zamandan beri Hindistan Müslümanlarının Osmanlı sultanını halife olarak tanıdıkları sonucunu çıkarmak acele verilmiş bir hüküm olmaz. Seydi Ali Reis'in Hindistan'ı ziyaret ettiği zaman hilafetin İstanbul'a naklinden sadece otuz altı sene geçmişti ve Ali Reis'in anlattıklarından Hindistan'ın her yerinde padişaha sınırsız hürmet bulunmaktaydı. Ayrıca her sene çok sayıda Hintli Müslümanın hac için Mekke'ye gittikleri düşünülürse onların Hindistan'a kutsal mekânların koruyucusu için büyük saygı ve hürmetle döndüklerini ve bu duyguların Hindistan'ın her yerine yayıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla 'sultanın halife olduğu fikrinin bu ülkeye girişinin yeni bir şey olduğu, son elli yılda panislâmist [*ittihad-ı İslâm*] hareketin gelişmesinin sonucu gerçekleştiğini' söylemek ve 'hilafetin Hindistan Müslümanları için bir siyasî bağlılık ifade ettiği sözlerinin tarihî temeli yoktur' demek yanıltıcı olur" (s. 72-74).

"O halde İngiliz-Osmanlı ilişkileri tarihi genellikle inanıldığı kadar temiz değil. Büyük Britanya'nın geçmiş tarihini bu özet değerlendirmemizde gördük ki Türkiye'nin XIX. yüzyılda çektikleri doğrudan ya da dolaylı olarak İngiltere sebebiyledir.

Şimdi zamanımıza gelirsem onur kırıcı İngiliz-İran anlaşması, İngiltere'nin işidir ve İngiltere hâlâ Mısır'ı işgal etmektedir. (...) Mezopotamya ve Filistin'i işgal eden İngiltere'dir. Yeni yükselen Azerbaycan Cumhuriyeti'ni hakimiyeti altına almak isteyen İngiltere'dir. İstanbul'u işgal eden İngiltere'dir. Halifeye isyan etmesi için Şerif Hüseyin'e rüşvet veren İngiltere'dir. O halde Müslümanlar başlarına gelen bütün felaketlerden ve Arap yarımadasındaki kutsal beldelerin kudsiyetinin taciz edilmesinden İngiltere'yi sorumlu tutsalar, bunun [ayrıca] izaha ihtiyacı var mıdır?" (s. 103-104).

IV. Bölüm "Büyük Savaş: I. Cihan Harbi" başlığını taşıyor (s. 105-128). Yazara göre II. Meşrutiyet'in ilânının hemen akabinde Osmanlı Devleti ve halkı ile İngiltere arasında ortaya çıkan yakın ve samimi ilişki (o kadar ki İstanbul halkı memnuniyetini izhar için İngiliz Sefareti'ne koşuyor, buna karşılık Almanya'yı alenen lanetliyordu) hususen İngiliz Hariciyesi'nin ve Grey'in İslâm karşıtı düşmanca politikalarıyla ciddi değişikliklere uğradı. İttihat ve Terakki yöneticilerini Almanların safına iten İngilizlerin bu politikalarıdır ve bu yeni ittifak İngiliz husumetini artırdığı ölçüde hilafet makamını zayıflatmak konusundaki kadîm politikalarının canlandırılmasını, derinleştirilmesini de güçlü bir şekilde gündeme getirecektir.

Hindistanlı Müslümanlar Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında harbe dahil olmasını istemiyorlardı, çünkü böyle bir gelişme onları Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında tercihe zorlayacak, en azından zor durumda bırakacaktı. Nitekim öyle oldu. Osmanlı Devleti I. Cihan Savaşı'ndan mağlup ve ağır hezimetlerle çıkınca bu netice Osmanlı Devleti-Hindistan münasebetlerini yeni bir noktaya getirdi, Hint Hilafet Hareketi de bu ortamda ete-kemiğe büründü. Seyyid Mahmud Osmanlı Devleti'nin kaderiyle Hindistan Müslümanlarının kaderi arasında kuvvetli bir paralellik gördüğü için İngiltere'nin savaş yıllarında Hindistan Müslümanlarına verdiği sözleri şimdi tutmasını ve Osmanlı Devleti'ne Wilson prensipleri ve "kendi kaderini tayin hakkı" dahil olmak üzere uluslararası anlaşma ve mutabakatların diğer milletler ve devletlerle eşit olarak tatbik edilmesini ısrarla istemektedir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden tarih boyunca adalet ve merhamet görmüş gayrımüslim unsurları ayrılıkçılığa tahrikten vazgeçmelidir. Fakat müellifin de altını çizdiği gibi "Hak kuvvetlinindir ve modern medeniyetin aksini iddialarına rağmen öyle kalacaktır" (s. 117 vd).

Eserin son bölümü "Sonuç ve değerlendirme"dir (s. 129-53). Müellif daha bölümün başında İngiltere'nin Asya'daki nüfuzunu tahrip edecek en büyük silahın gittikçe yaygınlık kazanan "İngiliz sözüne güven olmaz" darbımeseli olduğuna işaret eder. Osmanlı Devleti-İngiltere-Hindistan arasında yeni bir uzlaşma, yumuşama arayan veya uman Seyyid Mahmud tekliflerini açıkça şöyle dile getirir:

"Gerçek şu ki, İngiltere bugün maddî ihtişamının zirvesinde, güçlü Alman düşmanına karşı sağladığı zaferle sarhoş oldu. Fakat İngiltere'nin iç ve dış tehditleri tamamen yok olmadı. Devlet adamları açık tehditlere karşı gözlerini kapayamazlar. (...) Öyle görünüyor ki gelecek dünya savaşı Asya topraklarında olacaktır. İngiltere muhtemelen bu savaşa son savaşa olduğundan daha ölümcül bir tarzda dahil olacaktır. İngiltere hangi kaynaklar ile böyle bir savaşa girişecektir? Rahatsız Hindistan ve düşman olmuş Müslümanlar ile mi sayısız hasımlarına karşı mücadele edecek? İngiltere İslâmın ve Hindistan'ın kaynaklarına özellikle de insan gücüne ihtiyaç duyacaktır. Dost bir Türkiye ve minnettar Hindistan İngiltere için herhangi bir düşman ittifakına karşı koyacak güç olur. Türkler aşağılandı, İran parçalandı, Mısır, Fas ve Libya Avrupa nüfuzunda fakat İslâm hâlâ yaşayan bir güç. Artık uyku halinde değil ve eğer doğru bir lider çıkarsa Loyala veya Borromeo'nun oynadığı rolü başarıyla oynayabilir. Afganistan'ın şu andaki emirinin şöyle dediği rivayet edilmektedir: 'Hiçbir Müslümanın hilafet meselesine müdaheleyi veya halifenin tahakküm altına alınmasını hiçbir şart altında kabüllenmesinin mümkün olmadığını İngiltere başbakanına yazdım. Eğer hilafet meselesinde Afganistan'ın dostluğuna kulak asmazlarsa kendi imparatorluklarının güvenliğini tehlikeye atarlar. Emanullah İslâm yolunda hayatını feda etmeye hazırdır'.

Ekselansları Haydarabad Nizamı da Hindistan Sömürge bakanına hilafet meselesinde sır olmayan bir tarzda mektup yazdı. İngiltere Müslüman emirler, dostlar ve müttefiklerinin hilafet meselesindeki yaklaşımlarına kulak tıkamaya devam edebilir mi? Necef ve Kerbela müctehitleri, bütün Müslümanların İslâmın parçalanmasına ve Arap yarımadası veya onun bir parçasının manda veya başka bir şekilde gayrimüslimlerin hakimiyetine geçmesine karşı koymaları gerektiği yolunda fetvalar yayınladılar. İşgal altındaki Mezopotamya'da bile halkın kesin bir şekilde sadece Türk sultanını halife olarak tanıdıklarını ve inançlarının, İslâmın ve hilafetin parçalanmasına müsade etmediğini ilân ettikleri rivayet edilmektedir. Bu muazzam büyüklükteki kamuoyu ifadeleri hakir görülemez. Sadece aptal körler bunu ihmal edebilir. Eğer Hindistan Müslümanları Türkiye ile savaşın Haçlı ruhu ile yapıldığına inanıyorsa İngiltere başbakanı bunun için önce kendisini suçlamalıdır. Başbakanın Lord Allenby'yi Hıristiyanlığın

yüzyıllardır başaramadığı bir zafer elde ettiği için bir kahraman olarak alkışladığı unutulmamalıdır. Keza bir başka kabine üyesi Churchill de Türklere karşı bir Haçlı savaşı yapıldığını söylemişti. Londra Belediye başkanı da kutsal toprakların kâfirlerden alındığını ilân etmişti. İngiltere 80 milyon Müslüman tebeasının duygularına ve hassasiyetlerine daha fazla saygısızlık yapamaz" (s. 130-134).

Yazar tekrar başa döner ve İngiltere'nin Hindistan Müslümanlarına verdiği sözleri tek tek hatırlatır. Hiçbirine sadık kalınmayan vaatler şunlardı: 1. "Bu savaşta Müslümanların dinî duyguları ve hassasiyetlerini rencide edecek hiçbir şey bizim ve müttefiklerimiz tarafından yapılmayacaktır", 2. "İslâmın mukaddes beldeleri her türlü saldırıdan masun olacak", 3. "Halifenin mukaddes tahtına karşı hiçbir harekette bulunulmayacaktır", 4. "Hindistan Müslümanlarına halifenin sadece Müslüman olacağı sözünü değil, aynı zamanda herhangi bir şekilde bir Avrupa baskısından uzak bağımsız bir konumda olacağı taahhüdünü de verebiliriz", 5. "Türkiye'yi başkentinden veya yoğunlukla Türk ırkının yaşadığı Trakya ile Küçük Asya'nın [Anadolu'nun] bereketli topraklarından mahrum etmek için savaşmıyoruz" (s. 143-147).

"Ekler" (s. 154-165) kısmında metinde atıfta bulunulan, üç tanesi birer paragraflık olmak üzere 5 metne yer verilmektedir.

Hilafet ve İngiltere kitabının müellifi Seyyid Mahmud 1889'da Hindistan Patna'da doğdu. Aligarh Koleji, Cambridge ve Münster üniversitelerinde hukuk tahsil etti. Patna'ya dönerek avukatlığa başladı. 1917'de Hint Hilafet Hareketi'ne katıldı. 1921-1926 yılları arasında Hint Hilafet Komitesi'nin genel sekreterliğini yaptı. 1940-1945 senelerinde Hindistan Kongre Partisi icra kurulunda yer aldı. 1946-1952 yılları arasında Hindistan hükümetinde Tarım ve Ulaştırma Bakanlığı, 1952-1957 ve 1961'de Hindistan Parlamentosu'nda milletvekilliği yaptı.

Diğer eserleri: *A Plan for the Provincial Reconstruction of Bihar* (1939), *Hindu-Muslim Cultural Accord* (1944), *Hindus Under Muslim Rule: An Historical Survey* (Urdu, ts.), *A Nationalist Muslim and Indian Politics* (Correspondence, 1974).[12]

••••••

12 Seyyid Mahmud'un bazı makaleleri: "The Fall of the Mughals", *Indian Review*, June 1913, s.. 460-462; "Foreign relations of the Great Mughals", *East & West* (Bombay), 1913, s. 499-504; "The Caliphate", *East & West*, Apr., 1915, s. 327-335; "Post of the Voice-Chancellor of the Muslim University", *Paisa Akhbar* (Urdu, Lahore), 15 Sept. 1920, s. 1-3; "Cow Killing Under Mughal Rule", *Indian Review* (August 1923), s 497-499; "Cow Slaughter During the Mughal Rule in India", *Zamindar* (Urdu, Lahore), 23 July 1923, s. 6-7 ve 25 July 1923, s. 1.
Bu hal tercümesi, eserin mütercimi meslektaşım Azmi Özcan tarafından yazılmıştır, kendilerine müteşekkirim.

46. II. Meşrutiyet devrinde İstanbul'da yayınlanan Arapça-Türkçe gazetelerden *el-Adl*'in[13] ve Osmanlı hilafeti lehinde birçok neşriyat yapan el-Adl Matbaası'nın sahibi, Teşkilat-ı Mahsusa ile irtibatlı olarak hilafet ve cihadla alakalı faaliyetler içinde yer alan Mısır asıllı gazeteci **Muhammed Safa Bey**'in (Mısır, Safer 1296/1879-?), önce Arapçası *el-Adl*'de tefrika edilen ve ardından Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu, İstanbul 1865-1939][14] tarafından yapılan tercümesi[15] *Hilafet-i İslâmiye ve Âl-i Osman* adıyla neşredilen risâlesi[16], İstanbul'da, Osmanlı hilafetini savunan Arap asıllı müellifler ve çevreleri açısından önem taşımaktadır. Eser "fıkra" adını taşıyan üç kısa fasıldan ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Her fıkra Arap asıllı Müslüman yazarların hilafet etrafında gündeme getirdiği bir problemi, bir soruyu özetlemekte ve ardından müellifin Osmanlı hilafetinin meşruluğunu ve gerekliliğini savunan cevabı gelmektedir.

"İmamu'l-müslimîn halife-i rûy-ı zemin" Sultan Vahdettin'e takdim edilen eserin sebeb-i telifi, şahsi menfaatleri için yabancılarla teşrik-i mesaide bulunarak Müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmak, bu yolla İslâmın şevketini zaafa uğratmak ve Müslümanları birbirinden nefret ettirmek isteyen bazı Arap asıllı "rical-i İslâmiye (?)"nin, son zamanlarda hilafet meselesini de tartışma konusu yapma teşebbüslerine karşı, mühim bir dinî vazife olarak Müslümanları aydınlatmak ve vaz edilen soruları cevaplandırarak istif-

•••••

13 İlk sayısı 22 Kânun-ı evvel 1908 tarihlidir.

14 Hayatı, eserleri, tercümeleri için bk. M. Sabri Koz, "19. ve 20. yüzyıllarda iki fıkra derleyicisi: Mehmet Tevfik ve Süleyman Tevfik", *Müteferrika*, sayı: 4, Kış 1994, s. 45-58; Dücane Cündioğlu, "Türkçe Kur'an çevirilerinin siyasî bağlamında bir Kur'an mütercimi: Süleyman Tevfik", *Müteferrika*, sayı: 13, Yaz 1998, s. 21-52.

Süleyman Tevfik, Muhammed Safa Bey'in hazırladığı ve Türklere Arapça öğretmeyi hedefleyen *Gâyetü'l-Ereb fi Taallümi Lisani'l-Arab* kitabının Türkçe tercümesini de yapmıştır (İstanbul, el-Adl Matbaası, 1331, 131 s.; aynı yılda ve aynı matbaada yapılmış 2. tab'ı, 144 s.).

15 Eserin Arapçasının *el-Adl*'de tefrika edildiği künye sayfasındaki bilgilerden, kitaplaşan Türkçe tercümesinin daha sonra yaptırıldığı ise 4. sayfadaki ifadelerden anlaşılmaktadır: "(...) Hilafet-i İslâmiye hakkında İstanbul'da çıkan *el-Adl* gazetesinde intişar eden makalât-ı mühimmeyi tercüme ile enzâr-ı kârîne vaz'ı münasip gördük". İstanbul kütüphanelerinde *el-Adl* koleksiyonunu bulmak mümkün olmadığı için metnin hangi tarihler arasında tefrika edildiğini ve Arapça metinle Türkçe tercüme arasında fark olup olmadığını tesbit etmek mümkün olmamıştır. Bu tetkik imkânsızlığı eserin telif ve baskı tarihini tam olarak tesbit etmeyi de güçleştirmektedir. Bize kalırsa eserin üzerindeki 1338 tarihinin hicrî olma ihtimali de vardır

16 İstanbul, el-Adl Matbaası, 1338 [1922], 32 s.

Arapçası İstanbul'da tefrika edilmiş hilafetle alakalı bir eserin Arapça metninin de -Abdülaziz Çaviş ve Şeyh Salih Yâfi'nin eserleri örneklerinde olduğu gibi- ya Türkçesiyle birlikte veya müstakil olarak basılmış olması çok muhtemel olmakla birlikte bu istifham etrafında yaptığımız çalışmalar şimdilik herhangi bir bilgiye ulaşmamıza imkân vermemiştir.

hamları ortadan kaldırmaktır. Yazarın esas muhatabı Şerif Hüseyin taraftarlığıyla bilinen *el-Kıble* gazetesinde "Osmanlı padişahlarının hilafetinin sahih olmadığı" istikametinde yazı yazan kişilerdir.

"Birinci fıkra"nın (s. 4-10) konusu hilafetin lüzumu ve halifeye itaat etrafında düzenlenmiştir. İslâmda birçok ibadet (Cuma ve bayram namazları, hac...) ve hukukî muamelenin (yargı, akitler, cezalar...) sahih olabilmesi için halife-imamın olması gerekir. Dolayısıyla imam-halifenin varlığı, o olmadığı zaman sahih olmayacak ibadet ve hukukî muamelerden öncelikli bir yere ve ehemiyete sahiptir.

Halifenin varlığını ve lüzumunu kabul etmek ona itaati davet eder. Gerek âyette ulü'l-emre itaatin Allah ve Resulü'ne itaatle birlikte, onların ardından zikredilmesi gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde halifeye itaatten ayrılan kişilerin cahiliye ölümü ile yani kâfir olarak öleceklerinin ısrarla belirtilmesi imam-halifeye itaat meselesini din nokta-i nazarından çok mühim bir mesele haline getirmektedir. Hz. Peygamber'in, imamet-hilafet makamında Habeşli bir köle bile olsa ona itaat edilmesini emretmesi ise hem itaati tekid hem de halifeye isyan için soy-sop, sosyal itibar gibi kıstasların mutlak olarak bağlayıcı olmadığını ifade etmektedir. Âyette geçen "ulü'l-emri minküm" (sizden ulü'l-emr) ibaresinin, Müslümanların işlerine gayrımüslimlerin "vali" olamayacağını, herhangi bir şekilde olurlarsa onlara itaatin vacip olmayacağını beyan ettiği ise açıktır.[17]

"İkinci fıkra"nın (s. 10-22) konusu, modern dönem hilafet tartışmalarının en hassas ve bir o kadar da farklı akıl yürütmelere açık konularından Kureyşîlik meselesine tahsis edilmiştir. Muhammed Safa Bey, Arap müellifler arasında tartışılan ve "İmamlar Kureyştendir" hadisine yaslanan bu meseleyi ikna edici bir tarzda karşılayabilmek için bazı şeyleri öne çıkarmakta ve bir hiyerarşi kurmaktadır. Müellifin altını çizdiği ilk husus ehliyet ve liyakati her şeyin önüne çıkarmaktır. Zaten bir hadis-i kudsîde "Cennet bana itaat edenedir velev ki abd-i Habeşî olsun. Cehennem bana âsi olanadır velev ki hürr-i Kure[y]şî olsun" buyurulurken bir hadiste de "Bir Arabın bir Aceme ancak takva ile tekaddümü vardır" beyanı yer almıştır. Hz. Peygamber ayrıca, a) İktidar sahibi oldukları ve b) Adaletle icraatta bulundukları müddetçe hilafetin Kureyşte kalacağını tasrih ederek hilafetle Kureyş kabilesi arasındaki ilişkiyi zaruri ve mutlak olmaktan çıkarmış, şartlı hale getirmiştir. "Vehim erbabı" bazı kişilerin hilafeti bugün için sadece Kureyşe mensup

• • • • • •

17 Müellif ileriki sayfalarda bu meseleye tekrar temas edecek ve şu açıklamayı yapacaktır: "Burada 'minküm' [sizden] ile Müslümanlara hitap olunması sebebi tekâlîf-i şer'iyenin Müslümanlardan gayrına teveccüh etmemesidir. Ma'a-hâzâ imam, ehl-i zimmetten kendilerine inanılır, emin ve sahib-i marifet olduklarına ve hizmet-i vatanda sahib-i ihlas bulunduklarına itimat edilir kimseler görür ise bunlarla umûr-ı devleti müşavereden imamı men eder bir mâni yoktur" (s. 24).

Haşimîlere ve şeriflere inhisar ettirerek Osmanlı hilafetini zayıf, malul veya gayrımeşru hale getirmeye çalışmaları dinî ve tarihî dayanaklardan yoksundur. "Lisanlarını anlamadıkları şeylerle" meşgul eden ve İslâm siyaset usulüne vakıf olmayan bu kişiler, Hz. Ömer'in, Kureyşten olmayan Muaz b. Cebel veya Huzeyfe'nin kölesi Salim sağ olsalardı onları kendi yerine halife olarak aday gösterebileceğine dair açıklamalarını da mütalaa etmiyorlar. Yazar bu noktada birçok çağdaşı gibi dinî deliller yanında İbn Haldun'a da baş vurmakta ve onun Kureyş meselesi etrafında gündeme getirdiği iktidar ve kifayet (yeterlilik)le irtibatlı olarak dönemsellik ve güçlü "asabiyet" fikrine müracaat etmektedir.

Muhammed Safa Bey, Kureyşîlik problemini çözmek için imamet-hilafet akdinin oluş yolları üzerinde de durmaktadır. Birinci yol "ehl-i hall ü akdin intihabı" yani ileri gelenlerin seçimi, ikincisi de mevcut imam-halifenin veliaht nasb etmesi, istihlafta bulunmasıdır. Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ehl-i hall ü akdin intihabına, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i yerine tavsiye etmesi veliahtlığın meşruluğuna, bunun o devrin bütün Müslümanları tarafından kabul edilmesi de icmâ-i ümmetin vukubulduğuna tarihî delil olarak zikredilir. Halifenin tayini ve nasb edilmesinde takip edilebilecek bu iki meşru usulde de mevcut halife veya ehl-i hall ü akd Kureyşten birini seçmek mecburiyetinde değildir. Müellifin (veya mütercimin), kaynaklarda daha ziyade *istihlaf* olarak geçen kavramın yerine *veliahtlık*ı kullanması, zımnen Osmanlı hilafetine ve onun meşruluğuna atıfta bulunmak için olsa gerektir. Osmanlı Devleti'nin, zayıf ve alil bir hale gelen hilafeti nasıl canlandırdığını, "sıhhat ve afiyet"e kavuşturduğunu vurgulayan, ardından Osmanlı hilafetini sağlam ve meşru zeminlere (veliahtlık, ehl-i hall ü akdin beyatı, meclisin-millet-vekillerin beyati, bütün Müslümanların tasdikine) oturtan, Meşrutiyet rejimini de hilafeti tasdik edip kuvvetlendiren bir unsur olarak yorumlayan satırlar zikre değer:

> "İhtiyar bir pîr-i fânî, alîl ve sakîm bir marîz haline gelmiş olan hilafetin iade-i şebâb ve iktisâb-ı sıhhat u afiyeti mukadder olduğundan Yavuz Sultan Selim Han Mısır'da iken Şerif Muhammed Ebu'l-Berekât müşarun ileyhe Harameyn-i şerîfeynin anahtarlarını teslim etmiş ve binaenaleyh Âl-i Osmanda en evvel 'Hâdimü'l-Harameyn' lakabını ihrâz eylemiş ve ba'dehu hulefâ-i Abbasiyenin sonu Üçüncü Mütevekkil Alellah Ayasofya Camii'nde ricâl-i memleket ve âmme-i müslimîn mahzarında hilafeti Sultan-ı müşarun ileyhe tevdî ve o sûretle bey'at eylediğinden hanedân-ı Âl-i Osman'dan birinci halife olmuştur (h. 922). O zamandan beri dört asrı mütecâvizdir hilafet-i İslâmiye Âl-i Osman'da kaldığı gibi inşaallâhu te'âlâ ilâ âhiri'z-zaman bu hanedân-ı celîlü'l-ünvanda kalacaktır.

(...) Hilafet-i İslâmiye Âl-i Osman'da iki vechile; yani evvelki imamın [Halife Mütevekkil'in] veliahd nasbı ve ehl-i hall ü akdin ihtiyâr ve intihâbı ile temessül etmiş ve in'ikâd eylemiştir. Bugün ise hilafet ve imamet, tarihte misli sebk etmemiş bir sûret-i mükemmelede efrâd-ı milletin hâss u âmmı tarafından müntehab ve meb'ûs vükelâ-yı ümmetin müctemi'an bey'ati ile halife-i a'zam-ı hâlî Sultan Mehmed Vahîdüddîn hazretlerinde mün'akid olmuştur. (...) Hulefâ-yı Âl-i Osman'a olan bey'at, in'ikâd-ı bey'atin tezkârı için icra olunan 'îd-i cülûsu münasebetiyle her sene tekid ve teyid olunmaktadır. Bu münasebetle aktâr-ı sâiredeki cemaat-i İslâmiye taraflarından vürûd eden tebrik arîzaları, gelen hey'ât-ı mahsusa, Cuma ve bayram günleri bütün bilâd-ı İslâmiyede halife-i a'zam sultan-ı Osmanînin namının hutbelerde kıraati, onlara hilafet-i İslâmiye ve imamet ile bey'at demektir. Binaenaleyh bu hilafet evvelâ evvelki imamın veliahd nasbı ile, sâniyen ehl-i hall ü akdin ihtiyâr ve intihâbıyla, sâlisen memleket vekillerinin bey'at-i umumiyesiyle, râbi'an bütün Müslümanların kabul, tasdik ve ihtiyârıyla in'ikâd etmiştir. Şeriat, nasb-ı imamda bu dört vecihten birinin vücuduyla iktifâ edip onun itaatini farz eylediği halde vücûh-i erba'a mevcut olunca nasıl olmak lâzım gelir? Hilafet-i İslâmiye Devlet-i Osmaniye'de şer'an mün'akide olduğu gibi siyaseten de kâimedir" (s. 17-18).

Muhammed Safa Bey, Şerif Hüseyin'in adını ve karşı faaliyetlerini zikretmeden fakat ona cevap vermek istercesine Mekke emirleri ile Mekke'de veya İstanbul'da ikamet eden Peygamber soyundan zevatın, şeriflerin halifelik makamına Osmanoğullarının layık olduğunu bilip tasdik ettiklerini, ilk beyat eden kişiler arasında onların da olduğunu zikrediyor. Yine Şerif Hüseyin'le zımnen irtibatlı olarak, hilafetin tecezzi kabul etmeyeceği, birden fazla halifenin olduğu İslâm tarihinin bazı devirlerinin İslâmiyet ve Müslümanların bünyelerinde ne kadar ciddi yaralar açtığı, İslâm birliğini parçaladığı, "tavâif-i mülûk"e yol açtığı meselesi üzerinde durulmaktadır (s. 19-22). Bugün mevcut hilafeti korumakta zorlanan Müslümanların yeni bir hilafet arayışı içine girmeleri elbette akıl kârı olmayacaktır.

"Üçüncü fıkra" (s. 22-31), tâli meseleler gibi gözükmekle beraber Müslüman halk nazarında daha müessir olabilecek ve Osmanlı hilafetini tebeanın katında zaafa uğratabilecek karşı görüşlere ve sorulara cevap vermektedir. a) Kitap ve sünnetin ahkâmı yerine Kanun-ı Esasî'nin hükümlerine tâbi olan, onun üzerine yemin eden, b) Payitahtta ve bütün memâlikte Allah'ın haram kıldığı zina, riba (faiz), içki, domuz eti gibi fiillerin ve eşyanın yapılmasını, alınıp-satılmasını mubah gören, hatta bunlardan aldığı vergileri hazinesine dahil eden İstanbul'un ve onun hükümetinin hilafet merkezi olma iddiası nasıl caiz görülebilir?

Yazarın ilk soru-tenkide verdiği cevap birkaç aşamalıdır. Soruda olmamakla beraber müellifin bu sorudan anladığı, hissettiği (eski tabirle istişmam ettiği demek daha doğru olur) ilk şey, Kanun-ı Esasî ile veya diğer mevzuatla gayrımüslimlere tanınan müsavat veya onların işbaşına getirilmesidir. M. Safa Bey, birçok muasırı gibi gayrımüslim meselesini, İslâmın ilk dönemlerinden itibaren İslâm fıkhının onlara tanıdığı zimmet hukukunu öne çıkararak aşmaya çalışır. İkinci aşama Kanun-ı esasî fikri ile atbaşı giden meclis fikrinin açıklamasıdır ki burada da yazar yine muasırları gibi şûrâ ve meşveret kavramlarına başvurmaktadır. Ayrıca "bu devletin Kanun-ı Esasî'si Kur'an olduğundan (...) onunla yemin etmek dine mugayir değildir" (s. 28), "Kanun-i Esasî ahkâm-ı şer'iyeden tevsî'an me'hûz olup *Mecelle*'nin şerhi gibidir, onda din-i İslâma muhalif hiçbir şey yoktur" (s. 29) gibi cümleler Kanun-ı Esasî'yi meşrulaştırma çabası olduğu kadar muhalefetin tenkitlerinin ne ölçüde tehditkâr olduğuna da işaret etmektedir. Yazarın Kuzey Afrikalı âlim Şeyh Muhammed Bayram'dan naklettiği "Şeriatın medârı beyne'n-nâs adl ü insaftır. Islahat, hürriyet, müsavat, medeniyet gibi şeylerin muhalif-i şeriat olduğunda avâmı tevehhüme düşüren bunların cehaletidir. Eğer bu tevehhümde bir şemme-i hakikat olsa Müslümanların ıslah-ı ahvâlinden düçâr-ı ye's olmamız icab eder" ifadeleri ise bir taraftan Osmanlı Devleti'nin yeni icraatını şeriatın içine dahil ederken, bu uygulamalara fikren ve fiilen karşı çıkanları da "cahil ve avam" seviyesine indirmektedir.[18] Şeriatın haram kıldığı fiillerin yapılması ve bunlardan Osmanlı Devleti'nin vergi alması meselesine gelince yazarın verdiği cevap herhalde cevap sayılmaz: Bu tür vergileri Duyûn-ı Umumiye yani hilafet merkezi değil "kâfirler" almaktadır.[19]

Eserin varmak istediği yer zor bir zamanda Osmanlı hilafetini takviye etmek, meşruluğunu sonuna kadar savunmak ve giderek daha fazla "kâfirle-

• • • • • •

18 Buradan Şerif Hüseyin'in payına düşen bir hisse de vardır: "Kavânîn ve nizamâtın mesâlih-i ibâda muvafık sûrette tedvin ve tanzimi için Şûra-yı Devlet tesis olunmuştur ki İstanbul'da iken Şerif Hüseyin Bey bunun azâsından bulunuyordu. Eğer kendileri tarîk-i hidayette idiyseler, azâsından bulundukları bu meclisin ve oradan aldığı mürettebâtın ahkâm-ı şer'iyeye gayr-ı mutâbık olup *el-Kıble* refîkimizde denildiği gibi verilen maaşın münkerât îrâdından olduğunu görmüş iseler müddet-i medîde bulunmayı dini ve şerefine lâyık görmemeli, kendi ile evladının senelerce medâr-ı ta'ayyüşünü teşkil eden bu mürettebâtı ahz u kabzdan izzet-i nefsi ibâ etmeli idi" (s. 27).

19 Burada da Şerif Hüseyin'e bir gönderme vardır: "Cidde'ye ki -Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevverenin anahtarıdır- humûr ve müskirât-ı sâirenin ithaline ve hınzır etlerinin vürûduna, alınan rüsûm ve avâidin hükûmet-i Hâşimîye defâtirine kaydına acaba kâtib-i makale ne der? *el-Kıble* gazetesinin 361 numaralı ve 9 Cemâziye's-sânî tarihli nüshasının üçüncü sahîfesinin otuz beşinci satırında 'Dukahliye Vapuru' ünvanlı fıkrada Hicaz'a vürûd edip rüsûmu defâtir-i maliyeye kayd olunan eşya arasında altı sandık hamr u müskirât geldiği yazılıyor, buna ne cevap verir? Zannederim ki bu küçük ve fakat mühim sualin karşısında mebhût kalacaktır. O nevâhîde cereyan eden ahvâlin dûr u dirâz beyanına lüzum görmeyerek şimdilik bu kadar telmîh ile iktifa ediyoruz" (s. 29).

rin" etkisi altında kalan Arap asıllı Müslümanların Osmanlı Devleti'ne itaatini her halûkârda sağlamaktır

> "Ey Müslümanlar! Allah için sorarım: Mir'ât-ı havâdis-i kevniye olan sahâyif-i tarihte mülûk, selâtîn ve hulefâ-i Âl-i Osman'dan birinin mülhid, dinsiz veyahut gayr-ı Sünnî olduğuna dair bir şey gördünüz mü? Onların meşhur olan salâbet-i diniyeleri, Haremeyn-i şerîfeyne hizmetleri, ehl-i beyte karşı iyilikleri meydanda iken böyle zikre değeri olmayan şeyleri parmağa dolayarak, ekser Avrupalıların bile devlet-i hilafeti müdafaa ettikleri şu zamanda beyne'l-müslimîn ikâz-ı fitne vü fesada nasıl cüret edilir?" (s. 27-28).
>
> "Nefsi ne kadar sefil ve zamîri mürüvvetten ne derece hâli olur ise olsun Allah ve Resulü'ne iman eden bir Müslümanın Âl-i Osman'ı dine en ufak bir tecavüz ile lekedâr etmeye cüret edeceğini zannetmeyiz" (s. 30).

Eserin müellifi Muhammed Safa Bey'in hayatı ve eserleri hakkında bizim taradığımız kaynaklarda bilgi yoktur. Yalnız kendisinin hazırladığı ve Arapça İstanbul rehberleri[20] arasında hususi bir yeri olan *Delîlü'l-Âsitâne-'Âsımetu'l-Hilâfeti'l-Uzmâ ev Dâru's-Sa'âde 'İstanbul' el-Kostantınıyye* başlıklı fotoğraflı kitabının[21] sonunda o zamana kadarki hayatını mufassal olarak anlatmaktadır.[22] Buradaki bilgilere göre soyları Hz. Hasan'a çıkan ve asıl adı Safer olan Muhammed Safa Bey'in, dedesi Ezher'de müderrislik ve kadılık yapmış ulemadan Ali Salih, babası Mısır'da memuriyetlerde bulunmuş ve oğlunun doğduğu sene vefat eden Muhammed Nasıruddin'dir. Mısır ordusunda kaymakam olan dayısı Muhammed Bey'in himayesinde 7 yaşında başladığı tahsilini Kubbetu'l-Hidiviye, Medresetü'l-Encâl, Medresetü'l-Mübtediyân ve Medresetü't-Techiziye'de tamamladı (1310 h./1892-93). Kısa bir müddet memurluk yaptıktan sonra gazeteciliğe atılmaya karar verdi ve 1895 yılından itibaren kısa ömürlü, haftalık *el-Müntezeh*, *el-Münîr* ceridelerini neşretti ve Osmanlı hilafetini savundu, hilafet aleyhtarı İngiliz politikalarını ve onların ya-

• • • • • •

20 E. Serkis'in *Mu'cemu'l-Matbuâtı'l-Arabiyye*'sinde künyesini gördüğümüz aynı adı taşıyan bir başka Arapça İstanbul rehberi Muhammed Şükrî Nâime es-Saydalanî el-Kanunî'ye aittir ve tarih olarak Muhammed Safa Bey'inkine tekaddüm etmektedir (*Delîlü'l-Âsitâne*, İskenderiye, 1909, 136 s.).

21 İstanbul, Matbaatu'l-Adl, 1331 h., 349 s. Dış kapağında büyük bir Fatih Sultan Mehmed resmi ve iç kapağında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kullandığı ayyıldızlı bayrak yer almaktadır. Eserin iç kapak kompozisyonu, Arapça ve Türkçe tercümesi el-Adl Matbaası'nda basılan ve *Hilafet Risâleleri*'nin 4. cildinde neşrettiğimiz (s. 243-263) Abdülaziz Çaviş'in *Hilafet-i İslâmiye* kitapçığının kapak kompozisyonu ile aynıdır.

22 "Nebze min tercemeti hâli'l-müellif" (İstanbul'daki hayatının değişik safhalarını veren 11 fotoğrafla birlikte), *Delîlü'l-Âsitâne*, s. 329-343. (Bu kaynaktan bizi haberdar eden ve fotokopi almamıza müsade eden sahaf arkadaşım E. Nedret İşli'ye müteşekkirim).

nında yer alarak *el-Mukattam*, *el-Müşîr* ve *Lisanu'l-Arab*'da yazan Mısırlı gazetecileri tenkit etti. Salisbury'nin *el-Münîr*'in neşriyatının durdurulması için Mısır hükümetine müracaatı üzerine gazetesi kapatıldı ve çıkarıldığı mahkemede hapse mahküm oldu. Bunun üzerine kaçmaya karar verdi ve İskenderiye, Pire, Çanakkale üzerinden İstanbul'a geldi. Zaptiye nazırı Nazım Paşa ve Arap İzzet Paşa'nın delâletiyle Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıktı. Hüsnükabul gördü ve müfettişlik vazifesiyle Maarif Nezareti'nde görevlendirildi. Adı artık Safer değil Safa idi. Bu sırada Cemaleddin Efgani'yi ziyaret etti. Birkaç ay havasına alışamadığı Mersin'de çalıştı. İstanbul'a döndüğünde önce Rüsumat Dairesi'nde, ardından Encümen-i Maarif'te çalıştı. Siyasî sebeplerle birkaç defa tutuklanıp hapsedilince Mısır'a döndü ve orada Türkçe-Arapça *Mirâtu Türkiyâ* gazetesini çıkardı. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra tekrar İstanbul'a döndü ve önce haftalık, 4. yıldan sonra günlük, 5. yıldan sonra haftada üç günlük olmak üzere *el-Adl*'i neşre başladı.[23]

Muhammed Safa Bey, hal tercümesinin sonunda şu eserleri yazıp yayınladığını ifade etmektedir: *Kitabu'l-Hâvî*, *Rivayetu'n-Nasru'l-Mübîn*, *Rivayetu Sihru'l-Ukûl*, *Âlu Muhammed*, *Menâhilu'ş-Şukran Muhtasaru Risâletü'l-Gufrân*, *el-Evtâd*, *Delîlu Burûsa*, (*Delîlü'l-Âsitâne*'nin içinde bir Bursa rehberi kısmı vardır), *Siyasetu'l-Hılâfe ve'l-Etrâk*[24], *el-İslâm ve'l-Hac* (Türkçe tercümesi: *Kitabu'l-İslâm ve'l-Hac*, İstanbul, Rûşen Matbaası, 28 s., bk. Özege, nu. 11005), *Gâyetu'l-Ereb fî Taallüm-i Lisani'l-Arab* (Bu kitabın künyesi ve Türkçe kısımlarının mütercimi için bk. dipnot 14), *el-Hakku'l-Mübîn*, *Delîlü'l-Âsitâne*. Seyfeddin Özege kataloğunda Muhammed Safa Bey'in kendisinin zikretmediği üç Türkçe eserinin daha künyesi verilmektedir: *Bütün Osmanlılara Açık Mektup 1*, İstanbul, el-Adl Matbaası, 1324, 22 s.; *Bütün Osmanlılara Açık Mektup 2*, 1330, 14 s.; *Barunî'nin Hatırâtı*, İstanbul el-Adl Matbaası, 1331 h., 26 s.

Muhammed Safa Bey'in hayatının geri kalan kısmı ve vefat tarihi hakkında bilgi bulamadık. Mevcut kayıtlara göre *el-Adl* gazetesi 1923 yılına kadar İstanbul'da yayınlandığına göre Safa Bey'in en azından 1923'e kadar hayatını İstanbul'da sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

•••••

23 Muhammed Safa Bey *Protesto* (ilk sayısı *el-Adl* ile aynı tarihlidir), *Muharebe*, *Ahvâl-i Hâzıra* adlarında Türkçe üç gazete daha çıkardığını ve kısa bir zaman sonra bunları kapatarak sadece *el-Adl* ile ilgilendiğini yazmaktadır (s. 339).

24 M. Safa Bey'in kendisine nisbet ederek verdiği bu eserin müellifi Profesör Vayt müstearlı Habil Adem Pellster'dir ve h. 1331'de İstanbul, Matbaatu'l-Adl'de basılan Arapçasında müellif Profesör Vayt, mütercim Muhammed Safa Bey şeklinde belirtilmektedir. Eserin Türkçesi *Muharebeden Sonra Hilafet Siyaseti ve Türklük Siyaseti* adıyla neşredilmiştir (İstanbul, Şems Matbaası, 1331 [h.], 187 s.). Değerlendirmesi ve kısmen neşri için bk. *Hilafet Risâleleri*, III, 30-37, 329-381.

47. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 30 Teşrinievvel ve 1 Teşrinisâni [1]338 Tarihli Mühim ve Tarihî Celseler ve Karar* başlıklı risâle[25] esas itibariyle hilafetin saltanattan ayrılması problemini tartışmakta ve karara bağlamakta ise de Osmanlı hilafetinin ilgası sürecinde en önemli adımlardan biri olması zaviyesinden de önem taşımaktadır. Yalnız bu risâlenin Meclis görüşmelerini aynen aktarmaktan ziyade belli bir siyaset uygulayarak yorumlar eşliğinde ancak itina ve dikkatle seçilmiş bazı konuşma metinlerini aktardığı ve muhaliflerin konuşmalarına yer verilmediği hesaba katılmalıdır. Metnin bu önemli zaafı ve eksikliği dolayısıyla hilafetin saltanattan ayrılması sürecinin olabildiğince bütün vecheleriyle ortaya çıkması için risâleden hemen sonra iki "Ek" metne yer vermek zarureti hasıl olmuştur. Bu metinlerden biri Meclis'te yapılan gizli celse zabıtları diğeri de Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta bu meseleyi nasıl ele alıp ortaya koyduğunu veren metindir.

Hilafetin saltanattan ayrılması, kısa bir zaman sonra sondan bir önceki Osmanlı halifesi Sultan Vahdettin'in İngiliz kuvvetlerine sığınarak İstanbul'dan, "makarr-ı hilafet"ten firarı ve hal'i ile yeni halifenin TBMM tarafından seçilmesi süreci aslında Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla ivme kazanmıştır. 19 Ekimde Kabataş iskelesinden İstanbul'a ayak basan Ankara'nın temsilcisi Refet Paşa (Bele), kendisini padişah adına karşılamaya gelen yetkiliye padişahı değil hilafet makamını selâmladığını söylemekten çekinmemiş ve ha-

••••••

25 Dersaadet, Akşam-Teşebbüs Matbaası, 1338, 35 s.

Bu risâlede yer alan iki metin müstakil iki neşre de konu olmuştur: 1. *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisâni [1]338 Tarihinde Mün'akid 130. İctimaının Birinci Celsesinde Neşr u İlânı Müttefikan Kabul Edilen Karar Sureti*, Ankara, 1338, 4 s.; 2. *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Nutukları*, Ankara, TBMM Matbaası, 1338-1341, 24 s.

İkinci metin ayrıca *Nutuk*'un "vesikalar" kısmına, "Saltanat-ı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden tarihî celselerden: 1 Teşrinisâni [13]38'de saltanat-ı milliyenin tahakukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden tarihî celsede Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin irâd buyurdukları mühim nutuk" başlığıyla alınmıştır (*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 268-76, vesika 264).

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'deki bu konuşması Arapçaya tercüme edilerek Reşid Rıza'ya ait bazı açıklayıcı ve tenkidî notlarla *Menar*'da da neşredilmiştir: "Hutbetu'l-Gazi Mustafa Kemal Bâşa", *el-Menar*, XXIII/10, 29 Rebiulâhır 1341/18 Aralık [1]922, s. 772-784. Yazının devamında (s. 786-792) hilafetin saltanattan ayrılmasına dair Meclis kararı ile Rıza Nur'un açıklamalarının tercümeleri de yer almaktadır (Reşid Rıza'nın notlarının bir özeti için Suat Mertoğlu'nun bu ciltteki yazısına bk. s. 80-81, Nu. 68). Reşid Rıza bir başka yazısında ("el-İnkılâbu'd-dînî es-siyâsî fi'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye", *el-Menar*, XXV/4, 30 Ramazan 1342/4 May 1924, s. 273-299) Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasının Seyyid Bey tarafından hazırlandığını iddia etmektedir.

kimiyetin artık padişahta değil millette olduğunu ilave etmiştir. Artık İstanbul'da Sultan Vahdettin'in tahtan indirileceği, mahkemeye çıkarılacağı, hatta idam veya linç edileceği söylentileri sarayın içine kadar sızmıştı.[26]

Meclis'in özel bir gündemle toplanmasının sebebi, sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmesi ve yakında toplanacak olan Lozan Konferansı'na hem İstanbul'un hem de Ankara'nın davet edilmesinin kuvvetli bir ihtimal olması dolayısıyla nasıl bir yol izleneceğinin önceden iki taraf arasında konuşulup tartışılması ve bunun için bir zatın İstanbul'a gönderilmesini talep etmesidir. Meclis'teki oturumda gelen iki telgraf ve ilkine Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap okunmuş ve müzakere açılmıştır. Mustafa Kemal'in cevabı açık ve tehditkârdır; ona göre Türkiye'nin Ankara'dan başka meşru bir temsilcisi artık yoktur:

> "(...) Türkiya Büyük Millet Meclisi ordularının ihraz eylediği muzafferiyet-i kat'iyenin netice-i tabiîsi olmak üzre vukûu karîb olan Konferans'ta Türkiya Devleti yalnız Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakâyık karşısında gayrımeşru ve gayr-ı hukukî olduğu Meclis-i âlîce mükerreren ifade ve ilân edilmiş olan heyetlerin bu gibi bir heyet mensubîninin şimdiye kadar bi'd-defeât vâki olduğu gibi bundan sonra da siyaset-i devleti teşevvüşden mücanebet eylemeleri hususunun ne derece azîm mesuliyeti bâdî olacağı derkârdır efendim" (s. 4).

Bu telgraflar etrafında söz alan mebusların konuşmalarında sultana, saltanat sistemine, sadrazama, kabine üyelerine karşı sert, aşağılayıcı, hasımâne ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerin gerekçeleri arasında Milli Mücadele'yi desteklememek, işgal kuvvetleriyle ve İngilizlerle ittifak yapmak, Sevr Muahedesi'ni imzalamak gibi hususlar vardır. İstanbul çevresi Hüseyin Avni'nin [Ulaş] konuşmasında, "bizi zaafa düçâr eden, memleketimizi çiğneten, muazzam Türk milletinin kudretini zilletlere mahkum etmek isteyen bedbahtlar" (s. 9) şeklinde geçmektedir. Konuşmacıların saltanatla hilafet arasında dikkatli ve hilafetten yana ayırımlar yaptıkları da dikkati çekiyor. Bu meyanda yine Hüseyin Avni'nin konuşmasından şu parça örnek olarak zikredilebilir:

> "Türkiya Büyük Millet Meclisi umde-i esasiyesini teşkil etmiş nokta şununla da mukayyeddir ki hilafet perdesi altında saltanat cinayetlerine kadar kapı açmağa, memleketi zîr u zeber edecek bir hale getirmeğe ve onu

26 Bu sürecin iyi bir özeti için bk. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul, Pan Yay., 1998, s. 224 vd.

o hallere getirecek gayrımeşru sıfatlar takınmalarına Büyük Millet Meclisi hiçbir zaman meydan vermeyecektir. Onun vaz'-ı şer'îsi Kitap ile muayyendir. Onun vaz'-ı hukukî-i mübecceli ne ise onu tayin edecek, o hakkı ehline veyahut da evsâf-ı lazimeyi haiz olan insanlara verecek, tayin edecek Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Bizim başta yeminimiz vardır. Makam-ı hilafetin müdafii de biziz, muhafızı da biziz ve şahsiyet-i mâneviye de bunu tecelli ettirmiştir. Esir, halife olabilir mi? (...)" (s. 13).

Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan Konferansı arifesinde İstanbul'dan gelen telgrafları vesile ederek yaptığı ve hilafet, saltanat, Osmanlı tecrübesi, millî hakimiyet gibi başlıkları yorumladığı uzun konuşması da hilafetin ilgası sürecinde ve Ankara'nın kendisini nasıl konumlandırdığı, ne türden siyasî manevralar geliştirdiği hususunda tetkik edilmesi gereken önemli bir metindir (s. 17-29). Daha konuşmanın başlarında, milletin hakimiyet ve saltanat haklarının bir şahsın (padişahın, sultanın) uhdesine verilmesinin bâtıl olduğuna işaret eden Paşa, milletin, Türk halkının üç seneden beri mukadderatına el koyduğunu belirtir ve ardından hilafet merkezli olarak İslâm, Türk ve Osmanlı devirlerini ihtiva edecek enteresan bir tarih yorumu yapar.

İlk dört halifenin hilafet makamına geliş şekilleri ve idare tarzları üzerinde duran Paşa, Emevî ve Abbasî hilafetleriyle alakalı özetler ve değerlendirmeler de yapar. Bu kısımların bilgi ve hissiyat itibariyle hülasası, neticede başarısızlık veya tatminsizlik duygusu veren şu cümlelerdir:

"İrtihal-i Fahr-i âlemden sonra birinci halife-i Resul Ebubekir ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona teveccüh eylemişti. İkinci halife Hazreti Ömer, hey'ât-ı ictimaiyedeki temevvücâtın gayr-i kâbil-i tevkîf olduğu kanaatini hayatında yakînen idrak ederek muzdaribü'r-ruh olarak vefat etti. Hazreti Osman'a gelince, mukadder olan tehâcümât içinde kanını Kitabullah'a akıtarak terk-i dünya eyledi. Hazreti Ali, hilafeti uhdesinde takarrur ettirememek ve Ehl-i beyt-i Resul'ün hukukunu muhafaza edememek bedbahtûsiyle giryân oldu. Emevîler doksan seneden fazla hilafeti muhafaza edemediler. En nihayet nüfuz-ı hilafeti Bağdat surlarına kasra mecbur olan Abbasiye halifelerinin sonuncusu Mu'tasım'ı evlad u iyaliyle ve sekiz yüz bin kişi Bağdat ahalisiyle beraber Hülagu'ya kurban verdiler (...)" (s. 26).

Hilafet merkezli tarih yorumunda Müslüman Türkler Selçuklular ve Osmanlılar ağırlıklıdır. Özel vurgu yapılan hususlardan biri Selçuklu sultanı Melikşah'ın, Abbasî halifesinin oturduğu Bağdat'ı hakimiyeti altına almasına rağmen hilafeti üzerine almadığı ve sultan ve halifenin yani iki iktidar biçimi-

nin yan yana hatta akrabalık da tesis ederek yaşadıklarıdır (s. 24). Bu vurgu hilafetle saltanatın birbirinden ayrı olabileceğine Türk tarihinden bir delil sunma intibaını veriyor. Nitekim konuşmanın sonlarına doğru bu husus tasrih edilecektir: "Efendiler, hulefâ-yı Abbasiye devrinde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da hilafet makamının asırlarca müddet saltanat makamıyla yanyana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hakimiyet makamıyla makam-ı hilafetin yanyana bulunabilmesi en tabiî halâttandır" (s. 28). Konuşmada özellik arzeden Bir diğer husus Paşa'nın Yavuz Selim'in hilafeti devralışını anlatırken kullandığı üsluptur: "Osmanlı Devleti'nin ulularından Yavuz hazretleri 924 tarih-i hicrîsinde Mısır'ı zabt eylediği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka ünvanı 'halife' olan bir zât buldu. 'Halife' sıfatının böyle bir şahs-ı aciz tarafından kullanılması âlem-i İslâm için şeyn olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiya Devleti'nin kuvâsına istinad ettirerek ihya ve i'lâ eylemek üzre aldı" (s. 26-27). Osmanlıların hilafeti devralışına tarihî ve hususi bir önem atfetmeyen bu ifadeler, yarım asırlık bir geçmişi olan Abbasî halifesinin hilafeti Yavuz Selim'e devredip devretmediği tartışmasına da hiçbir şekilde girmemektedir.

Buradan Sultan Vahdettin'e intikal eden Paşa, ondan, Türk milletini esaret çukuruna (hufre-i esaret) düşüren, hain, "Türkiye Devleti'nin istiklâline hâtime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul eden" kişi olarak bahsediyor.

> "Artık milletin en makul ve en meşru ve en insanî salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. (...) Millet, mukadderâtını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, bütün efrâdı tarafından müntehab vekillerden terekküb eden bir meclis-i âlîde temsil etti. İşte o meclis, meclis-i âlînizdir, Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir ve bu makam-ı hakimiyetin hükümetine, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyet-i hükümet yoktur ve olamaz" (s. 27-28).

Saltanat kaldırılınca onunla birlikte bulunan hilafet ne olacaktır? Meclis'te gittikçe sesini duyuran ve organize olmaya başlayan muhalif grubun ve hocaların dile getirdiği bu soru çok kısa cevaplandırılır: Hilafet izzet ve ulviyetiyle devam edecektir (s. 28).

Sinop mebusu Dr. Rıza Nur, 78 arkadaşının da imzaladığı ve Osmanlı Devleti'ni ve saltanatı lağveden, İstanbul ve civarının da Ankara'nın hakimiyetinde olduğunu, makam-ı hilafetin esir bulunduğu yabancı işgalciler elinden kurtulacağını beyan eden 6 maddelik bir takrir verir. Oya sunulan teklif

kabul edilmez. 1 Kasım 1922 günü Hüseyin Avni ve 25 arkadaşı hilafet meselesine biraz daha vuzuh getiren iki maddelik bir takrir verirler. Bu gelişme üzerine takrirler görüşülmek ve tevhid edilmek üzere üç encümene (Teşkilat-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye encümenleri) havale edilir. Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki süreci, "ihtimal bazı kafalar kesilecektir" tehditkâr cümlesini de aktararak *Nutuk*'ta şöyle anlatmaktadır:

> "Üç encümen, bir odada ictimâ etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi intihab eyledi. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler; hilafetin saltanattan münfekk olamayacağını, marûf safsatalara istinat ettirerek, iddia ettiler. Bu müdde'ayâtın cerh u nakzında serbest idare-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksûd neticeye iktirânına intizâr etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum:
>
> 'Efendim, dedim. Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına, vâzı'u'l-yed olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivâkidir. Mevzu-ı bahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivâki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır. Burada ictimâ edenler Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir. İşin cihet-i ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim' dedim ve uzun uzadıya bir takım izahatta bulundum. Bunun üzerine (...) müşterek encümence halledilmişti."[27]

Müşterek encümen takrirleri tekrar müzakere ederek Osmanlı saltanatına ve devletine son veren, TBMM hükümetini memleketin tek meşru hakimi ve milletin temsilcisi olarak konumlandıran, hilafeti ise Osmanlı hanedanına ait bir hak olmak üzere kabul eden iki maddelik bir karar hazırladı ve Meclis'e sundu. Meclis'ce kabul edilen bu tarihî iki karar şöyle düzenlenmiştir:

"1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı hukuk-ı hakimiyet ve hü-

••••••

27 *Nutuk*, Ankara, 1927, I, 421-422.

kümranîsini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde gayr-ı kâbil-i terk ü tecezzî ve ferağ olmak üzre temsile, bilfiil istimale ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiya halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addetmiştir.

2. Hilafet, hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup halifeliğe Türkiya Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşed ve aslah olanı intihab olunur. Türkiya Devleti makam-ı hilafetin istinadgâhıdır" (s. 35).

Bu tarihî gelişme ile Osmanlı Devleti sona ermiş, saltanatını yani siyasî gücünü ve yaptırım kabiliyetini kaybeden, statüsü zayıflayan, sadece mânevî-ruhanî bir makam haline gelen, bundan da ötede aynı topraklar üzerinde yeni bir siyasî güç ve karar mercii olarak ortaya çıkan Ankara-TBMM tarafından seçilen, meşruiyeti, sınırları ve tahsisatı onun tarafından tayin edilen yeni Osmanlı hanedanı hilafetinin ne olacağı konusunda açık bir kanaat yoktu. Meclis'teki muhaliflerin ve hocaların gündeme getirmek istedikleri şey de saltanatı/siyasî gücü olmayan hilafetin meşruiyeti ve nasıl olacağı soruları etrafında teşekkül ediyordu (Bir sonraki aşamada hilafetle alakalı müstakil bir risâle neşredecek olan Hoca Şükrü Efendi'nin Meclis'teki ısrarlı muhalif tavrı bu sıralarda teşekkül edecektir). Fakat geçmiş birkaç yıl içinde İstanbul-Ankara münasebetlerinin seyri, Sultan Vahidettin'in firarı ve uluslararası ilişkilerin istikameti bu kararın alınmasını zayıf muhalefete rağmen hayli kolaylaştırmıştı. Aslında gelinen noktanın fikrî temelleri XIX. asrın ikinci yarısından itibaren atılmıştı. Bilindiği üzere meşrutiyet talepleri, anayasa ve meclis fikri etrafında Osmanlı halife-sultanının hak ve vazifelerini tahdit etmekle kalmayacak, giderek onu siyasî işlerden, icradan, karar merkezi olmaktan uzaklaştırma istikametinde gelişecektir. Ulemanın, şeyhlerin de içinde yer aldığı İttihatçı ve modernist çevrelerin hilafet-meşrutiyet risâlelerinde -ki bunları daha önceki ciltlerde neşrettik- bu yeni hilafet-saltanat anlayışının izlerini ve istidlâl tarzlarını görmek mümkündür. Yakın tarihteki bu birikimin ve siyasî mücadelenin, önce Osmanlı saltanatını ve ardından hilafeti ortadan kaldıran Cumhuriyet idaresinin işini hayli kolaylaştırdığı da açıktır.

48. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulamadığımız ilmiyeden, hukukçu, savcı, avukat **Abdünnâfi Efendi**'nin *Firarî Vahideddin Halife Değil İdi - Âlem-i İslâmın Dikkatine* başlıklı küçük risâlesi[28] saltanatla hilafetin birbirinden ay-

28 İstanbul, Şehzadebaşı Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1341, 8 s.

nılması ve Ankara'daki hükümetin yegâne Türk hükümeti olarak kalmasına dair gazetelerde çıkan yazılar üzerine hem şeriat açısından hilafetin ne olduğunu beyan hem de firari Sultan Vahdettin'in zaten halife olmadığını isbat etmek kasdıyla telif edilmiştir.

Risâlenin ilk sayfalarında, imamların ve mezheplerin farklı görüşlerine de kısmen temas edilerek hilafetin şartları ve halifenin vazifeleri sayılmaktadır (s. 2-5). "İmametten sebeb-i hurûc" ve "Noksan-ı tasarruf" başlıklı kısımlarda halife olan kişinin hilafetinin düşmesini gerektiren üç sebep ele alınıyor. Bu sebeplerden biri adaletin haleldar olması veya adaleti icra etmemektir. "İmamın adaletini fısk ihlâl eder" cümlesiyle başlayan açıklamada adaletin nerde ise sadece ahlâkî vechesi ("mahzurâtı irtikâb ve münkerâtı icrada ısrar") üzerinde durulmuş olması, siyasî ve hukukî yönünün ihmal edilmesi dikkati çekiyor. İkinci sebep de halifenin bedenen vazifesini yapamayacak derecede alil ve hasta olmasıdır. Bu hastalıklar arasında diğerleri yanında aklını-şuurunu kaybetmek ve gözleri görmez olmak hususen zikrediliyor.

Hilafetin düşmesine üçüncü sebep, tasarrufta noksanlık başlığı altında toplanan halifenin hacir veya "makhuriyet" altında olmasıdır. Hacir, birinin yetkileri eline geçirmesi ve halifeyi kontrol altına alması sebebiyle hak ve vazifelerinin gerektirdiği tasarruflarda bulunamamasıdır. Makhuriyet ise galip bir düşmanın elinde esir bulunmak demektir (s. 5-7).

Bu şartlar hesaba katıldığında dâr-ı İslâmdan firar gibi bir ayıbı irtikâb eden Sultan Vahdettin'in hilafetinin sahih olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu zat bir defa a) Müctehid değildir ve şer'î meselelere vukufu yoktur, b) Ferit Paşa gibi cahil ve sorumsuz birini sadrazam yapmakla rey ve tedbir sahibi olmadığını da göstermiştir, c) İslâmı muhafaza için mücahede eden kardeşlerini (Milli Mücadele'yi yürütenleri) ezmek ve düşmanın arzusu istikametinde o mücahitlere bâğîlik ve eşkıyalık isnad ederek ve bu uğurda fetva çıkartarak Müslümanları birbirine kırdırmış ve düşmanın mağlup edilmesini zorlaştırmıştır, d) Şecaat ve cesaret sahibi değildir (firar etmesi de bunu isbat etmektedir), d) Âdil olmadığı da açıktır.

"İşte görülüyor ki Mehmed Vahideddin hilafete nâ-müstehak olarak nasb u tayin olunmuştur. Ma'a-hâzâ kendinde mevcut olan yalnız sebeb-i hal' değil belki sebeb-i inhilâ'ı da vardı. Çünkü esirdi ve halkça kurtarılması imkânı mefkûd idi.

Şu halde firar eden Vahideddin halife değil belki ümmetin kendisine lânet okuduğu ve hanedanının meyânelerinden tard eylediği bir şakîdir. Bunun bu züll-i firarı irtikâbı âlem-i İslâm için pek hayırlı bir vaka teşkil eder. Çünkü merkûmun haline muttali olmayan âlem-i İslâm onun melanetine

şimdi gereği gibi vâkıf olurlar. Binaenaleyh düşmanlarımız sevinmesin belki ağlasınlar" (s. 7-8).

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulamadığımız Kilisli Abdünnafi Efendi[29], 14 Eylül 1925 tarihinde yargılandığı İstiklâl Mahkemesi'ne verdiği ifadede müderris olduğunu, Loma/Arnavutluk müddeiumumiliğine tayin edildiğini (1905), bir sene kaldığı bu görevden ayrıldıktan sonra İstanbul Şehremaneti'nde hukuk müşavirliği, 1909'dan itibaren avukatlık ve Evkaf dava vekilliği yaptığını, medreseler Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği kapatılınca bütün müderrisler gibi kendisine de Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinden emeklilik (dersiamlık) maaşı bağlandığını ifade etmektedir. Mahkemede yargılanmasının birkaç sebebi var gibi gözüküyorsa da sorgulama zabıtlarından esas sebebin ikinci TBMM seçimlerinin yapılacağı bir ortamda mebus tipi ve mebusların taşıması gereken şartlar konusunda yazdığı risâle (*Nasıl Mebus Olayım*) ve şapka takma hakkında verdiği fetvalar olduğu anlaşılmaktadır. (Mahkeme reisinin sorduğu sorulardan biri de "Müslüman şapka giyerse kâfir olur mu?" şeklinde düzenlenmiştir).[30] Yayınladığımız bu risâleden başka iki kitapçığı daha gözükmektedir: 1. *Şer' ve Kanun* (Kaynaklarda sadece adı geçen bu kitabın tam künyesini ve kütüphanelerde varlığını tesbit edemedik), 2. *Nasıl Mebus Olayım yahut el-Firâşü'l-Mebsûs fî Ahkâmi'l-Meb'ûs* (İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1341-1339, 10 s.).

49. Hukukçu, Mekteb-i Mülkiye hocası, İttihat ve Terakki mensubu, II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde Dersim mebusu, İstanbul Barosu reisi ve gazeteci **Ömer Lütfi Fikri**'nin (Gümüşhane 1289/1872 - Paris 7 Ekim 1934)[31] *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvâ Meselesi* başlıklı ve bir "Medhal"le iki kısımdan oluşan kitabı[32], hilafet-saltanat mesele-

29 Bazı bibliyografya kaynaklarında parantez içinde "Kömürcan" soyadını aldığı tasrih ediliyorsa da bunu tahkik etmek mümkün olmadı; soyadı aldığı doğru ise 1936'dan sonra vefat ettiği söylenebilir.

30 İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması için bk. "Tekkeler ve milliyet", *Cumhuriyet*, 2 Teşrinievvel 1341, s. 2; buradan naklen Sadık Albayrak, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Meşihat, Şeriat, Tarikat Kavgası*, İstanbul, Mizan Yay., 1994, III, 192-204; Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, İzmir, İleri Kitabevi, 1995, s. 402-03.

31 Hayatı, siyasî kişlliği ve eserleri için bk. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara, 1968-1969, III, 450-454; Kadir Mısıroğlu, *Üç Hilafetçi Şahsiyet*, İstanbul, Sebil Yay., 1995, s. 145-256; Ali Birinci, "Lütfi Fikri", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, YKY Yay., 1999, II, 50-51; *Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü*, haz. Yücel Demirel, İstanbul, Arma Yay., 1991.

32 [İstanbul], Akşam Teşebbüs Matbaası, 1338 [1922], 23 s.
Fuat Şükrü'nün bu cildin eklerine aldığımız tenkit kitabının üzerinde 5 Teşrinisâni 1338 [Kasım 1922] tarihi olduğuna göre Lütfi Fikri'nin kitabı bu tarihten önce, en geç yaz sonlarında veya sonbaharın başlarında basılmış olmalıdır.

si için olduğu kadar, belki ondan daha fazla Cumhuriyeti kuran kadronun siyasî düşünce ve istikametleri ile Türk milletinin tarihî-siyasî tecrübeleri arasında mutabakat veya kuvvetli bir ilişki araması açısından üzerinde durulması gereken bir metindir. Müellif bugün anlaşılan mânasında hilafetçi-saltanatçı olmamasına rağmen Türk siyasî geleneklerini hesaba katan modern bir siyasî sistem kurabilmek için açıkça meşrutî Osmanlı hanedanı saltanatını ve belki zımnen hilafeti fakat her halükârda tarihî tecrübenin ehemiyetini savunmaktadır.

Ömer Lütfi Fikri, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin ardısıra Trakya'yı teslim almaya gelen, İstanbul halkının büyük teveccühlerine mazhar olan ve bu arada İstanbul'da birçok konuşma yapan Refet Paşa'nın bu konuşmalarda dile getirdiği fikirleri bir defa da kendi zaviyesinden ele almak ve tartışmak istediğini beyan ederek eserine başlıyor. Kitap boyunca Refet Paşa ve konuşmalarındaki fikirler üzerinden yürütülen münakaşanın asıl muhatabının Ankara ve Ankara'daki yeni siyasî-hukukî yönelişler olduğu açıktır.

"Milliyet his ve fikirlerinin inkişafıyla hükümdarlığın münasebeti" başlıklı birinci kısımda (s. 4-8) münakaşa edilen Refet Paşa'ya ait fikirlerden "eskiden beri milliyet hislerinin ve fikirlerinin inkişaf etmesine hükümdarlığın mani olmuş olması" meselesidir. Refet Paşa Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail arasındaki mücadeleye atıfta bulunarak "her iki taraf da Türk olduğu halde sırf birbirine rakip iki hanedan yüzünden yekdiğeriyle birleşmedikten başka birbirine hasm-ı can oldular ve kurşun attılar" diyor. Müellifin daha başta hatırlattığı hususlardan biri tarihi böyle gelişigüzel ve tek sebebe bağlı değerlendirmenin usulen yanlışlığı, bir diğeri de milliyet meselesinin Fransız İhtilali'nden öteye götürülemeyeceğidir. Dolayısıyla Yavuz Sultan zamanı için böyle bir kıstas kullanılamaz. Ayrıca tarihen biliyoruz ki Fransa'da feodalitenin millî vahdeti ihlâl etmesine ancak mutlak bir hükümet mani olabilmiştir. İngiltere ve Rusya tarihinde de benzer örnekler vardır. Bu örnekler hanedanların her zaman milliyet hissini beslediği mânasına gelmez, bizde Sultan Abdülhamit devrinde milliyet hislerinin inkişafına mani olmak için nelerin yapıldığı malumdur. Fakat meşrutiyet devirlerinde hanedanların, hükümdarların milliyet hislerini güçlendirmeye daha mütemayil olduğu düşünülebilir. Çünkü:

> "Hükümet-i meşrûtalarda hükümdarların mahzurları mündefi' olmuş ve faideleri kalmıştır. Hükümdarların vücudu, evvelemirde milletleri mazilerine daima merbût bırakacak en müessir bir vasıtadır. Biz 'tarihi olmayan milletler bahtiyardır' tarzında bazı efkâr-ı mahsusa ifadesi için zarifâne bulunmuş 'formül'lerin tarafdarı değiliz. Bilâkis bir milletin tarihi ne

kadar büyük olur ve bu tarihine ve sâir an'anâtına ne kadar merbût kalırsa inkişaf için o nisbette kavî olur fikr ü kanaatindeyız" (s. 7).

Meselâ İngiltere tam bir meşrutî idareye sahiptir ve kraliyetin varlığı "saltanat-ı milliye" ve "hakimiyet-i milliye"sinin tekâmülüne katiyen mani değildir. Almanya İngiltere kadar meşrutî bir idareye sahip olmamasına rağmen orada da imparatorluk Alman milletinin inkişafının kuvvet bulmasını sağlamaktadır. Şimdi İngiliz ve Alman milletleri için hanedansız bir halin milli hissiyatın gelişmesi için daha müsait bir ortam meydana getireceği nasıl iddia edilebilir? Ancak hanedanların milli hissiyatın gelişmesine yol açabilmeleri için hükümdarların daha münevver, milletin hukukunu daha fazla gözetir olmaları gerektiği söylenebilir. Bu doğrudur fakat bu tartışılan konu itibariyle başka bir şeydir.

"Tefrîk-i kuvâ ve mesuliyet meseleleri" başlıklı ikinci kısım (s. 9-23), Refet Paşa'nın nutuklarında dile getirdiği ve meşrutiyetle cumhuriyet idareleri arasında bir fark görmeyen fakat icrayı (hükümetin yapması gereken işleri) meclise veren fikirlerinin hukuken ve siyaseten yanlışlığını ortaya koymaya dönük tenkitlerden müteşekkildir. Yazar dikkatli bir dil kullanarak Ankara adına konuşan Refet Paşa'nın, hakkında fikir beyan ettiği meseleleri bilmediğini, Ankara da böyle düşünüyor ve böyle yapıyorsa onların da yanlış bir yolda olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Refet Paşa'nın çizdiği tabloda yasama ve yürütmeyi üzerine alan meclis, kendisini murakabe ve tenkit edecek, gerekirse ıskat edecek mekanizmalardan âzade, istediğini yapan keyfi bir müessese haline gelmektedir. Aslında bu tenkitler doğrudan Ankara'da yeni teşekkül eden siyaset etme biçimine ve siyaset kurumlarına dönüktür.

"Refet Paşa kendilerine mahsus bir muhakeme ile bu müşkilâtı görmüyor, O bir mecliste faziletten, dirâyetten başka bir şey tasavvur edemiyor, 'Bilirsiniz ki fertler hata eder, fakat cemaatin ruhu daima en doğruyu bulmuştur...' diyor. Ma'a't-teessüf biz hiç bu fikirde değiliz. Bilâkis bir şeyin cemaatle müzakeresinde hakikatı bulup çıkarmanın pek zor bir şey olduğuna kaniyiz. Refet Paşa'ya Gustave Le Bon'un *Cemaatlerin Ruhu* nâm eser-i meşhurunun mütalaasını tavsiye ederiz: Müşârun ileyh bunu mütaala ederlerse kaviyyen zannederiz ki cemaatler hakkındaki eski nikbînliklerini pek fazla muhafaza etmezler... Fransa İhtilâli'ndeki 'konvansiyon' meclisinin icraatı halâ hatırlardadır. Robespierre ve Saint Just gibi bir iki mütehakkim reislerin elinde nelere bâziçe oldu hep biliriz. Ekalliyette kalan yahut o aralık tahakkümle öyle gösterilen bizzat aynı meclis âzasını huzurlarında idama mahküm eden ve içlerinden alıp doğruca giyotine

gönderen bu meclis de bir cemaattu. Ama Refet Paşa'nın zan ve ümidi vechile ma'a't-teessüf her vakit doğruyu bulamadı!" (s. 15).[33]

İcra kuvveti olarak hükümetin kimler tarafından tayin edileceği ve başına kimin geleceği meselesi nisbeten teferruatla alakalı ayrı bir meseledir ve dünyada farklı tatbikatlar bulunmaktadır. Bizde heyet-i hükümet, Kanun-ı Esasi gereği hilafet ve hükümdarlık sıfatlarını şahsında birlikte barındıran padişah tarafından tayin edildiği için Refet Paşa'nın konuşmaları bu sistemin, buna bağlı olarak heyet-i icraiye (hükümet) mekanizmasının değiştirileceği işaretlerini vermektedir. Lütfi Fikri eserinin bu noktasında teknik tartışmayı bir tarafa bırakarak meseleyi doğrudan hilafet-saltanat meselesine intikal ettiriyor ve Ankara'nın ana temayüllerine ters düşen şu fikirleri serdediyor:

"Bidayet-i Meşrutiyet'ten beri Kanun-i Esasi'miz ahkâmınca makam-ı padişahî hakimiyet-i milliyenin en büyük tecelligâhlarından biri addolunmuş ve heyet-i vükelâyı azl ü nasb hakkı oraya verilmiştir. Zaten mine'l-kadîm heyet-i vükelâ o makamca azl ü tayin edilegelmiş olduğundan bu bâbda meşrutiyette bir teceddüd gösterilmemiş, teamül ve ananâtımız yeni bir mahiyet ve sıfatta devam ettirilmiş demektir.

Emr-i idarede esasen fazla teceddüdler, bir anda her şeyi altüst etmek gibi şeyler pek makul olmadığından bidayet-i meşrutiyette heyet-i icraiyenin şu suret-i irâesinin değiştirilmemesi ve zat-ı şâhânenin sıfat-ı hilafetine terfikan heyet-i icraiye reisliği sıfatının dahi kendilerinde takarrur ettirilmesi pek becâ ve ez-her cihet seviye-i zihniyemize, an'anâtımıza ve icabât-ı İslâmiyete muvafık bir şey olmuştur. Çünkü, sıfat-ı hilafetin kuv-

.....

33 Lütfi Fikri, eserin ilerleyen sayfalarında Refet Paşa'nın sözlerini de delil göstererek bu meseleye tekrar dönecek ve TBMM'nin ve Cumhuriyeti kuran kadronun siyaset etme tarzına ve zihniyetine de zımnen işaret ederek şunları yazacaktır: "Refet Paşa nutuklarında pek musîb olarak Talat Paşa'dan bahs ettl ve komitacılığı yüzünden Meclis'in nasıl bir 'evet efendlm'ci meclis hallne geldiğini söyledi. Demek bir Talat Paşa'nın komitacılığı koca bir millet meclisini 'evet efendim'ci meclis haline getirmek için kâfî geldi! Bu, memleketin istikbal ve âtîsi için katiyyen hayırlı bir alâmet değildir. Meclisin kendinde bir mukavemet olmalıdır. İşte ancak o vakittir ki mllletin temin-i hürriyetinden, hukukundan insan emin olabilir. Eğer bir milletin hürrlyeti, hukuku re's-i kârda bulunan ricâlin komitacılık yahut devletciliklerine merbût blr keyfiyet kalacaksa bu katiyyen itimad-bahş bir şey değildlr. Talat Paşa gibi komitacıların âtiyen de husûl bulmayacağını Refet Paşa bize ne ile temin edebilir? O saltanatı halk nâmına toplamak ve bütün hukuk ve salahiyetleri kendisinde temerküz ettirmek istedikleri meclisin blr gün o Talat Paşa'nın 'evet efendlm'ci meclisleri gibi yeniden zuhur edebilecek mütehakkim ricâlin elinde âciz, korkak, her şeye 'semi'nâ ve ata'nâ' [duyduk ve itaat ettik] dlyecek blr meclis haline gelmeyeceğine ne ile kanaat edebileceğiz?" (s. 20).

ve-i cismaniyeden ayrı olarak vücudu esasât ve an'anât-ı İslâmiyede kâbil-i tasavvur olmadığı gibi memleketimizin ma'a't-teessüf seviye-i zihniyece düşkün olması sebebiyle heyet-i icraiyemizin doğrudan doğruya intihâbı keyfiyeti içinden çıkılamayacak kadar müşkilâtı mûcib bir keyfiyet olurdu. Onun için kemâl-i emniyetle denilebilir ki bizim Kanun-i Esasi'miz heyet-i icraiyenin suret-i teşekkülü hususunda ruhumuza, an'anâtımıza, ihtiyacımıza en muvafık olan şekl ü sureti vaz etmiştir. (...) Bidayet-i Meşrutiyet'ten beri güzeran eden şu on dört sene zarfındaki felâketlerimizin sebebi katiyyen makam-ı hükümdarî değildir. Bu bi'l-cümle ihtilâl kavânîn-i tarihiyesinin icabı olarak memlekette teessüs eden hükümât-ı ihtilâliyemizdir" (s. 18-19).

Lütfi Fikri siyasî-hukukî müesseselerde ve teamüllerde değişiklik yapılmasına -tahmin edileceği gibi- tamamen karşı değildir. Onun endişesi halkın seviyesi yükseltilmeden yapılacak değişikliklerin problemleri çözmek yerine daha da derinleştireceği istikametindedir. Onun bu türden ciddi tenkitlerinin ve cesur fikirlerinin Ankara tarafından devamlı teyakkuz ve endişe ile karşılandığı bilinen bir hususdur.[34]

Bu cildin 4 ve 5. eklerinde Lütfi Fikri'nin bu kitabına karşı yazılmış biri hukukçu Fuat Şükrü Dilbilen'e, diğeri edebiyatçı Süleyman Nazif'e ait olmak üzere, muhteva itibariyle çok güçlü olmayan iki tenkit ve reddiyenin metinlerini de bulacaksınız. Lütfi Fikri'nin 1923 yılında basılan *Meşrutiyet ve Cumhuriyet* risâlesi ise *Hilafet Risâleleri*'nin 6. cildinde yer alacaktır. O cildin Giriş yazısında Lütfi Fikri'nin İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanması meselesi üzerinde de durulacaktır.

••••••

34 Mustafa Kemal Paşa Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında (5 Kasım 1925) yaptığı konuşmada adını vermeden Lütfi Fikri hakkında şu değerlendirmeyi yapacaktır: "Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni devre-i inkılabiyemizde bizzat bana îka ettikleri müşkilâttan misâl getirmeğe kalksam sizi tasdî' etmek tehlikesine maruz kalırım. Fakat bilesiniz ki TBMM'nin evân-ı teşekkülünde onun bugünkü mahiyet ve vaziyetini esasât-ı hukukiyeye, esasât-ı ilmiyeye münâfi addedenlerin başında meşhur hukukşinaslar bulunuyordu. Büyük Meclis'te hakimiyetin bilâ-kayd u şart millette olduğunu ifade eden kanunu teklif ettirdiğim zaman bu esasın Kanun-ı Esasi-i Osmanî'ye mugayeretinden dolayı muarız bulunanların başında yine eski ve fazilet-i ilmiyesi ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu. Hatta Cumhuriyet ilân olunduktan sonra vukûa gelen feci bir hadiseyi de enzâr-ı intibahınız önünde canlandırmak isterim. En büyük mamuremizin bu memlekette belki Avrupa'da tahsil etmiş yüksek mütehassıslardan mürekkep Baro heyeti, alenen hilafetçi olduğunu ilân eden ve ilân etmekle iftihar duyan birisini seçip kendisine reis intihap eylemiştir. Bu hadise köhne hukuk erbabının Cumhuriyet zihniyetine karşı derunî ve hakiki olan vaziyet ve temayülünü ifadeye kâfi değil midir?", metni için bk. *Yargıtay Dergisi* (Atatürk armağanı), VII/1-2, Ocak-Nisan 1981, s. X.

50. Efganî-Abduh ekolünün en önemli ve etkili temsilcilerinden, Suriye asıllı, ilmiyeden, İslâm dünyasının XIX-XX. asır siyasî-fikrî-dinî dergicilik tarihinde istisnai bir yere sahip olan *el-Menar* dergisinin sahibi ve başyazarı **Muhammed Reşid Rıza**'nın (Kalamûn/Trablusşam 27 Cemaziyelevvel 1282/18 Ekim 1865 - Kahire 23 Cemaziyelevvel 1354/22 Ağustos 1935)[35], önce Aralık 1922-Mayıs 1923 tarihleri arasında *el-Menar*'da tefrika edilen, ardından tefrikanın bittiği yılın yaz başında bazı tasarruflarla müstakil bir kitap olarak da neşredilen *el-Hilâfe evi'l-İmametu'l-Uzmâ* başlıklı Arapça hacimli risâlesi[36], Reşid Rıza'nın fikriyatı, irtibatları, derinliği ve mücadelesinin tabiatı kadar modernleşme döneminde hilafet düşüncesinin ve hilafet hareketlerinin, tartışmalarının, hilafet merkezli olarak Osmanlı Devleti-İngiltere-Mısır münasebetlerinin, nihayet Efgani-Abduh ekolünün -en azından siyasî düşünce ve siyasî davranış açısından- uluslararası politikaya ve modernleşme fikriyatına dahil oluşlarının seyri açısından da fevkalâde önemi haiz bir metindir.

Bu cildin "Giriş"inde, eserin mütercimi meslektaşım Dr. Suat Mertoğlu tarafından Reşid Rıza'nın hilafetle alakalı bütün yazıları ve bu eseri, kronolojik ve tematik olarak müstakil bir çalışma şeklinde ele alınıp tanıtıldığı ve tahlil edildiği için burada daha fazla bilgi verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Fakat yine de birkaç hususun altı çizilebilir:

•••••

35 Hayatı ve eserleri için bk. Hayreddin Karaman, *Gerçek İslâmda Birlik*, İstanbul, Nesil Yay., ts., s. 113-167 (H. Karaman "Osmanlılar ve hilafet" başlığı altında Reşid Rıza'nın hilafet meselesine bakışına da temas etmektedir; s. 133-142); Emad Eldin Shahin, *Reşid Rıza ve Batı*, çev. E. Saka, İstanbul, Ekin Yay., 2000; Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev. L. Boyacı-H. Yılmaz, İstanbul, İnsan Yay., 1994, s. 245-266; "Rashid Rıza", *EI*^{2}, 446-448.

36 Lüzumu halinde *el-Menar*'daki tefrika ve diğer matbu nüshalarıyla karşılaştırılmakla beraber tercümeye esas alınan nüsha: Muhammed Reşid Rıza, *el-Hilâfe*, Kahire, ez-Zehrâ li'l-İ'lâmi'l-Arabî, 1408/1988, 157 s.

Kitabın *Mecelletü'l-Menâr*'daki tefrikası: "el-Ahkâmu'ş-şer'iyyeti'l-müte'allika bi'l-hilâfeti'l-İslâmiyye", XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 1922), s. 729-752; XXIV/1 (30 C. ûlâ 1341/17 January 1923), s. 33-67; XXIV/2 (30 C. âhire 1341/16 February 1923), s. 98-120; XXIV/3 (30 Recep 1341/18 March 1923), s. 185-200; XXIV/4 (29 Şaban 1341/16 April 1923), s. 257-272; XXIV/5 (30 Ramazan 1341/16 May 1923), s. 345-373. Kitabın mukaddimesi de aynı yerde yayınlanmıştır: XXIV/6 (30 Şevval 1341/15 Juin 1923), s. 459-465. Kitap olarak ilk baskısı *Menâr* Matbaası tarafından yapılmıştır: *el-Hilâfe evi'l-İmametu'l-Uzmâ*, Mısır, [h.] 1341, 142 s.

Henri Laoust'un Fransızca tercümesi bir değerlendirme yazısı ile birlikte *Le Califat dans la Doctrine de Rasid Rida: Traduction Annotee d'al-Hilafa au al-Imama al-Uzma-Le Califat ou l'Imama Supreme* adıyla basılmıştır, Beyrouth 1938. Mehmet Çelen, yüksek lisans tezinde eserin Osmanlı hilafeti ile ilgili kısımlarını tercüme etmeye çalışmış ve daha sonra yayınlamıştır: *Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi ve Osmanlı Tecrübesi*, İstanbul, Harf Yayınları, 2001, s. 69-186.

1. Bu hacimli eser, Suriye'de Osmanlı tebeası olarak yetişen ilmiyeden ve gençliğinde ehl-i tarîk bir kişi olarak Reşid Rıza'nın giderek nasıl Osmanlı Devleti'nden, Osmanlı hilafet-saltanat düşüncesinden koptuğunu gösteren ipuçlarını ve açık unsurları da ihtiva etmektedir. Sultan Abdülhamit devrinde "istibdat"a muhalefetle başlayan, giderek İttihat ve Terakki hareketine yaklaşan, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Ankara'ya da hayli sıcak bakan Reşid Rıza'nın ve düşüncesinin bu seyri, birçok bakımdan İslâm modernizminin çok yönlü "hikâyesi"ne de ışık tutmaktadır.

2. Hilafet-Meşrutiyet meselesi, Reşid Rıza'nın Osmanlı Devleti'yle, İttihat ve Terakki ilişkileriyle de irtibatlı olarak hayatı boyunca en çok kafa yorduğu ve hakkında en çok metin yazdığı alanlardan, meselelerden biri olmasına rağmen elimizdeki kitabı kavramları, meseleleri, mantığı, tarihle ve gelecekle irtibatları, mevcut hali tasviri, akışı ve hedefleri, teorik-pratik dengeleri itibariyle ince elenip sık dokunmuş, telifi itibariyle de muhkem bir metin değildir. Bu telif zaafları bize kalırsa sadece telifle değil Reşid Rıza'nın Osmanlı Devleti ve hilafeti etrafındaki düşüncelerinin kendi içinde bir istikrara, tutarlı bir mantığa kavuşamamış, hatta belki uluslararası ilişkilerinin çokça etkisi altında gelişmiş, değişime uğramış olmasıyla da alakalıdır.

3. Reşid Rıza'nın metni, hem müellifinin ismi ve dilinin Arapça olması hem de Batılı akademik çevrelerin, onlara tabi olarak İslâm dünyasındaki ve Türkiye'deki ilmî-fikrî muhitlerin, modernleşme dönemine İstanbul'da ve bazı Anadolu şehirlerinde Türkçe telif edilip basılmış dinî-siyasî metinleri bilerek-bilmeyerek ihmal etmiş olmaları yüzünden hilafet konusunda ilk akla gelen, üzerinde çokça çalışılan ve itibar gören eser olagelmiştir. Mevcut durum böyle olmakla beraber burada bir daha gözden geçirilerek yeniden tasvir edilmesi icap eden bilgiler ve tashih edilmesi gereken yorumlar ve kanaatler bulunmaktadır. Meselâ hilafet konusunda Reşid Rıza ile benzer fikirlere ve siyasî tercihlere sahip olmasına rağmen Seyyid Bey'in -bu proje içinde biri neşredilen, ikisi de müteakip ciltlerde neşredilecek olan- üç metni hem ilmî seviye ve klasik kaynakları yeniden yorumlama kapasitesi hem de teliflerindeki muhkemlik itibariyle Reşid Rıza'dan çok daha üstün bir performans sergilemektedir. Bizim tesbitlerimize göre Reşid Rıza'nın Seyyid Bey'in fikirlerinden ziyadesiyle etkilendiği de açıktır.

•••

Özür beyanı: Bu ciltte Ebü'l-Kelâm Azad ve Seyyid Süleyman Nedvî'nin kalemlerinden çıkma iki Urduca metnin tercümesine yer verilmiştir. Mütercimleri vefat eden bu iki tercümenin meselenin ve müelliflerin ağırlığıyla mütenasip tercümeler olmadığını, yer yer özetlerle yetinildiğini beyan ve itiraf edelim. Hem Urduca bilen ilim adamlarının az oluşu hem de tercümelerin

yetersizliğini geç farketmemiz mevcut şekilleriyle yetinmeye bizi icbar etti. (Süleyman Nedvî'nin risâlesinin tercümesini meslektaşım Dr. Mehmet Özşenel sınırlı zaman içinde kısmen tadil ve tashih etti, kendisine müteşekkirim). Müteakip baskılarda bu tercümelerin yenileriyle değiştirileceğine dair kuvvetli ümidimi okuyucularımıza haber vererek özür diliyorum.

REŞİD RIZA'DA HİLAFET DÜŞÜNCESİ
BİR KRONOLOJİ VE TAHLİL DENEMESİ

SÜAT MERTOĞLU

Bu yazıda XX. asrın başlarında İslâm dünyasının önde gelen düşünürlerinden olan Muhammed Reşid Rıza'nın genelde İslâm hilafeti ve özelde Osmanlı hilafeti/yönetimi ile Osmanlı hilafetine alternatif bir Arap hilafeti konularındaki yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Bu amaçla önce Reşid Rıza'nın *Hilafet Risâleleri*'nin bu cildinde tercümesini sunduğumuz *el-Hilâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ* adlı kitabının muhteva ve önemi üzerinde duracak, daha sonra Reşid Rıza'nın *Menâr* dergisinde doğrudan hilafetle ilgili ya da hilafet meselesine temas eden yazılarının künyelerini kronolojik olarak sıralayarak kısaca özetleyeceğiz. Baştaraftaki kitap değerlendirmesinde, farklılıkları göstermek açısından, zaman zaman ikinci kısımdaki kronolojik yazılara -sıra numaralarına işaret etmek suretiyle- atıf yapılacaktır.

Tam adı es-Seyyid Muhammed Reşid b. es-Seyyid Ali Rıza b. es-Seyyid Muhammed Şemsüddin b. es-Seyyid Muhammed Bahâuddin b. es-Seyyid Molla Ali Halîfetü'l-Bağdâdî olan Reşid Rıza (Kalemûn/Trablusşam 27 Cemaziyelevvel 1282/18 Ekim 1865 - Kahire 23 Cemaziyelevvel 1354/22 Ağustos 1935) aslen Bağdatlı olup Trablusşam'a bağlı Kalamûn köyünde dünyaya geldi. Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için el-Hüseynî nisbesini kullanır. Başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere çeşitli İslâmî ilimlerde, ayrıca tarih ve edebiyat alanlarında eserler vermiş bir âlim, edebiyatçı, düşünür ve eğitimcidir.

Trablus'ta Hüseyin el-Cisr'in yöneticilik yaptığı okulda yetişti. Gençliğinde bir ara tasavvufa merak salarak Nakşîbendî tarikatına intisap etti. Daha sonra *el-Urvetü'l-Vüskâ* dergisi aracılığı ile Cemaleddin Afganî'yi (1838-1897) tanıyarak ve Beyrut'ta sürgünde bulunan Muhammed Abduh'la (1849-1905) irtibata geçerek kendisini Müslümanların ıslahı çalışmalarına adayan aktivist bir çizgiyi benimsedi. Bu amaçla, bir Osmanlı vatandaşı olan

Reşid Rıza merkezî kontrolün sıkı olduğu Suriye'de duramayarak, İngiliz işgalinde olan Mısır'a hicret etti (1898 başı). Mısır'da Muhammed Abduh'un ders halkasına dâhil olan Reşid Rıza orada bu tarihten itibaren vefatı olan 1935 yılına kadar ıslah hareketinin sözcülüğünü üstlenen ve İslâm dünyasında dönemînin en etkili dergilerinden olan *el-Menâr*'ı yayınladı. Gerek dergisi *el-Menâr* gerekse de İslâm dünyasının çeşitli yerlerine yaptığı seyahatleri ile şöhret kazanan Reşid Rıza, birçok siyasî faaliyette de bulunarak, Sultan Abdülhamid döneminde hürriyetperver "Cemiyyetü'ş-Şûrâ el-Usmâniyye", Meşrutiyet döneminde ademimerkeziyet yanlısı "Ellâmerkeziyye" fırkası ve Suriye'nin Fransız işgali döneminde Arap birliği yanlısı "Suriye Kongresi" gibi oluşumlarda yer almıştır. İstanbul'da kuramadığı "Davet ve İrşad" medresesini Mısır'da kurarak, çağdaş davetçiler yetiştirmeye çalışmıştır.

Eserlerinden bazıları: *Mecelletü'l-Menâr* (bundan sonra *MM* şeklinde gösterilecektir) (1898-1935, 34 cilt. Eserlerinin çoğu, bu dergide tefrika edildikten sonra kitaplaşmıştır); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakim* (bir kısmı Abduh'un ders notlarından oluşan, nâtamam 12 ciltlik Kur'ân tefsiri. Bir heyet tarafından tamamı Türkçeye tercüme edilmiş, ancak henüz basılmamıştır); *Şübühâtü'n-Nasârâ ve Hücecü'l-İslâm* (Mısır 1322); *Muhâverâtü'l-Muslih ve'l-Mukallid* (Mısır 1325. Türkçesi: *Mezâhibin Telfiki ve İslâmın bir Noktaya Cem'i*, trc. Aksekili Ahmed Hamdi, İstanbul Rumî 1332.[1] Hayreddin Karaman bu tercümeyi önce sadeleştirerek daha sonra ise gerçek *İslâm'da Birlik*, İstanbul ts., adıyla yeniden aslından çevirerek yayınlamıştır); *el-Muslimûn ve'l-Kıbt ve'l-Mu'temeru'l-Mısrî* (Mısır 1329); *Akîdetü's-Salbi ve'l-Fidâ* (Mısır 1331); *Zikra'l-Mevlidi'n-Nebevî ve hiye Hulâsatü's-Sîreti'l-Muhammediyye ve Hakîkatü'd-Da've'l-İslâmiyye* (Kahire 1335); *Tercümetü'l-Kur'ân* (Kahire 1340); *el-Hilâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ* (Kahire 1341/1923. Fransızca tercümesi: *Le Califat dans la Doctrine de Rasid Rida: Traduction Annotee d'al-Hilafa au al-Imama al-Uzma-Le Califat ou l'Imama Supreme*, çev. Henri Laoust, Beyrouth 1938. Tarafımızdan yapılan Türkçe tercümesi *Hilafet Risâleleri*'nin bu cildinin içerisinde yer almaktadır); *Târîhu'l-Üstâzi'l-İmâm eş-Şeyh Muhammed Abduh* (I. C., Mısır 1350, II. C., Mısır 1324, III. C., Mısır 1324. Abduh'un mufassal biyografisi ve yazıları); *el-Vehhâbiyyûn ve'l-Hicâz* (Kahire 1344); *Nidâ li'l-Cinsi'l-Latîf* (Kahire 1351); *el-Vahyü'l-Muhammedî* (Kahire 1352. Türkçesi: *Muhammedi Vahiy*, trc. Salih Özer, Ankara 1991); *el-Menâr ve'l-Ezher* (Kahire 1353. Reşid Rıza'nın otobiyografisi). Reşid Rıza'nın arkadaşı Şekib Arslan'a 1921-1935 yılları arasında yazdığı mektuplardan 155'i, çeşitli açıklayıcı notlarla beraber Arslan tarafından ya-

.....

[1] *Sebilürreşâd* (*SR*) dergisinin 27 Mart 1332 tarihli 291. sayısında (s. 81), eserin bir hafta sonra neşredileceği duyurulduğuna göre, kitabın 1913 Nisan başında yayınlandığı sonucu çıkarılabilir.

yınlanan Reşid Rıza biyografisine alınmıştır: Şekib Arslan, *es-Seyyid Reşid Rıza ev İhâ Erbeî'ne Sene* (Dımaşk 1937, s. 310-794. Şekib Arslan'ın bu mektuplara cevaplarının bir kısmını içeren 55 mektubu ise şu eserde yer alır: Ahmed eş-Şerebâsî, *Emirü'l-Beyân Şekib Arslan*, II, Mısır 1963, s. 632-847). Bu mektuplar dışında Reşid Rıza'nın yaşadığı döneme ışık tutacağını düşündüğümüz günlüğü (*Yevmiyyât*) ve diğer yazışmalarını ihtiva eden hususî evrakı henüz yayınlanmamıştır.[2]

1. "el-Hılâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ"

Reşid Rıza hilafet konusunda *Menâr* dergisini çıkarmaya başladığı 1898 yılından itibaren yazılar kaleme almaya başlamıştır. Sonradan yazdıklarına bakılırsa o, dergisinin başlangıç yazısında da hilafet meselesine temas etmiş, ancak üstadı Muhammed Abduh'un itirazı üzerine bu kısmı dergiden çıkartmıştır (bk. aşağıda 71. yazı). Bununla beraber Reşid Rıza daha sonraki sayılarda hilafet meselesine temas etmekten geri durmamıştır.

Reşid Rıza, dergisinin ilk sayılarından itibaren hilafet konusunda yazılar kaleme almakla birlikte onu bu tartışmalarda meşhur eden, dergisinde önce tefrika halinde neşrettiği[3] ve muhtemelen 1923 Mayıs sonu ya da Haziran başında *el-Hılâfe evi'l-imâmetü'l-uzmâ* adıyla kitaplaştırdığı yazılarıdır.[4] Biz bu kısımda esas itibariyle bu kitabın muhteva ve önemi üzerinde duracak ve Reşid Rıza'nın bu kitap öncesi ve sonrasındaki yazılarına, farklılıkları göstermek amacıyla temas edeceğiz.

Reşid Rıza hilafet tartışmalarının son otuz yılına aktif bir şekilde katılmış, bu uzun dönem içinde ortaya koyduğu görüşleri belli bir tutarlılık ve süreklilik taşımakla birlikte, dönemsel farklılıklar da göstermiş bir yazardır. Esas itibariyle modern İslâm düşüncesinin Afganî-Abduh çizgisinin sadık bir takipçisi olmakla beraber, hilafet meselesinin onun düşüncesinde hem hacim hem de önem açısından iki üstadından daha ağırlıklı bir yere sahip olduğu söylenebilir. Reşid Rıza, hilafete ümmet arasında birliğin sağlanması açısından temel bir misyon yüklemektedir; vazifeleri arasında dini muhafa-

• • • • • •

2 Bu evraktan istifade eden bir örnek için bk. Ahmed Fehd Berekat eş-Şevâbike, *Muhammed Reşid Rıza ve Devruhu fi'l-Hayati'l-Fikriyye ve's-Siyasiyye*, (Amman 1989). Aynı eserde bu evrakın genel bir listesi de verilir (s. 359-360).

3 Bu yazıların tam künyeleri için aşağıdaki şu numaralı yazılara bk. 66, 72-74, 76-78.

4 Muhammed Reşid Rıza, *el-Hılâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ*, Kahire 1341/1923 Mayıs-Haziran. Kitap daha sonra iki kez daha basılmıştır: *el-Hılâfe*, Kahire 1994; *el-Hılâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ*, Vecih el-Kevserânî'nin hazırladığı *ed-Devle ve'l-Hılâfe fi'l-Hıtabi'l-Arabî*, Beyrut 1996, içinde (s. 47-149). 1994 tarihli baskı, çok sayıda baskı hatası ve eksiklikle malûldür.

za etmek ve dine sonradan karışarak çeşitli itikadî mezheplerin ve farklı siyasî oluşumların ortaya çıkışına, dolayısıyla tefrika ve parçalanmaya yol açan bidat ve hurafelerle mücadele etmek olan imam/halife, ümmetin birliğinin kendisinde müşahhaslaştığı bir semboldür. Bu nedenle bazı araştırmacılar Reşid Rıza'yı diğer ıslahatçılardan ayıran yegâne hususun, onun sahih hilafeti ihya etme ve İslâmın ilk dönemindeki şekline döndürme çabasında aranması gerektiği kanaatindedir.[5]

Siyasete olan ilgisi ve yazılarındaki siyaset vurgusu açısından Reşid Rıza, aslında üstadı Abduh'tan ziyade kendisiyle doğrudan görüşme fırsatı bulamadığı Cemaleddin Afganî'ye daha yakındır. Bilindiği gibi Abduh, Afganî ile tanıştığı 1872 yılından itibaren modern dönemdeki Müslümanların topyekûn ıslahının bir parçası olarak siyasetle de ilgilenmiş, Urabi isyanı ile münasebetinden dolayı Beyrut'a sürgün edilmiş, daha sonra (1884) Afganî ile birlikte Paris'te siyasî bir cemiyet olan el-Urvetü'l-Vüskâ'da yöneticilik ve cemiyetin aynı adı taşıyan siyasî dergisinde yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Ancak bu tarihlerden itibaren siyasetten tamamen uzaklaşmış, eğitim konusunda yoğunlaşarak bireysel ve toplumsal ıslah üzerinde faaliyet göstermiştir. Bu dönemde "siyasetten Allah'a sığınacak" kadar uzak durmaya özen gösteren Abduh[6], Reşid Rıza'yı da her fırsatta siyaset konusunda dizginlemeye çalışmıştır.

Reşid Rıza bu telkinlerin de etkisiyle üstadının sağlığında -çok muvaffak olamasa da- siyasetle doğrudan ilgilenmemek için gayret etmiş, ancak Abduh'un 1905'te vefat etmesinden sonra, mizacının ve içinde yaşadığı siyasî şartların da etkisiyle siyasetten uzak kalamamış, siyasî muhtevalı yazılarıyla tartışmalara teorik olarak katıldığı gibi, yukarıda işaret edildiği üzere 1906'dan itibaren siyasî derneklere ve oluşumlara bizzat katılarak aktif siyasetin içinde de yer almıştır.

Reşid Rıza *el-Hilâfe* kitabını oluşturan yazıları 18 Aralık 1922'den itibaren *Menâr*'da tefrika etmeye başlamıştır. Bilindiği gibi TBMM bundan kısa

•••••

5 Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, trc. Hicabi Kırlangıç, İstanbul 1991, s. 179.

6 Bizde "Siyasetten Allah'a sığınırım" özdeyişi Said-i Nursi'ye atfedilirse de bu sözün asıl sahibi Muhammed Abduh'tur. Bu konuda o *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*'de "siyasetten, siyasetin lafız ve mânasından, siyaset kelimesini teşkil eden harflerden, siyaset denilince akla gelen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten söz eden, onu öğrenen ya da siyaset konusunda heyecan duyan ve kafa yoranlar"dan Allah'a sığındığı uzun bir istiâze formüle eder, bk. Muhammed Amara, *el-A'mâlü'l-Kâmile li-Muhammed Abduh*, III, 2. bs. Beyrut 1980, s. 316. Said-i Nursî, Afganî ve Abduh'u yetişmesinde etkide bulunan şahsiyetler arasında saydığına göre, bu sözü Abduh'tan almış olması muhtemeldir.

bir süre önce 1 Kasım 1922'de saltanatı ilga etmiş, İstanbul'u terk eden son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin'in yerine Abdülmecid Efendi'yi siyasî hiçbir yetkisi olmayan "ruhanî" halife olarak ilân etmiştir. Bu karardan sonra İslâm dünyasında hilafetin mevcut durumu ve geleceği konusunda tartışmalar başlamış, farklı görüş ve tepkiler ortaya konulmuştur. *el-Hilâfe* kitabının ortaya çıkış fikri ve muhtevası hatta siyaseti bu aktüel ve hayatî tartışmalarla doğrudan bağlantılı olup, son gelişmelerin zihinlerde uyandırdığı tereddütlere açıklık getirmek, yeni çözüm arayışlarına kapı aralamak maksadıyla yazılmıştır.

Burada *el-Hilafe* kitabının asıl muhatabının Ankara'daki yeni Türkiye Cumhuriyeti yönetimi olduğu hususu ısrarla vurgulanmalıdır. Yani Reşid Rıza kitabını Mustafa Kemal Paşa'ya ve TBMM'deki mebuslara hitaben kaleme almıştır. Kitabın mukaddimesinde "cesur" ve "şuurlu" gibi sıfatlarla andığı Türk halkına ve onun temsilcilerine hitap ederek yazdıklarını dikkate almalarını beklemiştir (s. 11-12).[7] Dolayısıyla kitabın *Menâr*'da tefrika edildiği dönemde (1922 sonu, 1923 başı) Reşid Rıza'nın, hilafetin ihyası konusunda Ankara'da yeni kurulmakta olan yönetimden ciddi beklentileri olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş, bu hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından "gaziler" şeklinde söz etmiştir (bk. 64. yazı). Böylece 1912'lerden sonra Turancı politikalar güden İttihatçılarla ve dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yollarını ayıran Reşid Rıza, hilafetin ihya edilmesi konusunda kendisine yeni ve ciddi muhataplar bulduğunu düşünmektedir.[8] Ancak Reşid Rıza'nın Ankara'ya yönelik bu iyimser beklentisi uzun sürmeyecek, 1923'ün ortalarından itibaren Ankara'ya yönelik kuşkularını dile getirecek (bk. 75. yazı) ve nihayet aynı yılın sonunda Kemalistlerin de İttihatçılardan bir farkının olmadığını ve onların yarım bıraktığı işi tamamlama yönünde çalıştıklarını ifade ederek Ankara ile arasındaki köprüleri atacaktır (bk. 82. yazı).

Reşid Rıza'nın, hilafetin ihyası konusunda Türkleri muhatap alması, kitabın diline ve kaynaklarına da yansımıştır. Kitapta Reşid Rıza'nın diğer kitaplarında pek başvurmadığı Îcî, Taftazânî, Cürcânî gibi Sünnî kelâmcıların yanı sıra İbn Hümam gibi Hanefî fakihlerine atıflar yapması ve sözlerini bu kimselerin görüşleri ile desteklemesi de kanaatimizce muhataplarını ikna etmeye matuftur. Kaynak seçiminde izlenen siyasetin belirlenmesinde bu endişenin rolü vardır. Reşid Rıza'nın kaynak seçiminde, hilafet kurumunu

••••••

7 Reşid Rıza'nın kitabına yapılan atıflar için *el-Hilâfe*, Kahire 1994, baskısı esas alınmıştır.

8 Reşid Rıza'nın bu tavrını yadırgayanlar da olmuştur. Bunlardan biri olan Mustafa Sabri Efendi, Reşid Rıza'yı hilafetin ihyası konusunda, hilafeti ortadan kaldıranlardan medet ummakla suçlar, bk. *en-Nekîr alâ Münkirî'n-Ni'me mine'd-Dîn ve'l-Hilâfe ve'l-Ümme*, haz. Mustafa Hilmi, İskenderiye 1405/1985, s. 113-114.

etkisizleştirecek süreçte payı olan başta Seyyid Bey gibi kimselerin sözkonusu kaynaklara yaslanmasının etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.[9]

el-Hilâfe kitabının muhteva olarak biri hilafetin dinî, diğeri de aktüel-siyasî yönüne açıklık getirmek isteyen iki vechesinden söz edilebilir.

Hilafetin dinî yönünde klasik kaynakların ışığında hilafetin tanımı yapıldıktan sonra hilafetin hükmü, cemaat kavramı, halife ve halifeyi seçenlerde bulunması gereken şartlar, beyatleşme, şûrâ, hilafetin devri (veliahdlık), zorbalıkla (tegallûb) ele geçirilen hilafet, halifeyi hilafetten düşüren kusurlar, birden fazla halifenin mevcudiyeti, ehl-i hall ve akd gibi kelamî-fıkhî konular tartışılır. Kitapta, halife ve halifeyi seçecek kimselerin ictihadî bilgiye sahip olmaları, yani müctehid olmaları şartına aşırı bir vurgu yapılması dikkati çekmektedir. Aktüel-siyasî açıdan ise, o günün şartları altında hilafetin ihyası ve bir halife seçilmesinin imkân ve zorluklarına dair düşünceler aktarılır.

Reşid Rıza, hilafetin özü itibariyle dinî bir mesele olması konusunda hiçbir tereddüde sahip değildir. Gerçi ona göre, hilafet zaruriyât-ı diniyyeden değildir, furuâttan ictihadî-amelî bir meseledir. Ancak furuâttan da olsa dinî bir öze sahiptir. Aynı şekilde imam tayin etmenin ümmetin selefine, Ehl-i sünnete ve diğer mezheplerin cumhuruna göre vacip olduğunu söylemesi (s. 18) ve bu konuda icma olduğunu belirtmesi de, hilafetin dinîliğine yönelik vurgulardır. Bu itibarla Reşid Rıza öteden beri hilafetin dinîliği ve siyasî otoriteyi ihtiva etmesi konusunda ısrarla durmuş, daha sonra TBMM'nin ruhanî hilafet kararına ve Seyyid Bey-Ali Abdurrazık gibi kimselerin hilafeti dinî özünden soyutlayarak tamamen dünyevî-siyasî bir mesele gibi takdim etmek isteyen seküler diyebileceğimiz yaklaşımlarına karşı çıkmıştır.[10]

Aslında onun Taftazanî'den naklen verdiği imamet tarifi, halifenin hem dinî hem de siyasî lider olmasını içerdiğinden, böyle bir ayırıma kapıyı baş-

•••••

9 Reşid Rıza, Seyyid Bey'in hilafet tartışmalarındaki yerinden haberdardır (bk. 85. yazı). Bu nedenle onun 1917'de yayınladığı *Medhal*'inde hilafet bağlamında kullandığı klasik kaynakları görmüş olmalıdır, bk. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh, Cüz-i Evvel: Medhal*, İstanbul 1333, s. 106-162 (Bu metin *Hilafet Risâleleri*'nin 4. cildinde yayınlanmıştır, s. 443-484). Seyyid Bey burada hilafet meselesini ele alırken *Mevâkıf*, *Makâsıd* ve *el-Mûsâyere* gibi Reşid Rıza'nın da atıf yaptığı klasik kaynakları kullanmaktadır. Diğer taraftan 1925'te yayınladığı *el-İslâm ve Usûlü'l-Hükm* adlı kitapta hilafetin dinî özden yoksun salt bir siyasî mesele olduğunu savunacak olan Ali Abdurrazık da Seyyid Bey'e dayanmakta, kitabında Seyyid Bey'in risâlesine yazar adı belirtmeksizin atıflar yapmaktadır, bk. Sami Erdem, *Seyyid Bey'in İslâm Hukuku Alanındaki Çalışmalarının Değeri*, M.Ü.S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1993, s. 83.

10 Seyyid Bey'in bu süreçteki yaklaşımının bir değerlendirmesi için bk. Sami Erdem, "Cumhuriyet'e geçiş sürecinde hilafet teorisine alternatif yaklaşımlar: Seyyid Bey örneği (1922-1924)", *Divân İlmî Araştırmalar*, sayı: 2 (1996), s. 119-146.

tan kapatmaktadır: İmamet, "Hz. Peygamber'e (a.s.) halef olarak din ve dünya işinde umumî riyasettir" (s. 17). Bu tarife uygun olarak hilafet Reşid Rıza'ya göre din ve dünya maslahatlarını bir araya getiren İslâm hükümetinin reisliğini ifade etmektedir. Şu hususu da belirtelim ki, Reşid Rıza'nın bu yaklaşımı TBMM'nin 1 Kasım 1922 kararıyla bağlantılı değildir. O çok daha evvel Müslümanların da Hristiyanlar gibi dinî ve dünyevî otoriteleri ayırmalarını savunan görüşlere karşı çıkmıştır (bk. 23. yazı). Reşid Rıza arkadaşı ve kimi yazılarını dergisinde yayınladığı Suriyeli ıslahatçı Abdurrahman el-Kevakibî'nin Osmanlı halifesi yerine sadece mânevî otoriteye sahip bir Arap halife seçilmesi fikrine de karşı çıkmıştır.[11] Bu açıdan Reşid Rıza'nın görüşlerinde bir tutarlılık ve süreklilikten söz edilebilir.

Reşid Rıza kitabının başında İslâmı ruhî bir hidayet, içtimaî-medenî bir siyaset olarak tanımlar. Ona göre din, siyaset konusunda ana kaideleri tespit etmiş, siyasetin zaman ve mekâna göre değişecek detaylarını ise ictihada bırakmıştır. Tespit edilen ana kaidelerden bazılarını şu şekilde sıralar: "Ümmetin hâkimiyeti, ümmete aittir, ümmetin işleri aralarında şûrâ iledir, ümmetin hükümeti, bir tür cumhuriyettir" (s. 9). Görüldüğü üzere Reşid Rıza'nın din tarifi, siyaseti dinin ayrılmaz bir parçası olarak içine almaktadır.

Reşid Rıza, esas itibariyle sahih hilafetin Muaviye'ye kadar sürdüğü görüşündedir. Bu görüş birçok muasırının da görüşüdür. Muaviye ile birlikte gerek halifede bulunması gereken şartlara riayet edilmemesi, gerekse hilafeti babadan oğula devreden veliahdlık kurumu (saltanat) nedeniyle hilafetin yozlaştırıldığını düşünür. Bu nedenledir ki, Reşid Rıza ana kaynaklara ve asr-ı saadete dönüş fikriyle de irtibatlı olarak sürekli bir şekilde ihya konusuna vurgu yapar ve halife seçiminde gerekli şartlara riayet edilmek süretiyle modern zamanlarda bu müessesenin tekrar aslî şekline döndürülmesi gerektiğine inanır. Hilafetin ihyası, dinin ve dolayısıyla Müslümanların da ihyası anlamına geldiğinden, onun düşüncesinde çok temel bir yere sahiptir. Zira şartlarına uygun olarak seçilecek bir imam, bozulmanın nedeni olan bidat ve hurafelerle mücadele edecek, Müslümanlar arasında tefrikaya sebep olan yıkıcı unsurları bertaraf ederek ümmet arasında vahdeti temin edecektir.

Ümeyyeoğullarının asabiyetlerine dayanarak yönetimi ele geçirmelerini eleştiren Reşid Rıza, İbn Haldun gibi bazı âlimlerin, yönetimde asabiyetin olumlu yönlerine vurgu yapan, dolayısıyla asabiyete dayanarak elde edilen yönetimleri meşrulaştırdığını düşündüğü yaklaşımlara da karşı çıkar. Asabi-

11 Bk. Reşid Rıza'nın Ali Fehmi Muhammed'in hilafet risâlesine düştüğü dipnot, *MM*, XII/12 (30 Z. Hicce 1328/1 January 1911), s. 936. Ayrıca bk. *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2003, III, 100.

yetin kendi başına meşrulaştırıcı bir değer olmaması, Reşid Rıza'nın sabitelerinden birini teşkil eder.

Sahih hilafetin (buna ideal hilafet de denilebilir) Muaviye'ye kadar sürmüş olması, sonrasındaki hilafetlerin tamamen geçersiz ve gayrımeşru olması anlamına gelmemektedir. Reşid Rıza, klasik dönemdeki Sünnî âlimlerin tegallüble, yani kaba güce dayanarak zorbalıkla elde edilen hilafetin zarureten meşru olarak kabul edilmesi yönündeki kanaatini paylaşır. Buna göre hilafetin bütün şartlarını taşımasa da, düzeni sağlayan Müslüman bir emire, İslâma aykırı bir yönetim sürmediği müddetçe, üzerlerinde hükmünü yürüttüğü Müslümanlar tarafından itaat edilmesi dinî bir vazife olarak kabul edilir. Ancak Reşid Rıza bunun zaruret hükümleri çerçevesinde ele alınarak muvakkat kabul edilmesini ve sahih hilafetin yerine ikame edilmemesini ısrarla vurgular (s. 45). Zaruret çerçevesi içinde ele alınması gereken bu tür yönetimleri asıl haline getiren meşrulaştırıcı yaklaşımların, imamet binasını yıkmak ve "cemaat" tabir edilen ümmetin hâkimiyetini ortadan kaldırmak anlamına geldiği düşüncesindedir (s. 76). Reşid Rıza aynı şekilde âlimlerin çoğunun Emevî ve Abbasî halifelerine boyun eğmeyi kayıtsız şartsız ifade etmelerinin, istibdat ve zulüm yolunu hazırladığını iddia eder (s. 55).

Bu bağlamda Reşid Rıza'nın tamamen modern bir kavram olan "millî hâkimiyet" (*sultatü'l-ümme*) düşüncesine bütünüyle yabancı olmadığı, hatta karşılığında "cemaat" kavramını kullanmak suretiyle bu kavramı içselleştirdiği söylenebilir. O "cemaat"i, adaleti ikame eden, hak imamın nasbedildiği "dâr-ı adl"de yaşayanlar olarak tarif etmektedir (s. 50). Buna göre hilafet kaynağını, "cemaat" tabir edilen ümmetin hâkimiyetinden alır. Ümmetin temsilcileri olan ehl-i hall ve akd, gerekli şartlara sahip olduğunu düşündükleri kimseyi imam/halife olarak atar ve daha sonra bu kimseler yine ümmet adına halifeyi denetler ve gerekirse azlederler (s. 21-23). Böylece Reşid Rıza'nın, hilafetin bir tür vekâlet olarak yorumlandığı modern yaklaşımı paylaştığı sonucu da çıkarılabilir. Onun düşüncesinde halife, geleneksel Sünnî yaklaşımlarda izleri görülen metafizik unsurlardan (halifenin Allah'ın gölgesi olması, onun bizzat Allah tarafından tayin edilmesi vb.) tamamen arındırılmıştır.

Reşid Rıza'ya göre hilafetin dinî bir öze sahip olması, halifenin Hıristiyanlıkta papanın sahip olduğu türden özel bir statüye sahip olması anlamına gelmemektedir. Kitabında Abduh'un *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye*'sinden konuyla ilgili uzun bir iktibasta bulunur (s. 139-142). Buna göre halife, insanların inançları üzerinde tasarrufu olan bir varlık değil, yaptıklarından sorumlu olan, yönetimi istibdadla değil şûrâ ile gerçekleştiren medenî bir "hâkim", bir otoritedir.

Osmanlı Hilafeti-Arap Hilafeti

Reşid Rıza *el-Hilafe* kitabında Osmanlı hilafetini zarureten kendisine itaatın gerekli olduğu, zorbalıkla elde edilmiş bir hilafet çeşidi olarak görmektedir. Bu da Reşid Rıza'nın Osmanlı hilafetini ideal anlamda olmasa da meşru ve kendisine itaat edilmesi gerekli bir hilafet olarak gördüğü anlamına gelmektedir. Ancak onun Osmanlı hilafetinde kabul ettiği bu vasfı, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararına kadar geçerlidir. O, siyasî gücü elinden alınan Abdülmecid Efendi'nin hilafetini daha baştan gerçekleşmiş (münakid olmuş) bir hilafet olarak kabul etmemiştir.[12] Bununla beraber onun Osmanlı yönetimine karşı yaklaşımında her zaman net ve tutarlı olduğunu söylemek zordur. *Menar*'ın ilk yıllarında Osmanlı hilafetinin zorbalıkla elde edilmiş olduğuna dair bir tasrihe rastlanmadığı gibi, Sultan Abdülhamid'i öven, ondan "emirü'l-müminîn ve halifetü Rasuli Rabbi'l-âlemîn" şeklinde söz eden ve hatta onun hilafetin ihyası yolunda çalıştığını belirten ifadelere rastlanır (bk. 7, 11, 14 ve 15. yazılar).[13]

Reşid Rıza'nın Osmanlı hilafeti konusundaki tutumu, aslında onun Arap hilafeti meselesindeki yaklaşımını da belirlemiştir. Bilindiği gibi Osmanlı hilafetini zayıflatmak üzere İngilizler tarafından II. Abdülhamid döneminden itibaren (1876) bir "Arap hilafeti" meselesi ortaya atılmıştır.[14] Buna göre

••••••

12 Diğer yandan Reşid Rıza'nın 1916'da Müslümanların hakiki ve meşru bir imamları olmadığı gibi, zarureten kendisine itaat edilecek bir "zorba"nın da bulunmadığını yazmasından (bk. 52. yazı) ve 1922'de Vahdettin'in imamet şartlarına sahip olmadığı ve onun hukukunu yerine getirmediğini iddia etmesinden (bk. 65. yazı) hareketle, onun Osmanlı hilafetini fiilen II. Abdülhamid'le sona ermiş kabul ettiği sonucu da çıkarılabilir.

13 Aslında Reşid Rıza'nın siyasî yönetimlerle ilişkisinin tamamında bu tür gidip gelmeler yaşadığı bilindiği için bu durum garipsenmemelidir. Sultan Abdülhamid'i bu derece överken onun hal edilmesi üzerine yazdığı yazılarda onu zulmünden ve istibdadından söz eder, Sultan Mehmed Reşad'ın cülûsunu alkışlarken bir süre sonra onun İttihatçıların oyuncağı olduğunu söyleyecek, 1916'da Şerif Hüseyin devlete isyan edince onu destekleyecek ve onun Arap Yarımadası'nı saf bir İslâmî hâkimiyet altına sokmaya çalıştığını iddiasını dile getirecek (bk. 52. yazı), ama bir süre sonra ondan "tağût" ve "şeytanın halifesi" şeklinde söz edecek (bk. 88. yazı), "gazi" diye yâdettiği Mustafa Kemal'in bir süre sonra İttihatçılardan farkının olmadığını söyleyecek (bk. 82. yazı) ve nihayet ömrünün sonlarına doğru Vehhabîlerin lideri Abdülaziz b. Suud'a yakınlık gösterecektir. Bütün bu gidip gelmeleri sadece hayal kırıklıkları ile izah etmek naif düşecektir.

14 Bu konuda bir değerlendirme için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid döneminde Osmanlı hilafetine muhalefetin ortaya çıkışı: 1877-1882", *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2002, I, 37-61.

hilafet, onu gasbetmiş olan Türklerin elinden alınacak ve asıl sahibi olan Araplara iade edilecektir. Bu itibarla sözkonusu dönemdeki hilafet tartışmalarında Kureyşlilik şartı meselenin nirengi noktası haline gelmiş, Osmanlı hilafetine karşı çıkanlar bu şartı ısrarla ileri sürerken, Osmanlı hilafetinin savunucuları da bu şartı bertaraf edecek (bunun ilk dönem için geçerli olması, daha sonra anlamını yitirmesi gibi) tevil ve argümanlara başvurmuşlardır.

Reşid Rıza kitabında halifede bulunması gereken şartlar arasında Kureyşliliğe özel bir önem vererek bu konuyla ilgili delilleri genişçe serdeder (s. 27-32). Naklî delillerin yanısıra, Kureyşin İslâmın ilk döneminde Müslümanların görüş birliğini sağlama konusunda sahip olduğu meziyet, İslâma davet işinin tarihte Kureyş tarafından başarı ile yerine getirilmesi ve bunun sonucu olarak, İslâmın mânevî ve tarihî seyrinde kopukluk olmaması için günümüzde de onlar tarafından yerine getirilmesi gerektiği gibi aklî ve tarihî deliller de ileri sürer. Zaten Reşid Rıza'da İslâm vurgusunun yanı sıra güçlü bir Arap vurgusu da dikkati çekmektedir. Kureyşin ve Arapların İslâmı anlama ve yayma hususundaki ayrıcalıklı yeri, dini anlama ve hayata tatbik etmede vazgeçilmez yeri olan ictihad faaliyetinin Arapçaya bağlı olması ve İslâmın kutsal mekânlarının Arap beldelerinde oluşu gibi temalar, Reşid Rıza'nın hemen hemen bütün yazılarında karşımıza çıkar.[15]

Bununla beraber Reşid Rıza'nın Kureyşlilik şartını tartışılabilir bulduğunu gösteren yazıları da vardır. Hatta o, 1316/1898'de Osmanlı hilafetine karşı Arap hilafetini savunanlardan "ahmaklar" (*nevkâ*) şeklinde söz ederek, bu kimseleri İslâmî hâkimiyeti yeryüzünden silmekle suçlamıştır. Tek dayanakları "imamlar Kureyştendir" sözü olan bu kimselere karşı Hz. Pey-

••••••

15 Bu bağlamda Reşid Rıza'nın kitabında Yemen'deki Zeydî İmam Yahya'nın imameti konusunda sitayişkâr ifadeler kullandığına işaret etmek anlamlı olabilir. Reşid Rıza bu kimsenin hem nesep bakımından hem ictihadî bilgi açısından, hem de Türklere karşı dört asırdır direnmiş bir yönetimin varisi olarak güçlü bir yönetime, askerî güce sahip olmasına vurgu yapar. Ayrıca İbn Hacer'in Yemen'deki Zeydî imamların imametini meşru gördüğüne atıf yapması da anlamlıdır, bk. s. 32, 60-61.

Şekib Arslan Mersin'den yazdığı 12 Mayıs 1924 tarihli mektubunda Reşid Rıza'nın İmam Yahya'yı önplana çıkarmaya çalışan ifadelerinden rahatsızlığını ifade ederek geçici bir çözüm olarak İslâm dünyasının Osmanoğullarından başka birinin hilafetini kabul etmeyecekleri gerçeğinden hareketle Abdülmecid Efendi'nin halife olarak kalmasını, buna karşılık hilafet merkezinin Reşid Rıza'nın tercih ettiği gibi Musul yerine, Yemen olmasının daha uygun olacağını belirtir, bk. Ahmed eş-Şerebâsî, *Emîrü'l-Beyân Şekib Arslan*, Mısır 1963, II, 659-660. Aynı yerde İmam Yahya'nın, Yemen'de hilafet makamını destekleyen bir sultan olarak yönetimi elinde bulundurmaya devam etmesi gerektiğinin ifade edilmesinden, Şekib Arslan'ın da Abdülmecid Efendi'nin siyasî otoriteden yoksun bir tür ruhanî halife olarak kalmasını düşündüğü anlaşılmaktadır.

gamber'ın hilafeti Kureyşe vermesinin hikmetinin, insanların Kureyş üzerinde görüş birliğine varmaları ve kendi rızaları ile onlara boyun eğmeleri olduğunu hatırlatarak bütün bu anlamlara o günün şartlarında Osmanoğulları nail olduğundan, şer'î maksadın hâsıl olduğunu iddia eder (bk. 9. yazı). Reşid Rıza aynı tavrı çok sonraları Şerif Hüseyin'in hilafeti meselesinde de gündeme getirecek ve bu kimsenin Kureyşlilik vasfına sahip olmakla beraber hilafet için çok daha önemli olan hâkimiyet ve ictihad gibi şartlardan mahrum olmasını gösterecektir (bk. 79. yazı).[16]

Ne var ki Reşid Rıza *el-Hilâfe* kitabında, hilafetin ihya edilmesi bağlamında Kureyşlilik şartına tekrar önem verecek, bu sefer de kendisinin daha önce yaptığı türden tevillerle (bk. 9. yazı) bu şarta karşı çıkanlara yönelik eleştiriler getirecektir. Bu nedenle Kureyşlilik şartına verilen önem ve bunun ileri sürülmesi açısında Reşid Rıza'da konjonktürel değişimlerden söz edilebilir.

Hilafetin İhyası Nasıl Olmalıdır?

el-Hilâfe kitabının en önemli yönlerinden biri, Reşid Rıza'nın hilafetin modern dönemde ihya edilmesi sürecine yönelik kimi düşünce ve çözüm tekliflerini de ihtiva etmesidir. Gerçi o çözüm önerilerinin hepsini açık seçik vermez, aksine bazı ipuçları ile yetinir. Böyle bir yol izlemesindeki sebep ise, İslâm düşmanlarının bu çözüm önerilerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmalarına mani olmak istemesidir (s. 88).

Reşid Rıza'ya göre hilafetin ihya edilmesinde temel mesele halifeyi seçecek, daha sonra denetleyecek ve gerekirse azledecek ehl-i hall ve akdin ortaya çıkarılmasıdır. Dolayısıyla hak imamet için çaba sarfedilecekse, önce ehl-i hall ve akdin varlığı için gayret edilmelidir (s. 69). Ehl-i hall ve akd, cemaatin yani ümmetin hâkimiyetinin (hâkimiyet-i milliye) temsilcileri olmaları hasebiyle halifenin kendisinden daha önemli ve belirleyici bir role sahiptir. Zira ona göre -Abduh'tan aktardığı üzere- halife, sadece yaptıklarından sorumlu olan medenî bir hâkimdir (s. 141).

•••••

16 Bütün bunlara rağmen ne gariptir ki Reşid Rıza'nın Cemal Paşa tarafından Âleyh'de kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de gıyaben idama mahkum edilmesine gerekçe oluşturan suçlar arasında "hilafet-i arabiye" davası da gösterilmiştir, bk. *Âleyh Divân-ı Harb-i Örfîsinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzâhât*, İstanbul 1332, s. 125. Bu tarihten çok daha önceleri, Reşid Rıza'nın İstanbul'a geldiği dönemdeki bir polis kaydında da onun Arap hilafeti yönünde çalışma yaptığı iddia edilmektedir, bk. Suriye komiserlerinden Mehmed Talat'ın "hilafet-i arabiyye cemiyet-i fesadiyesi"ne dair 8 Temmuz 1326 tarihli 2 numaralı takriri, BOA, DH.EUM.THR. 43/1 (Bu belgenin fotokopisini lütfeden Cabir Duysak'a müteşekkirim).

O modern dönemde ehl-i hall ve akdin, Müslümanların kendilerine itimat ettiği âlimler, yöneticiler-mebuslar[17] ve ordu komutanları gibi ileri gelenlerden müteşekkil olduğunu söyler (s. 19-20; 66). TBMM üyelerinin fiilen ehl-i hall ve akd olduğunu belirten Reşid Rıza, bu bağlamda haklarını koruyamayan, dolayısıyla din ilminden nasibi olmayan bazı kimselerin ehl-i hall ve akd haline gelmelerinden sorumlu gördüğü ulemayı da eleştirir (s. 67-69). Reşid Rıza ehl-i hall ve akdi ortaya çıkaracak mutedil ıslah grubunu da tasvir eder; bunlar fıkhın mukallitleri ile Batı kanunlarının mukallitlerinden farklı olarak, ictihadî bilgi ile Avrupa medeniyetinin özünün anlaşılmasını bir araya getirenlerdir (s. 69-70). Islah grubunun vazifesi, hilafet hükümeti konusunda bir nizam ortaya koymak ve nüfûz sahiplerini bu nizamı uygulamaya ikna etmektir (s. 77).

Hilafetin ihyası Reşid Rıza'ya göre, ancak bağımsız ve güçlü yönetimler sayesinde gerçekleşebilir. Bu özelliklere sahip olan Arap Yarımadası'ndaki bazı yönetimlerle (Kral Hüseyin, Abdülaziz b. Suûd, İmam Yahya, İdrisî), Türkiye, İran ve Afganistan devletleri vardır. Hilafetin ihyasında, tarihî tecrübe ve müesseseleşme itibariyle Türklere özel bir misyon yükleyen Reşid Rıza, onların kabul etmeyeceği bir halifenin başarı şansının olmayacağını, bu itibarla bilhassa Arapların ve Türklerin bu işte işbirliğine ihtiyaç olduğunu düşünür. Böylece bu iki halk birbirinin eksiğini tamamlayacaktır; Türkler maddî güç ve nizam (bilhassa askerî nizam), Araplar ise dini anlama ve uygulama, Arapça ve kutsal mekânlar açısından daha avantajlı durumdadırlar. Ona göre yapılması gereken, Kureyşin şerif ve seyyid ailelerinin bilgili ve yüce şahsiyetlerinin şûrâ ile yapılacak meşru seçime aday olmaları ve Türk Devleti'nin bu hazırlığı üzerine almasıdır (s. 81).

Reşid Rıza hilafet merkezi olarak üç ihtimalden söz eder: Hicaz, Türkiye ve bu ikisinin arasında bağımsız bir bölge (s. 81-86). Onun idealindeki çözüm Türkler, Araplar ve diğer bağımsız Müslüman devletlerin mutabakatıyla meselâ Musul'un hilafet merkezi olması (zira Hicaz, İngiliz tesirinden, Türkiye ise batıcı elitlerin tesiri ve Arap muhalefetinden dolayı elverişli görülmez), ictihadî ilim ve Kureyşlilik gibi özelliklere sahip bir halifenin seçilmesi ve Türk devletinin de bu halifenin seçilmesi organizasyonunu, daha sonra da bu kurumun muhafazasını üstlenmesidir.

•••••

17 Parlamentonun meşveret meclisi, mebusların da ehl-i hall ve akd olarak kabul edilmesi Tunuslu Hayreddin Paşa ve Namık Kemal'e kadar giden modern bir kabuldür. Bu konuda bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul 2001, s. 163-178. Modern dönemde şûrâ anlayışını tartışan bir doçentlik tezi için ayrıca bk. Roswitha Badry, *Die zeitgenössische Diskussion um den islamischen Beratungsgedanken (šura): Unter dem besonderen Aspekt ideengeschichtlicher Kontinuitäten und Diskontinuitäten.* Freiburger Islamstudien, Bd. 19, Stuttgart 1998.

Kitabın yazıldığı dönemde bütün şartları haiz halife adayları ile ehl-i hall ve akd mensuplarının bulunmadığının şuurunda olan Reşid Rıza, kısa vadede gerekli şartlara en fazla sahip olan kimselerle bu meselenin geçici olarak bir çözüme kavuşturulmasını (zaruret hilafeti için geçici bir nizam belirlenmesi), uzun vadede ise ideal mânada halife, onu seçecek ehl-i hall ve akd üyeleri ve devletin yönetileceği İslâmî kanunları hazırlayacak kimselerin yetiştirileceği bir müessese kurulmasını önerir. Ona göre bu müesseseden mezun olanlardan biri, seçime ehil olanlar tarafından halife seçilir ve ehl-i hall ve akd de ona beyat ederse, o zaman o kimse hak imam olmuş olur (s. 87).

Ne var ki Reşid Rıza'nın hilafetin ihyası için ileri sürdüğü bu görüşler daha o dönemde pek gerçekçi bulunmamış ve eleştirilmiştir. Mesela Şekib Arslan Mersin'den Reşid Rıza'ya yazdığı 12 Mayıs 1924 tarihli mektubunda kendisinin tamamı şer'î olan şartlar ileri sürdüğünü, oysa o günkü şartlarda İslâm dünyasının tamamında bu şartlara sahip bir kimse olmadığı için beklentisinin gerçekleşme şansı bulunmadığını yazar. Şekib Arslan asabiyet konusunda da kitapta dile getirilen görüşleri eleştirerek âlim, fazıl, Kureyşli ancak devlet sahibi olmayan birinin halife tayin edilmesi durumunda kendisine beyat edecek kimsenin bulunmayacağını, böyle bir hilafetin kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olacağını söyler.[18]

Reşid Rıza da Şekib Arslan'a yazdığı 8 Zilkade 1342 tarihli mektubunda kendisinin imamet konusunda ortaya koyduğu hakikatlerle o günün Müslümanlarını, Müslümanların bütün işlerini deruhte edecek bir imam tayin etme külfeti altında bırakmak istemediğini -zira hayal dünyasında yaşamamaktadır-, sadece ilim ve anlayış kabiliyeti olanları, bu uğurda çalışmaya sevk etmek istediğini belirtir.[19] Keza aynı kimseye yazdığı 15 Ocak 1925 tarihli mektubunda da hilafetin hakikatini açıklamasının, o günkü Müslümanların onu gerçekleştireceğini ümit etmesinden kaynaklanmadığını söyler. Ona göre hak imametin olması gerektiği gibi ikame edilmesi umulamayacağı gibi, yakın zamanda bütün İslam âleminin kabul edeceği bir hilafetin ikame edilmesinin de umulmaması gerekmektedir.[20]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Reşid Rıza hilafet bağlamında tüm çabasını hilafetin İslâmın ilk dönemindeki şekliyle ihya edilmesi, bütün

••••••

18 Ahmed eş-Şerebâsî, *Emirü'l-Beyân Şekib Arslan*, II, 657-659.

19 Şekib Arslan, *es-Seyyid Reşid Rıza ev İhâ Erbe'ine Sene*, Dımaşk 1937, s. 334. Reşid Rıza her ne kadar hayal dünyasında yaşamadığını söylüyorsa da, bütün İslâm tarihi boyunca tekrar yaşanmamış Hulefâ-i râşidîn yönetimini gerçekleştirmek istemesinden dolayı kendisi "ütopik" olarak nitelendirilmiş, "ideal bir nizama özlem" duyduğu iddia edilmiştir. Abdullah el-Aravî'nin yaklaşımı için bk. Veclh el-Kevserânî, *a.g.e.*, s. 25.

20 Şekib Arslan, *a.g.e.*, s. 358.

dünya Müslümanlarının bu hilafet çatısı altında toplanması uğrunda harcamıştır. Zira o bunu, Müslümanların da ihya edilmesi, aralarındaki parçalanmışlıkları bertaraf ederek vahdeti gerçekleştirmeleri ve yine ilk Müslümanlar gibi diğer insanlara örnek bir ümmet olmaları açısından zaruri görmüştür. Ancak onun bir taraftan sahih hilafeti canlandırma gayreti güderken, diğer taraftan hilafet kurumunu "milli hâkimiyet" prensibi gibi tamamen modern tasavvurlar üzerine bina etmesi, hilafet kurumunu hem nazarî hem de pratik olarak etkisizleştiren modern gidişatla uyumlu, çelişik bir durum arz etmektedir.

Ayrıca onun siyasî realite ile uyumu zor şartlar ileri sürmek suretiyle "ideal" bir hedef belirlemesi, fikirlerinin karşılık bulamamasında etkili olmuştur. Bu nedenle Reşid Rıza, hilafetin ihya edilmesi için ortaya koyduğu düşüncelerle modern siyasî şartlar ve realite arasındaki mevcut uçurumlar (ecnebi işgalleri, ırkçı ideolojiler-millî devletler) neticesinde beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini kabul etme noktasına gelmiştir. Zira o bu konudaki beklentilerini Türklerin tavrına bağlamış, 1923 sonrası Türkiye'deki yeni yönetimin tamamen farklı bir rota tutturması üzerine, yeni arayışlara yönelmiştir.

Reşid Rıza 1926'daki hilafet kongresinin toplanması uğrunda çaba sarf etmiştir. Ancak sonradan yazdığına göre o bu kongreden, meşru bir halife seçimi konusunda değil, belki hilafet için bir nizam ortaya konulması noktasında ümitvâr olmuştur.[21] Bununla beraber Ankara'nın tamamen bigâne kaldığı bu kongre sürecindeki gelişmeler Reşid Rıza'nın, Türklerin içinde yer almadığı bir hilafet girişiminin sonuçsuz kalmaya mahkûm olacağına dair önceden sahip olduğu kanaatini pekiştirmekten öte bir anlam ifade etmemiştir. Böylece Reşid Rıza giderek -çağdaşı pek çok Müslüman düşünür gibi- bütün dünya Müslümanlarını bir çatı altında toplayan ideal anlamda bir hilafet yönetimi yerine, millî devlet esasına göre çeşitli İslâm beldelerinde hâkim olan yönetimlerde, kanunların İslâmîliği, yönetimde adalet ve şûrâ esaslarına riayet edilmesi ilkeleriyle örülen İslamî hükümet ve devlet anlayışına yönelmiştir. Osmanlı-Türk hilafet kurumunun ortadan kalktığı bir ortamda telaffuz edilmeye başlanan "İslâm devleti" kavramsallaştırmasında Reşid Rıza'nın hususi bir yer tutması da bu yüzdendir.

2. Reşid Rıza'nın *Menâr* Dergisi'ndeki Hilafet Yazıları

Mecelletü'l-Menâr Reşid Rıza'nın Mısır'a hicret ettiği 1315/1898 yılından vefatına kadar hemen hemen aralıksız olarak çıkardığı, döneminin en

21 Şekib Arslan, *a.g.e.*, s. 335.

etkili dergilerinden biridir. Başta haftalık, daha sonra on beş günlük ve nihayet aylık çıkan bu dergide Reşid Rıza'nın yanı sıra, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh başta olmak üzere, modern İslâm düşüncesinin önemli düşünürlerine ait yazılara yer verilmiş ve dergi bir anlamda İslâm dünyasının dinî, ictimaî ve siyasî açılardan ıslahı düşüncesinin ana sözcülüğünü üstlenmiştir. Reşid Rıza'nın hilafetle ilgili bütün yazılarını kronolojik olarak ve açıklamalı bir şekilde tesbit etmeyi amaçlayan bu çalışmada kullandığımız nüsha, derginin aslından yapılan ofset baskı olup, bu baskıda 1. cildin 1327 yılında yapılan özet şeklindeki 2. baskısı yer almakta, ayrıca hemen hemen her cildin genellikle son kısmında eksik sayfalar bulunmaktadır. Bu itibarla dergide konumuzla ilgili olması muhtemel bazı yazıların gözden kaçmış olabileceği unutulmamalıdır. Dergide konumuzla ilgili olup da Reşid Rıza'nın kaleminden çıkmayan yazılardan sadece "Menâr" imzasıyla birtakım notlar taşıyanları dikkate alınmıştır.[22]

1. ["Fâtihatü's-seneti'l-ûlâ"?], *MM*, I/1[23] (22 Şevvâl 1315).

Aslını görmediğimiz birinci sayının başlangıcında (s. 13) derginin Osmanlı meşrebine ve Hamîdî lehçeye sahip olduğunun (Sultan Abdülhamid'in dilinden konuştuğunun) söylendiği aktarılmaktadır.[24]

2. "el-Menâr fî bilâdi'ş-Şâm", *MM*, I/5 (21 Zilkade 1315), s. 88-90.

II. Abdülhamid'den "Emîru'l-müminîn es-Sultânü'l-a'zam" şeklinde söz edilir (s. 88).

3. "eş-Şi'ru ve'ş-şu'arâ", *MM*, I/11 (11 Muharrem 1316), 191-199.

Reşid Rıza'nın Sultan Abdülhamid'i övdüğü şiirine yer verilir (s. 197-198).[25]

4. "Sayhatü hak", *MM*, I/13 (25 Muharrem 1316), s. 217-225.

Reşid Rıza Jöntürkleri (*hizbu Türkiye'l-fetât*) ıslahın önemini kavramak, ama bunun yolunu bilmemekle suçluyor ve II. Abdülhamid'i överken, onun siyasetteki dehasına dair Gladstone ve Vambery'den iktibasta bulunuyor.

.....

22 Dergide *Menâr* imzalı bu notların tamamının Reşid Rıza'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira o Hindistan seyahatinden dönüşünde, seyahat sürecince derginin idaresini kardeşi Salih Vasfi Rıza'ya bıraktığını, ama ona dergi adına yazı yazma izni vermediğini, kardeşinin bu esnada yazdığı yazıları kendi imzasıyla yayınladığını belirtmektedir, bk. *MM*, XV/10 (11 October 1912), s. 800.

23 Rakamlardan ilki cildi, ikincisi ise sayıyı göstermektedir.

24 Ahmed eş-Şerebâsî, *Reşid Rıza Sâhibu'l-Menâr Asruhu ve Hayatuhu ve Mesâdıru Sekâfetihi*, y.y., 1970, s. 140.

25 Sultan Abdülhamid'in çağdaş Arap şiirinde ele alınışı üzerine yapılmış bir doktora tezi için bk. Turki Mugheid, *Sultan Abdulhamid II. im Spiegel der Arabischen Dichtung. Eine Studie zu Literatur und Politik in der Spätperiode des Osmanischen Reiches*, Berlin 1987.

Reşid Rıza'ya göre cahil bir topluma hürriyet vermek, onları ahlâksızlık ve kargaşaya götürecektir (s. 221-222).

5. "Nasîhatün li'l-Menâr min 'azîm bi'l-Âsitâne", *MM*, I/14 (2 Safer 1316), s. 252.

Reşid Rıza İstanbul'da padişahın yakını (*mukarreb*) olduğu söylenen ama ismi verilmeyen biri tarafından (bu kimse muhtemelen Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî olmalıdır) kendisine gönderilen mektuptaki, makam-ı hilafete hizmete devam çağrısına her halükârda uymak için çaba sarfedeceği şeklinde söz verir.

6. "eş-Şi'ru'l-'asrî", *MM*, I/17 (23 Safer 1316), s. 309-312.

Reşid Rıza kendisini şiire yönlendiren hocası Hüseyin el-Cisr'in Sultan Abdülhamid'i öven ve ondan "halifemiz" şeklinde söz eden (s. 311) şiirini yayınlar. Bu şiiri yayınlamasının gerekçesi olarak da, şiirde bazı uyarıların ve "efendimiz emîrü'l-müminîn"in medhinin bulunmasını gösterir.[26]

7. "Meşrû'u sikketi hadîd beyne Bûr Sa'îd ve'l-Basra", *MM*, I/18 (30 Safer 1316), s. 318-331.

Hindistanlı bir Müslümanın *el-Müeyyed* gazetesi sahibine [Ali Yusuf] gönderdiği Port-Said ile Basra arasında bir demiryolu inşası ile ilgili mektubu yayınlanır. Mektupta Abdülhamid'in "emîru'l-müminîn ve halîfetü Resûli Rabbi'l-âlemîn" olarak Müslümanların birliğine hizmet edecek böyle bir projeye destek vermemesinin nasıl düşünülebileceği sorulur (s. 322-323).

8. "'İydü'l-cülûsi'l-hümâyûnî", *MM*, I/24 (12 R. sânî 1316), s. 441-446.

Reşid Rıza cülûs sene-i devriyesi münasebetiyle Allah'ın Abdülhamid'i İslâm hilafeti ve Osmanlı saltanatı ile teyid etmesi için dua eder (s. 441).

9. "Rabbenâ innâ eṭa'nâ sâdetenâ ve küberâenâ feedallûne's-sebîlâ: el-Hilâfetü ve'l-hulefâ -1", *MM*, I/33 (16 C. âhire 1316), s. 628-633.

Reşid Rıza'ya göre hilafetten söz edilmesinin sebebi, onun şartlarını ya da bugün hilafet makamında oturan kimsede [II. Abdülhamid] bu şartların bulunup bulunmadığını tartışmak değildir. Zira bunları ancak dünyevî amaçları ve ruhî hastalıkları olan kimseler tartışır. Ona göre imametin Osmanoğullarından alınması için çalışanlar, İslâmî hâkimiyeti varlık alanından silmeye çalışanlardır. Bu "ahmakların" (*nevkâ*) tek dayanağı "Hilafet Kureyştedir" sözüdür. Oysa bu kimseler hilafet için gerekli şartların hiçbir Kureyşlide bu-

•••••

26 II. Abdülhamid'i öven şiirler yazan, meşhur bazı eserlerini (*er-Risâletü'l-Hamîdiyye*, *el-Husûnü'l-Hamîdiyye*) onun ismine izafe eden el-Cisr'in sonradan Sultan Abdülhamid'in yönetim tarzını, rütbe ve nişan dağıtma şeklini eleştiren bir şiir yazdığı da iddia edilmektedir, bk. Ahmed eş-Şerebâsî, *Reşid Rıza Sâhibu'l-Menâr Asruhu ve Hayatuhu ve Mesâdıru Sekâfetihi*, s. 235.

lunmadığını bilmezler. Hz. Peygamber (a.s.) hilafeti Kureyşe sadece insanların onlar üzerinde görüş birliğine varmaları ve kendi rızaları ile onların otoritesine boyun eğmeleri nedeniyle vermiştir. Bu vasfa Osmanoğulları nâil oldukları için şer'î maksat hâsıl olmuştur (s. 628-629). Yazının amacı imametin en önemli vazifelerine dikkat çekmek ve bu vazifelere riayet edilmemesinin ümmet üzerindeki olumsuz sonuçlarını göstermektir.

Buna göre imâmet-i kübrâ, dinin korunması ve dünya siyaseti konusunda nübüvvete halef olmaktır. O, ruhî ve siyasî (*zemenî*) denilen her iki otoriteyi de biraraya getirir. Bu her iki otoritenin bir reiste toplanması tam millî (*kavmî*) vahdetin en büyük prensibidir. İslâmda hilafet otoritesi şûrâ ile kayıt altına alınmıştır. Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru hilafet konusundaki parçalanmalar sebebiyle dinde de kırılma olmuş ve çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Oysa hilafetin vazifesi ümmetin birliğini sağlamaktır. Hilafet konusundaki görüş ayrılığını ortadan kaldırmak için uygun bir kimseyi veliaht tayin etmek hayırlı olmuş, ama zamanla bu müessese ehil olmayan kimselere de miras yoluyla intikal ettirilmek suretiyle yozlaştırılmıştır. Böylece ehl-i hall ve akdin bu makam için uygun gördükleri kimseyi seçmeleri ortadan kalkmış, neticede aynı anda birden fazla halifenin ortaya çıkmasının yanısıra bu yozlaşma İslâmî hakimiyetin güçlenmesine ve yayılmasına da engel olmuştur.

10. "Rabbenâ innâ eta'nâ sâdetenâ ve kübera'enâ feedallûne's-sebîlâ: el-Hilâfetü ve'l-hulefâ -2", *MM*, I/34 (23 C. âhire 1316), s. 649-655.

Reşid Rıza'ya göre Hz. Peygamber'in (a.s.), hilafetin kendisinden sonra 30 sene sürmesinin akabinde ısırıcı bir saltanata dönüşeceği yolundaki hadisi, rivayet tekniği açısından tartışılabilirse de mâna olarak doğrudur. Ümeyyeoğulları hilafeti yozlaştırmışlardır. Onların zamanında saltanat ancak asabiyet gücüyle ayakta durur hale gelmiştir. Bu gibi hatalarına rağmen fetihlere devam etmeleri, adalet ve emniyeti sağlamaları sebebiyle onların hilafeti fakihler tarafından meşru kabul edilmiştir (s. 649-650). Reşid Rıza daha sonra Emevî ve Abbasî dönemlerinin kısa bir özetini vererek, hilafetteki yozlaşmanın dinde ve siyasî otoritede parçalanma, çeşitli mezhep ve otorite merkezlerinin ortaya çıkışı ve Müslümanların zayıflaması şeklinde tezahür eden menfi sonuçlarına işaret eder.

11. "Rabbenâ innâ eta'nâ sâdetenâ ve kübera'enâ feedallûne's-sebîlâ - 3", *MM*, I/35 (5 Receb 1316), s. 670-679.

Bir önceki yazının devamı olarak Endülüs'teki Emevî hilafeti ile Mısır'daki Fatımî hilafeti üzerinde durulur. Yazının sonunda Osmanoğullarından söz edilir. Reşid Rıza'ya göre Osmanoğulları başta dinî hilafet iddiasına sahip olmamış, saltanat asabiyetiyle hareket etmişlerdir. Dinî riyasetin önemini ilk olarak kavrayan, zamanının akıllı kimsesi olan (*âkılu zemânihî*) Yavuz Sul-

tan Selim'dir. O, hedeflediklerini tamamlayabilseydi, İslâm için yıkılmayacak bir bina inşa edebilirdi. Hedefledikleri arasında Arapçayı devletin resmî dili haline getirmek ve onun nüfûzunu İslâm beldelerine yaymak da vardı. Daha sonra Osmanoğullarında hilafet unvanının bir ehemmiyeti olmamış, ancak Sultan Abdülhamid bu ünvanı ihya etmiş ve Müslümanların birliğini sağlamak için çaba sarfetmiştir (s. 679).

12. "Rabbenâ innâ eta'nâ sâdetenâ ve küberâenâ feedallûne's-sebîlâ: el-Hilâfetü ve'l-hulefâ -4", *MM*, I/36 (12 Receb 1316), s. 696-704.

Yazıda hilafet kurumunda meydana gelen yozlaşmanın sebebi olarak gösterilen âlimlerdeki yozlaşma üzerinde durulur.

13. "Şübhetun ve cevâbuhâ", *MM*, I/37 (16 Receb 1316), s. 730-733.

Reşid Rıza derginin önceki sayılarındaki hilafetle ilgili yazılarda Müslümanların kusurlarının zikredilmesinin ecnebilere, Müslümanları eleştirmek için malzeme vereceğinden dolayı bundan vazgeçilmesini isteyen bir mektuba cevap verir ve bu tür yazıların üç amacından söz eder: Tarihten ibret almak, tarihte ortaya çıkan bozuklukların İslâmdan değil, onu ihmal eden Müslümanlardan kaynaklandığını göstermek, yöneticilere nasihat etmek.

14. "el-Islâhu'l-matlûb", *MM*, I/38 (26 Receb1316), s. 740-759.

Yazıda Sultan Abdülhamid'in Kanun-i Esasî'yi yaz ettiğinden ve Yavuz Sultan Selim'den beri eslâfının ihmal ettiği hilafetin mânasını ihya ettiğinden söz edilir. Reşid Rıza ikinci baskıya düştüğü dipnotta "Bunu yazdıktan sonra öğrendik ki, Kanunî Esasî'yi vaz eden o değilmiş, bilâkis onu ilâna mecbur kalmış ya da hile olarak kendi tercihi ile bunu yapmış" demektedir (s. 750).

15. "el-Islâhu'd-dinî el-mukterah alâ makâmi'l-hilâfeti'l-İslâmiyye", *MM*, I/39 (3 Şaban 1316), s. 764-771; 1/40 (10 Şaban 1316), s. 788-793.

Reşid Rıza'ya göre âmme maslahatı ancak riyasetle ayakta durabilir, riyasetin doğru bir yolda yürümesi de ancak âdil bir kanunla kayıt altına alınmasıyla mümkündür. Hulefâ-i râşidînden sonra başa gelen halifeler vazifelerini hakkıyla yapamamışlar, bu nedenle İslâmiyet inkişaf ve yayılmasını sürdürememiştir. O dönemde hilafet makamında oturan "Emirü'l-müminîn" Sultan Abdülhamid, bu makamı ihya etmek için büyük bir inayet gösterdiği ve imkân ölçüsünde ona ait vazifeleri yerine getirmeye çalıştığından Reşid Rıza da hadiste emredildiği şekilde nasihat vazifesini yerine getirmek için dinî ıslahın dinamiklerine dair bu yazıyı yazdığını söyler. Onun dinî ıslah ile kasdettiği, dinin korunmasına, kendisiyle amel edilmesine ve Müslümanların birliğini sağlamaya yönelik tedbirlerdir. Ona göre böyle bir ıslah, halifenin himayesinde İslâmî bir cemiyetin oluşturulmasına bağlıdır (s. 764-766).

Reşid Rıza daha sonra dinî ıslaha dair tekliflerini maddeler halinde sıralar. Yazının sonunda (s. 793) "halifemiz ve melikimiz" dediği Abdülhamid için milletin hayrına olacak işlerde muvaffakiyet duasında bulunur.

16. "ed-Dinu ve'd-devle evi'l-hilâfe ve's-saltana", *MM*, II/23 (12 R. sânî 1317/19 August 1899), s. 353-360.

Bu yazının tercümesi *Hilafet Risâleleri*'nin eklerinde, *SR* mecmuasının 359. sayısından naklen yayınlandığı için oraya bakılmalıdır.[27] Orada müellif ve mütercim adı verilmeksizin yayınlanan bu yazı, Aksekili Ahmed Hamdi'nin tercümesidir. Tercümenin baş tarafı eksik ve sansürlü olarak daha evvel *SR*'nin 350 ve 351. sayılarında yayınlanmıştır. 359. sayıda yayınlanan tercümede de bazı eksiklikler ve tasarruflar bulunmaktadır. Şöyle ki, tercümenin alt başlığı ("İngiliz gazetelerine cevap") ve baş tarafındaki paragraf mütercime aittir. Asıl metnin yaklaşık 35 satırı tercüme edilmemiştir. Aslında metnin sonunda Müslümanların ilk dönemlerde sahip oldukları şereflerini kazanmalarının ancak hilafet makamını ihya etmelerine ve gizli ve açık kendisine itaat edilmesinin gereğine inandıkları bir imam üzerinde ittifak etmelerine bağlı olduğu, o gün için "Müslümanların Kur'an'dan başka bu anlamda bir imama sahip olmadıkları" görüşü dile getirilmiştir (s. 360). Tercümede ise, "Şu halde Müslümanların kuvvet ve kudret sahibi olmaları için makam-ı hilafetin vazifesini tansîf etmek şöyle dursun, belki onu takviye etmek lazımdır" (*SR*, XIV/359, s. 179) şeklinde dönemin şartlarına uyumlu hale getirilerek verilmektedir. Asıl metinde din devlet ayırımı konusunun bazı Hıristiyan yazarlarca gündeme getirildiğinden ve "hür düşünceli bir Müslüman" imzasıyla yazılan bir yazıda benzer düşüncelerin ifade edildiğinden söz edilmesine karşın, *SR*'deki tercümenin "İngiliz gazetelerine cevap" altbaşlığı ile verilmesinde de benzer bir tasarruf sözkonusudur.

17. "Tahrîfu'l-kelim 'an mevâdi'ıh: Reddun 'alâ müslimin hurri'l-efkâr", *MM*, II/25 (26 R. sânî 1317/2 September 1899), s. 385-391.

Bir önceki yazıda kendisine işaret edilen "hür düşünceli bir Müslüman" imzasıyla *el-Mukattam* gazetesinde Reşid Rıza'nın yazısına eleştiri olarak yazılan iki yazıya verilen cevap. Bu eleştirilerde sözkonusu yazının sonunda, Müslümanların, Kur'an dışında gizli ve açık kendisine itaat ettikleri bir imamları olmadığı sözlerinden hareketle, Reşid Rıza'nın Osmanlı hilafetini inkâr ettiği sonucunun çıkarılması, "tahrîf" olarak kabul edilir ve bütün Müslümanların kendisine itaat ettiği bir halifenin bulunmadığı tespitini yapmanın, Müslümanlardan bir kısmının ya da çoğunluğunun kendisine itaat ettiği hakiki bir halife bulunmadığı anlamına gelmeyeceği, Merakeş ve İran

.....

27 "Din ve devlet yahut hilafet ve saltanat -İngiliz gazetelerine cevap-", haz. Yasemin Erdinç, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2004, IV, 432-438.

Müslümanlarının Osmanlı hilafetine boyun eğmemelerinin, sözkonusu tespiti destekleyen vakıalar olduğu belirtilir (s. 388-389).

18. "el-Vahdetü'l-Arabiyye", *MM*, III/6 (Gurretü Muharrem/30 April 1900), s. 121-124.

Reşid Rıza, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı sultanlarının İslâm birliğini gerçekleştirme yolunda çalışmadıklarını, Arapların Türklere nazaran ilmî ve askerî açıdan ihmal edildiğini iddia eder, ama onların ilmî geriliğinin sebebi olarak -bazı kötü niyetli kimselerin dediği gibi- Arapların hilafeti geri almalarını önlemek için Türkler tarafından kasıtlı olarak geri bırakıldıkları görüşünü reddeder (s. 122).

19. "et-Türkü ve'l-Arab -2", *MM*, III/9 (Gurretu Safer 1318/29 May 1900), s. 193-198.

Yazıda II Abdülhamid'in Yavuz Sultan Selim'den sonra ırkçılığın kötülüklerine dikkat çeken ikinci Osmanlı sultanı olduğu, onun ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa gibi bazı devlet adamlarının siyasetinin İslâmî (buna Yavuz Selim'e nispetle "Selîmî" de denilebilir) olduğu, ırkçı olmadığı ifade edilir (s. 197).

20. "Sikketu hadîdi'l-Hicâz", *MM*, III/10 (11 Safer 1318/9 June 1900), s. 193-198.

Yazıda "Emîrü'l-müminîn halife" Abdülhamid'in Hicaz demiryolu projesinden duyulan memnuniyet dile getirilerek bunun tamamen Müslümanlara ait ilk demiryolu olduğu, demirlerinin İslâmın payitahtı olan İstanbul'da yapılacağı belirtilir.

21. "Menşûrâtü'l-müfsidîn fî Mısr", *MM*, IV/16 (16 Receb 1319/29 October 1901), s. 193-198.

Yazıda gizli yayınlanan ve günlük gazetelerde sözkonusu edilen bir menşûrda bazı Müslüman önder ve emirlerinin Mısır Hidivi'ne [II. Abbas] hilafet için beyat ettikleri haberinden duyulan rahatsızlık ifade edilerek, Hidiv'e bu tür çalışmaları engelleme çağrısı yapılır. Bu "sefih" kimselerin Jöntürklerin Sultan Abdülhamid'e yönelik şahsî saldırılarının benzerini Hidiv'e yapmak istedikleri iddia edilir.

22. "Islâhu'd-Devleti'l-Aliyye-Re'yun yestehikku'n-nazar", *MM*, IV/24 (Gurretu Zilhicce 1319/11 March 1902), s. 921-925.

Yazıda Osmanlı Devleti'nde ve Mısır'da gerçekleştirilecek bir ıslahın diğer İslâm memleketlerine de yayılacağından dolayı önemli olduğu belirtilir. Bu bağlamda dünyadaki Müslümanların çoğu, devlet reisini Müslümanların halifesi ve dinî imamları olarak kabul ettiklerden, Osmanlı hükümetinin Mısır hükümetine tercih edileceği ifade edilir (s. 921).

23. "Bâbu reddi'ş-şübühât 'ani'l-İslâm - es-Sultatâni'd-dîniyye ve'l-medeniyye", *MM*, V/22 (16 Zilkade 1320/14 February 1903), s. 841-859.

Yazı ismi belirtilmeyen bir Hıristiyan yazarın Müslümanların dinî ve siyasî otoriteyi birbirinden ayırmalarına yönelik çağrısına cevaptır. Yazıda bu konu bağlamında bir din olarak İslâmın Hıristiyanlıktan farkına işaret edilerek, İslâmda halifelerin Hıristiyanlıktaki papa ve dinî önderlerin sahip olduğu anlamda dinî bir hâkimiyetlerinin olmadığı ifade edilir. İslâmdaki imam ya da halifenin sadece nizamı koruyarak hükümleri uygulayan, otoritesi mutlak ve müstebiddâne değil, şûrâya dayalı ve medenî bir kimse olduğu belirtilir.

24. "Da've'l-hilâfe", *MM*, VI/24 (16 Zilhicce 1321/3 March 1904), s. 953-958.

Yazı *Türk* gazetesi'nde çıkan bir yazının Arapça tercümesi ve *el-Menâr* imzasıyla bu yazıya yönelik tenkitten oluşmaktadır. *Türk* gazetesinde ismi belirtilmeyen bir yazara ait yazıda, hilafet iddiasında bulunmanın İslâmın ilk dönemlerinden beri görüldüğü ve bunun Müslümanların birliğine zarar veren bir husus olduğu, tarihte olduğu gibi günümüzde de başta Araplar olmak üzere çeşitli Müslüman milletlerin hilafetin kendi hakları olduğunu iddia ettiği, ancak gerek geçmişte İslâm adına sürekli savaşlar yapmaları, gerekse ulaştıkları askerî güç ve medeniyet seviyesi itibariyle Türklerin bu makama en layık kimseler olduğu fikri işlenir. Reşid Rıza bu yazıdaki Türklük vurgusundan, diğer Müslüman milletleri ve bilhassa Arapları küçümseme tonundan rahatsızlık duyar. Yazıda ifade edildiği gibi Arap hilafeti iddiasının gerçeklik yönü taşımadığını, Mısır'da bu tür iddiaları dile getirenlerin Osmanlı sultanına ya da Mısır hidivine yaranmak ve onlardan para sızdırmak isteyen münferit kimseler olduğunu ileri sürer. Türklerin tarihte İslâm adına değil, kendi saltanatlarını genişletmek adına savaştıklarını, fethettikleri bölgelere ne İslâmı ne de medeniyeti götürdüklerini, bunları söylemenin kendisine ızdırap vermekle beraber, *Türk* gazetesindeki makale sahibi gibi, bâtıl bir şekilde kavmi ile övünenlere karşı bunları dile getirmenin gerekli olduğunu söyler. Ona göre halifenin Kureyşli olması ile ilgili hadis, Türklerin kendi kitaplarında da yer alan sahih hadislerdendir. Hakiki hilafet sadece Hulefâ-i râşidîn'in hilafetidir, sonrası ısırıcı saltanattır. Yazıda hilafet tartışmasının faydası olmayan, aksine zararı olan boş bir tartışma olduğu söylenerek, asrımızda yapılması gerekenin, Müslüman fertler ve devletlerin arasını açmaya değil, uzlaştırmaya çalışmak olduğu ifade edilir.

25. "el-Hilâfe - evi't-Türkü ve'l-Arab", *MM*, VII/1[2][28] (Gurretu Şaban 1322/18 March 1904), s. 70-74.

Bir önceki yazıda *Türk* gazetesine tenkit mahiyetinde dile getirilen görüşler üzerine *el-Cevâibu'l-Mısriyye* gazetesinde bir yazı kaleme alan Halil Mut-

.....

28 Bu tarih VII. cildin 1. sayısına alttir. Dergi o dönemde 15 günde bir çıktığına göre 2. sayıya ait bu yazının tarihi 3 Nisan 1904 olmalıdır.

ran'a yönelik eleştiri. Yazıda Halil Mutran'ın tartışmayı Türklerle Araplar arasında hilafetin paylaşılamaması şeklinde değerlendirmesinden ve bu iki millet arasını açmaya yönelik ifadelerinden duyulan rahatsızlık dile getirilir. Mutran'ın Abdülhamid'in hacılar tarafından kendisine iletilen Mekke şerifi Avnü'r-Refîk Paşa'dan duyulan rahatsızlık ve onu azletmesi talebi karşısında, Türk halifenin zulmünü istiskal edenlere Arap halifenin zulmünün nasıl olduğunu göstermek için şerifi özellikle azletmeyeceği yolunda tuhaf bir rivayet aktarması da ayıplanır (s. 71).

26. "Re'yun fî selbi'l-emn mine'l-Hicâz", *MM*, VII/3 (Gurretu Safer 1322/17 April 1904), s. 105-108.

Yazıda Mekke emiri ve Hicaz valisinin yönetimindeki Hicaz hükümetinin emniyet ve asayişi temin edemedikleri için hacıların mağdur olması dile getirilerek, emir ve valinin görevden alınması istenilir. Reşid Rıza bazı gazetelerin aslında bölgede emniyetin sağlanmasını istemeyen kimsenin, Sultan Abdülhamid olduğu, bu yolla can emniyeti bulunmadığından özellikle Müslümanların havas ve âlimlerinin kendilerine meşru seçimle bir halife seçebilmek amacıyla Haremeyn bölgesine gidemeyeceklerini yazdıklarını hatırlatarak bu tür söylentilere inanmak istemediğinden sultanın halife sıfatıyla duruma el koymasını talep eder. Zira Haremeyn bölgesinin güvenliğini sağlamak, halifenin en önemli vazifeleri arasında yer alır. Aksi takdirde bu durum ondan halife sıfatının alınmasına sebep olabilecektir. Reşid Rıza hükümetin Hicaz'daki zulmü önleme konusunda ihmali sabit olursa Müslümanların hükümete itaatın dışına çıkmalarının vacip olacağını da hatırlatır.

27. "Za'fu'l-müslimîn bi-meczi's-siyâse bi'd-dîn", *MM*, VII/17 (Gurretu Ramazan 1322/9 November 1904), s. 660-667.

Müslümanların zayıflığının sebepleri ve bu bağlamda Müslümanlarda din-siyaset ilişkileri üzerine devam eden bir tartışmanın[29] parçası olarak Refik el-'Azm tarafından kaleme alınan bu yazının sonuna *el-Menâr* imzasıy-

•••••

29 Sözkonusu tartışma Refik el-'Azm ile Arap asıllı olup Hindistan'dan yazan Şeyh Salih el-Yâfi'î arasında cereyan etmiştir. Tartışmayı el-'Azm derginin yedinci cildinin 7 ve 8. sayılarındaki (1904) yazısıyla ("Hâzâ evânu'l-'iber") başlatmış, el-Yâfi'î bunlara aynı cildin 14-15. sayılarındaki (1904) yazısıyla ("Esbâbu za'fi'l-müslimîn ve 'ilâcuhâ") cevap vermiş, daha sonra el-'Azm buna yukarıda künyesini verdiğimiz yazısıyla mukabele etmiş, el-Yâfi'î de buna 23. sayıdaki (1905) yazısıyla ("Şeklu hükûmeti'l-İslâm ve za'fu'l-müslimîn bi'stibdâdi'l-hükkâm") cevap vermiştir. Bu son yazıya düşülen dipnotta, aslında her iki yazarın da hükümet şekli ve istibdad nedeniyle Müslümanlara yöneltilen suçlamaları reddetmek amacıyla hareket ettikleri, el-'Azm'in yaklaşımının asrın terminolojisine, el-Yâfi'î'ninki ise İslâmî terminolojiye daha uygun olduğu belirtilir (*MM*, VII/23 (Gurretu Zilhicce 1322/6 February 1905, s. 912). Tartışmada el-'Azm Müslümanlarda siyasetin dinî karakterini onların gerilliğinin bir sebebi olarak görmekte, el-Yâfi'î ise buna karşı çıkmaktadır.

la düşülen dipnotta, bu tartışmadan halife nasbetmenin dinin asıllarından biri olduğunun anlaşıldığı, oysa bu meselenin amelî-ictihadî hükümlerden biri olduğu ifade edilir. Müslümanların hükümetlerinin binasının temeli olarak Kur'an şûrâ esasını koymuş, Hz. Peygamber de (a.s.) bununla amel etmiş, ancak meselenin ayrıntıları ictihada bırakılmıştır. Siyasetin bir yönden dinî, diğer yönden ise ictihadî olduğu ifade edilir (s. 667).

28. "Muhârebetü'l-vehm li'l-ilm ev te'sîru's-si'âye fi'd-Devleti'l-Usmâniyye", *MM*, VIII/8 (16 R. sânî 1323/19 June 1905), s. 315-318.

Casusların ve jurnalcilerin sebep olduğu zulümlerden şikâyet eden yazıda, Mısır'da damadı Abduh'u ziyaretten sonra Beyrut'a dönen el-Hâc Muhiddin Hammâde'nin yanında Abduh'a ait, Sultan Abdülhamid'in hal' edilmesine dair bir fetva bulunduğu gerekçesiyle gözaltına alınmasından duyulan rahatsızlık ifade edilir.

29. "Enbâu Sûriyye'l-müz'ice - ed-Devletü ve'r-ra'iyye", *MM*, VIII/9 (Gurretu C. ûlâ 1323/3 July 1905), s. 346-348.

Yazıda casusların, jurnalcilerin uydurduğu asılsız haberler nedeniyle Abduh'un Suriye'de idareyi ele geçirmek üzere Mısır hidivine ait bir vapurla gizlice geldiği zannedilerek 8 gün boyunca Beyrut'ta arandığı, oysa İskenderiye'deki Abduh'un yatağından kalkmaktan aciz olduğu, ayrıca hakimiyet ve hilafet hakkında konuşmanın Abduh'a göre boş ve mizahî sözlerden olduğu ifade edilir.

30. "Tesâhulü'l-müslimîn fî şe'ni'l-hilâfe", *MM*, IX/3 (Gurretu R. evvel 1324/25 April 1906), s. 238.

Avrupalıların Müslümanları dinî taassupta aşırıya gitmekle suçlayan ve bu taassubu halifenin tahrik ettiğini dile getiren iddialarını eleştiren bir yazı. Halife ünvanının iddia edildiği gibi bir değeri olmuş olsa, yakınlarda yazdığı bir risâlede, bir kâfirin de halife olabileceğini iddia eden Bahit'e[30] karşı kıyametlerin kopartılması gerekeceği, oysa böyle bir şeyin olmadığı, halife ünvanının sadece bir kazanç vesilesi olduğu ifade edilir.

31. "Hâlu'l-müslimîn fi'l-âlemîn ve da'vetü'l-ulemâ ilâ nasîhati'l-ümerâ ve's-selâtîn", *MM*, IX/5 (Gurretu C. ûlâ 1324/23 June 1906), s. 357-365.

Mısır ve Hint ulemasını Osmanlı, İran ve Mağrib sultanlarını adalet ve meşverete yönlendirmeye davet eden bu yazının küçük bir risâle olarak ba-

.....

30 Yazıda bunun hangi risâle olduğu belirtilmemektedir. Ama aynı dergide daha sonra aynı konu ile ilgili Muhammed Bahit'in *İzâhatü'l-Vehm ve İzâletü'l-İştibâh 'an Risâleti'l-Fünûgrâf ve's-Sîkûrtah* (Mısır 1324) adlı risâlesinde yapılan bir iktibasta benzer bir görüş dile getirilir. Dolayısıyla Bahit bu görüşü muhtemelen fonograf ve sigorta ile ilgili bu risâlesinde dile getiriyor olmalıdır, bk. "er-Reddu 'ale'ş-Şeyh Bahît", *MM*, IX/9 (1 Ramazan 1324/19 October 1906), s. 692.

sılan Türkçe tercümesi *Hilafet Risâleleri*'nde yayınlandığı için oraya bakılmalıdır.[31] Reşid Rıza kendi yazısının Türkçeye tercüme edilmesi ve Vambery gibi bazı kimseler tarafından takdirle karşılanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.[32]

32. "Fakîdu's-sıhâfe ve'l-vataniyye Mustafa Bâşâ Kâmil", *MM*, XI/1 (Selhu'l-Muharrem 1326/3 March 1908), s. 60-64.

Mustafa Kâmil'in vefatı üzerine yazılan yazıda Reşid Rıza, bir zamanlar merhumun Mısır'da Arap hilafeti için çalışanlar bulunduğu yolunda dile getirdiği dedikoduları tenkit ettiğini hatırlatır (s. 63).

33. "Fâtihatü's-seneti's-sâniyete aşer", *MM*, XII/1 (30 Muharrem 1327/21 February 1909), s. 1-15.

Yazıda Osmanlı Devleti ile *Menâr*'ın ilişkisi anlatılırken, 7. yılda (1905) İzzet el-Âbid Paşa'nın, Muhammed Abduh imzasıyla Arap hilafetine çağrı yapan bazı risâleleri Hicaz, Yemen ve diğer Arap beldelerine gönderdiği, bilahare bu risâlelerin Mabeyn'e ulaşması üzerine Abdülhamid'in Abduh'tan daha fazla endişelenmeye başladığı ifade edilir (s. 10). Osmanlı kolluk kuvvetlerinin casusların, jurnalcilerin çıkardığı haberler sebebiyle, vefatına yakın hasta bir şekilde İskenderiye'ye giden Abduh'u, kılık değiştirerek Suriye'de Arap hilafeti tesis etmeye çalıştığı gerekçesiyle Beyrut sahillerinde aradıkları belirtilir (s. 12). Reşid Rıza alaycı bir dille, son nefesini vermek üzere olan babasının Kalamûn'daki evinin hükümet kuvvetlerince çevrildiğini, "Hamidî hilafeti" temsil eden bu kimselerin böylece babasının bir "Arap hilafeti" kurmasına mani olduğunu söyler (s. 12).

34. "el-Cinsiyyâtü'l-Usmâniyye ve'l-lugatâni'l-Arabiyye ve't-Türkiyye", *MM*, XII/7 (30 Receb 1327/16 August 1909), s. 501-512.

Yazıda Osmanlı Devleti'nin İslâm hilafeti devleti olarak Arapçaya ve Arap bölgelerine önem vermesinin lüzumu vurgulanır (s. 508).

35. "Fitenu Ramadân fî Dımaşkı'ş-Şâm", *MM*, XII/9 (30 Ramazan 1327/14 October 1909), s. 720.

Yazıda Osmanlı hükümetinin Muhammed Kürd Ali'yi Arap hilafeti için çalışmakla suçlaması ile ilgili olarak Suriye'de devlete en fazla bağlı olan kim-

•••••

31 es-Seyyid Şeyh Reşid Rıza, *Dünyada Müslümanların Hali ve Ulemayı Emirlere, Sultanlara Nasihat İçin Davet*, trc. Vizeli Eminzade Rıza, haz. Cüneyt Köksal, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2002, II, 351-366; kısa değerlendirmesi ve tamamlayıcı bilgiler için bk. *a.g.e.*, s. 31-34.

32 "Sadâ makâli'l-Menâr fî da'veti'l-'ulemâi ilâ nasîhati's-selâtîn ve şehâdetu Müsyû Vamberî li'l-İslâm", *MM*, X/5 (Âhıru C. ûlâ 1325/11 July 1907), s. 382-384. Risâleyi Türkçeye tercüme eden Vizeli Eminzâde Rıza'nın Vambery ile mektuplaşmaları için ayrıca bk. *Hilafet Risâleleri*, II, 32/dn. 46.

selerin Arap hilafeti için çalışmakla suçlanmasının yanlışlığı dile getirilerek, bu tür bir suçlamaların Sultan Abdülhamid döneminde, kendisinden intikam alınmak istenen bazı kimseler için ileri sürülen bir gerekçe olduğu hatırlatılır. Muhammed Kürd Ali'nin şeyhulislâm beyannamesi hakkında yazdığı bir yazının kimilerince, onun Osmanlıyı hilafet devleti olarak görmediği şeklinde anlaşılması üzerine Kürd Ali'nin ertesi günü yanlış anlaşılmadan dolayı özür dilediği ve siyasetle alakası olmayan bu kimsenin kötü bir amacının olmadığı belirtilir.[33]

36. "ed-Diyâru's-Sûriyye fi'l-'ahdi'l-hükûmeti'd-düstûriyye", *MM*, XII/10 (30 Muharrem 1328/21 February 1909), s. 793-799.

Yazıda bir önceki yazıda sözü edilen Muhammed Kürd Ali'nin yazısının en yakın arkadaşları tarafından bile kınandığını, ancak bu yazıdan hareketle Kürd Ali'yi devlete isyan eden bir canî, Osmanlı sultanını Müslümanların halifesi olarak ilân eden Kanun-i Esasî'yi ortadan kaldırmaya çalışan biri olarak göstermenin yanlışlığı vurgulanır (s. 796).

37. "el-Arab ve't-Türk", *MM*, XII/11 (Selhu Zilkade 1327/13 December 1909), s. 818-832; XII/12 (Selhu Zilhicce 1327/13 January 1910), s. 913-932.

İlk tefrikanın başında yazının İstanbul'da yazıldığı, bir kısmının Türkçe tercümesinin *İkdam*'da tefrika edildiği ve ayrıca Arapça olarak *Kelimetü'l-Hak*'da yayınlandığı belirtilir.Yazıda Türkler ve Arapların İslâm hilafeti binasının sağlam iki esası olduğu belirtilerek, bu iki millet arasında son zamanda yanlış anlamaların görüldüğü, bunun sebebinin de hükümetin Arap vilayetlerinde olanlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması olduğu iddia edilerek iki misâl verilir: İlki Sultan Abdülhamid döneminden kalma bir alışkanlıkla bir muhbirin Suriye'de Arap hilafeti için çalışanlar bulunduğuna dair raporu üzerine Abdürrezzak el-Beytâr,[34] Cemaleddin Kâsımî, Abdurrahman el-Yusuf gibi Şam'ın ileri gelenlerinden bazılarının sorgulanmasıdır. İkinci mi-

.....

33 Anlaşıldığı kadarıyla Muhammed Kürd Ali, şeyhülislâmın beyannamesindeki bazı ifadeleri çarpıtarak Osmanlı Devleti'nin hilafetle bir alakası olmadığı ve hilafetin Hulefâ-i râşidîn'le sona erdiği gibi bir sonuca varmıştır, bk. Rainer Hermann, *Kulturkrise und konservative Erneuerung. Muhammad Kurd Ali (1876–1953) und das geistige Leben im Damaskus zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1990, s. 113. Bu yazı üzerine Kürd Ali hakkında tutuklama kararı çıkartılır. Gelişmelerden telgraf idaresindeki bazı tanıdıkları vasıtasıyla haberdar olan Kürd Ali kılık değiştirerek Mısır'a kaçar. Kürd Ali'nin söz konusu hadiseleri anlattığı hatıraları (*el-Müzekkirât*, c. I, Dımaşk 1948) tarafımızdan yayına hazırlanmış olup yayın aşamasındadır.

34 Muhammed Kürd Ali, hatıralarında el-Beytâr'ın, hilafeti Osmanlılardan alarak Necid emirine vermek istemekle suçlanması üzerine "Hilafet benim cebimden çıkarıp istediğime vereceğim bir elma mıdır ki" diyerek güldüğünü aktarmaktadır, *a.g.e.*, Dımaşk 1948, I, 54.

sâl *İkdâm* gazetesinde *el-İttihâdu'l-Usmânî* gazetesinden tercüme edilerek yayınlanan Arap Yarımadası emirlerinin, bir Arap devleti kurmak amacıyla bir toplantı yaptıklarına dair yazıdır. Gerçekten de hac işlerini idare etmekle görevli bir kimse Hicaz bölgesinin bağımsızlığına yönelik olarak diğer emirleri bir toplantıya çağırmış, ama bu kimsenin İngilizlerle sıkı münasebeti olduğunu bilen emirler onun davetine icabet etmemişlerdir. Yazıda Avrupa'da Osmanlı Devleti'ni bölmek için Araplara bağımsızlık teklif eden siyasetçilerin yanısıra, Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak gibi bir amaç gütmeksizin Araplara yardım etmek isteyen ilim erbabının da bulunduğu, hatta bunlardan birinin [Blunt] Abduh'a Yarımada'nın bağımsızlığı için sarfedilmek üzere kendi şahsî parasından yüklü bir miktar vermeyi teklif ettiğinde Abduh'un, Araplarla Türkleri birbirinden ayırmanın her iki gruba ve İslâma zarar vereceği gerekçesiyle bunu kabul etmediği hatırlatılır. Keza Araplar arasında ayrılıkçılığa meyil olmadığı, Avrupa'da bu uğurda çalışan bazı kimselerin Sultan Abdülhamid'den para sızdırmaya çalışan kimseler olduğu iddia edilir. İki millet arasındaki yanlış anlamalarda basının öneminden de söz edilerek *İkdâm* gazetesinde bir subayın Halil Hâmid müstearıyla Yemen üzerine yazdığı yazıda, Araplardan "para karşılığında namuslarını bile satacak kimseler" olarak söz edilmesi üzerine İstanbul'daki Arap gençlerinin gazetenin idaresini basarak sahibinin [Ahmed Cevdet] yüzüne tükürdükleri hatırlatılır.

38. "Rıhletu hâze'l-âm ile'l-Kustantiniyye-1", *MM*, XII/12 (Selhu Zilhicce 1327/11 January 1910), 956-959.

Yazıda İstanbul'da kurulması düşünülen Davet ve İrşad Medresesi'nin faydaları sayılırken böyle bir medresenin İstanbul'da kurulmasının hilafet devletini güçlendireceğinden, payitahtı İslâmın merkezi ve İslâmî ilimleri öğrenecek talebeler için mânevî bir Kâbe haline getireceğinden söz edilir.

39. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye ve'l-câmi'atü'l-Usmâniyye", *MM*, XIII/12 (30 Zilhicce 1328/1 January 1911), s. 933-936.

Ali Fehmi Muhammed'e ait bu risâle ve risâlenin sonuna Reşid Rıza'nın düştüğü not *Hilafet Risâleleri*'nde neşredilip değerlendirdiği için oraya bakılmalıdır.[35]

40. "Hallu müşkileti'l-Yemen ve sâiri Cezîreti'l-Arab", *MM*, XIII/12 (30 Zilhicce 1328/1 January 1911), s. 958-959.

Yazıda Arap Yarımadası'ndaki meselelerin halledilebilmesi için Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki imamın [İmam Yahya] kendi halkı üzerindeki imametini, keza Arap emirlerinin kendi bölgelerindeki emirliklerini tanıması, iç iş-

.....

35 Ali Fehmi Muhammed, "İslâm Hilafeti ve Osmanlı İttihadı", trc. Suat Mertoğlu, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2003, III, 77-100.

lerinde serbest olacak bu bölgelerin devlete bağlı olduğunun ilân edilmesi, onlara bir tür muhtariyet verilmesi istenilir.

41. "Cem'iyyetü'd-Da've ve'l-İrşâd", *MM.* XIV/1 (29 Muharrem 1329/30 January 1911), s. 35-36.

Reşid Rıza İstanbul'da Davet ve İrşad Medresesi'ni kurma yolunda karşılaştığı engelleri anlatırken Mısır'daki el-Hizbu'l-Vatanî ve bu hizbin Abdülaziz Çâviş'in yazı işlerini idare ettiği gazetesi *el-'Alem*'in asılsız iddialarından söz eder. Buna göre gazete Mısır'da Cem'iyyetü'l-İttihâdi'l-Arabî adlı bir örgütün bulunduğunu, amacının Arap vilayetlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılması ve İngilizlerin himayesinde bir Arap halife seçmek olduğunu, Reşid Rıza'nın Davet ve İrşad projesinin de bu olaylarla bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Reşid Rıza aynı yerde (s. 7-67) Çâviş'in bu proje ile ilgili yazılarını iktibas etmiş ve bunlara cevap vermiştir.

42. "Âlmânyâ ve'l-âlemü'l-İslâmî", *MM*, XIV/5 (29 C. ûlâ 1329/28 May 1911, s. 382-386.

Yazıda Orenburg'ta çıkan *Vakit* gazetesinden iktibas edilen yazıda İstanbul'da bir grup aydının Rusya'nın İran'ı işgal etmesini protesto ederek Alman imparatorundan yardım istemesi üzerine, bazı Rus gazetelerinin Müslümanların, Kayzer'i halife olarak görmek istediklerini söyleyerek Müslümanlarla alay ettikleri aktarılır. Reşid Rıza bu yazının sonuna koyduğu notta Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, sadece kendi ticarî ve siyasî menfaatleri için yardım edeceğini söyleyerek sözkonusu aydınları, bilhassa Aydın mebusu Ubeydullah Efendi'yi dünya siyasetinden habersiz olmakla suçlar.

43. "Seyâhatü's-Sultân ve'l-istifâdetu min mansıbihi'd-dînî", *MM*, XIV/6 (30 C. âhire 1329/27 June 1911, s. 477-479.

Reşid Rıza Osmanlı padişahı Mehmed Reşad'ın Kosova seyahati münasebetiyle, İttihatçıların nüfuzunun azaldığı ve hilafetin nüfuzunun arttığı bu dönemde, Padişahın merhametinden istifadede Arnavutların olduğu kadar Yemenli Arapların da hakkı bulunduğunu, Kanun-i Esasî'ye göre onun bütün Müslümanların halifesi olduğunu, bu sebeple Yemenlilere yönelik adımlar da atması gerektiğini vurgular.

44. "el-Amelu bi's-siyâse ve'l-kavânîn", *MM*, XIV/10 (Selhu Şevvâl 1329/22 October 1911) s. 740.

Reşid Rıza sultanların koyduğu kanunlara itaat etmenin dinî hükmünün sorulduğu bir soruya verdiği cevapta, bu kanunlar ehl-i hall ve akd tarafından Kitap ve sünnete aykırı olmayacak şekilde vaz edildiyse bunlara itaat etmenin vacip olduğunu belirtir. Ona göre Yaratıcı'ya karşı masiyetin sözkonusu olmadığı bu kanunlar ehl-i hall ve akd tarafından değil de sultan tarafından vaz edildiyse, o zaman ulü'l-emre itaati emreden âyetin gereği ola-

rak değil, ancak maslahat icabı onlara itaat edilir. Yazıda şayet ehl-i hall ve akd biraraya gelir ve sultanın vaz ettiği kanunlardan başka kanunlar koyarsa, sultanın onları uygulama yükümlülüğü olduğu hatırlatılır. Zira bu kimseler ümmetin naipleridir ve halifeyi seçmek de onların hakkıdır. Şayet halife onların koyduğu kanunları uygulamaktan kaçınırsa, ümmetin yapması gereken sultana karşı bu kimseleri desteklemesidir.

45. "Fî bahsi ihtilâfi'l-ümme", *MM*, XIV/10 (Selhu Şevvâl 1329/22 October 1911) s. 767-781.

Reşid Rıza kendisinin, mezheplere ayrılarak parçalanmanın Müslümanların zayıflama sebeplerinden biri olduğu yolundaki görüşünü eleştiren Orenburg'daki *Din ve Maişet* dergisine cevap verirken, Müslümanların zayıflığının sebeplerinden biri olarak hilafet ve hükümetin şekli konusunda siyasî bir nizam ortaya konulamamasını gösterir.

46. "el-Meseletü'ş-şarkiyye -2 - Mâ yecibu ale'l-müslimîn ve'l-Usmâniyyîn min müsâ'adeti'd-devle. Sıfatu'l-anâsıri'l-Usmâniyye ve mekânetu's-sultati'l-İslâmiyye min ehlihâ", *MM*, XIV/11 (30 Zilkade 1329/21 November - T. sânî 1911), s. 833-838.

Trablusgarb Harbi nedeniyle dünya Müslümanlarını Osmanlı Devleti'ne yardıma çağıran yazıda İslâmın hâkimiyet dini olduğu, İslâmın bu vasfının Müslümanlarda tevhid akidesine nazaran daha köklü olduğu, dünyadaki Müslümanların çoğunun hilafet sebebiyle İslâmın bu vasfını Osmanlı Devleti'nin taşıdığına inandıkları, bu sebeple de onun bağımsızlığını kaybetmesinin bütün Müslümanlara yönelik bir tehdit olduğu vurgulanır.

47. "es-Sulhu beyne'd-Devle ve'l-İmâm", *MM*, XV/2 (Selhu Safer 1330/18 February 1912) s. 138-153.

Yazıda Yemen'deki Zeydî İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen sulh sonunda yapılan anlaşmanın faydaları arasında, İmam'ın "emirü'l-müminîn" lakabını Osmanlı sultanına bırakarak sadece imametle yetinmesi de sayılır (s. 148).

48. "Hadîs fî sulhi'l-Yemen li-zâbitin Usmâniyyin kebir", *MM*, XV/2 (Selhu Safer 1330/18 February 1912) s. 153-158.

Yazıda Beyrut'ta yayınlanan *el-Müfîd* gazetesinin Miralay İhsan Bey'le yaptığı röportajında İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlığın sorulması üzerine buna cevaben İmam'ın son yapılan sulhtan önceki mührünün "Nasarahullah es-Seyyid Yahya b. Muhammed Hamîdü'd-din Emîru'l-müminîn el-Mütevekkil 'ale-Allahi Rabbi'l-alemîn" şeklinde iken sulhtan sonra "İmâmu'z-Züyûd es-Seyyid Yahya b. Muhammed Hamîdü'd-din" şeklini aldığını söylediği aktarılır (s. 154). Reşid Rıza bu yazının sonuna koyduğu notta, Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nı ıslah etme ve güçlendir-

menin, oradaki hakimin halife olarak isimlendirileceği müstakil bir Arap devletinin kurulmasına yol açacağı endişesini taşıdığını, oysa bu sulhün de gösterdiği gibi, Yemenliler Osmanlı Devleti'ne tâbi, ama kendi bölgelerinde hakim olarak kabul edildiğinde onların devletin en samimi yardımcıları olacağının ortaya çıktığını söyler (s. 158).

49. "el-Câmi'atü'l-İslâmiyye ve'l-Usmâniyye", *MM*, XV/10 (30 Şevvâl 1330/11 October 1912); XV/11 (Selhu Zilkade 1330/9 November 1912), s. 732-741; 833-840.

İlk olarak Bağdat'ta Vali Cemal Bey'in teklifi üzerine kaleme alınan ve *Sübülü'r-Reşâd* mecellesinde yayınlanan yazıda, Osmanlılardaki Müslümanlar arası birlikten söz edilirken Kanun-i Esasî'deki, devletin dininin İslâm ve sultanın Osmanlıların halifesi olduğu şeklindeki maddeye atıf yapılır. Osmanlı Devleti'nden hilafet devleti şeklinde söz edilerek dünyadaki Müslüman emirliklerin mevcudiyetinin aslında İslâm birliğine aykırı olduğu, bütün Müslümanların tek devlet altında yaşamaları gerektiği ileri sürülür. Buna göre bu tek devlete tek bir imam riyaset eder ve devleti istibdadla değil, ehl-i hall ve akd arasında şûrâ ile yönetir. Bu şekildeki İslâm hükümetini Emevîlerin saltanata dönüştürdüğü görüşü dile getirilir.

50. "ed-Devletü'l-Usmâniyye: Te'alluku müslimi'l-Hind ve gayrihim ve âmâlihim fihâ", *MM*, XVI/2 (29 Safer 1331/6 February 1913), s. 107-112.

Balkan Savaşı'nın devam ettiği günlerde Hindistan Müslümanlarını Osmanlı Devleti'nin hakiki durumunu bilmeden, Osmanlı hilafetine bel bağlamalarından dolayı eleştiren bir yazı. Yazıda ısrarla İstanbul'un başkent olarak terk edilmesi ve başkentin başka bir yere (Şam ya da Konya'ya) taşınması fikri işlenir. Yazıda XVIII. ve XIX. yüzyıllarda (meselâ 1857 ayaklanmasında Abdülmecid'in yaptığı gibi) Osmanlı halifelerinin Hindistan Müslümanlarını İngilizlere itaat etmeye davet ettikleri hatırlatılır.

51. "Nazratun fi'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn ve meşrû'u Cemâati Hüddâmi'l-Ka'be", *MM*, XVI/7 (29 Receb 1331/4 July 1913), s. 545-549.

Reşid Rıza Osmanlı Devleti'nin Arapları zayıflatmasının, beldelerini ve bilhassa Haremeyn-i Şerifeyn'i ilimden mahrum bırakmasının sebebinin Arapların istiklâllerini kazanıp da İslâm hilafetini iade etmek endişesi iken, Osmanlının Arapları ve beldelerini güçlendirmek için çaba sarfetmesinin nasıl mümkün olacağı yolundaki soruya karşılık olarak şöyle cevap verir: "[Hilafet] ünvanı İslâm ve Müslümanların başına gelen en büyük musibetlerden biridir ve onlara bir yarar getirmediği gibi zayıflamalarına da sebep olmuştur. Ben şunu garanti ederim ki, devlet bizim söylediklerimize razı olursa, bu emirler de Osmanlının hilafetini tanırlar" (s. 549).

52. "Ârâu'l-havâs fî meseleti'l-Arabiyye ve'stiklâli'ş-Şerîf fî'l-Hicâz", *MM*, XIX/3 (Selhu Şevvâl 1334/29 August 1916), s. 144-169.

Reşid Rıza İttihatçı liderlerin siyasetlerinde ve savaşlarında hilafetin dinî nüfuzunu kullandıklarını, ama dinsiz bir Türk nesli yetiştirmeyi başardıklarında ve artık hilafete ihtiyaçları kalmadığında, onu bir kenara atacaklarını ve hilafeti kaldırdıkları günü bayram ilân edeceklerini iddia eder (s. 160). İstanbul'da asıl iktidar sahipleri İttihatçı reislerdir, halifenin ne memlekette ne de sarayında bir nüfuzu vardır. İstanbul halkı onu, vazifesi önüne gelen evrakı imzalamak olduğuna işaret etmek üzere "mühürdâr" olarak adlandırmaktadır. Reşid Rıza bu nedenle Müslümanların şer'î şartları taşıyan hakikî ve meşru bir imama sahip olmadıkları gibi, ortada birliği sağlamak için kendisine zarureten itaat edilecek bir "zorba" (müstebid) da bulunmadığını iddia eder (s. 166). Bu şartlarda Şerif Hüseyin'in hareketi -ona göre- sultana ve devlete karşı isyan olarak değil, dinsiz İttihatçı liderlere mukavemet olarak görülmelidir. Reşid Rıza devletin tamamen yok olmakla karşı karşıya bulunduğu bir zamanda Arap Yarımadası'nı saf bir İslâmî hakimiyet altına sokmaya çalışan Şerif Hüseyin'in hareketinin İslâma ve Müslümanlara en büyük hizmet olduğunu iddia eder (s. 167-168).

53. "el-Belâğu'l-İnkilîziyyi'r-resmiyyu fî şe'ni'l-Arab ve's-sultati'l-İslâmiyye", *MM*, XIX/3 (Selhu Şevvâl 1334/29 August 1916), s. 188-189.

İngilizlerin 27 Temmuz 1916 tarihli ve Arapların dinî işlerine karışmayacakları, kutsal beldelerin bağımsız bir İslâm hükümetinin idaresinde olacağını taahhüt eden resmî açıklamalarını yayınlanan Reşid Rıza böyle bir taahhüdün, İngilizler gibi resmî yazışmalarında çok ihtiyatlı ifadeler kullanan kimseler tarafından verilmesini önemser ve bu taahhüdün İngiltere'de bir iktidar değişikliği olması durumunda da geçerli olacağını söyler (s. 189).

54. "Menşûru Şerifi Mekke ve Emirihâ", *MM*, XIX/4 (30 Zilkade 1334/28 September 1916), s. 241-244.

Yazıda Şerif Hüseyin'in yayınladığı ilk menşûrundan "hikmet mürekkebiyle yazılmış" şeklinde söz edilerek fazilet sahiplerinin bu menşurun nezahetini, Osmanlı Devleti ve sultanlarının saygınlığını muhafaza etmesini takdir ettikleri belirtilir (s. 242).[36]

55. "el-Menşûru'l-Hâşimiyyi'ş-Şerîfi's-sânî", *MM*, XIX/6 (30 Muharrem 1335/26 November 1916), s. 369-374.

Şerif Hüseyin'in ikinci menşûrunu *el-Kıble* gazetesinden naklen yayınlayan Reşid Rıza, sonda İttihatçı liderlerin dinle alay etmeleri (*abes bi'd-din*) ve zulümleri sebebiyle devleti tehlikeye attıklarını, hanedan üyeleri dâhil Türklerin de bu durumu bildiklerini ama çaresiz olduklarını, bu durumda ya-

36 Şerif Hüseyin'in söz konusu menşûru bu proje kapsamında daha evvel yayınlanmıştır: "Şerif Hüseyin'in beyannamesi", haz. Nergiz Yılmaz, *Hilafet Risâleleri*, İstanbul 2004, IV, 419-422.

pılması gerekenin hadiste ifade edildiği gibi bir kötülük görenin emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker vazifesini yerine getirmek olduğu, Şerif Hüseyin'in de bu imanî vazifesini yaptığını söyler. Hem Şerif Hüseyin ona göre, bunu kendi başına yapmamış, ümmetin içindeki ehl-i hall ve akdin başında gelen Hicazlılar da onunla beraber hareket etmişlerdir. Reşid Rıza o zaman İstanbul'daki ulema ve ileri gelenlerin "dinsiz İttihatçıların" ve Hıristiyan Almanların askerî yönetimi altında esir durumda bulunmalarından dolayı Arap Yarımadası'ndaki ulema ve liderler dışında hür olan ve bu vazifeyi yerine getirecek kimse de bulunmadığını iddia ederek Şerif'in menşûrunda, ictihadında hata yaptığının ortaya çıkması durumunda, o hatadan döneceğini açıklamasının da bütün Müslümanlara hüccet olarak yeteceğini söyler (s. 373-374).

56. "Rihletü'l-Hicaz", *MM*, XIX/5 (29 Zilhicce 1334/27 October 1916), s. 307-310.

Şerif Hüseyin'in isyanından kısa bir süre sonra hacca giden Reşid Rıza dönüşte Şerif'in hac esnasında hiçbir hacıyı kendisine beyat etmeye davet etmediğini ve oradaki hatiplerin hâlâ Osmanlı sultanına dua ettiklerini söyler (s. 310).

57. "Rihletü'l-Hicaz -7-", *MM*, XX/6 (29 R. âhir 1336/11 February 1918), s. 276-288.

Yazıda 1334 sonunda hac mevsiminde iken Hicaz'da yeni hükümetin teşkil edilmesi üzerine oradaki insanların Şerif Hüseyin'e hilafet için beyat edilmesi beklentisi içine girdiği, Mescid-i Haram'da Cuma namazı kılanların, hatibin Osmanlı sultanı Mehmed Reşad'a dua ettiğini işitince bu beklentinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin daha fazla merak edildiği ifade edilir. Ne var ki Şerif Hüseyin hilafet meselesinin halledilmesini diğer ülkelerdeki Müslümanlara terk etmeye taraftar olduğundan bunu hoş karşılamamıştır. Reşid Rıza bu konuda Şerif Hüseyin gibi düşündüğünden, onun bu yaklaşımını övmüş, Şerif'in yayınladığı menşûrlarında düşmanlığını Türk halkına ya da Osmanlı Devleti'ne değil de küçük bir gruba [İttihatçı liderlere] yöneltmesinden memnun olmuştur (s. 280-281).

58. "el-Hakâiku'l-celiyye fi'l-meseleti'l-Arabiyye. Makâle li'l-'ibre ve't-târîh", *MM*, XXII/6 (29 Ramazan 1339/6 June 1921), s. 442-479.

Reşid Rıza geriye dönük değerlendirmelerde Şerif Hüseyin'in hükümetini teşkil ettiği zaman insanların Şerif'e hilafet için beyat edilmesini istediklerinde, kendisinin buna karşı koymaya çalıştığını söylediğini aktarmaktadır. O aynı yerde, Hicaz'da kurulacak hükümetin şekli konusunda Şerif Hüseyin'le konuştuğunu söylemekle yetindiğini ifade ederek onunla neler konuştuğunu da açıklar. Buna göre Reşid Rıza, Şerif'e hilafeti intihal etmesinin mahzurlu olacağını açıklamıştır. Zira Şerif o zaman Mehmed Reşad'a beyat

etmiş durumdadır ve yeni bir hilafet iddiası Müslim'in rivayet ettiği, iki halifeye beyat edildiğinde, bunlardan ikincisinin öldürülmesini emreden hadisten dolayı bazı kötü durumlara sebebiyet verecektir. Ona göre Şerif'in hilafet iddiasını zayıflatacak ikinci sebep ise, Hicazlıların beyatinin sahih olmamasıdır. Zira onlar ümmet içinde ehl-i hall ve akd değildir, Şerif'in hakimiyetine boyun eğdiklerinden dolayı serbest seçim yapamazlar. Ayrıca İslâm âleminin tamamının Hicaz devrimini tasvip etmediği de belirtilmektedir.

59. "es-Siyâse ve ricâlü'd-dîn fî Mısr", *MM*, XXIII/2 (30 C. âhire 1340/27 February 1922), s. 522-535.

Yazıda Muhammed Bahit'in İngiliz işgalinin en güçlü destekçilerinden biri olduğu, Mısır Müftülüğü'ne getirilen bu kimsenin bu makam vasıtasıyla İngilizlere hizmet ettiği iddia edilir. Britanya İmparatorluğu Hindistanlı âlimler arasında Osmanlı halifesinin ismini kaldırtmaya muvaffak olamamışken, Bahit ve zamanın Şeyhu'l-Ezher'inin görüşü ile Osmanlı hilafetini tanıyan Mısır'da, Cuma hutbelerinde Osmanlı sultanlarının isminin kaldırıldığı ifade edilir (s. 525-526).

60. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye 2", *MM*, XXIII/2 (30 C. âhire 1340/27 February 1922), s. 102-106.

Ebu'l-Kelâm Âzad'a ait bu yazıda Hulefâ-i râşidîn'den sonra -Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti müstesna- hilafetin dünyevî hükümet ve ısırıcı saltanattan ibaret olduğu, ancak Sultan Abdülhamid zamanında meydana gelen inkılap ve sonradan meşrutî hükümetin tesisi ile şûranın esas alınması nedeniyle biraz râşid hilafete dönüldüğü görüşü dile getirilir. Reşid Rıza koyduğu dipnotta bu inkılabın Sultan Abdülhamid'e rağmen gerçekleştiğini, dine yardım ya da dönüş anlamını taşımadığını, aksine batılıların taklit edilmesinin sözkonusu olduğunu ve bu inkılabın esaslarından birinin de, halifenin her konuda müstakil bir hakimiyetten soyutlanması olduğunu söyler (s. 106).

61. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye -5-", *MM*, XXIII/5 (30 Ramazan 1340/27 May 1922), s. 361-372.

Ebu'l-Kelâm Âzad'a ait bu yazıda hilafetin şartları sayılırken Kureyşlilik şartının ihtilaflı olduğu söylenir. Bunun üzerine Reşid Rıza düştüğü dipnotta Âzad'da Kureyşlilik şartını zayıflatma meyli olduğunu söyleyerek, ilk dönem alimlerinin bu şart üzerinde nasıl icma ettiklerini izah eder (s. 364-366).

62. "İslâmu'l-E'âcim 'âmmeten ve't-Türki hâssaten", *MM*, XXIII/6 (29 Şevvâl 1340/25 June 1922), s. 431-435.

Türklerin gerçekten Müslüman olup olmadıklarına dair sorulan bir soruda diğerlerinin yanısıra Yavuz Selim'in hilafeti ele geçirmek için kan dökmesi ve hatta ileride hilafet iddiasında bulunmamaları için hilafeti devraldığı

kimsenin yakını olan kadınlarının karınlarındaki ceninleri öldürmesi örneğinin verilmesi üzerine, Reşid Rıza hilafeti ilk olarak yozlaştıranların Araplar olduğunu, Yavuz Selim'in İslâm devletini güçlendirirken onun düşmanlarını zelil kıldığını, Araplarda olduğu gibi Türklerde de salih kimselerin yanısıra mülhitlerin de bulunduğunu söyler.

63. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye", *MM*, XXIII/9 (30 R. evvel 1341/19 November 1922), s. 691-696.

Ebu'l-Kelâm Âzad'a ait yazıya dipnot düşen Reşid Rıza, Âzâd'ın gayesinin Osmanlı hilafetini desteklemek olduğunu, oysa Osmanlı halifesi ecnebi bir gücün elinde esir olduğundan hakimiyetinin sözkonusu olmadığını, Türkiye'de asıl söz sahibi olması gerekenin halife ünvanını taşımasa bile Mustafa Kemal Paşa olması gerektiğini söyler (s. 695).

64. "el-İnkılâbü't-Türkiyyi'l-cedîd -vesâik târîhiyye-", *MM*, XXIII/9 (30 R. evvel 1341/19 November 922), s. 703-713.

Saltanatın kaldırılması ve müteakip gelişmelerin yorumlandığı ve önemli bazı vesikaların Arapçasının yayınlandığı yazının başında Hintli Ebu'l-Kelâm Âzad'ın İslâm dünyasını Mehmed Vahdettin'e itaata ve onun hilafetine boyun eğmeye davet ettiği bir zamanda Kemalistlerin (*el-Kemâliyyûn*) -onlardan "gaziler" (*el-Guzât*) şeklinde söz edilir- bir sultanın ya da halifenin otoritesini kabul etmedikleri, hakimiyetin millete ait olduğu yeni bir hükümet tesis ettikleri söylenir (s. 703). Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tercümesinin sonunda da Türklerin bu kanunla Osmanlı saltanatı ile beraber İslâm hilafetinin de hakimiyetini izale ettikleri, Büyük Millet Meclisi'nin dışında ülkede kimsenin söz sahibi olmadığı, bunun da Jöntürklerin onlarca yıldır sahip olduğu ve şimdi kolaylıkla kendisine kavuştuğu arzuları olduğu ifade edilir (s. 708).

65. "Zaferu't-Türk bi'l-Yûnân ve selluhum 'arşa Devlet-i Ûsmân ve ca'luhum el-hilâfete'l-İslâmiyye sultaten rûhâniyyeten edebiyye", *MM*, XXIII/9 (30 R. Evvel 1341/19 November 922), s. 713-720.

Saltanatın ilgası ve hilafetin ruhanî hale getirilmesinin yorumlandığı yazıda, İngilizlerin Sultan Vahdettin'le ilgili bazı planlarından söz edilir. Buna göre onların Vahdettin'i Müslümanların birliğini parçalamak amacıyla Hindistan'a ya da Hicaz'a götürme niyetleri vardır. Hicaz Emiri'nin İngilizlerin tavsiyesiyle Vahdettin'i Hicaz'a davet etmesinin ardında, Yavuz Selim'in Abbasî halifesini İstanbul'da esir etmesi gibi esir ederek, bu hilafet zaten bize altı, böylece geri döndü mesajını vermek istemelerinin olup olmayacağı sorulur (s. 717).

Yazıda bütün hükümet yetkilerinden soyutlanmış ruhanî hilafetin bir icat olduğu, hem olumlu hem de olumsuz anlamıyla yeni bir bidat olduğu söylenir. Müslüman bidatçilerden Bâtıniyye dışında hiçbirinin böyle bir şey orta-

ya koymadığı belirtilir. Bâtınîler masum imamlarına ruhanî bir otorite atfederek onun nasları tefsir tarzına itaat edilmesini vacip saymışlar, bir devlet tesis etmeye muvaffak olunca da onu siyasî sultan ve şer'î hâkim haline getirmişlerdir. Reşid Rıza'ya göre Türklerin istediği, Bâtınîlerin icat ettiği bu tür bir otorite ya da Hıristiyanlıktaki onun benzeri mânevî otorite değildir. Dinî ve dünyevî reis olsa da İslâmda halifenin otoritesinin sadece hükümete ilişkin olduğu, onun da başkaları gibi icraatından mesul olduğu ifade edilir. Halifenin dinî riyaseti, namaz ve hutbe gibi ictimaî ibadetlerde önceliğinin bulunmasından olduğu, onun dışında akait ve şahsî ibadetlerde hiçbir Müslümanın onun ictihadına uymaya zorlanamayacağı görüşü dile getirilir.

Reşid Rıza'ya göre o an yapılması gereken, İslâmın mülkünü yeryüzünden kaldırmaya çalışan Avrupa devletlerine karşı Kemalist Türklerin desteklenmesi ve onların hilafet meselesindeki hatalarının, kendilerini zayıflatmak için bir neden olarak ileri sürülmemesidir. O, sulh sağlandıktan ve onlar tam bağımsızlıklarını kazandıktan sonra hilafet makamının nasıl olması gerektiğine dair delillerini sunacağını, halifenin din ve şûrâ ile kayıtlı olduğunu, İslâm hükümetinde asıl hakimiyet sahibinin ehl-i hall ve akd olduğunu ispat edeceğini söyler (s. 718). Yazıda Türklerin o anda ulü'l-emrinin, ehl-i hall ve akdinin, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi olduğu, onlardan uzak olan, onların da kendisine uzak olduğu halifenin [Vahdettin] imamet şartlarına sahip ve onun hukukunu yerine getiren bir kimse olmadığı iddia edilir. Reşid Rıza'ya göre Müslümanlar sadece düşmanlara karşı devleti takviye etmek için hilafet makamını tanıyorlardı. Şimdi iş tersine dönüp de düşmanlar bu makamdan istifade eder hale gelince, Müslümanlara karşı İslâmın düşmanlarına yardım edilmesi düşünülemez (s. 718-719). Yazıda meydana gelen olayların İslâma bir zararı olmadığı, Osmanlı hilafetinin devletin, siyasî nüfûzundan istifade ettiği bir isimden ibaret olduğu, o anki Türk devletinin de ondan feragat ettiğini ilân ederek istifade edebileceği, bununla beraber bu devletin hilafeti hakkıyla ihya etmenin gereğine ikna olmasının uzak olmadığı görüşü dile getirilir.

66. "el-Ahkâmu'ş-şer'iyyetü'l-müte'allika bi'l-hilâfeti'l-İslâmiyye", *MM*, XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 1922), s. 729-752. Yazı bu ciltte tercümesini sunduğumuz *el-Hilâfetü'l-İslâmiyye* kitabının ilk tefrikasıdır. (Bu kitabın geneli, tefrikası ve neşri ile ilgili bilgi ve değerlendirme baştarafta verilmiştir).

67. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye", *MM*, XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 1922), s. 753-757.

Ebu'l-Kelâm Âzad'a ait yazıya dipnot düşen Reşid Rıza, Âzâd'ın Osmanlı hilafetini desteklemek için zorlamada bulunduğunu iddia eder (s. 756).

68. "Hutbetü'l-Gâzî Mustafa Kemâl Bâşâ", *MM*, XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 922), s. 772-785.

Yazı Mustafa Kemal'in 1 Kasım [1922] günü saltanatın kaldırılması münasebetiyle Meclis'te yaptığı konuşmanın[37] Arapça tercümesidir. Reşid Rıza metne birçok dipnot düşerek çekincelerini dile getirdiği gibi, sonunda da bir değerlendirme yapar. Burada dile getirilen çekincelerden bazıları şunlardır: Konuşmada Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında ashab arasında halifenin seçimi için üç görüşün varlığından söz edilerek bunlardan cumhurun görüşü olan ilkine göre hilafet makamına gelecek kimsede, ümmetin işlerini idare etme konusunda kefâet ve kudret sahibi olmasının aranması, buna göre halifenin nüfûz bakımından en güçlü kavimden ya da kabileden seçilmesi gerektiği ifade edilir. Reşid Rıza bu görüşün tamamen hatalı olduğunu söyleyerek sahabenin hilafeti asabiyete dayandırdığı iddiasını kabul etmez (s. 775). Konuşmada Hz. Ömer'in halife sıfatıyla tek bir ferdin devleti idareye yeterli olmayacağını düşündüğü ifade edilir. Dipnotta bunun da hatalı olduğu iddia edilerek, bu hatanın kökeninde hilafeti mutlak bir otorite olarak kabul etmenin yattığı, oysa hilafetin kayıtlı-şartlı (mukayyed) bir şûra hâkimiyeti olduğu ve bu tarzın halife olarak isimlendirilen Osmanlı sultanlarının hükümetinden ziyade Ankara'daki Millet Meclisi hükümetine daha yakın olduğu belirtilir (s. 777). Konuşmada Selçukluların Abbasî hilafetini muhafaza etmekte bir beis görmedikleri, isteselerdi beş asır sonra Yavuz Selim'in yaptığı gibi bu makamı ele geçirebilecek durumda oldukları ifade edilir. Dipnotta bu konuda kamuoyunun ve şartların hazır olmasının da önemli olduğu, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların nüfûzunun sultandan daha fazla olmasına rağmen Kemalistlerin yaptığı gibi Osmanlı sultanlarının mülkünü ellerinden almaya güç yetiremedikleri söylenir (s. 780). Hakimiyet sahibi olarak Büyük Millet Meclisi'nin yanısıra hilafet makamının da muhafaza edilmesinin -Türk halkı bu makama destek olmayı vicdanî-dinî bir görev olarak taahhüt ettiği için- hilafetin öncekine nazaran daha yüce bir durumda olduğu ifade edilir. Dipnotta hilafetin sadece kalben hürmet edilmesi gereken vicdanî bir makam olmadığı, aynı zamanda onun İslâm hükümetinin riyaseti olduğu, oysa Meclis'in halifeye ait olan yetkileri kendine tahsis ettiği belirtilir (s. 780). Konuşmadaki Osmanlı Devleti'nin gerileme süreci ile ilgili özete düşülen dipnotta, hilafetin Yavuz Selim tarafından alınmasının devletin hızlı bir şekilde gerilemesine neden olduğunun ima edildiği söylenerek bu görüş reddedilir ve "Yavuz Selim ve sonrakiler hilafet adına ne yaptılar da bu devletin zayıflamasına sebep oldu, bu kimseler hilafetin vazifelerini hakkıyla yerine getirmiş olsalardı, Şark'ın tamamına hâkim olurlardı" görüşü dile getirilmektedir (s. 782).

•••••

37 Bu konuşma Meclis'teki diğer konuşma ve kararlarla birlikte bu ciltte yayınlanmıştır, bk. s. 251-279.

Reşid Rıza sondaki değerlendirmede, konuşmada hilafetin yapısına dair İslâm tarihinden verilen örneklerin geçmişte ve halihazırda olanlar konusunda şer'î delil olmadığını, "hak güçlünündür" kaidesine dayanan tarihî benzetmelerden ibaret olduğunu ifade ederek Türk halkının bugün ya sahih hilafeti ihya edeceğini ya da onu terk edeceğini açıklaması gerektiğini söyler. Bu konuşmadan evvel Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak hilafet makamını ihya etmek konusunda izlenecek en ideal yolun ne olduğunu açıkladığını da sözlerine ekler (s. 784-785).[38]

69. "Kelimetü'd-Duktûr Rıza Nûr Bek fi'l-hılâfe ve's-sulta", *MM*, XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 922), s. 788-792.

Yazı hilafet ve saltanat üzerine Rıza Nur'la yapılmış ve 2 R. âhirde *el-Mukattam* gazetesinde yayınlanmış bir konuşma ve Reşid Rıza'nın bazı notlarından oluşur. Konuşmada dinî ve siyasî otoriteyi kendisinde biraraya getiren kimselerce yönetilen devletlerin yok olmaya mahkum olduğu görüşü dile getirilir. Reşid Rıza, batıcı Türklerin çoğunun bu görüşte olduğunu belirterek bunun doğru olmadığını söyler ve delil olarak da her iki otoriteyi birarada tuttuğu halde bin senedir ayakta duran Yemen'deki hükümeti gösterir. Konuşmada hilafetle saltanatın ayrılmasının muasır usûle uygun olduğu belirtilir. Dipnotta ise böyle bir kararın hilafeti, İslâm hilafeti olmaktan çıkarıp onu tarikat şeyhlerinin hilafeti gibi bir hale getireceği söylenir (s. 788). Konuşmada Türk milletinin din ve dünyanın birbirine karıştığı bir idarede yaşayamayacağının söylenmesi karşısında, dipnotta bu, devletin gayr-i dinî olduğunun açıkça ifade edilmesi olarak kabul edilir (s. 789). Konuşmada İslâm halkları arasında Türklerin güçlü olması ve hilafetle saltanatın ayrılmasının dine de uygun olmasından dolayı başka bir Müslüman halkın halife seçemeyeceği iddia edilir. Dipnotta böyle bir ayırımın dine aykırı olduğu, dinin aslının hakkın kuvvet için değil, kuvvetin hak için temel teşkil etmesi olduğu görüşü dile getirilir (s. 790).

70. "İnfisâlu's-saltana 'ani'l-hılâfe", *MM*, XXIII/10 (29 R. âhir 1341/18 December 922), s. 792-793.

Yazı *el-Ehrâm* gazetesine gönderilen ve Meclis'te hilafetin saltanattan ayrılması ile ilgili görüşmelerin arka planından söz eden bir yazı ve Reşid Rıza'nın buna yönelik yorumundan oluşmaktadır. Yazıda Rıza Nur tarafından Meclis'e sunulan takririn gündeme gelmesi ve oylanması aşamasındaki muhalefet çabaları hakkında Lütfi Fikri ve Şeyh Beşir'in (Niğde mebusu) yayınlarına dayanılır. Reşid Rıza yorumunda bu yazının Meclis'in çoğunluğunun Rıza Nur'un teklifine karşı olduğunu ve reis Mustafa Kemal Paşa'nın Rı-

.....

38 Reşid Rıza daha sonra Şekib Arslan'a yazdığı 22 Ağustos 1923 tarihli bir mektupta, Mudanya ve Lozan görüşmelerinden önce gönderdigi mektuba Ankara'nın cevap vermemesini "tekebbür"le izah edecektir, bk. Şekib Arslan, *a.g.e.*, s. 328.

za Nur'un teklifini desteklememiş olsa, teklifin nihaî olarak reddedileceği sonucunu çıkarır. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın dergide daha önce tercümesi verilen Meclis konuşmasında, Hz. Ebubekir'in hilafete seçilmesinin ümmetin re'yi ile değil de Hz. Ömer'in şahsî tesiriyle olduğunu söylemesinin hikmetinin anlaşıldığı belirtilir. Reşid Rıza fevkalâde bir dönemden geçildiğini söyleyerek halkın hükümetinin şeklinin mütareke tamamlanıp[39] askerler kendi işlerine döndükten, Millî Meclis'in azaları serbest bir seçimle belirlendikten, hilafet meselesi de istişare ile, bilhassa Türkiye dışındaki İslâm ülkelerinin âlimleriyle de istişare edildikten sonra belirlenmesinin daha uygun olacağını ifade eder (s. 793).

71. "Fâtihatü'l-mücelledi'r-râbi' ve'l-'işrûn", *MM*, XXIV/1 (30 C. ûlâ 1341/17 January 1923), s. 1-8.

24. cildin sunuş yazısında geriye dönük bazı değerlendirmeler yapılır. Buna göre 1. cildin sunuş yazısında imamın ümmet üzerinde, ümmetin de imam üzerindeki vazifelerine dair bazı açıklamalara yer verilmektedir. Bu sunuş "güvenilir bir nasihatçı"ya [Abduh] okununca o, Müslümanların Kur'an'dan başka imamları kalmadığını, hilafet ve sultanın vazifeleri bahsinin insanlar için bir fitne olduğunu, bu nedenle sunuştan bu kısımları çıkarmasını söyler. Reşid Rıza bu kısmı çıkartır, ancak yine de ilk ciltte ümerâ ve ulemanın fesadı sebebiyle ümmetin durumunun bozulmasına, hilafetin ilk dönemde konulan esasların dışına çıkmasına ve bir isim ve vehimden ibaret olduğunu bilmesine rağmen, hilafet makamına dinî ıslah konusunda bazı teklifler sunar. Reşid Rıza bunun karşılığının *Menâr* dergisinin Osmanlı ülkesine girişinin yasaklanması ve Suriye'deki yakınlarına eziyet edilmesi olduğunu ve böylece Abduh'un sözlerinin gerçekleştiğini söyler (s. 6-7). Umumi Harp'ten sonra hilafet meselesinin yeniden tartışılmasından memnun olan Reşid Rıza *Menâr*'ın, hilafetin şer'î ahkamını, ilmî vasıtalarını, önündeki siyasî ve ictimaî engelleri açıklamaya önem verdiğini, ümmeti ihya edecek şeyin, imametin ihya edilmesi olduğunu söyler (s. 7-8).

72. "el-Ahkâmu'ş-şer'iyyetü'l-müte'allika bi'l-hılâfeti'l-İslâmiyye -2", *MM*, XXIV/1 (30 C. ûlâ 1341/17 January 1923), s. 33-67. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının ikinci tefrikasıdır.

73. "el-Hılâfetü'l-İslâmiyye -3", *MM*, XXIV/2 (30 C. âhire 1341/ 16 February 1923), s. 98-120. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının üçüncü tefrikasıdır.

74. "el-Hılâfetü'l-İslâmiyye -4", *MM*, XXIV/3 (30 Receb 1341/18 March 1923), s. 185-200. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının dördüncü tefrikasıdır.

.....

39 Yazının yayınlandığı dönemde Lozan'daki görüşmeler henüz devam etmektedir.

75. "Vasfu sevreti'l-Hindi's-siyâsiyyeti's-selbiyye ve'ntisâruhâ li'l-hılâfe ve'd-Devleti't-Türkiyye ve'l-bilâdi'l-Arabiyye", *MM*, XXIV/3 (30 Receb 1341/18 March 1923), s. 201-205.

Reşid Rıza, Ebü'l-Kelâm Âzad'ın bu yazısında Müslümanların birliği konusunda dile getirdiği görüşler hakkında düştüğü dipnotta, bu birliğin hayata geçirilmesi önünde bir değil, birçok engel bulunduğunu söylerken bunlar arasında, Türklerin yasama ve yürütme erklerini İslâmî değil de Türk yapabilmek için kullandıkları ve kendisine "hâkimiyet-i milliye" dedikleri şeyin ırkçılık olduğunu sayar. Türkler buradaki "millî" sözcüğüyle Türk milletine nispeti kastetmektedir. Reşid Rıza, onların programlarının esaslarından birinin de millî Türk hakimiyetini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve devletteki hilafet hakimiyetini izale etmek olduğunu iddia eder (s. 205).

76. "el-Hılâfetü'l-İslâmiyye -5", *MM*, XXIV/4 (29 Şaban 1341/16 April 1923), s. 257-272. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının beşinci tefrikasıdır.

77. "el-Hılâfetü'l-İslâmiyye -6", *MM*, XXIV/5 (30 Ramazan 1341/16 May 1923), s. 345-373. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının altıncı tefrikasıdır.

78. "Fâtihatü Kitabi'l-hılâfeti'l-İslâmiyye evi'l-imâmeti'l-uzmâ", *MM*, XXIV/6 (30 Şevval 1341/15 June 1923), s. 459-465. Yazı *el-Hılâfetü'l-İslâmiyye* kitabının mukaddimesidir.

79. "el-İstiftâ fî Meliki'l-Hicâz", *MM*, XXIV/8 (30 Zilhicce 1341/13 Ağustos 1923), s. 593-618.

Reşid Rıza, Hicaz meliki Hüseyin'in durumu hakkında sorulan soruya verdiği cevapta, bu Melik'in hilafet iddiası da ve Osmanlı hilafetine yönelik iddialarına cevap verir. Buna göre Melik Hüseyin çeşitli sıfatları taşımakta, bunlardan biri de oğlu Emir Abdullah ve onun hükümet ricâli nezdindeki "Müslümanların emiri ve halifesi" sıfatıdır. Yazıda Hâşimî meclisinin duvarında, Melik Hüseyin'e beyat ettiği söylenen pekçok Suriyelinin adının yazılı olduğu bir levha bulunmakla beraber, Şamlı bazı güvenilir kimselerin bunun uydurma olduğunu söyledikleri aktarılır. Reşid Rıza, Melik'in diğer oğlu Faysal'ın babası için bazı kimselerden beyat aldığını, ama onlar ehl-i hall ve akd olmadığı, beyatte diğer bazı şer'î ahkâma riayet edilmediği için -İstanbul'da bir halifenin varlığı ve iki halifeye beyati yasaklayan hadis bulunması gibi- bu beyatin bir kıymetinin olmadığını ileri sürer. Haşimîlerin hilafetle ilgili ileri sürdükleri iki iddia aktarılarak bunlara cevap verilir: Haşimîler İstanbul'daki halifenin Kureyşli olmadığı için hilafetinin sahih olmadığını ileri sürerken buna karşılık, Melik Hüseyin'in de hilafet için ictihadî ilim, adalet, güç, ehl-i hall ve akdin beyati gibi Kureyşlilik şartına nazaran daha önemli olan şartlardan yoksun olduğu ileri sürülür. Haşimîler ayrıca İstanbul işgal edildiği, devlet bağımsızlığını yitirdiği, halifeyi hal' eden birilerinin Cumhuri-

yet hükümeti kurdukları, içlerinden birini halife olarak tayin etseler de ona bir yetki vermedikleri, dinî hükümlerin tatbik edilmesinin bu kimseye bağlı olmaması nedeniyle İslâmın beşiği olan yerlerde [Hicaz] hilafetin hükmünü tatil edemeyeceklerini ileri sürerler. Buna cevap olarak da Hicaz'ın yanıbaşında Kureyşli, âlim, güç sahibi ve ülkesi de hicrî üçüncü asırdan beri işgale uğramayan ve kesintisiz olarak imamete sahip bir ülke [Yemen] bulunduğu, yukarıda dile getirilen iddiaların sahiplerinin iktidar hırsı ile hareket etmeyip hilafetin ihyasında samimi iseler, Yemen'e iltihak etmelerinin gerektiği söylenir.

80. "el-Hılâfe ve's-sultânü'l-kavmî -vichetu nazari't-Türk ilâ hâzihi'l-meseleti'l-kübrâ", *MM*, XXIV/9 (29 Muharrem 1342/11 September 1923), s. 692-706.

Yazı Türkçe yayınlanan *Hilafet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı kitaptan *el-Ehrâm* gazetesinin tercüme bürosunun yaptığı özet (s. 692-697) ve Reşid Rıza'nın bu kitapla ilgili eleştirilerinden (s. 698-706) oluşmaktadır. Yazıda kitabın isimsiz olarak resmî Türk istihbarat idaresi tarafından yayınlandığı belirtilir. Reşid Rıza kitabın kim tarafından yazıldığı ile değil, içinde dile getirilen görüşleriyle ilgilendiğini söylemektedir.[40]

Kitapta hilafetin dinî değil, dünyevî ve siyasî meselelerden biri olduğu söylenir. Reşid Rıza bununla hilafetin amelî bir konu olması hasebiyle salt itikadî bir mesele olmadığı ya da ibadetlerden değil de muamelattan olduğu kastediliyorsa bu görüşün doğru olduğunu, yoksa hilafetin İslâmın vacip

••••••

40 Bilindiği gibi Seyyid Bey (1873-1925) hilafetin kaldırıldığı gün (3 Mart 1924) Meclis'te yaptığı meşhur konuşmasında yazar adı, baskı yeri ve tarihi olmaksızın yayınlanan *Hilâfet ve Hakimiyet-i Milliye* (Ankara 1923) adlı bu kitabın kendisine ait olduğunu ifade etmiştir, bk. *Hilafetin Mahiyeti Şer'iyyesi Hakkında Adliye Vekili Seyyid Bey Tarafından İrâd Edilen Nutuk*, Ankara ts., s. 3. *Hilâfet ve Hakimiyet-i Milliye* kitabının ne zaman yayınlandığı konusu da tartışmalıdır. Bu konudaki görüşler için bk. Sami Erdem, *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Teorik Tartışmalar ve Adliye Vekili Seyyid Bey'in Katkısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, B.Ü.S.B.E., İstanbul 1995, s. 43-48. *Menâr*'daki bu değerlendirme derginin 11 Eylül 1923 tarihli nüshasında yapıldığına göre, Seyyid Bey'in risâlesinin bu tarihten evvel yayınlandığı kesinlik kazanmaktadır. Kitap Arapçaya (*el-Hilâfe ve Sultatü'l-Ümme*, trc. Abdülganî Senî [Yurtman] Mısır 1342/1924) ve Fransızcaya ("Califat et souveraineté nationale", *Revue du Monde Musulman*, LIX, 1925, s. 5-81) çevrilmiştir. Bu kitabın müellifi konusu Arap dünyasında bir muamma olarak kalmış, yakın tarihlerde yazılan bazı yazılarda bile kitabın müellifi konusunda ilginç görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birinde Muhammed Harb'a dayanılarak kitabın müellifinin Cemaleddin el-Afgânî'nin talebelerinden Muhammed Said adlı bir şahsa ait olduğu iddia edilir. İddia Mustafa Sabri'nin *en-Nekîr 'alâ Münkiri'n-Ni'me Mine'd-dîn ve'l-Hılâfe ve'l-Ümme* (takdim: Muhammed Muhammed Hüseyin, talik: Hasan es-Semâhî Süveydân, 1991) adlı eserin sonunda (s. 148-152), Seyyid Bey'in kitabının Arapça tercümesinin tanıtımının yapıldığı *el-İttticâhâtü'l-Vataniyye*, 2, s. 68-73'ten yazar adı belirtilmeden aktarılmaktadır.

kılmadığı mübah olan dünyevî işlerden biri olduğu kastediliyorsa, bu görüşün Müslümanların icmaı ile bâtıl olduğunu ifade eder (s. 698). Kitaptaki hilafetin hakiki-sûrî şeklindeki ayırımının yeni/sonradan uydurulmuş olduğu belirtilerek, âlimlerin onu hak imamet-zorbalıkla ele geçirilen imamet şeklinde ayırdıkları hatırlatılır. Kitapta daha önce hiçbir âlim tarafında ileri sürülmeyen halifenin halka karşı şefkatli olması gerektiği gibi bazı yeni şartların ileri sürüldüğü görüşü dile getirilir.

Reşid Rıza özeti yapan kimsenin, kitabın müelliflerinin "Benden sonra hilafet otuz yıldır, ondan sonrası ısırıcı saltanattır" hadisine dayanarak hakiki hilafeti Hulefâ-i râşidîn'le sınırladığını söylemediğini hatırlatarak bu hadisin aslında zayıf olduğunu, delil olarak kullanılmaya elverişli olmadığını ortaya koymaya çalışır (s. 699-700). Kitapta hilafetle ilgili dinî delillerin, hilafetin tamamlandığı ve artık reisinin imam ya da halife olmadığı bir hükümete geçilmesi gerektiğini temellendirmek üzere kullanılması, şeriatla alay etmeye cüret ve dinle oynamak olarak tavsif edilir. Aklı başında bazı âlimlerin, ictihad kapısının kapalı olduğu iddiasında donuk fakihlerin yanında yer almalarının sebebi olarak bu kitaptaki gibi bazı yorumların önünü almak gayreti olduğu söylenir ve bu bağlamda hocası Hüseyin el-Cisr'in kendisini Mabeyn'de görevlendirmek isteyen Sultan Abdülhamid'den, sağlığını gerekçe göstererek izin istediği ve memleketine döndüğü aktarılır (s. 701). Bütün şartları kendisinde toplayan bir halifenin mevcudiyetinin imkânsız olduğu iddiası reddedilerek, bu şartlara sahip olan kimselerin -bilhassa Türklerin çoğunluğunun mezhebi olan Hanefîlerin, hilafette ictihadı şart koşmamaları gözönünde bulundurulursa- o gün de mevcut olduğu iddia edilerek es-Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsî örnek olarak gösterilir. Hilafetin şartlarını taşıyan adayları yetiştirmek üzere -hilafet kitabında izah edildiği üzere- bir okul kurulabileceği, bütün şartları taşıyan bir aday bulunamasa bile bir ya da iki şartı eksik olan bir adayın hilafete seçilmesinin, bu müesseseyi tamamen ortadan kaldırmak ve İslâm hükümeti şeklini izale etmekten daha hayırlı olduğu ifade edilir (s. 702). Hilafetin bizatihi amaç olmadığı, adaletin temin edilmesi ve milletin muhafazası için vesile olduğu iddiasına, hilafetin adaleti temin eden, dini koruyan ve ümmetin bağımsızlığını muhafaza eden İslâm hükümetinin riyaseti olduğu, bu itibarla da onun başka bir hükümet şekli ile değiştirilemeyeceği, kitapta hilafet hükümetini kaldırarak onun yerine "millî hakimiyet" denilen bir şekli getirmede kullanılan kıyasların bâtıl olduğu iddia edilir (s. 704).

Reşid Rıza Ankara'nın isimden ibaret bir halife tayin etmesinin, hiç halife tayin etmemesinden daha kötü bir durum olduğunu söyler. Zira zorbalıkla hilafeti eline geçiren ama hilafette aranan bazı şartlardan yoksun olan kimseye, Allah'a isyan anlamına gelmeyecek hususlarda itaat edilebileceği-

ni, ama isimden ibaret bir halifeye hiçbir şekilde itaat edilmesinin sözkonusu olmadığını söyler (s. 704-705). Halifenin vazifelerinin uygun teşkilata sahip bir hükümet tarafından yerine getirilebileceği iddiasına karşılık, bu teşkilatın dine uygun olması ve hükümet reisi konusunda dinî hükümlere riayet edilmesi gerektiği şeklinde cevap verilir (s. 705). Kitapta dile getirilen halifenin hâkimiyetten tecrit edilmesi ve hilafetin şeklî olmasını geçmişte âlimlerin sükûtla karşılamış olduğu iddiasının da açıkça bâtıl olduğu ifade edilir (s. 705). Reşid Rıza, kitabın İslâm hükümeti konusundaki şer'î hükümleri tahrif ettiğini, ona bazı ilâvelerde bulunduğunu ya da ondan bazı şeyleri eksiltttiğini, hilafetin Müslümanların icma ettiği gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) kabilesinden olması yerine Türk halkından muayyen bir sülaleden olmasını şart koştuğunu, İslâm hükümetini, yasamasını halktan seçilen ve kendilerinde din ilminin aranmadığı kimselerce yapılan bir halk hükümeti haline getirmeye cevaz verdiğini belirterek, bunun nasıl İslâmî kabul edilebileceğini sorar (s. 705-706).

81. "el-Hilâfetü'l-İslâmiyye", *MM*, XXIV/10 (30 R. evvel 1342/9 November 1923), s. 766-779.

Yazı *el-Ehrâm* gazetesinde yayınlanan Reşid Rıza'nın *el-Hilâfetü'l-İslâmiyye* adlı eseri ile Türkçe neşredilen [Seyyid Bey'in] *Hilafet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı eserin mukayesesi ve *İkdâm* gazetesi'nde gazetenin sahibi Ahmed Cevdet'in, Reşid Rıza'nın kitabı için yazdığı tanıtımın[41] Arapça tercümesi (s. 766-771) ve Reşid Rıza'nın Ahmed Cevdet'in yazısında dile getirdiği görüşlere yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır (s. 771-779).

Ahmed Cevdet yazısında Reşid Rıza'nın kitabında Türkleri yönetim konusunda İslâmın hükümlerini araştırmak yerine Avrupa usullerine yönelmekle suçlamasını haksız bulur ve hilafetin aslında Hz. Ömer'in görev süresinin sonuna kadar yolunda gittiği düşünülürse, Türklerin yönetim konusunda bu şekilde hareket etmelerinin mazur görülebileceğini ima eder. Bu iddiayı Müslümanların cumhurunun Hulefâ-i râşidîn'in yönetimleri hakkındaki icmaına aykırı bulan Reşid Rıza ise, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında meydana gelen karışıklıkların sebebinin Ümeyyeoğullarından bazı valilerin haksız uygulamalarından, bazı fırkaların desise ve bâtıl tevillerinden kaynaklandığını, bu tür olayların toplumsal kanunlarla bağlantılı olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Ona göre "aşırı batıcılar" (*gulâtü't-tefernüc*) İslâm hükümetine ta'n

41 Ahmed Cevdet'in "Yeni bir kitap" başlıklı yazısı *İkdâm*'ın 13 Ağustos 1339/1923 tarihli nüshasında yayınlanmıştır (Bu yazının fotokopisini temindeki yardımlarından ötürü Hanife Öztürk hanımefendiye müteşekkirim). Şekib Arslan, Reşid Rıza'ya yazdığı 9 Eylül 1923 tarihli mektubunda, Reşid Rıza'nın kitabını İsviçre'de Ahmed Cevdet'e kendisinin verdiğini, Ahmed Cevdet'in kitabı okuyunca bir yazı yazacağını söylediğini aktarır; bk. Ahmed eş-Şerebâsî, *Emîrü'l-Beyân Şekib Arslan*, II, 644.

edebilmek için, sürekli olarak ilk dönemde sahabe arasında meydana gelen fitneleri gündeme getirmektedir (s. 772-773). O, Emevîler ve Abbasîler zamanına genel olarak umumi adaletin hakim olduğunu, saltanatlarını korumak ve beytülmalin kullanımı konusunda bazı haksızlıklar dışında kişisel zulümlerden söz edilebileceğini, bu itibarla saltanat azameti ile beraber bu dönemlerde hilafetin maksatlarının gerçekleştiği iddia eder (s. 774). Ahmed Cevdet'in hilafetin hal-i hazırdaki durumundan [ruhanî hilafet] eskiye nazaran daha fazla istifade edilebileceği iddiası onun tarafından "garip" bulunur, vazifesi tarikat şeyhlerinin irşad vazifesiyle sınırlı bu makamın, ilim konusunda fertlerinin hiçbir hususiyeti olmayan Osmanoğullarına tahsis edilmesinin anlaşılmaz olduğu söylenerek (s. 778) Ahmed Cevdet'in kanunlarda halifenin mukaddes olarak kabul edilmesini, onun icra yetkisi olmadığı için "kanunen ilişilmez" olduğu şeklinde savunmaya yönelik sözlerine karşı da İslâmda halifenin yaptıklarından mesul olduğu hatırlatılır (s. 779).

82. "Ahvâlü'l-âlemi'l-İslâmî", *MM*, XXIV/10 (30 R. Evvel 1342/9 November 1923), s. 796-799.

Yazıda Türkiye'deki son gelişmeler değerlendirilirken Ankara'daki hükümetin, Fransa'daki cumhuriyet gibi gayr-i dînî hale getirilmesi yönünde aşırı batıcı çağrının ortaya çıktığı, gazetelerde cumhuriyet hükümetinin şer'î mahkemeleri kapattığına ve dinî öğretimi yasakladığına dair bazı söylentilerin yayıldığı hatırlatılır. Ayrıca bütün bu gelişmelerin Kemalist hükümetin İttihatçı hükümetten sadece şekil bakımından ayrıldığı, Kemalistlerin çoğunun İttihatçılardan oluştuğu, hilafet makamını muhafaza etmek isteyenlerin de İttihatçılardan olup Kemalistlerin arasına giremeyenler olduğu iddiası dile getirilir (s. 799).

83. "Ziyâretü Meliki'l-Hicâz li-Şarki'l-Ürdün", *MM*, XXV/3 (29 Şaban 1342/4 March 1923), s. 230-240.

Melik Hüseyin'in Doğu Ürdün'ü ziyareti ve hilafetini ilân etmesinin eleştirildiği yazıda bu hilafetten "bâtıl hilafet" olarak söz edilir ve bunun İngilizlerin bölgedeki Müslüman yöneticileri birbirine kırdırma siyasetinin uzantısı olduğu iddia edilir (s. 238). Yazıda Hüseyin'e beyat eden Filistin ve Suriye'deki kimseler de eleştirilir.

84. "el-Hılâfe ve'l-halîfetü'l-imâmu'l-hak fî hâzihi'l-eyyâm", *MM*, XXV/4 (30 Ramazan 1342/4 May 1924), s. 257-272.

Derginin fetva köşesindeki bu yazıda Abdülmecid Efendi ve Melik Hüseyin'in hilafetlerinin dinî durumları ve o günkü şartlarda ehl-i hall ve akdin kimler olduğu sorusuna cevap verilerek Abdülmecid Efendi'ye baştan hilafet akdinin gerçekleşmemesi sebebiyle akibetini tartışmanın anlamsız olduğu ifade edilir. Buna göre hilafet akdinin gerçekleşmemesinin nedeni, Ankara'daki Meclis'in onu kendisine bir yetki vermeksizin ataması ve Türkiye'de-

ki ehl-i hall ve akdin ona beyat etmemesidir. Ayrıca Abdülmecid Efendi Kureyşlilik, ictihadî ilim ve adalet gibi halifede bulunması gereken şartlardan da yoksundur. Osmanlı hilafetinin esas itibariyle hakiki bir hilafet değil, zorbalıkla elde edilen bir hilafet olduğu, Osmanlı halifesine -anarşiyi önlemek maksadıyla- sadece kendi yönetimi altında yaşayanların itaat etmesi gerektiği şeklindeki görüş tekrar edilir (258-259).

Melik Hüseyin'in de halifede bulunması gereken şartlara sahip bulunmadığı, bazı kimselerin ona hilafet için beyat etmesinin bir hükmünün olmadığı delilleriyle ortaya konulur (s. 260-268). Bu kısımda Melik Hüseyin'e nazaran halifede bulunması gereken şartlara fazlasıyla sahip olan Yemen'de Zeydî imama hilafet için çok önceden beyat edildiği, bazı Sünnî âlimlerin de bu Zeydî imamların hilafetini meşru gördüğü hatırlatılır.

Yazıda o günkü şartlarda ehl-i hall ve akdin bağımsız İslâm ülkelerinin reisleri ve devlet erkânı olduğu söylenerek bunlar tadad edilir: Mısır'da Melik Fuâd, ileri gelen âlimler ve Nüvvâb Meclisi'nin üyeleri, Afganistan'da Emir Emanullah ve devlet erkânı, Türkiye'de Büyük Millet Meclisi'nin azaları, Arap Yarımadası'nda emirler ve imamlar. Bütün bu ülkelerde içlerinde âlim ve önderlerin bulunduğu ehl-i hall ve akdin mevcut olduğu, bunların muvafakat etmediği beyatin geçerli olmayacağı belirtilir (s. 269-270). Sonunda Müslümanların halifeden mahrum olmasının -hadislerde işaret edildiği şekilde- teorik olarak mümkün olduğu, ümmetin geneli itibariyle meşru bir halife ve onu seçecek ehl-i hall ve akdi ortaya çıkarmak için gayret etmesi gerektiği, aksi takdirde tamamının vebal altında olacağı belirtilir. Ayrıca kalbin mutmain olması için bir imam aranıyorsa, -Müslümanların tamamı tarafından tanınmasa da- Arap Yarımadası'nda, Yemen'de Zeydî, Necid'de Hanbelî ve Tihâme'de Şafiî bir imamın bulunduğu, bunlar arasında en kıdemli olanın da Yemen'deki Zeydî imam olduğu ifade edilir (s. 272).

85. "el-İnkılâbu'd-dînî es-siyâsî fi'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye", *MM*, XXV/4 (30 Ramazan 1342/4 May 1924), s. 273-299.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924 günü hilafeti ilga etmesi ve diğer kararlarının tahlil edildiği, bilhassa Mısır'da bu kararlara yönelik tepkilerin aktarıldığı bir yazı. Yazıda ağırlıklı olarak hilafetin ilgası üzerinde durulur ve Midhat Paşa'dan İttihatçılara ve onların devamı Kemalistlere uzanan süreçte hilafetin ilgası konusunda nasıl bir yol izlendiği, bu süreçte İngilizlerin rolü gibi konular ele alınır. Kemalist dönemde bu sürecin üç adımından söz edilir: 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, 1 Kasım 1922 (dergide yanlışlıkla 1923 tarihi verilir) kararları ve 3 Mart 1924. Reşid Rıza, Mustafa Kemal'in hilafetle saltanatı birbirinden ayırmasının yolunu hazırlayan meşhur hutbesinin -ki 1 Kasım 1922 tarihli Meclis konuşması olmalıdır- Seyyid Bey tarafından hazırlandığı gibi, hilafetin ilgasını hazırlayan *Hilafet ve Hâkimiyet* kitabının da Kemalistler için onun tarafından derlendiğini (*telfîk*),

bu kimsenin daha önce İttihatçılar tarafından da dinî konularda kullanıldığını söyler (s. 286-287). Yazının sonunda Abdülaziz Çaviş, Muhammed Şakir ve Emin er-Rafi'î'nin konuyla ilgili Mısır basınında yayınlanan bazı yazıları iktibas edilir.

86. "Mevkıfu'l-âlemi'l-İslâmî ma'a'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye", *MM*, XXV/4 (30 Ramazan 1342/4 May 1924), s. 319-320.

Hilafetin ilgası karşısında İslâm âleminin tepkisinin tahlil edildiği yazıda, hilafetin ilgası günü Seyyid Bey'in konuşmasındaki bâtıl tevillere Meclis'te tepki gösterilmemesinden söz edilirken bunun sebebi olarak Meclis üyeleri seçilirken bu tür tevillere cevap verecek âlimlere özellikle yer verilmemesi gösterilir. İsmet Paşa'nın, İslâm âleminin Türkiye'ye alaka ve sevgi göstermesinin onun hilafet devleti olmasından değil, güçlü olmasından kaynaklandığı yolundaki sözlerinde de mazur olduğu belirtilir. Zira Sultan Abdülhamid hal' edildiğinde, yerine Sultan Mehmed Reşad yetkisiz bir şekilde hilafete getirildiğinde, daha sonra Abdülmecid Efendi ruhanî halife ilân edildiğinde, İslâm dünyası birtakım tevillere dayanarak Türkleri alkışlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Son alınan kararı hilafetin isminin ilga edilmesi, şer'î mahkemelerin ilgasını yargı birliği, medreselerin kapatılmasını maarifin tanzimi şeklinde yorumlayanların bulunduğu hatırlatılır.

87. "İntihâlü's-Seyyid Hüseyn Emîri Mekkete'l-hilâfe", *MM*, XXV/5 (29 Zilkade 1342/2 July 1924), s. 390-400.

Yazıda Türkiye'de hilafetin ilgası ve Abdülmecid Efendi'nin sınırdışı edilmesini müteakip Şerif Hüseyin'in hilafeti intihal etme süreci özetlenir. Türk hilafetinin bir "düşük" yapmasıyla "Arap hilafeti"nin doğduğu belirtilerek, propaganda yoluyla bu düşüğün yaratılışının tamamlanabileceği ve ruh üflenebileceği düşüncesiyle "hayalî Arap kralı"nın (Şerif Hüseyin), bu henüz kemale ermemiş düşüğü aldığı ifade edilir. Bu süreçte İngilizlerin oynadığı rol üzerinde özellikle durularak MacMahon'un Şerif Hüseyin'e, Arapların hilafeti geri almalarından memnun olacaklarını ifade eden 1915 tarihli mektubunun bir kısmına yer verilir. Reşid Rıza, Şerif Hüseyin'in hilafet iddiasını ilk zamanlarda gündeme getirmek istediğini, ancak kendisinin ona, İslâm dünyasının bu isyandan hoşnut olmadığını söyleyerek Şerif'i bu iddiadan vazgeçirdiğini söyler (s. 391).

88. "Hitâbun âmm li'l-müslimîn fî şe'ni'l-Hicâz -4 - Mefâsidu't-Tâğût bade'ddi'âih li'l-hilâfe", *MM*, XXV/6 (30 Safer 1343/29 September 1924), s. 421-432.

Şerif Hüseyin'in hilafeti intihal etme sürecinden söz eden bir önceki yazının devamı. Yazıda Şerif Hüseyin'in hilafet iddiasıyla beraber zararının daha da arttığı belirtilerek ondan "Tâğût" ve "şeytanın halifesi" (*halîfetü'ş-şeytân*)" şeklinde söz edilmektedir (s. 425).

89. "Mübâya'atü'l-Hicâz li-Hüseyn bi'l-hilâfe", *MM*, XXV/6 (30 Safer 1343/29 September 1924), s. 463-471.

Şerif Hüseyin'e hilafet için beyat edilmesi kendi yayınladığı menşurlara dayandırılarak verilir ve eleştirilir.

90. "Mü'temeru'l-hılâfe: Ve'temirû beyneküm bi-ma'rûf", *MM*, XXV/7 (29 R. evvel 1343/28 October 1924), s. 525-534.

Mısır'da 1925 Martında toplanması düşünülen Hilafet Kongresi'nin yayın organı *Mecelletü'l-Mü'temeri'l-İslâmî*'nin ilk sayısında da yayınlanan ve kongreden beklentilerin dile getirildiği bir yazı. Reşid Rıza şekilden ibaret Türk hilafetinin ilga edilmesinin, İslâmî ıslahın önündeki bir engelin ortadan kalkması ve yeni imkânların gündeme gelmesi olduğunu düşünür (s. 531). O, Osmanlı hilafetinin, hilafet ve yönetim biçimi konusunda bir nizam ortaya konulabilmesinin önündeki en büyük engel olduğunu iddia ederek, artık yapılması gerekenin umumi bir kongre düzenlemek olduğunu, ilân edilen kongrenin önemli bir fırsat olduğunu söyler. Ona göre böyle bir kongrenin iki ana hedefi olmalıdır: Hilafet için bir nizam ortaya koymak (İslâmî hükümetin ve İslâmî talim-terbiyenin kaidelerini belirlemek) ve Müslümanlara bir halife seçmek.

91. "et-Teşrî'u'l-İslâmî ve mü'temeru'l-hılâfe", *MM*, XXV/8 (30 R. âhir 1343/27 November 1924), s. 599-604.

Hilafet Kongresi'nin yayın organı *Mecelletü'l-Mü'temeri'l-İslâmî*'nin ikinci sayısında da yayınlanan yazıda, seçilecek halifenin hangi kanunlarla hüküm vereceği konusu tartışılır. Bu konuda bir tarafta dinî kanunları ilerlemenin önünde engel olarak gören mülhidlerin, diğer tarafta bütün yenilikleri İslâma aykırı gören mezhep taklitçilerinin bulunduğu, bunların arasında da her iki unsuru birleştiren orta bir grubun varlığından söz edilir.

92. "Es'ile fî meseleti'l-hılâfe ve ahkâmihâ ve'l-hulefâ", *MM*, XXVI/1 (29 Ramazan 1343/23 April 1925), s. 28-32.

Derginin fetva kısmında Hindistan'dan hilafet meselesi ile ilgili sorulan sorulara cevap verilir.

93. "*el-İslâm ve Usûlü'l-Hükm* - Bahsun fi'l-hılâfe ve'l-hükûme fi'l-İslâm", *MM*, XXVI/2 (29 Zilkade 1343/21 June 1925), s. 100-104.

Ali Abdurrazık'ın *el-İslâm ve Usûlü'l-Hükm* adlı kitabı hakkında bir yazı. Yazıda Türkiye'de hilafetin kaldırılması ve dinle devletin arasının ayrılmasından sonra diğer ülkelerde de benzer konuların gündeme getirildiği ifade edilir, İslâm düşmanlarının Müslümanların akidelerini bozma yolunda çaba sarfettiklerinden söz edilerek Mısır'da yakınlarda Ahmed Saffet isimli bir hukukçudan sonra şimdi de bir Ezherlinin İslâmın hukuk ve siyaset değil de mâneviyat dini olduğu yolunda görüşler ileri sürdüğü belirtilir. Yazıda Ali Ab-

durrazık'ın tezi özetlenir, tartışması başka bir yazıya bırakılarak sadece, bu kimsenin İslâmın hükmünü ve şeriatını temelinden yıktığı ve Müslümanların birliğini parçaladığı, bir Ezherli olması itibariyle Ezher'in onun kitabının dinî hükmünü açıklaması gerektiği ifade edilir.

94. "*el-İslâm ve Usûlü'l-Hükm*", *MM*, XXVI/3 (30 Zilhicce 1343/21 July 1925), s. 212-217.

Reşid Rıza, Ali Abdürrazık'ın kitabındaki iddiaları çürütmek için ilk olarak kendisinin günlük gazetelerde bu konuda yazdığını, artık Ezherlilerin de harekete geçtiğini söyleyerek çok sayıda Ezher âliminin, Ezher şeyhine hitaben, Ali Abdurrazık'a karşı tedbir alması yönünde kaleme aldıkları bildiriyi yayınlar.

95. "*el-İslâm ve Usûlü'l-Hükm*", *MM*, XXVI/3 (30 Zilhicce 1343/21 July 1925), s. 230-232.

Ali Abdurrazık'ın kitabının tanıtımı. Reşid Rıza kitabın İslâm düşmanlarının İslâmı yıkmak için yazdıklarından daha tehlikeli olduğunu iddia ederek, yayınlamasını müteakip cereyan eden tartışmaları aktarır.

96. "el-Lâdînîyyûn fî Tunis ve Mısr ve kitâbu Alî Abdirrâzık", *MM*, XXVI/7 (29 C. âhire 1344/14 January 1926), s. 548-551.

Yazıda Ali Abdurrazık tartışmasında onu savunan *es-Siyâse* gazetesinin Tunus muhabirinin bir yazısı dolayısıyla tartışmanın Tunus'taki yansımaları üzerinde durulur. Reşid Rıza Türkiye, Mısır ve Tunus'taki laiklerin (*el-Lâdîniyyûn*) hilafeti İslâmın kalkanı olarak gördüklerini, İslamı ortadan kaldırmak için bu kalkanı yıkmak gerektiği görüşünde birleştikleri iddiasını dile getirir.

97. "İnhitâtü'l-müslimîn ve sükûnuhum ve sebebu zâlik", *MM*, XXVI/8 (30 Recep 1344/13 February 1926), s. 595-600.

Reşid Rıza ilk olarak 1884'te *el-Urvetül-Vüskâ* dergisinde yayınlanan bu yazıyı yeniden yayınlama gerekçesini izah ederken, yazının güncelliğini muhafaza etmesini gösterir. Bu yazı Afgani ve Abduh'un hilafet makamı konusunda ve Ali Abdurrazık'ın saçma (*sahîf*) görüşlerini nakzedici fikirlerini ihtiva etmektedir. Reşid Rıza'ya göre iki hakîm bu konudaki görüşleriyle İslâma ve Müslümanlara, buna mukabil Ali Abdurrazık sömürgeci İslâm düşmanlarına hizmet etmiştir (s. 595).

98. "Nazra fî beyati'l-Hicâz li-sultâni Necd", *MM*, XXVI/10 (29 Şaban 1344/14 Mâris 1926), s. 786-789.

Yazıda Necid Sultanı Abdülaziz'in Hicaz'a hâkim olduktan sonra, kendisine hilafet için beyat edilmek istendiğinde, hilafet meselesinin bütün Müslümanları ilgilendiren bir mesele olmasından dolayı bu beyati kabul etmemesinden duyulan memnuniyet ifade edilir.

99. "Mü'temeru'l-Hılâfe", *MM*, XXVI/10 (29 Şaban 1344/14 Mâris 1926), s. 789-794.

Mayıs 1926'da Kahire'de toplanması kararlaştırılan Hilafet Kongresi hakkında düşünceler. Yazıda kongreye yönelik davetin bütün İslâm mezheplerinin mensuplarına yönelik olarak yapılmasından duyulan memnuniyet dile getirilerek kongrenin Kahire'de yapılması hakkındaki tartışmalara temas edilir ve başarı şansı üzerinde durulur. Sonda kongre başkanının kongreye davet metni yayınlanır.

100. "Müzekkere mukaddeme ile'l-Mü'temeri'l-Hılâfeti'l-'âmm fî Mısr el-Kâhire", *MM*, XXVII/2 (29 Şevvâl 1344/13 May 1926), s. 138-143.

13 Mayıs 1926 günü Kahire'de toplanan Hilafet Kongresi'ne sunulan bildiri metni. Reşid Rıza yazıda, kendisine ulaşan bazı duyumlardan söz eder. Buna göre kongrede, bütün şartları kendisinde taşıyan bir halifenin seçilememesi durumunda, en azından Osmanlı halifeleri gibi bazı şartları kendisinde bulunduran birinin halife seçilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu görüş üç açıdan eleştirilir: a) Bazı halkların kendisine beyat ettiği bir imamın bulunduğu ülkeler vardır. Böyle, bütün şartları kendisinde taşımadığı için Müslüman halkların beyat etmediği yeni bir halife seçmek, Müslümanlar arasındaki parçalanmayı daha da arttırır; b) Mehmed Vahdettin (yazının kaleme alınmasından sonra vefat haberi gelmiştir), Abdülmecid Efendi, Şerif Hüseyin gibi hilafet iddiasında olan şahıslar vardır. Bunlara yapılan beyatlerin Müslümanlara faydası olmamıştır; c) Osmanlı hilafeti, şer'î bir hilafet değil, ancak düzeni muhafaza etmek için dine aykırı olmayan hususlarda kendisine itaat edilen kaba güce dayanılarak zorbalıkla (*tegallüb*) elde edilmiş bir hilafetti. Reşid Rıza'ya göre Müslümanların çoğunun Osmanlı hilafetini tanımasının sebebi, onun en güçlü İslâm devleti olmasından kaynaklanıyordu, yani tanıma dinî değil siyasî sebeplere dayanıyordu.

Reşid Rıza o günkü şartlarda nübüvvet hilafetinin birden iade edilmesinin mümkün olmamasından dolayı, bu uğurdaki çalışmaların üç konuda yoğunlaşmasını ister: Ehl-i hall ve akd (kongrenin yapması gereken, Müslüman halklardaki ehl-i hall ve akdi tespit etmek, yoksa oluşturmak); ehl-i hall ve akdden kimlerin bulunduğunu vs. tespit etmek için bir nizam ortaya koymak (bütün İslâm halklarının ya da çoğunun tanıyacağı umumi bir hilafet, ancak ehl-i hall ve akdin bulunmasına ve bunların hilafet nizamı, halifenin seçileceği yer ve halife seçilecek kimse konusunda uzlaşmalarına bağlıdır); çağa uygun bir hilafet nizamı (bu konuda dikkate alınacak hususlar sıralanır: Halifenin istibdatla hareket etmesinin engellenmesi, halifenin şer'î şartların tamamını taşıması, hükümlerin ve yönetimin İslâm teşri'ine göre olması, bağımsız olmayan Müslüman halkların sadece dinî açıdan halifeye bağlı olması, bu halkların başındaki hükümetlere herhangi bir tecavüz olmaması). Bu hususları açmak için gerekirse bir kitap yazabileceğini belirten Reşid Rıza ilerisi için ikinci bir kongre teklifi ile sözlerini bitirir.

101. "Müzekkerâtü'l-Mü'temeri'l-Hılâfeti'l-İslâmiyye", *MM*, XXVII/3 (30 Zilkade 1344/11 June 1926), s. 208-232; XXVII/4 (30 Zilhicce 1344/10 July 1926), s. 280-294; XXVII/5 (29 Muharrem 1345/18 Ağustos 1926), s. 370-377; XXVII/6 (30 Safer 1345/7 September 1926), s. 449-458.

Kahire'de 13-23 Mayıs 1926'da toplanan Hilafet Kongresi'nin zabıtları yorumsuz yayınlanır.[42]

102. "el-Cemâ'atü'l-İslâmiyye fî Berlîn ve nidâuhe'l-'âmm ve belâgâtuhâ", *MM*, XXVII/4 (30 Zilhicce 1344/10 July 1926), s. 310-314.

Hindistan Müslümanlarından Muhammed Abdülcebbâr el-Hindî tarafından Berlin'de kurulan "Hizbullah" adlı bir cemaat ve faaliyetlerinden söz eden bir yazı. Sözkonusu cemaat, İslâm memleketlerini sömüren Avrupalı devletlere karşı cihad ilân etmekte, İslâm hilafetini ihya etmek amacını gütmekte, bu maksatla dünya Müslümanlarından kendilerine yardımcı olmasını, zekâtlarını kendilerine göndermelerini istemektedir. Cemiyetin iki bildirisinin metnine de yer veren Reşid Rıza, bu cemiyetin ortaya koyduğu fikirlerin akıl ve dinle bağdaşmadığını, gerçeklerden uzak olduğunu, Müslümanları aldatmak anlamına geldiğini söyleyerek Müslümanları bu cemiyete karşı uyarır.

103. "er-Reddu 'alâ kitâbi'*l-İslâm ve Usûlü'l-Hükm*", *MM*, XXVII/6 (30 Safer 1345/7 September 1926), s. 477-479.

Ali Abdurrazık'ın kitabına tepkilerden söz edilmekte bu kitaba reddiye olarak yazılan şu iki kitabın tanıtımı yapılmaktadır: Muhammed el-Hıdr Hüseyin, *Nakdu Kitâbi'l-İslâm ve Usûlü'l-Hükm* ve Muhammed Bahît, *Hakîkatü'l-İslâm veUsûlü'l-Hükm*.

104. "Tetavvuru'l-ıslâh fi'l-Hicâz", *MM*, XXX/2 (16 Safer 1348/8 July 1929), s. 153-156.

Hac ibadeti için Mekke'de bulunan Mirza İkbâl Şâh Âzâd Han isimli bir İranlı ileri gelenle yapılan röportajın metni. Röportajda hilafetle ilgili görüşü sorulan bu zat, hilafetin bir bidat olduğunu, Müslümanlara zarardan başka bir şey getirmediğini söyler. Reşid Rıza buraya düştüğü dipnotta bu görüşün hatalı olduğunu söyleyerek hilafetin Sünnîler için önemini vurgular ve Müslümanların tarihte bu makamdan istifade ettiklerini, Avrupa devletlerinin Müslümanların bu makamdan hakkıyla istifade etmelerinden çekindiğini, bu itibarla Türkiye'de hilafetin kaldırılmasını, kendi dinî sömürge siyasetlerine bir hizmet olarak addettikleri belirtir.

105. "el-'İbre bi-sîreti'l-Melik Faysal -6-", *MM*, XXXIV/1 (29 Muharrem 1353/?May 1934), s. 68-72.

.....

42 Reşid Rıza'nın herhangi bir yorumu olmamasına karşın, tarihî öneminden dolayı bu yazılara işaret etmeyi uygun bulduk.

Reşid Rıza 1920 yılında Suriye'nin bağımsızlığını ilân etme çalışmalarında söz ederken, 1 Mart günü hükümetin şekli ve bu hükümette bir Şeyhulislâm ya da din işlerinden sorumlu bir bakanın bulunup bulunmamasına dair tartışmalar yapıldığında kendisinin Türklerin hilafet makamını intihal etmek ve İslâmı devlet dini haline getirmek sayesinde dünyanın çeşitli yerlerindeki yüz milyonlarca Müslümanın sevgisini ve desteğini kazandıklarını ve saltanatlarının o zamana kadar ayakta kalmasının sebebinin de bu olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Reşid Rıza yazının yayınladığı 1934'te bu ifadeye düştüğü dipnotta ise, Türklerin Avrupa'ya yakınlaşmak için hilafet makamını ilga ettiklerini, bunu yaparken İslâmın ve hilafetin kendilerine bir faydasının olmadığını, aksine zararı olduğununu zannetmelerinin ve bunu da son savaşta [Birinci Dünya Savaşı] İslâm âleminin İtilâf devletlerine karşı ayaklanmamasıyla temellendirmelerinin cehaletten kaynaklandığını söyler (s. 71).

HİLAFET RİSÂLE-LERİ

HİLAFET MESELESİ, İNGİLTERE, ARAP YARIMADASI VE OSMANLI HİLAFETİ

HİLAFET AUR CEZİRETU'L-ARAB

EBÜ'L-KELÂM ÂZAD

TERCÜME
DR. N. AHMED ASRAR

KALKÜTA, 1920

مسئلہ خلافت

از

ابوالکلام آزاد

داتا پبلشرز

۳۱۳ - ذوالقرنین چیمبرز گنپت روڈ لاہور

[TERCÜME EDİLMEYEN KISIMLARIN ÖZETİ]

Hazreti Peygamber'den sonra hilafet kendi özellikleri ve yapısı açısından ikiye ayrıldı: Hulefa-yı râşidîn dönemi ki bu gerçek anlamda halifeliğin icraatı ve uygulamasıydı. Râşid halifeler Resulullah'ın naipleri olarak görevlerini tam olarak yerine getirdi ve tam bir İslâmî ve şer'î düzen kurdu. İkinci dönem ise mutlak hakimiyet, saltanat ve padişahlık dönemidir ki dört halifeden sonra başladı ve hâlâ devam etmektedir. Bu dönemde hilafet biraz şekil değiştirdi.

İslâmın şer'î düzeni her Müslümanı dönemin halifesine itaate mecbur eder. Bir Müslüman, halifeye tıpkı Allah ve Resul'e itaat eder gibi itaat etmelidir. Bu bir bakıma kanun-ı merkeziyettir. İslâm aslında sünnetullah ve fıtratullahın başka bir adıdır ve bu insanoğlunun mutluluk ve refahını öngörmektedir.

Hadislere göre cemaat ve halifeye itaat, İslâmî hayatın temelidir. Bunun tersi ise cahiliye hayatıdır.

İmamet ve hilafetin şartlarına gelince; imam ve halifenin seçimiyle ilgili hak ümmete aittir ve bu seçim biçimi kişisel veya soya bağlı değil, demokratiktir yani millet kendi sağduyusuyla liderini seçmelidir. Bunun yöntemi de şûra yani meşverettir. Râşid halifelerin düzeni fiilen böyle idi. İlk halife cemaat tarafından seçildi. İkinci halifeyi ilk halife namzet gösterdi ve ileri gelenler tarafından onaylandı. Üçüncü halifenin seçimi şûra ehli tarafından yapıldı. Dördüncü halifeye bütün cemaat biat etti. Bunda soy, hanedan veya veliahtlık gibi herhangi bir şey sözkonusu olmadı.

Emevîler ve Abbasîler ile birlikte hanedan ve soy egemenliği başladı, buna saltanat ve padişahlık dönemi deriz. Halifelik hakkının sadece Kureyş'e ait olduğunu ileri sürmek çeşitli hadisler, uygulamalar ve olaylar

açısından yanlıştır. Bunun hiçbir delili yoktur. İmam Ahmed b. Hanbel'in bu hususta naklettiği hadisler kayda değerdir. Daha sonraki imamlar İmam Ahmed'in görüşüne katılmıştır.[1]

1 Mütercim tarafından özetlenen Osmanlı hilafeti öncesi döneme ait bu kısım eserin 1-179. sayfaları arasında yer almaktadır. [İ.K.].

OSMANLI HİLAFETİ

Bazı Tarihi Anlar

Daha ileriye gitmeden burada geçen 13 yüzyılda İslâm halifeliğinin geçirdiği çeşitli evrelere bir göz atalım:

"Benden sonra hilafet otuz yıl devam edecek"[2] meâlindeki hadisin öngörüsüne göre râşid halifelerin dönemi 30 yıl sürdü. H. 12'de başladı ve tam H. 41'de sona erdi. O yıldan itibaren Emevî hilafeti başlayıp H. 132'ye kadar sürdü. Daha sonra hilafet yeni bir sayfa açtı, Abbasî hilafeti başladı. Halifeliğin en uzun süresi budur ki, H. 132'den H. 652'ye kadar devam etti. 500 yıla yayılmış olan bu hakimiyet süresince, uzun süren iktidar, zamanın geçişi ve uygarlıkların iniş ve çıkışlarının tabiî bir sonucu olarak zihnî, bedenî ve medenî yozlaşma ve bozulma giderek belirgin bir hal aldı. Kureyş hakkında şöyle buyurulmuştu: "Dini ayakta tuttukları sürece hükümet kendilerinde olacaktır."[3] Gerçekten de öyle bir döneme girilmişti. Kureyş ve Araplar dini ayakta tutma yeteneğini yitirmişti. Dini kurma ve ayakta tutma görevini artık başka milletler yerine getiriyordu. Dolayısıyla, dünya tarihinin her döneminde olduğu gibi aynı olaylar meydana geldi. H. 656'da Tatar [Moğol] Hülagu Han, Bağdat'ı istilâ etti ve son Abbasî halife el-Mutasım Billâh'ın kanının akmasıyla Kureyş ve Arap hakimiyeti bütün zamanlar için sona erdi. Mutasım'ın katli aslında Arap halifeliğinin katliydi.

Bütün bunlar oldu, ama kehanetin son bölümünün gerçekleşmesi gerekiyordu, yani, "İktidar Kureyşin elinden kaçacaktır". Ancak ellerinden

.....

2 İbn Hibban, XXV, 392; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 89.

3 Buharî, Menâkıb, 2.

kaçan bu iktidarın da belli bir ağırlığı vardı. Yani iki Kureyşli bile bir köşeden çıkarsa, insanlar onları hilafetin varisi sanacaktır. Nitekim, Bağdat'ta Kureyş hilafeti tarihe karıştı, ancak tarihe karışırken de arkasından iz bıraktı. Bu iz, Bağdat'ın kana bulanmış toprağından kalkıp üç yüz yıl için Mısır'a gitti, orada kaldı. Ancak bu kalış, Kureyş hükümetinin kalışı değil, sadece ayak izlerinin geride kalışıydı.

Biz varlık sahifesinde yanlış bir harf gibiydik
Ama kalkarken bile oraya izimizi bırakıp kalktık.

Abbasî hanedanının birkaç ferdi Bağdat katliamından kurtulmuştu. Bunlardan biri Mutasım'ın amcası Ahmed b. Zahir Abbasî idi. Kendisi H. 660'da Mısır'a vardı. Orada Eyyubî hanedanının melikleri hüküm sürüyordu ve Melik Zahir Baybars tahtta bulunuyordu. Baybars, Ahmed'in ailesinin başına geleni öğrenince onu hilafetin asıl sahibi olarak kabul etti ve musafaha ile biatta bulundu.

Ahmed b. Zahir, el-Mustansır Billâh ünvanını aldı ve Bağdat'ı Tatarlardan [Moğollardan] kurtarmak amacıyla Baybars'tan yardım almak istedi, ancak bu çabasında başarılı olamadı ve savaşta öldü.

Kureyşin hilafetle bağlantısının tamamıyla kesilme anı bir kez daha gelmişti, ancak yapılan kehanetin cilvesi sonuna kadar görülecekti. Bağdat katliamından kurtulan bir başka Abbasî, Şehzâde Ebu Hanîf el-Abbas Ahmed b. Ali vardı. O Halep'te saklanmıştı. Baybars onunla ilgili haber alınca onu da izzetüikram ile Mısır'a getirdi ve ona biat etti. Bu şehzâde, Hakim Biemrillâh adıyla ün kazandı ve onun soyundan başlayan Mısır'daki Abbasî hilafeti 291 yıl devam etti yani H. 660'tan H. 923'e kadar.

Bu süre içinde İslâm âlemi iki yüz yıl kadar çeşit çeşit kaza, kader ve değişikliklere uğrayıp yeni bir döneme girmişti. Osmanlı Türklerinin saltanatı İstanbul'da kurulup Avrupa ve Asya'nın içlerine doğru yayılmaya başlamıştı. H. 923 (1517)'de I. Sultan Selim Han Mısır ve Suriye'yi ele geçirdi ve son halife el-Mütevekkil ona biat edip hilafetin bütün hak ve imtiyazlarını kendisine verdi. Selim'e verilen hilafet haklarının yanı sıra, mukaddes yerler ve Haremeyn'in anahtarları, Resulullah'a ait bazı emanetler, örneğin kılıc-ı mübarek, sancak-ı şerif, bir hırka vs. vardı. Bu mukaddes emanetler hâlâ İstanbul'da hilafetin senetleri olarak duruyor. İşte bu tarihten itibaren Osmanlı sultanları, halife unvanıyla tanınmaya ve Hicaz, Mısır ve Suriye'nin minberlerinde onlardan "emirü'l-müminîn"

olarak bahsedilmeye başlandı. Hac idaresi de ellerine geçti ki bu şer'î açıdan hilafetin önemli görevlerinden biridir.

İşte hilafetin genel tarihçesi budur. Şayet Abbasî halifesi Mütevekkil, Sultan Selim'e biat etmemiş olsaydı, yine de daha sonra meydana gelen gelişmelere göre İslâm âleminin hilafetinin makamı Osmanlı padişahlarının eline geçecekti. Bilindiği gibi, dönemin en büyük İslâm devleti ve şeriat ile milleti koruma açısından en büyük güce sahip bir iktidar, şer'î açıdan hilafet üzerine hak iddia etme durumundadır. Geçen dört yüzyılda İslâm devletlerinde meydana gelen değişiklikler gözönünde bulundurulursa bu hakkın Osmanlıların dışında birilerine verilebileceğini kim iddia edebilir?

Bizzat Hindistan'da Muğliyye (Türk-Moğol, Timuroğulları) sultanları hüküm sürüyordu. Hindistan'ın içinde imam onlardı, ancak İslâm dünyasının hilafetini iddia etmek gibi bir fikir hiçbir zaman akıllarına gelmedi. Akıllarına gelseydi bile dünya bunu kabul etmezdi. Başından sonuna kadar hilafetin önemli ve ortak özellikleri olan ve bütün dünya Müslümanlarının fiilen delil olarak kabul ettikleri hususlar şuydu ki, Abbasî halifelerinden sonra sadece Osmanlı sultanları bu hakka sahipti ve başka herhangi bir İslâm devleti böylesine kapsamlı iktidar ve yetkilere sahip olmadı.

Osmanlı Sultanlarının Hilafet ve İmametleri

Bu kısa ara açıklamadan sonra biz artık ileriye doğru adım atıyoruz. I. Sultan Selim'den başlayarak bugüne kadar Osmanlı sultanları tartışmasız dünya Müslümanlarının halife ve imamları olmuştur. Bu dört yüzyıllık süre içinde hilafet iddiasında bulunan bir tek kişi karşılarına çıkmamıştır. Emevî ve Abbasî dönemlerinde sayısız rakip ve iddia sahiplerine rastlıyoruz. Ancak Osmanlı saltanatı boyunca hilafet iddiasında bulunan başka herhangi bir kimseye rastlanmıyor. Elbette iktidar iddiasında olan birçok kimse ortaya çıkmıştır, ancak bunlardan hiçbiri İslâmın merkezindeki hilafet üzerine herhangi bir iddiada bulunmamıştır. Yüzyıllardan beri İslâm ile İslâm beldelerini koruyan kılıç [iktidar] Osmanlılardadır. Yüzyıllardan beri sadece onların bağrı İslâm yolunda yanıktır, sadece onların cesetleri İslâm için kana bulanmıştır ve yeryüzündeki Müslümanlar, İslâmın ve merkezinin korunmasıyla ilgili sorumluluğu onlara bırakmışlardır. Dünyanın herhangi bir köşesindeki bir Müslüman, imanın dördüncü rüknü olan hac farizasını yerine getirmek amacıyla yola çıktığında Arafat meydanında namaz kılarken Osmanlı imamet ve hilafetinin

dinî önderliğini kabul etmek zorunda kalır ve hac farizasını yine Osmanlı halifesinin gönderdiği nâibin emrinde gerçekleştirir.

Eğer Mekke şerifi, gayrımüslim unsurlarla bir olup isyan etmiş ve Hicaz'ı İstanbul'un hakimiyetinden koparmışsa, bu fırsatçılık ve düşmanlığın sadece geçici bir durumudur ve şer'î açıdan muteber değildir. Hicaz hükmen hâlâ İstanbul halifesinin hükümetinin bir parçasıdır ve dünya Müslümanlarının hepsi şer'î açıdan Haremeyn'i isyancıların elinden kurtarmakla yükümlüdür ve isyancılar ortadan kaldırılıncaya kadar bunun için mücadele etmelidirler ve bunu yapmıyorlarsa, bunun için herbiri Allah'a hesap vermek durumundadır.

Bütün yeryüzünün Müslümanları günlerini gün etme ve yataklarında rahat uyuma peşindedir. Sadece Osmanlılar, bütün Müslümanların canlarını korumak için yüzyıllardan beri kılıca sarılmış durumdadırlar ve dört bir yandan düşmanların saldırılarına uğramaktadırlar. Tam 500 yıldan beri Avrupa ve Asya'nın en büyük toprak parçası onların kanlarıyla boyanmıştır. Düşmanlarının kılıçları onların bir çeyrek yüzyıl bile rahat nefes almalarına izin vermemiştir. Suçları sadece, dünyada İslâmın hiçbir koruyucusunun kalmadığı, bütün kılıçların kırıldığı, bütün kolların yorulduğu sırada 500 yüzyıldan beri İslâmı korumak için ayakta kalabilmeleri midir? Ve İslâmın siyasî gücünün tamamen ortadan kalkmasına izin vermedikleri midir?

Kısacası, 1300 yılın ortak inanç ve tatbikatına göre Osmanlılar bugün bütün dünya Müslümanlarının halife, imam ve "ulü'l-emr"leridir. Kendilerine itaat ve himaye Allah ve Resulü'ne itaat ve himayedir. Onlardan yüz çevirme, onlara can ve mal yardımında bulunmama, Allah ve Resulü'nden yüz çevirme, Allah ve Resulü'ne can ve mal yardımında bulunmama demektir. Kim bir karış kadar onların itaatinden uzaklaşırsa, ölümü bir Müslümanın ölümü olmayacak, cahiliye devrinin ölümü olacaktır. Gerçi namaz kılabilir, oruç tutabilir ve kendine göre Müslüman olabilir. Kim onlara kılıcını çekerse, o Müslümanlardan değildir, dünya onu Müslüman olarak tanısa da.

Bu 1300 yıldan beri tanınmış İslâm akidesi ve geleneğidir ve sayısız Müslümanın evinde teamül ve icma bu yöndedir. Bu konuda hiçbir şüphe veya tereddüde mahal yoktur. Cahilden âlime kadar, işçiden Dekkan Nizamı'na kadar kimse bu inançtan yoksun değildir. Ama nefsine mağlup olan birisinin korku veya hırs yüzünden Osmanlı hilafetini inkâr etmesi veya Osmanlı halifesine itaat veya himayeden kaçması da uzak bir ihtimal değildir. Dünyanın bütün tarihi insanî zaaflarla ve acı örneklerle doludur.

Biz burada Türklerin siyasî ve medenî hizmet ve başarılarından kasten bahsetmeyeceğiz. Biz biliyoruz ki, Müslümanların bütün hakim grup ve topluluklarından sadece Türk milleti öyle bir talihsiz topluluktur ki, hiçbir Avrupalı yazar onun hakkında beynini yormaz. İster Avrupa'nın geçmiş bir tarihçisi, ister çağımızın bir mütefekkiri olsun, geçmişteki en kötü Müslümanları övebilir, ama kılıçları, geçen 500 yıldan beri Avrupa'nın kalbine ve ciğerine saplanan Türkleri övemez. Bir Avrupalı Emevîlerin daha iyi bir tarihini yazabilir, Abbasî döneminin ilim ve kültürüne methiyeler düzebilir, hatta Salahattin-i Eyyubî'ye bile bir put gibi tapabilir. Ancak ne Arabistan ile yetinen, ne İran ve Irak ve ne Suriye ve Filistin'e hüküm sürmekten memnun olan, ne de Orta Asya'ya hakim olmalarından sonra duran, aksine doğuyu bırakıp Avrupa'ya yönelen ve tam ortasındaki İstanbul'u fetheden ve içlerine doğru denizin dalgaları gibi ilerleyen, Avusturya'nın surları bile neredeyse atlarının nalları altında kalacak olan Türklere insaflı davranamaz.

Bu, Türklerin öyle bir suçudur ki, Avrupa bunu hiçbir zaman affedemez. Avrupa'ya dikkat etmeyen her Müslüman hükümdar iyiydi, ancak Avrupa'nın kuvvet tılsımı, amansız kılıçlarıyla paramparça olan her Türk vahşi ve gaddardır.

Türkler beş yüzyıl boyunca hürriyetler verdi ve müsamaha ile hareket etti. Bunun en açık delili, dört yüzyıllık fiilî hakimiyetlerine rağmen, -en mutaassıp ve dinî hassasiyeti en yüksek olan bir Hıristiyan devletinde olduğu gibi- Hıristiyan ahalisinin kendi dinî ve millî özelliklerini her bakımından canlı tutabilmesiydi. Hatta, Türkler zayıflar zayıflamaz özerk ve bağımsız bir hal aldılar ve güçlü bir rakip ve düşman olarak ortaya çıktılar.

Hindistan'da İngiliz hükümetinin egemenliği henüz 100 yılı doldurmamıştır. Ama bu kısa sürede bile ataları daha 60-70 yıl önce iktidarda bulunanların kalplerinden dinî ve millî duygu ve şuurlarını ortadan kaldırmayı başarmıştır. Sadece bu husus, Avrupa'nın hükümet tarzı ile Türklerin iktidar biçimi arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Avrupa medeniyet ve kültürünün mağrur putunun, tam da XIX. ve XX. yüzyıl güneşinin ışığında Asya ve Afrika'da gösterdiği zulüm ve vahşetin korkunç çehreleri ve millî kin ve nefretin dehşetengiz hunharlıkları Türklerin akıllarına bile gelemezdi. Bu iki yüzyıl içinde ormanın vahşi hayvanları rahat uyku uyudular ve yılanlar deliklerinden çıkarılmadı. Asya ile Afrika'da tek bir toprak parçası bile Avrupalıların tecavüzünden kurtulamadı ve oranın zavallı milletleri rahat veya sükun göremedi.

Bizzat bu son savaşta Avrupa'nın her yırtıcı hayvanı bir başka yırtıcı hayvanını parçaladı ve her beyaz ayı, başka bir beyaz ayıya öyle pençe vurdu ki, bunun ne Türklerin tarihinde ne de Asya'daki katliamlarının genel tarihinde bir örneği vardır.

Bütün bunlara rağmen Türkler kan dökücü ve vahşi imişler; Avrupa ise medeniyet, kültür, barış ve merhametin öncüsüymüş. Özellikle Kutsal Britanya adalarında sadece melekler yaşar ve onlar bütün insanî hürriyetleri korumak ve küçük milletleri himaye etmek amacıyla gökten indirilmişlerdir.

Bu yerküresi tarihinde hak ile bâtıl arasındaki en büyük çatışmadır. Bu çatışma ve çarpışmada kimin kime galip geleceği bugün belli olmaz. Bugün toprak askerlerin ağırlığıyla çökmektedir ve gökte sıra sıra uçaklar vardır. Bunun kararı yarın verilecektir. O zaman, sebep ve neticenin bağlı olduğu ilâhî kanun gerçeği ortaya koyacak ve tarihçinin kalemi, "Bu doğruluğa, güç ve kibirden gelebilecek en büyük hamle idi, ancak doğruluk en büyük gerçektir ve son zafer bunun olacaktır" diye yazacaktır.

Her neyse, bu nokta bizim konumuzun dışındadır. Türklerin iktidarı nasıl olursa olsun ve her Türk sultan, Haccac b. Yusuf ve Halit Kasrî gibi kötü Emevî yöneticilerinden daha beter de olsa[4] Müslümanlara, Müslüman hakimlere itaat emri verilmiştir ve onların akidesi şer'î açıdan onların İslâm halifeleri olduğuna ve buna kimsenin karışmayacağına dairdir.

• • • • • •

4 Bugün Türklerin vahşeti ve medeniyeti hakkındaki karar ilim ve tetkikin elinde değil; rakip ilkelerin, o mağrur bakanların ellerindedir ki onlar savaş meydanından geri gelip savaştaki düşmanının kaderini belirlemeye çalışmaktadırlar. Onun için Draper gibi günümüz tarihçilerinin delillerine dikkat etmeleri umudu yoktur. Bu Amerikalı tarihçi *Between Religion and Science* adlı eserinde diyor ki: "Adalet ve dinî taassupsuzluk konusunda Türklerin kendi çağlarının tüm Hıristiyan dünyası üzerindeki üstünlüğü, tıpkı Arapların çökmekte olan Bizans'ın üzerindeki üstünlüğü gibiydi". Aynı şekilde Edward Crasy de *Roma Tarihi*'nde, Türklerin medeniyet, kültür ve bilimsel icat ve yenilikler bakımından XV. ve XVI. yüzyıl Avrupa'sının bütün milletlerinden üstün olduğuna işaret etmiştir. Onun dediği gibi, ansiklopedi türü eserler yazma fikrini Avrupa, Türklerden almıştır. Avrupa dillerinde ilk ansiklopedik eseri D'Alembert yazmıştır. Ama o bu bakımdan ilhamını Kelbî Bey'in *Kamusu'l-Ulûm* adlı eserinden almıştır. Aynı şekilde, kolluk kuvvetleri, yiyecek sevkiyatı ve askerî hastane düzeniyle ilgili şeyleri Avrupa Türklerden öğrenmiştir. Kale yapımını da Avrupa, Türklerden öğrenmiştir. Çiçek hastalığının aşısının mucidi bir Türktü. Draper, Crasy, Kingendom, Clifford vs. gibi yazarlar bu hususları tarihî kayıtlardan tespit etmiş, kafalarından uydurmamıştır. Tabiî ki hâlâ Çanakkale ve Amare'de Türklerin kılıçlarından derin yaralar alan ve kütüphanelerin yerine nezarethanelerde kararlar veren Streiscowith ve Lloyd George gibi siyasetçilerin görüşleri bundan çok farklı olacaktır!

HİNT MÜSLÜMANLARI VE OSMANLI SULTANLARININ HİLAFETİ

Bağdat hilafeti ayakta kaldığı sürece Hindistan'da hüküm süren bütün hükümdar ve hakim hanedanlar buna bağlı kaldı. Ancak Bağdat'ta Abbasî hilafetinin sona ermesinden sonra ve H. 660'ta Mısır'da Abbasî hilafetinin başlamasıyla, -bu sadece Abbasî kervanının çıkardığı bir toz olmasına rağmen- bütün Hint sultanları buna bağlanmayı ve itaat etmeyi kendileri için bir onur saydı ve merkezî hilafetin azameti, kendi iktidarlarını onaylamak için hilafet makamından bir senet veya belge almalarını mecbur kıldı. Tarihçi Ziyaüddin Bernî'nin dediği gibi Sultan Muhammed Tuğluk'un iktidar hevesi ve kibri, "himmet-i Firavunî ve Nemrudî"ye benzetilebilirdi. Ancak bu hususta gösterebildiği en büyük kibri kendini Mısır halifesinin en büyük itaatkârı, hizmetkârı ve uşağı olarak göstermesi ve kendi halkına, halifenin emri olmaksızın hükmetmediğini isbatlamaktı.

Bernî şunları söylemektedir: "O, emiru'l-müminîn halifeyi diğer kullardan daha ulu bir kul kabul ediyordu ve onun fermanı olmaksızın hükmetmez ve devlet işlerini yapmazdı."[5]

Bernî, Sultan Firuz Şah'ın meziyet ve hususiyetleriyle ilgili olarak 11 mukaddime yazmıştır. 9. mukaddimesi şöyledir: "Firuz Şah, Mısır sultanı hazreti emiru'l-müminînden hil'at ve ulü'l-emr ile ilgili ferman almış ve hakimiyeti böylece onaylanmıştı".

Yani bu şekilde Firuz Şah Mısır'daki halifeye itaat ve hürmet etme şerefine nail oldu. Firuz Şah bu iltimas ve ilgiyi sanki hakimiyet izninin Allah ve Resulü'nden geldiği gibi kabul etti.

Şemseddin Sirac Münif, *Tarih-i Firuzşahî*'de bu olayı ayrıntıyla anlatmıştır. Yazdığına göre halifenin elçileri başkent yakınlarına ulaştığında

.....

5 Asiatic Society baskısı, s. 460.

kendilerini karşılamak için Firuz Şah kendisi yürüyerek yanlarına gitti, hilafet fermanını iki eliyle aldı ve öpüp başına koydu ve ferman başının üstünde olarak sarayına kadar geldi.

Düşünün, hilafet makamının azameti ve tesiri ne kadar cihanşumuldü. Bağdat hilafetinin tarihe karışmasından sonra dahi hilafet ile olan küçük bir bağlantı bile Hindistan gibi ücra bir memlekette öylesine etkili ve tüyler ürperticiydi ki, bu memleketin koskoca güçlü ve heybetli padişahı kendisine hakimiyet hakkı verilmesinden övünüyordu. Ortadan kalkmasına rağmen bu makamın azameti İslâm dünyasını öylesine kaplamıştı ki, oranın fermanı semavî bir ferman ve oranın emri, nübüvvet kapısının emri sayılıyordu.

Muğliyye (Timuroğulları) saltanatı, Mısır halifelerinin son döneminde kuruldu. Halife Mütevekkil Abbasî, I. Sultan Selim'e biat ettiği ve Hicaz ve Suriye hilafeti ilân edildiği zaman Hindistan'da bir fetret devri yaşanıyordu ve ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı beylikler kurulmuş durumda veya kurulmakta idi. Muğliyye hükümdarları gerçi kendilerini Hindistan'ın rakipsiz imamı sayıyor ve bunun için bütün güç ve yetkiler de ellerinde bulunuyordu; ancak İslâm dünyasının hilafeti üzerine herhangi bir iddiada bulunmadılar ve her zaman Arabistan ve Suriye'nin Müslüman halifelerini halife olarak tanıdılar. İmparator Ekber ve imparator Şah Cihan da hacca gittikleri zaman İstanbul halifesinin imametinde hac farizalarını yerine getiriyorlardı. Arafat meydanında hatip kendileri olmazdı; İstanbul sultanının naibi hutbe okurdu. Bu imparatorlar diğer sıradan Müslümanlar gibi hutbe dinlerlerdi. Hilafete teslimiyetlerinin şeriat ve akıl açısından başka hangi delile ihtiyacı vardır?

Bazı Avrupa gazetelerinin doğu muhabirleri sık sık Türkiye dışında Türk hilafeti kavramının genellikle Sultan Abdülhamit Han merhumun çabalarıyla mümkün olduğunu ve bununla amacının sözde "panislâmizm" [ittihad-ı İslâm] hareketini bütün İslâm dünyasına yaymak olduğunu dile getirmişlerdir. Biz burada Avrupa'nın düşündüğü ve yarattığı panislâmizmin hakikatinden ayrıntılı olarak söz etmek niyetinde değiliz. Eğer panislâmizmden Müslümanların vatan ve millet ayırımı olmaksızın kapsamlı bir kardeşlik kavramı kastediliyorsa, bunun tarihi Sultan Abdülhamit'ten değil, Kur'an'ın inişi ve İslâmın ortaya çıkışından başlıyor. Ancak Osmanlı hilafetinin milletlerarası dinî inancını Sultan Abdülhamit'e bağlamak, ya büyük bir bilgisizliğin sonucudur veya düpedüz bir yalandır. Biz, Avrupalı araştırmacılarının bunlardan hangisini benimseyeceklerini bilmiyoruz.

H. 923'te Sultan Selim Han zamanında Osmanlı sultanları Müslümanların halifeleri olarak kabul edildiklerinde İran'da Safevî hanedanı iktidarda idi, Hindistan'da Muğliyye, Yemen'in iç kısımlarında Zeydiyye imamları ve Arabistan'ın içinde özerk kabileler ve bazı şeyhler hakimdi. Kısacası, nerede İslâmî devlet ve hükümetler varsa orada Müslümanlar bu yerel hükümet ve yönetimlere bağlıydı ve hükümdarının icraatı ve şeriatın uygulanması için de dış devlet veya hükümetlere ihtiyaç yoktu. Bu şartlarda elbette bu ülke ve bölgelerde merkezî hilafet kavramı birden bire ve belirgin bir şekilde ortaya çıkamazdı. Bu hususta devletler ve hükümetler arasındaki çekişmeyi de gözardı etmeyelim. Yüzyıllardan beri ikilik ve karmaşa belâsı İslâm dünyasını kasıp kavurmuş ve parçalamıştı. Ancak bu ülkelerin dışında yaşayan Müslümanların kendilerine ait bir İslâm devleti ve hükümeti yoktu. Onlar Türkiye'den ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, Osmanlı sultanlarını İslâmın merkezî hilafet makamına sahip olarak görüyor ve kabul ediyordu. Ve bu nedenle, Cuma ve bayram hutbelerinde onlar için özellikle dua etmeyi farz sayıyorlardı. Bizzat Hindistan'ın çevresinde ve Çin Denizi'ndeki adalarda Müslümanların her ferdi İstanbul halifesinin dinî konumunun tam olarak şuurunda idi.

Seylan adaları Hindistan'ın denizdeki bir uzantısıdır. H. 1175/M. 1761'de Dekkan'ın önde gelen âlimlerinden Seyyid Kameruddin Evrengâbadî hacdan dönerken Colombo'ya vardı ve orayı gezdi. Mir Gulam Ali Azad Belgramî onun çağdaşıdır. Belgramî *Sübhatu'l-Mercan* adlı eserinde ona dayanarak şunları yazmıştır:

> "Kıyılarda Hollandalılar hakimdir. Adaların iç kısımlarında bir Hindu mihracenin hükümeti var. Colombo'da Müslümanlara ait iki mahalle vardır. Seyyid K. Evrengâbadî Cuma namazını üç defa oralarda kıldı. Hutbede imam, Hindistan hükümdarı ve Rum (Osmanlı) sultanı için dua etti. Yani imama göre bu hükümdarlar Haremeyni'ş-Şerifeyn'in hizmetkârlarıdır".[6]

Bu, bundan 150 yıl önceki bir olaydır. Seylan adalarında eğer Müslümanlar, bir gayrımüslim hakime tâbi olarak Hindistan hükümdarından söz ediyor idiyseler, bu olağanüstü bir şey değildi. Seylan adaları Hindistan'a bitişikti. Ama, Hint Okyanusu'ndan bu kadar uzakta olan İstanbul'daki sultan için dua etmek ne mânaya geliyordu? Bunun mânası, bütün İslâm dünyasında onun (sultanın) Müslümanların halifesi olduğu ve

.....

6 *Sübhatu'l-Mercan*, Bombay baskısı, s. 23.

bu nedenle, başka Müslüman devlet veya devletçikler olsa bile, dünyanın her köşesinde Müslümanların kalbî bağ ve itaatinin asıl merkezinin o olduğundan başka bir şey olabilir mi?

Tuhfetü'l-Âlem'in yazarı, bazı garip adalar ve oraların örf ve adetlerini görmüş olan Küçük Çin'e mensup bir seyyah ile kendi görüşmesini nakletmektedir. Küçük Çin'den kasıt Çin Denizi'ndeki Sumatra, Cava ve Malaya vs. adalarıdır. Adı geçen seyyahın belirttiğine göre adaların çoğunda Müslümanlar yaşamakta ve camileri müminlerle dolup taşmaktadır. Buralarda Cuma hutbelerinde Rum (Osmanlı) sultanı için dua edilmekte ve Rum'un (Anadolu'nun) durumu çok iyi bilinmektedir. Bu olay da 12. hicrî yüzyıla aittir.

Şimdi gelelim Hindistan Müslümanlarında Osmanlı hilafetine inancın son zamanların bir ürünü olduğu meselesine: Aslında bu fikir doğru değildir. Şurası bir gerçektir ki, Hindistan'da bir Müslüman saltanat varolduğu sürece buranın Müslümanları bir dış İslâm devletiyle doğrudan ilişki kurma ihtiyacını duymadılar. Ancak Muğliyye saltanatının ortadan kalkmasından sonra İstanbul ile inanç ve hayranlık bağlarını doğrudan doğruya kurmaya mecbur oldular. Her şeye rağmen, Osmanlı sultanlarının merkezî halifeliğe sahip olmaları inkâr edilemez bir gerçektir ve bu her zaman Hindistan ulemasının aklında ve kalbinde yer bulmuştur. Şah Veliyyullah hazretlerinin ölüm yılı 1174'tür. Onun zamanında (Afgan hükümdarı) Ahmed Şah Abdalî, Hindistan'ı birkaç kez istilâ etmişti ve o sıralarda Hindistan'daki İslâm hükümeti de devam ediyordu. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât-ı İlahiyye*'de iki yerde Rum (Osmanlı) sultanlarından söz etmiştir. Diyor ki:

> "Sultan Selim Han zamanında Arabistan, Mısır, Suriye ve pekçok Arap ülkeleri Rum sultanlarının tasarrufuna girdi. Onlar Haremeyni'ş-şerifeyn'e hizmet etmeye ve hacıların gidiş gelişleri ve orada kalışlarıyla ilgilenmeye başladı. Bu ülkelerin onların tasarruflarına girmeleri ve bu kutsal hizmetlerinden dolayı kendilerine emiru'l-müminîn lakabı da verildi".

Yemen'de Zeydî imamların hakimiyeti vardı ve onlar Osmanlı sultanlarının rakibi ve düşmanı durumunda idiler. Dolayısıyla ülke içinde Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesine hiç imkân verilmedi. Buna rağmen H. XI ila XIII. yüzyıl arasında Yemen ulemasının eserlerini okuma fırsatını bulanlar, onların çoğunun Osmanlı sultanlarının merkezî konumunu kabul ettiklerini bilirler. Bunun mânası, İslâm hilafetini tanıdıklarından

başka bir şey değildir. H. 1047'de doğan *el-İlmü'l-Meşayih* yazarı allâme Salih Mukbilî, *İkazü'l-Himem* yazarı allâme Felanî ve *Safvetü'l-Ahbar* yazarı Şeyh Abdülhalik Zübeydî vb. kendi kitaplarında yer yer Osmanlı valilerinin zulüm ve baskılarından yakınıyor, ama aynı zamanda Osmanlı sultanlarından öyle bir üslupla söz ediyorlar ki, bundan onların İslâmî hilafet ve imametini kabul ettikleri anlaşılıyor. Meselâ, sultana hitaben, "Bugün yeryüzünde bütün Müslümanların halife ve imamı olan bir hükümdarın burnunun dibinde reâyaya böyle zulmedilmesi reva mıdır?" diye sormanın açık anlamı, Osmanlı sultanlarının, bütün İslâm dünyasının halife ve imamları sayıldığıdır.

Burada daha çok ayrıntıya girme sırası değildir. Osmanlı sultanlarının hilafet dönemi bin yıllık bir süreden sonra başlar. O halde, bununla ilgili bilgiler bundan ancak üç yüzyıl önceki eserlerde bulunabilir. Bu dönemlere ait eserler genellikle Hint uleması tarafından mütalaa edilmediği için, insanlar meselenin tarihî kayıt ve delillerinden mahrum kalmışlardır. Oysa, aranır ve araştırılırsa bolca malzeme bulunabilir.

Bizzat Avrupa devletleri, özellikle İngiliz hükümeti, Osmanlı sultanının bu dinî konumunu kabul edegelmiş ve gerektiğinde İstanbul sultanını İslâm halifesi olarak kullanmaya çalışmıştır. 1857'de Hindistan'da patlak veren genel ayaklanma sırasında Sultan Abdülmecit'ten Hint Müslümanlarına hitaben alınan fermanda İngiliz hükümetine karşı daha iyi davranmaları istenmişti. Bunun temeli, İslâm halifesi olarak İstanbul sultanının, Hint Müslümanlarına rüşt ve hidayette yol gösterme hakkıydı. Kraliçe Victoria zamanında hac ve hacı adaylarının zorluklarıyla ilgili konu birkaç kez Hindistan hükümeti tarafından dile getirildi ve daha sonra Britanya İmparatorluğu bu konuya Bâbıâli'nin dikkatini çekti. İmparatorluğun mektubunda Osmanlı sultanının, İslâm halifesi olarak hacı adaylarının sıkıntılarını giderme göreviyle yükümlü olduğu hatırlatılıyordu. Ayrıca, Fransa ve Rusya da birkaç kez sultan Abdülhamit Han'a bu tür arz ve ricalarda bulunmuşlardı.

Orta ve Son Çağda Merkezî Hakimiyet

Biz sık sık "İslâmın merkezî hakimiyeti" ve "hilafet-i uzmâ" deyimlerini kullandık. Bu deyimleri şöyle açıklayabiliriz: İslâmın bütün hükümlerinin odağı ve esası "tevhid meselesi"dir. "Tevhid" bir veya tek olmak demektir. Bazı insanların yanlış anladığı gibi bu sıfat veya özellik sadece Allah'ın zatına ait değildir, akide ve amellerin bütün dalları ve çeşitleri bakımından İslâmın temel ilkesi "tevhid"dir. İslâm, fert ve toplumla ilgili bü-

tün konularda, tıpkı Allah'ın zatı gibi O'nun yaratıcılığı ve yaratılış kanunlarında da her şey ve her yerde görülen teklik, yekvücut hareketlilik, birlik ve bir olma varolduğu için kâmil bir tevhidî durum yaratmak istiyor.

Bu nedenle, İslâm nasıl ki Müslümanların her şeyinin tek olduğuna karar vermiş ise, şeriatları, kanunları, kitapları, adları, dilleri, milliyetleri, kıbleleri ve Kâbe'leri, toplanma merkezi, yeryüzünün merkezleri ve hükümetlerini de bir olarak belirlemişti. Yani bütün yeryüzüne Müslümanların tek bir hükümdarı ve halifesi olacaktı. Ancak, diğer bütün hususlarda inhiraf, ihtilaf ve kargaşa olduğu gibi, bu nokta da gözardı edildi. Hulefâ-yı râşidînden sonra sadece Emevî hanedanının ilk döneminde hükümet veya hakimiyet birliği görüldü. Bundan sonraki dönemlerde İslâm dünyasının tek bir hükümet altında olduğu döneme hiç rastlanmadı. Hükümet ve iktidar iddiasında olan bir sürü kimseler ortaya çıktı ve kimin nerede gücü yettiyse oraya hakim oldu.

Ancak yine de özel bir merkezî iktidarın her zaman belirgin bir durumda olduğu görülmüş ve tarihçinin basireti bu görüş ayrılığı ve kargaşada bir merkezî gücün ortaya çıktığını fark etmiştir. Evet, çeşitli İslâm devletleri dünyanın her tarafında kurulmuştu, ancak her zaman belli bir yer vardı ki, oranın hakimiyeti bütün İslâm devletleri için merkezî iktidar niteliğinde idi ve başka yerlerin hükümdar veya yöneticileri kendi iktidar çemberlerinin dışında hiçbir yetkiye sahip değildi. O belli yerin hükümdarı ise bütün dünya Müslümanlarının odağı ve çekim noktasıydı. Bu yer Suriye, Irak ve Arabistan ile Hicaz topraklarıydı. Arabistan, İslâmın ana kaynağı ve merkezidir. Hicaz, İslâm milliyetinin daimi merkezi ve İslâmın rüknü olan haccın karargâhıdır. Şeriat, Arabistan'a ilelebet gayrımüslim milletlerin etkilerinden uzak kalma özelliği sağlamıştır. Şeriatın bu emrini uygulamaktan sorumlu olan hükümet, haccın güven içinde yapılmasından da yükümlü olacaktır. Dolayısıyla tabii olarak buraya hakim olan güç, bütün İslâm devlet ve hükümetleri arasında merkezî iktidar ve bütün dünya Müslümanlarının kalplerini cezbeden bir iktidar konumuna geliverdi. İslâmın orta ve son çağında işte bu merkezî iktidar, hilafet-i uzmâyı ikame etti. Bağdat hilafetinin sonra ermesinden sonra da bu kutsal yerlerin hakimiyeti Mısır halifelerinin ellerinde kaldı.

"Merkezî hakimiyet" işte bu anlamı taşımaktadır. Mısır halifelerinden sonra Osmanlı sultanları bütün Arabistan, Hicaz, Mısır ve Suriye'ye hakim olunca, "büyük hilafet merkezi" tartışmasız kendilerine geçti. Bundan dolayıdır ki, bin yıldan sonra XIII. yüzyılın başına kadar dünyada birçok İslâm devleti kuruldu, ancak bir Müslüman büyük hilafet inancıyla baktığı zaman ancak İstanbul'u görebiliyordu.

OSMANLI TÜRKLERİ VE İSLÂM DÜNYASI

Şimdi biz bütün bu tarihi bir yana bırakıp meseleye sadece şer'î hükümlere göre Osmanlı sultanlarının hilafetle ilgili hareketlerinin ne olduğu açısından son bir kere göz atmak istiyoruz. Sanıyoruz bu bahsimizin kesin ve en kolay kararı olacaktır.

İslâm halifenin mevkii ve tayininin belli bazı amaçları olduğunu belirtmiştir. Geçen beş yüzyıl içinde dünyada çeşitli İslâm devletleri vardı ve bunlardan bazı hakim milletler hâlâ bulunmaktadır. Şimdi soru şudur: Bütün bu hakim ve muktedir topluluklardan hangisi şer'î halifenin tayini ve "yeryüzüne halifenin tayini" ile ilgili âyet uyarınca belirlenen hilafet hizmetlerini yerine getirdi? Hangi devlet veya hakim millet böyle yapmışsa, ancak o hükümet ve dünyadaki bütün Müslümanların hilafet ve imametine hak iddia edebilir.

Bu önemli soruyla ilgili karar birkaç satırda verilebilir:

İslâm halifeliğinin şer'î amacını geçen sohbetlerimizde dile getirdik. Birinci amaç, İslâm ülkelerini ve Müslümanları düşmanların saldırılarından koruyacak güçlü bir hükümete sahip olmasıdır. Böyle bir hükümet İslâmın ve ümmetin (milletin) düşmanlarını sindirebilmeli, onları ortadan kaldırabilmelidir. Hak kelimesi dünyada yükselmeli ve en ücra yerlere kadar ulaşıp geçerli olmalıdır. Küfür kelimesi ve fesat hüsrana uğramalıdır. İşte bu ilk amaç en büyük ve temel amaçtır; diğer bütün şeyler ikinci ve geri plandadır.

Bundan dolayıdır ki, akaid ve usul kitaplarının bütününde halifelikten bahsedilirken öncelikle "*ikametü'd-din...*" cümlelerine rastlıyoruz. Yani, o Müslümanların öyle bir hükümetidir ki, İslâmın rükünlerini ayakta tutar ve sürdürür, cihad nizamını düzenler ve yönetir, İslâm ülkelerini ve topraklarını düşman saldırılarından korur ve bu işler için askerî gücün oluşturulmasını ve savaş araç gereçlerini hazırlamasını sağlar. Kısacası İslâm

halifesi ancak İslâm ve ümmetin savunma ve cihadıyla ilgili hizmetleri ifa eden bir hükümdar olabilir. İşte bütün mesele bu iki kelimeye sığmıştır.

Şimdi, geçen dört yüzyılda hangi devlet ve milletin savunma ve cihad hizmetlerini yaptığına karar verin.

İslâm ilk kez ortaya çıktığında ilk düşman topluluğu Mekkeli Kureyş'ten oluşuyordu. Onların yok olmasından sonra XIII. yüzyılda sadece Hıristiyan milletler Müslümanların daimi muhalifi ve düşmanı olarak kalmıştır. Diğer gayrımüslim milletlerden hiçbiri İslâma veya Müslümanlara saldırma iddiasında değildi. Mecusîlerin gücü daha ilk hamlede yok olmuştu. Yahudiler siyasî herhangi bir güce sahip değildi. Hindistan'da Hinduizm ve Budizme bağlı olanlar ise ülke sınırlarının ötesindeki Müslümanlara hiçbir zaman saldırmadı ve onlar öyle bir yayılma hevesinde de değildi. Çin'den Tatarlar [Moğollar] kalktı ve şüphesiz büyük felâket ve katliama yol açtılar, ancak sonunda İslâma mağlup oldular. Yani bir yüzyıl içinde Müslüman oldular.

Kısacası bütün yeryüzünde Hıristiyan milletlerin dışında İslâmın rakibi veya İslâma saldıran başka kimse yoktu. Doğulu Hıristiyanların gücü ise ilk zamanlarda yenilgiye uğramıştı. Geriye sadece Avrupa devletleri ve milletleri kalmıştı. Bunlara ister Hıristiyanlık ister Avrupa diyelim, geçen dört yüzyılda giderek gelişti ve güç kazandı. Bunların gelişme ve güç kazanmalarıyla orantılı olarak da İslâm, askerî gücünü yavaş yavaş yitirdi.

Şimdi, bütün yeryüzünde Müslümanların hangi milleti bu dört yüzyılda Avrupa ile uğraştı ve savunma ile cihadı sürdürüp Müslümanları ve İslâmı en büyük rakip ve düşmanlarına karşı korudu? Tâ XVI. yüzyılda doğu ülkelerinin kapı komşuları olan Avrupa'nın bütün güçleri yavaş yavaş ilerlemeye başlamıştı. Eğer o zaman kudretli ve güçlü bir engel olmasaydı bugünden iki yüzyıl önce bütün Orta Asya, Suriye, Arabistan ve Müslüman Afrika, Avrupa'nın saldırısına uğrardı.

O halde, ilk önce üst üste akınlarıyla tam iki yüzyıl Avrupa'nın kendine gelmesine, toparlanmasına ve ileriye adım atmasına fırsat vermeyecek kadar bu kıtayı ayakları altına alan ve daha sonra, gerek savunma gerekse hücum açısından cihad emrinin her iki farizasını yerine getirerek bütün Asya ve İslâm beldelerinin kapısında Batı savunmasının çelik duvarını kuran yenilmez askerî güç hangisiydi?

Hindistan'ın Muğliyye saltanatı mı ki, bütün tarihi boyunca bir defa bile Hindistan'dan öteye adım atmadı ve kılıcı beş yüz yıl içinde bir kez bile düşman bir milletin kanına bulanmadı? Büyük Ekber [Şah] zamanında Hindistanlı hacılar Hint kıyılarında Portekiz ve Hollandalı denizciler

ve haydutlar tarafından soyuluyordu ve kendisi bunları durdurmaktan acizdi.

İranlı sultanlar mı ki, arkadan vurmaları sebebiyle Osmanlı sultanları her zaman Avrupa'daki fütuhatlarına ara verip Asya'ya yönelmek mecburiyetinde kalıyorlardı, hatta bu yüzden Avrupa Türk kılıcından kurtuldu ve Orta Avrupa'nın bütünü fethedilemedi?

Yemen'in bağımsız kabile ve Arap şeyhleri mi ki, onlar İslâmın bu en büyük düşmanından belki de tamamen habersizdi?

İki kere iki dört eder mantığıyla hareket eden herkes şunu kabul etmelidir ki, Osmanlı sultanları ve Türklerin dışında Müslümanların herhangi bir hükümeti veya milleti yakın çağda İslâma ve ümmete böyle bir hizmette bulunmamıştır ve dünya Müslümanlarına ait olan bir farzı herkes adına tek başına kendisi yerine getirmiştir.

Gerçekten bu Türklerin öylesine muazzam başarısıdır ki, bunun eşi ve benzeri ilk dönemden sonra Müslümanların herhangi bir hakim milletinin tarihinde görülmemektedir. Bundan sadece bütün Avrupa'nın birleşik Hıristiyan cihadını [Haçlıları] yenilgiye uğratan Selahaddin-i Eyyubî'nin daveti müstesnadır. Ancak o da sınırlı bir süre içindeki savunma idi. Sürekli olarak tam 300-400 sene ancak Türklerin İslâmî savunması sözkonusu oldu. Bütün bu dört yüzyılda yeryüzünün bütün Müslümanları kendi en büyük millî görevleri konusunda gaflette bulundular. Başka hiçbir millet, bu kutsal yolda tek bir yara almadı. Hiçbir hükümdar bunun için tek bir adım atmadı. Sadece Türkler tek başına dünyanın bütün Müslümanları adına bu farzı yerine getirdi. Onlar bütün Müslümanların yataklarında rahat ve huzur içinde yatmalarını sağladı ve kendileri için sürekli kan ve savaş yolunu seçtiler. Son çağda Türkler böylesine cansiparâne şekilde tek başlarına bu görevi yerine getirmeseydi bugün kim bilir dünya coğrafyasında Müslümanların durumu ne olurdu? Ve bugün başımıza gelen felâket çoktan gelmiş ve üzerimizden geçmiş olurdu.

Bu, Türklerin dünya Müslümanlarına o kadar büyük bir ihsanıdır ki, bunun karşılığında ne feda ederlerse etsinler haklarını tam olarak ödeyemezler. Eğer son yüzyıllarda dünyanın herhangi bir yerinde Müslümanlar hükümet ve devlet kurmuşsa onlar sayesinde kurmuşlardır ve bugün hükümet ve saltanatlarını yitirdikten sonra bile ellerinde ne kalmışsa onların sayesinde kalmıştır.

Bundan dolayıdır ki, bütün dünya Müslümanlarının Türklere yardım etmeleri farz oldu. Buna karşılık Türklerin Hindistan'a veya Afrika'da dağıtılmak üzere para pul göndermeleri gerekmiyor. Türkler birkaç yüzyıl-

dan beri öylesine büyük ve çetin bir görevi yerine getiriyorlar ki, Hint Müslümanlarının bunu akıllarına getirmeleri bile kendilerini dehşete düşürür ve ödleri kopar. Yani Osmanlılar kendi canlarını İslâmı korumak için feda ediyorlar. Müslümanlar için yapılacak bundan daha büyük hizmet ne olabilir? Ve bundan sonra talepte bulunmak ve soru sormak için ne kalıyor?

Pek mümkündür ki, bazı diğer bölgelerin Müslümanları Türklerden daha çok namaz kılmıştır, ancak namazın tesisi yolunda kimse onlardan daha fazla kanını akıtmamıştır. Pek mümkündür ki, Arabistan ve Hindistan Müslümanlarının dilleri onlardan daha çok Kuran'ı tilavet etmiştir. Ancak Kuran'ı koruma yolunda dört yüz yıldan beri ancak onların göğüsleri yara almıştır. Eğer Allah'ın şeriatı hak ise ve Kur'an ile sünnetin kararı bâtıl değilse, şuna inanmalıyız ki, Allah yolundaki cihadın hiçbir kaygı yükü omuzlarında bulunmayan diğer memleketlerin binlerce âbid ve zahit Müslümanından Türklerin bir tek günahkâr ve hatalı ferdi bile Allah katında daha çok fazilete ve sevgiye layıktır. Bizim ömür boyu yaptığımız ibadetler bile onların göğüslerinde kanayan bir yara ve ondan akan bir damla kanın azametine ulaşamaz. Hadiste şöyle buyuruluyor: "Allah yolunda cihadın bir gecesi bin günün orucu ve bin gecenin ibadetinden daha hayırlıdır."[7] Bir defasında Hz. Abdullah b. Mübarek, Hz. Fudayl b. İyaz'a şu şiiri yazıp göndermişti:

> "Ey Haremeyn'in bir köşesine çekilmiş âbid, eğer sen bizim halimizi görseydin o zaman anlardın ki, senin meşgul olduğun züht ve ibadet sadece bir oyundur.
> Yanaklarını gözyaşlarıyla ıslatan kişi bilmelidir ki, bizim ibadetimiz odur ki, onunla yanaklarımız ıslanmaz, aksine boyunlarımız kana bulanır".[8]

Avrupa'nın Hıristiyanlığından ve siyasî düşüncelerinden etkilenmelerinden dolayı Türklere itiraz eden Müslümanlar ilk önce kendi iç muhasebelerini yapmalıdır ki, yüzyıllardan beri devam eden münafıkça gaflet ve garazları ne durumda idi. Özellikle Hindistan Müslümanları (ki sayıca

.....

7 Ahmed b. Hanbel Mus'ab b. Zübeyr'den tahric etmiştir.

8 Bu şiirleri Hafız İbn Asâkir, İbn Mübarek'in hal tercümesinde nakletmiştir. İbn Mübarek bir yıl hadis dersi verir, bir yıl ticaretle uğraşır ve bir yıl cihada katılırdı. O devrin en tanınmış zahit ve âbidlerindendi. Müellif bu şiirleri okuyunca gözleri yaşla doldu ve dedi ki, "Abdullah b. Mübarek doğru söylemiştir".

her yerin Müslümanlarından fazladırlar) başlarını öne koyup düşünmelidir ki, hangi ilk görev için Türkler dört yüz yıldan beri kendi kanlarını akıtmaktadır, kendileri bunun için ne yaptı? En fazla yaptıkları da bazan Türk yaralıların tedavisi ve yaralarının sarılması için birkaç yüz bin lira göndermeleriydi ki, bunlar dul kalmış bir Türk kadınının acısının ve bir Türk yetiminin gözyaşlarının bedeli bile olamaz. Gecelerini rahat ve saadet yatağında, gündüzlerini ise kaygısızlığın çatılarının altında geçirenler, dört yüz yıldan beri kendi beden ve cesetlerini kana ve toprağa bulayanlara dil uzatma hakkına sahip midirler?

Her halükârda hilafet mevkiinin ilk amacı savunma ve cihad mekanizmasını kurmaktır. Bunu da son dört yüz yılda Türklerden başka herhangi bir millet veya hükümet gerçekleştirememiştir. Onun için, elimizde gereken delil ve belgeler olmasaydı bile sadece bu husus Osmanlı sultanlarının hilafet ve imametleri için yeterli olurdu.

Şurası da bilinmelidir ki, bütün bu bahis, geçen yüzyıllarda çeşitli İslâm devletlerinin varolmasına rağmen neden halifeliğe sadece Osmanlı sultanlarının layık oldukları sorusuyla ilgilidir. Ve çağımızda bütün İslâm devletleri ortadan kalkmışken dünya Müslümanları arasında neden Osmanlı saltanatının dışında hilafetin varlığı görülmüyor?

Büyük Fariza: Savunma
Savunma ile İlgili Hükümlerin Hakikatı

İslâmın şer'î vecibeler ve farzlarından biri "savunma"dır ki, çoğu kere iman ile küfür arasındaki çizgiyi belirlemektedir.

Bunun açıklaması şudur: Herhangi bir Müslüman devlete veya Müslüman nüfusa gayrımüslim bir topluluk saldırdığında, savunma için teker teker ayağa kalkmaları bütün dünya Müslümanlarına şer'î açıdan farz olur. Müslümanlar o devleti veya nüfusu kâfirlerin işgalinden kurtarmalı, eğer işgal kısa sürede gerçekleşmişse, işgale son vermek amacıyla bütün gücünü kullanmalıdır. Bu konuda Kur'an ve hadisin sayısız emirleri mevcuttur, bunlar o kadar biliniyor ki, dünyada çok az Müslüman bundan habersiz olabilir. Düşmana karşı İslâmı savunma ile ilgili şeriatın bu hükümleri İslâm nizamının temelini oluşturuyor. Bu sebeple savaşmak konusunda inen ilk âyet Hac suresinde bulunuyor: "Allah iman edenleri müdafaa eder. Şu da muhakkak ki Allah hain ve nankör olanları sevmez. Kendileriyle savaşılan müminlere, zulme uğramış olmaları sebebiyle savaşma konusunda izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma

mutlak surette kâdirdir. Onlar, sırf 'rabbimiz Allah'tır' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir" [Hac, 22/38-40].

Ancak bazı müfessirler, Bakara suresinin aşağıdaki âyetinin kıtal izniyle ilgili ilk emri içerdiğine inanmaktadır: "Size karşı savaş açanlara siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne adam öldürmekten daha kötüdür" [Bakara, 2/190-191].

İmam İbn Cerir, Ebu'l-Âliye'ye dayanarak savaşla ilgili inen ilk âyetin bu âyet olduğunu belirtmiştir. Kısacası, kital izniyle ilgili ilk âyet veya sure ya Hac ya da Bakara'dır. Bu iki âyet ve eş anlamlı âyetlerde Kur'an-ı hakim, amacı savunma olan[9] kıtal emrinin ilgili bölümünü açık seçik Müslümanlar için farz kılmıştır. Yani, kâfirlerin herhangi bir topluluğu Müslümanların herhangi bir devleti veya nüfusuna saldırdığında veya onları işgal ettiğinde Müslümanlar, kendi din kardeşlerine yardım için ayağa kalkmalıdır. Saldırganların saldırdığı gibi onlar da saldırmalı, savaş ve çarpışma ile ilgili hangi planı uyguluyorlarsa, onlar da onu uygulamalıdır. Ancak bu hususta şeriatın merhamet ve adaletle ilgili sınırlarını, -meselâ yaşlı erkek ve kadınlara, silahsızlara, kadınlara, din adamlarına veya dinî yerlere (mabetlere) vs. taarruzda bulunmak suretiyle- aşmak caiz değildir.

Şüphesiz savaş, katildir ve insan katli büyük bir kötülüktür. Ancak bu kötülükten daha büyük kötülük, insanların kendi nüfus ve hükümetleriyle yetinmemeleri ve başkalarının hak ve hürriyetlerini gaspetmeleri; Müslümanları tevhid yerine küfür ve şirkin emrine sokmak istemeleri; milletlerin tabii hürriyet haklarını ayaklarının altına almaya niyetlenmeleridir. Bunu önlemek için adım atılmazsa dünyada hiçbir millet hayatta ve ayakta kalamaz. O halde, büyük bir kötülüğü yok etmek amacıyla daha küçük bir kötülük benimsenmelidir. Bu zaten tabiatın ve hayat düzeninin evrensel yasası ve işlemidir. Çünkü böyle olmasaydı Allah hiçbir zaman savaş emrini vermezdi.

Kur'an, Muhammed suresinde kıtal emri ve savaşın hakiki gerekçesini de dile getirmiştir: "Savaşın, tâ ki, savaş bitene kadar" [Muhammed, 47/4]. Yani İslâmın asıl amacı dünyada evrensel barış ve huzurun kurul-

•••••

9 Yani cihat emrinin değişik biçim ve çeşitlerinden biri de kıtaldir. Kıtalin de iki çeşidi vardır: Savunma ve saldırı. Bu âyetlerde savunma emri verilmiştir. Saldırı emri diğer âyetlerde verilmiştir ve bunun sebep, şart ve yerleri farklıdır.

masıdır. Buna göre dünya tek bir millet ve bütün insan ırkı tek bir aile gibi yaşamalıdır. Ancak savaşan zalim ve haris kuvvetler ortada kaldığı sürece bu amaca varılamaz. O halde, ilk önce fesatçı ve cebredici güçlere karşı koymak ve onları ezip yok etmek şarttır. Güçlü ve kalıcı barış ancak barış amacıyla iyice savaşmakla kurulabilir. "Savaşın, tâ ki, çarpışan düşmanlar ezilip yok olana kadar" [Muhammed, /47/4].

Katillerin kanı akıtılmadıkça maktullerin kanının akması durmayacaktır. "Sizin için kısas (ölümünde huzurlu) hayat(ın garantisi) vardır" [Bakara, 2/179].

Nitekim, dünya, savaş ve savaşa yol açan sebeplerden vazgeçinceye kadar savaşmak, hiçbir zaman durmamak ve dünyada savaştan herhangi bir eser kalmayıncaya kadar savaşmak emrolundu. "Savaş, silahlarını teslim edinceye kadar" [Muhammed, 47/4] yani, savaş tamamen sona erinceye kadar savaşın. Allah'ın toprağını kan gölüne çeviren fasit ve bâtıl güçler ortadan tamamen kalkmalıdır. Kur'an'ın dediğine göre bu evrensel barış süreci bir gün mutlaka başlayacaktır. O süreç ancak bütün dünya, İslâmın barış ve kardeşlik mesajına uyduğu zaman başlayacaktır. (...).[10]

•••••

10 Eserin 218-261 sayfaları arasında yer alan ve "savunmanın faziletileri", "savunma hakkındaki kesin hükümler" konularını işleyen kısımlar, doğrudan hilafet konusuyla alakalı olmadıkları için tercümeye alınmamıştır. [İ.K.].

CEZİRETU'L-ARAP (ARAP YARIMADASI, HİCAZ) VE MUKADDES BELDELER

Merkezî Yer (Merkez-i Arzî)

Hiçbir millet, merkezî yeri olmadan yaşayamaz. Herhangi bir eğitim ve öğretim, kurulu ve devam eden dershanesi olmadan ayakta kalamaz. Hiçbir akarsu daimi bir kaynağı olmaksızın akamaz.

Güneş sisteminin her yıldızı ışık ve ısısını sadece kendi güneş merkezinden alır. Onun bu üstün çekimidir ki bütün bu asılı duran mekanizmayı ayakta tutuyor.

İşte bu ilâhî kanun üzerinde ilâhî şeriatın bütün toplumsal hükümleri bina edilmiştir. O halde nasıl ki İslâm, ümmetin beka, hak ve hidayeti için her türlü merkezler belirlemiş ise yeryüzünün de kıyamete kadar kalacak bir merkezinin olması gerekiyordu.

Burada açıklanması için yerimiz müsait değil; sayısız maslahat ve hikmet sebebiyle İslâm bu merkezî yer için Hicaz topraklarını seçti. Yeryüzünün bu göbeği, dünyanın son ve daimi hidayet ve saadeti için merkezî kaynak ve mânevî dershane olarak belirlendi. Ve Hicaz toprakları, Ceziretu'l-Arap'ta yer aldığı için İslâmın ilk doğum yeri ve ilk kaynağı oldu. Bu sebeple, İslâm merkezinin çevresi ile ilgili emir de asıl merkez gibi olacaktı. Dolayısıyla, "verimsiz ve ıssız Hicaz toprağını" çevreleyen bütün bu topraklar bu emre dahil oldu.

"Merkezî yer" veya "yeryüzü merkezi"nden kasıt İslâm davetinin cihanşümul ve çok milletli bir davet olmasıyla alakalıydı. Bu davet belli bir ülke veya milletle sınırlı değildi. Müslümanların milliyet cüzleri bütün yeryüzüne dağılmak ve yayılmak içindi. Onun için bütün bu dağınık ve yayılmış cüzleri daimi müttehid bir milliyetin oluşumunda kullanmak

amacıyla belli bir yerin tayin edilmesi gerekiyordu. Bu yer bu dağınık ve yayılmış parçalar için birlik ve dirlik görevini gören bir merkezî nokta olacaktı. Bütün dağınık parçalar oraya gelip toparlanacak ve birleşecekti. Bütün dallar orada yekvücut olacaktı ve bir köke bağlı kalacaktı. Her dal bu kökten hayat bulacak, her pınar bu kaynaktan akacaktı. Her yıldız bu güneşten ışık ve ısı alacaktı. Her uzaklık böylece yakın olacaktı. Her hareket bunun etrafında dönecekti. Her dağınıklık ve kargaşa bundan birlik ve bütünlük elde edecekti.

Aynı yer bütün ümmetin eğitim ve hidayeti için bir merkezî dershane görevini yapacaktı. O, bütün yeryüzüne dağılmış çokluk için yeni bir birlik noktası olacaktı. Bütün dünya soğuyup buz gibi olsa bile oranın ocağı ve fırını hiç sönmeyecek, bütün dünya karanlığa gömülse de orası apaydınlık kalacaktı. Bütün dünya ademoğlu arasındaki savaş ve kavga, fitne ve fesat yüzünden kan gölüne dönse bile bu köşesi barış ve rahmet cenneti olmaya devam edecekti.

Dünya küfür ve şirkin hangi fırtınası altında olursa olsun, orası gerçek tevhid ve Allah'a katışıksız ibadetin öyle bir evi olacaktı ki, oraya sadece Allah ve O'nun sadakatinin düşüncesi veya sesi ulaşabilirdi.

Orası dünyaya yayılmış olan nesiller için bir ortak ve uluslararası mesken olacaktı. Parçalanmış ve bölünmüş milletler orada bir araya gelecek, dağılmış kuşaklar orada derlenip toparlanacaktı. Nasıl ki kuşlar kendi yuvalarına doğru uçar ve pervaneler ışığa doğru hücum ederse, insan toplulukları ve milletlerin kervanları da o tarafa koşacak ve oraya varan bütün kara ve deniz yolları yolcu ve kervanlarla dolup taşacaktı.

Dalların yeşilliği köke bağlıdır. Eğer ağaçların kökü sağlamsa dallar ile yaprakların solmasıyla bağ kurumaz. On dal keserseniz yirmi dal çıkıverir. Aynı şekilde bir milletin merkezî yeri emniyette ise, onun parçalarının dağılmış olmasıyla ölmez. Merkez ayakta duruyorsa, bütün parçalar yok olsa bile, yeni dallar çıkar, yeni hayatlar oluşur.

Müslümanların ictimaî dairesi için halife ve imamın varlığı nasıl merkez olarak belirlenmişse küresel genişliği ve dağılımı için İbrahimî kürenin Kâbetullah'ı, onun toprağı Hicaz, ve ülkesi Ceziretu'l-Arap daimî merkez yapılmıştır.

Aşağıdaki âyetler bu anlamı taşımaktadır: "Allah, Kâbe'yi hürmete layık ev ve insanların kalış ve oturuşlarına sebep kılmıştır" [Mâide, 5/97]. "Ve o zaman biz Kâbe evini, insanların toplanma merkezi ve barış evi yaptık" [Bakara, 2/125]. "Onun sınırları içine giren için herhangi bir korku ve endişe yoktur" [Âl-i İmran, 3/97].

Ve tahvil-i Kâbe veya kıblenin değiştirilmesinin hikmeti de insanların anladığı gibi değil, bu amaçla idi: "Ve siz nerede olursanız olun, yönünüzü o yana doğru çevirin" [Bakara, 2/150].

Bu yer, yeryüzünün merkezi seçildiği için milletin bütün fertleri için, nerede olurlarsa olsunlar, yönlerini buna doğru çevirmeleri ve günde beş vakit kendi millî merkezlerine yönelmeleri gerekli kılındı. Şurası da unutulmamalıdır ki, haccın diğer sayısız maslahat ve hikmetlerinin yanısıra şu maslahatı da vardır ki, bütün ümmeti, bütün yerküresini ve dünyanın bütün milletlerini bu merkezî noktaya her zaman için bağlı hale getirmesidir. "İnsanlara haccı ilân et ki gerek yaya olarak gerekse nice nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler" [Hac, 22/27].

Şer'î Hükümler

Bu merkezin kuruluşu için gerekli olan ilk şey, bunun her zaman için sadece İslâma vakfedilmesiydi. Bu özellik iyice belirlenmedikçe ümmet için bu merkeziyetin gereken amaç ve maslahatları elde edilemezdi.

Nitekim Müslümanlara, "Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" [Tevbe, 9/28] dendi. Yani burada Müslüman olmayanlar oturamayacak, ayrıca buraya herhangi bir şekilde giremeyecekti. İslâm uleması "Mescid-i Haram"dan kasdın sadece Kâbe ve etrafı değil, bütün Harem toprakları olduğu konusunda görüş birliği etmiş ve bunun için çok sayıda delil sunmuşlardır.

Aynı şekilde Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkas, Enes, Cabir, Ebu Hüreyre, Abdullah b. Zeyd, Râfi b. Hadîc, Sehl b. Hanif ve diğer büyük sahabilerden rivayet olunan sahih hadislerden, Medine topraklarının da Mekke haremi kadar kutsal ve 'Îr ve Sevr'in bunun çevreleri olduğu sabit olmuştur.

Bu hükümler özellikle merkezin kendisiyle ilgiliydi. Çevresine, yani Ceziretu'l-Arap'a gelince, bunun için bu kadar ihtimama gerek olmamasına rağmen, halis bir İslâm diyarı veya devleti olması gerekiyordu ki, İslâm merkezinin etrafı ve civarı, vatanı ve menşei her zaman için Müslüman olmayanların etki ve tecavüzlerinden mahfuz kalabilsin.

İslâm doğduğu zaman Ceziretu'l-Arap'ta müşrik Arapların dışında Yahudi ve Hıristiyanların da hatırı sayılır bir topluluğu vardı. Medine'de ise Yahudilerin çeşitli kabileleri vardı. Yahudiler Hayber'e de hakimdi. Yemen'de ise Necranlı Hıristiyanlar yaşıyordu.

Medine toprakları bizzat Hz. Peygamber zamanında Yahudilerden arındırılmıştı. Medine'den çıkarılan son Yahudi cemaatleri Benî Keynuka ve Benî Hâris'ti.

Buharî ve Müslim'de bu son ihraç ile ilgili hadis Ebu Hüreyre'nin rivayetiyle nakledilmiştir. Resulullah sahabe ile birlikte Yahudilerin dershanesine gitti ve buyurdu: "Ey Yahudi cemaati! İslamiyeti kabul edin, kurtulun". Sonra şöyle dedi: "Biliniz ki burası Allah ve Resulü'ne aittir. Ben sizi bu memleketten çıkarmaya karar verdim. Dolayısıyla mal ve mülklerinizi satmak istiyorsanız satın. Yoksa şunu bilin ki bu memleketin hükmü sadece Allah ve Resulü'ne aittir. Bu memleket İslâma ayrılacaktır. Burada kalan gayrımüslimler ihraç edilecektir". İmam Buharî'nin "Ceziretu'l-Arap'tan Yahudilerin ihracı" başlığı altında yer verdiği hadislerden biri Yahudilerin Medine'den ihracıyla ilgili yukarıdaki hadistir.

Aynı bölümde ikinci rivayet Hz. İbn Abbas'a aittir. Bu rivayete göre Resulullah'ın ölüm döşeğinde vasiyet ettiği üç şeyden biri müşriklerin Ceziretu'l-Arap'tan çıkarılmasıydı. İmam Buharî, sözkonusu bölümde sadece Yahudilerin sınır dışı edilmesinden bahsetmiştir. en çok Bundan istidâl edilecek şey, Müslüman olmayan bütün milletlerden Yahudilerin Tevhide inanmış olmalarıydı. Yahudiler sınır dışı edildikten sonra diğer milletlerin sınır dışı edilmesi için gerekçe zaten sağlanmış oluyordu.

Hz. Ömer'in rivayetinde "Yahudiler ve Hıristiyanlar" (*Yehûd ve'n-Nasârâ*) ifadesi kullanılmıştır: "Yahudi ve Hıristiyanları mutlaka Ceziretu'l-Arap'tan çıkaracağım, Müslümanlardan başka kimseyi bırakmayacağım".[11] Bu hususta Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Aişe'nin rivayetleri de vardır. Resulullah'ın en son vasiyeti, "Ceziretu'l-Arap'ta iki din bir arada kalmasın, yani burası sadece İslâma mahsus olsun"[12] şeklinde idi. Bu hususta İmam Malik *Muvatta*'da Ömer b. Abdülaziz ve İbn Şihab'ın mürsel hadisinden söz etmiştir. Bu rivayetler Hz. Aişe'ye kadar çıkıyor. Hafız Nevevî bu konuda İmam Buharî'yi taklit etmiş ve "Yahudilerin ihracı"ndan söz etmiştir. Hafız Münzirî ise *Müslim*'in Telhîsi'nde "Ceziretu'l-Arap'tan Yahudi ve Hıristiyanların ihracı" başlığını kullanmıştır. Benzer rivayetler İmam Ahmed b. Hanbel ile Humeydî'nin *Müsned*'inde, Beyhakî'nin *Sünen*'inde ve diğerlerinde değişik şekillerde yer almıştır.

Şer'î hükümler iki türlü olur. Birinci tür hükümler ferdin ıslahı ve tezkiyesiyle ilgilidir; meselâ bütün emir ve nehiyler ile farz ve vacipler. İkin-

•••••

11 Buharî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Tirmizî.

12 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*.

ci tür hükümler ümmetle alakalı millî ve ictimaî farzlar, görevler ve ülke siyasetiyle ilgili hükümlerdir; meselâ ülkelerin fethi ve siyasî, mülkî kanunlar.

Sünnet-i ilâhiye şu şekilde cereyan eder: İlk tür hükümler bizzat şâri'in hayatında ve dünyadan ayrılmadan önce gerçekleşir. Ancak ikinci tür hükümler için böyle olması gerekmez. Pek çok emrin gerçekleşmesi için belli zaman ve süreçlere ihtiyaç olur ve bunlar şâri'in ölümünden sonra uygulanabilir. Dolayısıyla, bunlar ya önceden haber verme ya da vasiyet şeklinde beyan olunur.

Bahsettiğimiz konu da ikinci tür hükümlere dahildir. Bu bakımdan bunun Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleşmesi gerekli değildir. Ancak kendisi Yahudiler ile Hıristiyanları sınır dışı etme işlemini başlatarak buna örnek oluşturmuş, planın tamamlanması için de haleflerine vasiyette bulunmuştu. Nitekim Hz. Ömer zamanında bu plan tamamlandı, zaten Hayber Yahudileri de türlü entrika, terbiyesizlik ve itaatsizlikleriyle buna imkân hazırladılar. Dolayısıyla Hz. Ömer bu vasiyeti ayrıntılı olarak inceledi ve bunun doğru olduğuna karar verince bütün sahabeyi toplayıp kararını açıkladı. Sahabe de kararı destekledi. Böylece Yahudiler Hayber ve Fedek'ten ihraç edildi. Aynı şekilde Necran Hıristiyanları da sınırdışı edildi. İmam Zührî, İbn Utbe'ye ve İmam Malik, İbn Şihab'a dayanarak bunu anlatmıştır.

İmam Buharî ise Hayber Yahudilerinin ihracını "Kitabu'ş-Şurût"ta dile getirmiştir. Hafız Askalânî'nin anlattığına göre Hz. Ömer'in sınırdışı ettiği ehl-i kitabın sayısı 40 bindi.

O halde şeriat kanunları ve bunca rivayet ve hadisler mûcebince, -halifenin geçici olarak belli bir gruba [Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilere] herhangi bir inandırıcı sebeple izin vermesi dışında- Ceziretu'l-Arap'ın sadece Müslüman nüfusa tahsis edildiği sabit olmuştur. Bu husus apaçık ortadadır. Şeriat Ceziretu'l-Arap'ta gayrımüslimlerle Müslümanların yani iki dinin yanyana bulunmasına karşı olduğuna göre buraya Müslüman olmayanların tasallutu veya egemenliği nasıl kabul edilebilir?

Ceziretu'l-Arap'ın Sınırları

Şimdi Ceziretu'l-Arap'tan ne kastediliyor? Bunun için uzun ve ayrıntılı bahse gerek yoktur. Hadislerde kullanılan ifade "Ceziretu'l-Arap"dır ve şunu biliyoruz ki aklen ve usulen güçlü bir sebep veya gerekçe olmaksızın bunu değiştiremeyiz. Şâri', "cezire" (ada) kelimesini kullanmıştır. Ve o

zamandan beri herkes bu kelimeden hangi ülke ve insanların kastedildiğini biliyor.

Bütün tarihçiler ve eski ve yeni bütün coğrafyacılar, Arabistan'a, üç tarafı deniz ve bir tarafı nehirle çevrili olduğu için "cezire" denildiğinde birleşmiştir. Yani üç tarafında Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Akdeniz ile Kızıldeniz varken dördüncü tarafında Dicle ve Fırat vardır.

Bu hususta *Fethü'l-Bârî* ve *Nihaye*'de İmam Zührî ve diğerlerinin ifadeleri bu yöndedir. Sözlüklerde de benzeri ifadelere rastlıyoruz. Örneğin *Kamus* ve *Muhitü'l-Muhit* adlı eser ve bazı ansiklopedik eserlerde aynı ifade kullanılmıştır. Bunların hepsinin özeti Ceziretu'l-Arap'ın üç yanında deniz ve bir yanında Dicle ve Fırat nehirlerinin bulunmasıdır.

En ayrıntılı coğrafî bilgileri Yakut Hamevî *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eserinde vermiştir. Arapçada coğrafya alanında bundan daha ayrıntılı bir eser yoktur. Burada verilen ayrıntılara göre Arabistan'ın bir ada olarak ün salması denizler ve nehirlerle çevrili olmasından dolayıdır. Fırat nehri Rum [Anadolu] beldelerinden başlayıp Arap sınırlarına giriyor; sonra Irak'tan geçip Basra'da denize ulaşıyor. Umman, Hadramut, Aden ve Yemen Arabistan'ın güney uçları ve kıyılarıdır. Cidde, Mekke ve Hicaz da kıyı bölgeleri sayılır. Denizin öbür tarafında Mısır var. Burada Kızıldeniz'e rastlıyoruz. Filistin ve Ürdün de bu büyük adanın kara parçalarıdır. Beyrut ve çevresinde de deniz vardır. Kısacası, Arabistan'ın dört tarafında su var. Akdeniz ile Kızıldeniz arasındaki kara parçasında yine su var, çünkü buraya Sudan'dan gelen Nil nehri varıyor ve Akdeniz'e akıyor. İşte bu Arap Adası (Ceziretu'l-Arap) Arap milletinin doğum yeri ve yurdudur.

Bu ayrıntılardan anlaşılıyor ki, Arabistan'ın ada (cezire) veya yarımada olmasının en büyük nedeni Dicle ve Fırat nehirleridir. Zira bu nehirler Arap sınırlarına girmiş olmasaydı, Arabistan'a ada demek konusunda bir tereddüt olmayacaktı.

Mescid-i Aksa ve Mukaddes Topraklar

İslâmın kutsal yerlerinden söz edilirken Harem-i Mekke (Kâbe) ve Harem-i Medine'nin (Mescid-i Nebevî) yanısıra Beytü'l-Mukaddes (Beytü'l-Makdis, Kudüs) ve topraklarının da Müslümanlar için daha az öneme sahip yerler olmadığı unutulmamalıdır.

İslâm sadece üç yere itaat ve sevap için yolculuk izni vermiştir. Bu üç yer arasında nasıl ki Mekke ve Medine'den söz ediliyorsa Kudüs de aynı

şekilde zikrediliyor. Buharî ve Müslim'in meşhur rivayetinde deniliyor ki: "Mescid-i Haram, Medine (Mescid-i Nebevî) ve Mescid-i Aksa gibi üç yerin dışında başka yerlere ziyaret ve itaat amacıyla yolculuk yapılmasına izin yoktur". Bu demektir ki, şer'î açıdan dünyada en kutsal yerler buralardır ve ancak buraları ziyaret etmek için yolculuk zahmetine katlanılabilir.

Bu sebeple, Müslüman imamlar Mescid-i Aksa'yı ziyaret niyetinin Medine'de Mescid-i Nebevî'yi ziyaret ve [Mescid-i Haram'da ifa edilen] hac ile umre kadar yerine getirilmesi gereken bir vecibe olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunların dışında herhangi bir yeri ziyaret etmek Müslüman imamlara göre vacip olmayacaktır. Bu bakımdan Kudüs toprağının Müslümanların dinî hükümleri ve inançları bakımından ne kadar önemli olduğu ortadadır.

İşte bu mukaddes topraklar için Allah Yahudilere vaatte bulunmuş ve vaadini yerine getirmişti. Ne var ki onlar bu vaade ve güvene layık olamadılar. Dolayısıyla dünyadaki hakimiyet ve güçleri ellerinden alındı. Sonra Hıristiyanlar onlara galip geldi, onlardan sonra da Müslümanlar Allah'ın vaat ettiği mirasın sahibi oldular. Kur'an-ı Kerim'de bunun müjdesi verildi. Hz. İbn Abbas, "Andolsun Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da 'Yeryüzüne (arz'a) iyi kullarım vâris olacaklardır' diye yazmıştık" (Enbiya, 21/105) âyetindeki "el-arz"dan Kudüs ve Filistin'in kastedildiğini rivayet etmiştir. Yani bu beldelerin hakimiyetinin Müslümanlara geçeceği müjdelenmişti.

Bundan dolayıdır ki, Müslümanlar bu mukaddes toprakları Allah'ın bir lütfu ve emaneti ve bunu korumayı tıpkı Haremeyn kadar önemli saymıştır. İşte bu dinî inançtan dolayıdır ki, sekiz haçlı seferine rağmen Avrupa'nın birleşik güçlerine karşı Müslümanlar galip geldi. Oysa siyasî açıdan Müslümanlar güçlerinin zirvesinde değildi; bir çöküş ve yıkılma dönemini yaşıyorlardı ve İslâm dünyası çeşitli hükümet ve devletlere bölünmüştü. O tarihten bugüne kadar bu beldelerin yönetimi İslâm halifesine bağlı kalmış ve bizzat Hıristiyan Avrupa da dünya barış ve istikrarı için bunun böyle olmasının doğru olacağına karar vermiştir. Dolayısıyla bugün Ortaçağ tarihi tekrarlanmaya çalışılır ve burası İslâm yerine Hıristiyanlık veya Yahudiliğin egemenliği altına alınmaya çalışılırsa dünya Müslümanlarının sessiz kalacağı düşünülemez. Onlar da haçlı seferleri tekrarlanırken bunun ikinci kısmını gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

Burası Müslümanların dinî ziyaret yeridir. Onların ilk kutsal kıbleleridir. Burası imanlarının ve dinlerinin bir parçasıdır. Buraya Yahudiler ikti-

dar sahibi yapılır veya bir Hıristiyan hükümet kurulursa, bu sadece Müslümanların nüfuslarına değil şeriatlarına karşı da meydan okuma anlamına gelecektir. Bu da Müslümanların sözkonusu meydan okumayı kabul etme mecburiyetinde kalmak veya mukaddes yerlere bağlılıklarından ve buraları korumaktan vazgeçmemek seçenekleriyle karşı karşıya kalmaları demek olacaktır.

Bahsin Özeti

1. İslâmın şer'î kanununa göre her dönemde Müslümanların bir halife ve imamı olması gerekir. Halifeden kasıt, Müslümanların korunması, şeriatın icrası ve uygulaması konusunda tam bir güce sahip olan ve düşmanlara karşı koyma durumunda bulunan egemen Müslüman hükümdar, hükümet ve devlet sahibi demektir.

2. Halifeye itaat ve onu desteklemek her Müslümana farzdır ve Allah'a, Resulü'ne itaat etmek gibidir. Halifeye itaat etmeyen Müslüman, İslâm cemaatından ayrılmış sayılır. Halife ile savaşanlara fiilen katılan veya yardım eden aslında Allah ve Resulü'ne kılıç çekmiş olur. O, namaz kılsa, oruç tutsa da İslâmdan çıkmış demektir.

3. Bir halifenin hükümetinin kurulduğu, düzenin tesis edildiği bir durumda bir Müslüman ona itaat etmez veya kendi hükümetini ilân ederse asidir ve katli vaciptir.

4. Osmanlı sultanları yüzyıllardan beri "İslâm hilafeti" makamında bulunuyor ve halen şeriat açısından onlar bütün dünya Müslümanlarının halife ve imamlarıdır. Dolayısıyla, onlara itaat etmek ve destek vermek bütün Müslümanlara farzdır. Kim onlara itaatten yüz çeviriyorsa İslâmın dairesinden çıkıyor ve İslâm yerine cahiliyenin dairesine girmektedir. Kim onlarla savaşıyor veya düşmanlarıyla bir oluyorsa, o Allah ve Resulü'yle savaşmaktadır.

5. Bu emir ve kural sadece İslâm halifesi için geçerli değildir, aksine ne zaman Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında bir çatışma ve savaş sözkonusu olursa bir Müslümanın Müslüman olmayanlarla bir olup Müslümanlara karşı savaşması veya düşmanlara yardım etmesi şer'î açıdan caiz değildir. Ederse, Kur'an nasslarına göre İslâm cemaatından çıkarılacak ve Cehenneme girecektir.

6. Herhangi bir İslâm devletine veya topluluğuna Müslüman olmayanlar saldırır yahut saldırmayı planlarsa veya Müslümanların bağımsızlık ve özgürlüklerine herhangi bir şekilde darbe vurmak isterse, her böl-

ge ve ülkenin Müslümanlarına, sırasıyla yardım etmek ve saldırganlarla savaşmak farz olur; özellikle saldırganların daha güçlü olmaları ve onlara karşı Müslüman devlet ve cemaatının zayıf ve karşı koyamayacak vaziyette olması halinde. Bu durumda cihadın farz oluşu farz-ı kifaye değil, namaz ve oruç gibi farz-ı ayn olacaktır.

7. Eğer İslâm halifesini kuşatan düşmanlar topluluğu, onun karşı koyamayacağı kadar güçlüyse ve dünya Müslümanlarının bütününün yardımı olmaksızın İslâm devletinin korunması mümkün görünmüyorsa, bütün dünya Müslümanlarının kendisine yardım etmeleri farz olacaktır. Onlar halifeye mümkün olduğu kadar yardım etmeli ve düşmanlarına karşı koymalıdır.

8. İslâmın şer'î hükmüne göre Ceziretu'l-Arap Müslüman olmayanların nüfuzundan kurtarılmalıdır. Buna Irak'ın bir bölümü ve Bağdat da dahildir. Dolayısıyla, Müslüman olmayan bir devlet veya hükümet bu bölgeyi işgal etmek veya İslâm hükümetinin yönetiminden koparıp kendi etki alanına sokmak isterse, bu sadece bir İslâm devleti veya hükümetinin yok olması veya İslâm dünyasından kopması değil daha vahim bir durumun ortaya çıktığı anlamına gelecek; İslâmın merkezî toprağının küfrün etkisi altına girdiği mânasını taşıyacaktır. Bu durumda bütün dünya Müslümanlarının bu işgale son vermek için ayağa kalkmaları ve bütün güçlerini kullanmaları gerekecektir.

9. İslâmın kutsal yerleri sözkonusu olunca, Kudüs de Haremeyni'ş-Şerifeyn kadar mukaddesdir. Bunun için Müslümanlar yüz bin şehit vermiş ve Avrupa'nın sekiz haçlı seferine karşı koymuştur. Dolayısıyla, bütün Müslümanlar bu kutsal yerin tekrar gayrımüslimlerin, özellikle Hıristiyan devletlerin eline geçmesine fırsat vermemelidir. Eğer böyle bir şey olursa buna karşı koymak ve savunma yapmak, sadece oranın Müslüman nüfusuna değil aynı zamanda bütün dünya Müslümanlarına farz olacaktır.

10. Bu durumda Müslümanlara şer'î açıdan farz olan şeylerden birincisi "terk" ve ikincisi "ihtiyar"dır. "Terk", İngiliz hükümetiyle ilgili bütün yardım ve mallar ile unvanları "terk" etmek demektir. "İhtiyar"dan kasıt, savunma farizasının yerine getirilmesiyle ilgili bütün imkân ve kaynakları benimsemek ve seferber etmektir.

MÜSLÜMANLARIN HALİFESİ VE İNGİLİZ HÜKÜMETİ

İslâmın emri, kendi takipçileri için böylesine değişmez ve kalıcı iken 14 Ağustos 1914'te Dünya Savaşı'nın bir kıvılcımı Orta Avrupa'ya düştü ve bu patlayıcı madde göze görünür görünmez devasa bir yangın gibi bütün dünyayı sardı. Bu savaş kısa bir süre içinde Hint Müslümanları için kritik bir hal aldı. Yani Müslümanların halifesinin orduları da savaşa girdi ve İngiltere, Türkiye'ye karşı savaş ilân etti.

Bu savaş ilânıyla ilgili haber Hindistan'da resmen duyurulduğu zaman aşağıdaki hususlara da dikkat çekildi:

1. Türk hükümetine karşı savaşımız saldırı değil savunma niteliğindedir. Biz (İngiltere) iki ay boyunca her türlü muhalif ve savaş niteliğindeki hareketlere sabrettik ve dayandık ve savaşı önlemek için elimizden gelen çabayı harcadık. Ne var ki, Türk hükümeti saldırılarını sürdürdü. Şimdi biz savaş ilân etmek zorunda kaldık.

2. Hindistan Müslümanları, bu savaşta bizim veya müttefiklerimiz tarafından dinî duygularını incitecek herhangi bir eylemde bulunulmayacağı konusunda emin olmalıdırlar. Aralarında Irak'ın da bulunduğu Müslümanların bütün kutsal yerleri güvende olacaktır. Bunlara tam olarak saygı gösterilecektir. İslâmın kutsal hilafet makamına karşı herhangi bir teşebbüste bulunulmayacaktır. Bizim savaşımız, Müslümanların halifesine veya İslâma karşı değil, şu anda Almanya'nın etkisi altında olan Türk [Erkân-ı Harbiye] Nezareti'ne karşıdır. İngiliz hükümeti bu konuda sadece kendi namına değil bütün müttefikleri namına sorumluluğu üstleniyor.

Bu, 1 Kasım 1914'te Hindistan'daki İngiliz hükümeti tarafından savaş ilânı duyurusuyla beraber yapılan resmi açıklamanın özetidir. Bu açıklama ve ilân Hindistan'ın her köşesinde yapıldı ve bütün Müslümanlara ile-

tildi. Yani, İngiliz yönetimindeki Hindistan'da hiçbir Müslüman evi yoktu ki bu açıklamadan habersiz olsun. Daha sonra, *Near East* gibi gazetelerden öğrendik ki, benzeri açıklamalar Mısır ve Sudan'da da yapılmış.

Bu açıklamadan sonra, İngiltere ve Hindistan'daki yetkililer sürekli olarak bu tür açıklamalar yapmışlardır. Kısacası, bu tür ilân ve açıklamaların bu kadar yaygın ve sürekli bir şekilde yapıldığının başka bir eşini görmek mümkün değildir.

O sırada savaş meydanında durumun ne olduğunu anlatmaya sanırız gerek yoktur. İngiliz hükümetinin kendini korumak için savaş alanında yüz binlerce asker ve topa ne kadar ihtiyacı var idiyse ondan daha çok galiba bu açıklama ve ilânların gereken etkiyi yapmasını beklemeye ihtiyacı vardı. Şayet o zaman Hindistan Müslümanlarında azıcık bir huzursuzluk meydana gelseydi, düşünün savaşın tarihi nasıl değişiverirdi?

Bu açıklama ve ilânın sonucu beklendiği gibi oldu. Yani Hint Müslümanları şüphe ve tereddüte düştü. Ahmak ve hilebaz ulema Türklerin İngiltere'ye ve müttefik devletlere saldırdığına inanarak şer'î durumun savunma değil, saldırı ve tecavüz olduğu kanaatine vardı ve dolayısıyla (Osmanlıların yanında) bu savaşa katılmanın farz-ı ayın değil farz-ı kifaye niteliğinde olduğuna karar verdi. Onlara göre böyle bir durumda şer'î açıdan Hint Müslümanlarının bu savaşa katılmaları gerekmiyordu. Genelde ise Müslümanların düşüncesi şuydu: İngiliz hükümeti sadece kendini savunuyor, amacı İslâm ülkelerini işgal etmek veya İslâm halifesinin hükümetini veya iktidarını zedelemek değildir. Ayrıca, Müslümanlara ait kutsal yerler, yani Ceziretu'l-Arap ve Kudüs vs. her durumda güven içinde olacaklar. Bu hususta sadece İngiliz hükümeti değil, diğer müttefiklerin hükümetleri de gereken güvenceyi vermişlerdir.

Çok üzülerek söylemeliyiz ki ne Müslümanların bu dinî kararı doğru idi, ne de onların bu vaat ve açıklamalara inanmaları. Müslümanlar geçen on üç yüzyıllık tarihlerinde nadiren böylesine millî ve dinî hata yapmıştır ki bu hatalarının ilk taksidi bugün gözlerimizin önündedir.

Şimdi kısa bir süre için, "Şeriatin hükümlerine göre bu karar ne kadar doğru idi?" sorusunu unutun. Sadece şu açıdan bakın; inanılan söz ve vaatler nasıl idi? Geçmiş toplumlarda olduğu gibi bugünkü toplumda da insanların verdikleri söze bağlı olmaları beklenir. Ne var ki, XX. yüzyılın uygarlığında hükümet ve devletlerin sözlerinde doğru ve dürüst olmaları gerekmiyor. Hele o devlet ve hükümet güçlü ise, ondan ahlâklı ve dürüst olması hiç beklenmez. Anlaşmaya uymak ve sözü tutmak zayıf devlet ve hükümetler için bile gerekli görülmez iken, mahkum, mazlum ve çaresiz

bir reayanın ki, -sadakati ve emre uyma konusunda bir köpek kadar ezik ve sessizdir-, doğru sözlü ve dürüst olması nasıl beklenebilir?

İngiliz hükümetinin Napolyon zamanından bugüne kadar kendi sözlerini ne kadar ve nasıl tuttuğunun ibret verici ayrıntısı tarih sayfalarında yer almıştır.

1815'te Bellerophon adlı İngiliz gemisine binerken Napolyon da İngiltere'nin sözlerine güvenmişti. Ancak dediği gibi, "İngiltere elini uzatıp kendisini konuk etmek istedi, ancak davetini icabet edip oraya gidince onu ortadan kaldırdı".

St. Helena'nın yalçın kayaları bugün dahi denizdeki fırtınalar arasında İngiliz vaatlerinin ahlâkî değerlerini bütün dünyaya haykırmaktadır.

4.8.1915'te Waterloo'daki savaştan sonra Paris şehri müttefik kuvvetlere teslim edilirken Fransızlar İngilizlerle anlaşma denen bir şey imzalamışlardı. Bu anlaşmayı bizzat İngiliz savaş kahramanı Wellington dükü imzalamıştı. Tabii, Fransızlar da bu konuda İngilizlere güvenmiş ve inanmıştı. Ancak Paris işgalinden sonra olup bitenlere yine tarih şahitlik etmiştir ve bununla ilgili kanlı hikâyeler bizzat İngiliz tarihçilerin kalemlerinden öğrenilebilir.

Hindistan'ın kendisinin yüz yıllık tarihi de buna şahittir. Bu hususta başka ülkelere bakmaya ne gerek var? Bütün bunlara rağmen Müslümanlar İngilizlere inandılar ve savaşın sonuçlarından emin oldular. Paraları, canları ve ülkenin bütün kaynakları hesapsız kitapsız harcandı. Dünyanın son İslâm hükümeti ve hilafetine son verilmesi için her şeyleri kullanıldı ve İslâm hilafeti sona erdirildi.

Savaş sırasında bu (yersiz) güvenin bütün sonuçları birer birer ortaya çıkmaya başlamıştı. İngiliz kuvvetleri Ceziretu'l-Arap'ın kutsal topraklarına dahil olan Bağdat'ı ele geçirmişlerdi. Bizzat Harem-i Mekke sınırları içerisinde komplolarla ayaklanma başlatıldı ve bundan dolayı buranın onuru ayaklar altına alındı. Ne var ki, Hint Müslümanlarının güveni sarsılmadı ve bunları savaşın geçici durumları sandılar ve savaş sonrası barışın kurulmasından sonra İngiltere'nin açıklamalarında yer alan sözlerin yerine getirileceğini beklediler.

Bugün ve Gelecekteki Durum ve Şer'î Hükümler

Şimdi biz savaş sonrası bu açıklama ve sözlerin sonuçlarının ne olduğuna ilişkin bahsimizi kasden bir kenara bırakıyoruz. Biz burada savaş sı-

rasında da devam eden bu tür açıklamaların ayrıntılarını vermeyeceğiz. Meselâ 5 Ocak 1918'de İngiltere başbakanının konuşması dikkate değerdir. Bütün bu hususlar dünyanın gözleri önünde cereyan etmiştir ve bunları tekrar aydınlatmaya gerek yoktur.

Biz burada sadece bir şeye karar vermeliyiz. Bunun dışında ne bizim için ne de hükümet için düşünülecek bir şey kalmıştır. Şimdi mesele sadece bugün ve gelecekteki durumun ne olduğu veya olacağıdır.

Şeriatle ilgili hükümlerden biz yukarıda söz ettik. O halde, eğer bugünkü durumda bir değişiklik olmaz ve barış adına halen görüldüğü gibi İslâm hilafetine karşı saldırgan savaş eylemini gerçekleştirirse, sonuçları aşağıdaki gibi olacaktır:

1. Müslümanların halifesi savaşa katıldığı zaman İngiltere hükümeti saldırının kendi tarafından değil halife tarafından olduğunu söylemişti. Oysa şimdi durum tamamen farklı olup Müslümanların halifesi herhangi bir gayrımüslim ülkeye veya hükümete saldırmamıştır. Bunun aksine gayrımüslim hükümetler Müslüman nüfuslara ve İslâm halifesinin hükümetine egemen olmaya çalışmakta ve Müslümanların halifesine saldırmaktadır. Dolayısıyla, bu durumda değişiklik olmaz ve geçici barıştan sonra da bu durum böyle devam ederse Müslümanlar için kesin savunma ve seferberlik durumu meydana gelecektir. Yani o zaman bütün Müslümanlara cihat farz olacaktır. Demek ki, Hindistan'daki her Müslüman için İslâm devletinin yok edilmeye çalışıldığı bir ortamda İslâm nüfusları ve İslâm halifesini savunmak ve onlara yardım için ayağa kalkmak şer'î farz olacaktır.

2. Bu gerçek daha önceden biliniyordu, ancak dört yıl süren savaş ve sonuçları, Müslüman halifenin veya diğer Müslüman ülkelerin bugünkü askerî gücünün Müslüman olmayan millet ve hükümetlere karşı yeterli olmadığını açıkça göstermiştir. Yani onlar yenilgiye uğramıştır ve bazı yerlerde Müslümanların durumu son derece acıklıdır. Meselâ, İzmir ve diğer yerlerdeki Müslümanların durumu. Dolayısıyla Hint Müslümanlarının bunlara yardımı için ayağa kalkmaları şer'î bir farz olacaktır. Çünkü bir yerin Müslümanları düşmanlara karşı koyacak güçte değilse diğer yerlerin Müslümanları kendilerini savunmalıdırlar.

3. Müslüman olmayanların ele geçirdikleri ve geçirmeye çalıştıkları Edirne, Trakya, Küçük Asya (Anadolu), İzmir, Irak ve Filistin çevreleri gibi yerlerde düşmanlara karşı koyacak herhangi bir cemaat veya güç yoktur; bu bakımdan da Hint Müslümanları kendilerini bu görevden muaf tutamazlar. Dolayısıyla şer'î sorumlulukların tamamı, bütün dünyada sayıla-

rı itibariyle en fazla ve birçok bakımdan diğer ülkelerin Müslümanlarından daha iyi durumda olan Hint Müslümanlarına aittir.

4. Bütün Irak toprağı, Dicle nehrine kadar Ceziretu'l-Arap'ta yer almaktadır. Dolayısıyla eğer İngiliz hükümetinin hakimiyeti buraya kadar uzanmış veya herhangi bir şekilde siyasî üstünlüğü sağlamışsa, bu kesinlikle Ceziretu'l-Arap'ta gayrımüslim iktidarının kurulduğu anlamına gelir. Bu ise şeriat açısından Hint Müslümanlarının bu iktidara son vermek için düşmanla savaşması demek olacaktır.

5. Kudüs İslâmın kutsal yerlerine dahildir. Eğer burada gayrımüslim iktidarı devam ederse bütün dünya Müslümanları gibi Hint Müslümanlarının da bunun savunmasını yapmaları farz olacaktır.

6. Sözün kısası, Hint Müslümanlarının sadık birer İngiliz vatandaşı olarak hayat sürmeleri şer'î açıdan caiz olmayacak ve bu, herhangi bir insan topluluğunun karşı karşıya kalacağı en büyük imtihan olacaktır. Yani şeriat açısından İngiliz hükümetinin durumu İslâma ve Müslümanlara saldıran bir düşman gibi olacak ve bundan dolayı düşman muamelesine layık olacaktır. Böyle bir durumda Müslümanların iki yoldan birini seçmeleri şarttır: Ya İngiliz hükümetinden yana olacak veya İslâmdan. Her ikisini bir arada idare etmeleri mümkün olamayacaktır.

60 milyonu aşkın insanı böyle bir sınavdan geçirmek akıllı bir iş midir? Fırsatın son anları geçmektedir. Geçici zaferin sarhoşluğu geçtikten sonra İngiliz hükümetinin bunu düşünmesi gerekir.

Eğer İngiliz bakanlar, Napolyon'un dediği gibi sözleri yerine getirmemek için vermiyorlarsa, en az bir sözü, Hindistan'da İngiliz hükümetinin belirlediği temel ahlâk kuralından istisna saymalıdırlar. Yani tam din ve vicdan hürriyeti. İşte bu hürriyet vaadinden dolayı Hindistan'da her mezhebe, ırka ve kültüre bağlı Müslümanlar günlük dinî vecibelerini yerine getirmektedirler. Onların camileri yerli yerindedir. Beş vakit ezanları verilmektedir ve hiçbir hakim Müslümanların namaz kılmalarını yasaklamamaktadır.

Ne var ki, İngiliz hükümeti İslâm beldelerine karşı mevcut tutumunu sürdürür, gemileri İslâm devletini paramparça etmek amacıyla denizlerde seferber etmeye devam eder, orduları Ceziretu'l-Arap'ta yer alan Irak topraklarını işgal etmeyi sürdürür ve aynı zamanda Hindistan'ın bedbaht Müslümanlarının kendilerine sadık kalacağını umarsa bu şu anlama gelecektir: İngiliz hükümeti dinin alelade hükümleri konusunda Müslümanlara hürriyet tanımaya hazırdır, ancak İslâmin temel inançlarıyla il-

gili ve onlara uyulmaması halinde Müslümanların Müslüman kalamayacağı büyük hükümler konusunda hak ve hürriyet gibi kelimeleri ağızlarına almaya bile tahammülü yoktur ve onların, İngiltere'ye bağlılık uğruna İslâma baş kaldırmalarını istemektedir.

İngiliz hükümeti Müslümanlara, dinî hükümlerde bir dal (*fer'*) konumunda olan namaz kılma hürriyetini vermektedir, ancak aynı zamanda bir dal değil, bir kök (*asl*) ve gövde durumunda olan İslâm hilafetine ve imametine saldırmaktadır.

İngiliz hükümeti, bir Müslümanın kılmaması halinde günahkâr olabileceği namaza karışmıyor, ancak kendisine yardım etmemesi halinde bir Müslümanın sadece günahkâr değil aynı zamanda İslâm toplumundan çıkarılacağı İslâm halifesini hükümet ve memleketinden mahrum ediyor.

İngiliz hükümeti, Müslümanları hac yolculuğundan alıkoymuyor, zira bu dinî vazifeleridir. Ancak Müslümanların halifesini askerî gücüyle kuşatıp sahip olduğu İslâm beldeleri ve topraklarını Müslüman olmayanlara teslim etmeye zorlayacak ve Müslümanlar halifeyi savunmaya kalktıkları zaman ayaklandıklarını söyleyecektir. Bu durumda Müslümanlar kendi öz savunmalarını yapamayacaklar mıdır? Tam aksine bu dinî ve şer'î bir hareket olacaktır. Öyle bir şer'î hareket ki, binlerce hacdan daha sevaptır. Bu sebeple hac bırakılabilir, ama bu savunma hac için bırakılamaz.

Binlerce namaz ve binlerce oruçtan daha değerli ve gerekli olan hükümler önlerine geldiğinde yapamaz olduktan sonra, Hint Müslümanları, İngiliz hükümetinin namaz kılmalarına izin vermesinden ötürü böbürlendiği bu bölgenin camilerini ve içlerindeki cemaati ne yapsın? Çünkü büyük hükümlere uymamaları halinde ne namazlarının ne de oruçlarının bir değeri kalacaktır.

Terk ve İhtiyar, Terk-i Müvalât

Bu durumda Müslümanlar için "terk" ve "ihtiyar" denen iki tür şer'î emir geçerli olacaktır. "Terk", o zamana kadar yapılmakta olan veya sahip olunan şeyler terk edilecek demektir. "İhtiyar" ise o zamana kadar yapılmayan veya sahip olunmayan şeyleri ve işleri yapmak demektir.

Bu konuda önemli olan, şeriatın "terk-i müvalât" dediği şeydir. Yani Müslümanların düşmanı ve rakibi olan saldırgan gayrımüslimlerle ve yandaşlarıyla sevgi, hizmet ve destek kapsamına giren bütün bağlantıları kesmek. Bir Müslüman bu grup, topluluk ve ülkelerle bu gibi bağ veya ilişkileri sürdürürse şeriat açısından o da gayrımüslimlerden sayılacaktır.

Kur'an-ı Kerim bu hususta ilkesel bir ayırım yapmıştır. Bütün gayrımüslim millet ve fertler ikiye ayrılır. Birinci gruptaki gayrımüslimler, Müslümanlarla savaşmayan, onlara saldırmayan, onların topraklarını işgal etmeyenlerdir. İkinci gruptaki gayrımüslimler ise bunların tersini yaparlar, yani Müslümanlarla savaşır, onlara saldırır ve İslâm topraklarını işgal eder veya işgal etmeye niyetlenirler.

İslâmın emrine göre, Müslümanlar ilk gruptaki gayrımüslimlerle iyilik, güzellik, sevgi, şefkat, ihsan ve hayırseverlik ilişkilerini sürdürmelidirler. Bu konuda İslâm hiçbir engel ve yasak getirmez. Zaten evrensel hak davetin başlıca ilkesi budur. Ancak ikinci gruptaki gayrımüslimlere karşı bu türden riayet etmeleri gereken hususlar yoktur. Müslümanlar bunlarla bu tür herhangi bir ilişki sürdürmemelidir. Sürdürürlerse Allah ve şeriatına karşı gelmiş olurlar. İkinci grup gayrımüslimlerle sevgi bağlarını koparmayan veya herhangi bir şekilde ilişkilerini sürdüren günah işlemezse de nifaka sebep olur. Yani o münafıktır ve münafık Müslüman olmaz.

Mümtehine ve Maide surelerinde münafıklarla ilgili hükümlere rastlıyoruz.

Burada bir ara bahis olarak Hintli Müslümanların Hindularla ilişkileri konusundaki şer'î hükümlere de işaret edilmiş oluyor. Yani Kur'an'daki bu iki grup gayrımüslimler içinde Hindular birinci grupta yer alıyor. Hindularla iyilik, sevgi ve ihsan ilişkilerini sürdürmekte şeriata göre bir mahzur yoktur. Hindular bugüne kadar herhangi bir İslâm devletine saldırmadığı gibi din adına Müslümanların katliamına da girişmemiş, ayrıca herhangi bir İslâm ülkesinden Müslümanların ihracına da neden olmamışlardır.

İngiliz Hükümetine İlkeli Bir Soru

İngiliz hükümeti, sadece kendi yarar ve amaçlarını gözönünde tutarak, dünya ve hayatın bütün gereklerinden çok dinlerini seven milyonlarca Hint Müslümanını hayatî bir ikilem içinde bırakmanın ne kadar doğru olduğunu düşünmelidir. Yani bir tarafta onların dinî hükümleri var diğer tarafta İngiliz hükümeti ve onun emirlerine uymaları var.

Eğer insanın elleri fırtına başlatabilir ve şimşekler çaktırabilirse diyebiliriz ki şu anda İngiliz hükümeti bu her iki işi kendi elleriyle yapmaktadır.

Oysa mesele çok basittir, burada hiçbir karışıklık veya güçlük yoktur. Sırf iktidar sarhoşluğundan ve kibrinden vazgeçilmeli ve adalet ve sağduyuyla hareket edilmelidir.

Müslümanlar ne istiyor? Sadece şer'î hükümlerin yerine getirilmesini. İslâmın hükümleri İngiliz hükümetinin ulaşamayacağı sırlar değildir. Şer'î hükümler basılan kitaplarda yer almakta ve her gün sayısız medreselerde okutulmaktadır. O halde hükümetin yapacağı sadece bu şeriat hükümlerinin ne olduğunu öğrenmektir. Hükümet şer'î emirlerin böyle olup olmadığını araştırmalıdır.

Eğer İngiliz hükümeti şer'î hükümlerin bu doğrultuda olduğunu görürse yapacağı iki şey vardır: Ya Müslümanların dinini olduğu gibi bırakmalı ve buna karışmamalıdır ve dinî hükümlerine göre Müslümanların İngiliz hükümetine karşı cephe almalarına izin vermelidir. Veya İngiliz hükümeti Müslümanların dinî hükümlerine zerre kadar önem vermediğini, dinlerine karışmama politikasına bağlı olmadığını, daha çok iktidar ve toprak elde etmek istediğini, Musul'un petrol kuyularına sahip olmak istediğini, Irak'ın verimli toprak ve zenginliklerini elde etmek istediğini, dünyada hiçbir rakibi kalmasın diye İslâm halifeliğine son vermek istediğini ilân etmelidir. Bu açıklama Müslümanların dinî inançlarıyla çatışıyorsa çatışsın. Ona göre Hint Müslümanları, Müslümanlıktan çıkmaları gerekse bile, her halükârda kendisine sadık olmalı ve emirlerinin dışına çıkmamalıdır.

Bundan sonra Müslümanların işi de kolaylaşacaktır ve boşuna bağırıp çağırmaları yerine İngiliz hükümeti ile İslâm arasında seçimlerini yapabileceklerdir.

Hareket Planı-Hint Müslümanları ve Cemaat Düzeni

Müslümanlar ilk önce kendilerine çeki düzen vermelidirler. Kendilerini, siyasî, dinî, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan her türlü kötülük ve ayıplardan arındırmalıdırlar. İctimaî hayatlarını şer'î hükümlere göre düzenlemelidirler. Başkalarının hak ve hukuklarını tanımalı ve yerine getirmelidirler. Birlik ve beraberlik içinde olmalıdırlar. Kur'an ve sünnetin hükümlerini her yönüyle eda etmelidirler. Tam anlamıyla Müslüman olmalıdırlar.

Şimdi şu hilafet meselesine bakın! Bu mesele şer'î ve siyasî açıdan ne kadar hayatî ve kritik bir meseledir! Eğer bugün Müslümanlarda imamlar ve din büyükleri olsaydı, onların herbiri konuşur ve lider konumundaki birinin görüşüne göre hareket edilirdi. Ama bugün ne oluyor? Komiteler ve önerilerin bini bir para. Her kafadan bir ses çıkıyor. Her kalem, imam ve müctehit gibi ahkâm kesiyor. Biri bir şey diyor, diğeri başka bir şey. Tam bir kargaşa.

Duygu ve coşku iyi bir şeydir. Ama yerine göre. Burada sağduyu duyguya yenik düşüyor ve asıl konu veya mesele gözardı ediliyor.

Bütün Müslümanlar, Hindistan Hilafet Komitesi'ni kuran ve ülke çapında şubelerinin açılmasına önayak olan, milletin hayrına düşünenlerin hepsine şükran borçlu olmalıdır. Ancak Hilafet Komitesi'nin organizasyonu, Müslümanları, şer'î ve cema'î nizamı kurmalarından alıkoymamalıdır. Hilafet Komitesi paralar toplayacak, gösteriler yapacaktır, açıklama ve protestolarda bulunacaktır. Ama milleti toparlayamaz. Komiteler cemaat çıkaramaz, şer'î nizam da kuramaz veya şer'î nizamın yerine geçemez. Şer'î hükümleri bilmek, onları uygulamak, ayrılık ve kargaşaya son vermek, birlik ve dirliği kurmak için üstün ve egemen bir güç olamaz. Tabiî bu olmazsa, kendisi de fazla yaşayamaz.

Şer'î nizam, herkesin ferdî olarak hilafet meselesi için ne yapması gerektiğini düşünmek değildir. Bunun çaresi gazetelerde yazılar yazmak da değildir. Birkaç kişinin kurduğu bir komite de böylesine büyük bir işi beceremez. Bunun için, milletin oybirliğiyle seçtiği ileri görüşlü bir ictihat sahibine gerek vardır. Böyle bir kişi şeriatın hükümlerini bugüne ve bu duruma uygulayacaktır. Bu konuda en ufak ayrıntıyı gözardı etmeyecek, şeriatın bütün usul ve maslahatlarını gözönünde bulunduracaktır. Her şeyden önce ümmetin hak yolunda ve Peygamber'in izinde yürümesini sağlayacak ve bu hususta ilmini ve basiretini tam olarak kullanacaktır.

Ey sevgili vatandaşlarım! Bu sözleri sizi doğru yola getirmek için söylüyorum. On yıldır dilimde tüyler bitti. Size hep nasihat ediyor, iyiliğe, güzelliğe çağırıyorum. Ama siz söylediklerimi bir kulağınızla dinleyip öbürüyle dışa atıyorsunuz. Siz gösteriye ve gösterişe meraklısınız. Çabuk heyecanlanıyor, çabuk umutsuzlaşıyorsunuz. Toplantılarıma koşa koşa geliyor ve aynı hızla benden kaçıyorsunuz.

Bendeniz hapislere girdim ve Rançi'deki koğuşlarda kaldım. Sabah akşam düşündüğüm tek şey sizin kurtuluşunuzdu. Ben riyakârlığı, ikiyüzlülüğü bilmem. Hak bildiğim, doğru saydığım şeyleri söylemeye devam edeceğim. Neye inandım ve güvendiysem, ne pahasına olursa olsun onları savunmak ve haykırmaktan hiç çekinmeyeceğim.

İnandıklarımı ve doğru bulduklarımı yukarıdaki sayfalarda size anlattım. Laflara zaman kalmadı, artık hareket zamanıdır. Artık tecrübe etmek zamanı gelmiştir. Hareket yolu için koştuğunuz yön bellidir. Benim yolum ise geçen sayfalarda belirttiğim gibidir. Siz yağmurun varlığını inkâr etmiyorsunuz ama bunu kabullenmek için yağmasını bekliyorsunuz. Ancak ben rüzgârlardan yağmurun kokusunu almaya alışığım ve sadece bu-

lutları görüp yağmurun yağabileceğini tahmin edebiliyorum. O halde geçmişteki tecrübeden ibret alın, ama yine de beklemek istiyorsanız, bekleyin, bu sizin bileceğiniz iştir.

"Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah kullarını çok iyi görendir" [Mü'min, 40/44].

HİLAFET VE HİNDİSTAN

SEYYİD SÜLEYMAN NEDVÎ

TÜRKÇESİ:
DR. N. AHMED ASRAR

TASHİH:
DR. MEHMET ÖZŞENEL

MAARİF MECMUASI'NDA TEFRİKA
ARALIK 1920-EKİM 1921

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سلسلۂ دار المصنفین

مقالاتِ سلیمان

(تاریخی)

حصۂ اوّل

علامہ سید سلیمان ندوی رحمۃ اللہ علیہ کے اُن تاریخی مضامین کا مجموعہ جو انہوں نے ہندوستان کی تاریخ کے مختلف پہلوؤں پر لکھے

(مرتبہ)

سید صباح الدین عبد الرحمٰن ایم اے

نیشنل بک فاؤنڈیشن

اسلام آباد

لاہور - راولپنڈی - ملتان - کراچی - سکھر - پشاور - کوئٹہ

HİLAFET-İ RÂŞİDE, EMEVÎLER VE ABBASÎLER

Dar görüşlüler sanıyorlar ki, bugün Hindistan'da hilafet meselesinin yarattığı heyecan ve tartışma, sadece zamanımızın hürriyet talebinin ve siyasî çalkantısının bir sonucudur. Biz bu makalede İslâm hilafetinin, Hindistan ile ilişkilerinin ne kadar eski ve derin olduğunu; bu ülkenin, hilafet kapısına her zaman ne kadar bağlı bulunduğunu ve Hint sultanlarının İslâm halifelerine dinen ne kadar önem ve değer verdiklerini anlatmaya çalışacağız.

Hilafet-i Râşide Dönemi

Arabistan ile Hindistan arasındaki ticarî ilişkiler tarih öncesinden daha eskidir. İslâmiyet Arabistan'da doğduktan sonra diğer bölge ülkeleri gibi Hindistan da bunun etkisinin dışında kalamadı. *Tuhfetü'l-Mücahidîn*'de belirtildiği gibi, İslâmiyet'in barışçı daveti bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Hint kıyılarına ulaşmıştı. Malabar racasının İslâm dinini incelemek üzere Arabistan'a gönderdiği heyet ilk halife Hz. Ebubekir zamanında Medine'ye varmış ve oradan İslâm ile müşerref olarak Malabar'a dönmüştü. Eğer bu rivayet doğruysa, bu Hindistan ile hilafet arasındaki ilişkilerin başlangıç noktasıydı.

Sind bölgesi, İran'ın etkisi altında olduğu için, İran'ın Müslümanlar tarafından fethiyle kendiliğinden Müslümanların etkisi altına girdi. Sind kıyıları Müslüman tüccar ve yolcuların uğrak yerleri olup Sistan ve Belûcistan bölgelerinde Müslüman askerlerin ordugâhları vardı. Sonra Hz. Osman döneminde hilafet ile Hindistan arasında öylesine sağlam bağlar kuruldu ki, bunlar bugüne kadar devam etti.

Emevî Dönemi

Raşid halifeler döneminden sonra Emevîler İslâm hilafetine sahip olunca Sind Müslümanları da diğer ülkelerin Müslümanları gibi onları halife olarak kabul etti. Hz. Ömer b. Abdülaziz Emevî hilafet makamına geçince Sind'in önde gelen kişilerine mektup yazarak onları İslâma davet etti. Nitekim, Hz. Ömer b. Abdülaziz'in nezih kişiliği, zühd ve takvası, adalet ve insafını görerek birçok raca Müslüman oldu ve Araplar gibi adlar kullanmaya başladı.[1]

Hilafet-i râşideden başlayarak Emevîlerin son halifesine kadar dönem dönem hilafet makamı tarafından bu bölgeye vali veya veya nâib tayin edilenlerin adları aşağıdadır.

Halife nâibi	Halife	Tarih
1.Hakîm b. Cebeleti'l-Adevî	Hz. Osman	
2. Hâris b. Murre el-Abdî	Hz. Ali	39 H.
3. Mühelleb b. Ebi Sufre	Muaviye	42 H.
4. Abdullah b. Suvar el-Abdî	Muaviye	
5. Raşid b. Amr el-Cedidî el-Ezdî	Muaviye	
6. Sinan b. Selemeti'l-Ḥuda	Muaviye	
7. Ziyad el-Münzir b. Carud el-Abdî	Muaviye	
8. Ubeydullah b. Ziyad el-Bâhilî	Muaviye	
9. Said b. Eslem el-Kilabî	Muaviye	
10. Müca'a b. Semr et-Temimî	Muaviye	
11. Muhammed b. Harun en-Nemerî	Muaviye	
12. Ubeydullah b. Behhan	Muaviye	
13. Muhammed b. el-Kasım es-Sakafî	Muaviye	
14. Yezid b. Ebi Kebşe es-Seksekî	Süleyman b. Abdilmelik	
15. Habib b. Mühelleb	Süleyman b. Abdilmelik	
16. Amr b. Müslim el-Bâhilî	Hz. Ömer b. Abdilaziz	
17. Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürrî	Hişam b. Abdilmelik	
18. Temim b. Zeyd el-Utbî	Hişam b. Abdilmelik	
19. Hakem b. Avane Kelbî	Hişam b. Abdilmelik	
20. Mansur Kelbî	Hişam b. Abdilmelik	

1 Belâzurî, *Fethu Sind.*

Abbasî Halifeleri Dönemi

Bundan sonra Abbasîler dönemi başladı. Emevîlerin son döneminde Temim'in velayeti zayıflamış ve etkisiz kalmıştı; Müslümanlar onun zamanında çok zorluklarla karşılaşmış ve "Mahfuza" adlı bir şehre yerleşerek mahsur şekilde yaşamışlardı. Ancak Abbasîlerin iktidara gelmelerinden sonra onlarda yeniden bir güç ve canlılık meydana geldi. Abbasî halifesi Mansur buraya Muğalles el-Abdî'yi vali tayin edip gönderdi. Abdî, Sind'de halife adına "Mansura" şehrini kurdu.

Ondan sonra onun ikinci vali ve naibi Musa b. Ka'b Temimî burada yeni bazı çalışmalarla Abbasî halifeliğini görünür kıldı. Mansura'yı onardı, buranın camiini genişletti. Halife Memun zamanında Bişr b. Davud buraya vali olarak tayin edildi. Ne var ki, buraya geldikten sonra baş kaldırdı. Onun isyanını bastırmak için Gassan b. İyad adında başka bir vali/naip buraya gönderildi. Gassan'dan sonra Bermek ailesinden Musa b. Yahya vali olarak geldi. Burada Beyza adında başka bir şehir inşa etti. Halife Mu'tasım son güçlü Abbasî halifesidir. Onun zamanında Musa Bermekî'nin oğlu İmran vali olarak atandı. Ondan sonra Abbasî halifelerinin siyasî zaafı Hindistan'ı hilafet merkezinden ayırdı. Yine de dinî açıdan Hindistan daima Abbasî halifelere tâbi ve fermanlarına sadık kaldı ve hutbeler onlar adına burada okunmaya devam etti.

Abbasî halifeleri zamanında dönem dönem buraya gelen halife naiplerinin isimleri sırasıyla şunlardır:

Halife Nâibi	Halife
21. Muğalles Abdî	Halife Mansur
22. Musa b. Ka'b Temimî	Halife Mansur
23. Hişam b. Ömer Tağlebî	Halife Mansur
24. Amr b. Hafs	Halife Mansur
25. Davud b. Yezid b. Hatem	Halife Mansur
26. Bişr b. Davud	Halife Memun
27. Gassan b. İyad	Halife Memun
28. Musa b. Yahya Bermekî	Halife Memun
29. İmran b. Musa Bermekî	Halife Mu'tasım

Halife Mu'tasım'dan sonra Sind siyasî açıdan istiklâlini kazandı ve müstakil bir idare oldu. Ülkenin önemli bir bölümü Müslümanların de-

netiminin dışında kaldı; ancak onlar burayı terk etmeye mecbur olmadı. Sindliler Müslümanların camilerine el sürmedi ve dinî hürriyetlerine son vermedi. Müslümanlar dinen her zaman Bağdat halifelerine bağlı kaldılar. Nitekim Cuma hutbelerinde dönemin halifesinin adını okurlardı. H. 279'da ölen tarihçi Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*'da diyor ki:

> "Daha sonra Hintliler, Sind'e hakim oldular; ancak oranın camisini Müslümanların elinde bıraktılar. Müslümanlar burada Cuma namazı kılar ve halife için dua ederlerdi".

Bundan sonra Sind tarihinin üzerine siyah bir perde örtülür. Sadece bazı Müslüman seyyahların bir kısım ifade ve tespitleri ile bu perde biraz olsun aralanır ki bu aralıktan bölgenin durumu kısmen malumumuz olmaktadır. Buna göre her halükârda emniyetle en azından şu sonuca varılabilir ki Müslümanlar bazı şehirlerde yaşamaya devam etmektedirler ve burada kalan Müslüman nüfus her zaman kendini şu veya bu hilafete bağlı olarak düşünüyordu. Daha sonra bu Müslümanlar iki mezhebe ayrıldı: Ehl-i sünnet ve Şia (Bâtınıye). Ehl-i sünnetin bağlı olduğu merkez daha önce olduğu gibi Abbasî hilafeti idi Oysa Bâtınî Şiîler, Mısır'ın Fatımî sultanlarını halife olarak kabul ediyordu. IV. hicrî yüzyılda Hindistan'a gelen Beşşerî Makdisî, Sind'in başkenti Mansura hakkında şunları yazıyor:

> "Mansura'da bağımsız bir sultan vardır. Kendisi aslen Kureyşlidir. Buranın Müslümanları Abbasî halifesi adına hutbe okurlar" (Avrupa baskısı, s. 485).

Aynı yazar Multan hakkında şunları söylüyor:

> "Ne var ki Multan'da Müslümanlar Fatımî halifesi adına hutbe okurlar ve onun emrine tâbi olurlar. Buranın Müslümanlarının elçileri ve hediyeleri sürekli Mısır'a gider".

Afganistan üzerinden Hindistan'a gelen Müslümanlar içinde en başta gelen isim Sultan Mahmud Gaznevî'dir. Bu sultanın siyasî kudreti ve askerî gücü o derecede idi ki Orta Asya'da ondan daha büyük güç ve kuvvet mevcut değildi. Hatta onun, kendi dönemindeki en kudretli Müslüman hükümdar olduğunu söylemek bile doğru olur. Abbasî hilafeti ise gerçekte siyasî ve askerî açıdan büyüklerin mukaddes kemiklerinden oluşan bir

iskelete dönüşmüştü. Fakat şu malumunuz olsun ki dünyanın bu güçlü insanı bu iskeletten o kadar korkuyor ve bunca askerî kuvvet ve kudreti bulunmasına rağmen devrin halifesi el-Kâdir Billâh'a itaati kendisi için o kadar zarurî görüyordu ki her yeni başarısını bildiren mektubu hilafet makamına (divan-ı hilafete) gönderir, herhangi bir ülkeyi ele geçirmek ve oraya hakim olmak için bile onun sarayından izin isterdi. Fütühat sırasında hilafet merkezinden gelen hil'at onu yeni ülkeyi fethetmesinden daha çok sevindirirdi. Bunca şan ve şöhrete sahip olmasına rağmen Gazneli Mahmud için en büyük sevinç ve kıvanç kaynağı kendisine verilen "yemînü'd-devle" ünvanıydı. Mahmud İran, Türkistan ve diğer birçok ülkeyi çoktan fethetmişti, ancak halife hicrî 415 yılında bu yönde bir ferman çıkarıncaya kadar buraların meşru hükümdarı olamamıştı. Nitekim, *Tabakat-ı Ekberî, Tarih-i Ferişte* ve diğer kaynaklarda şu ibareler vardır:

> "Abbasî halifesi el-Kâdir Billâh, Sultan Mahmud'a bir mektup göndererek Horasan, Hindistan, Nimruz ve Harezm'i kendisine bağışladı".

Mahmud'dan önce hiçbir hükümdarın tercih etmediği ve ilk defa Mahmud için kullanılan "sultan" ünvanı da halife tarafından verilmişti. Hindistan'daki Bâtınî-İsmailîlerin kökünü kazıması üzerine halife ona "kehfü'd-devle ve'l-İslâm" (devlet ve İslâmın sığınağı) ünvanını verdi.

Ferişte'nin kaydına göre Sultan Mahmud, Hicrî 410'da Hindistan'ın görkemli fethinden sonra hilafet merkezine gönderdiği mektubunda da aczini itirafla bu fethin halife tarafından kabul edilmesinin kendisini çok mutlu edeceğini belirtiyordu.

Sultan Mahmud'a halifenin en büyük inayeti ise kendisine, "Sen kimi veliaht seçersen ben de onu kabul ederim" şeklindeki beyanı oldu. Bundan anlaşılıyor ki, sultanların haleflerinin seçilmesi de halifelerin elinde idi.

Sultan Mahmud'un iki oğlu vardı: Emir Mesud ve Emir Muhammed. Mahmud, Emir Muhammed'i daha çok severdi, onun veliahdı olmasını istiyordu, o kadar ki Abbasî halifesi nezdinde onun takdim edilmesini istemişti. Ancak böyle olmadı; kendisinden sonra Emir Mesud padişahlığa geçti ve Emir Muhammed kardeşine mağlup oldu. "Celâlü'd-devle cemalü'l-mille" ünvanı hilafet makamı tarafından ilk defa Emir Mesud'a verildi.

Tahta geçişinden sonra halife Kâdir Billâh, Emir Mesud'a saltanata tayiniyle ilgili ferman ve hil'at gönderdi. Mesud o sırada Nişabur'da idi. Nişaburlular bu güzel tevafuku kendileri için büyük bir izzet ve onur

saydılar ve bütün şehir gelin gibi süslendi. Halifeden gelen elçi, askerî törenle birlikte ulema ve meşayih huzurunda, Mesud'a ferman ve hil'atı sundu. Sultan hadsiz sevinç izhar etti ve hilafet heyetine ihsanlarda bulundu.

Halife Kâdir Billâh'ın ölümünden sonra Kâim bi-Emrillâh halife olunca yeni halife adına biat almak için Sultan Mesud'a ikinci defa gelindi. Halifenin hangi şartlarla Mesud'u sultan olarak kabul ve sultanın hangi ifadelerle halifeye itaat ve bağlılığını taahhüt ettiğinin kayıtları tarih kitaplarında bugüne kadar muhafaza edilmiştir.[2] Bu kayıtlarda halifenin, sultanın adaletli ve insaflı olmasını tekid ettiğini, sultanın da, "Şayet ben herhangi bir şekilde bu şartları ihlâl edersem Allah'ın gazabı üzerime olsun ve hanımlarım bana haram olsun" diye yazdığını okumak mümkündür.

Gazneli sultanlardan sonra Gûrîler devri gelir. Bu hanedanın da birçok sultanı hilafet makamından ünvanlar almışlardı; bunlar da tarihlerda mezkürdur.

Maalesef, Hindistanlı tarihçilerimiz bu tür olaylar konusunda çok az kalem oynatmışlar, Arap tarihçiler de bu olayları nadiren yazmışlardır. Hicrî 575'te en-Nâsır li-Dinillâh halife idi. (O zaman Hindistan'da Gûrîlerin hakimiyeti vardı). Halife istihbarat ve casusluk teşkilatını o kadar genişletmişti ki İslâm dünyasının hiçbir köşesi onun muhbir ve casuslarından hâli değildi. Tarihçiler onun acaip ve garip hallerini yazarlar. Suyutî'nin *Tarihu'l-Hulefâ*'sında bu garip hikâyelere yer verilmiştir.

Allâme Suyutî, Halife en-Nâsır hakkında şunları yazmıştır:

"Nâsır, insanların kalplerini korku ve heybetle doldurmuştu. Bağdat halkı gibi Hint ve Mısır halkı da ondan korkardı. O, Mu'tasım'ın ölümüyle ortadan kalkan hilafetin heybetini ihya etmişti".

Sultan Şihabeddin Gûrî büyük makam ve ceberut sahibi bir hükümdardı, ama "emirü'l-müminînin kayyımı ve yardımcısı", o da onun "başının tacı" idi.[3] Delhi'de Kutub Minar ve Kutbî Camii'nin kapılarında Sultan Gûrî'nin ismi vardır ki bunun kitabelerinde sultanın bu ünvanları belirgin bir şekilde yazılmıştır.

• • • • • •

2 Beyhaki, *Tarih-i Al-i Sebüktegin*, Kalküta baskısı, s. 15, 353.

3 *Tabakat-ı Nâsırî*, s. 114, 126.

Hindistan'da bağımsız olarak hüküm süren sultanlar içinde Sultan Şemseddin İltutmuş, ilk başta gelir. O Hindistan ülkesini resmen müstakil bir saltanat şekline çevirdi. Hicrî 607'de tahta geçti. Hicrî 626'da ise halife kendisine hil'at gönderdi. Bu demekti ki hilafet makamı Hindistan'ın egemenliği ve bağımsızlığını resmen tanıdı. Sultan İltutmuş, büyük bir edep ve hürmetle şartları kabul etti ve hil'atı aldığından ötürü o kadar memnun oldu ki bütün ülkede şenlik yaptırdı, divan ve saraydaki görevlilerine ödüller verdi ve hil'at dağıttı. *Tabakat-ı Ekberî* yazarı bunu şöyle açıklıyor:

> "Hicrî 616'da Sultan Şemseddin hil'ati giydi ve son derece memnun oldu. Başkentte şenlikler yapılmasını emretti (...)" (s. 60).

Hint tarihçileri halifenin adını yazmamışlarsa da dönem Mustansır Billâh'ın zamanıydı. Şemseddin İltutmuş'un lakabı da "nâsıru emiri'l-müminîn" (emirü'l-müminînin yardımcısı) idi. Aynı lakap sikkelerinde de yazılıdır. O zamanlarda Nâsır li-Dinillâh vefat etmiş ve hilafet makamını Mustansır Billâh süslemişti. İltutmuş'un dışında Sultane Raziye, Sultan Nâsıruddin Mahmud ve Sultan Alaeddin Muhammed'in sikkelerinde de halife Mustansır Billâh'ın adı yanyana yazılı bulunuyor. Hatta bu sultanlardan bazısının öyle sikkeleri vardır ki, onlarda sadece halifenin adı yazılıdır. Meselâ Raziye'nin sikkesinde onun ismi yerine "el-Mustansır emirü'l-müminîn" ibaresi yazılıdır. Mustansır Billâh'tan sonra son Bağdat halifesi Musta'sım Billâh hilafet makamına geçti. Hindistan hükümdarları Sultan Hanife Alaeddin Ebu'l-Muzaffer Mesud, Sultan Nâsıruddin Ebu'l-Muzaffer Mahmud, Sultan Gıyasuddin Balaban, Sultan Muizzuddin Keykubad, Sultan Celaleddin Firuz Şah ve Sultan Rükneddin Keykâvus'un sikkelerinde halife Musta'sım Billâh'ın adına rastlamaktayız.

Hilafet ile Hindistan arasındaki bağlar en çok Muhammed Şah Tuğluk'un saltanatı döneminde belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu sultan kendi diğer icraatı ve faaliyetleri bakımından nasıl eşsiz ve mümtaz görünüyorsa hilafet meselesi konusundaki inancı ve hareket biçimi de diğer bütün Müslüman hükümdarlar için örnek olacak şekilde idi. Herkes biliyor ki, Mu'tasım Billâh döneminde Tatarlar (Moğollar) Bağdat Abbasî hilafetine son vermişlerdi. Bundan sonra Abbasî hilafeti Mısır'da yeniden hayat buldu. O zamanlarda ulaşım kolay olmadığı için bir ülkenin haberi diğer bir ülkeye birkaç yılda ulaşıyordu. Dolayısıyla, Bağdat'ta hilafetin tarihe karışmasından sonra Hindistan'da birkaç yıl kimse başka bir yerde

hilafetin yeniden canlandığını bilemedi. Bu tür gelişmeler tacirler ve yolcular vasıtasıyla öğrenilmeğe çalışılırdı. Bu konuda biz bir şey söylemek istemiyoruz, sadece çağdaş bir tarihçinin sözlerini aynen nakletmekle yetineceğiz. *Tarih-i Firuzşahî* müellifi Ziya Bernî şunları yazmaktadır:

> "Sultan Abbasî halifesinin izni olmaksızın saltanat ve hükümetinin caiz olamayacağını düşündü. Ona göre, Abbasî halifelerinin emr u fermanı olmaksızın hüküm süren veya sürecek olan hakim veya hükümdarlar gaspçıydı. Sultan, Abbasî halifesinin durumu hakkında sürekli bilgi alırdı. Nihayet yolculardan Abbasî halifesinin Mısır'da bulunduğunu öğrendi. [115] Bunu öğrenince bütün devlet erkânıyla beraber Mısır halifesine biat etti. Ayrıca halifeye bir heyetle beraber bir dilekçe gönderdi ve bunda bütün tafsilatı yazdı. Saltanat merkezine gelince (halifeden cevap gelinceye kadar) Cuma ve bayram namazlarını(n kılınmasını) durdurdu ve sikkelerinden kendi adını silip halifenin adını yazdırdı. Sultan, Abbasî halifelerine o kadar bağlı ve hayrandı ki, bunu dile getirmek mümkün değildir". (s. 492).

Hicrî 744'te Hacı Said Sarsarî başkanlığında bir heyet Mısır hilafet makamından Sultan Tuğluk'a hil'at, liva-yı saltanat ve ferman getirdi. Sultan halifenin elçisini tüm devlet ve hükümet erkânı ve ulema ile beraber şehrin dışına çıkıp karşıladı. Atından inip hil'at ve fermanı başına koydu. Bütün şehirde şölen yapıldı, Cuma ve bayram namazları yeniden kılınmaya başladı. Bundan sonra Sultan (Tuğluk) ve halife arasında yazışmalar ve hediye teâtisi sürüp gitti. O sıralarda Hindistan'a gelen İbn Battuta da Sultan Muhammed Şah Tuğluk'un halifeye son derece bağlı olduğuna şahit olup bu hususta çeşitli olayları ve halife heyetinin ayrıntılarını kayda geçirmiştir.

Bu olaylardan biri burada nakledilmeye değerdir ki, bundan sultanın hilafet hanedanına ne kadar saygılı ve genel olarak Hint halkının halifeye ne kadar bağlı olduğu ortaya çıkıyor. Halife Mustansır Billâh'ın soyundan Gıyasüddin adında bir Abbasî halifezâde, herhangi bir sebepten dolayı Bağdat'dan Türkistan'a geçmiş ve orada Hz. Kusem b. Abbas'ın (r.a.) türbedarı olarak yıllarca kalmıştı. Sultan Tuğluk'un halifeye bağlılığıyla ilgili söylentiler kulağına gelince Gıyasuddin, Türkistan'dan iki elçisini kendisine gönderdi. Hindistan'da yaşayan bazı Bağdatlılar Gıyasuddin'in ailevî bağlantısının doğru olduğunu belirtti. Bunun üzerine Sultan halifezâdeye bir dilekçe göndererek Hindistan'a gelmesi için yalvardı. Halifezâde

Gıyasuddin Hindistan sınırına gelince, sultan oradaki emir ve yöneticilere onu karşılamalarını emretti. Seresti'ye gelince başkadı Sadr-ı cihan Kemalüddin Gaznevî ve diğer ulema onu karşılamak için çıktılar. Delhi yakınlarında Mesudabad'a mevkib-i hümayun ulaşınca sultan bizzat vezir ve emirleriyle beraber kendisini karşılamaya çıktı ve sıradan biri gibi yürüyerek halifezâdenin atının yularını tuttu ve arzda bulundu: "Eğer ben halife Ebu'l-Abbas'a biat etmemiş olsaydım, size biat ederdim". Halifezâde dedi ki: "Ben de kendisine biat etmiş bulunuyorum". Kısacası büyük bir debdebe ve ihtişam içinde halifezâde bir alay halinde Delhi'ye getirildi ve kendisine sarayın bir bölümü tahsis edildi. Ayrıca, kendisine "mahdumzâde" unvanı verildi. Halifezâde divana gelince sultan ayağa kalkar ve kendisiyle beraber tahta oturturdu.

Bu sırada halifezâde ile arası iyi olmayan Gazneli bir emir Delhi'ye geldi. Sultan Tuğluk onun ikameti için halifezâdenin oturduğu daireyi tahsis etmişti. Halifezâde bunu kendisine saygısızlık saydı ve vezirlerden birine dedi ki: "Sultan'a söyle, onun bütün armağan ve eşyaları bende olduğu gibi duruyor; onları geri alsın". Bunu deyip buruk ve kırılmış olarak divandan çıktı. Sultan bunu duyunca paniğe kapıldı. Koşarak mahdumzâde (halifezâde)ye gitti, sıradan insanlar gibi izin istedi, atından inerek içeri girdi ve özür dilemeye başladı. Mahdumzâde kendisini affetti. Ama sultanın tevazuunun büyüklüğüne ve nedametinin, bağlılığının derecesine bakın ki şöyle arzda bulundu: "Ey hilafet madeninin gevheri, mübarek ayağınız bu hakîrin boynuna konuncaya kadar affettiğinize inanmam". Halifezâde, "Vallahi bunu yapamam" dedi. Ancak sultan ısrar etti ve başını yere koydu. Nihayet, vezirlerden biri halifezâdenin ayağını alıp boynuna hafifçe koyuverdi. Sultan ondan sonra, "İşte şimdi huzurum ve hoşnutluğum avdet etti" dedi. İbn Battuta bu olayı naklederken, bunun bir hükümdar ile ilgili duyulan en garip olaylardan biri olduğunu kaydediyor.

Hükümdarların tutum, davranış ve zevkleriyle ilgili bilgiler şairlerin şiirlerinden de elde edilebiliyor. Bedirçaç, Sultan Tuğluk'un saray şairlerinden biriydi. Kasidelerinin herhangi bir yerine göz atsanız, sultan ile beraber zamanın halifesinin şanına da methiyeler döktüğünü görürsünüz.[4]

Kısacası, bütün kasideler bu tür övgüler ve hilafete bağlılık ifadeleriyle doludur. Sultan Tuğluk Hürremabad adında camili bir kale inşa ettirmiş; buna yerleştirilen kitabelerden biri de Abbasî halifeye ayrılmıştı.

• • • • • •

4 Bundan sonra şairin kasidelerinden tercüme etmediğimiz 4-5 örnek verilmiştir. Farsça kasidede Sultan Tuğluk ve Abbasî halifeden hep övgüyle söz edilmiş ve kendilerine büyük ünvanlar nisbet edilmiştir; s. 117-19. [N.A.A.].

Sultan Muhammed Tuğluk'un hilafete olan hususî ilgi ve bağlılığını anlatmamız bu kısa makalede böylesine geniş bir yer tutmuş bulunuyor. Şimdi Hintli yönetici ve hükümdarların hilafet makamına bağlılıklarıyla ilgili bütün bu anlattıklarımızdan özet olarak çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Sıradan Müslümanlar şöyle dursun, Müslüman hükümdar ve sultanlar dahi halifeye son derece bağlıydı.

2. Dünyanın hangi yerinde olursa olsun iş başında olan Müslüman hükümdar veya yönetici, dönemin halifesine tâbi ve bağlı olmalı. Gerçek şu ki, asıl hükümet ve saltanat, dönemin halifesine aittir ve diğer bütün Müslüman hükümdar ve sultanlar onun nâibi, temsilcisi veya vekili durumundadır.

3. İmama ve halifeye biat olmadan Cuma ve bayram namazları kılınamaz.

Bundan anlaşılıyor ki, bugünlerde ulemanın vermiş olduğu fetvalar sadece siyasî değil aynı zamanda dinî niteliktedir. Ve bu tür bencil, isyancı ve küstah Müslümanlar bundan önce de Hint topraklarında bulunuyorlardı.

Tam o sırada başka bir Müslüman asker Dekkan'da yeni bir kuvvet oluşturmakla meşguldü. Bu yeni gücün adı Behmenî saltanatıydı. Behmenî saltanatı Alaeddin'in çabalarıyla Dekkan'da kuruldu. Fakat bakın bu büyük saltanatın ilk taç giyme merasimi nasıl icra edildi. Bu saltanatın ilk hükümdarının taç giyme töreni camide 24 Rebiülahir 748'de düzenlendi ve başının üzerine Abbasî halifelerinin simgesi olan "siyah şemsiye" açıldı.[5]

Delhi'de Muhammed Tuğluk'un vefatından sonra Firuz Şah tahta geçti. Behmenî saltanatının kurulmasından sonra da Delhi ile Dekkan arasında rekabet başlamıştı. Mısır halifesi yeni sultana Hindistan hakimiyeti ile ilgili ferman ve hil'at gönderdi ve Behmenî saltanatıyla iyi geçinmesini tavsiye etti. *Ferişte*'ye göre hil'at ve ferman hicrî 757'de halife el-Hakim bi-Emrillâh Ebu'l-Fetih b. Ebi Rebi Süleyman'dan geldi. Ancak tarihçi halifenin adını yanlış yazmıştır. Hicrî 757'de Mısır hilafet makamında Mu'tazid Billâh Ebu'l-Feth Ebu Bekir b. Ebi Rebi Süleyman bulunuyordu. Hakim bi-Emrillâh Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebi'r-Rebi Süleyman ise hicrî 753'te vefat etmişti.

Hicrî 760'ta Alaeddin Hasan vefat etti ve yerine oğlu Sultan Muhammed, Dekkan tahtına geçti. Onun için halife Mu'tazid Billâh Abbasî,

.....

5 *Ferişte*, I, 277.

muhtemelen 761 veya 762'de hil'at ve hutbe ile sikke için onay gönderdi ve sultan hil'ati başına koyarak sarayına kadar götürdü ve sevinç izhar etti. Demek ki, bu Dekkan'da Behmenî hanedanının hakimiyetinin hilafet makamı tarafından onayı idi.

Tabiî olarak bu gelişme Firuz Şah'ın iktidarını bir nebze olsun zedelemişti. Dolayısıyla, hilafet makamının Hindistan hakimiyeti için Firuz Şah Tuğluk'u yeni bir fermanla teyit etmesi gerekiyordu. Nitekim halife, Firuz Şah'a ikinci bir ferman ve hil'at gönderdi. Firuz Şah da bir an için rahat bir nefes aldı. Sarayın tarihçisi Ziya Bernî bu hususu uzun uzadıya dile getirmiştir.[6]

Görüyorsunuz, kağıt üzerindeki birkaç satır bütün memleketin heyecanını huzura çevirdi. Müslüman halkın gönüllerinde hükümdarın dinî vakarı yeniden yerleşti, insanlarda dinî huzur meydana geldi ve işler olağan bir düzene girdi. Fitneciler ve isyancıların oyunları suya düştü.

Allâme Suyutî, *Tarihu Hulefâ*'da belirtiyor ki, halife Mustain Billâh Abbasî'nin hilafeti döneminde Hindistan hakimi Giyasuddin Azam Şah b. Sikender Şah hicrî 814'te halifeye bir elçi gönderip hükümet için ferman verilmesini rica etti. Ancak bu isimde bir hükümdara ne Delhi ne de Dekkan veya Bengal hükümdarları arasında rastlanıyor. Bu devir, Timur'un Hindistan'a yaptığı istilalarıyla ülkede tam bir fetret devrinin yaşandığı devirdi ve merkezde herhangi bir hükümet yoktu. Belki de vezir veya emirlerden biri halifeye böyle bir yazı yazarak bir fayda elde etmek istemiş olabilir.

Hicrî 839'da Sultan Mahmud Halacî, Malve'de bağımsız bir saltanat kurdu ve Ucceyn yakınlarında Mandu'yu başkent yaptı. Kendisi 34 yıl son derece âdil ve dürüst bir şekilde hüküm sürdü ve 873'te öldü. Sultan fütühat ve başarılarıyla şöhret kazanmasına rağmen henüz padişahlara layık şeref ve ihtiramların en büyüğünden mahrumdu yani kendisine hilafet makamından herhangi bir icazet veya teyit gelmemişti. Nihayet hicrî 870'te beklenen an geldi. Mısır'daki Abbasî halifesi Müstencid Billâh, Şerefü'l-mülk Hacib vasıtasıyla hil'at-ı şahane ve ferman-ı saltanat gönderdi. Sultan divandaki bütün vezir ve emirlerle onu karşıladı, hil'atı giydi ve minberlerden sultan ile beraber halifenin adına hutbeler okundu.

Bundan birkaç gün sonra sultan bir rüya gördü. Rüyada kendisini büyük bir alayda hil'at giymiş şekilde bir at üzerinde gördü. Hacib kendisinden atından inmesini istedi, indi. Biraz ileri gidince gökten beyaz bir atın

.....

6 *Tarih-i Firuzşahî*, Kalküta baskısı, s. 598.

indiğini gördü. Hacib kendisini ona bindirdi. Derken kendisini Delhi şehrinin kapısında gördü. Kendisini bir Arap karşıladı ve içeriye buyurmasını istedi. İçeriye girince baktı ki, çeşitli Arap zevat tahtlarda oturuyor. Siyah kıyafetleri vardı yani hil'atının renginde. Kendisini buyur eden Arap tahttakilerin Abbasî halifeleri olduğunu söyledi ve sırasıyla Mansur ve Reşit v.s.nin oturduğunu bildirdi. Halifeler kendisinin kim olduğunu Araba sordu. Arap da, "Bu bizim dostumuz Mahmud Şah'tır" dedi.[7]

Bu rüya belki de önemsiz bir olaydır, ancak bunu burada anlatmamızın amacı Hint sultanlarının kalp, dimağ ve hissiyatlarını ve kendilerini hilafet makamına nasıl kaptırdıklarını, hulefâ-yı İslâma nasıl odaklandıklarını göstermektir.

Biraz önce biz Hindistan'ın eski tarihçilerinin kendi devirlerindeki bu tür olayları nasıl sıradan hadiseler addedip görmezlikten geldiklerinden şikâyet etmiştik. Ancak onlar gün gelip de bu tür olayların Müslümanlar için ne kadar önemli olacağını bilmiyorlardı. Biz bir Hıristiyan tarihçi olan Edward Thomas'a teşekkür etmeliyiz ki, geçmişteki büyük tarihçilerimizin bu eksikliğini önemli ölçüde gidermeye çalışmıştır. E. Thomas bundan 50 yıl önce İngiltere'de yaşamış, tanınmış bir oryantalistti. Kendisi Hindistan sultanlarının tarihini, sikkeleri ve kitabelerine dayanarak yazmış ve bunları ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu incelemesi 1871'de yayınlanmıştır. Ben bu sikke ve kitabelerdeki ibareleri tek tek okudum ve hayret ettim; güvelerin yediği tarih sayfalarında bulunamayan ne çok bilgi bu taşlar ve altın ve gümüş parçalarında bulunuyor. Benim tesbit ettiğim hususlar şunlardır:

1. Bu sikke ve kitabelerin her birinde Hindistan'ın o zamanki sultanının yanı sıra o zamanın halifesinin adı yazılıdır. Bu da gösteriyor ki, Sultan Muhammed Tuğluk gibi Hindistan'ın bütün sultanları fiilen kendilerinin müstakil, bağımsız ve egemen birer hükümdar olmadıklarına inanıyor ve kendilerini halifenin nâibi veya temsilcisi olarak sayıyorlardı.

2. Şurası da hayrete şayandır ki, sadece Delhi sultanları halifelere karşı son derece saygılı ve sevgi dolu olmakla kalmıyor, Hindistan'ın diğer bölgelerindeki müstakil ve egemen hakimler ve sultanlar da binlerce kilometre uzak olan halifeye itaat ve saygıda kusur etmiyordu. Nitekim, Gücerat, Malve, doğu bölgeleri ve Bengal'de hüküm süren hakimler ve sultanlar da kendi sikkelerinde halifenin adını yazdırıyorlardı.

• • • • • •

7 Bu olay *Zaferu'l-Vâle* ve *Tarih-i Gücerat*'ta geçmektedir, Londra baskısı, s. 204.

3. Daha da ilginç olan, birçok sikke üzerinde zamanın sultanlarının adı yerine sadece zamanın halifesinin adının olmasıdır. Bu da gösteriyor ki, bu sultanlar, halifelerin yanında kendilerinin mecazi padişah veya hükümdar olarak tanınmasını bile istemiyorlardı.

4. Şurası da çok enteresandır ki, bazı sikkelerde Sanskritçe "sri hamira" ve "sri halife" veya "sri salife" gibi ibareler yazılıdır. Bu demektir ki Müslüman olmayan halk bile asıl hükümdarın "halife" olduğuna ikna edilmeye çalışılıyordu. İngiliz araştırmacıya göre "hamira", emirü'l-müminînin ve "şalife", halifenin bozulmuş şekilleridir.

5. Bu sikkelerden şu da anlaşılıyor ki, adı, ünvanı veya lakapları bilinmeyen halife için "mutlak halife" veya "emirü'l-müminîn" ibareleri yazılmasıyla yetinilmiştir. Ayrıca, hiçbir bilinen halifenin işbaşında olmadığı zaman dört halifenin adları yazılmıştır. Meselâ Bağdat'ın yıkılma dönemindeki bir sikke böyledir. Yani böyle durumlarda da hilafetin adının geçmesini gerekli görüyorlardı.

6. Bu sikkeler Muizzuddin Gûrî'den başlayarak İbrahim Şah Sikender Lodî dönemine kadardır. Bundan sonra Bâbür saltanatı başlıyor ve bir süre sonra Mısır'da da Abbasî halifelerinin dönemi sona eriyor. Bu sikkelerin herbiri, Hindistan ile hilafetin alakalı olduğunu gösteren bir belgedir.

Aşağıda biz bu sikkelerin üzerindeki yazıları sıra ile yazıyoruz.[8]

•••••

8 Kitabın 126-139. sayfaları arasında, yazarın maddeler halinde özetlediği görüşlerini destekleyen 107 sikke ve kitabenin orijinal metinleri yer almaktadır. Bunların tamamı tercümeye alınmamıştır. [İ.K.].

OSMANLI HİLAFETİ
HİLAFET-İ ÂL-İ OSMAN

Geçen sayfalarda hilafet meselesi ve Timurlulardan önce Hindistan'ın tarihi hususlarını netleştirmeye çalıştık ve hilafetin başlamasıyla Mısır'ın son Abbasî halifesine kadar geçen olayları anlattık. Bundan sonraki dönemde bir yandan ilk Osmanlı halifesi Sultan Selim Mısır, Suriye ve Arabistan'ı hakimiyeti altına aldı ve diğer yandan, Timur'un evlatları Hindistan'ın batı sınırına dayandı. Bu sırada Muhteşem Sultan Süleyman İstanbul'da tahta geçti, diğer yandan Bâbür Hindistan'da muvaffak oldu. Hicrî 923'te Mısır ve Suriye vs. Osmanlı iktidarına katıldı. Hicrî 926'da Sultan Selim vefat etti ve yerine Sultan Süleyman geçti. Hicrî 932'de ise Bâbür Hindistan'ın mutlak hükümdarı oldu.

Gerek Osmanlı gerekse Timur hanedanı, her ikisi de ırk bakımından Türktü. Her ikisi kendi soylarını Cengiz'e ve Hülagu'ya bağlıyorlardı. Hicrî IX. yüzyılın ortasında Timur bir fırtına gibi eserek Asya'da yeni bir saltanat kurdu. Yıldırım Bayezid o sıralarda Avrupa'ya yıldırım gibi düşüyor ve oraları darmadağın ediyordu. Tam o sırada Timur, Trabzon'un Rum krallığının daveti üzerine 1400'de Bayezid'e karşı çıktı. Bayezid dikkatini mecburen batıdan doğuya, Avrupa'dan Asya'ya çevirdi. Ne var ki yenildi ve Timur'a esir düştü ve öldü. Osmanlı saltanatı kendi ırkdaşı ve dindaşından gelen darbeyi kısa bir sürede atlattı. Ancak her iki hanedan arasında bir rekabet ve düşmanlık başladı. Osmanlı Türkleri bu olayı çabuk unutmalarına rağmen Timuroğulları, kurucularının bu büyük başarı ve zaferinin sarhoşluğundan uzun süre kurtulamadı ve bir süre Osmanlıların giderek tekrar güç, itibar, şöhret ve şan kazanmalarını hazmedemedi.

Biz bu noktada başka bir konuya değineceğiz. Bilindiği gibi, o sıralarda İspanyollar ile Portekizliler, Endülüs'te Müslüman iktidarına son verilmesinden sonra hayli cesaretlenmiş ve heveslenmişlerdi. İstanbul ve Mı-

sır ekseninde Müslümanların üstün bir durumda olmaları nedeniyle bu milletler doğuya ve özellikle Hindistan'a gitmek için ayrı bir yol aramaya başlamışlardı. O sırada Avrupa ile Hindistan arasındaki ticaret Müslümanların elinde idi. İspanyol denizciler Hindistan'ı ararken yollarını kaybetti ve Yeni Dünya'ya (Amerika'ya) ulaştı. Ancak Portekizliler Vasco de Gama'nın öncülüğünde Afrika'yı dolanarak Hindistan kıyılarına çıktılar. Sonra geliş-gidişlerinin sıklığıyla bütün bu deniz yolunu kontrol altına aldılar. Bu sırada nerelerde Müslümanlara ait ticarî gemilere veya pazarlara rastladıysalar, onları tahrip ettiler.

Bu deniz haydutları dünyayı keşfetme ve ticareti geliştirme adına Hint Okyanusu'nda gemilerini yüzdürüyor, Arabistan ve Hindistan kıyılarını yağmalıyorlardı. Kıyılarda ve adalarda Müslümanlar katliama tâbi tutuluyor, camiler yıkılıp yerlerine kiliseler inşa ediliyordu. Arabistan, Mısır ve Hindistan arasında ticaret yapan ve merkezleri Kaliküt (Madras) olan "Mopla"ların ticaret yerleri ve işleri yağmalanıyordu. Kaliküt racası, Müslümanları Arabistan'a gidip gelmekten alıkoymaya zorlandı. Ancak raca bunu kabul etmedi ve bunun için savaşmak zorunda kaldı. Portekizliler Hint kıyısındaki Koçi'yi ele geçirdiler ve Müslümanları katlettiler, oradaki camiyi kiliseye çevirdiler. Sonra giderek Arabistan kıyısındaki Aden, Hürmüz ve Perim adası vs. ile Hindistan kıyısındaki Goa, Ceybul, Dabül, Diyu ve Dümen vs.ye saldırmaya başladılar. Hicrî 915'te Kaliküt'a saldırıp şehri yağmaladılar ve camiini yakıp kül ettiler. Arabistan kıyılarındaki tecavüzleri de aynı tarzda idi. Hacıların gemileri bile Portekizlilerin izni ve emri olmaksızın vergisiz (haraç vermeden) Hint kıyılarından yola çıkamazdı.[9]

Her neyse bu dertli hikâye çok uzundur ve başka bir vesileyle dinlemek mümkündür. O sıralarda merkezde Lodîlerin hükümeti vardı. Lodîler kan kaybetmiş ve zayıflamıştı. Dekkan ve Gücerat'ta tavâif-i mülûk hüküm sürüyordu. Yine de buradaki hakimler kendi deniz güçlerini toparlamaya çalıştı. Mısır'ın son Abbasî halifesinin vekili Sultan Kansu Gavri Arabistan'dan gemilerini gönderdi. Sultan Mahmud Güceratî, Sultan Mahmud Behmenî, Sultan Yusuf Adil Şah ve Malabar racası gemilerini birleştirdiler.

••••••

9 Bu olaylar Hindistan'ın İngiliz tarih kitaplarında Avrupalı tacirlerin Hindistan'a gelişlerinin giriş kısımlarında mezkürdur. Diğer taraftan bunları Bengal, Gücerat ve Yemen'in eski tarih kitaplarında da okuyabiliriz. Bunlardan *Riyasu's-Selâtîn* (Bengal tarihi), *Zaferu'l-Vâle* (Gücerat tarihi, Arapça), *Tarih-i Gücerat* (müellifi Mir Ebu Türab, Farsça), *Kitabu Ruhu'r-Ruh fi'l-Fütûh* (Daru'l-musannifîn Kütüphanesi'nde mevcut Yemen tarihine ait yazma eser) bizim elimizin altındadır.

Ancak bu deniz gücü de Portekizlilere yenildi. Bütün bunlar olurken Sultan Selim Mısır ve Arabistan'ın hâmisi olarak ortaya çıktı.

Ne var ki Sultan Selim halife olduktan sonra ancak üç yıl yaşayabildi. Hicrî 926'da Sultan Süleyman Osmanlı padişahı oldu. Sultan Süleyman, babasının dinî coşku ve hissiyatını daha güçlü bir şekilde sürdürdü. İslâm dünyasının diğer beldeleri gibi Hindistan da onun halifeliğini ve dinî azametini kabul etti. Bunun ilk etkisi Gücerat sultanları üzerinde oldu. Onlar Arabistan ve diğer İslâm ülkeleriyle doğrudan temasta idiler.

Bir Gücerat muhaddisi ve âlimi olan Muhammed b. Ömer Asafî Mekke'ye sık sık gidip geliyordu. Kendisi Gücerat hakimlerinin nezdinde de büyük saygı görürdü. Bu zat Arapça *Zaferü'l-Vâle* adında Gücerat'ın tarihini yazmıştır. Bunu Hindistan hükümeti ancak şimdi yayımlayabilmiştir. Bu tarih kitabından anlaşılıyor ki, Gücerat'ın hatta Hindistan'ın önde gelen muhaddisi olan Şeyh Ali Muttakî Muhacir *Kenzu'l-Ummâl* yazarı, Hindistan'ı terk edip Arabistan'a gidince şöhreti Kanunî Sultan Süleyman'a ulaştı ve sultan ondan kendisi için dua etmesini istedi. Şeyh Muhammed Asafî, bu dua dolayısıyla Kanunî Sultan Süleyman'dan söz ederken şöyle diyor:

> "O zamanında mutlak İslâm hükümdarı (*sultan ale'l-ıtlak*) ve bütün dünyada Allah'ın halifesiydi (*halifetullah*), o, Süleyman Han'dır" (s. 316).

Mekke'de Gücerat sultanının medresesinde müderris olan Allâme Kıbtî Nehrevâlî (Gücerat), *Tarihu A'lâmi Beytillâhi'l-Haram* adlı eserinde onlarca defa Süleyman Han ve daha sonraki sultanları "halifeler" (*hulefâ*) ve "müminlerin emirleri" (*umerâu'l-müminîn*) olarak anmıştır.

Güceratlı hükümdarlar, Portekizlilerin yeni top ve gemileri karşısında çaresiz kalınca Âsitane-i hilafete yani İstanbul'a başvurdular. Hindistan kıyılarında ve denizlerinde bu gelişmeler yaşanırken Bâbür Şah 12 bin savaşçısıyla Hindistan'a geldi ve bir anda Lodîlerin tahtını devirip Hindistan'ın hakimi oluverdi.

Bildiğiniz gibi Timuroğulları ve Osmanoğulları birbirlerine rakipti. Ancak aralarındaki gerginlik ve husumete rağmen Timuroğulları Âl-i Osman ile bağlantılarını kesemezdi, çünkü Osmanlılar İslâm hilafetini temsil ediyordu. Nitekim, Timurlularda da hutbe her hafta Osmanlı halifesi adına okunuyordu. Onlar Haremeyn'in hak ve farizalarını da unutamazdı. Bunların himayesi artık Osmanlılara aitti. Hicaz'a hacıların gidişini önleyemezlerdi, çünkü her yıl binlerce mümin oraya hacca gider ve Os-

manlı idaresinde haccını eda ederdi. Dönüp geldikten sonra da hutbelerde Hindistan'ın değil İstanbul sultanının adını işitirdi. Dolayısıyla, onlar şu veya bu şekilde Osmanlı padişahlarının dinî üstünlük ve imamet-i kübrâsını tanımaya mecburdu.

Bâbür Şah hicrî 932'de Hindistan tahtını ele geçirdi. Ancak ilk işi, Türkistan ulemasına armağan ve ödüller yollamak ve Haremeyn'e ve mübarek merkadlere -ki Osmanlı halifesinin tasarrufunda idiler-, adak ve hediyeler göndermek oldu. Tarihçi Bedayunî'nin ifadesi şöyledir: "Sultan Mekke, Medine ve mübarek merkadlere adadığı adakları gönderdi".

Bâbür kendine özgü bir hat icat etmişti, bu sonradan "hatt-ı Bâbürî" olarak meşhur oldu. İşte bu özel hattıyla yazmış olduğu Kur'an-ı Kerim'i Mekke-i muazzamaya hediye olarak gönderdi.

Bâbür hicrî 937'de vefat etti ve yerine Hümayun geçti. Bu arada esir bir şehzâde kaçıp Gücerat hakimine sığındı. Bu, Hümayun'a Gücerat'a sefer düzenleme fırsatı verdi. Böylece Gücerat iki ateş arasında kaldı. Karadan Hümayun saldırırken Portekizliler kıyıları yıkıp yakıyordu. Bu arada, Gücerat hakiminin Portekizlilere karşı Osmanlı padişahından istediği yardım da yola çıkmıştı. Süleyman Paşa komutasındaki bir Türk donanması Arap kıyılarına çıktı, sonra Yemen kıyıları üzerinden hicrî 942'de Hindistan limanına doğru hareket etti. Buraya gelip Portekizlileri tarümar etmeye başladı. Ancak paşa yanlış bir taktik uyguladı ve Hintlilere, Hindistan'ı fethetme niyetinde olduğu izlenimini verdi. Gücerat hakimi bunun farkına varınca Osmanlı denizcilere yardım, destek ve iaşeyi kesti. Sonuç olarak Süleyman Paşa kendi subay, asker, top ve diğer askerî araç-gereçlerini oraya bırakıp Yemen'e döndü. Portekizliler yine başlarını kaldırdı. Öte yandan Hümayun'un ordusu da Gücerat'a doğru yürüyordu. Nihayet Gücerat hakimi Portekizlilerle anlaşıp birçok Güceratlı yiğidi kendilerine teslim etti.

Tarihçilerin Dünya Tarihi adlı eserde belirtildiği gibi, o dönemde Osmanlı padişahları Hindistan işleriyle ilgilenmeye başlamışlardı. 942/1538'de Delhi sultanı, Sikender'in oğlu Hümayun'u şikâyet etmek üzere İstanbul'da Osmanlı padişahı katına vardı. Bu arada Güceratlı Bahadır Şah'ın bir elçisi Portekizlilere karşı yardım talebi için yine Osmanlı padişahına varmıştı. Bilindiği üzere Portekizliler bir süre önce Diyu (Dîp) limanını Bahadır Şah'ın elinden almıştı. Osmanlı padişahı Mısır'daki Paşa'yı bir filo ile beraber Hindistan'a gönderdi ve limanı geri almasını emretti. Ancak Paşa gemileriyle hareket etmeden önce Bahadır Şah'ın Portekizliler tarafından öldürüldüğü öğrenildi. Bahadır Şah hazinesini Güce-

rat'tan Mekke'ye nakletmişti. Bu hazine ölümü üzerine İstanbul'a gönderildi. 950/1546'da Hindistan hükümdarlarından Alaeddin'in bir elçisi yine Portekizlilere karşı yardım ricasıyla İstanbul'a geldi. 955/1551'de Türk kaptan-ı deryası Piri Reis Maskat ve Hürmüz'ü ele geçirdi ve nâibi Murat bu ada açıklarında Portekizlilerle savaştı, ancak yenilgiye uğradı. 957/1553'te Seydi Ali Reis Basra Körfezi'nde Basra yakınlarında onlarla yeniden çatıştı, ancak o da yenilgiye uğradı ve Gücerat limanına sığındı.[10]

Tarihçilerin kaydettiği bu olayların tümü Gücerat tarihlerinde ayrıntılı olarak yer alıyor. Ancak burası tafsilata girmenin yeri değil. Sadece şunu belirtmekle yetineceğiz ki, Güceratlı Bahadır Şah'ın elinde bulunan tophane Türklerin bir armağanıydı veya onlar tarafından terkedilmişti. Rumî Han ile diğer tecrübeli tophane görevlilerinin hepsi Türktü ve ancak onlar sayesinde Hindistan'da top imalatı ve topçuluk gelişti. Bahadır Şah bir taraftan Hümayun ve diğer taraftan Portekizliler, iki ateş arasında kalıp can vermişti. Aslında o Hindistan'dan hicret etmek istiyordu ve bu amaçla hazinesini güvenilir adamlarıyla Mekke'ye göndermişti. Bu arada Portekizliler bazı kaleler inşa etmişti ve o da onlarla mektuplaşıyordu. Bir ara sadece birkaç yardımcısıyla ve korumasız onların gemisine gitti ve onlar da onu öldürdüler.

Bahadır Şah'tan sonra hicrî 945'te Mahmud Şah Gücerat hakimi oldu. Onun zamanında Kanunî Sultan Süleyman, Süleyman Paşa'yı tekrar bir filo ile Portekizlileri Hindistan'dan sürüp çıkarmak için gönderdi. Ne var ki, Süleyman Paşa yenilgiye uğradı. *Zaferü'l-Vâle*'de belirtildiği üzere, bunun nedeni, Süleyman Paşa'nın Güceratlı emirlerle görüş alışverişinde bulunmasıydı. Zaten bu nedenle daha önce Paşa'ya ikmal malzemesi tedarikini kesmişlerdi. Ancak *Ruhü'r-Ruh*[11] yazarının birkısım güvenilir kaynaklara dayanarak beyan ettiğine göre bazı Hint hükümdarları Paşa'ya rupi (para) verip oradan ayrılması için onu razı etmişler.[12] Her neyse, Paşa İstanbul'a dönünce Sultan Süleyman kendisine çok kızdı ve "Ben seni Diyu'daki Frenkleri kovmak ve sahibine yardım etmek için göndermiştim, Hint Müslümanlarına bir padişah değil" dedi.[13]

Bahadır Şah'ın son derece zeki, bilgili ve ayrıca muhaddis olan veziri Asaf Han, Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Edirne'ye vardı. Huzura çı-

• • • • • •

10 *Historians' History of the World*, XXIV, s. 346.

11 Bu hicrî X. asır Yemen tarihine dair bir eserdir. Tam adı *Kitabu Ruhu'r-Ruh mâ ba'de Mieti't-Tâsi'a mine'l-Fiten ve'l-Fütûh*'tur. Musannifinin tam adı İsa b. Lütfullah b. Mazhar Yemenî'dir. Kitabın yazma bir nüshası Dâru'l-Musannifîn'de mevcuttur.

12 *age*, 945 senesi olayları.

13 *Zaferu'l-Vâle*, s. 386.

kınca Asaf Han, Kanunî'nin ellerine gözlerini sürdü. Kanunî de saygısında kusur etmedi ve arzusunun ne olduğunu sordu. Asaf Han, Hindistan'ın onurunu zedeleyecek herhangi bir ifade kullanmadı ve sadece yurda dönmek istediğini belirtti. Kanunî kendisine Harem-i şerif'te şerefli bir görev bahşetti. Kanunî'nin kendisine yönelttiği soruların en ilginci, "memleketinizin felâkete uğramasının sebebi neydi?" oldu. Asaf Han buna tarih felsefesi mahiyetinde esaslı bir cevap verdi.

Kaptan Seydi Ali Reis, donanmasıyla İstanbul'a dönemeyen Türk amirallerinden biri olup daha önce zikri geçmişti. Seydi Ali dönüş için kara yolunu tercih etti ve Hindistan'ı baştan başa geçip Afganistan, İran, Türkistan üzerinden İstanbul'a döndü ve *Mir'âtü'l-Memâlik* adlı seyahatnamesini kaleme almıştır. Bu seyahatname İngilizce ve Almancaya çevrilmiştir. İngilizce çevirisi Prof. Vambery tarafından yapılmıştır. Ancak mütercim bazı dipnotlarını yanlış olarak vermiştir. Bunun Urduca tercümesi Lahor'da Kârhane-i Vatan tarafından yapılmış. Bu tercüme ile eser daha da bozulmuş ve yanlışlıklar kat kat artmıştır. Avrupa seyahatim sırasında Roma'da bir Türk edebiyatçısı olan Rauf Ahmed ile tanıştım. Kendisi İstanbul'da yayımlanan *İstiklâl* gazetesinin yazı işleri müdürüydü. Konuşma sırasında öğrendim ki, asıl seyahatname İstanbul'da basılmıştır. Bu kitabı ben ısrarla ondan istedim, ancak bu isteğim gerçekleşmedi. Her neyse, şimdi önümde sözkonusu Urduca çevirisi var. Seydi Ali Reis seyahatnamesinde Hümayun ve Hindistan'ın diğer hükümdar ve yöneticileriyle görüşmelerinden söz etmiş. Bunlardan da o zamanki Hindistan'ın hilafet meselesiyle olan alakası ortaya çıkmaktadır:

Seydi Ali diyor ki:

"Biz Belucistan'ın Gwadar limanına varınca oranın hakimi gemimize gelip padişahımıza olan bağlılığını ve hayranlığını dile getirdi ve oraya donanmamız tekrar uğrayacak olursa 50-60 gemilik yiyecek ve diğer ikmal malzemesinin yanısıra her türlü yardımı sağlayacağına söz verdi" (s. 23).

"Suret'te Müslümanlar bizi görünce çok sevindiler, çünkü onlar bizi Portekizlilere karşı kurtarıcı sanıyorlardı. Onlar bize şöyle dedi: Osmanlı donanmasının Gücerat'a sağ salim gelmesi ve Osmanlı saltanatının bu bölgeyi emin ve huzurlu hale getirdikten sonra bizi Hintli kâfirlerden kurtarması için Rabbimize dua ediyorduk" (s. 29).

"Ahmedabad'a varınca ben orada oranın hakiminin yanısıra veziri İmadü'l-Mülk ve diğer saltanat erkânıyla görüştüm. Hakim benim senet ve vesikalarımı gördükten sonra bana izzet ü ikramda bulundu ve padişahı-

mıza olan bağlılığını dile getirdi. Bir gün ben İmadü'l-Mülk ile görüşmek üzere sarayına gittiğimde orada Portekizli bir elçi ile karşılaştım. Portekiz elçisi İmadü'l-Mülk'e dedi ki: Biz Türk sultanına muhalif değiliz. Bizim ona ihtiyacımız var. Ayrıca, o İslâm dünyasının hükümdarıdır" (s. 33).

Seydi Ali Reis Gücerat'tan karayoluyla Sind'e ulaştı. O sıralarda burada iç savaş hüküm sürüyordu. Buranın hakimlerinden Şah Hüseyin, Seydi Ali ve arkadaşlarının gelişinden haberdar olunca kendilerini son derece saygıyla karşıladı, kendilerine hil'at-ı fâhire hediye etti, cemaatine "askerü'l-gayb" ismini verdi. Ayrıca Muhteşem Süleyman'ın hizmetinde olduğuna dair bir mektup verdi (s. 37). Bütün bunların hepsinden daha ilginç olanı Türk amiralinin Delhi'de iken Hümayun Şah'ın sarayında cereyan eden konuşmalardır. Konuşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişliğine gelince, Hümayun, "sultan-ı Âl-i Osman"ın halifeliğini ve dinî önderliğini kendi ağızıyla kabul etti. Seydi Ali, "Çin'e kadar sultanımızın hutbesi okunur" deyince Hümayun vezirlerine bir göz attı ve "Şüphesiz, Türk sultanları, 'padişah' ünvanına layıktırlar ve yeryüzünde ancak onlar bu şerefe naildirler" dedi. Başka bir defasında Hümayun Şah, kendisine Kırım hanının da Kanunî'ye tâbi olup olmadığını sordu. Seydi Ali buna evet diye cevap verince Hümayun, "Bu doğruysa, padişahımız (Kanunî)'den başka kim, birine hutbe okuma iznini verme yetkisine sahip olabilir" dedi. Bunun üzerine Amiral Seydi Ali dedi ki: "Zaten herkes biliyor ki, bu yetki ondan başka kimsede yoktur". Amiral, divandakilerin hepsinin yüz ifadeleriyle bunu teyit ettiğini ve Kanunî için hayır duada bulunduğunu yazıyor (s. 46).

Merhametli ve iyi huylu Hümayun Hindistan'da birkaç yıldan fazla hüküm süremedi. Hicrî 947 ile 962 arasında Hicaz'a yolculuk etme arzusuyla oradan oraya koşuşup durdu. Ve artık Hint tahtına Şir Şah Surî geçmişti. Surî akıllı yönetimi ve dürüst hareketleriyle Hindistan'ı birkaç yıl içinde bir huzur beldesi yaptı. Şir Şah Surî'nin sarayında Seyyid Refiuddin Muhaddis adında Türkistanlı bir âlim vardı. Ataları Haremeyn'de tedrisle meşguldü. Hicrî 951'de Surî, Marvar'dan dönünce Muhaddis kendisinden Haremeyn'e gitme izni istedi ve orada hayatını ilim ve irfanla, tedrisle geçirmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Surî kendisine şu cevabı verdi:

"Ben sizin gitmenize itiraz etmeye cesaret edemezdim. Ben sizi hususî bir maslahat için bekletiyordum. O da şudur ki, Allah'ın lütfuyla önümüzdeki birkaç günde Hindistan'ın küfür meydanı dikenlerinden temizlenecek,

geriye kalan birkaç kale yavaş yavaş fetholunacaktır. Bundan sonra arzum odur ki, ırmağı geçip (İran'ın Safevî Devleti'ne taraftar olan) Kızılbaşlara kadar varayım. Onlar hacılara ve Beytullah ziyaretçilerine yol vermiyor ve İslâm dininde yeni bir bidate yol açıyorlar. Onlarla savaşmak ve oradan sizi elçi olarak Sultan-ı Rum'a (Kanunî'ye) göndermek istiyorum ki, onunla bizim aramızda bir kardeşlik bağı kurulsun. Ve siz ondan benim için Mekke veya Medine'den birine hizmet etme izni alasınız. Böylece, o taraftan Sultan-ı Rum ve bu taraftan ben yürüyeyim ve Kızılbaşları ortadan kaldıralım. Sultan onlara saldırınca bu tarafa kaçıyorlar ve onların (Türklerin) dönmesinden sonra tekrar yerlerine dönüyorlar. Ancak biz ikimiz onları her iki taraftan kuşatırsak Hindistan'ın kalabalık ordusu ve Türklerin ateş yağdıran tophanesi karşısında Kızılbaşlara ne olacağını biliyorsunuz. Bu elçilik için sizden daha uygun bir zat göremiyorum. Ve bu nedenle şimdilik sizin yolculuk talebinize izin veremiyorum."[14]

İçten duygularına tercüman olan Şir Şah'ın bu sözlerini dikkatle okursanız bunun her kelimesinde Osmanlılara hayranlığını ve bağlılığını fark edebilirsiniz. Şah, onların dinî liderliğini kabul ediyor, onlarla din kardeşliğini pekiştirmek istiyor ve onlardan Haremeyn'den birine hizmet izni almak istediğini kaydediyor. Yazık ki, Şir Şah gibi pırıl pırıl güçlü, yetenekli ve zeki bir hükümdar bu arzularını gerçekleştirmek için fırsat bulamadı ve bir yıl sonra hicrî 952'de bir kaza sonucu barutun patlamasıyla öldü.

Hicrî 962'de onun hayırsız ve beceriksiz halefleri Hindistan tahtını kaybetti ve Hümayun yeniden Hint hükümdarı oldu. Ancak üç yıl içinde yerine Ekber geçti.

Herkes biliyor ki Ekber yeni bir din tesis etmek istemişti ve bunun ilk basamağı imamet ve hilafet davasıydı. Nitekim hicrî 987'de hazırlanan bir buyruğa göre Ekber, "halife-i asr ve imam-ı zaman" ilân ve Kur'an ile hadislere dayanılarak "imam-ı âdil"e itaatın farz olduğu iddia ediliyordu. Ayrıca ona ihtilaflı konularda ictihat etme yetkisi veriliyordu. Bu buyrukta Ekber için uygun görülen lakap ve ünvanlar arasında, "hazreti sultanü'l-İslâm[15], kehfü'l-enâm, emirü'l-müminîn, zıllullahi fi'l-âlemîn" bulunuyor ve sarayda kelime-i tevhid yerine "Lâ ilâhe illallah Ekber halifetullah" okunması emrediliyordu. Bu buyruğa ulemadan zorla imzalar alındı. Ekber'in bu kötü namı uzak diyarlara ulaşmaya başladı. Kutbud-

14 *Tarih-i Bedayunî*, I, 370.

15 Bu unvan Osmanlı sultanlarının dinî ünvanıydı.

din Han adında bir emir, Ekber'e divanda itiraz etti ve "Diğer vilayetler meselâ Sultan-ı Rum ve diğerleri bu haberi alırsa itibarımız ayağa düşer" dedi. Ekber buna sinirlenip "Sen Sultan-ı Rum'un vekili misin? Buradan kovulunca orada itibar görmeyi mi umuyorsun? Haydi o zaman oraya git" dedi.[16]

Ekber Şah'ın hakimiyeti ve yeni dinle ilgili icraatı doruktayken Hint müftüsü, karayolu Kızılbaşların faaliyetleri ve deniz yolu Frenkler tarafından kesildiği için Hintli Müslümanların hacca gidemeyeceğini ilân etti. Hindistan limanlarından Portekizlilerin izni olmaksızın hacca gitmek için gemilerin kalkması mümkün değildi. Agra'da iktidar ve yetkisinin doruğunda bulunan Ekber bütün bunları sessizlik içinde izliyordu ve hiçbir şey yapamıyordu. Ekber'in koca vezir ve emirlerinden Han-ı Hanan, Mirza Aziz Koka, Şeyh Abdünnebi, Mahdumü'l-Mülk, İtimad Han ve Sultan Cihan ise Frenklerden izin alma ezikliğiyle hacca gitti ve yurda döndü. Acaba onların Mescid-i Haram'da dinledikleri hutbe kimin adına idi, Osmanlı padişahlarınınki mi, yoksa, Agra'daki "halife-i asr ve imam-ı zaman"ınki mi?

Ekber'den sonra Cihangir padişah oldu. Kısa bir süre sonra Osmanlı padişahı adına Akam adında bir elçi Delhi'ye geldi, ancak saraydakilerin onu tanımakta güçlük çektikleri gerekçesiyle Cihangir onu huzuruna kabul etmedi. Cihangir'in bu sırada söyledikleri *Tüzük-i Cihangirî*'de kaydedilmiştir (s. 69-70).

Cihangir'in bu küskünlüğü ve soğukluğunu onun hassas ve temiz kalpli oğlu Şah Cihan telâfi etti. Hicrî 1049'da IV. Sultan Mehmet [Murat] Bağdat seferi için Irak'a geldiği sırada Şah Cihan, Zarif adında bir elçi ile Irak'a zengin hediyeler gönderdi. Sultan Murat elçiyi büyük itina ve saygıyla karşıladı ve mukabele olarak Arslan Ağa adında bir elçiyi iki safkan at, altın ve gümüş hediyelerle beraber bir aba ile Şah Cihan'a gönderdi. Arslan Ağa'nın karşılanması için Thath ve Multan valilerine emirler gönderildi ki menzil be menzil izzet ü ikramda bulunulsun ve Multan hazinesinden 10 bin rupi harcırah ayrılsın.[17]

Gücerat'a dair *Mir'ât-ı Ahmedî* adlı tarih kitabının yazarı vilayetin defterdarıydı. Dolayısıyla bütün resmî belgeler onun elinden geçerdi. Şah Cihan'ın cömertliği ve Osmanlı padişahına ve Harem-i şerif'e olan bağlılığı ve üstün hizmetleriyle ilgili aşağıdaki ayrıntılar bu tarih kitabından alınmıştır:

.....

16 Bedayunî, II, 274.

17 Halî Han, 1049 senesi olayları.

1. Şah Cihan, hicrî 1041'de Divan Hoca Cihan'a Haremeyn'i ziyaret izni verdi. Taç giyme töreni için 500 bin rupi adak olarak adamıştı. Ayrıca Arapların zevk ve ihtiyaçlarına uygun toplam 240 bin rupilik mal Araplara gönderilmek üzere Ahmedabad ve Suret'te satın alındı. Bu malların Hoca ile beraber gönderilmesi emrolundu. Ayrıca Hakim Mesihuzzaman da hac için izin almıştı. Bütün bu malların onun uygun gördüğü şekilde dağıtılması için de hüküm yazıldı.

2. Hicrî 1047'de Hakim Ebu'l-Kasım Hakimü'l-Memâlik'e hac izni verildi. Onun eliyle Gücerat'tan 60 bin rupi tutarında mal ve hediyeler gönderildi.

3. Hicrî 1057'de Ahmedadabatlı (Gücerat) zanaatkârların hazırlamış olduğu çok güzel amber kokulu altın bir kandil yaptırıldı. Bu kandil kıymetli taşlarla süslenmiş ve ortasına yine nefis bir elmas yerleştirilmişti. Sadece bu elmasın değeri 100 bin rupi idi. Kandilin tümü ise en az 250 bin rupiye mal olmuştu. Bu kandil, padişahın emriyle Resulullah'ın mübarek türbesine gönderildi. Ayrıca, 160 bin rupi tutarında çeşitli mal ve hediye vilayet beyi Seyyid Ahmed Said vasıtasıyla Medine'ye gönderildi.

4. Hicrî 1060 yılında mahal-şahî nazırı Fırat Han Nevvab'a Haremeyn ziyareti için izin verildi. Gideceği vakit kendine yol masrafı için 11.500 eşrefî verildi. Ahmedabad'dan gerekli mal ve malzemeyi alması için ayrıca 150 bin rupi tahsis edildi. Bunun 50 bini Mekke şerifi Zeyd b. Muhsin için, 50 bini Mekke-i muazzamanın büyük ulema ve fuzelâsı için, 50 bini de Medine-i münevvere fukarası için taksim edilecekti.

5. Aynı yıl Sultan-ı Rum Mehmet [Murat] Han'ın, Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin torunlarından olan elçisi Seyyid Muhyiddin'in Suret'e vardığından haberdar olunca Şah Cihan elçiye bir hil'at ve gürz taşıyan bir muhafız ile gönderdi ve yol harcı olarak 10 bin rupi verildi.

6. Hicrî 1061'de Osmanlı elçisi Seyyid Muhyiddin, Hacı Said Ahmet ile beraber Suret'e geldi. Hacı Said Ahmet daha önce zikredilen kandili Hicaz'a götürmekle görevlendirilmişti. Kendisine, Mekke-i mükerreme sakinlerinden hak edenlere verilmek üzere 100 bin rupi tutarında çeşitli mal ve hediyeler alması talimatı verildi.

7. Sultan-ı Rum Mehmet Han'ın elçisi Zülkadir Ağa -ki veziriazam Salih Paşa'nın kardeşiydi-, ferman-ı şahane ile beraber 29 Safer 1063'te Suret'e geldi. Elçiye Suret hazinesinden masrafları için 12 bin rupi verilmesi emrolundu.

8. O sıralarda Mekke-i mükerremede kıtlıktan dolayı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bunu duyan padişah son derece üzüldü. 16 Cemaziyelahır

1064'te Hoca Zabıta'yı seçti. Hil'at vererek onu Haremeyn'e gönderdi. Giderken Suret limanından yanına Arapların İhtiyaçlarına uygun mal ve eşya alması için 100 bin rupi verdi. Bu miktarın bir bölümü Mekke şerifine, bir kısmı salih ve fazıl kişilere, kalanı da Medine-i münevvere fukarasına ayrılmıştı.

Multan'da Mescid-i Nebevî'nin ölçülerine uygun olarak dokunan çok değerli bir halı, buraya layık olmasa da adı geçen elçiyle Medine'ye gönderildi.

Bütün bunlar resmî bir görevlinin günlüğündeki sıradan hadiselerdir. Hâni Han'a referansla bu elçilik olayının tafsilatı yazılabilir.

Hicrî 1066'da Suret limanı sorumlusu, Şah Cihan'a Osmanlı padişahı Mehmet Han'dan Zülfikar Ağa adında bir elçi geldiğini bildirdi. Elçi birçok hediyelerle gelmişti. Elçiye gürzlü muhafızlar ve yol masrafı için 12 bin rupi takdim edildi. Ayrıca diğer vilayetler ve hazinelerden yüz binlerce rupilik yardım ve hediyeler verildi. Elçi çeşitli vilayetler ve şehirlerden geçerek başkent Agra'ya ulaştı. İki komutan birlikleriyle kendisini karşılamaya gönderildi. Elçi safkan iki at, padişahın fermanı, altın ve gümüş eşya, eğer ve gürzden müteşekkil hediyeleri Şah Cihan'a verdi. Şah Cihan, fermanı itina ile aldı kabul etti, elçiye 20 bin rupi nakit, ayrıca ıtır ve diğer hediyeler verdi ve kendisine resmî bir konukevi tahsis etti. Türkçe ve Arapça bilen Kaim Bey adında özel bir hizmetçi emrine verildi. Daha sonra kendisine verilen mücevher ve nakit paranın haddi hesabı yoktu.

Şah Cihan o sırada İstanbul'da veba salgını olduğunu öğrenince daima pazusuna bağlı olarak duran ve imamesinde panzehir bulunan 100 inciden müteşekkil tesbihini elçinin armağanlarına kattı. Delhi ve Agra'ya diğer memleketlerden de elçi ve ulaklar gelirdi, ancak kimseye Osmanlı elçisi kadar ihtimam ve izzet ü ikramda bulunulmamıştı.

Sultanlar ve padişahlar ile şehzadelerin mektuplaşmalarını ve fermanlarını içeren *Feyyazü'l-Kavanîn* adlı yazma eser şu anda önümde duruyor.[18] Şah Cihan hicrî Şaban 1061'de Osmanlı sultanına Arapça olarak gönderdiği mektubunda Osmanlı sultanı için şu ünvan ve lakapları kullanmıştır:

"İlâ men ileyhi meâbu'ş-şeriketi ve âyâtu'l-haşmeti refi'u'l-mekân menba'u'ş-şan bi-sümuvvi'l-mertebeti semâen ve uluvvi'l-mertebeti beyzâen

.....

18 Bu el yazması eserin çeşitli nüshaları Hindistan ve İngiltere kütüphanelerinde bulunmaktadır.

mu'lî elviyeti's-siyâse bâsıtu'r-riyâse müşeyyidu erkâni'ş-şerîati'l-hanefiyye ve müeyyidü ahkâmi'l-milleti'l-hanîfiyye mukatilu eşrâri'z-zenc mukatilu'l-efrenc âli'l-hazre sâmi'r-rütbe sülaletu havâkîni'r-Rum nâsıru'l-melhûf ve'l-mazlûm mevridu eltâfi'l-kerîmi'l-müfdâl mehbitu a'tâfi'l-kebîri'l-müteâl şemsen li'r-rif'ati ve'l-izzeti ve'l-besâleti ve'l-azameti ve'ş-şan es-Sultan Mehemmed Han lâ-zâlet şumûsu saltanatihi sâbiteten ani'z-zevâl ve esmâru devletihi ale'l-kemâl".

Sultan Mehmet Han Şaban 1063'de bunun cevabını Farsça olarak Şah Cihan'a gönderdi. Bu mektupta Şah Cihan için şu ünvan ve lakaplar kullanılmıştı:

"Be-canib-i âlî-hazret me'âlî-menkabet gerdûn-rif'at Feridun-şevket hurşid-emaret Cemşid-nebahet Dârâ-dirayet, Attar-fıtnat müşteri-kiyâset mesned-ârâ-yı saltanat-ı memalik-i Hind ferman-reva-yı iklim-i Sind mazhar-ı eltâf-ı celî vü hafî, hâris-i havza-yı Kabilistan ve Gazneyn calis-i evreng-i iklîm-i nusret-âyin el-muhtass bi-menni yedi inayeti'l-Meliki'l-Müste'ân Ebu Muzaffer Şihabuddin Muhammed-i sahib-kırân-ı sâni pâdişah-ı gazi".

Bundan sonra Âl-i Osman'ın menâkıp, şan ve şöhretleriyle ilgili ifadeler yer almıştır.

Osmanlı padişahının bu hatt-ı hümayunu hicrî 1068'de Hindistan'a ulaştı. Şah Cihan bu mektubun âlimâne bulduğu üslubunu beğenmemiş olacak ki, biraz şikâyet edercesine Farsça bir mektup yazdı ki, burada Osmanlı sultanı için kullandığı ünvanlar şunlardı:

"Be-haşmet-nisab azamet-meab Behram-savlet, müşteri-simar keyvan-menzilet beyza-yı ziya-yı müzeyyen mihad-ı cihan-bânî muhsin-i bisat-ı kâmranî râfi'-i elviye-i din-i mübin nâsıb-ı a'lâm-ı şer'-i metin muharib-i eşrâr-ı zeng mücadil-i füccâr-ı Freng âlî-hazret felek-rif'at ferman-reva-yı bilâd-ı Rum hâmi-i melhûf u mazlum el-mahsus bi-vufûri lutfi'l-Kerimi'l-Mennan Sultan Mehemmed Han".

Bu mektupların giriş kısımlarını, ünvan ve lakaplarını nakletmemin amacı şunu göstermektir ki, Hindistan ile diğer memleketler arasındaki mektuplarda kardeşçe ve eşitçe bir üsluba rastlanırken Hindistan ile Rum (Osmanlı) diyarının hükümdarları arasında belli bir mesafe, sevginin yanı sıra saygı ve konumları arasındaki fark gözetiliyordu.

Şah Cihan'dan sonra Alemgir dönemi geliyor. Onun zamanında Delhi ile İstanbul arasında öyle gözle görülür bir bağlantı görülmüyor. Alemgir'den sonra Timuroğulları çökme dönemine girdi. Ancak hicrî 1201'de Muradabad sâkini Hintli bir hacının ifadesine göre, Muhammed Şah zamanına dek Hindistan'dan Mekke ve Medine'ye hac mevsimi sırasında armağan ve diğer adak ve malların gönderilme geleneği aynen devam ediyordu.[19]

Burada şu hususa da açıklık getirmek istiyorum ki, hilafet heyetinin bir yazısına cevap olarak Londra'da Prof. Margoliouth'nun kaleme aldığı bir yazıda Delhi sultanlarının (Timuroğulları) kendilerinin hilafet iddiasında olduğunu ileri sürmüştü. Adı geçen profesör herhalde bizim Farsça dilinde yazılı tarih kitaplarındaki abartılı ünvan ve lakaplar nedeniyle bu yanılgıya kapılmıştır. Gerçek şu ki bu maaşa bağlı dalkavuk sözde tarihçiler hem tarihe, hem de bilime ve gerçeklere aykırı hareket etmişlerdir. Onlar aslında halifeliği "saltanat ve padişahlık"la karıştırmıştır. Dolayısıyla bu makam ve sıfatı Ekber, Cihangir, Şah Cihan ve Alemgir'e yakıştırmaya çalışmışlardır. Hatta aynı sıfatları sıradan şehzadeler, İran'ın Şiî Safevî hükümdarları ve Hıristiyan bir hükümdar için de kullanmışlar ve bundan hiç utanç duymamışlardır. Adı sanı duyulmamış hakim, sultan ve yöneticilere "halife" sıfatının verilmesi sadece gülünç bir hareketti. Gerçek şu ki, Timuroğullarının ilgi alanı sadece ve sadece Hindistan'dı.

Ama şu gerçeği de inkâr edemeyiz ki, Hindistan'da Timuroğullarının saltanatı devam ettiği sürece buranın camilerinde Osmanlı veya Türk halifesi adına hutbe okunmadı ve buna gerek de yoktu. Hutbelerde yerel hakim ve yöneticilerin adlarının okunması yeterliydi. Ancak, Timuroğullarının gücü ve iktidarı azaldıkça ve ülkenin çeşitli bölgelerinde küçük hakim ve hükümdarların ortaya çıkması ve İngilizler ile Fransızlar, Portekizliler ve Hollandalıların Hindistan'a egemen olma mücadelesinin kızışmasından sonra Osmanlı sultanlarının adları câmi ve mihraplarda duyulmaya başladı.[20] Meselâ 1175'te yani bundan 162 yıl önce Seyyid Kameruddin Evrengâbâdî adında bir büyük zat hacdan dönüşünde Seyleran'a ulaşmıştı. Mir Âzad Bilgramî ona atfen *Sübhatu'l-Mercan*'da şunları yazmaktadır:

• • • • • •

19 *Vâkıâtu'l-Haremeyn*, merhum Nevvab Nuru'l-Hasan Han Kütüphanesi'nde (Leknev).

20 Nitekim Sir Seyyid, *Tehzibu'l-Ahlâk*'ında neşredilen "Hilafet" yazısında bizzat kendi gözlemine dayanarak Şah Alem'den sonra camilerde Osmanlı sultanları adına hutbe okunmaya başlandığını kaydetmektedir.

"Sahil kesimlerinde Hollanda hükümeti hakimdir. İç kısımlarda Hint racaları vardır. Buradaki Müslümanlar Hint hükümdarı ve Haremeyn-i şerifeyn hâdimi olduğu için Osmanlı sultanı adına hutbe okumaktadırlar".

O sıralarda Hindistan'ın kaderine hakim olmak isteyen Avrupalı elçiler Müslümanların İslâm halifesine ne kadar saygılı ve hayran olduğunu biliyordu. Nitekim, gerek İngilizler gerekse Fransızlar kendilerini sultan ve İslâm halifesinin en yakın güvenilir dostları ve müttefikleri olarak göstermek için birbirleriyle adeta yarıştılar. Fransızların bu hususdaki çabaları allâme Cebertî'nin *Tarihu Mısr* adlı eserinde 3. ciltte yer almıştır. İngilizlerin çabaları ise 1800'de resmî vesikalarla hazırlanmış olan, *A Review of the Origin, Progress and Result of Decisive War with the Late Tipu Sultan* (Merhum Tipu Sultan ile yapılan nihaî savaşın sebep, seyir ve neticelerine bir bakış) adlı eserde dile getirilmiştir. Ayrıca, Haydar Ali ve Tipu Sultan hakkındaki Farsça Tarih, *Kârname-yi Haydarî*'de de bu belgelere yer verilmiştir. Dört yıl önce *Maarif* dergisi bu belgeleri ilk kez yayınladı (1918). Tipu Sultan (Maysor hakimi) Osmanlı padişahıyla doğrudan bağlantı kurmuştu. İki hükümdar arasındaki bu mektuplaşma Mekke ve Medine üzerinden yapılıyordu. O sıralarda Marlington lordu (Marcus of Wesley) Doğu Hindistan Şirketi adına Hindistan genel valisiydi ve İstanbul'da Spencer, Britanya Krallığı'nın sefiriydi. İngiliz hükümeti Spencer aracılığıyla III. Sultan Selim tarafından yazılan bir mektubu 20 Eylül 1798'de Tipu Sultan'a gönderdi. Arapça olan bu mektupta özetle şöyle deniyordu:

"Fransızlar büyük haindir, dinsizdir, İslâm ve Müslümanların düşmanıdır. İngilizler ise dostlarımız ve yardımcılarımızdır. Dolayısıyla Fransızlarla herhangi bir ilişki kurmayın ve İngilizlerle uzlaşın".

16 Ocak 1799'da resmen Tipu'ya ulaşan bu mektuptan başka Hindistan genel valisi de kendisine şunları yazdı:

"Sizin için daha iyi olan, bütün dinlerin düşmanları ve İslâm halifesine saldıran Fransızlarla her türlü ilişkinizi kesmektir. Bu hususta İslâmî hassasiyetinizi gösterin. Ve umarım bu mektub-ı şâhâneyi (Osmanlı padişahının mektubunu) okuduktan sonra, Fransızların, Müslümanların halifesine hakaret ettiklerini, onlara saldırdıklarını ve Mısır ve Suriye'de gereksizce bir savaş başlattıklarını anlayacaksınız. Müslümanlar, İslâmın kutsal yerlerinin koruyucusu halifeye son derece bağlıdır".

Sultan Tipu III. Selim'in bu mektubuna Arapça bir mektupla cevap verdi. Tercümesi aşağıdadır:

"İslâma büyük serdarların korumasını bağışlayan ve dinin temelini güzide padişahların düzeni ve yönetimiyle güçlendiren Allah'a hamd olsun. Peygamberi Muhammed'e ve Hayrü'l-enâm aleyhi's-salatü ve's-selamın dinine yardımcı olanlara salât u selâm olsun. Sonra; varis-i mertebe-yi Süleymaniye câmi-i rümûz-i hikmet-i Lokmaniye mazhar-ı kudret-i ilâhiye, mevridi-i keramet-i gayr-i mütenahiye mecma'-ı ulûm u hikem, kân-ı bülend-himmet mukaddime-i leşker-i feth u zafer müntehab-ı kitab-ı kaza vü kader, denizler ve karaların hükümdarı, dünyada Allahü te'âlânın halifesi, sultan-ı Rum -Yüce Allah onun hükümet ve hilafetini daima kaim kılsın- [165] hazretlerinize arzımızdır ki, nâme-yi âlîniz çok müsait bir zamanda buraya ulaştı ve muhtevasını öğrendik. Bunda Fransızların kötülükleri, İslâma karşı düşmanlıkları, dünyanın diğer bütün dinlerini ortadan kaldırma niyetleri ve İngilizlere desteğiniz ve zât-ı şâhânenizin bizzat onlar ve bizim aramızda arabuluculuk yapma teklifiniz ve zât-ı âlînizin onlarla aramızda olan anlaşmazlığın nedenini anlatmamızla ilgili tenbihiniz vardı. Âsitâne-i aliyyeniz şu hususun farkında olmalıdır ki, amacımız sadece Allah yolunda cihad etmek ve din-i ilâhî ile ilgili işleri yeniden düzene koymaktır. Buyurduğunuz gibi, Fransızlarda sevgi ve mürüvvet yoktur ve biz onların kötülüklerini de biliyoruz. Ne var ki, hal-i hazırda İngilizler bizimle savaşmaya gelmiş ve her türlü savaş hazırlığı yapmışlardır. Bu nedenle, bizim ve bütün Müslümanların üzerine İngilizlerle cihad etmek farzdır. Dersaadet'inizden bizim için dua etmenizi, dua ve muhabbetinizle bize yardım etmenizi rica ediyoruz. Allah, hem bizim hem de sizin için kâfidir. Biz bundan önce Seyyid Ali Muhammed ve Medaruddin eliyle size mektup gönderdik. Bu mektuplarda ayrıntılı olarak durumumuzu anlattık. Ayrıca, başka bir dilekçeyi Yusuf Vezir aracılığıyla Medine üzerinden gönderdik. Bu mektuplarda içimizden geçenleri anlattık. Peygamber Muhammed'e ve O'nun temiz âl ü ashabına salât olsun".

Şimdi bu mektuptan sonra Hindistan ve Osmanlı hilafeti meselesiyle ilgili herhangi bir kuşku kalıyor mu?

Hicrî 1213'te İngilizler Sarangapatam'ı (Maysor'un başkenti) ele geçirdi ve Sultan Tipu şehit oldu. Öte yandan Fransızlar Mısır'ı ele geçirdi. Şehit Sultan Tipu'nun mezarında yazılı olan Farsça ve Arapça şiir ve yazılardan biri şöyledir:

"Mısır insanların dediği gibi, işgal edildiyse tıpkı Sarangapatam gibi oldu. Bu öyle bir felakettir ki, eşi ve benzeri yoktur. Ben bunun tarihini düştüm:

"Rum ve Hindistan'ın şerefi ayaklar altına alındı".

Gördüğünüz gibi, bu çok kısa ama beynelminel İslâm kardeşliği duygusuyla dolu ibare Rum (Osmanlı) ile Hindistan arasındaki sıkı bağları açıkça göstermektedir.

1853 ile 1856 arasında devam eden Kırım Savaşı sırasında Britanya, doğu müstemlekeleri nedeniyle Türkiye'den yana bir tutum sergiledi. Ancak Türkiye, bu desteği kısa zamanda telafi etme fırsatını buldu. 1857'de Hindistan'daki genel ayaklanma sırasında Kırım'daki İngiliz gücü Hint Müslümanlarına yazılmış olan Osmanlı sultanının bir fermanını getirdi. Bu fermanda Sultan Abdülmecit, İslâm halifesi olarak Hintli Müslümanlara İngiliz hükümetine itaat etmelerini tavsiye ediyordu. Maalesef ben bu fermanın metnine hâlâ ulaşamadım. Ancak bu öylesine meşhur bir olaydır ki, Hindistan'dan binlerce mil uzaklıktaki Müslümanlar bile bundan habersiz değildir. Nitekim Mustafa Kâmil Paşa'nın *Meseletu'ş-Şarkıyye* adlı kitabında (I, 21) ve Tunus'ta yayınlanan *es-Savab* gazetesinde (4 Şubat 1921) bu olaydan söz edilmiştir.

Halen Hindistan'daki İslâmî devletler arasında Haydarabad'dan daha büyük bir devlet yoktur. Burada kim bilir ne zamandan beri en küçükten en büyük camilere kadar her hafta Cuma hutbelerinde buranın hakimi Nizam'ın adından önce (Osmanlı) sultanın(ın) adı okunmaktadır. Meselâ Mekke Camii'nde bazan öyle (garip) manzaralara tesadüf olunur ki, Nizam bizzat orada bulunurken onun önünde hatip, "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn" (Osmanlı padişahı) için hayır duada bulunur ve arkasından binlerce mümin âmin der.

Türkler ile Ruslar arasında cereyan eden Plevne Harbi sırasında çeşitli devletçik ve beyliklerin sahipleri Hindistan'ın sıradan Müslümanlarından Türk kardeşleri için cömertçe para toplamışlardı. Böyle bir para toplama ictimaı vilayetimiz Bhopal'de de yapıldı. Hicri 1296'da Nevab Şah Cihan Begüm, Osmanlı hükümdarına değerli yardımlarda bulundu. Ayrıca Nevab Seyyid Sıddık Hasan Han merhum da *Fethü'l-Beyan* adlı yeni tefsirini sultana hediye olarak gönderdi. Bu hediyelere cevap olarak Osmanlı padişahının 18 Rebiülevvel 1296 tarihli ferman-ı şahânesi sadrazam Hayreddin Paşa'nın mührüyle geldi. Bunun bir kopyası önümdedir. Fermanın aslı hâlâ Nevab merhumun ailesinde bulunuyor. Mektupta, Osmanlı padişahı için "Be-der bâr-ı şevket-karar-ı hilafet" ve "halife-i

peygamber-i âhir-zaman" gibi ünvanlarından başka, birkaç kez "hazreti hilafet-penahî" ifadesi kullanılmıştır.

1872'de Rampur hakimi Nevab Keleb Ali Han hacca gidince Harem'de sultan(ın ricali) tarafından karşılandı. 1877'deki Rus Savaşı sırasında Nevab Ali Han sultana 150 bin rupilik bir meblağ gönderdi. Buna karşılık sultanın sefiri, Habib Hüseyin Efendi vasıtasıyla kendisine ferman ve bir nişan gönderdi.

Osmanlı hilafetine muhalefet fitnesi ilkin 1896'da Türk-Yunan Savaşı sırasında başladı. O sıralarda İngilizler Yunanlılara sempati besliyor ve yardım ediyordu; dolayısıyla İngiliz makamlarına yaranmak için Sir Seyyid ve onunla beraber İngilizlerden bazı ünvan ve ödüller almış olan kimseler hilafetin inkârı yolunda yazılar yazmaya başladılar. Bu piyon, icazetli müftülerin yazıları için bir yayınevi kurdu. O sırada Bombay Müslümanları Türk-Yunan Savaşı'nda Osmanlıların başarısına sevinerek şenlik yaptılar. Bunu gören Sir Seyyid öfkeden köpürdü. Sert ifadelerle yazdığı birkaç yazıyla kendince Müslümanları bu yanlıştan kurtarmaya çalıştı. Ne var ki, onları kurtaramadı ve alev alev yanan ateşe atlayıverdiler. O dönemin saygın uleması, İslâmî gazeteler ve umum Müslümanlar Sir Seyyid ve arkadaşlarının bu hareketini öfke ve nefretle karşıladılar. Uzun bir süre bu konu ateşli bir şekilde tartışıldı, gazete ve dergilerin başlıca konusu oldu ve Müslüman halkın çoğunluğunun kararı Sir Seyyid ve sadık arkadaşları aleyhinde oldu.

Aralık 1899'da *Aligarh* dergisinde Mevlâna Şiblî merhum, hilafet meselesi üzerine tamamlanmamış bir makale yazdı. Bu makalede Sir Seyyid ve umum Müslümanlar arasındaki tartışmaya değinerek tarihî kaynaklardan örnekler verdi ve Türklerden önce birçok Müslüman hükümdarın işbaşına geldiğini, ancak bunlardan hiçbirinin Abbasîler karşısında hilafet iddiasında bulunmadığını anlatmaya çalıştı. Bu makalenin özü budur. Tabiî ki, kimse bu tarihî gerçeği inkâr edemez. Asıl mesele, Abbasî ve diğer Kureyşli unsurların bulunmaması halinde kudret, hükümet ve şöhret sahibi Türk padişahlarının hilafet iddiasının doğru olup olmadığıydı. Mevlâna Şiblî bu hususta tek bir harf yazmadı. Sonra makalenin tamamlanmaması ve daha sonraki bölümlerinin yayınlanmasının şu veya bu nedenle gerçekleşmemesi de gösteriyor ki kendisi, bu yazının meseleyi çözmekten ziyade yeni tartışmalara yol açabileceğine inanmıştı.

Bu günlerde dikkatimiz bu makaleye sık sık çekiliyor. Bu hususta biz sadece şunu söyleyebiliriz: Birincisi, biz -bir zatın dışında- kimsenin hatasız olmadığını biliyoruz. İkincisi, tamamlanmamış ve konumuzun dı-

şında olan bir mesele yüzünden aynı yazarın hayatı boyunca yaptığı değerli çalışmalar bir kalemde silinemez. Şiblî 1882'de Türk-Rus Harbi sırasında kendi şehrinden topladığı büyük miktarda parayı İstanbul'a gönderdi. Aynı uğurda Türkiye seyahatine çıktı ve bunun için yıllarca çeşitli kesimlerin ve İngilizlerin gazabına ve tenkidine maruz kaldı. Hatta kendisine Sultan Abdülhamit tarafından İslâm birliğini sağlama görevinin verildiği suçlamalarıyla karşılaştı. Ama onun hali öyle idi ki son ana kadar Türklerin adı dilinde idi ve onlar için her şeyini feda etmeye hazırdı. 1892'de İstanbul'da bir bayram günü yazmış olduğu [9 beyitlik] Farsça mesnevîsi, *Aligarh* dergisindeki makalesiyle beraber okunmaya değer.[21]

Şibli, İstanbul'da bulunduğu sırada bir Cuma selâmlığına şahit oldu. Hutbede sıra sultanın adına geldiğinde, bunun kendi duyguları üzerindeki etkisi *Aligarh* dergisindeki bir makalesinde anlattığına göre şöyleydi:

> "Hatip hünkâr mahfiline bakarak büyük bir coşkuyla şöyle dedi: Allahumme'nsur hâze's-sultân es-sultan ibnu's-sultan el-hâkan ibnu'l-hâkan es-Sultan el-Gâzi Abdülhamid Han.
>
> "O anda gayr-ı ihtiyarî gözyaşlarım boşandı. Kalbim uzun süre sızladı. Hatip önce sahabenin adını okudu. Sultanın adına geldiğinde bir basamak aşağıya indi. Bununla, sultanın her ne kadar zıllullâh ise de rütbece Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den (r.a.) daha dûn olduğunu göstermek istedi".[22]

Şibli, Balkan Savaşı sırasında da bir sürü yazı ve şiirler yazdı. Ancak bir şiiri var ki, o yürekten inandığının aynasıdır:

> Devlet-i Osmaniye'nin zevali şeriat ve milletin zevalidir
> Dostlar, ne zamana kadar evlad u iyal ve ev-bark derdinde olacaksınız?

Vefatından birkaç gün önce Türkler son savaşa katılmıştı. Şehirdeki bazı Osmanlı taraftarları ve inançlı kimseler onun evinde bir toplantı düzenleneceğini ilân etmişti. İnsanlar toplanınca kendisine haber verildi ve arzusu soruldu. Ölüm döşeğinde ağzından çıkan söz şuydu: "Ah, ben kendimi, derimle Türklerin pabuçlarının bağının yapılmasına bile layık görmüyorum".

• • • • • •

21 Metinde yer alan bu Farsça şiirde Sultan Abdülhamit için, "mihr-i cihan-tâb-ı hilafet", "hazreti hakan-ı hilafet-penah", "şah-ı felek-kevkebe Abdülhamit" gibi ifadeler kullanılmaktadır. [çev.].

22 *Mekâtib*, I, 16.

1911'de Şemle'de resmî bir Şark Konferansı düzenlenmişti. Orada bir görüşme sırasında Birleşik Eyaletler genel sekreteri Mr. Burn, Mevlâna Şiblî'ye, "Müslümanlar dinî açıdan Britanya hükümetini nasıl görüyor?" diye sormuştu. Mevlâna da demişti ki: "Siz bilmiyor musunuz, onlar hutbelerinde 'es-Sultan zıllullahi fi'l-ard' okurlar". Mr. Burn da "Evet ama bundan Türk sultanı kastediliyor" demişti.

Makalemi iki alıntı yaparak bitiriyorum. Tanınmış İngiliz dergisi *The Saint* Kasım 1915 sayısında "Sultan ve yoldaşları" başlığı altında yayınladığı yazıda şunları belirtiyordu:

> "Sultan, Britanya İmparatorluğu'nun dostudur. Kendisi doğu savaşı sırasında İngilizleri destekleyecektir. Sultan sadece bir hükümdar değil, aynı zamanda Britanya tacının 70 milyon Müslüman reayasının dinî lideridir".

Bu 70 milyon Müslüman reaya Hindistan Müslümanları olmasın! Türk ve Doğu tarihini Mr. Blunt'tan daha iyi bilen başka bir İngiliz yoktur. *İslâmın Geleceği* adlı eserinde -ki, Urduca tercümesi Mir Ekber Hüseyin İlâhabadî tarafından yapılmıştır- şöyle bir cümleye rastlıyoruz:

> "Hanefîlerin dışında, Malikî ve Şafiîler -ki daha önce hilafet-i Osmaniyeyi tanımıyorlardı- artık sultanı bütün kalpleriyle İslâm halifesi olarak kabul etmeye başlamışlardır (...) Ve Hindistan Müslümanları her yerde onun için camilerde alenen dua ederler".

Son olarak şunu belirteyim ki, uzun zamandan beri camilerimizde, minber ve mihraplarımızdan aynı azametli sultanların adları haykırılmaktadır; bu kendi başına yeter bir delil değil midir?

Allah'a hamdolsun.

HİLAFET VE İNGİLTERE

SEYYİD MAHMUD

TÜRKÇESİ:

PROF. DR. AZMİ ÖZCAN

PATNA, 1921

THE

KHILAFAT AND ENGLAND

BY

SYED MAHMUD, Ph. D. (Münster),

Barrister-at-Law,

PATNA.

PUBLISHED BY

MOHEMED IMTYAZ,

SIDAQAT ASHRAM,

PATNA.

1ST EDITION 2,000. *(All rights reserved.)* PRICE Re. 1-8|

İthaf

Türk millîcilerine.

"Arkadaşlarım ve ben İslâm davası için kanımızın son damlasına kadar direneceğiz".

Mustafa Kemal Paşa, *Evening News*, London, 29 Nisan 1919.

İNGİLTERE'NİN YERİNE GETİRMEDİĞİ DEVLET TAAHHÜTLERİ VE SÖZLERİ

1. "Hindistan Müslümanları, biz ve müttefiklerimiz tarafından onların dinî hassasiyetleri ve duygularını rencide edebilecek hiçbir şey yapılmayacağı hususunda emin olabilirler. İslâmın kutsal beldeleri saldırıdan masûn tutulacak ve onları korumak için gereken her şey yapılacak. Halifenin mukaddes payitahtına karşı operasyon düzenlenmeyecek. Biz sadece Almanya'nın nüfuzu altına girmiş olan Türk devlet adamları ile savaşıyoruz, İslâmın halifesi ile değil. İngiliz hükümeti hem kendi adına hem de müttefikleri adına bu taahhütlerin sorumluluğunu üzerine almaktadır". (Bu ifadeler Hindistan hükümeti tarafından Kasım 1914'te ilân edilen savaş deklerasyonunun hülasasıdır ve ülkedeki her köy ve kasabaya dağıtılmıştır).

2. Lord Harding, Emperyal Yasama Konsülü, 12 Ocak 1915: "Müttefikler Arabistan ve Mezopotamya'daki kutsal beldelerin saldırıya uğramayacağını deklare ettiler ve İngiltere hükümeti de böyle bir durumda mezkür yerleri yabancı işgaline karşı savunacağını ve onları koruyacağını açıkça ilân etti. (...) Gelişmelerin seyri nasıl giderse gitsin kutsal mekânların saldırıdan masûn kalacağından ve İslâmın yeniden dünyanın büyük güçlerinden biri haline geleceğinden şüphe edilemez".

3. Lord Cromer, Lordlar Kamarası, 20 Nisan 1915: "Crewe markizi ile tamamen aynı fikirde olduğumu söylememe gerek yok ki, Müslümanlar hilafet meselesinde kendileri karar vermelidirler; fakat bu konuda biz onlara şu garantiyi verebiliriz: Halife sadece Müslümanlardan olmakla kalmayacak aynı zamanda hiçbir şekilde Avrupa baskısına maruz kalmayacak bir konumda o da bulunacak".

4. Lloyd George, 5 Ocak 1918: "Biz Türkiye ile, onu ne başkentinden ne de halkı ırk olarak büyük çoğunlukla Türk olan Trakya ve Küçük Asya'nın zengin ve meşhur topraklarından mahrum bırakmak için savaşıyoruz".

ÖNSÖZ

Nisan 1915'te *East and West* dergisinde hilafetin tarihî yönleri hakkında bir makale yazdık. O zamandan beri dünya çok değişti. Hilafet meselesi Avrupa'nın hükümet binalarında endişelere sebep olacak boyutlarda büyük bir ehemmiyet kazandi. Bu mesele günümüzün hayatî bir konusudur. Elimizdeki kitapta bu konuyu akademik olduğunu düşündüğümüz bir tarzda ele aldık. Aynı zamanda tarafsız ve gerçekçi olarak değerlendirdik.

Eserin hazırlanmasında katkıları bulunan K. P. Jayswal ve A. M. Kwaja'ya teşekkür ediyorum.

Patna
Yazar

I. BÖLÜM
TARİHÎ CEPHESİ

Dünyada son zamanlarda sergilenen trajediler karşısında bir Müslüman olarak -biraz hayali de olsa- hilafet meselesine dair bazı yanlış anlaşılmaların ortadan kalkmasına katkıda bulunabilirim ümidi, bu kitabı yazma gerekçemdir.

Hilafet meselesi son derece ilgi çekicidir ve pekçok tartışmalara konu olmuştur. Bu konunun tahlili gelecek tarihçileri bekleyen en zor görevlerden biridir. Ne yazık ki bu mesele kendi şahsî inanışlarının doğmaları ve peşin hükümleriyle etkilenmiş siyasî yazarların elinden çok çekmiştir. Bu durum tarihî gerçekliği yakalamada üzüntü verici bir aksamaya sebep olmakta ve konu müphemliklere boğulmaktadır. Hindistan Müslümanlarının siyasî hükümranları ile ilişkilerinde önemli bir husus olan bu mesele açıkça ve tarafsız olarak ortaya konulmalıdır.

Hindistan hükümetinin Basın Bürosu yakın zamanda "Hilafet meselesine dair net açıklama" başlıklı bir risâle yayımladı. Bu risâlede bir tarih araştırmacısını hayrete düşüren şu ifadeler yer almaktadır:

> "Hindistan Müslümanlarının Osmanlı padişahlarını halife olarak tanımalarının yeni bir gelişme olduğu unutulmamalıdır. Bu durum siyasî panislâmizm (*ittihad-ı İslâm*) hareketinin gelişmesi sonucu son elli yılın ortaya çıkardığı bir şeydir ve hilafetin Hindistan Müslümanlarının Osmanlı padişahına siyasî açıdan sadakatlerini gerektirdiği iddiasının hiçbir tarihî temeli yoktur".

Bu satırlar -benim bilgilerim doğruysa- tanınmış bir Hindistan İslâm tarihçisi profesöre aittir. Hükümetine hizmet gayretinde olan bu profesör açıkça tarihî gerçekleri unutmuş görünmektedir.

Türklerle savaşın başladığına dair resmî açıklama Hindistan Müslümanlarını tarif edilmesi zor bir durumda bıraktı. Bu durum Hint Müslümanlarının İngiliz tahtına sadakati ve dinlerinin önderine (halifeye) karşı tavırları hususundaki hayatî soruyu yeniden gündeme getirdi. İnkâr edilmez bir gerçektir ki tıpkı dünyanın diğer yerlerindeki Müslümanlar gibi Hindistan Müslümanları da kendilerini dinî-geleneksel ve hissî olarak Müslümanların halifesi Osmanlı padişahına bağlı hissetmektedirler. Bir Avrupalıya, Ganj Vadisi'ndeki bir Hintliyi Boğaziçi kıyılarında bir hükümrana bağlıyan bu bağ anlaşılamaz, hatta saçma görünebilir. Ancak bu bir gerçektir ve eğer ifade edebilirsem sağduyu sahibi herkesin şu ana kadar olduğundan daha rasyonel bir şekilde üzerinde durmasını gerektirecek önemde bir meseledir. Zira bu, Müslümanların mânevî irtibatlarında çok önemli bir faktör olan bir hissiyatın ifadesidir. Bunun sebeplerini İslâmın ilk ortaya çıktığı semitik kavimlerin köklü din gelenekleri çerçevesinde aramak gerekir. Semitik kavimlerde din bir medeniyet tarihçisinin dikkatini ilk çekmesi gereken şeydir.

Bu güçlü din hissiyatı başka yerlerde, özellikle de güçlü bir ruhban geleneğinin bulunduğu Hindistan'da da önemli bir faktör olmuştur. Fakat Sâmîlerde bu en üst sınırındadır. Dolayısıyla hilafetin gerçek kaynağını bütün yöneticilerinin aynı zamanda kutsal olduğuna inanan Sâmî ırkının karakterinde ve müesseselerinde aramak lazımdır. Sâmî ırklarında ferdiyetçilik bulunmakla birlikte bu ancak dinî-mânevî alandan sonra gelir. Sâmî kavimlerinde her zaman bir nevi seçim sistemi mevcut olmuş ve bu kutsal bir siyasî kurum olarak telakki edilmiştir. Böyle bir seçim aynı zamanda dinî otorite imasını da ihtiva eder. Çok erken zamanlardaki Edon kralları seçilmiş yöneticiler gibi durmaktadırlar. Fenikeliler (Kartacalılar da dahil) Antik Yunanı hatırlatan muhtelif anayasa modelleri ortaya koymuşlardır. Toprağa odaklanmış mutlak vatanseverlik muhtemelen onlar arasında çok güçlü değildi. Fakat Fenikelilerin Roma ile savaşlarında görüldüğü üzere bu duygu tamamen eksik de değildi. Keza Tyre'nin İskender'e karşı olan hayatî kavgasında dinî motifler de vardı O halde Maratonun kahramanlarının insanlığa Macabi ordularından daha büyük hizmetleri bulunduğunu kim inkâr edebilir?

İslâm Arapların âdetlerinde ve karakterlerinde büyük değişiklikler gerçekleştirdi, aynı zamanda ırkî karakterlerinde bulunan dinî cepheyi tahkim etti. Daha evvel Arapların millî bir dinleri olmamıştı. Muhammed Peygamber onlara bunu sağladı ve sahabelerini dinî-siyasî bir bağ ile birleştirdi. Bu bağın dayanışma kabiliyeti ve gücü zaman ve mekânla mukayyet değildi. İslâm Arapların sosyal, ahlâkî ve siyasî şartlarının iyileşmesine

büyük katkıda bulundu. Peygamber sadece kavmiyetçilik geleneğini ortadan kaldırarak millî birliği temin etmekle kalmadı, başta İranlı Selman ve Habeşli Bilal'e davranış şeklinde görüldüğü üzere Arap olmayanlara karşı sergilediği tavrıyla da bütün müminlerin eşit olduğunu ortaya koydu. İslâmın bu eşitlikçi yaklaşımı Hulefa-yı râşidin döneminde misli görülmemiş bir hızla yayıldı; VII. yüzyılın sonuna kadar Atlantik'ten İndus Vadisi'ne, Hazar Denizi'nden Nil kıyılarına değin. müminlerin eşitliği kesinlikle Peygamber'in ideali idi. Dolayısıyla Kuran'da "Müminler ancak kardeştir, öyle ise kardeşleriniz arasında sulhü temin edin" [Hucurat, 49/10] buyurulmaktadır. Keza "Allah katında en makbulünüz en müttaki olanınızdır" [Hucurat, 49/13] âyeti aynı yaklaşımı sergilemektedir.

Şu hadis ırkçılığa ve doğuştan asalet anlayışına açıkça cephe almaktadır: "Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır. Hepiniz Âdem'den geldiniz, Âdem de topraktan".[1] Peygamber Medine'de bağımsız bir siyasî topluluğun lideri olduğu için İslâm aynı zamanda siyasî bir inanç alanını da ifade etmeye başladı. Peygamber bir taraftan sahabelerini kendi dinî emirlerine uymaya davet ederken aynı zamanda bir kral gibi buyruklar vermeye de başladı. Nöldeke "O onların imamı idi. Namazlarında önder, aynı zamanda kadı ve emir idi" demektedir. Böylece dünyevî ve mânevî otorite birbiriyle irtibatlandı. Müslümanlardan Allah'ın Peygamberi'ne ve ulü'l-emre itaat etmeleri istendi. Böylece Peygamber'in dinî otoritesini başkaları ile paylaştığını görmekteyiz.

Araplar gibi böylesine gayrı mütecanis bir topluluğun bir lider etrafında birleşmesi birkaç sene evvelinden hayal bile edilemezdi. Peygamber'in Allah'ın buyruklarını getirdiğine inanılınca bu son derece tabiî bir gelişme oldu. Aynı zamanda vahiy alanı dışında Peygamber'in her sahada bir yardımcıya, halifeye ihtiyaç duyduğu ortaya çıktı. Bu namazda imamlık, toplumda önderlik ve hakimlik, fakat her şeyden önemlisi din düşmanlarına karşı yapılan cihadda Müslümanlara emirlik, *emirü'l-müminin*lik yapacak bir halifeye duyulan ihtiyaçtı.

Peygamber'in vefatından sonra O'nun yerine geçecek bir halife seçimi gerekli oldu. Esasen bu mesele Peygamber'in de hatırında idi. Fakat kendisinden sonra yerine geçecek birini tayin etmeyip Müslümanların seçimine bıraktı. Bir hadiste Âmir b. Tufeyl Peygamber'e gelerek "Eğer Müslüman olursam benim rütbem ne olacak? Senden sonra imamlığı

.....

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

bana bırakacak mısın?" diye sordu. Peygamber "Benden sonra kim imam olacak, bunun tayini bana ait değil" diye cevap verdi, denilmektedir.

Müslüman yazarlar bu durumla, yani halife seçimiyle ilgili olarak genellikle dört farklı dönem ve uygulamadan bahsederler.

632-661 arasını kapsayan *ilk dönem* mutlak teokrasi dönemidir. Otuz yıl süren bu dönemde dört halife Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali, Peygamber'den sonra onun yerine geçmişlerdir. *Hulefa-yı râşidin* olarak adlandırılan bu dönem İslâm toplumunun en mukaddes ve İslâm devletinin en yüksek ideallerinin temsil edildiği, hilafet tarihinde çok kısa fakat çok önemli bir dönemdir. Peygamber'in vefatının (8 Haziran 632) hemen ardından önde gelen sahabeler O'nun yerine birini seçmek için toplandılar. Peygamber'in en güvendiği dostu olan Ebubekir seçildi. Onun zamanında dinin esasları sıkı sıkıya muhafaza edildi.

Halife Ebubekir sanki halkının en fakiri gibi basit bir hayat sürdü. Krallar, asiller, Araplar ya da yabancılar, mühtediler veya esirler, Müslümanların emirinin Medine'de dış görünüş itibariyle halkından farklı olmayan bir hayat sürdüğünü, tarihçilerin bize aktardığı şekliyle, yerde bir hasırın üstünde uyuduğunu, sıradan kıyafet giydiğini ve en basit yiyeceklerden yediğini görerek şaşkına döndüler. Onlardan biri hayat kalitesi hakkında konuşurken "eğer isteseydi en iyi balı ve en iyi ekmeği bulabilmesi işten bile değildi" diye bahsetmektedir. Bu tavır daha sonraki her samimî ve dindar Müslümanın hayranlıkla ve ihlasla hatırladığı ve özellikle dünyayı adaletsizliğin doldurduğu bir zamanda gerçek imanı ve gerçek hilafeti ihya edeceğine inanılan, beklenen mehdinin önderliğinde tekrar böyle bir hayatı yaşamayı arzuladığı bir idealdi.

Altı yüz yıl süren *ikinci dönem* hilafetin babadan oğula geçen bir saltanata dönüştüğü Arap krallığı dönemidir (661-1258). Halife artık bir ulu kişi ya da âlim değildir. Muaviye oğlunu kendisi henüz sağ iken veliaht ilân eden ilk kişidir. Emevî hilafeti az önce belirttiğimiz ideal dönemle tamamen zıt bir devirdir. Ömer'in sadeliği ve Ali'nin samimiyeti artık kalmamıştı. Emevîler Arap olmayan Müslümanların kendileriyle aynı imtiyazlara sahip olmalarına izin vermediler. İslâm prensiplerine aykırı olarak Müslümanların haklarını ve imtiyazlarını reddettiler. Onların tahtı kaybetmesiyle de Araplar hakim durumlarından oldular ve onların yerlerini önce İranlılar sonra da Türkler aldı.

Muazzam bir idealin harekete geçirdiği Araplar büyük bir millet olmuş ve belli bir zaman diliminde dünya tarihinde önemli rol oynamışlardır. Bu ideal demokrasi ve kardeşliktir. Ancak bu büyük ideali kaybedin-

ce saltanat davasına düştüler, böylece daha evvel kendilerine güç kaynağı olan idealleri aynı zamanda onların sonunu hazırladı. Abbasî hilafeti dönemi önce İranlıların tesiri, arkasından da Türklerin nüfuzu altında geçti. Abbasî halifeleri İranlı Müslümanların desteğiyle iktidara geldikleri için vezirlerin ve devlet görevlilerinin tayininde mevâlînin desteğini hiç unutmadılar. Hayli kusurları bulunmasına rağmen Abbasîlerin pek çok iyi hasletleri de vardı. Şatafatlı unvan ve sıfatlarının yanında ilim ve kültüre de ilgi büyüktü. Hayır işleri yaygınlaştı, vicdan hürriyetine saygı duyuldu, sınırlar cesurca savunuldu. Kısacası İslâm dünyası müreffeh bir haldeydi. Bu dönem medeniyet, kültür ve ilmin Müslümanların elinde bulunduğu bir dönemdi. İran liberalizminin öncülerinden Profesör Brown'un ifadesiyle "Avrupa ise İranlı İbn Sina veya Endülüslü İbn Rüşd'den felsefe, tıp ve matematik alanında alacağı azıcık bir ışıktan mutlu olacağı bir barbarlık ve karanlık içindeydi".

Yaklaşık üç yüzyıl süren *üçüncü dönem* ise halifelerin siyasî otoritelerinin çok az bulunduğu ya da hiç bulunmadığı bir fetret dönemidir (1258-1517). Teorik olarak devam ettiği ifade edilen İslâmın siyasî hakimiyeti bu dönemde Mısır'daki Memlük sultanlarının ve diğer Müslüman sultanlıkların elinde idi. Sultan Baybars Abbasî hanedanının Suriye'de yaşamaya devam ettiğini öğrenince hilafeti tekrar gündeme getirmek, böylece ondan mânevî destek ve sultanlık unvanını almak istedi. Abbasî hanedanı mensubu Ahmed Tahir Kahire'ye getirildi. Şehre yaklaşırken sultan ve devlet adamları onu karşılamaya çıktılar. Orada halife bir hutbe irad ederek "Mustansır Billâh" lakabını aldı, Baybars'a da "sultan" unvanını vererek onu cihadla görevlendirdi. Mustansır 1262'de Moğollara karşı savaşırken ölmüştü. Bunun üzerine Baybars başka bir Abbasî hanedanı mensubu bularak onu halife ilân etti ve biat yemininde bulundu.

Son dönem ise Osmanlı hilafeti dönemidir. (1517-). I. Selim Memlük sultanından Mısır'ı, son Abbasî halifesi Mütevekkil İbnü'l-Ömer el-Hâkim'den de "hilafet" unvanını alarak *sultanü's-selâtîn, hakimü'l-havâkîn, melikü'l-bahreyn ve'l-berreyn, hâmi-i din, halife-i Resulüllah, emirü'l-müminîn* vb. gibi unvanlarla anılmaya başlandı. Bu kalıp günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Kaderin garip cilvesidir ki İslâm medeniyetini tahrip edenler daha sonra bu dinin muhafızları oldular. Müslümanların siyasî ve sosyal olarak hâlâ şokundan kurtulamadıkları 1258 Bağdat tahribatını gerçekleştiren de I. Selim'in akrabası ve ırkdaşıydı. Bu Moğol yıkımı şöyle özetlenmiştir: "Geldiler, yıktılar, yaktılar, yağmaladılar ve gittiler."[2]

•••••

2 Cüveynî, *Tarih-i Cihan-küşâ.*

Hülagu'nun "adalet bahçesi" Bağdat'ta yaptığı bu mânevî ve entelektüel tahribatın tesirleri hiçbir zaman giderilemediyse de onun akrabaları İslâm dairesine girdikleri andan itibaren bu din adına mücadele ettiler. Türk sultanı I. Selim'in "İslâm dininin müdafii" unvanı için birden fazla gerekçesi vardır. Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkıp onun yerine İslâm hükümranlığını tesis eden Fatih Muhammed'in torunudur. Zamanının Müslüman sultanları arasında en kuvvetli olanıdır. Ve her şeyden evvel onun "hilafet" unvanı son Abbasî halifesi tarafından devredildiği için meşru hale gelmiştir. Selim bu unvanı üstlendiği zaman uzun süre İslâm âlimleri arasında bunun meşru olup olmadığı hususunda tartışmalar yapıldı. Yıllarca devam eden bu müzakerelerden sonra Selim'in halefleri Mekke'de resmen meşru halife olarak kabul ve tasdik edildi. O andan itibaren günümüze kadar hiç kimse, hiçbir zaman Türk sultanlarının "hilafet" unvanlarını sorgulamadı.

Osmanlı hanedanının "hilafet" unvanları şu gerekçelere dayanmaktadır:

1. *Aday gösterilme*: Bahsedildiği üzere son Abbasî halifesi Mütevekkil, Selim'i hilafete aday göstermiştir ki bu tartışılmaz bir tarihî hakikattir. Ebubekir'in hasta yatağında Ömer'i aday göstermesi örneğinden hareket eden Sünnî ulema bu durumu meşru kabul etmiştir. Son Abbasî halifesi olan ve Mısır, Hindistan ve diğer İslâm memleketlerinde kendisine biat edilen Mütevekkil bir Müslüman sultan adına unvanından feragatte bulunma hakkına sahiptir. Modern zamanda çok az farkedilen başka bir tarihî gerçek de Türk sultanına hilafet hakkı sağlamaktadır: Konya'nın Selçuklu sultanı da Bağdat'ın Abbasî halifeleri tarafından hilafet muîni olarak tanınmıştı. Sultan Alâeddin bu unvanını ilk Osmanlı sultanı Osman'a intikal ettirdi. *Miftahü's-Saade* müellifi Taşköprîzâde, Osmanlı sultanlarının hilafet haklarını savunurken bu gerçekten bahsetmektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı sultanları daha ilk baştan itibaren Abbasî hilafeti ile irtibat halindeydiler.[3]

2. *Seçim*: Selim'in hilafet iddiası sadece Mütevekkil'in onu aday göstermesine dayanmayıp aynı zamanda Müslüman dünya tarafından halife olarak kabul edilmesine de istinat etmektedir. Selim bu hakkı ehlü'l-hall ve'l-akd'in tasdik ve biatiyle de elde etmiştir. Ehlü'l-hall ve'l-akd Medine'den Şam'a, Şam'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Kahire'ye ve son olarak ta gayet meşru bir şekilde Kahire'den İstanbul'a nakledilmişti. Selim Eyüp

.....

[3] Taşköprîzâde, *Miftahü's-Saâde*.

Camii'nde bir grup Ezher âlimi ile Türk ulemasını biraraya getirdi, onlar da kendisini halife olarak seçtiler. Bu tür bir seçim [cülûs merasimi, taklîd-i seyf] İstanbul'da günümüze kadar devam etmiştir. Tahta çıkan her sultanın halife unvanını alabilmesi ulemanın tasvibine ve şeyhulislâmın elinden Ali'nin kılıcını kuşanmasına bağlıdır.

Bazı muhalifler bahsedilen bu tasvip ve seçimin sadece sözde olduğunu, esasen hilafetin zorla ve baskıyla alındığını söyleyebilirler. Bunu tartışmayacağım, fakat Roma'daki papalık tahtı da bu tür bir seçimle işgal edilir ve gerçekten de İsa'nın meşru temsilcisi olduğunu iddia eden birçok muhalif papaz bulunmaktadır. Buna rağmen Katolik ilahiyatçılar kesintisiz bir silsileyi koruyabilmişlerdir. Günümüzde de kimse İngiltere kralların İngiliz Kilisesi'nin başı olduğunu sorgulamaz. Halbuki onların ataları da bu haklarını Roma'daki papaya karşı gelmekle elde etmişler, hatta papanın zındık ve dinsiz diyerek aforoz ettiği bir mezhebi korumuşlardır.

Kutsal mekânların hâmiliği: Mekke, Medine, Kerbela, Kudüs ve diğer yerler. Eski zamanlarda Beytullah'ı (Mekke) korumak için pekçok savaş yapılmıştır. Günümüzde Türkiye sultanı Beytullah'ı savunabilecek güce sahip tek Müslüman hükümdardır. Bu yüzden *Hâdimü'l-Harameyni'ş-şerifeyn* olarak ta anılır.

4. *Bağımsız Müslüman devlet*: Bu durum hilafet için son derece önemli bir hususiyettir. İslâm fıkhı bunu çok önemser ve bağımsız olmayan hiçbir hükümdar hilafet için geçerli ve makul bir hak ileri süremez.

5. *Mukaddes emanetleri elinde bulundurmak*: Günümüz Müslümanları üzerinde son derece mühim bir tesir icra eden bu hususiyet kesinlikle ihmal edilemez. Bu emanetler arasında Peygamber'in hırkası ve kılıcı, Ali'nin sancağı ve pekçok başka şeyler bulunmaktadır. Müslümanlar genellikle bunların Bağdat'ın yağmalanması sonrasında önce Kahire'ye sonra da İstanbul'a götürülerek muhafaza edildiklerine inanırlar.

6. *Müslümanların ittifakı - İcma-i ümmet*: En önemli şart budur. Bir Müslüman sultan kutsal mekânlara sahip olsa bile Müslüman ümmet tarafından kabul edilmedikçe "halife" unvanını taşıyamaz. Tıpkı X. yüzyılda Karmatîler ve XVIII. yüzyılda Vehhabîler örneğinde olduğu gibi. Bu bakımdan Türkiye sultanının halife olması onun kutsal mekânların hâdimi ve yakın zamanlara kadar da muhafızı olmasına bağlıdır, demek açık bir hatadır. Mekke şerifinin Sultan'ı haklı ve meşru bir halife olarak tanıması da bu yüzdendir.

7. *Kılıç hakkı*: Bu şart fiilen unvana sahip bulunmak demektir. Hilafet bir zorunluluk olduğu için fiilen bu unvana sahip bulunan hükümranın,

daha uygun bir adayın ortaya çıkmasına kadar tanınması da zorunludur, şeklinde tezler bulunmaktadır. Selim "halife" unvanını aldıktan bugüne hiç kimse böyle bir iddia ile ortaya çıkmamıştır. Hiç rakip çıkmadığı gibi son Abbasî mensupları da haklarından vazgeçmişlerdir. Bu tezi ortaya atanlar Muaviye ve Ebu Abbas örneğini verirler Gerçekler teorilerden yüzlerce kat daha kuvvetlidir ve gerçek olan da Türklerin yüzyıllardır İslâm adına savaştıkları ve Müslümanların koruyucuları olduklarıdır. Eğer Türk orduları olmasaydı İslâm mevcudiyetini devam ettiremezdi. İslâm dünyasının diğer kısımları Batı hakimiyetine karşı kayıtsız ya da çok güçsüz bir konumdayken sadece Türkiye ayaktaydı ve sadece Türkiye Batı hakimiyetine karşı bir engel oluşturabildi. Osmanlı Türk hanedanında İslâm bir kez daha Hıristiyan hakimiyetine karşı hem kendisi hem de diğer Asya medeniyetleri için set oluşturdu.

Allah yolunda savaş bir Müslüman için en çok gıpta edilen şeydir. Kur'an der ki: "Allah yolunda öldürülenler büyük mükâfat alacaklardır" [Nisa, 4/74]. Bu yüzden Doğu'nun her tarafında Türklere Allah'ın hizmetkârları, sultanlarına da inananların imamı gözüyle bakılır. İnanç bundan haz alır, akıl da bunu inkâr etmez. Zira günümüzün din dışı yaklaşımı açısından bile Türklerin gittikçe saldırganlaşan materyalist Avrupa'ya karşı İslâmın müdafii olduklarını, daha da geniş olarak Asya'nın maneviyatçı medeniyetlerinin koruyucusu olduklarını kim inkâr edebilir?

Buraya kadar hilafet müessesinin İslâm kadar eski bir geçmişi bulunduğunu ve daima bir kudsiyete sahip olduğunu gördük. Dolayısıyla hilafet İslâm tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır ve kesinlikle ondan koparılamaz... İslâm yaşadıkça da İslâm bünyesinin ciğerlerinde bir nefes olarak yaşamalıdır.

II. BÖLÜM
SİYASÎ CEPHESİ

Halîfe kelimesi halef ve arkaya bırakmak anlamındaki *halefe* kökünden gelir ki hukukî planda Peygamber'in siyasî ve mânevî yetkilerini tevarüs eden halefi olarak anlaşılmaktadır. İslâm hukuku başlangıçta bir kralın mevcudiyetini kabul etmedi. İlk halifelerin durumu belki her adayın halkın genel ittifakı ile seçildiği eski Roma Cumhuriyeti'nin şeflerininkine benzetilebilir. İslâm hukukuna göre Peygamber'in halefi, *emirü'l-müminîn* ve *İslâmın yaşayan/canlı sesi* (*savtü'l-hayy*) olan halifeler yeni meselelerle ilgili hususlarda tek yetkili kişilerdir. Kur'an'ın emirlerine uygun olmak şartıyla sosyal, hukukî ve siyasî her türlü değişikliği gerçekleştirme yetkisine sahiptirler.

İlk dört halife kanun koyucu yetkisine de sahipti. İslâmın henüz tam yerleşmemiş hukukî alt yapısını şekillendirdiler ve dinî hukukun sadece uygulayıcısı olmakla kalmayıp aynı zamanda bu hukukun hem mimarı hem de yorumcuları idiler. Bir halife olarak Türk sultanı Kur'an'a dayanarak modern şartlara uygunluk arz etmeyen mezhep görüşlerini değiştirmek veya yeniden düzenlemek yetkisine sahiptir. Muhteşem Süleyman sivil idareyi ilgilendiren meselelerde Hanefî mezhebine uymayan pekçok ferman çıkarmıştır. Diğer pekçok sultan da aynı şeyi yaptılar. Hanefî ulaması bu uygulamayı tasvip etti.

Halifenin otoritesi belli bir sınırın içinde hapsedilemez, aksine Müslümanların yaşadığı her yere uzanır. Dolayısıyla onun hükümleri gerektiğinde bütün Müslümanlar için bağlayıcıdır. İslâm hukukuna göre böyle bir otorite ve hilafet şartı sözkonusu olunca başka devletlerin tebaası olanlar da dahil bütün Müslümanlar siyasî meselelerde bile halifenin hükümlerinin muhatabı olurlar. Zira İslâmda din ve siyaset, din ve hayattan daha fazla ayrı değildir. İslâm teokrasi üzerine kurulu tam bir sosyal-siyasî sistemdir ve insanın her fiilini yönlendirir.

Hilafet aynı zamanda siyasî bağlılık da gerektirir, çünkü halife Peygamber'in sadece dinî otoritesinin değil siyasî otoritesinin de mirasçısıdır. Peygamber kendi şahsında iki fonksiyonu, siyasî liderliği ve dinî liderliği birleştirmiştir ve İslâm hükümranlığının bu hususiyeti günümüze kadar devam etmiştir. Halife geçmişte ve günümüzde Peygamber'in aynı zamanda siyasî temsilcisi olarak kabul edilegelmiştir. Halifenin yetkileri sadece devletin dünyevî işleri ile sınırlı olmayıp dinî, siyasî ve ictimaî meseleleri de kapsar. İslâm memleketlerinin sınırlarını korumakla yükümlü olduğu gibi dini korumakla da yükümlüdür. Bu yüzden halife İslâmî bir sistemin en tepedeki icraî görevlisidir. Bir başka deyişle o İslâmı icra eder ve bunun münderecatı Müslümanlar adına ulema tarafından ya da doğrudan Müslümanlar tarafından tayin edilir. Modern dönemin en büyük siyasi düşünürlerinden Walter Bagehot diyor ki:

"İnsanların itaatini elde etmek zor bir meseledir. Bunun için ne yaptığınız daha önemsizdir. Bu itaati alabilmenin ilk şartı bugün din ve devlet dediğimiz şeyin mahiyetidir ki, bunların birleşmesi değil aynılığı gereklidir".

Dr. Arnold bu mahiyetin hata içinde olan modern dünyanın tedavisi için büyük bir ilaç olduğunu daima ifade eder. Bagehot ekler:

"Kuvvetler ayrımı kendi başına bir tehlike ve tahribat içerir. Din adamı ve kral ayrı şeyler söylememelidirler. Bu ikisi aynı şeyi söylemelidir çünkü ikisi aynıdır. Dinî mücâzat ile hukukî (kanunî) mücâzatın farklı olması gerektiği fikri akla getirilmemelidir. Antik Yunan ve Roma düşünürleri bunu hiç anlamamışlardı".

Görüldüğü üzere, günümüzün en önde gelen iyasî düşünürlerinin fikirleri böyledir. İslâm şüphesiz yüzyıllardır bunu söylemekte ve uygulamaktadır. Ne demek istediğimiz yanlış anlaşılmamalıdır. Halife zorunlu olarak en yüksek din adamı anlamına gelmez. O da herkes gibi yanılabilir ve herkesin tâbi bulunduğu kanunlara tâbidir. Peygamber de Ebu İshak Taberî vb. gibi din alimleri tarafından hata yapabilir olarak değerlendirilmiştir. Peygamber bütün bir milletin mutlak biatini almayı başarmış ve hiç kimse O'nun otoritesini kendi kendisine sorguladığı kadar sorgulamamıştır: "Ben de sizin gibi bir kulum ve benim mağfiretim de Allah'ın rahmetine bağlıdır".

Abbasî halifesi el-Kadir zamanında yaşamış en eski İslâm anayasa hukukçularından Maverdî diyor ki: "Hukuk zaviyesinden halife hiçbir imti-

yaza sahip değildir". O da devletin diğer üyeleri gibidir, o da normal bir mahkemede yargılanabilir. İkinci halife savaş ganimetinden fazla almakla itham edilince kendisini halkın huzurunda aklamak zorunda kalmıştı. Hukuk açısından o da herkes tarafından tenkit edilebilir. İkinci halife Ömer kendisinin bazı Kur'an âyetlerini yanlış anladığını söyleyen yaşlı bir kadın tarafından şiddetle azarlanmıştı. Ömer bu kadını dikkatle dinledi ve onu haklı görerek meseleyi kadının söylediği tarzda halletti.

Maverdî İslâm toplumunu iki sınıfa ayırır:

1. Seçmenler
2. Seçilmek için adaylar

Adaylık için gerekli olan şartlar:

1. İyi (ahlâklı) tanınmış olmak, 2. Devlet işleri için gerekli bilgi ve donanıma sahip olmak, 3. Gerekli bilgi birikimi ve muhakeme gücü. Fark edileceği üzere malî durumla ilgili bir şart yoktur.

Halife seçilebilmek için gerekli şartlar ise şunlardır:

1. Temiz bir karakter
2. Fizikî ve ahlâkî yetersizliği bulunmamak (yakın zamanlarda Türk sultanı (V.) Murad bu madde yüzünden hal' edildi).
3. Bir yönetici için gerekli feraset
4. Devletini koruyacak cesaret
5. Âkil-baliğ olmak
6. Erkek olmak. Ancak Haricîler kadınların da halife olabileceğini söylerler

Seçmenler halifenin hal'ini isteyebilir ve bu durumda camide cemaate seslenebilirlerdi. Akılda tutulmalıdır ki cami Müslümanlar için bir açık forumdur ve cemaatle namaz müessesi Müslüman toplumun siyasî hayatıyla yakından irtibatlıdır. Bu yüzden "Camiler sadece günlük ibadetler içindir ve başka amaçlar için kullanılamaz" demek mümkün değildir. Dini ve Müslüman toplumu ilgilendiren her mesele camide müzakere edilebilir. Peygamber'in ve dört halifenin hayatı bu tür örneklerle doludur. Esasen o zaman devleti ilgilendiren her mesele camilerde müzakere edilir ve kararlaştırılırdı. Halk ehlü'l-halli seçer ve hiç kimse halife seçilmek talebinde bulunmazdı; bir rekabet ya da mücadele yoktu. Cemaatin doğru insanı seçeceğine inanılırdı.

Kureyşli Olma Meselesi

Halifenin Kureyşten olması gerektiği hususu son derece yanlış anlaşılmaktadır. Peygamber'in "Halife Kureyştendir" şeklinde hadislerinin bulunduğu bir gerçektir.[4] Fakat bu şart "dini korudukları müddetçe" şeklinde tahsis edilmiştir. Ebu Bezrah'ın rivayet ettiğine göre "Adaleti koruduları, sözlerini tuttukları ve kendilerinden merhamet isteyene merhamet ettikleri sürece halifeler Kureyştendir" şeklinde bir hadis vardır.[5] Esasen bu bir şeriatın hükmü olmaktan ziyade Peygamberâne bir öngörüdür. Ebubekir'in de aynı şeyi teyit ettiği söylenir. Fakat bu ifade Kureyşin Araplar arasında tartışmasız desteklendiği ve otorite kabul edildiği zamana aittir. Ebubekir'in Kureyşe vurgusu hadis sebebiyle değil onların seçkinliği nedeniyledir. Çünkü o Peygamber'in asla hilafeti bütün zamanlar için Kureyşe tahsis etmediğini biliyordu. Eğer böyle bir şey olmuş olsaydı Peygamber "Kureyş imanı koruduğu müddetçe hilafeti muhafaza edecektir, aksi halde başkalarına geçecektir" buyurmazdı.[6]

İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre Büyük Ömer şöyle dedi: "Eğer benim zamanımda Ebu Ubeyde sağ olsaydı hilafete onu aday gösterirdim, yoksa Muaz b. Cebel adaydır". Muaz Kureyşten değildir. Ebu Rifâa Büyük Ömer'in şöyle dediğini de rivayet eder: "Bu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim sağ olsaydı hilafette önceliği ona verirdim". İslâm ilahiyatının en çok tanınan kaynaklarından olan *Şerhu'l-Makâsıd*'da İmam Razî'nin şu ifadeleri mevcuttur: "İslâmın dinî ve dünyevî liderliği olan hilafet herhangi bir Müslümana ait olabilir". Ünlü tarihçi İbn Haldun diyor ki: "Hilafet hiçbir şekilde sadece Kureyşe ait değildir". İyi bilinen bir tarihî gerçektir ki köle Zeyd'in oğlu Üsame Peygamber'in sağlığında önemli bir seferle görevlendirildi, Ebubekir ve diğer pekçok seçkin sahabe onun emrine verildi. İnsanların bazısı mırıldanınca Allah'ın Resulü şöyle dedi: "Bu görev için Üsame ehildir". Peygamber'in zevcesi Aişe'nin sık sık "Eğer Zeyd sağ olsaydı ondan başka kimse halife seçilmezdi" dediği rivayet edilir. Bu da gösteriyor ki Peygamber'e göre ehliyet ve liyakat emirlik için gereken yegâne şarttı. Gerçekten de başka türlü olamazdı. İslâm demokra-

.....

4 İbn Hanbel, *Müsned*, III,129, 183; IV, 421; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, Beyrut 1982, V, 192; 194. Aynı mânadaki başka bir rivayet için bk. Buharî, İstanbul 1992, VIII, 105.

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421; Neseî, *Sünen*, III, 467; Beyhakî, *Sünen*, VIII, 143, 144; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 94; VI, 322; Tayâlîsî, *Müsned*, II, 384; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 152.

6 Buharî, Menâkıb, 2.

siyi emreder ve Peygamber de insanlığın eşitliğini öğretmek için geldi. Bu yüzden hilafeti sadece bir kabileye hasretmek Kur'an'ın öğretisine ters olduğu gibi İslâmın temel prensiplerine de aykırıdır.

Hilafet Meselesinde Şiîler ve Sünnîler

Hilafet meselesinde Şiîler ve Sünnîler farklı düşünmezler. Farklılıkları sadece adaylık üzerinedir. Fakat bir halife seçildiği zaman herkesin ona biat etmesi gereklidir. Bu hususta iki mezhep arasında ihtilaf yoktur.[7] Ali taraftarları ilk dört halifenin seçimini geçerli kabul etmezler, fakat "bir kez halife seçilip kendisini kabul ettirdikten sonra ona biat edilmesi zorunludur" şeklindeki dinî prensipten hareketle ona itaat etmişlerdir. Ali de kendisinden önceki halifelere biat etmiştir. Hüseyin'in durumu da yanlış anlaşılmıştır Kerbela'daki büyük savaş zamanında Yezid'in halifeliği Müslümanlar tarafından tam olarak kabul edilmemişti. Dahası Hüseyin Medine'den yola çıktığında henüz savaşı düşünmüyordu. Yezid'in kumandanı İbn Sa'd'ın tutumu onu nefsi müdafaa için icbar etti.[8]

Seçilmiş halifeye biat kutsal bir kıymeti haizdir ve halifenin kimliğine bir kudsiyet katar: "Halkın sesi Hakk'ın sesidir" deyişi bu hususun bir başka ifade şeklidir. Biate yüklenen kutsal değer şu yüzdendir: Müslüman toplumun genel davranışını düzenleyen bütün emir ve hükümler Allah'ın Kelâmı'nın tezahürleridir. İcma-i ümmetin özü de budur. Ümmet çoğunlukla ya da icma ile İslâm toplumuna bir dinî lider tayin ettiği zaman onun kimliğine bir kudsiyet izafe edilmiş olur, seçilen bu lider meşru bir hükümetin kaynağı ve kanalı olur. Şiî-Sünnî bütün Müslümanların itaatini isteyebilecek yegâne kişi odur. Böylece artık bir vâkıa olan Osmanlı halifesi ile ilgili olarak İslâmın iki büyük mezhebi arasında bir farklılığın bulunmadığını görüyoruz.

Halifeye İtaat

İslâm Allah'ın Kelâmı'na ve Peygamber'ine olduğu gibi halifeye itaati de farz kılmıştır. Halife Allah'ın ve Peygamber'in yolundan sapmadıkça bir Müslüman ona itaat etmek zorundadır. İman bu itaati gerektirir ve halife veya imama itaat edilmezse iman tamam olmaz. Halifeye itaatsiz-

• • • • • •

7 Eğer yeni bir delil gerekiyorsa Türk halifeyi desteklemek için Hindistan'ın her yerinde Şiîlerin düzenlediği toplantılar hatırlanmalıdır.

8 Mevlâna Ebulkelâm Âzad, *Khalifat and Jaziratu'l-Arab*, s. 52.

lik Allah ve Peygamber'i rencide eder. İbn Ömer tarafından aktarılan bir rivayette "Halifenin otoritesine karşı isyan eden kıyamet günü affedilmeyecektir" denilmektedir[9]. Başka bir hadiste de "Bir Müslüman kâfirler adına başka bir Müslümana savaş açarsa o Müslüman sayılmaz" denilmektedir.[10] Bu hüküm Allah'ın Resulü'nün böyle bir âsi ile ilgili verdiği hükümdür. Bu yüzden Müslümanların Şerif Hüseyin'i günahkâr bir âsi olarak değerlendirmelerine şaşmamak gerekir.

İmama (Halifeye) Olan İhtiyaç

Hadisler ve mukaddes Kur'an bir halifenin gerekliliğini işaret ederler. Meselâ Kur'an der ki: "Allah'a, Resulü'ne ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin" [Nisa, 4/59]. Pekçok hadis de imamın ve ona itaatin gerekliliğini bize söylemektedir. Bir imamın yardımı olmaksızın insanların Allah'ın emirlerini yerine getirebilmesi imkânsızdır. Eğer dinin muhafazası bir veya birkaç kişinin sorumluluğuna verilmezse din de düzgün bir şekilde korunamaz. Hukuk ve düzenin korunabilmesi için tek yol bu işleri, ilim sahibi, faziletli, ehliyetli, şeriatı icra edebilecek ve dini savunabilecek yeterli kuvveti bulunan bir kişiye havale etmektir. Kur'an'a göre dini koruyabilecek ve hukuku icra edecek yeterli kuvveti bulunmayan hiç kimse halife olamaz. Dolayısıyla Müslümanların imamı gayrimüslimlerin çıkardığı bir kişi olmamalıdır. Wilfrid Scaven Blunt "Müslümanlar kendisi Hıristiyanlığa itaat eden bir başka halifeye itaat etmez" diyor. Sultanın bağımsız olması gerektiğini talep etmek, İslâm fıkhının ibadetlerin kabulü için cemaat önderi ile ilgili öne sürdüğü şartların tabiî sonucudur. "Fıkıh yüksek imam ve halk arasında ruhanî rabıta ister, eğer imam bağımsız bir sultan değilse rabıta mümkün olmaz dolayısıyla da ibadetleri kabul edilmez "(Seyyid Emir Ali).

Müslümanların Sadakati (İtaatı) Şarta Bağlıdır

Şimdi halifenin dünyevî-siyasî otoritesinin Hindistan da dahil diğer Müslüman sultanlıklar tarafından hiç kabul edilip edilmediği hususuna değinelim. Özellikle yetki sahipleri bunun üzerinde düşünsünler, zira ha-

[9] Müslim, İmâre, 58, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 446; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 156; X, 234; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 441.

[10] Buharî, Fiten, 7; Diyât, 2; Müslim, İman, 161, 163, 164; Fiten, 16; Neseî, Tahrîm, 26, 29; Tirmizî, Hudûd, 26; İbn Mâce, Fiten, 11; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 3, 53, 184, 185, 224, 329, 417.

lifenin iyi bir Müslümandan talep ettiği siyasî ve dinî bağlılıktan kaynaklanan girift problemin anlaşılması buna bağlıdır. Bir Müslüman veya gayrimüslim yönetici eğer ona biat etmek halifeye biat etmekle aynı yönde değilse kendi hakimiyetinde yaşayan müminlerin biatini talep edemez. Bu prensip açık ve sadedir. Bir Müslüman için Allah'a ve dinine bağlılık onun dünyevî idarecisine bağlılıktan önce gelir. Şu ana kadar ifade edildiği üzere Müslümanlar arasında halifeye biat ve itaat Allah'a sadakat ve itaat demektir. Müslümanların hiçbir yöneticisi İslâm fıkhına göre meşru olan halifenin otoritesine aykırı olarak hakimiyeti altındaki Müslümanların itaatini bekleyemez. Bir Müslüman veya gayrimüslim sultan Müslüman tebeasının itaatini istiyorsa Müslümanların emiri halife ile mutabık bir davranış ve uyum içerisinde bulunmalıdır. İşte bu yüzden İslâm tarihinde hilafet hakkına dair yapılmış dinî-siyasî tartışmalar çok önemlidir.

Ne demek istediğimi bir örnekle açıklayayım. Müslüman yöneticiler kendi yetkilerini genellikle halife veya imamdan alırlardı. Eğer bir halife Peygamber'in açıkladığı üzere Kur'an'ın ortaya koyduğu şartlara uygun (ki bunun yapılabilirliği üzerine hiç şüphe yoktur) olarak bir cihad ilân ederse cihad bütün Müslümanların üzerine farz olur. Fakat seküler yöneticilerin böyle bir cihad ilân etme yetkileri yoktur. Bu açıkça şu demektir ki bazı meselelerde halife herhangi bir Müslüman ülkede kendi yöneticilerinden daha geniş otoriteye sahiptir, bu ülke halifenin siyasî hükümranlığı altında bulunmasa bile.

Hilafetin siyasî önemi o kadar büyüktür ki (kısmen bu durum halife seçiminin kudsiyet ifade eden karakteriyle de ilgilidir) dünyevî siyasî gücünü kaybetmiş olmasının üzerinden uzun zaman geçtiği halde birçok fatih ve sultan hâlâ ondan kendi konumlarını tasdik etmesini beklemişlerdir. Halifenin tasdiki bu sultanları meşru hale getirmiş, böylece ülkelerinde hükümet görevi onlara bırakılmış ve kendilerine karşı ortaya çıkabilecek muhalefet gayrimeşru ve zındıklık konumuna düşmüştür.

Halifenin bu tasdiki basit bir mektup ve değişmez bir şekilde bir hil'at ile etkili hale gelmiştir. Başka ülkelerdeki Müslüman sultanlar halifeyi kendi hükümranları olarak kabul etmiş, sikkelerinin üzerine onun adını basmış ve Cuma hutbelerinde onların adına öncelik vermişlerdir. Böylece İslâm tarihinin değişik safhalarında teorik olarak parçalanmamış bir İslâm imparatorluğu fikri korunmuştur.

Bu husus o kadar önemsenmiştir ki Peygamber vefat edince Müslümanlar, Medine'de daha O'nun defin işlemleri yapılmadan bir halife seçimi ile ilgilenmişlerdir. Müslümanların emiri olan halifelerin adları mü-

minlerin saygı ve hürmetini uyandırmıştır. Hilafet eski ihtişamlı günlerin kalıntıları arasında dahi daima İslâm dünyasının alemşümul saygınlığına sahip bir müessese olarak ayakta kalmıştır.

Müslüman Sultanların Halifeyi Tanıması

Hilafetin şerefi ve otoritesi Müslümanların akıllarına ve zihinlerine o kadar derin bir şekilde yerleşmiştir ki o güçlü Gazneli Sultan Mahmut, sembolik halifenin, kendisine *eminü'd-devle* unvanını getiren Bâki Billâh adlı elçisini karşılamak için bir mil yol yürümüştür. Sultan genellikle yeni bir sefere çıkmadan önce zaferlerini anlatıp halifenin iznini ister, halife de ona her yeni zaferden sonra yeni unvanlar ve hil'at gönderirdi. Sultan Mahmut veliahdını tayin ederken bile halifeye danışmak ihtiyacını hissetti. Bir keresinde Horasan'ı almak için halifeden izin istedi, halife de bunu kabul etmedi. Daha sonra Horasan için yeni bir talepte bulununca halife "Eğer Horasan üzerinde ısrar edersen İslâm dünyasını sana muhalif kılarım" diye yazdı. Bunu aktaran Ferişte, sultanın donup kaldığını söyler. Böylece Gazneli Mahmut gibi güçlü bir sultan hiçbir siyasî gücü olmayan halifenin önünde boyun eğmiştir. Hilafetin itibarı ve İslâm devletinin temeli işte bu idi.

Sultan Mahmud'dan sonra da Gazne sultanları güçlerini halifeden aldıkların göstermek için sikkelerinde onun adını yazdırmaya devam ettiler. Bağdat halifesinden ferman almadan hiçbir Selçuklu sultanı tahta çıkmazdı. Her cülûsta halifenin fermanı sâdır olur, aynı şekilde halife ne zaman değişse sultan da ona biatini yenilerdi.[11]

Güçlü Melikşah, Nureddin Zengi, Selahuddin ve Tuğrul gibi güçlü emirler Abbasî halifelerine biat ettiler. Tahirîler, Büveyhîler, Safevîler ve Samanîlerin hepsi halifenin otoritesini kabul etmek durumunda idiler.[12] [53] Halife ile sultan arasında bir ihtilaf çıktığı zaman halife haccı (gidişlerini) iptal ederek, mahkemeleri durdurarak ve müftülerin fetva vermesini yasaklayarak vb. sultanları kendi iradesini kabule zorlardı.[13]

Bu güçlü sultanlar Müslümanların hilafete olan duygularının farkında idiler ve kendi saltanatlarının halifeye itaat etmeye bağlı olduğunu biliyorlardı. Halife adına cihad ve barış ilân eder, kendilerinin halifenin sadık ve güvenilir bir hizmetkârı olduklarını söylerlerdi. Ve gerçekte de ha-

•••••

11 İbn Esîr, IX, s. 155.

12 İbn Hallikan, İbn Esîr, *Tarih-i Güzîde, Tarih-i Selçuk.*

13 İbn Esîr.

life adına ve onun verdiği yetkiyle hüküm sürerlerdi. Hatta bunlardan bazıları hatta birkaç defa açıkça, halife olmazsa namaz ve haccın kabul olmayacağını ilân etti.[14]

Muhammed Kasım VIII. yüzyılın başında Sind'i fethetti ve hükümran oldu. Fethedilen yerin yerli halkı Müslümanlığı seçti ve Emevî yöneticilerin hükümranlığını kabul ettiler. Abbasî halifesi Mu'tasım vefat ettikten sonra Sind bağımsız oldu ve Hindular Bağdat'la siyasî irtibatlarını koparddılar. Fakat buradaki Müslümanlar aynı şeyi yapmadılar ve Bağdat'a olan biatlerini devam ettirdiler, *Fütûhu'l-Büldan* müellifi tarihçi Belazurî'nin ifadesiyle halifeye dua ettiler. Gazne işgali Hindistan'a halife ile ilgili menakıbı getirmiş olmalı ki, bu ülkenin insanları bu uzak yerlerde halifenin gücü, itibarı ve dinî mahiyeti hakkında bilgi sahibi idiler. Hindistan'da Müslüman imparatorluğun kurucusu Muhammed b. Sam'ın sikkelerinde de zamanın halifesinin adı bulunuyordu. Hümayun'un saltanatına kadar Hindistan'daki Müslüman sultanların çoğu sahip bulundukları bütün güç, itibar ve şerefin kaynağı olarak halifeyi tanıdıklarını göstermek için hem onun adını sikkelerinde bastırdılar hem de otoritesini kabul ettiler.

Şu açıkça ortaya konmuştur: "Abbasî halifesinin tasdiki olmadan hiçbir sultan ya da emir hüküm süremez ve böyle bir tasdik olmadan hüküm sürmüş ya da hüküm sürecek sultan ya da emir tahttan indirilecektir".[15]

Delhi'de Müslüman imparatorluğunun kuruluşundan kısa bir süre sonra tahta geçen Şemsüddin İltutmuş kendisini "halifenin yardımcısı" olarak tavsif ederdi.[16] İltutmuş 1229'da Bağdat'taki Abbasî halifesi Mustansır Billâh'tan hil'at aldı.[17] Muizzüddin Sam da kendisine "Hindistan'ın sultanı" unvanını veren bir halife menşuru almıştı. Keza 1343'te Muhammed Tuğluk, Mısır'daki halifeden saltanatını tebrik eden bir menşur temin etti ve halifenin elçilerini büyük saygıyla karşıladı. [57] *Tarih-i Firuzşahî* yazarı "O günden emredildi ki: Hutbelerde adları zikredilen sultanların Abbasî halifesinin tasdiki ile hüküm sürdükleri belirtilecek, halifeden böyle bir menşur ve hil'at almayan sultanlar tahttan indirilecek ve yerine başkası geçirilecektir" der.[18] Sultan Muhammed b. Tuğluk kendisini halifenin yardımcısı olarak tavsif etti. Hindistan'ın büyük sultanla-

• • • • • •

14 "Hutbe be-kalem-i Benî Abbas mî-bâyed ki tâ nemaz dürust bâşed"; *Tarih-i Güzîde*, s. 367

15 Berenî, III, 249-250

16 "es-Sultanü'l-muazzam şemsü'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Muzaffer İltutmuş yemin-i halife Nâsır emiru'l-müminîn"; *Tabakat-ı Nâsırî*, s. 165.

17 Thomas, *Chronicles of the Patnas Kings of Delhi*, London, 1871, s. 45.

18 *Tarih-i Firuzşahî*, III, 249-250. Ayrıca bk. İbn Battuta.

rından Firuz Şah da Mısır'daki halifeden menşur ile hil'at aldı. Hatta halifenin elçilerini karşılamak için adamlarıyla beraber yalın ayak yürümüştür. Bu zamanda Delhi sultanlığı ile Dekkan Behmenî sultanlığı arasında büyük bir rekabet vardı. Halife Firuz Şah'a bir mektup göndererek Behmenî sultanları ile dostluk içinde geçinmesini istedi.[19]

Hindistan sultanları bir emire İslâm halifesi tarafından bir menşur ve hil'at bahşedilmesini en büyük şeref olarak telakki etmişlerdi.[20] 1530'a kadar bütün Müslüman sultanları İslâm halifelerinin otoritelerini tanıma anlamında sikkelerinde halifelerin adlarını ve unvanlarını taşımışlardır.[21] İlginçtir ki bazı sikkelerde Sanskrit alfabesiyle "sin hameera ve sin şalefa" kelimeleri yazılı bulunmaktadır. Şu anda biliyoruz ki *hameera* emirü'l-müminîn, *şalefa* da halife demektir. Bu durum da gösteriyor ki Hindistan'ın Müslüman sultanları kendi gayrimüslim tebealarına bile gerçek otoritenin halifede olduğunu ve onun temsilcileri olduklarını göstermek istemişlerdi.[22] O halde Müslümanlar sadece halifenin otoritesini kabullenmekle kalmamış, sultanların çoğu da halifenin verdiği yetkiyle hüküm süren temsilcilerinden başka bir şey olmadıkları izlenimini vermişlerdir. Eğer bu uygulama Ekber zamanında aksadıysa sebebi açıktır. Zira Ekber'in kendisi bir ara böyle bir ilâhî gücünün olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır ki Müslümanların Ekber'e karşı olan burukluklarının sebebi de budur.

Şairlerin halkın duygu ve düşüncelerini yansıttıkları doğruysa, ünlü şair Bederşah'ın mısralarında da Hindistan Müslümanlarının halifelere karşı olan saygı ve ihtiramlarını buluruz. Muhammed b. Tuğluk zamanında Mısır halifesi Ahmed Ebü'l-Abbas'ın gönderdiği elçinin gelişi ile ilgili yazdığı birkaç mısraın mânasını vermek ne kasdettiğimi açıklamaya yeterlidir.

Halifeden intikal eden İslâmın derdi zamanın sultanının aklında da yer tuttu

Abbasîlerden hil'at gelince bu derde gökten derman erişti

Doğunun sultanına ay gibi bir nevbet ulaştı.

• • • • •

19 "Der mâh-ı Zilhicce-i sene-i mezkûr 757 hilat-ı tefvîz memalik-i Hindistan ve sefarîş-i padişahî be-medîne-i Dekken"; bk. *el-Maarif*, VI/6, s. 470.

20 "Men çe ân mertebe dârem ki câme ez hazret-i halîfe iltimas-ı kâm-ı hazretullahi tebâreke ve te'âlâ be-kudret-i a'lâ der dil-i halîfe ilham kerd tâ gayrı vasıta iltimas-ı Fîruz Şah ez dergâh-ı hazret-i hilafet câme resîd"; Sirac Afîfî, *Asiatic Society*, s. 273-76.

21 Thomas, *Chronicle*.

22 *el-Maarif*, VI/6, s. 419.

Şimdi Türk sultanının Müslüman ülkeler özellikle de Hindistan tarafından halife olarak tanınmaya başlamasına gelelim. XVI. yüzyılda Selim Mısır'ı fethederek sadece hakimiyeti altındaki geniş topraklara hükmeden sultan olmakla kalmayıp aynı zamanda İslâmın hürmet edilen bir önderi oldu. Lane-Poole şöyle der:

> "Şiîler onun iddiasını reddetse de geleneksel olarak halifenin tanındığı Hindistan'da ve Asya ile Afrika'da Osmanlı sultanı bu andan sonra da dinin yüce önderi ve hilafet zincirinin itibarının mirasçısı olarak kabul edildi. Kesinlikle şüphe yoktur ki bu durum Osmanlı sultanlarını varlıklarına ve davranışlarına mütemadiyen büyük bir itibar ve önem katmıştır ve katmaktadır".

Bu ifadeler tanınmış bir İngiliz tarihçinin müşahedesidir. Daha XVI. yüzyılın başlarında Selim'in hilafet iddiası Malay Yarımadası, Java ve Sumatra adaları, Kolombo, Çin Müslümanları ve Gucerat tarafından kabul edilmişti. Hindistan Müslümanları Osmanlı sultanını daima bir halife olarak kabul ettiler. Hindistan'ın XII. yüzyılda yetiştirdiği büyük müctehidi Şah Veliyyullah, *Tefhimât-ı İlâhiyye* başlıklı kitabında bunu söylemektedir.

Hatırlanmalıdır ki Selim "halife" unvanını Mütevekkil'den 1517'de aldı. 1553'te Hümayun, Gucerat sultanı Bahadır Şah'a savaş açtığında, Bahadur Şah Kanuni Sultan Süleyman'a bir elçi göndererek onun himayesini istedi. Buna cevaben 1538'de sekiz gemilik bir donanma gönderildi. [63] Bu gemiler başarılı bir savaştan sonra Kukele ve Ket mahallerini Portekizlilerden aldı. Dity limanınına doğru yönelen gemilere Bahadır Şah'ın oğlu Malik Mahmut yiyecek ve su desteği vermeyince Osmanlı kaptanı geri çekildi. Bu andan sonra Sultan Süleyman Hindistan işlerini dikkatle takip etmeye başladı ve esasen o zamanki Müslüman Doğuyu tamamen hakimiyeti altına almak isteyerek İran ve Arabistan'da diplomatik teşebbüslerde bulundu.

O bir mânevî liderdi ve bu dünyadaki bütün Müslümanların kendisini böyle tanımasını hedefliyordu. Çin, Afganistan ve Hindistan'a Mekke ulularının ve İslâm ulemasının fetvalarını taşıyan elçiler gönderdi. O zamanda Türk sultanının gücü herkes tarafından bilindiği ve onun topraklarının genişliği herkesin dilinde olduğu için çok geçmeden bütün Doğu onun hilafet hakkını teslim etti. Portekizlilere karşı Hürmüz Boğazı'na gönderilen Osmanlı donanması kaptanı Seydi Ali Reis'in Hindistan, Afganistan ve

İran'daki ilginç seyahatinin hatıraları elimizdedir. "Donanma Gucerat limanına geldiğinde Müslümanlar arasında büyük sevinç vardı". *Mirâtü'l-Memâlik* adını taşıyan bu hatıralar Henrich Friedrich von Diez tarafından Almancaya çevrildi ve ilk olarak onun *Denkwürdigkeiten* adlı çalışmasında yer aldı. Bu Almanca çeviri önümdedir.[23]

Seydi Ali Reis'in gözlemleri konumuz açısından ışık tutucudur. [65] Hindistan'da gittiği her yerde İslâm padişahının elçisi olarak iltifat gördü. Kendisini kabul eden ve o sırada İslâmın padişahına bağlılıklarını ve sadakatlerin bildiren Müslüman sultanların bu tutumu karşısında şaşkınlığını açıklamaktan kendini alamadı. "Gucerat'ta iken" diyor Seydi Ali Reis, "Başvezir İmadü'l-mülk ve diğer görevlilerin yanında itimatnamemi teslim ettiğim sultan, beni son derece sıcak karşıladı ve bizim şanlı padişahımıza olan bağlığı hususunda beni temin etti". Bir başka Hintli emirin de bir vesileyle şöyle dediğini naklemektedir: "Biz Türk sultanı ile ihtilafa düşmeyi göze alamayız, ona ihtiyacımız var. Ayrıca o İslâm âleminin padişahıdır".

Kitapta Türk kaptan ile Hümayun Şah arasında geçen hutbe ve hilafet hakkındaki çok ilginç bir diyalog da yer almaktadır. Ancak detaylardan kaçınmak için burada bir veya iki hususu vermekle yetineceğiz. Bu mülakat sırasında Türk kaptan Hümayun'a dedi ki: "Çin'de bile bayram namazlarında benim padişahımın adı okunmaktadır. Çin'deki Müslümanlar aynı zamanda Mekke, Medine ve Kıble padişahı olan Osmanlı sultanının adının Cuma hutbelerinde de okunması için Çin hakanına müracaat ettiler. Çin hakanı dinsiz olmasına rağmen onların bu talebinin makul olduğuna hükmetti ve bu izni verdi. Çin hakanı hatta hatibe bir cübbe vererek onu onurlandırdı ve bir fil üzerinde şehri dolaştırdı". Seydi Ali Reis bu hikâyeyi Gucerat'ta iken Çin'den gelen tüccarlardan dinlediğini ve o günden sonra orada Türk sultanının adının hutbelerde yer aldığını söyledi.

Bir başka vesile ile Hümayun Şah Kırım hanının Osmanlı sultanına bağlı olup olmadığını sordu. Evet cevabını alınca Hümayun dedi ki: "Bu doğruysa o zaman hutbe hakkı ona aittir". Kaptanın cevabı: "Herkesin bildiği bir şeydir ki hutbe hakkı sadece padişaha aittir ve kime dilerse izin verebilir". Bu ifade herkesi tatmin etti ve Hümayun kumandanlarına dönerek, "Şurası kesin ki dünyada padişah (halife) unvanını taşımaya layık tek kişi Türkiye hükümdarıdır, başkası değil" dedi. Arkasından Hümayun

.....

23 Bunu yazarken Prof. Vambery'nin İngilizce tercümesi de elime geçti.

ve adamları Osmanlı padişahının iyiliği için duacı oldular. Belucistan'ın batı kıyılarında Malik Dinar'ın oğlu Celaleddin'in emir olduğu Guador'a giden Seydi Ali Reis burada şehrin hakiminin kendisine yanaşarak padişaha olan sarsılmaz sadakat ve bağlılığını bildirdiğini yazmaktadır.

Ekber de İslâm dünyasının dinî liderliğini elde etmeyi ve Hindistan halkının kendisini halife olarak tanımalarını istedi. Hatta şu unvanları da vardı: *Hazreti sultanü'l-İslâm hilafet-i enam ve emirü'l-müminîn.* Onun dinî ve siyasî lider olma arzusu Ebü'l-Fazl'ın babası Şeyh Mübarek'in ifadelerinde açıkça görülmektedir: "Eğer gelecekte İslâm âlimleri arasında bir mesele hakkında farklı görüşler ortaya çıkarsa İslâm milletinin menfaati için sultan bu farklı görüşlerden dilediğini tercih etmekte serbesttir". Fakat Ekber'in hiçbir gayreti Müslümanlar arasında karşıklık bulmadı ve o kötü bir şekilde başarısız oldu. Ekber zamanından beri Babürlü hükümdarlarının Osmanlı halifesini görmezlikten geldikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen 1402'de Timur'un Osmanlılara karşı galip gelmesine atıfla Osmanlı sultanlarını kendilerinden küçük görmektedirler.

Hindistan'daki Babürlü sultanlarının Osmanlı sultanlarına karşı tavırları gerçekten mağrurdur. Fakat Ekber dışında hiçbirisi hiçbir zaman halifelik iddiasında bulunmamıştır. Onların Müslüman tebeası Türk sultanını meşru halife olarak kabul ettiler ve Mekke'ye giden Hindistan Müslümanları ibadetlerini ve haclarını Türk hükümdarların imameti ve otoritesi altında tamamladılar.

XII. yüzyıl eseri olan *Tuhfetu'l-Âlem* müellifi, Sumatra, Cava ve diğer yerleri ziyaret eden bir seyyahın kendisine anlattıklarını yazmaktadır: "Camilerde hutbe Rum [Osmanlı] sultanının adına okunur ve adalarda yaşayan Müslümanlar her Cuma sultan için dua ederler". 1761'de Dekkan/Evrengabadlı Seyyid Kamerüddin hacdan dönerken Kolombo'ya uğramış ve orada Müslümanların her Cuma mukaddes beldelerin koruyucusu olan Rum sultanına dua ettiklerini görmüştür.[24]

Yakın zamanlarda Afganistan emiri Abdurrahman da Sultan Abdülhamid'i halife olarak tanıdı ve onun elinden *siracu'l-mille ve'd-din* unvanını aldı. İki gün evvel de şimdiki Emir Emanullah Han İngiliz elçisinin önünde İslâm halifesi Rum sultanının düşmanlarını düşman olarak tanıdığını açıkça ifade etti. Fransız yazarının *The Turks and the Europe* adlı eserinde emin bir tarzda tekrar ettiği üzere ve söylentilere göre Emanul-

.....

24 Gulam Ali Âzad, *Sübhatü'l-Mercan*; Mevlana Ebü'l-Kelâm Âzad, *Khilafat and Jaziratu'l-Arab.*

lah Han İngilizlerce veya Hindistan'daki İngiliz yetkilileri kanalıyla kendisine yapılan halifeliği üstlenmesi teklifini reddetti.[25] Diğer taraftan da Mekke'de Şerif Hüseyin'in Müslümanlarca halife olarak kabul edildiği ve onun Osmanlı sultanına biatten vazgeçtiği tartışmaları bütün İslâm dünyasında son derece çirkin olarak değerlendirildi. Kahire'deki *Times* gazetesi muhabiri Mısırlıların İslâm halifesinin geleceği ile ilgili olarak ciddi endişeler içinde bulunduklarını müşahede etmiştir.

Bu ve benzeri tarihî vakalardan hareketle hilafetin Osmanlılara intikal ettiği zamandan beri Hindistan Müslümanlarının Osmanlı sultanını halife olarak tanıdıkları sonucunu çıkarmak acele verilmiş bir hüküm olmaz. Seydi Ali Reis'in Hindistan'ı ziyaret ettiği tarihte hilafetin İstanbul'a naklinden sadece otuz altı sene geçmişti ve Ali Reis'in anlattıklarına göre, Hindistan'ın her yerinde padişaha sınırsız hürmet bulunmaktaydı. Ayrıca her sene çok sayıda Hintli Müslümanın hac için Mekke'ye gittikleri düşünülürse onların Hindistan'a kutsal mekânların koruyucusu için büyük saygı ve hürmetle döndüklerini ve bu duyguların Hindistan'ın her yerine yayıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla "sultanın halife olduğu fikrinin bu ülkeye girişinin yeni bir şey olduğunu, son elli yılda panislâmist [*ittihad-ı İslâm*] hareketin gelişmesinin sonucu gerçekleştiğini" söylemek ve "Hilafetin Hindistan Müslümanları için bir siyasî bağlılık ifade ettiği sözlerinin tarihî temeli yoktur" demek yanıltıcı olur.

25 Gaston Gallar, *The Turks and Europe*, s. 259.

III. BÖLÜM
İNGİLTERE VE HİLAFET

Tanınmış yazar Sir Valentine Chirol geçenlerde Madras'ta Tarih Derneği'nde (History Union) yaptığı konuşmada Osmanlı sultanlarının hilafet iddialarının İslâm dünyası tarafından asla kabul edilmediğini söylerken maalesef İslâm tarihi alanında bir cehalet sergilemiştir.[26] Sir Valentin'in böyle bir hataya nasıl düştüğünü açıklamakta güçlük çekiyorum.

Hilafet müessesinin önemi o kadar büyüktür ki bazen gayrimüslim hükümdarlar bile hilafetin nüfuzundan kendi çıkarları için faydalanmak istemişlerdi. Hatta Napolyon bir adım daha ileriye gitmiştir. Bu unvanın önemi ve faydasını idrak eden Napolyon doğrudan halife olmak istemiştir. Doğudaki topraklara yoğunlaşan zihni Kahire'de Müslüman olduğunu açıkça ilân ettikten sonra bununla yetinmemiş, muhtemelen üç yüz sene evvel Selim için mümkün olan şeyin kendisi için de mümkün olacağını düşünerek bu dinin önderi olmak istemiştir. Blunt'ın ifadesiyle "Nil Savaşıyla nasıl da muazzam bir plan sona erdirilmişti".

İngiltere hükümeti de birden fazla vesileyle hilafetin otoritesinden ve nüfuzundan yararlanmıştır. Modern zamanların gayrimüslim güçleri arasında, Basın Bürosu'na rağmen, halifenin Hindistan Müslümanları üzerindeki nüfuzu bulunduğunu kabul eden öncelikli olarak onlardır. Lue Hansard tarafından T. Cadell ve W. Davis adına 1800'de bastırılan ve *A Review of the Origin, Progress and Result of the Devisive War with the Late Tipu Sultan* başlıklı kitabın ekinde Tipu Sultan ile genel vali Lord

.....

26 Bu yazı yayınlandıktan sonra Sir Valentine 11 Şubat 1921'de bir basın açıklaması yaparak "aslında Müslümanların tamamı tarafından tanınmadığını ifade ettiğini" söylemiştir.

Mornington arasındaki muhaberatı ihtiva eden belgeler mevcuttur.[27] Bu önemli belgelerden İngiltere hükümetinin doğuda yayılmakta olan Britanya Krallığı'nın bu en kritik günlerinde "Müslümanların kabul edilmiş dinî önderi ve İslâm dininin en kutsal beldelerinin bulunduğu toprakların hükümranı" olarak tavsif ettikleri Osmanlı sultanına müracaat etmekten çekinmedikleri anlaşılmaktadır.

Halifenin mektubunu Tipu Sultan'a iletirken genel vali Lord Mornington şöyle yazmıştır: "Onu şimdi gereken saygı ve dikkatle onu okumanız için size ulaştırıyorum". Tipu Sultan'ın Fransızlarla ilişki kurmamasını isteyen İngiltere hükümeti bunu gerçekleştirmek için Osmanlı sultanından bir mektup aldı. Sultanın dost tavsiyeleri Tipu üzerinde etkili oldu ve halifeye şöyle cevap verdi: "Fransızlar mademki Bâbıâli'nin düşmanı oldular, o halde kendilerini bütün Müslümanların düşmanı kabul edebilirler. Bütün Müslümanlar Fransızlarla dostluklarını sona erdirmelidirler". Tipu Sultan bir başka mektupta halifeyi saygıyla şöyle bilgilendirdi: "İngilizler benimle savaşmak istiyorlar ve bunun için silah, mühimmat topladılar. [79] Bu yüzden onlara karşı cihad ilân etmeye mecbur oldum".[28]

Şimdi İngiliz hükümeti daha önce bunu kabul ettikten ve ondan faydalandıktan sonra hangi yüzle Türk halifenin otoritesini inkâr edebiliyor? Nasıl olup da "Hilafet Hindistan Müslümanları için dinî-dünyevî bir otorite ifade etmez"[29] veya "Türk hükümdarının Müslümanların dinî önderi olduğu inancı XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış bir inançtır" diyebilirler.[30] [80] Eğer genel valinin talebi, arkasından padişahın buna cevabı ve Tipu Sultan'ın itaati birer "kağıt parçası"ndan ibaret değillerse padişahın otoritesi tartışılamaz. Tarih yazma sanatı sabit belgeler karşısında işe yaramaz. Eğer önceden verilen bir sözün sonraki ifadeleri geçersiz kılması prensibi varsa açıkça ilân edeliriz ki, İngiltere hükümeti sözkonusu olduğunda bu mesele onlar için Lord Mornington tarafından 16 Ocak 1799'da tamamiyle halledilmiştir.

Fakat hepsi bu değil. 1857 Büyük Ayaklanmasında İngiliz hükümeti bir kez daha Sultan Abdülmecid'den bir ferman almaya muvaffak oldu. Ferman İngiltere'nin halifenin dostu olmasına binaen Hindistan Müslü-

27 *Muslim Outlook*, 8 Nisan 1920.

28 *Kârname-i Hayderî*, Calcutta, 1848, s. 985 [Tipu Sultan'ın mektubu için bk. Bu kitap, Ek A, s. 225-226. İ.K.].

29 *Gasette of India Extraordinary*, Mayıs 1920.

30 Hilafet meselesinin yanlış anlaşılması üzerine Hindistan hükümetinin bir memorondumundan.

manlarının İngilizlerle savaşmamalarını istiyordu. Bu ferman Müslüman halk üzerinde muazzam tesirli oldu ve Müslümanlar İngilizlere kendilerinin dostu ve koruyucuları olarak bakmaya başladılar. İngiltere hükümetine olan güven ve itimat o kadar güçlü yerleşmişti ki, Müslümanlar Hindistan Milli Hareketi'ne bile katılmadılar. Eğer 1911'e kadar Müslümanların tavrını dikkatli bir şekilde incelersek bu sonucun çıkmasında İngilizlerle Türk hükümeti arasındaki dostluğun hiç de önemsiz görülmeyecek bir rol oynadığını tespit ederiz.

Kırım Savaşı ve Rusya ile olan diğer savaşların hikâyeleri Hindistan Müslümanlarını İngiltere'nin halifenin dostu olduğuna inandırdı ve ne zaman bu politikada bir değişiklik görseler bundan rencide oldular. 1897'deki Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin haksız ve saldırgan olan Yunanlılar lehine sergilediği tavır Müslümanlar tarafından şiddetle eleştirildi. 1906'da Akabe Meselesi sırasında Hindistan Müslümanları topyekün Lord Landsdowne'un, hilafete yönelik insafsız saldırganlığı şeklinde niteledikleri davranışını açıkça protesto ettiler. Bu onların İngiliz hükümetine bağlılıklarının en üst seviyede olduğu bir zamanda bile yapıldı. Şüphesiz sesleri o günlerde güçlü ve yüksek değildi. Bu onların hâlâ İngiltere'nin güvenilirliğine olan itimatlarından kaynaklanmış olmalıdır.

Heyhat! İngiltere, İngiltere'nin güvenilirliğine olan itimadın ortadan kalkması için çok çaba sarf ediyor. Müslümanlar, İngiliz hükümeti halife ile iyi ilişkiler içinde, hatta zahirî dostluk üzere bulunduğu sürece hallerinden memnundurlar. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile köprüleri attığı zaman Müslümanlar endişelenmeye başladılar. Arkasından da açık bir ayrılık başladı. Gelecek sayfalarda, işlerin bu duruma gelmesini, Jöntürk liderlerinin beceriksiz siyasetlerine mi yoksa Sir Edward Grey'in "Şark siyaseti" için gündeme getirdiği unsurlara mı borçluyuz, onu tartışacağım.

Alman korku ve hasedi Edward Grey'in dış politika anlayışının belirleyici prensibi olmuş ve Rusya'yı memnun etmek için de birbiri arkasına Müslüman devletlerin dostluğunu feda etmiştir. İran'ın hikâyesi özet olarak bile burada anlatılamayacak kadar hazin ve uzundur. Eğer bu büyük savaş için gerçek sebebi açıklamamız istense tereddüt etmeden bunun temelinde vefat eden Kral Edward ve Edward Grey'in dış politikası yatmaktadır diyebiliriz. Fransa ile 1904'te imzalanan anlaşma açıkça Almanya'yı hedefliyordu. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması da fiilen Alman imparatoruna bir meydan okumaydı. Fakat bu konu bizim ilgimizin dışındadır.

İngiltere'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı politikasını kısaca inceleyelim. O günlerde Hindistan Müslümanları sık sık İngiliz hükü-

metinin son Kırım Savaşı'nda halifeye sağladıkları yardımı hatırladılar. Bu değerli yardımı küçümsemek için değil fakat bu kadar çok tekrar edildiğine göre bunu incelemekte fayda var.

Şark Meselesi

Bunun için önce *Şark meselesi* ne demektir onu açıklamamız gerekli. *Şark meselesi* tabiri geniş çerçevede Osmanlı toprakları üzerinde kim hükümran olacak anlamında kullanılmaktaydı. Özünde de şöyleydi: "Türkler benim istediğim şeylere sahiptirler. Acaba istediklerimi nasıl elde edebilirim ve başkalarının benden fazla almasını nasıl önleyebilirim?"

İngiltere Türkiye'yi Niçin Destekledi?

XIX. yüzyılın son zamanlarında İngiliz dış politikası Rusya korkusuyla sarılmıştı. İngiltere için Hindistan'la olan irtibatının koparılmaması hayatî bir mesele olarak telakki ediliyordu. Rusya Denub'un kuzeyinde kaldığı sürece İngiltere'nin Hint yolu güvendeydi. Rusya ile Hindistan arasında Balkanlar ve Asya'daki Osmanlı toprakları bulunuyordu. Ve Rusya'nın buralarda bir harekat için kullanabileceği bir donanması yoktu.[31] İşte bu dönemde İngiltere'nin Türkiye'ye destek olmasının arkasındaki gizli sır buradadır. Eğer İngiltere'nin dostluğu çıkarsız ve saf bir dostluk olsaydı Türkiye'den beklediği minnettarlık daha farklı olurdu. Fakat İngiltere böyle değildi ve bu dostluktan kendi çıkarları vardı. Kırım Savaşı sırasında İngiltere'de belli bir sempatinin olduğu inkâr edilemez. Fakat Lord Palmerstone Kırım Savaşı'na giriş sebebini şöyle açıklıyor:

> "Beş büyük devlet bir anlaşma yaptılar ve kendi görüşlerini kayıt altına aldılar ki Avrupa'nın genel çıkarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasında yatmaktadır. Bunun için siyasî ve ekonomik sebepler bulmak kolaydır, ancak özellikle İngiltere'nin çıkarları açısından bu toprak bütünlüğü korunmalıdır. *Biz Türkiye'yi kendimiz için ve kendi çıkarlarımız için destekliyoruz.* Türk hükümeti bizim tavsiyelerimize gereken dikkati göstermedi diye desteğimizi çekmek veya onu tesirsiz halde tutmak millî çıkarlarımızı başkalarının merhametine bırakmak demektir".[32]

•••••

31 Baron H. de Worms, *England's Policy in the East.*

32 Eve Liyan Ashby, *Life of Lord Palmerstone.*

Bu siyasî ve ekonomik sebepler ortadan kalktığı anda İngiliz desteği de çekilecektir. Kırım Savaşı sultan için yapılmadı. Bâbıâli bu savaşa İngiliz büyükelçi Lord Stratford de Redcliffe tarafından itildi. Sultanın hükümeti bir savaş durumunda açık destek garantisi ile Viyana Notası'nı reddetmeye teşvik edildi. Savaşı başlatan Katolik Kilisesi ile Yunan Kilisesi'nin arasındaki kavga idi ve Türk hükümeti için o kadar da önemli değildi. Rusya ve İngiltere savaşı istediler ve istedikleri oldu. Bu savaş fiilen İngiltere ile Rusya arasında bir savaştı. Müttefikler daha gelmeden Türkler Ruslar'ı Silistre önünden ve Denub üzerinden sürmüşlerdi ve Türklerin hedefleri açısından bu savaş kazanılmıştı.

Keza 1877 Savaşı başlangıcında İngiltere kayıtsız kaldı. Fakat Türkiye kaybedince ve İngiltere'nin düşmanı Rusya güçlenince o zamanki İngiliz hükümeti ortaya çıktı ve Rusya'ya dur dedi. Yeşilköy Anlaşması'nın şartları bütün Avrupa'yı telaşa düşürdü ve basın şiddetle protesto ederek hiçbir hükümetin buna kayıtsız kalamayacağını vurguladı. Niye böyle idi? Çünkü o Şark Meselesi için doğru bir çözüm değildi. Akabinde meşhur Berlin Kongresi düzenlendi. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve kongrede Türkiye'yi destekleme garantisi üzerine İngiltere başbakanı gizli bir anlaşma ile daha bir ay evvel Kıbrıs Adası'nı almıştı. Disraeli, Salisbury ve Layard'ın zihninde Kıbrıs Anlaşması kesinlikle Asya Türkiye'sinin üzerinde gayrıresmî fakat etkili bir himaye fikrini amaçlıyordu. Disraeli genç birisi iken yazdığı *Tancred* isimli romanında bir İngiliz hanedanı hükümranlığı altında Büyük Asya İmparatorluğu fikrini öne sürmüştü. Bir zamanlar İngiltere kralı Richard'ın Kıbrıs'ta hüküm sürdüğü gerçeğine atıfla Kıbrıs da bu Asya İmparatorluğu'na dahil edilmişti.

Kongre Berlin'de toplandı ve daha başlangıçta her temsilcinin, ülkelerinin buraya konu ile ilgili olarak herhangi bir gizli anlaşma ile bağlanmış olarak gelmediğini açıklaması istendi. Disraeli ve Salisbury bunu reddedemediler ve diğerleri gibi onlar da bu açıklamaya izin verdiler. 9 Temmuzda Kongre devam ederken Londra'nın akşam gazetelerinden *Globe*'un Kıbrıs gizli anlaşmasını açıklamasının nasıl bir skandal yarattığı kolayca anlaşılabilir. Fransa ve Rusya son derece öfkelendi ve iki İngiliz temsilcinin tam anlamıyla yalancı oldukları ortaya çıktı. Disraeli hastalık bahanesi ile yatağa gömüldü ve günlerce Kongreye katılmadı. Daha sonra şu uzlaşma metni ile Bismark Disraeli'nin yardımına geldi:

1. İngiltere Kıbrıs karşılığında Fransa'ya tazminat ödeyecek ve mümkün olan ilk fırsatta Fransa'nın Tunus'u almasına karşı çıkmayacak.

2. İngiltere Fransa'nın Suriye'de özel çıkarları olduğunu kabul edecek.

3. Mısır'ın malî yapılanmasında Fransa İngiltere ile eşit haklara sahip olacak.

Blunt, -ki onun hakkında "halkların özgürlüğünün büyük savunucusu" diye yazmıştık-, "Kıbrıs entrikası bizim neslimizin müşahede ettiği [92] Kuzey Afrika ve Doğu'nun özgürlüğüne yönelik işlenmiş suçların yarısı olarak tanımlanabilir" demektedir.[33] Böylece bir kalem darbesiyle İngiltere, dostu olan Osmanlı sultanının iki zengin eyaletini Fransa'ya teslim edivermişti.

1877 Türk-Yunan Savaşında İngiltere'nin üzüntüsü ve Çar'ın şaşkınlığına rağmen Yunan milliyetçiliği Türk kuvvetleri karşısında dayanamamış, Türkler isyanı bastırmış, kanun ve nizamı tekrar tesis etmişti. Türk ordusu Atina'yı alıp, hilal her yerde muzaffer olunca İngiltere komutasındaki müttefik donanması sahneye çıktı ve Navarin'de Türk donanmasını batırdı. Türkiye için büyük bir felaket olan bu durumu Lord Brougham "muhteşem ve ölümsüz bir zafer", Lord John Russel de "büyük galibiyet" olarak tavsif etmişlerdi.

Yakın zamana kadar Türkiye'nin bir eyaleti olan Mısır'ın İngilizlerce 1882'de işgali hikâyesi "büyük bir suç ve İngiliz tarihinin sayfalarında silinmez bir leke olarak kalacaktır". Dış meselelerde büyük bir otorite olan Lewes Appleton, "İngiltere kesinlikle bir saldırgandır ve kimse inkâr edemez ki Mısır hükümeti İskenderiye'yi savunmak için tahkimat yapmak hakkına sahiptir" demektedir. Mısırlılar tarafından herhangi bir şiddet sergilenmeden İngiliz savaşçıları Mısır sularına girdiler ve Mısır hükümetine bir ültimatom verdiler. Bu bile kendi başına bir savaş demekti ve İngiltere savaşı başlattı.

İskenderiye'de "Avrupalıların katledilmesi" İngiliz donanmasının gelişi ve ültimatom verilişi sonrasında gerçekleşti. İngilere Avam Kamarası'nda Başbakan Gladstone, savaş ilânının sultana mı yoksa Mısır hidivine veya Urabi Paşa'ya mı yapılacağı sorulunca şu akıldan çıkmaz cevabı verdi: "Savaş yoktur. İskenderiye'nin bombalanması bir güvenlik tedbiridir ve İngiliz donanmasının savunma amaçlı bir eylemidir". Savaş ilânı yapılmamış, fakat bu savunma eylemiyle antik şehir tahrip edilmiş, arkasından da bunu Mısır'ın işgali, Sudan'ın işgali ve hürriyet isteyen 40 bin cesur insanın katledilmesi takip etmiştir. Fakat hâlâ savaş yoktur ve savunma vardır.[34]

••••••

33 Blunt, *Secret History*, s. 34-37.

34 Lewes Appleton.

Gladstone'nin Hıristiyan vicdanı bu dehşetten rahatsız olmamıştır, ancak onun hükümetinin üyelerinden John Bright, "İngiltere milletler hukukunu, anlaşmaların gereğini tahrip etmiş, halkın güvenini sarsmış, somut taahhütlerini çiğnemiştir" diye açıklamada bulundu. İngiliz hükümetinin Mısır'dan bir an evvel çıkacaklarına dair verdikleri sözler hakkında ise ne kadar az şey söylenirse o kadar iyidir. Bir keresinde Gladstone şöyle dedi: "Dünyadaki şeylerin içinde kesin olan tek husus Mısır'ın işgalinin sonsuz olmayacağıdır. Bu kesinlikle hükümetimizin görüşleri ve prensiplerine ve Avrupa'ya verdiğimiz taahhütlere aykırı bir durumdur".[35]

İki sene sonra Lord Granville, "Hükümetimiz 1888'in başında birliklerimizin Mısır'dan ayrılmasına taraftardır" demiştir.[36] Bu ve bunun gibi birçok taahhüt gösterilebilir. Mısır'ın belirsiz işgali son savaşa [I. Dünya Savaşı'na] kadar devam etti ve nihayet ilhak etmek için bir bahane bulundu. Bu tür tutulmayacak sözler bu milletin imparatorluk ilişkilerinde hiç verilmemişti. Keza 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Türk ordularının önüne gelen her şeyi önlerine katıp Yunan başkentine girecekleri sözkonusu olunca bu muzaffer yürüyüşler İngiltere'nin başını çektiği güçler tarafından durduruldu. Girit Adası'nı idare için bir Yunan vali atandı. Galip Türklere layık görülen hakkaniyet böyle idi. O halde mağlup Türkler Avrupa güçlerinden ne bekleyebilir? Bu vesileyle İngiltere başbakanı Balkan Savaşları'nda Asquit'in yaptığı ilanatı yapmadı: "Galipler zaferlerinin meyvelerinden mahrum bırakılmamalıdır".

1904 Anlaşması'yla Fransa'ya Fas'ta yol açan da, daha önce Fransa'nın Cezayir ve Tunus'a yaptıklarına imkân veren de İngiltere idi. Bu topraklar şüphesiz İngiltere'ye ait değildi, fakat büyük güçler başkalarının mülkü sözkonusu olduğu zaman çok cömert olabiliyorlar. Bu bedelsiz hediye başka zaman da, meselâ Tripoli [Trablusgarp] Savaşı'nda da tekrar edildi. Tripoli'nin İtalyanlarca ilhak edilmesi, daha 1887'de İngiltere tarafından kabul görmüştü. Muhtemelen Mısır'ı işgalinden dolayı. İtalya sultanın bu Afrika eyaletine son derece vicdansız bir akın düzenledi ve bu durum, iyi bilgi alan bir yazarın *Fortnightly Review*'daki yazısına göre, "İngiltere hariciyesinin doğrudan dahli ile gerçekleşti". Bu yazar, "Aralarında bir çeşit mutabakat bulunduğuna dair hiçbir şüphe yoktur" demektedir. İngiltere muhtemelen Türk birliklerinin Mısır yoluyla Tripoli'ye geçişlerine, silah sevkiyatına ve savaşla ilgili diğer faaliyetlere izin vermemiştir. İngil-

35 Avam Kamarası, 10 Ağustos 1882.

36 Lord Granville'in mesajı, 16 Haziran, *Egypt*, No. 23, s. 13.

tere Mısır'ı tarafsız tutmaya karar vermiş ve sultanın bu eyaletinden bir destek göndermesini önlemiş olmalıdır.[37]

Savaş başlar başlamaz Lord Kitchener'in Kahire'ye gönderilmesi bir tesadüf olamaz. O halde Lord Kitchener'in buradaki görevi Osmanlı birliklerinin Mısır'dan geçişine imkân vermemek ve Müslümanların Nil yoluyla Tripoli'ye destek sağlamasını durdurmak olmalıdır. Lord Kitchener Nil Vadisi yoluyla Cyrnacia'ya geçiş arayışında olacak Osmanlı birliklerini durdurmak için Süveyş Kanalı'nın doğusundaki çöl hattına üsler inşa ettirdi.[38] Eğer Türk birliklerine Mısır'dan nakil imkânı olsaydı Tripoli'nin İtalya'ya geçmeyeceğini kim inkâr eder?

Zamanın hidivi Abbas, Kral George'a Ege adalarının İtalyanlarca alınmasının Mısır açısından doğuracağı tehdit konusunda müracaatta bulundu ve İngiltere'nin Türkiye lehinde müdahale etmesini istedi. Fakat kral bu durumun İtalya'yı rahatsız edeceği cevabını verdi.[39] Sir Edward Grey tarafından İtalya'ya verilen bu dolaylı fakat etkili desteğin, bu ülkenin muhtemel bir Avrupa çatışmasında İngiltere'ye dostluk içinde bulunacağı hesabıyla verildiğine inanılmaktadır.[40] Daha sonra yaşanan gelişmeler bu inancı doğrulamaktadır. Şunu da belirtelim ki -eğer yanlış hatırlamıyorsam- yukarıda bahsedilen derginin yazarı tarafından ortaya atılan iddialar da yalanlanmamıştır. Aksine şimdi açık ki Alman hükümeti bu saldırıyı onaylamamıştır. Fransa ise kendilerinin Fas'ta yaptıkları yanlış uygulamalara karşılık olarak İtalya'nın talebini kabul etmiştir.

İngiltere hükümet üyelerinin fütursuzlukları ve Balkan Savaşları'nda Türkiye'nin yaşadığı sıkıntılar karşısında sergiledikleri çılgın ve kontrolsüz sevinçleri de burada hatırlanacak kadar tazedir. Balkan müttefiklerinin planlarını (ki bu planlar İngiltere, Rusya ve Fransa'nın himayesinde hazırlandı) bilen bir hariciye uzmanının, dostlarından birine iğrenerek yazdığı üzere, "İstanbul'da iğrenç bir rol oynayacağım. Türklere doğru olduğuna inandığım şeylerin tam tersini söylemekle görevliyim. Çimenlikte bir yılan gibi hissediyorum kendimi. Dostu İngiltere'nin her söylediğinin doğru olduğuna inanan Tükiye kendisinin Avrupa tarafından aldatılmasına izin veriyor".

• • • • • •

37 *Fortnighty Review*, Mart 1922.

38 Francis Maccullagh, *Italy's War for Desert.*

39 Bu bilgiler Blunt'a Mısırlı Prens Abdülhakim tarafından verilmiştir; *Blunt's Diary*, s. 386.

40 *age.*

Bu ifadeler herhangi bir yorum gerektiyor mu? İngiltere'nin kendi evlatlarından biri tarafından lanetlenmiş olması bizim ortaya koyabileceğimiz bütün argümanlardan daha beliğ değil mi? Fakat hepsi bu değil. [I.] Balkan Savaşı'nın başlangıcında Türklerin kazanacağını tahmin eden hükümet açıkça şunu ilân etti: "Savaşın sonu ne olursa olsun hiçbir tarafın zaferinden kazançlı çıkmasına izin verilmeyecektir". Fakat Balkan ülkeleri galip gelince İngiltere başbakanı vakit kaybetmeden şunu açıkladı: "Galipler zaferlerinin meyvelerinden mahrum bırakılmayacaklardır". Girit'te mavi ceketini diken de İngiltere, Girit'ten Türk bayrağını indiren de İngiltere'dir.

O halde İngiliz-Osmanlı ilişkileri tarihi genellikle inanıldığı kadar temiz değil. Büyük Britanya'nın geçmiş tarihini bu özet değerlendirmemizde gördük ki Türkiye'nin XIX. yüzyılda çektikleri doğrudan ya da dolaylı olarak İngiltere sebebiyledir.

Şimdi zamanımıza gelirsem onur kırıcı İngiliz-İran Anlaşması, İngiltere'nin işidir ve İngiltere hâlâ Mısır'ı işgal etmektedir. İngiliz-İran Anlaşmasına gelince, İranlılar hikmet öğrendiler. Anlaşma ölü bir yazıdır. Tahran, Rusya'nın emperyalist olmayan Bolşeviklerinin dostluğunu İranlıları köleleştirmek isteyen kapitalistlere tercih eder. Mezopotamya ve Filistin'i işgal eden İngiltere'dir. Yeni yükselen Azerbaycan Cumhuriyeti'ni hakimiyeti altına almak isteyen İngiltere'dir. İstanbul'u işgal eden İngiltere'dir. Halifeye isyan etmesi için Şerif Hüseyin'e rüşvet veren İngiltere'dir. O halde Müslümanlar başlarına gelen bütün felaketlerden ve Arap Yarımadası'ndaki kutsal beldelerin kudsiyetinin taciz edilmesinden İngiltere'yi sorumlu tutsalar, bunun [ayrıca] izaha ihtiyacı var mıdır?

IV. BÖLÜM
BÜYÜK SAVAŞ: I. CİHAN HARBİ

1908 İhtilâlinden [II. Meşrutiyet'in ilânından] sonra Türkiye'nin eski müttefiki İngiltere'ye nasıl baktığı ve İngiltere Jöntürklere nasıl davrandığı meselesi buraya alınamayacak kadar çok taze ve hazin bir hikâyedir. İhtilâl zamanında ve sonrasında İstanbul'da İngiltere o kadar popüler idi ki yetkililer heyecanlı gösterilerle İngiliz Büyükelçiliği'nin etrafını saran insanları önlemekte güçlük çekerken aynı şekilde Alman büyükelçisine yapılan hakaretleri durdurmakta da güçlük çekiyorlardı.

Marmaduke Pickthall bir kitabında bu misli görülmemiş İngiliz taraftarlığı heyecanını anlatırken Jöntürklerin İngiltere'ye olan dostluk duygularından hayli söz eder. Bir sepette düğmeler satan sokak satıcısı, "Bunlar İngiliz işi, İngiltere'de yapıldı" diye bağırmaktadır. Bunu duyan herkes, satın almaya koşmakta ve bir taraftan da "Çok yaşa İngiltere ve Kanun-i Esasi!", "Kahrolsun Almanya ve istibdat!" diye bağırmaktadır. Kitabın kahramanı Kameruddin bu gösterilerin arasında kalmış ve o da diğerleri gibi düğme satın almaya koşmuştur. Fakat satıcıya ulaştığında son düğme de bitmiştir. Kurnaz bir Rum olan satıcı göz ederek "St. George'a minnetarım. Bir zamanlar Alman malı olan bu şeyleri İngiliz malına döndürmeyi bana o öğretti. Çok yaşa İngiltere, kahrolsun Almanya!" diye bağırdı ve boş sepeti başının üzerine koyarak ayrıldı.

Böyle samimî dostları düşman eden kimdir? Bu İngiliz hariciyesinin hatası değil mi? Bu gönül değişikliğinin sorumlusu Sir Edward Grey'in İslâma olan düşmanca politikası değil mi? İngiltere onların iyiniyet gösterilerini ihmal etmekle kalmayıp fiilen uzattıkları dostluk elini de reddetti. Jöntürkler şartlar gereği ve olayların seyri bakımından ellerini Almanya'ya uzatmaya zorlandı. İngiltere bunları reddederken, Almanya iki eliyle dostça tuttu. O zaman İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin yetersizliği,

Tripoli [Trablusgarp] ve Balkan Savaşları sırasında İngiliz hariciyesinin Türklere karşı politikaları, aynı zamanda diğer İslâm ülkelerine, İran ve Fas'a karşı politikası, Alman büyükelçisi Herr Marshal von Bieberstein'in başarılı diplomasisi, Kayzer Wilhelm'in dedesinin İslâmla barış ve dostluk politikasını izleyerek sergilediği apaçık dostluk ve Rusya'nın İngiltere üzerindeki anlaşılmaz büyük etkisi diğerleri ile birlikte Türkiye'nin Almanya safındaki savaşa giriş "hata"sı değerlendirilirken ihmal edilmemesi gereken faktörlerden bazılarıdır.

Büyük Savaş patladığında işler bu halde idi. Hindistan Müslümanlarının en büyük ümidi Türkiye'nin bu savaşla ilgisi olmaması şeklindeydi. Türkiye'nin savaşa katılması halinde kendi durumlarının zor olacağını düşünüyorlardı; İslâm halifesine sadakat ile Britanya'ya sadakat arasında tercihe zorlanacaklardı. İngiliz hariciyesi, sayılan ve sevilen liderlerimizden biri olan Mevlâna Muhammed Ali'nin halifenin nâzırlarından birine gönderdiği bir telgrafı ele geçirdi. Bu telgrafta Türklerin bu büyük kavgada tarafsız kalmaları rica ediliyordu. Mevlâna Muhammed Ali bu telgrafı gönderirken kesinlikle kendi halkının duygularını ifade ediyordu.

Heyhat böyle olmayacaktı! Bâbıâli'deki İngiltere lehine olan hava gitmişti. Sir Edward Grey Türklerin ümitleri ve beklentilerine hiç sempati duymayan bir görünüm çizdi. Türkiye Tripoli ve Balkan Savaşları'nda İngiltere'nin tavrını çok iyi anlamıştı. Bu savaşlarla geçen felaket döneminde Almanya'nın tavrı dostça idi. Bu bakımdan Birinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'de Almanya'ya olan meyil İngiltere'ye olandan daha fazla idi. Zira İngiltere, Türkiye tarihinin en kritik bir döneminde onlara ihanet etmişti. Her Türk generali ve politikacısı Aden'deki Arap isyancılara İngiltere'nin sağladığı yardımı savaştan önce biliyor ve içerliyordu. Hıristiyan fanatikliğine dayanan Asquith ilânatı Müslüman halkın zihinlerinde idi. Lloyd George savaşın henüz başında Türkiye daha Almanya safında değilken "kağıt parçası" konulu meşhur konuşmasında Peygamber Efendimiz'e atıfta bulunarak onu Kayzer'le mukayese etmişti. İslâma karşı böyle nefretler sergileyen bakanlardan Türkler ne bekleyebilirdi?

İngiltere hükümetinin garantisi ile Kamil Paşa Balkan Savaşları'ndan birkaç hafta önce 150.000 ihtiyat askerini terhis etmişti. Ve Türklerin mağlubiyeti de daha çok bu yüzdendi. Bütün bu ihanetler çok yakın geçmişte idi ve Tripoli ile Balkan anlaşmalarının yazıldığı kağıdın mürekkebi de henüz kurumamıştı. Türkiye İngiltere'ye güvenini gayritabiî ve sebepsiz olarak kaybetmedi. Savaşın sonunda Rusya'nın tarihî İstanbul ve Boğazlar'ı alma hedefinin gerçekleşeceğinden endişe etti. Gaston Gaillar geçenlerde

neşrettiği "Türkiye'nin İhanet Tarihi" başlıklı neşrinde 7 Eylül 1914 öncesinde Amiral Kerr'in Yunan kralını ziyaret ettiğini ve Yunanlıları Türkiye'ye saldırmaya teşvik ettiğini yazmaktadır. Yunan kralı bunun için Bulgaristan'ın tarafsız kalmasını ve Türkiye'nin de Yunanistan'ın kendisine savaş açmasına bahane vermeye zorlanmasını şart koştu. İngiltere Türkiye'yi Yunanlıları provoke etmeye zorladı. Bu gerçekler Venizelos'un Kral Konstantin'e yazdığı istifa mektubunda geçmektedir. İngiltere hükümeti adına konuşan Amiral Kerr, Bulgaristan'ın tarafsız kalacağını garanti etti ve Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırması için "Yunanlıların bir bahane ve provokasyon beklememesi gerektiğini de ima etti".[41]

Türkiye Rusya'ya karşı artık İngiltere'ye güvenemezdi. "Savaşa katılması onlar için bir hesap hatası olabilir, fakat Almanlar tarafına yönelmesinin hiçbir gerekçesi yoktu" demek olayların gelişmesi hakkında son derece cahil bulunmak demektir. Blunt, 3 Ekim 1910'da günlüğünü yazarken şöyle demişti:

> "İngiltere'nin Türkiye'ye politikası o kadar düşmanca idi ki gerçekte Türkiye için başka bir yol kalmamıştı. Üçlü ittifaka katılmaktan başka tercihleri yoktu. Zira İngiltere, Fransa ve Rusya İslâma karşı düşmandı. Bu ülkeler başlangıçta Jöntürkleri desteklediler zira onların panislâmizme [ittihad-ı İslâma] karşı çıkacaklarını düşünmüşlerdi".[42]

Nisan 1909'un karşı ihtilâlinde [31 Mart hadisesinde] karşı ihtilâlciler İngiliz Büyükelçiliği tercümanı Fitzmaurice kanalıyla İngilizlerin desteğini almıştı. Türkiye'nin Yunan saldırganlığına karşı tek ümidi olan iki savaş gemisine İngiltere tarafından el konulması Türiye'nin İngiltere'yi değerlendirmesinde elbette fayda sağlamamış, nihayet Türkiye'nin son kararında etkili olmuştur. Bu gemilere el koymak bir saldırganlık hareketi değil midir? *A Historical Study in European Diplomacy* yazarı şunları yazmaktadır:

> "Tamamen kendi başlarına terk edilen Osmanlı Türkleri muhtemelen geleneksel politikalarına bağlı kalırlardı. Fakat İngiliz tersanelerinde inşa edilen ve Boğaziçi'ne gelmesi çok sayıda insan tarafından hasretle beklenen bu iki savaş gemisine el konulması İngiltere'ye karşı ciddi bir nefret

41 Gaston Gaillard, *The Turks and Europe*, s. 252; Major J.-M. Melas, *Exking Constantine and the War*, s. 293.

42 *My Diaries*, II, 1900-1914.

uyanrdırdı. Bu nefret Almanya'nın İstanbul'da önceden tedricen hazırladığı patlamaya hazır konumu ateşlemeye yetti".[43]

Bir husus aydınlatılmalıdır; Rusya dahil İtilâf devletleri toprak bütünlüğüne saygı duyulacağına dair Türkiye'ye herhangi bir teminat vermiş midir? Başbakan Türkiye savaşa girmeden İtilâf devletleri arasında onunla ilgili herhangi bir resmî mutabakat bulunmadığını söylemiştir ve bu doğrudur. Fakat bu bizim sorumuzu aydınlatmaz. Tezimizi desteklemek için İngiliz politikasının bilinen bir ismi Harold Fox'ın, *Edinburgh Review*'de yayımladığı bir makalesinde bununla ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır:

"Türkiye İtilâf devletlerinden bir teminat istedi. Fakat Rus hükümeti böyle bir taahhüde girmeyi reddetti ve unutulmamalıdır ki Türkiye'nin en çok çekindiği de Rusya idi".

Bizim ifade ettiğimiz bu tereddüdün bir temele dayandığı artık şimdi sır değil. Konunun uzmanları artık açıkça ifade ediyorlar ki, "dünyanın bu merkezî şehrinin geleceği hususunda İngiltere ve Rusya bir çeşit mutabakata varmışlardı".

Siyasî işlerde iyi haber alan ve uzman olan bayan Howson şöyle yazmıştır: "1914'te eski düşmanı Rusya'nın, İngiltere tarafından İstanbul'un verildiği gizli bir anlaşma ile güçlendirildiğini gören Türkiye fiilen Almanya safında savaşa girmeye zorlandı".[44] Reval'deki İngiltere-Rusya anlaşması şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için düşünülmüş ilk adımdı. Dahası Eylül 1917'de eski Paris büyükelçisi olan Amerika Devlet Bakanı E. Spencer Pratt'a Türk meselesi hakkında yazılmış rapor, Türkiye'nin savaşa katılmasının sorumluluğunu açıkça İtilâf devletlerine yüklemektedir: "Türkiye'den daha çok İtilâf devletlerine ait bir sorumluluktur".[45]

Türkiye birdenbire savaşa girip eski bir müttefikine Karadeniz kapılarını kapatınca bu bir suç kabul edilemez ve bu yüzden de cezalandırılamaz. İtilâf devletleri zaten Karadeniz'e serbest giriş hakkına sahip değildi. Eğer bunun için Türkiye'yi cezalandırmak akla gelirse önce Türkiye'nin herhangi bir uluslararası zorunluluk veya anlaşma gereği Karade-

• • • • • •

43 J.A.R. Mariot, *Eastern Question: a Historical Study in European Diplomacy*, s. 489.

44 *Venture*, April 1921.

45 Raporun tamamı için bk. *Muslim Outlook*.

niz'e serbest giriş hakkı sağlamak mecburiyetinde olduğunu ortaya koymamız gerekir. Bildiğimiz kadarıyla böyle bir anlaşma yok. Başbakan diyor ki: "Şimdi Türkiye mağlup oldu, o halde nasıl bir yol izlemeli?" Bu sorunun basit cevabı şudur: İtilâf devletleri savaşa kesin ve iyi propaganda edilmiş bir amaçla girdiler. Bu amaç nihaî olarak Başkan Wilson'ın 14 prensibinde kristalize edildi. Buna göre, Türkiye'nin durumunu açıklığa kavuşturalım. Evet Türkiye mağlup oldu ve bu mağlubiyetin belli bazı sonuçlarına katlanmalı. Fakat tamamen tahrip edilmemeli.

"Hak kuvvetlinindir" ve modern medeniyetin aksine iddialarına rağmen öyle kalacaktır. Gibbon, "İnsanlık kendisini tahrip edenlere alkışa devam ettiği sürece, en yüksek karakter sahiplerinin askerî zaferlere olan ihtirasları devam edecektir" demektedir. Fakat petrol ve kömürün yegâne ilâhlar olduğu bu medeniyet altında bile belli ahlâkî standartlar ve hakkaniyet ölçüsüyle yargılanmayı bekleriz. Bu hakkaniyet, belli sözlere güvenmeyi sağladığı ve amacı gerçekleştirmeyi tesis eden taahhütlerin sağlamlığına inanıldığı zaman daha da hassas bir şekilde ve samimiyetle değerlendirilmelidir. Hiç şüphe yok ki, Hindistan Müslümanları İngiliz hükümetinin beyanlarına ve sözlerine güvendiler ve kendilerine verilen bu sözlerin kesinlikle yerine getirileceği inancıyla kendi dindaşlarına karşı savaşa girdiler. Şimdi bunları parıltılı sözlerle başka türlü izah gayretleri görülmekte.

Heyhat bu sözlerin sahipleri İngiltere'nin onurunu zedelediklerini anlamıyorlar gibi görünüyorlar. Barış Konferansında Avusturya ile Türkiye'ye aynı şartların uygulandığını öğreniyoruz. Fakat Suriye, Mezopotamya ve Filistin için manda sözkonusu olduğunu da görüyoruz. Aksine ne söylenirse söylensin Avusturya'ya başından beri manda sözkonusu değildir. Avusturya'da farklı eyaletlerin "hürriyetlerine kavuşması" ve bunlara self determinasyon hakkının verilmesi mevzubahistir. Türkiye için ise Müslüman eyaletlerin "hürriyetlerine kavuşması" ve Hıristiyan mandası altına alınması sözkonusudur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kendiliğinden parçalanırken Türkiye zorla parçalanmıştır. "Self determinasyon" prensibi Avusturya ve Almanya'dan Türkiye'ye geçerken mânasını değiştirmiştir. Polonyalı, Litvanyalı, Romen, Macar, Çekoslovak ve Yugoslavlarda self determinasyon bu milletler tarafından karar anlamına gelirken, Türkiye'de Suriye için Fransa kararı, Adalar için İtalya'nın, İzmir ve Trakya için Yunanistan'ın, Mezopotamya ve Filistin için İngiltere'nin kararı; Akdeniz, İstanbul ve Anadolu için Milletler Cemiyeti kararı anlamına gelmektedir.

Milletler Cemiyeti'nin fiilen İngiltere, Fransa ve İtalya demek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Ayrıca altı çizilmelidir ki, self determinasyon prensibinin anlamı Türkiye'de sadece eyaletlerle ilgili değil dinlerle de ilgilidir. Hıristiyan Ermeniler bağımsızlıklarını alabilir, fakat Müslüman Araplar manda ile yetinmek zorundadırlar. Avam Kamarası'nda İrlanda konusu konuşulurken başbakanın beyanatı self determinasyon prensibine yeni bir mâna vermektedir: "[Bu prensip] ülkenin yüzlerce yıldır beraberce yaşayan bir parçası ayrı bir cumhuriyet kurma hakkına sahip olacak anlamına gelmez. Her prensibin tatbikatında mutlaka bir sınır vardır". Eğer durum böyleyse Türkler de aynı imtiyazı iddia edemez mi? Onlar yüzlerce yıldır Türkiye'de idi. Fakat başbakan burada bir adım daha öteye gitti ve self determinasyonu Musul petrol yatakları için sözkonusu etti.

4 Mart 1920 tarihli *The Times* gazetesi başmakalesinde "Önemini kazandığı diğer topraklardan arındırılmış olarak büyük başşehir İstanbul'a sahip olmak cazip bir şey değildir" denilmektedir. Viyana'nın uğradığı talihsizlik İstanbul'un Türklere bırakılmasının harap olmuş bir hediye olacağını akla getirmektedir. Eğer doğru bilgilendirildik ise anlaşmanın eyaletlerle ilgili hükümleri, onları, idare edecek ve geliştirecek hükümetlere sahip olmayan basit parçacıklar olarak bırakmayı öngörmektedir.

Aynı gazete meşhur Sevr Anlaşması'nın malî hükümleri ile ilgili şunları yazmaktadır: "Türk hükümetinin daha önce sahip olduğu bütün güç ve imkânların da tecridi demektir" İşte Türkler için herhangi bir hakkaniyet öngörmeyen Sevr Anlaşması'nın yapısı böyledir. Temmuz 1919'da *The Nineteenth Century and After* dergisinde yazan uzak görüşlü ve haysiyetli İngiliz ilim adamı Sir Teodore Morrison şöyle diyor:

> "Müslümanların kızgınlığı şaşırtıcı mı? İngiltere'nin Doğu'daki bütün sözlerinin şu ana kadar ne anlama geldiğini bilen bir İngiliz onların bu kızgınlığını paylaşmıyor mu? Bu kötü plan (insafsız Türk anlaşması) uygulanmamalıdır. Hotel Majestie'deki diplomatlar ve politikacılar savaşın başından beri söylenen güzel sözler üzerine gülüp geçebilirler. Fakat İngiltere'nin sıradan halkı olan bizler haki elbiselerimizi giydik, uluslararası sorumlulukların gereğini arzuluyoruz ve Belçika tarafsızlığının Almanya tarafından yıkılmasından daha ağır ve müşahhas olan bu güven tahribatının gönüllü parçası olmak istemiyoruz".

Türkiye Anlaşması'nın bizzat İngilizler tarafından lanetlenmesi böyle olunca Müslümanların kızgınlığı kolayca anlaşılabilir.

Trakya, İzmir ve diğer yerlerdeki Yunan ve Ermeni nüfusu ile ilgili olarak rakamlarla oynamak[46] o kadar saçma ki herhangi bir tarafsız kişi tarafından ciddiye alınması mümkün değildir. Bir zamanlar muzip bir kişi "Tanrı İnsanoğluna dili, gerçeği açıklaması için değil onu gizlemesi için verdi" demişti. Türkler tabiatıyla hoşgörülü insanlardır. Onların Hıristiyan tebealarına karşı müsamahaları darbımesel olmuştur. "Türkiye'de Protestan-Hristiyan misyonlarının uğradığı bütün felaketler bizzat Hıristiyan din adamları, kiliseleri ve cemaatlerinden kaynaklanmaktadır".[47] "Türkiye'de Ermeni dili, inancı ve okulları son derece serbesttir. Erzurum'dan Trabzon'a olan yol güzergâhında pekçok manastır vardır". Sidney Whitman diyor ki: "Bölgedeki pekçok Ermeni papaz ve din adamlarıyla görüşmeler yaptık. Onlar bizi temin ettiler ki ihtilalcilerin bulunduğu yerlerde bile herhangi bir şiddet, saldırı ve tahribat sözkonusu değildir".[48]

Von Philips "Katolik Hristiyanlar eğer Türk hilâlini Rus kartalı ile değiştirirlerse ağlamalı ve korkmalılardır" demektedir.[49] St. James sarayının eski Sırp elçisi Chedo Myslvitch açıkça şunu itiraf etmektedir:

> "Türklerle ilgili olarak biz Sırplar bütün istediklerimizi elde ettik. Siyasî çıkarlarımız, biz Balkan milletlerinin Türkleri Batı medeniyetine layık olmayan barbar Asyalılar olarak resmetmemizi gerekli kıldı. Fakat tarafsız tarih gösterecek ki Türkler Asyalı olmaktan ziyade Avrupalı ve zalim barbarlar olmayıp, adaleti ve hakkaniyeti seven, saygı duyulacak ve takdir edilecek özelliklere sahip insanlardır".[50]

• • • • • •

46 1912'nin resmî istatistikleri -ki savaştan çok önce olduğu için uydurma, yalan vb. bir sebep olamaz- şöyledir:
Edirne Vilayeti:
Müslüman: 560.000
Rum: 224.000
Ermeni: 19.000
İzmir Vilayeti:
Müslüman: 124.900
Rum: 299.000
Ermeni: 20.000

47 Cyrus Hamlin, 1916'da Boston'da verdiği bir konferanstan.

48 *Turkish Memoirs*, s. 118.

49 von Philipp und Gorresi, *Münchener Historisch-Politisch Blätter.*

50 *Asiatic Quarterly Review.*

Gerçekten de Türkler öz olarak naziktirler. Entellektüel açıdan da hakir görülmemelidirler. Hacı Halife (Katip Çelebi), Koçi Bey, Sadeddin ve diğerleri Türktürler. Dahası da ifade edilmektedir: "Edebiyat veya sanatı hor görmek bir tarafa, ilim ehlinin bu kadar imtiyazlı bir konum kazandığı muhtemelen başka halk da yoktur".[51] Avrupalı güçlerin Bâbıâli'ye karşı politikaları tamamen bencilliktir. Türkler ne bir şansa sahip oldular ne de "geçen yüzyılda dürüsttçe mağlup edildiler".[52] Türk hükümeti dinî müsamahaya pekçok sözde Hıristiyan milletten daha fazla sahip olduğunu gösterdi. XVI. yüzyılda İspanya ve XIX. yüzyılda Rus Yahudilerine karşı sergilenen kucak açma, Yahudilerin Katolik İspanya ve Ortodoks Rusya'da uğradığı zulümlerle ne kadar çelişmektedir. Bosna Bogomillerinin Sultan tarafından fethedilmeyi Papa'nın ihtidasına, Ortodoks Yunanlıların "dinsiz" Türklere tâbi olmayı, Katolik Venediklilere tercih etmeleri bir Hıristiyan mezhebin diğer Hıristiyan mezhebine karşı duyduğu nefretin göstergesidir. Papa'nın Hindistan Hilafet Heyeti'ni kabulde yaptığı, Türklerin Hıristiyan tebeasına karşı gösterdiği muazzam müsamaha ile ilgili konuşma, "Avrupa'nın centilmenleri" Türkleri itham eden bütün canilikleri artık tamamen sona erdirmelidir.

•••••

51 Toderini, *Della Literature des Turks*, I, 4.

52 Lane-Poole, *Turkey*.

V. BÖLÜM
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İngiltere savaşa girdi zira Almanya Belçika'nın tarafsızlığı ile ilgili sözlerini tutmadı. Aynı prensip İngiltere'nin Türkiye'nin geleceği ile ilgili sözleri için geçerli değil mi? İngiltere'nin Asya'daki nüfuzunu "İngiliz sözüne güven olmaz" duygusundan daha fazla tahrip edecek başka bir duygu yoktur. Bu İngiltere için son derece tahrip edici bir şöhrettir. Geçerli olan hüküm şu ki "Kıyamet kopsa bile insan gerçeğe sarılmalıdır". İngiliz devlet adamlarının verdikleri sözleri başka türlü izah gayretleri İngiliz ahlâkına ve karakterine yakışmamaktadır. Doğuda milletler daima liderleri ile, "temsilcilerinin ifadeleriyle ve önderleri olarak seçtiği kişilerin tutum ve davranışlarıyla değerlendirilirler".[53] Fakat heyhat! Milletler çatışmasında insanlık prensipleri ikincil derecede rol oynuyor; hissiyat ve haysiyet duygusu özellikle modern zamanlarda tamamen dışlandı. Maddî çıkarlar ilk sırayı aldı ve petrol ile kömür hesapları bütün idealizmi arkaplana itti.

Gerçek şu ki, İngiltere bugün maddî ihtişamının zirvesinde, güçlü Alman düşmanına karşı sağladığı zaferle sarhoş oldu. Fakat İngiltere'nin iç ve dış tehditleri tamamen yok olmadı. Devlet adamları açık tehditlere karşı gözlerini kapayamazlar. Böyle geniş bir mesele hakkındaki akademik bir çalışmada iyimser gazete genellemelerinden kaçınmak gerekir. Mağluplara empoze edilen şartlar dünyada kalıcı bir barışı sağlamayacaktır. Diğer taraftan savaşın sonucu başka milletlerin İngiltere'ye karşı kıskançlığını tahrik edecektir. Kendi müttefikleri bile gerçekte bu durumdan memnun olmuş değillerdir. Amerika ile Japonya arasında yaklaşmakta olan muhtemel çatışmada İngiltere de yer alacaktır. Almanya ken-

53 Morley, *Compromise*, s. 9.

disini gelecekte bir intikam savaşına hazırlamaktadır. Bolşevikler İngiltere'yi kendilerinin en büyük düşmanı ilân ettiler ki bu durum öncelikle dikkate alınmalıdır.

Öyle görünüyor ki gelecek dünya savaşı Asya topraklarında olacaktır. İngiltere muhtemelen bu savaşa son savaşa olduğundan daha ölümcül bir tarzda dahil olacaktır. İngiltere hangi kaynaklar ile böyle bir savaşa girişecektir? Rahatsız Hindistan ve düşman olmuş Müslümanlar ile mi sayısız hasımlarına karşı mücadele edecek? İngiltere İslâmın ve Hindistan'ın kaynaklarına özellikle de insan gücüne ihtiyaç duyacaktır. Dost bir Türkiye ve minnettar Hindistan İngiltere için herhangi bir düşman ittifakına karşı koyacak güç olur. Türkler aşağılandı, İran parçalandı, Mısır, Fas ve Libya Avrupa nüfuzunda fakat İslâm hâlâ yaşayan bir güç. Artık uyku halinde değil ve eğer doğru bir lider çıkarsa Loyala veya Borromeo'nun oynadığı rolü başarıyla oynayabilir. Afganistan'ın şu andaki emirinin şöyle dediği rivayet edilmektedir:

> "Hiçbir müslümanın hilafet meselesine müdaheleyi veya halifenin tahakküm altına alınmasını hiçbir şart altında kabüllenmesinin mümkün olmadığını İngiltere başbakanına yazdım. Eğer hilafet meselesinde Afganistan'ın dostluğuna kulak asmazlarsa kendi imparatorluklarının güvenliğini tehlikeye atarlar. Emanullah İslâm yolunda hayatını feda etmeye hazırdır".[54]

Ekselansları Haydarabad Nizamı da Hindistan sömürge bakanına hilafet meselesinde sır olmayan bir tarzda mektup yazdı. İngiltere Müslüman emirlerin, dostları ve müttefiklerinin hilafet meselesindeki yaklaşımlarına kulak tıkamaya devam edebilir mi? Necef ve Kerbela müctehitleri, bütün Müslümanların İslâmın parçalanmasına ve Arap Yarımadası veya onun bir parçasının manda veya başka bir şekilde gayrimüslimlerin hakimiyetine geçmesine karşı koymaları gerektiği yolunda fetvalar yayınladılar.[55] İşgal altındaki Mezopotamya'da bile halkın kesin bir şekilde sadece Türk sultanını halife olarak tanıdıklarını ve inançlarının, İslâmın ve hilafetin parçalanmasına müsade etmediğini ilân ettikleri rivayet edilmektedir.[56] Bu muazzam büyüklükteki kamuoyu ifadeleri hakir görüle-

54 *Huriat*, Delhi, 20 Nisan 1920.

55 *Muslim Outlook*, 3 Haziran 1920.

56 *ez-Zuhûr*, Bağdat'da yayımlanan bir gazete.

mez. Sadece aptal körler bunu ihmal edebilir. Eğer Hindistan Müslümanları Türkiye ile savaşın Haçlı ruhu ile yapıldığına inanıyorsa İngiltere başbakanı bunun için önce kendisini suçlamalıdır. Başbakanın Lord Allenby'yi Hristiyanlığın yüzyıllardır başaramadığı bir zafer elde ettiği için bir kahraman olarak alkışladığı unutulmamalıdır. Keza bir başka kabine üyesi Churchill de Türklere karşı bir Haçlı savaşı yürütüldüğünü söylemişti. Londra belediye başkanı da kutsal toprakların kâfirlerden alındığını ilân etmişti.

İngiltere 80 milyon Müslüman tebeasının duygularına ve hassasiyetlerine daha fazla saygısızlık yapamaz. İngiltere bir zamanlar kendisinin en zinde tarafı olan dinamik siyasî kabiliyetini kayıp mı etti? Şeref ve haysiyet duygusu yok mu oldu? Wilfrid Scaven Blunt "kaybettik çünkü artık biz dürüst, âdil ve nazik değiliz" demektedir:

> "Hükümetimiz bir çete; duygu sahibi ve milletinin hisleriyle desteklennen bir beden değil. Biz dünyadaki konumumuzu muazzam endüstri, muazzam duygu ve muazzam haysiyet telakkilerimizle kazanmıştık. Şimdi bunlar gitti ve kendi tabiî konumumuza dönüyoruz. Yüzlerce yıl dünyaya iyilikte bulunduk. Son yüzyıldır da kötülük yapıyoruz. Dünya artık bizi daha fazla dinlemeyecektir".[57]

Hilafetin İslâmda en eski ve en önemli müessese olduğunu gördük. Onunla oynanamaz. Yöneticilerimiz artık bu gerçeği görmezlikten gelmemeli. Kalabalık sayıda yabancı tebeayı yönetmek görevini alan bu insanlar adımlarını dikkatli atmak durumundadırlar. İnsanların duyguları mantıklarından daha çabuk harekete geçer. Devlet adamlığının görevi insanları oldukları gibi ve millî özelliklerine göre değerlendirmektir. Bir idealin Doğulu bir insan zihninde uyandıracağı tesir mantık ve akılcılıkla yaşamaya alışmış olan bir İngiliz tarafından bütünüyle anlaşılamayabilir. İngilizler ayrıca hayal âleminde de pek hassas değillerdir. Napolyan da Avrupalı askerlerini idealler iştiyakıyla harekete geçirmeyi başaramadığından şikâyet ederek Mısır'ı aldıktan sonra birkaç defa başına bir sarık sarıp daha doğuda yeni bir imparatorluk kurmak istediğini söylemiştir. Şimdiki İngiliz neslinin Doğu'nun duygusallığı ve hayalciliği hakkında Napolyon'un yüzyıl önce öğrendiklerinden daha fazla öğrendiğini ümid etmek isteriz. Maddeciliğin Doğu duygusallığının sahip olduğu güç

.....

57 *Secret History*, s. 92.

faktörünü ihmal etmemesini temenni edelim. Bir başka deyişle bu idealizmdir. Yani günümüzde gittikçe gelişen Allahsız maddeciliğe karşı elimizde kalan tek şey.

Batı'nın belki de çok duygusal bir ideal olduğuna inandığı şekilde İslâm, dünyada Allah'ın doğrudan hükümran olmasını esas alır. Bu büyük, güzel ve gerçek "fikir" İslâmı büyük atılımlar gerçekleştirebilecek bir din ve bir sosyal-siyasî sistem yapmaktadır. Bu da bütün Müslümanların dinî, siyasî ve sosyal hayatın bütün alanlarında ahlâkî kurallara riayet etmelerini gerektirir.

Eğer İngiltere Hindistan ve İslâm ile ittifak fikrine sarılırsa gelecekteki zaferlerinden emin olabilir. Gelecek asırlarda imparatorluğun yok olduğu ve bütün gücünü kaybettiği zamanlarda bile yaşamaya devam edebilir. Alman İmparatorluğu'nun yıkılması başka imparatorluklara felaket zamanlarında dikkat edeceği dersler öğretmektedir. Bu ders de silah ve zenginliğin sonuçta her şey demek olmadığı ve bir millet kendi toprağını kaybettikten sonra bütün dünyayı kazansa bile bir faydasının olmayacağı hususudur.

Trakya ve İzmir kendi hakikî sahiplerine bırakılsın. Mezopotamya, Filistin ve Suriye üzerinde artık manda tartışmalarını bırakalım. Hicaz da dahil bu topraklar eğer istiyorlarsa halifenin şefkatli hakimiyetinde kendi yönetimlerini seçme haklarına sahip olsunlar. Sultanın hükümeti üzerine malî kontrol uygulanmasın. Türkiye'ye varolma imkânı tanınsın. Fakat maalesef İngiltere hükümetinin böyle bir şey yapacağına dair hiçbir işaret yok. Gerçekte İngiliz başbakanı Sevr'in yeniden ele alınıp revize edilmesine şiddetle karşı. Türkiye için hazin belki İngiltere için de hazin. Lloyd George, selefi Pitt gibi "İslâmın defterini dürmeye" kararlı gibi görünüyor.

Başbakan şimdiki İslâm karşıtlığı siyasetinde başarılı olamayacaktır. Nihaî olarak başarısızlığa mahkumdur. Bütün Müslüman ülkeleri işgal edebilir ve sömürebilir, fakat İslâm karşıtlığı tavrının İslâmın gelişmesi için nasıl bir teşvik edici rol oynadığını bilemeyecektir. Bütün İslâm dünyasını belki de Japonya dışında bütün Doğu'yu, İngiltere'ye karşı birleştirmeye muvaffak olduğuna şüphe yoktur. Mezopotamya ve Filistin'de İngiliz politikası hali hazırda başarısız oldu. Başarısız oldu çünkü kötü idi ve insicamlı değildi. Gilber Murray bu ülkeler hakkında konuşurken diyor ki:

"Halkını yığınlar halinde vuran ve idam eden bir hükümet gelişmeci fikirleri veya iyi altyapı hizmetlerinden dolayı mazur görülemez. Biz Araplara

son Müslüman devleti yıkarak makinalı tüfeklerle, bombalarla efendiler ve fatihler olarak geldik. Ancak onlar bizim iyi düşüncelere sahip olduğumuza inanmakta güçlük çektiler. Araplara verdiğimiz son derece değerli sözlerle geldik. Ancak bu sözleri ihtiyaç anında verdik ve zafer anında da inkâr ettik".[58]

The Times iki gün önce "Türkiye, Hindistan veya başka bir ülkeye hiçbir söz verilmedi" diye yazdı. Yazar devamla "Başbakanın Trakya, İstanbul ve Türk ırkının anavatanı ile ilgili referansları gerçekte Türkiye'yi barışa teşvik etmek için söylenmiş genel ifadelerdi. Ancak bunlar artık geçerliliğini kaybetti, çünki küstahça anlamamazlıktan gelindi" demektedir. Bu son derece skandal bir yorumdan başka bir şey değildir. Sayın Lloyd George buna cevap versin. Avam Kamarası'nda 26 Şubat 1920'de yaptığı konuşmasında,

"Şimdi 1918'de verilen söze geliyorum; bu söz bütün ilgillilerin değerlendirmesiyle, Asquit ve Lord Grey'in tasvibiyle verildi. Savaş amaçları ile ilgili millî bir açıklama yapma arzusu vardı. Bu açıklamanın bütün ilgililerin mutabakatı ile olması gerekiyordu ve öyle oldu. Sıradan bir açıklama değildi ve çok dikkatli hazırlanmıştı".

Başbakan alıntı yapılan bu konuşmasında açıkça ilân etti ki bu "Türkiye'ye bir teklif değil ve imparatorluğun Müslüman tebeasına net bir taahhüt idi". Başbakan devamla, "Biz net bir söz verdik ve onlar da kabul ettiler, fakat bizim sözümüzü tutmayacağımızdan endişeliydiler. Bu ilân net, şartsız ve kararlı bir ilândı. Toplumdaki bütün tarafların tasvibi ile yapıldı ve hükümet tarafından ifadelendirildi".

Şimdi kral adına Müslüman tebeasına İngiltere'nin verdiği sözleri ve taahhütleri kısaca özetleyelim ve açıklayalım. İngiliz hükümeti sözlerini ve taahhütlerini yerine getirdi mi? İngiliz hükümetinin İngiliz halkının onurunu ne kadar düşündüğü, ilân ettiği şu gerçeklerden açıkça anlaşılmaktadır.

1. "Bu savaşta Müslümanların dinî duygularını ve hassasiyetlerini rencide edecek hiçbir şey bizim ve müttefiklerimiz tarafından yapılmayacaktır". İngiltere'nin savaş sonrası tavır ve tutumu Müslümanların dinî duygu ve hassasiyetlerini rencide etmekle kalmadı, onları umutsuzluğa

58 *The Problem of Foreign Policy*, s. 70-79.

da sevketti. Hindistan Müslümanları İngiltere'nin dürüstlüğüne olan güvenlerini o kadar kaybetti ki, açıkça düşmanca bir tavır aldılar. Bu nokta delil istemez. Artık resmen itiraf edildi ki Müslümanların dinî hassasiyetleri açıkça rencide edildi.

2. "İslâmın mukaddes beldeleri her türlü saldırıdan masun olacak".

a) Mekke ve ve Medine'nin kudsiyeti Faysal'ın zındıkça davranışları ile yakın irtibatları bulunan İngiliz askerleri tarafından çiğnendi. Bu durum 7 Ağustos 1920 tarihli *The Times* gazetesinde yazılmaktadır. "Faysal, İngiliz görevlileri daha önce Avrupalıların girmesi yasak olan kutsal bölgede bulunan çadırına kabul etti. İngilizler onun kuvvet ve kabiliyetini gördüler ve isteklerini Kahire'de desteklediler".

b) İslâmın mukaddes beldelerinden biri olan Kudüs 19 Aralık 1919'da General Allenby tarafından işgal edildi.

c) Cidde limanı 17 Haziran 1916'da İngiliz askerleri tarafından bombalandı ve ele geçirildi.

d) Bağdat ve Mezopotamya'daki bütün kutsal yerler İngiliz askeri işgali altında "10 bin Mezopotamya kasaba ve köylüsü İngiliz hükümeti tarafından kendilerine dayatılan idare şeklini kabul etmedikleri için öldürüldüler".[59]

3. "Halifenin mukaddes tahtına karşı hiçbir harekette bulunulmayacaktır".

Halifenin mukaddes tahtı savaş sırasında saldırıya uğramakla kalmadı, ateşkesten hemen sonra İngiltere'nin girişimiyle müttefikler tarafından işgal de edildi. Bu hadisede hükümetimizin tavrı onurlu olmaktan çok uzaktı. "Türklerin başkentlerine sahip bırakılmaları Hindistan Müslümanlarına verilen bir tavizdir" denildi. Fakat bu durum İngiliz çıkarlarına en iyi hizmet eden bir yaklaşım idi. Zira İngiltere İstanbul'un sembolik olarak Türklerde kalmasını istiyor, böylece fiilen İtilâf devletlerinin en önemli üyesi olarak kendi kontrolünde olacağını planlıyordu. Başka hiçbir ülkenin başkenti işgal edilmedi. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra aralarında hanedan üyeleri ve ilmiye mensuplarının da bulunduğu pek çok seçkin kişi Malta'ya sürgün edildi.

4. "Kanatimce Hindistan Müslümanlarına halifenin sadece Müslüman olacağı sözünü değil, aynı zamanda herhangi bir şekilde bir Avrupa baskısından uzak bağımsız bir konumda olacağı taahhüdünü de verebiliriz" (Lord Cromer, Lordlar Kamarası).

• • • • • •

59 Col. Lawrence, *Sunday Times*, 22 Ağustos 1920.

Sevr Anlaşması halifeyi İtilâf devletlerinin elinde güçsüz bir varlık haline soktu. Hem de ordusu, polisi ve maliyesi üzerinde hiçbir otoritesi bulunmayan ve esasen hiçbir bağımsız yetkisi bulunmayan bir konumda.

5. "Türkiye'yi başkentinden veya yoğunlukla Türk ırkının yaşadığı Trakya ile Küçük Asya'nın [Anadolu'nun] bereketli topraklarından mahrum etmek için savaşmıyoruz" (Lloyd George).

"Yoğunlukla Türk ırkının yaşadığı" İzmir ve Trakya Yunanistan'a verildi. Burada Yunanlıların uyguladığı zulümler insanlık için şok edici idi. Müttefiklerin karma komisyonunun raporları açıklanmadı.

İngiltere kendi onurunu işte böyle düşündü, zor zamanında verdiği sözlerini işte böyle tuttu ve bütün dünyaya söz verdiği insanlara karşı ne şekilde onurlu metotlarla davrandığını işte böyle gösterdi.

Pagan Roma İmparatorluğu sadakat gösteren ve Hanibal'e karşı savaşarak onu İtalya'dan süren Latin şehirlerini Roma vatandaşlığına aldı. Hristiyan Büyük Britanya İmparatorluğu ise Hint tebeasını tatlı sözlerle ikna ederek düşmanına karşı savaşmaya ve onu mağlup etmeye sevketti, fakat zaferden sonra onların duyguları ve beklentileri hiç dikkate alınmadı. Hindistanlıların hilafetle ilgili dinî duyguları devamlı pohpohlandı ve bu durum Lord Chelmsford'un Türklere âdil olmayan şartların öne sürüldüğünü itiraf ettiği şu ifadelere rağmen yapıldı: "Hiç kimse, hatta bir Müslüman bile Türklere şart koşulan barış anlaşmasına benden daha fazla karşı olamaz".[60] Bu ifadeler Hindistan hükümetinin Mayıs 1920'de Barış Anlaşmasını destekleyen ilânı ile ne kadar tezat içinde. İşte hükümetimizin kararlılığı ve bütünlüğü böyle[61].

İstanbul'daki eski İngiliz sefiri Henry Layard 15 Haziran 1877'de Türk-Rus Savaşı öncesinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazarken, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bir tavır almasının ne gibi tehlikeler doğurabileceğini net bir şekilde ifadelendirmişti:

"Sultanlık Asya'da beşinci derecede bir kuvvet haline gelse de sultan bütün İslâm dünyasında Müslümanların halifesi olmaya devam edecektir. Çok muhtemeldir ki bütün İslâm dünyası yabancı düşmanlara karşı var

.....

60 Calcutta Club'da 23 Şubat 1921'de yaptığı konuşmadan

61 Lord Chelmsford'u suçlamak istemiyoruz. Bütün iyi niyetimizle onun kendi ifadesiyle "Hindistan Müslümanlarının duygularını İngiliz hükümetine ilettiğini herkesten daha fazla bir şekilde yaptığına inanıyoruz. Fakat Lloyd George bütün ifadelere karşı sağır oldu. Hindistan Müslümanları sadece şunu söylüyor: Hindistan hükümeti kendi isteklerini gereken güç ve önemde Londra'ya iletmedi".

olma mücadelesinde İngiltere'yi en önemli tehdit kaynağı olarak görecekler ve onu sorumlu tutacaklardır".

Ne büyük bir kehanet bu sözler! Sayın Lloyd George tarihi unuttu mu? Kehanet şimdi gerçekleşti. Bu uyarıyı tekrar etmek için şimdi çok mu geç oldu? Ümit edelim ki hayır.

Öyle görünüyor ki Avrupa devletlerinden âdil bir davranış ve hakkaniyet beklemek boşunadır. Gelişme işaretleri olarak nitelendirilebilecek şeyler bir "ayaklanma" olarak tanımlanmakta, batıdan doğuya taşınan fikirler burada anlamlarını yitirmekte ve gayet farklı çağrışımlar uyandırmaktadır. Böylece Avrupa'da *vatanseverlik* olan şey Asya'da *fanatiklik* olmaktadır. Avrupa'da emperyalizm şimdilerde kutsal bir anlam kazandı. Bu anlam zayıf milletlerin hürriyetlerine karşı olan saldırıyı meşru kılmaktadır. Fakat biz hâlâ "medeniyet misyonu" çığlıklarını duymaktayız. Medeniyet kapılarımıza trampetlerin sesi ve silahların çatışmasıyla getirildi. "Pantolonlar, melon şapkalar, içki, salgın hastalık, çocuk öldürmeler ve fuhuş suretinde. Modern medeniyeti oluşturan bu anormalliklerin bazısı bütün şarlatanlığı ve riyakârlığı ile icra edilmektedir" (Seyyid Emir Ali). Adaleti ancak kendi gayretlerimizle, ortak irademizle ve temiz kalplerimizle gerçekleştirebileceğimizi ümit edebiliriz.

Asya ve İslâm bu gerçeği anlasın ve sadece kendilerine güvensinler. Bunu ne kadar önce yaparlarsa o kadar iyi olur. Materyalist Avrupa Asya'da iyi olan her şeyi tahrip etmek için üzerine çullandı. Şimdi petrol ve kömür medeniyetinin kurucuları Doğu'nun mânevî medeniyetini takdir edemezler. Gerçekte Asya'da İslâmın ruhuna saldırıyorlar. Batı'da panislâm, siyah tehdit vb. tehlikesinden bahsediyorlar, fakat Doğu'yu tehdit eden petrol ve kömür tehlikesi ile kıyaslanınca bunlar ne kader tehlikeli? Gelmiş geçmiş en kararlı ve kalıcı bu tehlikeye karşı koyabilmek için Asya, mümkün olan bütün kaynaklarını ve her taraftan elde edebileceği bütün yardımları şüphesiz kullanacaktır. Yabancı hayat tarzına ve alışkanlıklara karşı çıkan gelenekçi ruhunun yanında dinî hassasiyetler de, ayrıca saldırganları durdurmaya yarayacak başka bütün faktörler de mutlaka işe dahil olacaktır. Gandi'nin anlamaya başladığı şekliyle Asya'nın kurtuluşu büyük oranda Hindistan'a bağlıdır. Esasen şunu güvenle söyleyebiliriz ki, bu ülkede olayların gelişimi her şeyden önce İslâmın ve Asya'nın gelecekteki kaderinde belirleyici olacaktır.

"Ruh tekrar fethedecek ve beden ötelere çekilecek. Gecenin en karanlık perdesi taze bir günün tohumlarından başka her şeyi saklayabilir".

EKLER

EK A
TİPU SULTAN'IN OSMANLI SULTANINA CEVABÎ MEKTUBU

Büyük emirlerin basireti ve tedbirleri ile İslâmı tezyin eden, kerem sahibi sultanların nizamı ile dinin esasını takviye buyuran Allah'a hamdolsun. Salât u selâm Resulü Muhammed'in ve hayırlı insanların yolunu teyid eden âl ü ashabının üzerine olsun.

Sadede gelince: Süleyman peygamberin mertebesinin varisi, Lokman peygamberin hikmet rumuzlarının câmi'i, ilâhî kudretin mazharı, nâmütenahi kerametin mevridi, ilimler ve hikmetlerin mecma'ı, mukaddes himmetlerin yüce madeni, fetih ve zafer ordusu, kaza ve kader kitabının müntehabı, sultanu'l-berri ve'l-bahr, halifetullâhi fi'l-arzeyn, sultan-ı Rum -Allah mülkünü ve saltanatını daim kılsın- hazretleri nezdinde zahir ve bahirdir ki:

Fransalı kavminin kötü haslet ve fiillerini, ehl-i İslâma adavetlerini, âlemdeki bütün din ve mezhepleri imha arzularını; ve İngiltereli kavminin övgüye değer hasletlerini ve zât-ı âlinizin onlarla bizim aramızdaki meselelerin tasfiyesini tekeffül eden kararlı niyetinizle aramızdaki vaki inatlaşmanın sebeplerini beyan etmemizi isteyen emr-i âlinizi tazammun eden yüce mektubunuz en iyi zamanda bize ulaştı, muhteviyatını da bütünüyle bildik, anladık.

Zât-ı âlinize gizli olmadığı üzere bizim cihad gayretimiz Allah yolundadır ve Allah'ın diniyle alâkalı işleri nizama sokmak içindir. Sizlerin de buyurduğunuz üzere Fransalı kavminin vefasız bir kavim olduğu hakikatın tâ kendisidir, onların kötü niyet ve fiillerini de biliyoruz. Fakat şu sıralar İngiltereli kavmi bizimle harbe girişti; harp ve darb için vasıtaları hazırladılar. Bu sebeple bize hatta bütün ehl-i İslâma cihad farz oldu. Zât-ı âlinizden ricamız hususen şu sıralarda bize dua etmeniz, dua ve himmet-

lerinizle bize yardım etmenizdir. Sizden istediğimiz budur. Allah bize de size de kâfidir.

Bu mektubu size Seyyid Ali Muhammed ve Medaruddin'in sahabetiyle Hazaliz Man(?) vasıtasıyla gönderiyoruz. Orada işlerimizi ve durumlarımızı bütün tafsilatıyla anlattık. Ayrıca ikinci mektubu da Yusuf Vezir vasıtasıyla ve Medine-i münevvere tarîkiyle gönderdik. Yazdıklarımız zât-ı âlinizin nezdinde açık ve seçik olarak ortaya çıkacaktır.

Peygamber Muhammed'e, birr sahibi âl ü ashabına salât ü selâm olsun.[62]

EK B

Firuz Şah Tuğluk *Fütuhât-ı Firuz Şahî*'de şöyle yazmaktadır:

"Allah'ın inayetiyle elde ettiğim en büyük ve en iyi şeref sadakat ve bağlılığımla ve dostluğumla Peygamber'in temsilcisi halifeye tâbi olmaktır. Benim hükümranlığım tasdik edildi ve kralların gücü onun tasdikiyle güvendedir. Halifeye tâbi olmayan ve ondan kutsal hil'at almayan hiçbir sultanın hükümranlığı güvende olmaz. Benim hükümranlığımı ve hilafetin yardımcısı olduğumu tasdik eden bir mektup gönderildi ve Müslümanların emiri beni 'seyyidü's-selâtîn' ünvanıyla şereflendirmekten son derece memnun oldu. Halife ayrıca bana şeref ve imtiyaz alameti olarak bir hil'at, bir sancak, bir kılıç, bir yüzük (mühür) ve bir de Peygamberimizin ayak izlerini taşıyan tablet gönderdi".

EK C

IX. ve X. yüzyıllarda Hindistan'ı ziyaret eden ilk Arap coğrafyacıları şunu müşahede ettiler:

"Mansura, Multan, Kasdir ve diğer yerlerdeki bağımsız sultanlıklarda hutbeler halife adına okunmaktaydı"(İbn Havkal, I, 35-36, 38. Eliot neşri).

EK D

Firuz Şah Tuğluk'un Mısır'daki Abbasî halifesinden aldığı fermanın bir kısmı:

"Firuz Şah bilsin ki benim büyükbabam, babam ve ben hiçbir Hindistan emirini emir olmalarının dışında bir unvanla muhatap almadık. Onlara

.....

62 *Karname-i Hayderî*, Kalküta, 1848, s. 985 [Kitapta mektubun Arapçası var].

sultanlık şerefi ve ünvanı, hükmetme yetkisi ve gücü bahşetmedik. İmdi bu fermanla Hindistan'ın sınırlarını tanımlıyorum. Sana itaat eden bana itaat eder. Sana itaat etmeyen bana da itaat etmemiş olur".[63]

EK E
ABBASÎ HALİFELERİ VE HİNDİSTAN EMİRLERİ

Hilafetin Abbasî hanedanında bulunması ve onların izni olmadan hiçbir kimsenin Müslümanların itaatini talep edememesi sebebiyle İran ve Türkistan hanları açısından Bağdat'taki halifeden bir menşur temin etmeleri zorunluluk haline gelmişti. Gazneli Mahmud'un "yeminü'd-devle, emirü'l-müminîn" unvanı ve menşur temin etmek için büyük çabalar ve servet sarfetmesinin arkasındaki gerekçe de bu idi.

O günlerde Abbasî Sultanlığı sadece sözde devam ediyorsa da halifeler hanedanı hâlâ meşruiyet, güç ve konumlarının kaynağı olarak görüyorlardı. Sık sık bu güç ve yetkilerini başkalarına devrederek kendi izinleri dışında hiçbir kimsenin Müslümanlar üzerinde hükümran olmadığını göstermek istiyorlardı. Bu durum Gazneli Sultan ve Gurlular tarafından o şekilde değerlendirildi ki halifenin adını sikkelerinin bir tarafına bastırdılar. Hatta halifeden resmen bir yetki almamış olmalarına rağmen bu uygulamayı devam ettirerek kendilerine "nâsır-ı emirü'l-müminîn", "kâsım-ı emirü'l-müminîn" veya "vali-i emirü'l-müminîn" ünvanlarını verdiler.

"Emirü'l-müminîn" ünvanı yaşayan Abbasî halifesi için kullanılırdı. Kutup Sahib'in sütunlarında şunlar yazılıdır: "Mazhar-ı kelimetullah Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Sam kasımu emirü'l-müminîn halledallahu mülkehu". Delhi'deki Cuma Camii'nin kapılarında şu ifadeler bulunmaktadır: "Muizzü'd-dünya ve'd-din Muhammed b. Sam nâsır-ı emirü'l-müminîn". Sultan Muhammed Gûrî'nin sikkelerinin bir yüzünde "Lâ ilâhe illallah Muhammedun resûlüllah. Nasirüddin emirü'l-müminîn" yazılıdır. Aynı ifadeler Şemsüddin İltutmuş ve Sultan Raziye'nin sikkelerinde de bulunmaktadır.

Son Abbasî halifesi el-Must'asım Billâh 656 (1258)'de öldürülmüş olmasına ve Bağdat halifeliği sona ermiş bulunmasına rağmen Gıyasüddin zamanında bastırılan 680 h. tarihli sikkelerde "İmamü'l-müstakîm emirü'l-müminîn" kelimeleri yer almaktaydı. Bu da gösterir ki halifenin

.....

63 *Siret-i Firuz Şahî*, Huda-bahş Kütüphanesi. Bu eser muhtemelen dünyadaki tek nüshadır.

ölüm haberi Hindistan'a ulaşmış olmasına rağmen Müslümanların bağlılığı hâlâ sarsılmamıştı.

Gıyasüddin Balban zamanında inşa edilen Garh Camii'nin duvarlarında "Gıyasü'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Muzaffer Balban b. Sultan nâsır-ı emirü'l-müminîn, 682 hicrî" ifadeleri yer almaktadır. [162] H. 991'e tekabül eden Celaleddin Firuz Şah dönemi sikkelerinde bile "el-İmamü'l-Musta'sım emirü'l-müminîn" yazısı bulunmaktadır. Bu usül hicrî 995'e kadar devam etti. Alaüddin Halacî'nin sikkelerinde "İskender-i sâni, yeminü'l-hilafe nâsır-ı emirü'l-müminîn 709 hicrî" ifadesi bulunmaktadır. Fakat oğlu Kutbuddin Mübarek Halacî kendisi için "emirü'l-müminîn" unvanını kullanmıştır. Onun sikkelerinin bir yüzünde "el-İmamü'l-a'zam halife-i Rabbü'l-âlemîn kutbu'd-dünya ve'd-din Ebu'l-Mübarek Muzaffer Şah", diğer tarafında "es-Sultan dinü's-sultan el-Vasik Billâh emirü'l-müminîn 718 hicrî" denilmektedir. Hüsrev Şah "Vâli-i emirü'l-müminîn", Sultan Gıyasüddin ise "Nâsır-ı emirü'l-müminîn" diye yazarlardı. Bengal valileri de hicrî 711'e kadar "el-İmamü'l-Musta'sım emirü'l-müminîn" ifadelerini sikkelere yazdırırlardı.

741'e gelindiğinde Sultan Muhammed b. Tuğluk ne bir halife ismini yazdırdı ne de kendisi için "nâsır-ı emirü'l-müminîn" unvanını kullandı, Sur-ı Gurdvarî'deki ikameti sırasında ülke ayaklanmalarla sarsılırken halifenin tasdiki olmadan hükümranlığının meşruiyetinin tanınmayacağına kanaat getirdi. Böylece 741'de halifeye biat yemini ettikten sonra ona bir mektup gönderdi. Bu tarihte halife el-Mütekâfi Billâh vefat etmiş ancak onun vefat haberi henüz Hindistan'a ulaşmamıştı. Bu yüzden hicrî 742, 743 ve 744 tarihli sikkelerde hâlâ el-Mutekâfi Billâh'ın adı kullanılmaya devam etti.

el-Mutekâfi Billâh'tan sonra yerine İbrahim Billâh geçtiyse de o da yerini 742'de Ebu'l-Abbas Ahmed Hakim Biemrillâh'a bıraktı. Halifeye gönderilen ilk elçi olan Hacı Seyyid'in dönüşünden sonra sultan Hacı Receb'i elçi olarak yeniden gönderdi. Ziyaüddin Berenî Hacı Seyyid'in dönüş tarihini hicrî 744 olarak verir ve Hacı Receb ile Şeyh Rükneddin'in iki sene sonra döndüklerini söyler. Bu tarih *Kaside-i Beddar Şaş*'ın verdiği verilerle doğrulanmaktadır. Ferişte Hacı Seyyid Sarsarî ve Hacı Receb'in dönüşlerini detaylı bir şekilde anlatır. Fakat İbn Battuta Hacı Seyyid'den bahsetmez. Şeyh Rükneddin'e ise kısa bir atıf vardır. Ancak bu iki isim onun zamanında henüz geri dönmemişlerdi. Hacı Seyyid döndüğünde İbn Battuta Maldiv Adaları'nda idi. Şeyh Rükneddin'in dönüşünü ise ya Çin yolunda, Malabar'da iken ya da Çin dönüşünde Filistin veya Arabistan'da iken duymuş olmalıdır.

Firuz Şah zamanında bile halifenin tasdiki temin edilirdi. Firuz Şah'ın fetihlerinin anlatıldığı *Fetihname*'de bizzat halifenin kendisine gerekli menşuru, "seyyidü's-sultan" unvanını, bir bayrak (sancak), bir kılıç, bir yüzük (mühür) ve Hz Peygamber'in ayak izlerini temsil eden bir kopyayı gönderdiğini yazmaktadır. Bu son kopya şehzâde Fatih Han'ın mezarına konmuştur. Bu ayak izleri Hindistan'a hicrî 759'da gelmiş olmasına rağmen günümüzde dahi Rebiülevvel ayında Bara Vefat vesilesiyle burada büyük bir merasim yapılmaktadır.

HİLAFET-İ İSLÂMİYE VE ÂL-İ OSMAN

MUHARRİRİ:
MUHAMMED SAFA BEY

HİLAFET-İ MUAZZAMA-İ İSLÂMİYE MESELESİYLE
BEYNE'L-MÜSLİMİN İLKÂ-YI FİTNE VÜ FESADA SÂ'Î BULUNANLARA CEVABEN
VE MAKAM-I AKDES-İ HİLAFET-İ CELİLEYİ MÜDAFAATEN
EL-ADL GAZETESİ SAHİB-İ İMTİYAZ VE SER-MUHARRİRİ
MISIRLI ES-SEYYİD MUHAMMED SAFA BEY
TARAFINDAN YAZILIP MEZKÜR GAZETEDE NEŞR OLUNAN VE
GAYR-I KÂBİL-İ İTİRAZ ÂYÂT-I KERİME VE EHÂDİS-İ ŞERİFE İLE
OSMANLI DEVLETİ'NİN DEVLET-İ HİLAFET OLMAYA İSTİHKÂKINI İSPAT EDEN
MAKALELERİN TERCÜMESİDİR.

MÜTERCİMİ:
SÜLEYMAN TEVFİK

HAZIRLAYAN:
ULVİYE BAŞ

[İSTANBUL]
EL-ADL MATBAASI'NDA TAB' OLUNMUŞTUR.
1338

خلافت اسلامیه

و

آل عثمان

خلافت معظمهٔ اسلامیه مسئله سیله بین المسلمین القای فتنه وفساده ساعی بولنانلره جواباً ومقام اقدس خلافت جلیله یی مدافعةً «العدل» غزته سی صاحب امتیاز وسر محرری معرفی السید محمد صفا بك طرفندن یازیلوب مذکور غزته ده نشر اولنان وغیر قابل اعتراض آیات کریمه و احادیث شریفه ایله عثمانلی دولتلك دولت خلافت ولغه استحقاقنی اثبات ایدن مقالهلرك ترجمه سیدر .

العدل مطبعه سنده طبع اولنمشدر .

۱۳۳۸

İmamu'l-müslimîn, halife-i rûy-i zemîn
Sultan **Mehmed Vahîdüddîn** Hân-ı sâdis efendimiz hazretlerinin
südde-i seniyye-i mülûkânelerine ref' u takdim olunur.

el-Adl gazetesi sahip ve ser-muharriri
kulları
Muhammed Safa

HİLAFET-İ İSLÂMİYE VE ÂL-İ OSMAN

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

Maksad-ı hususiye ve menâfi'-i şahsiyelerini temin için ağyâr ile tevhid-i mesâi ve hareket ederek beyne'l-İslâm ilkâ-yı fitne vü fesad eden, kuvvet, miknet ve şevket-i İslâmiyeyi düçâr-ı za'f u vehn etmekle Müslümanlara en büyük felâketleri ihzâr eyleyen bazı ricâl-i İslâmiyenin (?) şu son günlerde hilafet mesele-i mühimmesini ileri sürüp idâme-i fitne vü fesada sâ'î bulundukları cihetle bütün Müslümanları tenvîr etmek lüzum-ı mübremi tahassul etmiştir.

Çünkü bu erbâb-ı fitne vü fesadın maksad-ı yegâneleri ne hizmet-i İslâm ü din, ne de tenvîr-i ehl-i yakîn olup sırf kendi menfaatlerini temin için, âlem-i İslâmın düçârı bulunduğu felâketi tezyîd, meşîme-i vâhideden neşet etmiş öz birader gibi olmaları dinen muktezî bulunan Müslümanları birbirine karşı tenfîrdir.

Din-i mübîni alet ittihaz ederek çevrilmeye çalışılan dolapları meydana çıkarmak ve bu hususta bütün âlem-i İslâmı dâm-ı iğfâle düşmekten kurtarmak ehemm-i vezâif-i diniyeden bulunduğu, aramıza saçılan to-

hum-ı nifâk u şikâkın neşv ü nemâsına meydan vermemek selâmet-i uhreviye ve dünyeviyemizi bâdî olacağı cihetle hilafet-i İslâmiye hakkında İstanbul'da çıkan *el-Adl* gazetesinde intişar eden makalât-ı mühimmeyi tercüme ile enzâr-ı kâriîne vaz'ı münasip gördük.

Hicaz kralı Şerif Hüseyin'in lisan-ı hali olup Mekke'de intişâr eden *el-Kıble* gazetesinde Osmanlı padişahlarının hilafeti sahih olamayacağına dair yazılan bir makaleye cevaben edille ve berâhîn-i şer'iye ve nusûs-ı kâtı'a-i diniye ve akliye ile Âl-i Osman'ın ve bilhassa Sultan Mehmed-i Sâdis [Vahideddin] hazretlerinin sıhhat-i hilafetini ispat eden bu makalelerde mezkûr âyât-ı kerime ve ehâdîs-i şerife ve akvâl-i ulema ve fukahâ, idlâl-i ehl-i İslâma sa'y edenlerin ibtal-i şerr u fesadına kâfidir.

Binaenaleyh Müslümanların bu risâleyi okuyarak nazar-ı dikkate almaları kendi selâmet-i diniye ve dünyeviyeleri için elzemdir.

el-Kıble gazetesine kârîlerinden biri ber-vech-i âtî yazıyor:

Birinci Fıkra

337 numaralı *el-Kıble* gazetesinin başmakalesinin nihayetlerinde;

"Muhâmî Kadı Ali nam zâtın, salâtın sahih olması için Osmanlı padişahının istiklâlini talep eylediği kitaptan bahs olunduğunu gördüm. Bu istiklâl olmaz ise salât olmaz... ilah." [denmektedir].

Biz bu zâtın yazdığı fıkraya karşı irâe-i hüzn ü esefte *el-Kıble* gazetesine iştirak eder ve hilafet bahsinde dermeyân eylediği şeylere alâ-vechi'l-icmâl cevap vermekle beraber istiklâlini istediği ve imametini zu'm eylediği sultanın bazı ahvâlini beyan edeceğiz.

Cevap: Din-i İslâmda ibadât ve muamelâttan birçok mesâilin sıhhati bir imamü'l-müslimînin vücuduna mütevakkıftır. Bir şeyin mütevakkıfun aleyhi o şeyden evvel olmak üzre bi'z-zarure icab eder. Çünkü ma'lûl illetine tekaddüm etmez. Esbâb müsebbebâtın önünde yürümez. Bu iki mukaddimeden hâsıl olan neticeye göre hilafet-i İslâmiyeye nazar dinî herbir nazara mukaddemdir.

Eğer hilafet-i İslâmiye mefkûd olursa velâyât bâtıl olur. Kazâ bâtıl olur. Kazâya menût 'ukûd da bâtıl olur. Velâyât bâtıl olunca ahkâm muattal ve idare muhtell olup heyet-i ictimaiyeden akit bozulur.

Kazâ bâtıl olunca hudûd muattal ve hukuk zâyi olur ve nikâhlar bozulur. 'Ukûd bâtıl olunca eller bağlanır, tasarrufta kesad yüz gösterir, halkın esbâb-ı maişetinin ekseri muattal kalır.

Hülâsatü'l-kelâm, hilafet-i İslâmiyenin fıkdânı ile mevsim muattal kalır. Beytullah'a hac edilmez, Cuma veya bayramlarda minberler susar, Allah'ın zikrine sa'y edilmez, ebvâb-ı mesâcid kapanıp oralarda ismullâh zikr olunmaz.

Çünkü bu mesâilin kâffesi din ü İslâmın sıhhati, din ve şeriat kitaplarında tafsilatıyla mezkür olduğu vechile Müslümanlarda bir halifenin vücuduna mütevakkıftır. Bu bâbda tamamiyle vukûf arzu edenlere İmam Mâverdî rahmetullâhi aleyhin *el-Ahkâmü's-Sultaniyye* nâm kitabını tavsiye ederiz.

İşte Kadı Ali'nin "salât sahih olsun için ilah." kavlinin mânası budur ve vücûb-ı imameti ispat eder.

Hadis-i şerifte "Zamanının imamını bilmeyerek vefat eden kâfir olarak [cahiliyet ölümü üzre] vefat eder"[1] buyurulmuştur. *Buharî*-i şerifte İbn Abbas radıyallâhu anhüma hazretlerinden mervîdir ki Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz "Emirinden bir şeyi beğenmeyen sabr etsin, zira itaatten bir karış ayrılan kâfir olarak [cahiliyet ölümü üzre] vefat eder"[2] buyurmuşlardır.

Bu hadis-i şerifte imametin vücûbuna ve onun sancağı altına girmekliğin vücûbuna en büyük sarahat vardır. Çünkü Müslümana onun fıkdân-ı zılli ekber-i mahzuru yani meyte-i cahiliyeyi müretteb kılıyor. Bunun mânası; bir kimse cemaatten ayrılır ve itaat-i sultandan çıkar ise zaman-ı nübüvveti idrak etmemiş gibi fevt olur. Hazreti Muhammed'e ve O'nun taraf-ı Hak'dan getirdiği şeylere iman edenler için bundan büyük bir mahzur var mıdır? Bu mahzuru dâfi' ancak imamın vücudu ve onun itaatinden bir karış 'adem-i hurûcdur. İşte bu, imametin din-i İslâmda ne derecede vücûbu olduğunu gösterir.

Nasb-ı imamın vâcib, bunun da herbir vücûb-i dinîye mukaddem olduğu malum olunca bu imama itaat de kezâlik vâcibdir. Daha ziyade izah ve tenvîr için deriz ki:

İmama itaat, aklen ve şer'an vâcibdir. Aklen vücûbu, imam nasbından maksat ve gaye ümmetin hıfz-ı kiyânı, maslahatın iktiza eylediği ve şeriatın hükmettiği vechile beyne'l-ümme tenfîz-i ahkâm olup bu gayeye vusûl ancak tam bir itaat ile tamam olur. Bu itaat mefkûd olunca gaye zayi

.....

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 96; Ebu Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, s. 259 (hn. 1913); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX, 388.

2 Buhârî, Ahkâm, 4; Fiten, 2; Müslim, İmâre, 55; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 156.

olur. Gaye ve maksadın zıyâ'ına rıza ile bir işe mübaşeret akla münâfîdir. Akla münâfî olan şeyin aksi vâcib olacağından imama aklen vücûb-i itaat sâbit olur.

Şer'an vücûb-i itaate gelince: Cenabı Hak ulü'l-emrin itaatiyle emr etmiş ve onun itaatini Allah ve Resulü'ne itaate mukârin eylemiştir. Allah ve Resulü'ne itaat vâcip olduğu cihetle kezâlik ulü'l-emre itaat de vâcibdir. Allah te'âlâ hazretleri "Allah'a itaat edin ve Resulü'ne itaat edin ve sizden ulü'l-emre de itaat edin" [Nisa, 4/59] buyurmuştur.

İlm-i usûlde mukarrerdir ki emir vücûb içindir. Kur'an-ı Kerim'de vârid olan bu emirden sonra bu babdaki evâmir-i nebeviyeye nakl-i kelâm ederiz:

Hişâm b. Urve Ebî Salih'den ve o da Ebî Hüreyre radıyallahu anhdan rivayet etmiştir ki Resul-i ekrem efendimiz, "Benden sonra size valiler gelecektir. Sahib-i hayr u birri, hayr u birri ile hükm edecek ve fâciri de fücûruyla idare-i umûr eyleyecektir. Onları dinleyiniz ve hakka muvafık olan her şeyde itaat ediniz. Eğer idarede iyilik ederlerse hem size ve hem onlaradır. Eğer fenalık ederlerse bundan siz müsâb olursunuz ve onlar mesul olur"[3] buyurmuşlardır.

Sahih-i Buharî'de Enes b. Mâlik radıyallahu anhdan mervîdir ki, Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz, "Sizin üzerinize başı bir kuru siyah üzüm gibi olan bir abd-i Habeşî dahi memur olsa onu dinleyin ve itaat edin"[4] buyurmuşlardır.

Bu hadis-i şerifte dahi sem' ü tâatin vücûbuna fart-ı ehemmiyet verilmiştir. Bunu da *"ve in üstü'mile aleyküm abdun Habeşiyyun"* kavlindeki *"in"*-i vasliye ifade eder. Bu husus cidden tedebbüre lâyıktır. Ke-ennehu buyuruluyor ki: Ulü'l-emr olduklarından dolayı sizden ulü'l-emr olanlara sem' ü tâat ile mülzemsiniz, mecbursunuz. Bu bâbda şahsiyet ve cinsiyet gibi 'avîka-i avârızdan kat'-ı nazar etmelisiniz. Hatta üzerinizde ulü'l-emr bir abd-i Habeşî olsa da ona itaate mecbursunuz. Bunun aksini zannetmeyiniz.

Bu hususdaki gayâtın gayesi *Sahih*-i Buharî'de Ubâde b. es-Sâmit radıyallahu te'âlâ anhdan mervî olandır. Müşârun ileyh demiştir ki: "Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimiz bizi davet buyurdular. O'na bey'at ettik. Beğendiğimiz beğenmediğimiz şeylerde 'usrümüzde

• • • • • •

3 Darekutnî, II, 55; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, V, 218.

4 Buharî, Ahkâm, 4; İbn Mâce, Cihad, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 114.

yüsrümüzde sem' ü tâat eylemek, aşikâr küfrü görmedikçe ulü'l-emre münazaa etmemek üzre bey'ati emir buyurdular ve öylece de bey'at eyledik".[5]

Bu hadis-i şerifte bey'at için herbir fesadı kat' u kal' edecek bir sûret-i âmme vardır. Çünkü dinlemeyi ve itaati hatta en müşkil zaman ve mekânda şart ediyor ve nizâ meselesini de, ancak Allah te'âlâ hazretlerinden burhanı olan aşikâr ve sarih küfürden başka bir halde ulü'l-emre münazaaya yol bırakmayarak hasm eyliyor.

Bu hadis-i şerifte ve ulü'l-emr âyet-i kerimesinde, Allah te'âlâ hazretlerine ve Kitab-ı azîzine iman eden herbir Müslim için, ne kadar derin bir hâb-ı gaflette olursa olsun uyanmak ve mânasını ve mağzini düşünüp tefekkür etmek icab eden bir emr-i azîm vardır.

Âyet-i kerimede Müslümanlara hitaben "ulü'l-emr"in "*minküm*" [sizden] ile takyîd buyurulmasından ve hadis-i şerifte "Ancak sarih ve aşikâr küfür görür iseniz" kavliyle istisnâdan nazar-ı itibara alınmaya lâyık iki emr münfeham olur. Biri, Müslümanların umûruna vali olanın şer'an gayrimüslim olması caiz değildir. İkincisi, gayrimüslim umûr-ı müslimînden bir şeye vali olur ise ona itaat icab etmez.

Fıkra-i Sâniye:

"Kadı Ali el-Muhâmî cenâblarına hilafet için iktizâ eden birinci şartı izah etmeyi lâzım gördüm. Bu şart halifenin Kureyşten olması. Çünkü Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem '*el-Eimmetu min Kureyşin*' yani 'İmamlar Kureyştendir'[6] buyurmuşlardır. Bu hadis-i şerifin emsâli çok ise de burada îrâdına lüzum görmedik. Ba'dehu *el-Kıble* gazete-i muhteremesinin işaret eylediği vechile hükümet-i sultaniyenin pâyitahtında ve memleketlerindeki muamelât ve ahvâlinin zikrini -muhtelif milletlere mensup tebea ve reâyâsına olan zulmünden sarf-ı nazar- münasip gördüm. Evvelemirde hazreti Muhâmî'den sorarım: İstiklâlini talep ettiği ve imamet ve hilafeti zu'munda bulunduğu sultanda bu şart-ı mühim mevcut mudur?

"İbtidâ-yı emirde Muhâmî hazretleri bu şartın vücudunu bize ispat etmeli ve sonra istediğini istemeli ve temenni ettiğini temenni etmeli idi".

•••••

5 Müslim, İmâre, 41, 42; Buharî, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 314.

6 İbn Hanbel, *Müsned*, III,129, 183; IV, 421; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, Beyrut 1982, V, 192; 194. Aynı mânadaki başka bir rivayet için bk. Buharî, İstanbul 1992, VIII, 105.

Cevap: Erbâb-ı kalemden geçinen bazı kimseler mâna-yı hilafette bahse girişerek bazıları Müslümanları ikiye ayırarak ümem-i İslâmiyenin yollarını çatallaştırmak ve Cenabı Hakk'ın müminlere "İşte benim doğru yolum budur. Ona gidiniz, ayrı ayrı yollara gitmeyiniz. Bu yollar sizi tarîk-i Hak'dan ayırır" [Enâm, 6/153] emriyle irâe buyurduğu tarîk-i tevhidden ayırmak murad ediyorlar.

İslâmda hilafet, her kalemin ondan bahsedeceği, bu gibi evhâm ellerinin ona vâsıl olacağı kolay şeylerden değildir. "Bir Arabın bir Aceme ancak takva ile tekaddümü vardır"[7] buyuran Resul-i Ekrem ile hadis-i kudsîsinde "Cennet bana itaat edenedir velev ki abd-i Habeşî olsun. Cehennem bana âsi olanadır velev ki hürr-i Kure[y]şî olsun"[8] buyuran Cenabı Hak emr-i müminîni ehlinin gayrına teslimden ve ezme-i müslimîni tedbirinden âcizlerin eline vermekten ecell u ahkemdirler.

Bazı erbâb-ı vehm hilafetin Hâşimîlere ve eşrafa inhisarı zu'munda bulunurlar ve bununla Resul aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerinin neslinden olmaktan başka bir fazl u meziyetleri olmayan emirlerine vücûh-i müslimîni çevirmek murad ederler. Eşrafın ceddi ve senâm-ı Kureyşin zirvesi olan Resulullah efendimiz, "Hükümlerinde adalet etmezler ve siyaset-i müslimîni tedbirden âciz olurlar ise emr-i hilafetin Kureyşten ihracını" emr eylediğinden tecâhül ederler. İşte Tayâlisî, Bezzâz, Buharî Resulullah sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizden bu hadisi şu lafız ile rivayet etmişlerdir: "Eimme Kureyştedir; hükmettiklerinde, adalet eyledikleri müddetçe"[9].

Lisanlarını anlamadıkları şeylerle işgal edenler usûl-i siyaset-i İslâmiyeye vâkıf olsalardı emiru'l-müminîn Ömer b. el-Hattâb radıyallâhu anhın, "Muaz b. Cebel hayatta olsa idi onu veliahd ederdim" buyurduklarını bilirlerdi. Muaz b. Cebel ehl-i Medine ve Ensar'dan, neseben Kureyşe münasebeti olmayan bir kimse değil miydi? Kezâlik Ömerü'l-Fâruk hazretlerinin, "Huzeyfe'nin kölesi Sâlim hayatta olsa idi onu veliahd nasb ederdim" buyurduklarını bilirlerdi. Sâlim bir satın alınmış köle değil miydi?

Hazreti Fahr-i âlem hîn-i vefatlarında bütün akâribi huzurlarında olduğu halde onlardan birini hilafet-i müslimîn için veliahd etti mi?

• • • • • •

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

8 Kaynağı bulunamadı.

9 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421; Neseî, *Sünen*, III, 467; Beyhakî, *Sünen*, VIII, 143, 144; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 94; VI, 322; Tayâlîsî, *Müsned*, II, 384; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 152.

Bir tek kelime buyurmuş olsalar idi hiçbir nizâ ve iddiaya mahal kalmaz ve bütün şüpheler münkatı' olurdu. Resul-i Ekrem efendimiz bu kelime-i kâtı'ayı söylemeden irtihal buyurdular. Yalnız Ebu Bekri's-Sıddîk'ın hilafetini arzu buyurdukları istinbât olunan bazı işarât ile iktifâ eylediler. Ma'a-hâzâ bu işaretler dahi kâfi görülmeyerek akîb-i vefat-ı Resul'de ehl-i hall ü akd toplanarak dûr u dıraz müzakereden sonra Ebu Bekir'in bey'ati takarrür eyledi. Halbuki o zaman 'itret-i nebeviye a'sâr-ı âtiyede vehn u acz ve mesâlih-i müslimînden telehhî gibi düçâr oldukları şeylerden sâlim olarak mevcut idiler.

Emr-i hilafetin faslı ve halife intihâbı Müslümanlardan erbab-ı hall ü akde mevdû' olup bunların, birine karar verdikleri halde itaati vâcib olup muhalefeti caiz olmaz. Bunun ebnâ-yı Resul'den ve sâir Benî Hâşim'den olması iktiza etmez. Kezâlik Ebu Bekir radıyallâhu anh evlâd-ı Resul ve ammî oğulları mevcut olduğu halde hilafeti Ömer b. el-Hattâb'a tevdî eylemiştir.

Bu hususta, Ömerü'l-Fâruk hazretlerinin firaş-ı mevtinde iken ziyaret edip bir veliahd göstermesini talep eden heyete verdikleri cevap bizim için bir sened-i kâfidir. Buyurmuşlardır ki: "Size söylediğim sözlerden sonra umûrunuza sizi hakka götürecek bir recülü veliahd etmek istedim (Ali b. Ebî Talib'e işaret buyurdular). Sonra gördüm ki bu yükü hayyen ve meyten deruhte etmeyeyim. Size haklarında Resul aleyhi's-selâmın 'Ehl-i cennettendir' buyurdukları zümreyi tavsiye ederim. Bunlardan bir recülü ihtiyâr ediniz. Ve kendinize vali intihâb ettiğinizde onun refakatını hüsn-i îfa eyleyiniz".

Bütün müverrihlerin, akl ü adline ve selâmet-i siyasetine müttefik oldukları halife-i râşid Ömer'in bâlâda söylediğimiz gibi bu şecere-i şerîfenin aslı olan Ali'yi tayine cesaret edemeyerek emr-i müslimîni onların ashab-ı re'yine terk eylediği câlib-i nazar-ı dikkattir.

Hilafet, onunla teberrük, semavâttan nüzûl-i rahmet [için] dua olunan bir emir olmayıp vesâil-i medeniye ve nizamiye ile câmia-i İslâmiyenin salâhına ait tedâbîr murad edilen bir mansıbdır. Kezâlik hilafetin maksadı şevket-i İslâmın takviyesi, kelimesinin i'lâsı ve bunlar için halifenin hurûbu iktihâmı, askeri talim ve terbiyesi, dinin selâmeti ve cemaat-i müslimînin himayesi için iktiza eden esbâbın ittihâzıdır.

Halife, mansıbı ve makamı iktizasınca bu beyan eylediğimiz vezâif-i âmme ile mükellef olup bunu îfaya kudreti olması lâ-büddür. Bundan dolayıdır ki ulema-yı İslâm Müslümanlardan bey'ati murad olunan kimsede dört şartın bulunması lüzumuna ittifak etmişlerdir: İlim, adalet, ki-

fâyet ve re'y ü amele icrâ-yı tesir eden havâss u azâda selâmet. Müslümanların selâmet-i şuûnu, esbâb-ı vehn u inhilâlden câmia-i İslâmiyenin muhafazası için halifede bulunması hususuna icma eyledikleri esasât-ı erba'a bunlardır.

İbn Haldun *Mukaddime*'sinde: Kureyşten olmak şartının, sadr-ı evvel-i İslâmda Kureyşteki kuvvet ve asabiyetten dolayı def'-i nizâ' için olduğunu zikirden sonra diyor ki:

> "Şâri' ahkâmı bir seneye, bir asra ve bir millete tahsis etmediğinden [15] bildik ki, bunda lâzım olan kifâyettir. Binaenaleyh buna rücû ile Kure[y]şiyetten maksûdu müştemil olan illeti ki -vücûd-i asabiyettir- bertaraf edip bidâyet-i emirde İslâma davet-i âmme olduğundan ve bunu o zaman îfaya asabiyet-i Arap kâfi olarak ümem-i sâireye ihrâz-ı galebe eyledikleri için Kure[y]şiyet hususunda olduğu gibi emr-i müslimîn ile kâim olacak zâtta akvâm-ı sâireye galebe ile câmia-i İslâmiyeyi hüsn-i himayeye kâdir olması için hem-asır akvâma galip, kavî ve zî-asabiyet bir kavimden olmayı şart ettik".

İmamet, ehl-i hall ü akdin intihâbıyla yahut evvelki imamın veliahd nasb etmesiyle mün'akid olur. İntihâbta müntehiblerin adedi hususunda ehl-i Basra'dan ekser fukahâ ve mütekellimîn, "İmametin in'ikâdı için ehl-i hall ü akdin en az miktarı beştir" demişler ve ulema-i Kûfe'den bazıları da "İkisinin rızasıyla biri imam olmak üzre üç kişinin ittifakı ile mün'akid olur; bunlardan biri hâkim ve ikisi şâhiddir. Nikâhta bir veli ve iki şâhidin kâfi olduğu gibi" demişlerdir.

Ulemadan bir tâife de; "Bir kişinin bey'ati ile imamet mün'akid olur, çünkü bu bir hükümdür ve birin hükmü nâfizdir" dedikleri gibi diğer bir kısım ulema, "Her memleketten ehl-i hall ü akdin ittifakıyla mün'akid olur. Bu halde imametine rıza-yı âmm ve teslim icmâen husûl bulur" dediler.

Mevcut imamın veliahd nasbı ile imametin in'ikâdı bahsine gelince; bu hususun cevazına icmâ-i ümmet vardır. Müslümanlar bu yolda iki defa amel edip kimse tarafından inkâr edilmediği cihetle sıhhatine ittifak edilmiştir. Bunlardan biri Ebu Bekir radıyallâhu anhın Ömer b. el-Hattâb'ı veliahd nasbı ve diğeri Ömerü'l-Fâruk'un intihâb-ı halifeye ehl-i şûrayı memur etmesidir. Asrın a'yânı olan ehl-i şûra bu ahdi kabul ile sıhhatine kâil oldukları cihetle odadan diğerleri çıkmıştır. Hazreti Abbas radıyallâhü anh şûraya duhûlünden dolayı itab eylediği zaman İmam Ali radıyallâhu anh, "Bu umûr-ı müslimînden bir emr-i azîm idi. Nefsimde bundan imtina hakkını göremedim" demiştir.

Binaenaleyh imam tarafından veliahd nasbı ile hilafetin in'ikâdına icmâ hasıl olmuştur.

• • •

Hilafet-i İslâmiyenin geçirdiği edvâr u etvârı tarihte mütalâa edip asırlarca te'âkub eden eşkâl ü ahvâli pîş-gâh-ı im'ân u tedkike alanlar, erbâb-ı ukûl ü nühâyı düçâr-ı hayret edecek ne kadar acâyib ahvâle muttali olurlar. Bu sırada birçok gülünecek, ağlanacak, sevinecek, mahzun olacak, münevver ve muzlim haller müşahede ederler. Bâ-husus Devlet-i Abbasiye'nin son demlerinde emr-i hilafetin ne hallere geldiğini tedkik edenler onu bazen tayf u hayal, aldatıcı lem'a vü envâr şeklinde görürler. Kâh hilafeti şeyh-i fâni kâh tıfl-ı alîlde, kâh bir resm u sûret ve kâh da acz ü sefalet halinde bulurlar. Bazen halife zencir-i esaret altında bir sultan, emri infaz olunmaz hâkim bulunur. Bazen de sözü mesmû' ve kendi mutâ' olmayan, ancak eli öpülüp sadece ismi minberlerde okunan halifeler meşhûd olur.

İhtiyar bir pîr-i fâni, alîl ve sakîm bir marîz haline gelmiş olan hilafetin iade-i şebâb ve iktisâb-ı sıhhat u afiyeti mukadder olduğundan Yavuz Sultan Selim Han Mısır'da iken Şerif Muhammed Ebu'l-Berekât müşarun ileyhe Harameyn-i şerîfeynin anahtarlarını teslim etmiş ve binaenaleyh Âl-i Osman da en evvel 'Hâdimü'l-Harameyn' lakabını ihrâz eylemiş ve ba'dehu hulefâ-i Abbasiyenin sonu Üçüncü Mütevekkil Alellah Ayasofya Camii'nde ricâl-i memleket ve âmme-i müslimîn mahzarında hilafeti Sultan-ı müşarun ileyhe tevdî ve o sûretle bey'at eylediğinden hanedân-ı Âl-i Osman'dan birinci halife olmuştur (h. 922).

O zamandan beri dört asrı mütecâvizdir hilafet-i İslâmiye Âl-i Osman'da kaldığı gibi inşaallâhu te'âlâ ilâ âhiri'z-zaman bu hanedân-ı celîlü'l-ünvanda kalacaktır.

Ber-vech-i bâlâ temhîdâtımızdan anlaşılıyor ki hilafet-i İslâmiye Âl-i Osman'da iki vechile; yani evvelki imamın veliahd nasbı ve ehl-i hall ü akdin ihtiyâr ve intihâbı ile temessül etmiş ve in'ikâd eylemiştir. Bugün ise hilafet ve imamet, tarihte misli sebk etmemiş bir sûret-i mükemmelede efrâd-ı milletin hâss u âmmı tarafından müntehab ve meb'ûs vükelâ-yı ümmetin müctemi'an bey'ati ile halife-i a'zam-ı hâlî Sultan Mehmed Vahîdüddîn hazretlerinde mün'akid olmuştur.

Şunu da ilâveten beyan ederim ki; hulefâ-yı Âl-i Osman'a olan bey'at, in'ikâd-ı bey'atin tezkârı için icra olunan 'îd-i cülûsu münasebetiyle her sene tekid ve teyid olunmaktadır. Bu münasebetle aktâr-ı sâiredeki ce-

maat-i İslâmiye taraflarından vürûd eden tebrik arîzaları, gelen hey'ât-ı mahsusa, Cuma ve bayram günleri bütün bilâd-ı İslâmiyede halife-i a'zam sultan-ı Osmanînin namının hutbelerde kıraati, onlara hilafet-i İslâmiye ve imamet ile bey'at demektir. Binaenaleyh bu hilafet evvelâ evvelki imamın veliahd nasbı ile, sâniyen ehl-i hall ü akdin ihtiyâr ve intihâbıyla, sâlisen memleket vekillerinin bey'at-i umumiyesiyle, râbi'an bütün Müslümanların kabul, tasdik ve ihtiyârıyla in'ikâd etmiştir. Şeriat, nasb-ı imamda bu dört vecihten birinin vücuduyla iktifâ edip onun itaatini farz eylediği halde vücûh-i erba'a mevcut olunca nasıl olmak lâzım gelir?

Hilafet-i İslâmiye Devlet-i Osmaniye'de şer'an mün'akide olduğu gibi siyaseten de kâimedir.

• • •

Şerh u izah eylediğimiz lüzum ve şerâit-i hilafete nazaran bu mansıb ve makam-ı celîle bu kadar asırlardan beri İstanbul tahtında câlis olan Âl-i Osman'dan daha müstehak ve lâyık kimse olmadığı tahakkuk eder.

Evlad-ı Nebî sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem ve ümerâ-yı Mekke bizzat hilafete ehak olanın kim olduğunu bilirler. Gerek Mekke'de ve gerek İstanbul'da bulunan bu eşraf ve ümerâ, mülûk-i Âl-i Osman'a hilafetle bey'at edenlerin birincilerinden oldukları ve mesâlih-i müslimînin hıfz u sıyânetine kâdir ancak bu hanedânı gördükleri kendi vicdanî itirafları ile de sabit ve muhakkaktır.

Müslümanlar, cemiyetlerinin bozulduğu, kuvvet ve şevketlerinin kırıldığı, ümem-i sâirenin zîr-i idaresine geçtikleri zamanlarda başlarına gelen belâyâ ve mesâibi hiçbir zaman unutamazlar. Esası tevhid olan İslâm, arzın şark ve garbında mütemekkin bilumum Müslümanların ser-i kârında bir tek halifeden başka halife tanımaz. Hilafet ve imamete, onun vezâifini îfaya, şerefini himayeye, tekâlîf-i muhtelifesini edâya kâdir olanlardan daha müstehak kim olabilir?

Umûr ve mesâlih-i müslimîn bir emirin yed-i müeyyedinde bulunduğu ahd, onlar için zaman-ı bereket ve feth u nusret idi. Hicretin birinci asrı hitâm bulmazdan evvel şevket-i İslâmiye kürre-i arzda iki yüz günlük mesafeyi ihata etmiş, Velid b. Abdülmelik zamanında bilâd-ı İslâm meşrık ile mağrib arasında Tataristan'dan Muhît-i Atlasî'ye kadar uzanarak Arabistan, İran, Şam, Hint, Sind, Şimalî Afrika, Sardunya, İspanya ve sâireyi daire-i idaresine almıştı.

Bu derece fütuhâtın, bu şevket u satvetin sebebi, emr-i hilafette -bazı mücadelâtın vücuduna rağmen- bütün İslâmların bir halifeye tâbi ve mutî' bulundukları idi.

"Sakîfe" gününde Habbâb b. el-Münzir'in kıyam ederek "Sizden bir emir ve bizden bir emir" dediği zaman Cenabı İbn Hattâb'ın "Heyhât, iki emir ictimâ edemez" cevabını vermekle gösterdiği büyük kaide-i siyasiyeyi Müslümanlar bilmiyorlar mı? Hilafet meselesinde eslâfın nizâ' u cidâl îkâ eyledikleri zamanda kabâil-i muhtelife ve akvâm-ı 'adîde bunu kalplerindeki hıkd u hasedin izharına vesile ittihaz ederek birçok Müslüman kanı döküldüğünü Müslümanlar unutuyorlar mı?

Endülüs'te hilafet-i Emeviyenin, Mağrib-i Aksâ'da hilafet-i Aleviyenin mevcudiyeti Müslümanlar arasında vukû bulan o kadar muharebât ve mücadelâtta yüz binlerce nüfusun ve hazineler dolusu emvâlin telef ve zıyâ'ından başka her iki devletin zaafını ve nihayet mahv u harap olmalarını intâc eylediği nasıl unutulur?

Mısır'da Fatımîlerin, Bağdat'da Abbasîlerin vücuduyla hilafetin ta'addüdü Cenabı Hakk'ın haram eylediği sefk-i dimâ-i müslimîni ibâhaya kadar vararak aralarında zuhur eden muharebâtın âlemi altüst ettiği, Muktedir Billâh-ı Abbasî'nin, Mehdî el-Fatımî'nin ibn amm-i Resul ve bint-i Nebî'ye münasebetine ehemmiyet vermediği gibi Mehdî el-Fatımî'nin de Muktedir'in amm-i Nebî Abbas b. Abdilmuttalib evladından olduğunu nazar-ı dikkate almayarak her ikisi vesâvis-i şeytaniyeye, şevket u azamette arzu-yı infirâda tebe'iyyet ile âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i sahîha-i şerîfe ile Müslüman kanının bir Müslüman tarafından irâkası hakkındaki hürmeti unuttukları, saltanat ve mülk sevdası, cahilâne asabiyet kavgası yüzünden Müslümanlar arasında senelerce devam eden fitne vü fesad ve harb u nizâ' her iki ciheti mahv u harap eyleyip nihayet Râzi b. el-Muktedir zamanında Devlet-i Abbasiye'nin inkırâzını bâdi olduğu Müslümanlarca meçhul olmasa gerektir.

Ehl-i salîbin Salahaddin-i Eyyûbî'ye karşı hücumu sırasında müşarun ileyh Mağrib-i aksâda teessüs eden Muvahhidîn Devleti'nin müessisi halife el-Mansur Ebî Yusuf'a bir heyet-i mahsusa göndererek muâvenet talebinde bulunmuş olduğu halde Mansur Ebî Yusuf Salahaddin'in tâbi olduğu hilafet-i Abbasiyeye olan adâvet ve hıkdı yüzünden mevcut kuvvetli donanmasıyla Ehl-i salîbe iltihak ederek sevâhil-i Şam'ın zabt u teshîrini bâdî olduğu, siyaset-i İslâmiyeden, din-i İslâma yakışır ahvâlden midir?

İmdi böyle vesâvis-i şeytaniyeye uyulur, herkes istediği müzâhirle öğünerek ihtilaf ve 'adem-i ittihad dolayısıyla ümem-i mâziyenin başları-

na gelen mesâibden ibret alınmaz ise netice tavâif-i mülûk zamanında Endülüs'te her bin kişiye bir emir ve bir minber yapıldığı gibi olacağı derkâr ve bundan da İslâmların ve dinin zarar-dîde olacakları aşikârdır.

Bir şeyi yeniden yapıp vücuda getirmek güç, mevcudu tamir ve tecdîd kolaydır. Müslümanların a'sâr-ı sâlifede müteaddit hükümetleri, devletleri vardı. Bunlar yekdiğerine karşı irtikâb-ı cinayetle düşmana iltihak eylediklerinden mahv u münkariz oldular, bir rivayet-i tarihiye haline geldiler. Bunlardan hangisi mülkün enkazını toplayıp muhafaza ile tecdîd-i bina-yı saltanata kâdir olabildi?

Elindekini hıfzdan âciz olan yeniden bir şeyi icad ve tesisden bütün bütün âcizdir. Ma'âzallâhu te'âlâ Müslümanlar bugün ellerindeki erkân ve bünyânı, kavî ve müesses hilafeti muhafazadan âciz olurlar ise bugün harita-i âlemde ismi bile mevcut olmayan diğer bir hilafet tesisini tama' etmeleri âkil kârı mıdır?

Bütün bu kâl u kîl mekâsıd-ı şahsiye temini zımnında halkı aldatmak için dermeyân olunan bir takım efkâr-ı bâtıladır. Kendilerinin aldandıklarından bile cahil olanlar tarafından ümmeti dalâlete düşürecek şeylerdir.

Üçüncü Fıkra:

"Kure[y]şîlerden gayrının imametini caiz görenlerin kavline göre imameti zu'm olunan zâtın bu suretle imameti sahih olacağını teslim eylesek bile sorarım ki: Ey hazreti Muhâmî! Şimdiye kadar olduğu gibi el-yevm de ricâl ve ruesâsı Kanun-i Esasî'lerini hıfza şiddetle musır bulunan, onu mukaddes addiyle ve hatta onunla yemin eden, ahkâmına temessük ederek Kitâbullâh'ı ve sünnet-i Resul'ü arkalarına atan bir hükümetin hilafeti nasıl caiz olur? Ey hazreti Muhâmî! Cenabı Hakk'ın haram kıldığı zina, ribâ, bey'-i hamr u müskirât ve lahm-ı hınzîr gibi şeyleri payitahtında ve bütün memâlikinde mübah addederek bunlardan resmî vergi alıp hazinesine koyan ve defâtir-i maliyesine kaydeden bir hükümetin hilafetini itirafa ne suretle cevâz gösterilir?"

Cevap: Bâlâda mesele-i hilafeti hakkıyla izah eylediğimiz sırada Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin siyaset-i müslimînin tedbirindeki hükümlerinde icra-yı adalet ve irâe-i kudret edemedikleri halde emr-i hilafetin Kureyşten ihrâcını ne suretle Müslümanlara tavsiye buyurduğunu edille-i kâtı'a ve berâhîn-i sâtı'a ile beyan eylediğimizden şimdi bu fıkrada mezkür kanun-i esasî bahsine nakl-i kelâm eder ve deriz ki:

Malumdur ki İslâmda asıl "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" kaidesidir. Halkın en mühim vazifesi mesâlih-i ibâdın hıfz u sıyâneti için birbirine muâvenet ve yardım, teyid-i hak, şehevâta tebe'iyyetten keff-i yed eylemektir. Kur'an-ı Kerîm ahkâm-ı diniyeyi mutazammın olduğu gibi aynı zamanda umûr-ı medeniye ve usûl-i siyasiyeyi de iştimâl eder. Bunun için, şeriat-ı İslâmiyenin evâmir-i imamı maslahat-ı âmme kaydıyla takyîd eylediğine ve maslahat-ı âmmeye münâfi olarak imamdan sâdır olacak her bir tasarrufun şer'an hükümsüz olup bunun üzerine bina-yı amel olunamayacağına ulema-yı a'lâm ittifak eylemişlerdir.

Bundan istintâc olunuyor ki intikâd caiz ve müşavereye ihtiyaç sâbittir. Hak te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin "Sizden hayra davet eder, maruf ile emr ve münkerden nehy eyler bir ümmet olsun" [Âl-i İmran, 3/104] kavl-i celîli bunu teyid eder. Âyet-i kerimede "ümmet" kelimesinden murad bakiyye-i kavme doğru yolu gösteren, hukuk-ı vatan ve ahkâm-ı din için en nâfi' vesâili irâe eden bir taife veyahut cemaattir. Burada "minküm" [sizden] ile Müslümanlara hitap olunması sebebi tekâlîf-i şer'iyenin Müslümanlardan gayrına teveccüh etmemesidir. Ma'a-hâzâ imam, ehl-i zimmetten kendilerine inanılır, emin ve sahib-i marifet olduklarına ve hizmet-i vatanda sahib-i ihlas bulunduklarına itimat edilir kimseler görür ise bunlarla umûr-ı devleti müşavereden imamı men eder bir mâni yoktur.

Malumdur ki ehl-i zimmete de Müslümanların leh ve aleyhinde olan her şey terettüb eder. Bir memlekette bulunan mezâhib-i muhtelife erbâbı ittifak eder, maksat ve gayeleri ittihad eyler ise gaye-i vahîde olan saadet-i ümmeti ve rahat-ı milleti temin eden ittihad-ı vatanî hasıl olur. Aksi halinde cümlesi azîm hatar ve tehlikeye maruz kalırlar. İbn Karâfî ve İbn Hazm demişlerdir ki:

"Düşman memleketimize hücum edip civarımızda bulunan ehl-i zimmete kasd ederler ise onları müdafaa ederek ölmek ehl-i zimmetin hakkı himayesi cümlesindendir. Bu hususta her bir tefrît hukuk-ı zimmeti ihlâldir".

Yine İbn Karâfî diyor ki:

"Müslümanın zimmîye karşı vazifesi havfen ve ta'zîmen olmayıp merhameten zayıflarına rıfk, fakirlerini terfîh, açlarını it'âm, çıplaklarını ilbâsdır. Irz ve mal ve canlarını, bütün hukuk ve mesâlihlerini sıyânet, herbir kerîmin yapmayı münasip göreceği ef'âl-i lütf u keremi onlara karşı yapmaktır".

Bunu asrının allâmesi İmam Mâverdî'nin kavli de teyid ediyor.

Tunus reisü'l-uleması allâme-i zaman İbnü'l-Hâce, ısdar eylediği fetvada, Kitabullah'da vârid olup müfessirîn-i izâm hazarâtı tarafından tavzîh olunan esasâtın, bu bâbda ulema ve fukahânın beyanâtının hulasasını zikirden sonra Devlet-i Osmaniye'nin nizamât ile amel etmesinin ve bilhassa Meclis-i Mebûsan tesis eylemesinin usûl-i şeriata münâfi olmayıp belki kavâid ve nusûs-ı şer'iyeye mutabık olduğunu söylemiştir.

Bundan başka şûra hakkında vârid olan âyât-ı kerîme hiçbir Müslimden hafî değildir. Şeyh Muhammed Bayram, fesad-ı vâkı'ı, müktezâ-yı ahvâle taalluk eden hususâtta şeriat-ı garrânın noksaniyetine değil ilim iddiasında bulunanların cehline ve tecâhüllerine atfediyor. Şeriatın medân beyne'n-nâs adl ü insaftır. Islahat, hürriyet, müsavat, medeniyet gibi şeylerin muhalif-i şeriat olduğunda avâmı tevehhüme düşüren bunların cehaletidir. Eğer bu tevehhümde bir şemme-i hakikat olsa Müslümanların ıslah-ı ahvâlinden düçâr-ı ye's olmamız icab eder, diyor.

Ahkâm-ı dinden ibadâta taalluk eden şeyler tegayyür ve tebeddül kabul etmeyip siyaset ve idareye taalluk eden cihetlerin böyle olmadığına kibâr-ı ulema ittifak etmişlerdir. Ömer b. Abdülaziz rahimehullah, "Nâsın fücûrdan ihdâs eyledikleri kadar onlara karşı hükm ü kaza ihdâs et" dediği gibi İbn Ukayl, "Hükümet siyasî nazarını mansûsun aleyh olmayan şeylere de tevsî etmeli. Şeriatın bir hüküm tayin etmediği hususâta münasip sûrette ahkâm vaz' eylemelidir" diyor. Ahkâm-ı örfiye ve nizamât-ı düveliyeden bahs eyledikleri sırada cumhur-ı ulema, "Nusûsun masdarı şeriat veyahut marifet-i beşer olsun hakka ve adalete vusûl için icab eden tarîka tevessül olunur. Biz en ziyade necâhı temin eden yola ittiba ve aslah olan tarîkten başkasına sülûkten imtina ile memuruz" demişler. Ve İbn Karâfî bu mevzuda "Kadîmen mevcut ve sonradan metrûk âdât üzerine müesses kavâid ile hüküm hatadır. Çünkü âdât üzerine mebnî herbir hükmün, ezmânın tegayyürü ile tegayyürü icab eder" demiş ve buna bütün kütüb-i şer'iyye ittifak etmişlerdir.

Zaman ve âdâtın tegayyür ve tebeddülü, mesâlih-i ibâdın selâmeti ile hukuk-ı halkın muhafaza ve sıyâneti lüzumunun tahakkuku üzerine Sultan Selim-i Sâlis devrinde nizamât-ı cedîde tanzimine başlanmış, Sultan Mahmud-ı Sânî zamanında yeniçeriler kaldırılıp asâkir-i nizâmiye tesis olunmuş, cennet-mekân Abdülmecid Han ahdinde de Gülhane Hattı ilân olunarak valilerden bir kimsenin hod-be-hod katli ve emvâlinin müsâderesi cüreti kaldırılmış, muhakemâtın aleni ve hükmün kâbil-i nakz olacağı, irade-i seniyye sudûr etmedikçe idam hükümlerinin 'adem-i infâzı, bi-

lâ tefrîk-i cins ü mezhep umum ra'iyyenin temin-i hukuku kabul edilerek muhalefete cüret edenlerin şiddetle mücâzâtı tekarrur eylemiştir.

Kavânîn ve nizamâtın mesâlih-i ibâda muvafık sûrette tedvin ve tanzimi için Şûra-yı Devlet tesis olunmuştur ki İstanbul'da iken Şerif Hüseyin Bey bunun azâsından bulunuyordu. Eğer kendileri tarîk-i hidayette idiyseler, azâsından bulundukları bu meclisin ve oradan aldığı mürettebâtın ahkâm-ı şer'iyeye gayr-ı mutâbık olup *el-Kıble* refikimizde denildiği gibi verilen maaşın münkerât îrâdından olduğunu görmüş iseler müddet-i medîde bulunmayı dini ve şerefine lâyık görmemeli, kendi ile evladının senelerce medâr-ı ta'ayyüşünü teşkil eden bu mürettebâtı ahz u kabzdan izzet-i nefsi ibâ etmeli idi.

Kâtib-i makale ne kadar tecâhül eder ise etsin hakikat-i ahvâl onu tekzîb eder, çünkü söylediği münkerât vâridâtı Duyûn-ı Umumiye'ye ve imtiyazât-ı ecânibe aittir.

Ey Müslümanlar! Allah için sorarım: Mir'ât-ı havâdis-i kevniye olan sahâyif-i tarihte mülûk, selâtîn ve hulefâ-i Âl-i Osman'dan birinin mülhid, dinsiz veyahut gayr-ı Sünnî olduğuna dair bir şey gördünüz mü? Onların meşhur olan salâbet-i diniyeleri, Haremeyn-i şerîfeyne hizmetleri, ehl-i beyte karşı iyilikleri meydanda iken böyle zikre değeri olmayan şeyleri parmağa dolayarak, ekser Avrupalıların bile devlet-i hilafeti müdafaa ettikleri şu zamanda beyne'l-müslimîn ikâz-ı fitne vü fesada nasıl cüret edilir?

Kanun-i Esasî üzerine yemin edildiği isnadına gelince: Bu devletin Kanun-i Esasî'si Kur'an olduğundan eğer bundan maksadı o ise onunla yemin etmek dine mugayir değildir. Eğer muradı Kanun-i Esasî namı verilen kanun-ı düsturî ise ne kendimiz ve ne de diğer birinden suret-i mutlakada bununla yemin edildiğini işitmedik. Ancak "Kanun-i Esasî'yi muhafazaya ve hilafete sadakate Allah'ın ismiyle yemin ederim" suretinde olan yemin Kanun-i Esasî ile değil Allah'ın ismiyle yemindir. Bundan başkasını iddia sırf kizb u iftira ve bühtandır ki bu da kâtib-i makale ve emsâlindeki inhitât-ı ahlakîye sarahaten delâlet eder.

Devlet ehl-i zimmetten olan re'âyasına, âdet ve ibadetlerine taalluk eden hususâtta taarruz olunmamasını taht-ı karara alarak kendi işlerinde onlara hürriyet-i kâmile bahş eylemiştir. Bu da şeriate muhalif değildir. Çünkü zaman-ı risâlette Hıristiyanlar ile sâir ashâb-ı zimmet, bu asr-ı tesâhül ve tesâmüh ve müsavatta bile Hıristiyan devletlerine tâbi olan Müslümanların rüyada görmedikleri derecede hürriyet ve hüsn-i muameleden mütemetti' idiler. Fahr-i Kâinât Efendimiz bilhassa Hıristiyanların vi-

kâye-i hukuku, müdafaaları için vasiyet buyurdu. Hulefâ-i Râşidîn ısr-i Peygamberîye iktifâ ve sünnete ittiba ile ehl-i zimmete Hazreti Resul zamanında olduğu gibi muamele ettiler.

Şurada istidrâd kabîlinden olarak ufak bir sual îrâdından sarf-ı nazar edemedik: Cidde'ye ki -Mekke-i mükerreme ve Medine-i münevverenin anahtarıdır- humûr ve müskirât-ı sâirenin ithaline ve hınzır etlerinin vürûduna, alınan rüsûm ve avâidin hükümet-i Hâşimiye defâtirine kaydına acaba kâtib-i makale ne der? *el-Kıble* gazetesinin 361 numaralı ve 9 Cemâziye's-sânî tarihli nüshasının üçüncü sahifesinin otuz beşinci satırında "Dukahliye (?) Vapuru" ünvanlı fıkrada Hicaz'a vürûd edip rüsûmu defâtir-i maliyeye kayd olunan eşya arasında altı sandık hamr u müskirât geldiği yazılıyor, buna ne cevap verir? Zannederim ki bu küçük ve fakat mühim sualin karşısında mebhût kalacaktır. O nevâhîde cereyan eden ahvâlin dûr u dırâz beyanına lüzum görmeyerek şimdilik bu kadar telmîh ile iktifa ediyoruz.

Sadede rücû edelim: Kanun-i Esasî ahkâm-ı şer'iyeden tevsî'an me'hûz olup *Mecelle*'nin şerhi gibidir, onda din-i İslâma muhalif hiçbir şey yoktur. Müslümanlar arasında Allah'ın kitabını arkasına atan ancak cemaatten ayrılan, asâ-yı itaati kıran, ihsana küfran ile mukabele eden, tefrîk-i kelime için a'dâya yardım eyleyen, ittihad-ı ümmeti bozmaya, irâka-i dem-i İslâma sâ'î olan kimselerdir.

Nefsi ne kadar sefil ve zamîri mürüvvetten ne derece hâli olur ise olsun Allah ve Resulü'ne iman eden bir Müslümanın Âl-i Osmanı dine en ufak bir tecavüz ile lekedâr etmeye cüret edeceğini zannetmeyiz. Âl-i Osmanın dine ihtirâmını müessis-i devlet Sultan Osman'ın Mushaf-ı şerif bulunan bir odada yatmayıp sabaha kadar ayakta durması gibi birçok menâkıb irâe eder. es-Seyyid Zeynî Dahlân, Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin vefatından evvel bir bohça getirtip bunu beraberce kabre defni vasiyet etmesi üzerine keyfiyetten haberdar olan şeyhülislâm Ebussuûd Efendi merhumun bohçayı açtırınca içinde padişahın şeyhülislâmdan sordukları sualler ile cevaplarının bulunduğunu görmesi üzerine ağlayarak, "Padişah kendini tebrieyi ve mesuliyeti cevabı verenlere tevcîhi murad ediyor" dediğini *Fütuhâtü'l-İslâmiyye* nâm kitabında yazıyor.

Gazi Sultan Murad Hân-ı Sâlis, bir gün akd-i sulh için gelmiş olan İran Şahının bazı akâribi ile ricâl-i hükümeti hâzır olduğu halde askerin resm-i geçit icrasını emr eder. Sabah erkenden başlayan geçit resmi vakt-i zuhra kadar kemâl-i intizam ve ihtişam ile devam eder. O sırada ağlamakta olan padişah kalkarak secdeye kapanır ve "Ey huzzâr-ı kirâm, şahit olunuz, ben Allah'ın kullarından bir aciz kulum. Saltanatım ile bu

efrâd-ı asâkir üzerine hiçbir meziyetim yoktur" diyerek en büyük bir eser-i tevazu gösterir.

Sultan Mehmed Hân-ı Sâlis, Resulullah sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin ism-i şerifleri zikr olunduğu zaman ta'zîmen ve ihtirâmen derhal ayağa kalkmayı itiyad edinmişlerdi. Hülâsa hulefâ-yı Âl-i Osman salâbet-i diniyede nâsın en şedîdlerindendirler. Altı yüz seneden beri din-i mübîni müdafaa ve şe'âirini hüsn-i muhafaza edenlere karşı bu azîm ve çirkin bühtân ve isnad ile iftiraya bir Müslüman nasıl ictisâr edebilir? Saltanat-ı Osmaniyenin teessüsünden zamanımıza kadar geçen bu kadar asırlarda bütün İslâmlık âleminin bu sırr-ı azîmi keşf edememesi, bütün Müslümanlar arasında müdde'îden gayrı hiçbirinin buna kesb-i vukûf eyleyememesi nasıl kabul edilir? Bu a'sâr-ı adîde ve zaman-ı medîdede gelen ulema-yı İslâmın kâffesi Allah'ın rızasına ve evâmir-i Cenabı Risâlet'e muhalif olarak padişahları irzâ maksadıyla bu gibi ebâtîli setr u ihfâya acaba nasıl razı olmuşlardır? Bunların içinden biri çıkıp da hiç olmaz ise ismini gizlemek suretiyle bir kitap telif ederek yüzlerce seneler meçhul kalan bu esrârdan âlem-i İslâmı haberdar etmemiş ve bu münkeri nehy etmemiştir? Acaba böyle bir âlim gelmemiş midir?

• • •

Buraya kadar edille ve berâhîn-i mukni'a ve meşâyih-i İslâmın fetâvâyı şerifeleri ve eimme-i dinin akvâl-i müctemi'aları ile ezmânın tegayyürü ile ahkâmın da tegayyür edeceğini ispat ve irâe eylediğimizden mehâkim-i adliyenin vücudu, Kanun-i Ceza ve emsâlinin mevcudiyeti icâbât-ı zamaniyeden olduğundan dine mugayir ve muhalif olmaz. Bu bâbda *Mu'înü'l-Hükkâm* nâm kitabın sahibi ile diğer ulema beyanât-ı mühimmede bulunmuşlardır.

Âyât-ı kerîme ile istidlâl edebilmek için *Âdâbu'l-Müfessirîn* nâm kitapta beyan olunduğu vechile onbeş şart vardır ki bunlardan hiçbirinin sahib-i makalede mevcut olmadığına eminiz. Bu bâbda söylediği ve yazdığı şeylerin sırf kâl u kîlden ve ehemmiyetten ârî safsatalardan ibaret olduğu muhakkaktır. Kur'an-ı Kerim'i kendi kendine te'vilden ve me'ânî-i şerifesini bilmeyerek istidlâle yeltenmekten Fahr-i Kâinat Efendimiz ümmetini tahzîr buyurmuştur.

Binaenaleyh deriz ki: Bu müdde'înin âyât-ı kerîme ile istişhâdı ve bigayri ilm te'vili, devletin kavânînine ve ahkâmına ta'na müftereyât ve idlâl ile cüreti ancak kendinin Kur'an-ı Kerîm'e ihanetine, dinden sapmış olduğuna, Allah ve Resulüllah'a ve imam-ı müslimîne mu'ârazasına hüccettir.

Netice-i makal olarak deriz: "Allah müfsitlerin amelini ıslah etmez" [Yunus, 10/81] ve "Hainlerin hilelerini başarıya ulaştırmaz" [Yusuf, 12/52].

Muharriri: Muhammed Safâ

Mütercimi: Süleyman Tevfik

[HİLAFETİN SALTANATTAN TEFRÎKİ]

TÜRKİYA BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE 30 TEŞRİN-İ EVVEL VE 1 TEŞRİN-İ SÂNİ [1]338 TARİHLİ MÜHİM VE TARİHÎ CELSELER VE KARAR

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

DERSAADET,
AKŞAM-TEŞEBBÜS MATBAASI
1338

تورکیا بویوك ملت مجلسنده

۳۰ تشرین اول و ۱ تشرین ثانی ۳۳۸
تاریخلی

مهم وتاریخی جلسه‌لر

و

قرار

درسعادت
آقشام — تشبث مطبعه‌سی
۱۳۳۸

ANKARA, 31 TEŞRİN-İ EVVEL

Büyük Millet Meclisi dün fevkalâde ehemiyet-i tarihiyeyi hâiz heyecanlı bir ictima akd eylemiştir. Hadiseye sebebiyet veren, İstanbul'da Tevfik Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine çekilmiş olan iki telgraftır.

Meclis fevkalâde bir manzara irâe eylemekte idi. Hıncahınc dolu olan sâmi'în localarında şehrimizdeki süferâ ve mümessilîn-i siyasiye de hazır bulunuyorlardı. İctimâa riyaset eden Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri âtîdeki beyanatıyla celseyi küşad buyurdular:

"Bu ayın yirmisinde İstanbul'da bulunan bir zâtın delâletiyle doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir telgraf aldım ve onun üzerine şahsım namına cevap verdim. Şimdi okunacak telgrafname ile alakası olduğundan bunu aynen okuyorum:

"Tevfik Paşa oğlunu bendenize göndererek âtîdeki telgrafnameyi verdi. Meselenin gayet mahrem tutulması ricasıyla beraber vukû bulan tahkikata nazaran İngilizler Konferans'ta Anadolu ile İstanbul'un iki cephe arz etmesinden istifade ile 'hilafet hâmîsi' sıfatını iktisab etmeğe çalışacaklarından meseleye lazım geldiği kadar ehemiyet verilmesini tebliğ etti.

"Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

Bi-avnihi te'âlâ ihraz olunan muzafferiyet ba'de ez-în İstanbul ve Ankara arasında tahaddüs etmiş olan ihtilaf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olup ancak düvel-i müttefika ile aramızda henüz musalaha akd edilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde karîben in'ikâdı derkâr bulunan Sulh Konferansı'na sâbıkı vechile her iki

tarafın davet edileceği malum bulunduğuna mebnî selâmet-i milliyemize müteallik mevâdd-ı mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tesbiti zımnında istihzârâtda bulunularak mezkür Konferans'da müttehiden hukuk-ı milletin müdafaasına sarf-ı mesai edilmesi nezd-i âlîlerinde dahi rehîn-i tasvîb olacağına kanaat-ı kâmile bulunduğundan ol babda taraf-ı senâverleri ile görüşüp anlaşmak üzre ahvâle vâkıf ve emniyetinizi haiz bir zâtın buraya gayet mahremâne talimatı hâmilen ve sürat-i mümkine ile i'zâmı mütemennâdır efendim.

18.9.338

Sadrazam

Tevfik".

Reis Paşa hazretleri müteakiben Tevfik Paşa'nın telgrafını tebliğe delâlet eden zâta gönderdikleri âtîdeki cevabı okumuşlardır:

"Türkiya Devleti'nin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazar-ı dikkatte tutan Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti mukabil tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile şekl ü mahiyeti taayyün eden Türkiya Devleti'nin tarih-i tesisinden beri Türkiya mukadderâtına vâzı'u'l-yed ve bundan mesul yalnız ancak Büyük Millet Meclisi hükümeti olduğu cihanca malum ve hadisât-ı fiiliye ve muamelât-ı siyasiye ile müeyyed bulunmaktadır. Türkiya Büyük Millet Meclisi ordularının ihraz eylediği muzafferiyet-i kat'iyenin netice-i tabiîsi olmak üzre vukûu karîb olan Konferans'ta Türkiya Devleti yalnız Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakâyık karşısında gayrımeşru ve gayr-ı hukûki olduğu Meclis-i âlîce mükerreren ifade ve ilân edilmiş olan heyetlerin bu gibi bir heyet mensubîninin şimdiye kadar bi'd-defeât vâki olduğu gibi bundan sonra da siyaset-i devleti teşevvüşden mücanebet eylemeleri hususunun ne derece azîm mesuliyeti bâdî olacağı derkârdır efendim".

Şimdi yine sadrazam Tevfik imzalı makam-ı riyasete hitap edilmiş açık bir telgrafname vardır, o okunacaktır. Gayet müsta'celdir.

"Ankara Büyük Millet Meclisi riyeset-i celilesine

Konferans'a Bâbıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Bâbıâli'nin 'adem-i icazeti devletin altı asrı mütecaviz bir zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün âlem-i İslâmın alakadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini

mahkum-ı indirâs etmek, Büyük Millet Meclisi'nin 'adem-i icazeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhü akîm bırakmaktır.

Bu mühim mesuliyetleri bittab' ne Bâbıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve teslim eder. Zâten Bâbıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakikî bir ikilik mutasevver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sevr Muahedesi'nin 'adem-i tasdikinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkilât-ı azîmenin iktihâmı ile umûr-ı idarenin tedvîri ve işgalin taklîl-i tesiri hususunda bezl-i makderet ve bu meyanda muvaffakıyât-ı vâkıanın husulüne bi-kadri'l-imkân hizmet eden heyetiniz hakimiyet-i milliyeyi tahkim ve tevsîk suretiyle vahdet-i idareyi temin için müzakereye hazır olduğu halde mesai-i harbiyenin bir sulh-ı nâfi' ile semerât-ı siyasiyesini iktıtaf hengâmında mücahede-i milletten ayrı kalmağı ve bu sebep ile bi'l-ittihad istihsali mümkün olan menâfi'-i 'âliye-i vatandan cüz-i lâ-yetecezzây bile ifâteyi asla tecviz etmez. Ayrılık şöyle dursun en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta pây-ı a'dâyı kat' ve levs-i istilası[nı] izale yolunda seyfen mesai-i cansipârâne ve Huda-pesendânede bulunanları da nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh 'adem-i itilâf sebebiyle devlet ve milletin başına ma'âzallahu te'âlâ bir musibet-i uzmâ getirmek ve muavenet-i maddiye ve muzaheret-i mâneviyelerine nail olduğumuz âlem-i İslâmı müteellim etmekten ise menâfi'-i 'âliye-i vatan uğurunda temin-i vahdet evvelce vâcib ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbal-i memleket, hem müdafaa-i hukuk-ı vatan hakkında müzakerede bulunmak üzre Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zâtın talimat-ı mahsusa ile heman gönderilmesi hassaten temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabın telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrıazam

Tevfik".

Mebusların Müzakerât ve Kararı

Bu telgrafın kıraatı esnasında azânın gösterdiği asabiyet ve söz almak için ibraz edilen isti'cal ve tehâlük müzakerâtın çok heyecanlı olacağını işrâb ediyor idi. Telgrafların kıraatinden sonra Meclis'de heyecan ve harareti derece-i kusvâyı buldu. Tafsilatını bilâhire vereceğimiz bu müzakerat esnasında Antalya mebusu Râsih efendi, Erzurum mebusu Hüseyin Avni bey, Diyarbekir mebusu ve Nâfia Vekili Feyzi bey, Kırşehir mebusları Yahya Galip bey ve Müfid efendi, İcra Vekilleri Heyeti reisi Rauf beyefendi,

Dahiliye Vekili Fethi bey, Hariciye Vekili İsmet, Edirne mebusu Kazım Karabekir ve Müdafaa-i Hukuk reisi Ali Fuat paşalar hazarâtı Sıhhıye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Rıza Nur bey, Mersin mebusu Salahattin bey, Muş mebusu İlyas Sami bey, Erzurum mebusu Nusret efendi, Hakkâri mebusu Mahzar Müfit bey ve zevât-ı sâirenin -mütemadi alkışlar ve tasviplerle- inkıtâ'a uğrayan heyecanlı hitabelerinde Tevfik Paşa'nın telgrafnamesini dûr u dıraz tahlil ve teşrîh ve Saray ve Bâbıâli'nin millete ve dava-yı milliyeye karşı irtikâb ettiği hıyanetleri izah ettiler. Geç vakte kadar devam eden hararetli müzakerâtı müteakip muhtelif azâ tarafından verilen takrirler üzerine mukarrerât-ı âtiye ittihaz edildi:

1. Büyük Millet Meclisi Bâbıâli'nin telgrafına cevap vermeyecektir.

2. Büyük Millet Meclisi kavânîn-i esasiyemize mugayir harekâtta bulunan İstanbul'daki eşhâs ve heyetleri Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na tevfikan tecziye edecektir.

Bu iki nokta sarîh bir surette ve büyük bir ekseriyetle takarrur etmiş ve ba'dehu Sinop mebusu Rıza Tevfik bey ve altmış sekiz refîkı tarafından verilen takrir hararetli bir müzakereden sonra tayin-i esâmiyle re'ye vaz' olunmuştur. Tasnif-i ârâ neticesinde Rıza Nur bey ve rufekâsının takriri re'ye iştirak eden azâdan iki red[1] ve iki müstenkife karşı 132 re'y ile kabul edilmiş ve ancak nisab-ı ekserînin mevcut olmamasına binaen Çarşamba günü tekrar ârâya müracaat olunmak üzre celseye hitam verilmiştir. Bu münasebetle gerek Meclis muhitinde ve gerek halk arasında heyecan ve asabiyet pek ziyadedir. İstanbul'un almış olduğu vaziyet-i hainâneye karşı duyulan hiddet ve asabiyeti tarif etmek imkân haricindedir.

• • • • • •

1 Red oyu kullananlar *Nutuk*'ta da belirtildiği üzere "Mersin mebusu miralay Salahattin bey ve İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir"; bk. *Nutuk*, Ankara, 1927, I, 421. [İ.K.].

ANKARA, 1 TEŞRİN-İ SÂNİ

Antalya Mebusunun Beyanatı

Büyük Millet Meclisi'nin 30 Teşrin-i evvel Pazarertesi günkü ictimâında Bâbıâli'nin telgrafları okunduktan sonra ilk söz alan Antalya mebusu Rasih Efendi, telgrafta Türkiya Büyük Millet Meclisi yerine Ankara Büyük Millet Meclisi yazılmış olduğu ve Büyük Millet Meclisi'nin konferansa 'adem-i icabeti halinde sulhun akîm kalacağı hakkındaki tehdidâta celb-i dikkat ile Bâbıâli'nin Türkiya Büyük Millet Meclisi aleyhinde propaganda yapmak istediği ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan 'an-kasdin gafil göründüğünü söyleyerek demiştir ki:

"Eski Kanun-ı Esasi denilen paçavranın bir maddesi bu memleketi bir malikâne, içinde oturanları da mevâşî hükmünde ondan ona irsen intikal ettiriyordu. Memlekete riyaset hakkının irsen istihkakını tesbit eden bu madde eski Avrupa'nın papalarına, Avrupa'nın eski krallarına ait kanun-ı esasilerden aynen kopya edilmiş bir şeydi. Ne ahkâm-ı şer'iye ile ne hak ile ve ne de mantık ile hiç alakası yok idi. Çünkü yine aynı madde riyasete gelecek zatın 'mukaddes ve gayr-ı mesul' olduğundan bahs ediyor. Halbuki ahkâm-ı şer'iyemiz her reisin râ'î ve güttüğünden mesul olduğunu beyan etmiştir. Ahkâm-ı şer'iyemizle taban taban zıt olarak bu kanuna konulan 'mukaddes' kelimesi şeriatta yalnız Zat-ı ecell-i a'lâya itlak edilebilir. Bu aynen Avrupa'nın eski teşkilat-ı esasiyesinden alınmıştır. Fakat bunca tecrübeden, bunca felâketten ve bu milletin zâyi olan hukukunu istirdâd hususunda bunca fedakârlıktan sonra bu millet böyle 'gayr-ı mesul ve mukaddes' kelimesi altında kendisini ezdirmek istemiyor. Ve kıyamete kadar da istemeyecektir".

Rasih Efendi bi'l-irs başımıza getirdiklerimizin cinayet ve hıyanetlerini ta'dâd ederek âlem-i İslâmın İstanbul'da mevcut bir reis tanımadığını

ve İslâmiyetin müncîsi olarak yalnız Türkiya Büyük Millet Meclisi'ni bildiğini ve murahhaslarını Ankara'ya gönderdiğini söylemiş ve Avrupalıların bizimle her temaslarında daima bir Büyük Millet Meclisi ve İstanbul hükümeti meselesi çıkardıklarını ve İstanbul'dakilerin düşmana alet olmakta berdevam olduğuna Bâbıâli'den gelen telgrafların en bariz bir delil olduğunu beyan ile memleketin vahdete muhtaç olduğu zamanlarda millete ihanet eden bu âdemlerin şimdi vahdetten bahs etmelerini gülünç bulmuştur.

Rasih Efendi ordumuzun muazzam zaferinden sonra milletin sulhu da muzafferen akd eylemesine hâil ve engel olmak isteyenleri telin ederek beyanata şu suretle nihayet vermiştir:

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi değil Türkiya Büyük Millet Meclisi vardır. Bu Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti Türkiya'nın yegâne mümessilidir, istinadgâhıdır. Allah'a, Peygamber'e, bütün mukaddesata iman eden o azm-i millîye hâil olanların da ve onların istinad ettikleri kuvvetlerin de pek yakında yıkılıp gittiğini görecektir". (Alkışlar).

Erzurum Mebusunun Beyanatı

Müteakiben Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey kürsîye gelerek âtîdeki beyanatta bulunmuştur:

"Tarihî hareketlerimizi ta'dâd edersek zan ederim ki cilt cilt kitap olacak. Türkiya Millet Meclisi ve halkı bir sisteme isyan etmiştir. Bizim felaketlerimiz düşmanlarımızdan ziyade takip ettiğimiz yollardan gelmiştir, bizi o yollar yıkmıştır.

Efendiler! Herhalde bu felâketlerden ibret alarak gözümüzü açtık. Bir inkılaba doğru gidiyoruz. Bu inkılapta yüzümüzü çevirdiğimiz zaman bir takım engellere tesadüf etmiştik. Demin Rasih Efendi arkadaşımızın beyan buyurduğu Kanun-ı Esasi'ye nâiliyeti belki kendileri de dahil olduğu halde liva liva gezerek aradık. Halbuki o Kanun-ı Esasi'yi milletimiz ancak kendi istihkakı olduğu için onu alabilmiş idi.

Milletimizin istiklâli o kadar ulvî ve ona halk o kadar hâhişkerdir ki bizi buradan hiçbir kimse ve hiçbir kuvvet geriye alamaz. Bizi zaafa düçâr eden, memleketimizi çiğneten, muazzam Türk milletinin kudretini zilletlere mahkum etmek isteyen bedbahtlar gördüler ki bu millet yaşamak hakkını felâketten almış, sefaletten almıştır. Fakat bunun sebebinin de sefahet olduğunu, kendine hürmet ettiği insanların düşünmediğini gördüğü zaman

bu millet intibaha geldi. Mukadderatına hakim oldu. Hakimiyeti eline aldı ve bu inkılabı bütün kadınlara kadar hazm ettirmek isteyen heyet-i celileniz dünyada hiçbir tazyik, Allah'ın emrinden başka hiçbir tazyik altında olmadığını ilân etti. Bugün bizi bazı entrikalara boğdurmak istiyorlar. Efendiler! Farz ediniz ki Türkiya Büyük Millet Meclisi vatana hıyanet etsin de bunu kabul etsin. Efendiler, millet bunu kabul etmez". (Bravo sadaları).

Hüseyin Avni Bey, Bâbıâli'nin telgrafından, "Konferansa Bâbıâli de Büyük Millet Meclisi de davet olundu" cümlesini okuyarak dedi ki:

"Efendiler! Bâbıâli konferanstan evvel Sevr Muahedesi'nin imzasına davet olundu. O vakit Büyük Millet Meclisi'nin kimse aramıyordu. Bugünkü telgrafın kimin tarafından ve ne için geldiğini şu cümle gösterir: 'Bâbıâli'nin 'adem-i icabeti devletin altı asrı mütecaviz bir zamandan beri mahfuz ve müesses olan bütün âlem-i İslâmın alakadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini mahkum-ı indiras etmek ilah...' Ben ulûm-ı şer'iye erbabına sorarım; sıfat-ı hilafette mahkumiyet var mıdır? Âlem-i İslâma da hitap ediyorum; Müslümanlık mahkumiyet kabul etmez, eğer halifeye râbıtaları varsa dua ile değil biraz da maddeten olmak lazımdır. (Bravo sesleri). Âlem-i İslâmın kalbi bizim onu kurtarmak için çalıştığımızdan rencide olmaz. Yanılıyor, âlem-i İslâmın kalbi buraya merbuttur. Mânevî râbıta ile bize dua-hândırlar ve bizi der-âğuş ederek dua-hândırlar. Fakat bir gün İstanbul'un mevcudiyetiyle bu paşalar hazarâtının himayesinde olduğunu ifade ettikleri âlem-i İslâm kendilerine işaret bile etmemiştir. Kendileri Sevr Muahedesi'ni imza ederken halifenin hukuku[nun] ne olduğunu okuya idiler. Bacağı kırılsa idi de o halife ayağa kalkmasa idi, bacakları kırıla idi".

Rasih Efendi (Antalya): "Herkesten daha evvel ayağa kalkmıştır. Zabta geçsin".

Hacı Şükrü Paşa (Diyarbekir): "Ali Rıza Paşa ayağa kalkmamıştır".

Hüseyin Avni Bey (devamla): "Efendiler! Millet hepsini biliyor. Ali Rıza Paşa'nın ayağa kalkmaması milletine bir vecîbedir. Takdir ederim. (Allah rahmet eylesin sadaları). Deminki davanın butlânını bu fıkra temin eder: 'Büyük Millet Meclisi'nin 'adem-i icabeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akîm bırakmaktadır'. Efendi, mademki sulh benim vücudum ile kâim, zat-ı âlîlerinin işi ne?" (Handeler, bravo sadaları).

Kendilerinin mânasızlığını şu cümle ile ifade ediyorlar: Demek ki âlem-i İslâmın inkıraz meselesinin bize de olduğunu âlem-i İslâmın kendi itiraflarıyla işaret eder.

Belki samimi âdemlerdir, belki kendi akıllarınca hizmet ediyorlardır. Fakat o akıllarla bugün kâinat istihza ediyor. (Bravo, alkışlar).

Bunda mühim bir şey var, ikaz veyahut tehdit var. 'Bu mühim mesuliyeti ne Bâbıâli ve ne de Büyük Millet Meclisi...". Efendiler! Bu hak, meşru ve mesuliyetlidir. İşte 23 Nisan [1]336'da Meclis karar verdi, işi deruhte etmiş, cihana göğsünü germiş ve onu kanıyla ödüyor. Mesuliyet mi? Beşeriyette bizi kim mesul edebilir? Bizi mahkum etmek, bizi esir etmek isteyen kuvvetler mi? Beşeriyette bizi utandıracak hiçbir kuvvet yoktur. Milletimin hicab-âver hiçbir şeyi yoktur. (Bravo sadaları). Eğer bu mesuliyet milletten diyorlarsa, efendiler, mesuliyet yalnız bu Meclis'in değil; intihab edenlerin de mesuliyeti vardır. Ve ben böyle mesuliyete kurban olurum. (Okuyarak): 'Zaten Büyük Millet Meclisi ile Bâbıâli arasında hakiki bir ikilik yoktur'. (Yalnız Bolu hadisesi vardır, Konya hadisesi, Yozgat hadisesi sesleri). Sonra efendiler, ben de altı yüz seneden beri beş vakitte zat-ı şahanenin şahsına dua ederdim. Bana makamını anlatmamıştı ki... Sefahetin aleti olduğunu millet bilmezdi. Millet uyuyordu. İrfan yoktu ve Dâru'l-Muallimîn'e ancak on talebe alınırdı. Mektepte okuyup da padişaha alet olmayan insana hayat yok idi. Mukaveleli idi. Hakiki bir ikilik mi? Bari Bâbıâli bu tabiri kullanmayıp da 'bendeniz' dese idi. Belki kendisini mazur görürdük. Sevr Muahedesi'ni imza eden Bâbıâli değil mi? Bundan büyük ikilik değil nâmütenâhi bir birlik yok ve her türlü ısrar ve tereddüde karşı Sevr Muahedesi'ni tasdik ettiler.

Efendiler, belki Tevfik Paşa tasdik etmedi. Sıfatını sadrıazam diyen âdem belki bu memlekete hizmet etmiştir. Vatana hizmet etmiştir. Fakat şekl-i hâzır dolayısıyla sadrıazam sıfatını istimal için hangi mührü istimal ediyor? Ve kimden aldı? (Vahidüddin Efendi'den, Altıncı Mehmed'den, hünkârdan sesleri). Hiçbir şeyden efendiler, o mühürler mâlikâne kabîlinden [12] 'Benim mülkümdür' diye memlekete tegallüb etmek neticesinde kullanılan cinayet mühürleridir. O mühürler milletin anasından doğmuş değildir. (Alkışlar). O mühür ne bu tasallut, ne meşruiyet hakkını verip tegallüb, tahakküm ile âmiriyetini iddia eden mühür bir de cinayet yaptı, milletin idam kararını mühürledi.

Bâbıâli'nin hizmetine gelince: Efendiler! Buradan tekrar ediyorum ki Türk milleti mukaddes davası için değil İstanbul'dan, cihandan bile fedakârlığının binde birini ancak görebilmiştir. 'Hakimiyet-i milliyeyi tahkim', buna inanır mısınız? Saltanata alışmış, imparatorlar, haşmetpenahlar hakimiyet-i milliyeden canavarlar gibi korkarlar. (Handeler). Biz, efendiler, bundan sonra her kim olursa olsun buna kanmayız. Hakimiyet-i milliye-

nin evsâfı vardır, şerâiti vardır. Buna dahil olurlar. Hakimiyet-i milliyeyi bunlar tanır. Bunun hilafında [i]dareyi temin için vahdet-i idareyi temin etmek... Ne ile? Sende ben vücut görmüyorum ki... hangi ikilikten bahs ediyorsun! Bizim vahdetimiz var. Burada her suretle vahdeti temin etmiş oturuyoruz. Şekl-i vahdetimiz o sistemdir. Bunun hilafında kendilerinin vücudunu tanımak bizim için zaten muhaldir. Vücut vermediğim mesele, vahdetini temin ne kelime? (Telgrafı okuyarak), 'yapılan ve istihsali mümkün olan menâfi'-i âliye-i vatanda... ilah. ayrılmak şöyle dursun ufak bir muhalefeti dahi reva görmez'. Bu revayı 23 Nisanda görmeyeceklerdi, maalesef geç kaldılar. Hiç olmazsa üzerimize kuvvet gönderip de kuvvetimizi tenkîse sa'y etmese idiler. (Hâlâ yıkmağa çalışıyorlar! fetvalar nerede? sesleri).

'Binaenaleyh 'adem-i itilâf sebebiyle devlet ve milletin başına maâzallahu te'âlâ bir musibet-i uzmâ getirmek...' Efendiler, bunu milletin tezahüratıyla gösteririm. Re'fet Paşa arkadaşımız İstanbul'a girer iken kendilerinin hükümran olduğu millet ve muhterem ahalimizin de tezahüratıyla sabit olmuştur. Demek ki onlar kendilerinin başında hiçbir şeyi görmüyor. Onlar kendilerini bizden ve biz de İstanbul vilayetini Adana, Konya ve sâire gibi mukaddes vilayetlerimizden Ankara, Konya gibi vatanımızdan tanırız. (Elbette sesleri, alkışlar). Sonra makam-ı hilafetin müdafii! Güya kendilerine bir patriklik süsü veriyorlar! Sanki papanın murahhasını kabul ediyormuş gibi bir şey çıkıyor. Türkiya Büyük Millet Meclisi her şeyi nefsinde cem' etmiş ve o emaneti muhafaza etmektedir. Bunun hususi olarak sıfat-ı ruhaniyeyi müdafaa edip de âlem-i İslâmı rencide etmeyeceğim gibi bir tavır alarak memleketin içine bir fesat ilkâ etmek ne derece denâet olacağını tasavvur buyurun! Türkiya Büyük Millet Meclisi umde-i esasiyesini teşkil etmiş nokta şununla da mukayyeddir ki hilafet perdesi altında saltanat cinayetlerine kadar kapı açmağa, memleketi zîr u zeber edecek bir hale getirmeğe ve onu o hallere getirecek gayrımeşru sıfatlar takınmalarına Büyük Millet Meclisi hiçbir zaman meydan vermeyecektir. Onun vaz'-ı şer'îsi Kitap ile muayyendir. Onun vaz'-ı hukukî-i mübecceli ne ise onu tayin edecek, o hakkı ehline veyahut da evsâf-ı lazimeyi haiz olan insanlara verecek, tayin edecek Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Bizim başta yeminimiz vardır. Makam-ı hilafetin müdafii de biziz, muhafızı da biziz ve şahsiyet-i mâneviye de bunu tecelli ettirmiştir.

Esir, halife olabilir mi? Sonra bizim hükümetimizde ruhanî, cismanî vesâire bir şey yok. Bunlar, beyefendiler, memleketimizde fesat ilkâ için atılmış tohumlardır. Esasen kendisine vücut vermediğimiz insanlarla muha-

bereye bile lüzum görmeyiz. Reisimiz Paşa hazretleri kendilerine nezaket göstererek cevap vermişlerdir. Hatta bendenizce şahsen onun cevaptan bile müstağni olması lazım gelirdi."

Yahya Galip Bey (Kırşehir): "Hıfzı lazım gelir."

Hüseyin Avni Bey: (Müzakerâtta bulunmak üzre bir zatın İstanbul'a gönderilmesine dair olan telgraf aksâmını okuyarak demiştir ki:)

"Bu efendiler hâlâ bir meclis-i idare zan ediyorlar. Burada bir devlet teşekkül etmiş, bütün cihan onu tanımış, münasebâta girişmiştir. [14] Bunlar tanımak istemiyor. Millet hakk-ı isyanını istimal etmiş ve bir Teşkilat-ı Esasiye ile hudud-ı esasiyelerini tayin etmiştir. Bunları gördükten sonra âtîde yapacağı kanunlarla istediği şekl ü mahiyette yürüyebilecektir. Binaenaleyh bunu muhatap addetmek, Büyük Millet Meclisi'mizi de milletin kâmilen nefret ettiği bir vaziyete vücut vererek işgal etmek abestir. Bunun cevabı efendiler, sizin gideceğiniz konferansta bizim işimiz yoktur. Avrupalılar sulh yapacak ise her gün papas Fero ile, padişah ile sulh etsinler, kıymeti varsa yapsın. Papas Fero ile günde elli bir sulh yapsın ve Büyük Millet Meclisi'nde bugün istirham ediyorum ki vaktimiz israf edilmesin, bu cevaptan müstağni olsun. Rica ederim, hiçbir hakkı hâiz olmayan kimseler Avrupalılarla eğer arzu ederlerse kat'-ı münasebât ederler. İstediklerini ihtiyar ederler. Kimsenin dahilî meseleye müdahale etmeğe hakları yoktur. Biz insan gibi yaşamağa azm etmiş milletiz, esir olmayız. Yalnız kendilerinden göreceğimiz hüsn-i kabul nisbetinde kendilerinin başımız üstünde yeri vardır. Aksi surette zilletle bu millet hiç kimsenin boyunduruğu altına girmeyecektir. Hiçbir kimse sokamaz ve hiçbir kuvvet durduramaz. Binaenaleyh müzakerenin kifayetini teklif ediyorum."

Diyarbekir Mebusunun Beyanatı

Hüseyin Avni Bey'den sonra Diyarbekir mebusu ve Nafia Vekili Feyzi Bey kürsîye gelerek şu beyanatta bulundu:

"Muhterem arkadaşlar! Bugün bu kâğıdı elime aldığım vakitte büyük heyecan ve asabiyet his ettim. Çünkü tarihimiz Mütareke'den sonra gösterdi ki artık bir hükümdarla değil kendi hak ve hayatıyla ve kan bedeline aldığı hukukla yaşıyor. Bu hukukunu Mütareke'den sonra bugün imzası tahtında o vakit kabine reisi Tevfik Paşa memlekete karşı Avrupalılarla akd

ettiği Sevr Muahedesi'ni tasdik ettikten sonra bu suretle bize bir telgraf yazması şayan-ı teessüftür. Çünkü böyle bir cüretkârlık ve böyle bir tecavüzkârane harekete hayret ediyorum."

Feyzi Bey devam ile:

"Bâbıâli'nin altı asırlık müesses ve mahfuz olan âlem-i İslâmla alakadar olduğu her şeyi mahkum-ı indiras etmek ilah...' Zan edersem bunu Bâbıâli kendi yaptı ve altı asırlık devleti bugünkü Tevfik Paşa kabinesi kendileri tamamıyla mahkum-ı indiras etmiştir. Hakimiyet bugün tamamıyla millette olduğunu Büyük Millet Meclisi her suretle efkâr-ı umumiye-i cihana göstermiştir. Çünkü muharebelerin neticesinde bugün tecelli etti ki bugün Bâbıâli millet aleyhine olan Sevr Muahedesi'ni kabul etmekle kendisini artık böyle bir Sulh Konferansı'nda milleti temsil etmek hakkından tamamıyla ıskat etmiştir. Ve bütün millet bu fikirdedir. Efendiler, makam-ı hilafet taht-ı esarettedir. Velev esarette olduğu halde ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir.

Bütün âlem-i İslâmın nokta-i nazarı da hep Büyük Millet Meclisi'ne gelen telgraflarla müeyyeddir. Yoksa şahsiyette değil Meclis'in mâneviyetindedir. Bugün millet artık Osmanlı saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin saltanatını tanıyor ve Kanun-ı Esasi'de olan maddelerden on senelik meşrutiyetin ilk devresinden beri tarih-i inkılabımıza bakarsak devir devir, zaman zaman daima milletin aleyhine mukarrerat çıkmıştır. Milletin yalnız bir refah devresi var ise Büyük Millet Meclisi'nin küşadından sonra açılmıştır. Artık bundan sonra millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacak. (Bravo sesleri). Anadolu'yu başdan başa bu defa dolaştığım zaman hatta saltanat devresinde yetişmiş âdemler bile Cuma namazının gayrımeşru olduğuna bütün ulemasıyla müttefik idi. Bugün herkes bu hakikatı anlamıştır. Bugün artık İstanbul'da Bâbıâli heyetinin bu şekilde bize müracaatı katiyen cevaptan müstağnidir.

İstanbul ahalisi de bunu tezahüratıyla göstermiştir. Etrafta yalnız kalîl bir heyet vardır ki o da saltanat etrafında toplanmış olan eşhâstır. Bu eşhâs-ı muayeneden gayrı ârâ-yı umumiye tamamiyle Büyük Millet Meclisi iledir. Bendeniz de arkadaşlarım gibi bunun tamamen reddi ve cevaptan müstağni olduğunu arz eylerim."

ANKARA, 2 TEŞRİN-İ SÂNİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 30 Teşrin-i evvel ve 1 Teşrin-i sâni [13]38 tarihli ictimâlarında cereyan eden müzakerât-ı mühimme hayat-ı milliye ve teşrî'iyemizde müstesna bir kıymet-i tarihiyeyi hâizdir. Anadolu Ajansı hakimiyet-i milliyeyi katî bir vuzuh ve sarahatle tesbit ve teyid eden bu müzakerâtı bütün teferruatıyla neşr u ilân edecektir. Ancak dünkü tebliğimizden de anlaşılacağı vechile Büyük Millet Meclisi dün kararını vermiş olduğundan 30 Teşrin-i evvel müzakerâtı hakkındaki tafsilatı şimdilik tehir ederek dünkü karara tekaddüm eden müzakerâtı ber-vech-i âtî neşr ediyoruz.

Meclis'in dünkü celseleri de fevkalâde heyecanlı olmuştur. Gerek Meclis salonu, gerek sâmi'în locaları ve koridorlar müstesna bir manzaraya mâlikti. Sâmi'în localarında boş yer kalmadığı gibi Meclis binasının bağçesinde ve haricinde halk kümeleri Meclis'in katî kararına muntazır bulunuyordu. Süferâ ve mümessilîn-i siyasiye sâmi'ler arasında ahz-ı mevki etmişlerdi. Ba'de'z-zeval saat bir buçukta celse küşad edildi.

Zabt-ı sâbık hülasasından sonra Rıza Nur Bey (Sinop) ve rüfekâsının takririyle Hüseyin Avni Bey (Erzurum) ve rüfekâsının ve müteakiben söz alan Büyük Millet Meclisi reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri âtîdeki nutk-ı mühimmi îrad buyurmuşlardır:

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNİN MÜHİM VE TARİHÎ NUTUKLARI

Arkadaşlar!

İstanbul'da gayrımeşru bir sıfatı şahsına atf eden Tevfik Paşa evvelâ hususî ve mahrem olarak ordularınızın başkumandanına, müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile Meclis-i âlîye müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa gelen telgrafname ile efkâr-ı umumiye-i İslâmiye teşvîş edilmek isteniyor. Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklâlimizi imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı dava-yı mukaddesemizi müdafaada fiilen ve hukuken muvaffakiyetlere mazhar olan hükümet-i milliyemizi düçâr-ı zaaf etmeğe matûftur. Mâna ve mantıktan ârî olan bu telgrafnamenin muhteviyâtı, Meclis-i âlînizin mevcudiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikati tekrar mevzu-i bahs etmemizi istilzâm eyledi.

Şekl-i idaremizde mündemic bulunan hakikat, Türkiya halkının, mukadderâtına bilfiil ve bizzat vâzı'u'l-yed olması, hakimiyet-i milliyesini, saltanat-ı milliyesini üç seneden beri kendi elinde bulundurarak dava-yı mukaddesi müdafaa etmekte bulunmasıdır.

Bu hakikatin tecellisi, bir bâtılın zevâlini müeddî oldu. Bu bâtıl, gayrımeşru, gayr-i makul olan şey de bir milletin hukuk-ı hakimiyet ve saltanatının bir şahıs uhdesinde temsil edilmesi[ne müsaade edilmesi] idi. Bu nokta üzerinde bütün milletin ve arzu-yı millete tebe'an milletvekillerinden terekküb eden heyet-i celilenizin tabiî surette vermiş olduğu kararı, birçok defalar birçok arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen ben de bir arkadaşınız sıfatıyla bu kürsîden aynı şeyi tekrar edeceğim. Beni beş on dakika daha dinlemek lutfunda bulunmanızı rica ediyorum. (Hay hay sesleri).

Arkadaşlar, tavzîh-i hakikat için hep beraber Türk tarihi ve İslâm tarihi üzerinde kısa ve seri bir nazar geçirmeğe muvafakat buyurur musunuz?

Efendiler! Bu dünya-yı beşeriyette asgari yüz milyonu mütecâviz nüfusdan mürekkeb bir Türk millet-i azîmesi vardır. [Ve] bu milletin saha-i arzdaki vüs'ati nisbetinde saha-i tarihde de bir derinliği vardır. Efendiler, bu 'umku isterseniz iki mikyâsla ölçelim:

Birinci vâhid-i kıyasî, edvâr-ı kable't-tarihiyeye ait mikyâstır. Bu mikyâsa göre Türk milletinin cedd-i a'lâsı olan *Türk* namındaki insan, ikinci Ebu'l-beşer Nuh aleyhi's-selâmın oğlu Yafes'in oğlu olan zâttır. Tarih devrinin tedârik-i vesâikde pek müsamahakâr olan ilk safhalarına biz de müsamaha edelim. Fakat en bariz ve en maddî ve en katî delâil-i tarihiyeye istinaden beyan edebiliriz ki Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyâtına tecelli-gâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bu Türk devleti ecdâdımız olan Türk milletinin teşkil ettiği bir devlet idi.

Arkadaşlar, yine malumdur ki dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kitlesi vardır. Ve bunların Asyaî kısmı Ceziretü'l-Arab'da mütekâsif olarak arz-ı mevcudiyet eder. Mazhar-ı nübüvvet ve risâlet olan Fahr-i âlem Efendimiz bu kitle-i Arap içinde Mekke'de dünyaya gelmiş bir vücud-ı mübarek idi.

Ey arkadaşlar! Tarih birdir, büyüktür. Âdât-ı ilâhiyenin tecelliyâtına bakarak diyebiliriz ki insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalaa olunabilir. İlk devir beşeriyetin sabâvet ve şebâbet devridir. İkinci devir, beşeriyetin rüşd ü kemâl devridir. Beşeriyet birinci devirde tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddî vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzâm eder. Allah, kullarının lâzım olan nokta-i tekemmüle vusûlüne kadar içlerinden vasıtaların dahi kullarıyla iştigalini lâzime-i ulûhiyetten addeylemiştir. Onlara Hazreti Âdem aleyhi's-selâmdan itibaren mazbut ve gayr-i mazbut ve nâmütenahi denecek kadar çok nebîler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakâyık-ı diniye ve medeniyeyi verdikten sonra artık beşeriyet ile bi'l-vasıta temasda bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrak, tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya, ilhâmât-ı ilâhiye ile temas kabiliyetine vasıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki Cenabı Peygamber, hâtemü'l-enbiya olmuştur ve kitabı, kitab-ı ekmeldir. Son peygamber olan Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem 1394 sene evvel Rumî Nisan içinde ve Rebiu'l-evvel ayının on ikinci Pazartesi ge-

cesi sabaha doğru tanyeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan [doğdu]. Bugün o gündür. İnşaallah bu hayırlı tesadüftür. (inşaallah sadaları)].

Refik Bey (Konya): Ne güzel bir tesadüf.

Mustafa Kemal Paşa hazretleri (devamla): [Hazreti Muhammed] eyyâm-ı sabâvet ve şebâbeti geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurânî, sözü ruhânî, rüşd ü reviyyette bî-bedel, sözünde sadık ve hilm ü mürüvetce sâire fâik olan Muhammed Mustafa (s.a.s.) evvelâ bu evsaf-ı mahsusa ve mütemayizesiyle kabilesi içinde "Muhammedu'l-emin" oldu. Muhammed Mustafa peygamber olmadan evvel, kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve 43 yaşında risâlet geldi. Fahr-ı âlem Efendimiz, nâmütenâhi tehlikeler içinde bî-pâyân mihnetler ve meşakkatler karşısında yirmi sene çalıştı. Ve din-i İslâmı tesise ait vazife-i pey[g]amberîsini ifaya muvaffak olduktan sonra vâsıl-ı a'lâ-yı illiyyîn oldu. Bugün o gündür.

Fi'l-hakika Arabî tarihlerinde bu akşam tamamen yevm-i irtihalin sene-i devriyesine tesadüf ediyor. Kendisinin mazhar-ı irşadâtı olan bütün müslimîn, bilhassa ashab-ı güzîn birçok gözyaşları döktüler. Fakat mukteza-yı beşeriyet olan bu hal-i teessürün bî-fâide olduğunu derhal idrak eden erbâb-ı fetanet, Peygamber'in arkasından ağlamak değil, mesâlih-i ümmeti bir an evvel hüsn-i temşiyete mazhar edecek tedbir almak kanaatiyle toplandılar. Resul-i ekreme halife olacak bir emir intihâbı... [mevzu-i bahs edildi]. Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı ve enfâs-ı vâpesînini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olması[nın] muvâfık olacağını muhtelif tarzlarda işaret dahi buyurmuşlardı. Buna nazaran toplanıp resmen bir intihâb yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükm olunabilirdi. Halbuki bu intihab keyfiyeti o kadar basit olmadı. Bilâkis mesele çok müzakerelere, münakaşalara ve çok esaslı ihtilaflara maruz kaldı. Emr-i intihâbda mühim olarak üç muhtelif nokta-i nazar tebarüz etti. Bu nokta-i nazarlardan birisi makam-ı hilafete istihkâk, mesâlih-i ümmeti rü'yet edebilmek için lâzım olan kudret ve kifâyetin kaide ittihazı idi. Buna nazaran makam-ı hilafet en kuvvetli ve en nüfuzlu ve en reşid kavmin olacaktı. Bu nokta-i nazar cumhur-ı sahabenin idi.

İkinci nokta-i nazar, o güne kadar nusret-i İslâma hizmet eden kavmin hilafete mü[sta]hak addedilmesi idi. Bu, Ensarın nokta-i nazarı idi. Üçüncü fikir ise kuvvet-i karâbeti iltizâm idi. Bu da Hâşimîlerin nokta-i nazarı idi.

Bu üç nokta-i nazardan ittifak-ı ârâ ile birini tercih etmek ve emr-i intihâbı intâc eylemek mümkün olamadı. En nihayet teşettüt ve fetretin derhal önüne geçmek lüzumuna kâni olan Hazreti Ömer'in tesiriyle Hazreti Ebu-

bekir'e biat olundu. Görülüyor ki ilk halifenin intihâbında temayülât-ı umumiyenin tabiî temerküzünden ziyade şahsî tesir tesbit-i şekl etmiştir. Efendiler, bu muhalefet ve münakaşâtın nâ-bemahal olduğunu zannetmeyelim. Hakikaten emr-i hilafet milel-i İslâmiyece en büyük bir maslahattır. Çünkü efendiler, hilafet-i nebeviye, ehl-i İslâm arasında bir râbıta olan bir emârettir. Ve ehl-i İslâmın kelime-i vahdet üzre ictimâlarını temin eden bir emârettir. Emâret ise Cenabı Hakk'ın bir sırr u hikmetidir ki teessüsü daima satvet ve kuvvet ile meşrûttur. Ondan maksad-ı aslî de def'-i fesad ve hıfz-ı asayiş-i bilâd ve tanzim-i umûr-ı cihad ile mesâlih-i âmmeyi hüsn-i tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi ancak satvet ve kuvvete menûttur;

Âdetullah bu vechile câri olagelmiştir. Buna nazaran yukarıda izah ettiğim üç muhtelif nokta-i nazardan birincinin -ki kuvveti ve nüfuzu olan kavmin, milletin varis-i hilafet olması nokta-ı nazarı idi-, diğer nıkât-ı nazara müreccah ve galib olması tabiîdir. Hazreti Ebubekir'in bi't-tesir makam-ı hilafeti işgal etmesi isabet oldu. İşte bu suretle, zaman-ı saadetten sonra hilafet ünvanıyla bir emâret-i İslâmiye teşekkül etti. Fakat efendiler, Peygamber'in vefatıyla derhal her tarafta irtidâd başladı, irticâ başladı, isyan başladı. Hazreti Ebubekir bunları bertaraf etti, vaziyete hakim oldu. Bir taraftan da tevsi'-i hudud-ı emâret-i İslâmiyeye tevessül eyledi. Ebubekir son demlerine yaklaşınca kendi intihâbındaki müşkilâtı tahattur etti ve Hazreti Ömer'i vasiyetname ile bizzat intihâb ve millete takdim etti.

Hazreti Ömer'in zaman-ı hilafetinde memâlik-i İslâmiye fevkalâde denecek derecede süratle tevessü' eyledi, servet çoğaldı, halbuki bir milletin içinde servet ve gınâ hususlü beyne'n-nâs ağrâz-ı dünyeviyenin hudûsünü ve bu da ihtilal ve fitnenin zuhurunu bâ'is olmak bu âlem-i kevn ü fesadın mukteza-yı ahvâlindendir. İşte bu nokta, Hazreti Ömer'in zihnini tahdîş ediyordu. Ve bir de Hazreti Ömer tahattur ediyordu ki Resul-i ekrem, mahrem-i esrârı olan havâss-ı ashabına şunu demişti: "Ümmetim düşmanlarına galebe edecek. Yemen, Kudüs ve Şam'ı feth edecek, kisra ve kayserin hazinelerini taksim eyleyecektir. Ve fakat ondan sonra aralarında fitne ve ihtilâl ve nefsaniyetler hâdis olarak mülûk-i sâlife mesleğine gideceklerdir".

Hazreti Ömer birgün Huzeyfe b. Yeman radıyallâhu anh hazretlerine, "deniz gibi temevvüc edecek fitne"yi sorduğu zaman aldığı cevapta: "Senin için ondan beis yok, senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır" dedi.

Hazreti Ömer sordu: Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?

Huzeyfe: Kırılacak! dedi.

Hazreti Ömer: Öyle ise artık kapanmaz dedi ve izhâr-ı teessüf etti. Hakikaten kapı kırılmak mukadderdi [mutasavverdi]. Çünkü memâlik-i İslâmiye vüs'at bulmuştu, iş çoğalmıştı. Bu şekl-i emâret ve bu tarz-ı idare ile her yerde adalet-i kâmile icrası müşkil olmuştu. Hazreti Ömer bunu idrâk ediyor, sıkılıyor ve Allah'ına yalvararak diyordu ki, "Ya Rab! Ruhumu kabz et!"

Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu: "Nasıl ağlamayayım ki Fırat kenarında bir oğlak zâyi olsa korkarım ki Ömer'den sorulur!" diye cevap verdi. Evet, Hazreti Ömer radıyallâhu anh artık "hilafet" ünvanı altındaki tarz-ı emâretin bir devlet idaresine nâ-kâfi olduğunu, bir zâtın kendi faziletinde, kendi kudretinde ve hatta kendi mehâbetinde olsa dahi bir devletin idaresine nâ-kâfi olduğunu bütün mâna-yı şâmiliyle idrak eylemişti. Hatta bu endişe ile idi ki Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman, "Bir haneden bir kurban yetişir" dedi. Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı:

"Ben seni veliahd eylemek istiyorum" dedi. O da: "Bana kabul et diye re'y ü nasihat eyler misin" dedikte Ömer: "Edemem ya Avf" dedi.

Abdurrahman: "Vallahi ben de ebediyen bu işe giremem" dedi. En nihayet Ömer, en makul noktaya temas etti; emâret, devlet ve millet işini meşverete havale etti. Ömer'den sonra ashab-ı şûra ve bütün halk mescidi lebâleb doldurdu ve orada bazı şâyân-ı dikkat vaziyetlerle yine idare-i ümmeti, intihab ettikleri bir halifeye tevdi ettiler.

Hazreti Osman halife oldu. Fakat kırılmağa mahkum olan kapı, artık kırılmıştı. Memâlik-i İslamiyenin her tarafında bin türlü kîlükâl ve adem-i hoşnudî başladı. Zavallı Osman aciz ve naçiz bir vaziyete düştü. O kadar ki Şam valisi Muaviye onun hayatını muhafaza etmek için nezd-i himâyet-kârîsine davet etti. Buna muvafakat edemeyen Hazreti Osman'a taraf-ı vilayet-penâhîden muhafaza-i nefs için asker göndermeği teklif etti. Bunların hiçbirisine meydan kalmadı. Her tarafta isyan eden muhtelif mıntıkalar halkı Medine'de, evinin içinde Hazreti Osman'ı taht-ı muhasaraya aldı ve zevce-i muhteremesinin yanında şehit etti. Birçok gürültülü ve kanlı vekâyi'den sonra Hazreti Ali kerremallâhu vechehu makam-ı hilafete getirildi.

Tekrar edelim ki kapı kırılmıştı. Aynı ırktan olmakla beraber Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve hıtta-i Hicaziye de bambaşka bir şey idi. Hicaz'da bir halife, Suriye'de kuvvete istinad eden bir va-

li ile Sıffîn'de karşı karşıya gelmeğe mecbur oldu. Muaviye Hazreti Ali kerremallâhu vechehunun hilafetini tanımıyor ve bilâkis onu hûn-ı Osman ile ittihâm ediyordu. Vazifesi âlem-i İslâmda ahkâm-ı Kur'aniyenin temin-i tatbikatından ibaret olan halife, mızraklarına mesâhif-i şerife geçirilmiş Emeviye ordusunun karşısında muharebeyi kat'a mecbur oldu. Bi'z-zarure tarafeyn hakemlerinin vereceği karara tebe'iyyete söz verdi. Muaviye'nin murahhası Amr b. el-As ile Hazreti Ali'nin murahhası Ebu Musa el-Eşarî tahkim-nameyi tanzim için karşı karşıya geldikleri zaman Hazreti Ali hazır bulunuyordu. "Emirü'l-müminîn Ali ile Muaviye arasında tahkim-namedir" diye yazılan cümleye derhal Muaviye'nin murahhası itiraz etti ve dedi ki: "O emirü'l-müminîn kelimesini oradan kaldır! Sen yalnız emrinde bulunanların emiri olabilirsin. Şam ahalisinin emiri değilsin". Hazreti Ali, isminin başındaki sıfatın kaldırılmasına muvafakat etti. Bundan sonra iki taraf murahhaslığının yekdiğerine karşı kullandığı adi hile cümlece malumdur. Bunda muvaffak olan Amr b. el-As Muaviye'ye hilafetini tebşîr etti. Diğer taraftan Hazreti Ali de hükkâmın hükmüne sadık kalacağına söz verdiği halde biraz tereddüdü müteakip icra-yı hilafete devam etti.

Görülüyor ki Resulullah'ın vefatından yirmi beş sene kadar kalîl bir zaman sonra âlem-i İslâmiyet içinde, İslâmın en büyük zevâtından ikisi karşı karşıya iddia-yı hilafet ile arkalarından sürükledikleri aynı din ve aynı ırktaki insanları kanlar içinde bırakmakta beis görmediler. En nihayet hilesinde muvaffak olan saf ve nezih olanı mağlup ve evlad u iyalini mahv u perişan eyledi ve bu suretle [hilafet ünvanı altındaki emâret-i İslâmiyeyi yine] "hilâfet" ünvanı altında saltanat-ı İslâmiyeye tahvil etti. Saltanat-ı Emeviye, büyük istilâlar yapmakla beraber baştan nihayete kadar hûnîn ve elim vekâyi' ile ancak doksan seneyi doldurabilmiş ve hicretin 132. senesinde Arap milleti, selâtîn-i Emeviyeyi başlarından atmış ve yerine başka namda bir devlet tesis etmiştir. Bu devlete, Devlet-i Abbasiye ve devletin re's-i kârında bulunan insanlara da *halife* derlerdi. Merkez-i faaliyeti Irak'ta bulunan hilafet-i Abbasiyenin mevcudiyetine rağmen Endülüs'te dahi "halife-i Resulullah" ve "emirü'l-müminîn" ünvanlarıyla asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar [zimamdarlar] mevcut idi.

Beyanatıma mukaddeme olarak izah etmiştim ki bundan 1500 sene evvel, yani hicret-i nebeviyeden iki buçuk asır evvel Ortaasya'da muazzam bir Türkiye Devleti mevcut idi. Kable'l-İslâm mevcut olan bu devletlerin sahibi Türkler, bundan 1000 sene evvel İslâmı kabul ettiler. Evvelâ şarka doğru tevsî'-i memâlik ederek Çin hududuna kadar icra-yı nüfuz eyledi-

ler. Hulefâ-yı Abbasiye zamanında bu civanmert, asalet ve şecaatle benâm olan Türkler, asker olarak Suriye'ye, Irak'a kadar geldiler. Hulefâ-yı Abbasiyenin taht-ı idaresinde bulunan bu yerlerde iktisab-ı nüfuz ettiler. En yüksek idare ve emr ü kumanda makamâtına irtikâ eylediler.

Dördüncü asr-ı hicrîde idi ki, "Selçuk Hükümeti" namı altında muazzam bir Türk devleti teşekkül etti. Bu devletin namı altında icra-yı faaliyet eden Türkler, bir taraftan Kafkasya'ya, diğer taraftan cenuba, İran ve Irak'a ve Suriye'ye, garba, Anadolu'ya nüfuz eyledi. Bağdat'ta oturan hulefâ-yı Abbasiye bu Türk devlet-i muazzamasının daire-i nüfuzuna girmişti. Filhakika bu Türk devleti beşinci asır evâsıtında Maveraünnehir ve Harezm'i ve Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memâliki zabtla hududunu Kaşgar'dan ve Seyhun mecrasından Akdeniz'e ve Bahr-ı Ahmer ve Bahr-ı Umman'a kadar tevsî' etti ve Bağdat'da bulunan hulefâ-yı Abbasiyeyi yed-i ihtiyar u idaresine aldı. Bağdat'da aynı merkezde Melik Şah namında Türk hakimiyetini temsil eden bir zat ile halife namını taşıyan Muktedi Billâh yanyana oturdular ve akraba oldular. Bu vaziyeti ve bu manzarayı biraz tahlil etmek isterim.

Türk hakanı -ki muazzam bir Türk devletinin hakimiyet ve saltanatını temsil ediyor-, yanında bir hilafet makamının ayrıca mahfuziyetine bir beis görmüyor. Eğer böyle bir mahzur görseydi zaten yed-i idaresine aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfât ve salâhiyâtı kendi makamında memzûc bulundurmak mümkün idi. Hazreti Selim'in takriben beş asır sonra yaptığını eğer isteseydi, Melik Şah daha o zaman Bağdat'da yapmış olurdu. Müşarun ileyhin belki yalnız düşündüğü bir şey var idiyse o da, Türkiya Selçuk Devleti'ne daha sadık ve makam-ı hilafete elyak diğer birinin halife Muktedi Billâh'a halef olmasını temin idi. Filhakika Muktedi Billâh'ın veliahdı olan oğlunu azl ve onun yerine kendi torununu ikâme için halifeyi tazyik etti. Melik Şah ölmeseydi bu böyle olacaktı.

Şimdi efendiler, makam-ı hilafet mahfuz olarak onun yanında hakimiyet ve saltanat-ı milliye makamı -ki Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir- elbette yanyana durur ve elbette Melik Şah'ın makamı karşısında aciz ve naçiz bir makam sahibi olmaktan daha âlî bir tarzda bulunur; çünkü bugünkü Türkiya Devleti'ni temsil eden Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiya halkı, bütün kuvâsıyla o makam-ı hilafetin istinadgâhı olmağı doğrudan doğruya yalnız vicdanî ve dinî bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor.

Mütalaât-ı tarihiye silsilesi üzerinde birkaç adım daha beraber atalım: Ve bu adımlarımız bizi bugünkü şekl-i idaremizin ne kadar tabiî, ne kadar

zarurî ve Türkiya için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar nâfi' ve musîb olduğu neticesine isâl edecektir.

Efendiler! Ortaasya'da devlet üstüne devlet teşkil etmiş olan Türkler, daha garbda İran Selçukîleri ve Anadolu'da da Rum Selçukîleri namı altında pek muazzam ve pek mütemeddin devletler teşkil etmişlerdir.

Konya'da merkez-i hükümetlerini tesis etmiş olan Rum Selçukîleri, malum-ı âlîleri [olduğu] üzre 699 senesine kadar muhafaza-i mevcudiyet eyliyorlar. Maruf İslâm Türk devletleri icra-yı faaliyet ederken Cengiz Han namındaki cihangir Karakurum'dan çıkarak 559 senesinde hudutlarını Çin Denizi'ne, Bahr-i Baltık'a, Bahr-i Siyah'a kadar tevsî' eyliyor, Cengiz'in torunu Hülagu idi ki 656 sene-i hicriyesinde Bağdat'ı zabt ederek halife-i Abbasî Mu'tasım'ı idam ediyor ve bu suretle dünya yüzünde fiilen hilafete hâtime veriyor.

İrtihal-i Fahr-i âlemden sonra birinci halife-i Resul Ebubekir ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona teveccüh eylemişti. İkinci halife Hazreti Ömer, hey'ât-ı ictimaiyedeki temevvücâtın gayr-i kâbil-i tevkîf olduğu kanaatini hayatında yakînen idrak ederek muzdaribü'r-ruh olarak vefat etti. Hazreti Osman'a gelince, mukadder olan tehâcümât içinde kanını Kitabullah'a akıtarak terk-i dünya eyledi. Hazreti Ali, hilafeti uhdesinde takarrur ettirememek ve ehl-i beyt-i Resul'ün hukukunu muhafaza edememek bedbahtîsiyle giryân oldu.

Emevîler doksan seneden fazla hilafeti muhafaza edemediler. En nihayet nüfuz-ı hilafeti Bağdat surlarına kasra mecbur olan Abbasiye halifelerinin sonuncusu Mu'tasım'ı evlad u iyaliyle ve sekiz yüz bin kişi Bağdat ahalisiyle beraber Hülagu'ya kurban verdiler. Hulefâ-yı Abbasiyenin zaafını görmekle "hâlife-i Resulullah" ve "emirü'l-müminîn" ünvanlarını almış olan ve nüfuz-ı hilafetleri el-Hamra Sarayı'nın kapısından çıkamamağa mahkum kalan Endülüs'deki halifelerin de beşinci asr-ı hicrî ibtidâsındaki akıbet-i fecîası malumdur. Bağdat'da Hülagu'nun ihdâs eylediği vaka-i mühimme neticesinde kürre-i zemin üzerinde halife ve makam-ı hilafet ma'dûm bir hale getiriliyor. Bundan üç sene sonra, yani 659 tarih-i hicrîsinde idi ki hulefâ-yı Abbasiye neslinden el-Müstansır Billâh isminde bir zat Hülagu'dan kurtulup Mısır hükümetine iltica etti ve bu zat Mısır meliki tarafından halife tanındı. Bundan sonra on yedi zât halife ünvanını hâiz olarak ve fakat hiçbir salâhiyeti, hiçbir tesir ve nüfuzu olmayarak doğrudan doğruya Mısır hükümetinin himayesinde yekdiğerini istihlâf ile imrâr-ı hayat eylemiştir.

Selçukî Devleti'nin idaresinde teşettüt-i umumi hâsıl olması üzerine Türkler 699 tarih-i hicrîsinde Selçuk Devleti yerine Osmanlı Devleti'ni ih-

yâen tesis eylediler. Bu devletin ulularından Yavuz hazretleri 924 tarih-i hicrîsinde Mısır'ı zabt eylediği zaman orada idam eylediği Mısır hükümdarlarından başka ünvanı "halife" [27] olan bir zât buldu. "Halife" sıfatının böyle bir şahs-ı aciz tarafından kullanılması âlem-i İslâm için şeyn olduğuna şüphe etmediğinden o sıfatı Türkiya Devleti'nin kuvâsına istinad ettirerek ihya ve i'lâ eylemek üzre aldı.

Efendiler! Osmanlı Devleti -ki 699'da teessüs etmişti- hilâfeti aldığı 924 tarihinden ancak elli sene sonrasına kadar tarih-i cihanda devr-i i'tilâ denilen ve muvaffakiyât-ı mütevâliye [ve azîme] ile mâlî olan takriben üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra efendiler, inhitat başlıyor. Devr-i inhitatın her safhası Türkiya Devleti'nin hudutlarını biraz daha darlaştırıyor. Türk milletinin maddî ve mânevî kuvvetlerini biraz daha fazla taksîr ediyor. Devletin istiklâlini darbeliyor, arazi, servet, nüfus ve haysiyet-i millet azamî bir süratle mahv u tebâh oluyor. [Nihayet Âl-i Osman'ın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahidüddin'in devr-i saltanatında Türk milleti en derin hufre-i esaretin önüne getiriliyor.

Binlerce senelerden beri istiklâl mefhumunun timsâl-i aslı olan Türk milleti bir tekme ile bu hufrenin içine yuvarlanmak isteniyor... fakat bu tekmeyi [v]urdurmak için bir hâin, bî-şuur, bî-idrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki kanunen idamı lâzım gelenlerin bile ipini çekmek için kalb ü vicdanı, ulviyet-i insaniyeden mücerred bir mahluk aranır, idam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır; o, kim olabilirdi?! Türkiye Devleti'nin istiklâline hâtime veren, Türkiya halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek istidâdında kim olabilirdi?

(Vahidüddin, Vahidüddin sadaları, gürültüler).

Paşa hazretleri (devamla): Maa't-teessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahidüddin... (Allah kahretsin sadaları). Vahidüddin bu hareket-i denaet-şikârânesiyle yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı. Vahidüddin bu hareketle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekl-i idarenin indirâsını zarurî kıldı. Fakat efendiler, millet hiçbir vakit bu hareket-i hıyanet-kârânenin kurbanı olmağa razı olamazdı. Çünkü millet, icab-ı teamül olarak başında bulunanların mahiyet-i hareketini sühûletle idrak edecek rüşd ve kabiliyette idi].[2] Millet, tarihin vuzu-

•••••

2 Köşeli parantez içindeki Vahidüddin aleyhtarı yaklaşık 3 paragraflık bu kısım kitap neşrinde olmayıp *Nutuk*'taki neşirde bulunmaktadır. [İ.K.].

hundan asırlardan beri düçâr olduğu felaketlerin esbabını bir anda hülasa edebilecek hassasiyet ve intibahda idi.

Millet, şahısların hırs-ı saltanat, hırs-ı tahakküm, hırs-ı istilâdan başlayarak temin-i menfaat u rahat ve tevsî'-i sefâhet ü rezalet, ibzâl-i israfât gibi hasîs maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netâyic-i elîmesini derhal hülasa edebilecek rüşd ü kemâlde idi.

Artık milletin en makul ve en meşru ve en insanî salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Ve tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisât ile tecrübe eyleyen Türk milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam u sıfatına bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftûr olduğu kabiliyet ve kudretle ahz-ı mevki etti. (Şiddetli alkışlar).

Millet, mukadderâtını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, bütün efrâdı tarafından müntehab vekillerden terekküb eden bir meclis-i âlîde temsil etti. İşte o meclis, meclis-i âlînizdir, Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir ve bu makam-ı hakimiyetin hükümetine, Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyet-i hükümet yoktur ve olamaz.

Kendine sıfat-ı hilafeti izafe eden bu mevki-i şahsî münhedim olunca makam-ı hilafet ne olacaktır suali vârid-i hatır olur!

Efendiler, hulefâ-yı Abbasiye devrinde Bağdat'da ve ondan sonra Mısır'da hilafet makamının asırlarca müddet saltanat makamıyla yanyana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hakimiyet makamıyla makam-ı hilafetin yanyana bulunabilmesi en tabiî halâttandır. Şu farkla ki Bağdat'da ve Mısır'ın saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiya'da o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Makam-ı hilafette dahi Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi bî-kudret veya mülteci bir şahs-ı aciz değil, istinadgâhı Türkiya Devleti olan bir şahs-ı âlî oturacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiya halkı asrî bir devlet-i mütemeddine halinde hergün daha rasîn olacak, hergün daha mesud ve müreffeh olacak, hergün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhâsın hıyaneti tehlikesine kendisini maruz bulundurmayacak, diğer taraftan makam-ı hilafette bütün âlem-i İslâmın ruh u vicdanının ve imanının nokta-i râbıtası, kulûb-ı İslamiyânın bâdi-i inşirâhı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

Efendiler! Türkiya Devleti'nin, Türkiya Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti mefhumlarının millet ve memleket için ne kadar kuvvet u feyz ve

halâs u saadet vaad ettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik tecârib-i fiiliye ve bunun semerât-ı mesudesi kâfi fikr ü kanaat verebilir itikadındayım. Bundan sonra makam-ı hilafetin dahi Türkiya Devleti için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar menfaatkâr [feyz-bâr] olacağını da istikbal bütün vuzuhuyla gösterecektir. (İnşaallah sadaları).

Türk ve İslâm Türkiya Devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. (İnşaallah sadaları).

Bu maruzat ve izahata nihayet vermek için heyet-i âliyenize şunu arz edeyim ki, bütün rüfekâmın mevzu-ı bahs olan meselenin esasında tamamen müttehid ve müttefik olduğunu, büyük bir kanaat-i vicdaniye ve muhakeme-i fikriye ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal milletimizin cidden teşekkürünü mûcib bir haldir ve heyet-i celilenizin nâ-mütenahi takdirât ve tebrikâtı istilzam eden bir hakkıdır.

Deminden mufassal bir takrir okunmuştu. Şimdi okunan bir iki [yeni] takrir daha var. Her üçünün muhteviyâtı arz ettiğim gibi, nıkât-ı esasiyede birdir. Binaenaleyh yapılacak şey, bu üçünü daha sarih ve daha güzel bir tarzda tesbit etmek ve heyet-i celilenizin re'y-i kat'îsine iktirân ettirerek bir an evvel ilân etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere mani olmaktır. (Şiddetli alkışlar).[3]

• • •

Paşa hazretlerinin şiddetle alkışlanan bu nutkundan sonra takrirler tetkik olunarak mezc edilmek üzre Kanun-ı Esasî, Adliye ve Şer'iye encümenlerine havale edilerek ilk celseye hitam verildi.

• • •

Meclis'in kararı üzerine Kanun-ı Esasî, Şer'iye ve Adliye encümenleri derhal müştereken ictimâ ederek takrirler hakkında müzakeratta bulunmuş ve üç saat devam eden bir müzakereden sonra ittifak-ı ârâ ile ittihaz olunan karar Heyet-i Umumiye'ye arz edilmiştir. Heyet-i Umumiye'nin ikinci celsesi reis-i sâni Adnan beyefendinin riyasetinde in'ikad ederek müşterek encümenin âtîdeki mazbatası kıraat olunmuştur:

• • • • • •

3 Mustafa Kemal Paşa'nın bu nutku bazı tashih ve küçük farklılıklarla *Nutuk*'un "Vesikalar" kısmında da neşr edilmiştir; Ankara, 1927, II, 268-276, vesika: 264. Bu neşirde bir kısmını köşeli parantez içinde verdiğimiz farklı kelimeler ve tasarruflar *Nutuk*'taki neşirle bu risâledeki farklılıklara işaret etmektedir. *Nutuk*'un hilafet ve saltanatla ilgili kısımları *Hilafet Risâleleri*'nin 6. cildinde yer alacaktır. [İ.K.].

Hukuk-ı hilafet ve saltanat hakkında Sinop mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve rufekâsıyla Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey ve rufekâsının i'tâ eyledikleri tekâlîf, buna müteallik tekârîr ile Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esasî encümenlerine havale ve tevdi buyurulmuş olmakla müşterek encümenlerin 1.11.[13]38 tarihli ictimâda mûmâ ileyh Rıza Nur Bey'in teklifinin istinad eylediği esbâb zeylen [30] neşr u ilân olunmak üzre Heyet-i Umumiye'ye arzına müttefikan karar verildi.

Rağıb (Kütahya), kâtip Hamid (Biga), mazbata muharriri Yunus Nadi, reis Müfid (Kırşehir), Ali Sami (İçel), Mehmed Şükrü (Adliye'den, Karahisar-ı sahib), Hamdi (Adliye'den, Diyarbekir), Tahir (Adliye'den, İsparta), Ali Sururi (Karahisar-ı şarkî), Veliyyüddin (Burdur), Sabit (Kayseri), Rifat (Konya), Celal Nuri (Gelibolu), İsmail Şükrü (Karahisar), Doktor Tevfik Rüşdü (Menteşe), Mehmed Hasib (Maraş), Mustafa (Karahisar-ı sahib), Emin (Canik), Atıf (Ankara), Mustafa (Ankara), Hasan (Denizli), Behcet (Kangırı), Mehmed Nusret (Erzurum).

Müttefikan kabul edildi, 1.11.[13]38 Kâtip Kayseri mebusu Atıf

Müşterek encümenin mazbatası ve Heyet-i Umumiye'nin kabulüne arz eylediği mevâdd-ı mukarrerât -ki dün gece aynen neşr u tebliğ edilmiştir- kıraat olunduktan sonra Mustafa Kemal Paşa hazretleri söz alarak tesbit olunan nıkât-ı esasiye üzerinde kanaatlerin temerküz ettiğini ve memleket ve milletin istiklâlini ebediyen mahfuz kılacak olan bu esasâtın Meclis-i âlîce müttefikan kabul edileceği ümidinde bulunduğunu beyan etti. "Re'ye re'ye" sesleri arasında Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey âtîdeki nutku îrad eyledi:

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Efendiler! Türkiya milleti bundan üç sene mukaddem akd ettiği ilk celsesiyle bu kararını vermiştir. Fakat bizim bu kararımızı anlamak istemeyen insanlara ve milletlere bir daha hitap ediyoruz. Diyoruz ki: Efendiler! Türk milleti hukukunu bilfiil idare etmek için tuğyan etmiş, karşısında şahsî hiçbir kudret görmüyor. Bizim kanunlarımızı inkâr edenler, işte, o kanunlar üzerinde binlerce insan kurban verdi. İşte bu hakimiyet uğrunda üç sene felâketten felâkete atıldık. Nihayet saadete kavuştuk. Bizi bu saadete eriştiren kanunlar uğuruna bundan sonra da icab ederse yine aynı fedakârlığı ihtiyar edeceğiz. (bravo sadaları). Biz koyun sürüsü değiliz. Biz çobanların taksimatı gibi memleketimizi taksim ettirmeye, iradelerle insanları öteye beriye iradesiz sürüklemeye nihayet verdik. Harbi de bu dimağ yapacak, sulhu da bu dimağ yapacak, ipi de bu dimağ çekecektir. (Bravo sadaları). Binaenaleyh yeni bir şey yapmıyoruz.

Efendiler! Üç seneden beri yaptığımız kanunları bir daha ilân ediyoruz. İkinci bir şık olarak makam-ı muallâ-yı hilafet -ki o makam uğrunda tarihi açarsanız, tarih kitaplarını, belki birkaç bin defa Türk evladı şehit olmuştur, kurban olmuştur- onlardan hasıl olan kan deryasının ortasında bir taht kalmıştır. İşte, biz ona "makam-ı hilafet" diyoruz. Bu, Türk milletinin hakkıdır. Ve İslâm alemdarı olan bizler İslâm kardaşlarımıza diyoruz ki; vahdet-i İslâmiyeyi etrafında toplayan bir akîde vardır. Bu vahdet etrafında toplanan bir de Kitab'ın icabâtının hâmisi olarak millet kendisini tanıyor. Mümessil olarak göstermek için bir âdem gösteriyor. Projektör olarak bir âdem gösteriyor ve ona muhterem insan diyorlar. O ne vakit muhterem olur, o vakit –ki heyet-i muhteremenizin kararıyla- mümessil olan insanların dimağında melce bulur.

Efendiler! Hak bizimdir. Beyannamemizde harben mücadele ettik. Bu harbimizi ihlâl etmek mahiyetinde olarak sulha kavuşmamıza engel olmak isteyen öteden beri sarayın sefahetinden mütena'im olan insanlar bir türlü bu tasallutlarından ayrılmak istemiyorlar.

Efendiler! Bu millet artık yüz, iki yüz, üç yüz zavallı sefil insan için bu milleti hiçbir kimseye hizmetçi edemez. (Bravo sesleri). İrade ile âdem beslemeye vaktimiz yok, hizmet ile âdem besleriz. (Bravo sesleri). İşte o âdemlerdir ki geçinmekten acizdirler ve zevklerinden ayrılamıyorlar. Onun için ne yapsınlar? Aciz tanıdıkları, birkaç asır beyhude çalıştırdıkları insanları çalıştırmak istiyorlar. Hayır, efendiler, hayır! Veda bundan sonra sana...

Mehmed Şükrü Bey (Karahisar): Ebediyen.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum), devam ile: Yani tesbit edilen mevâdd, bendeniz de arz ediyorum, Paşa hazretlerinin buyurdukları gibi yeni bir şey değildir. Malumu ilâmdır. Bir daha beşeriyet duysun ki Türk milleti- zencirini kırmıştır. (Alkışlar, re'ye sesleri).

Hüseyin Avni Bey'in şiddetle alkışlanan nutkunu müteakip müzakere kâfi görülmüş ve encümenin müttefikan ihzar ettiği beyanname mevâddı ittifak-ı ârâ ile ve sürekli alkışlar arasında kabul edilmiştir. Celseye saat 6'da hitam verilmiştir.

KARAR

Ankara, 1 Teşrin-i sânî, Anadolu Ajansı

Türkiya Büyük Millet Meclisi bugün akd eylediği tarihî ictimâın son celsesinde âtîdeki kararı ittifak-ı ârâ ile kabul etmiştir:

Birkaç asırdır saray ve Bâbıâli'nin cehalet ve sefaheti yüzünden devlet azîm felâketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir halde Osmanlı İmparatorluğu'nun müessisi ve sahib-i hakikîsi olan Türk milleti Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan saray ve Bâbıâli aleyhine mücahedeye atılarak Türkiya Büyük Millet Meclisi ve onun hükümet ve ordularını bi't-teşkil haricî düşmanlar, saray ve Babıâli ile fiilen ve müsellehan ve malum müşkilât-ı şedîde ve mahrumiyet-i elîme içinde cidâle girişmiş, bugünkü halas gününe dahil olmuştur.

Türk milleti saray ve Bâbıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hakimiyeti padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icraî ve teşrî'î kuvvetleri onun yed-i kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuk-ı hükümranîyi milletin nefsinde cem eylemiştir. Binaenaleyh o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve millî bir Türkiya Devleti, yine o zamandan beri padişahlık merfû' olup yerine Büyük Millet Meclisi kâim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayr-ı ecnebî kuvvete ve müzaheret-i milliyeye malik olmayıp bir zıll-i zâil halindedir.

Millet, şahsî hükümranlık ve saray halkı ve etrafının sefaheti esası üzerine müesses bir saltanat yerine, asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini mütekeffil bir halk hükümeti idaresi tesis ve

vaz' etmiştir. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşrik-i mesai etmiş olanların el-an hukuk-ı hilafet ve saltanat, hukuk-ı hanedandan bahs eylemelerini görmekle müstağrak-ı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acîb ve hilaf-ı mâ-veka' bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi ber-vech-i âtî mevâddın neşr u ilânına karar vermiştir:

1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı hukuk-ı hakimiyet ve hükümranîsini mümessil-i hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde gayr-ı kâbil-i terk ü tecezzî ve ferağ olmak üzre temsile, bilfiil isti'male ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle Mîsâk-ı Millî hudutları dahilinde Türkiya Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka şekl-i hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiya halkı hakimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addetmiştir.

2. Hilafet, hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup halifeliğe Türkiya Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanının ilmen ve ahlâken erşed ve aslah olanı intihab olunur. Türkiya Devleti makam-ı hilafetin istinadgâhıdır.

1 Teşrin-i sâni [1]338.

İşbu kararın Büyük Millet Meclis-i âlîsince müttefikan ve alkışlarla kabulünü müteakip İcra Vekilleri Heyeti reisi Rauf Beyefendi kürsiye gelerek bu gecenin ve yarın 2 Teşrin-i sâninin bayram addolunmasını teklif etmiştir. Meclis, teklif-i vâkı'ı alkışlarla kabul eylemiş ve belîğ bir dua ile celseye hitam verilmiştir. Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin dün tarihî mukarrerâtı yüz bir pâre top endahtı ile ilân edilmiş ve kıta'ât-ı askeriye fenar alaylarıyla ve mûsikîleriyle tezahürat-ı tes'îdiyeye başlamıştır. Tezahürat devam ediyor. Herkes büyük bir sevinç içinde yekdiğerini tebrik eylemektedir.

Not: Bu risâlede yer alan iki metin müstakil iki neşre de konu olmuştur: 1. *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrin-i sâni [1]338 Tarihinde Mün'akid 130. İctimaının Birinci Celsesinde Neşr u İlânı Müttefikan Kabul Edilen Karar Sureti*, Ankara, 1338, 4 s.; 2. *Hilafet ve Saltanat Meselesi Hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Nutukları*, Ankara, TBMM Matbaası, 1338-1341, 24 s. [İ.K.].

EK 1

SULTAN VAHİDEDDİN'İN HALİFELİKTEN HAL'İ VE ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİNE DAİR TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI

18 TEŞRİN-İ SÂNÎ 1338 CUMARTESİ / DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ CELSE

REİS: REİS-İ SÂNİ DR. ADNAN BEYEFENDİ

Reis: Efendim, mevzu üzerinde söz Heyet-i Vekile reisi Hüseyin Rauf Efendi'nin. Buyurun efendim.

Hüseyin Rauf Bey (Heyet-i Vekile reisi, Sivas): Efendim, 17.11.1338 tarihli İstanbul'dan Refet Paşa'dan bir telgraf aldık. Onu okuyorum:

İcra Vekilleri Heyeti reisi Rauf Beyefendi hazretlerine

Vahidüddin Efendi bu gece Saray'dan gaybûbet eylemiştir. İstanbul kumandanı ve polisi müdürünü tahkikat ve tedâbir-i lazime ittihazı için Saray'a gönderdim. Alacağım malumatı ayrıca arz ederim. Vahidüddin, ağleb-i ihtimal başmabeyincisi ve birkaç mukarrebîni ile beraber ve İngilizlerin delâleti ile gaybûbet eylemiştir. Emanât-ı mukaddesenin İngilizler tarafından herhangi bir suretle alınması ihtimaline karşı dairedeki muhafaza tertibat-ı hâzırasını hiç bozmaksızın emanâtı emin bir yere kaldırtacağım. Vahidüddin'in firarına ve harekât-ı muhtemelesine karşı esasen kendisinin mahlû' olduğunu derhal ilân

sureti ile mücadeleye başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu babda irade-i sâmîlerine makine başında muntazırım.

Refet

Bunu müteakip 17.11.1338 tarihli diğer bir telgrafnamesinde diyor ki:

Heyet-i Vekile riyasetine

Harrington'dan şimdi aldığım mektubun ve melfûf beyannamenin suretini ber-vech-i zîr arz ediyorum. Beyannamenin ajanslar vasıtası ile Avrupa'ya da tebliğ edilmiş olduğunu bi't-tedkik anladığımı da arz ederim.

Mektup suretidir: Bir suretini leffettiğim resmi beyannamede söylendiği vechile Zat-ı Şahane, kendisini İngiltere'nin zîr-i himayesine vaz ederek bir İngiliz sefine-i harbiyesi ile İstanbul'dan müfarakat etmiştir. Birçok elfâz-ı ihtiramiye. 17.11.1922.

Beyanname

Resmen beyan olunur ki: Zat-ı Şahane, vaziyet-i hâzıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden bütün İslâmların halifesi sıfatı ile İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zat-ı Şahane'nin arzusu bu sabah ifa olunmuştur. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkumandanı General Sir Charles Harrington, Zat-ı Şahane'yi almağa giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şahane vapurda, Bahr-i sefid filosu umum kumandanı Amiral Sir De Brook tarafından istikbal edilmiştir. İngiltere fevkalâde komiser vekili Sir Nevil Henderson, Zat-ı Şahane'yi sefinede ziyaret ederek; Kral Beşinci Georg'a bildirilmek üzere arzularını sormuştur. Beraber gidenler şunlardır: Serkârîn Ömer Yaver Paşa, Hadaka kumandanı kaymakam Zeki Bey, esvapçıbaşı Küçük İbrahim Bey, berberbaşı Mahmut Bey, seccadecibaşı İbrahim Bey, musahib-i sâni Mazhar Ağa, musahib-i sâlis Hayrettin Ağa, sertabip Reşat Paşa, Vahidüddin oğlu Ertuğrul Efendi.

(Allah kahretsin sadaları. 'Reis Bey, alenîde okunsun' sadaları).

[**Hüseyin Rauf Bey**]: Efendim vaktin geç olmasına rağmen müstaceliyet-i meselenin icab ettirdiği vaziyete rağmen âtîdeki cevabı yazdık:

Refet Paşa hazretlerine

1. Vahidüddin Efendi, Meclis'ce usulü dairesinde henüz hal' edilmiş değildir. Eğer mûma ileyh hakkında cereyan etmiş muamelat netice-i tabiiyesi olmak üzre mahlû' addedilseydi yerine diğerinin intihabı icab ederdi. Binaenaleyh firarı üzerine taraf-ı âlînizden mahlû' olduğunu derhal ilân etmek doğru değildir. Bu mesele ancak Meclis tarafından hall ve tesbit edildikten sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı ne suretle tertip ettiklerini ve evvelce vukû bulan iş'âr üzerine taht-ı muhafazada bulundurulması için alınan tedâbire ne suretle tecavüz eylediklerini bildiriniz. Mücadeleye, efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi tenvîre medâr olacak kuvvetli bir surette başlamak için Meclis'in kararına istinat etmek muvafık olur.

2. Emanâtı [Emanât-ı mukaddeseyi] muhafaza etmek mühimdir. İngilizler emanâtı ancak silah istimal ederek ve kan dökerek almalıdırlar. Bu hususta icab edenlere bu nokta-i nazardan evâmir-i katiye verilmelidir. Nakl-i mahal ile tarafımızdan [mesele] ihdasına sebebiyet verilmek caiz değildir. Henüz düvel-i itilâfiye kontrolü mevcut iken emanâtı esna-yı nakilde müdahale etmek suretiyle ele geçirmeleri ba'îdü'l-ihtimal değildir.

3. Meclis'ce intihab olunacak halife malum değildir. Ancak intihab keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atf-ı ehemmiyet ettiğimiz nokta Meclis'in intihab ettiği halifenin dahi padişahlık davasına kalkması, bu hususta İngilizler ve diğer müttefik devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh intihab olunacak zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak, bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak muvafık-ı ihtiyattır. Ben, tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsî olarak Abdülmecit Efendi'nin hissiyat ve temayülâtının şimdiden anlaşılarak bizi tenvîr etmenizi muvafık buluyorum. Bu noktada anlaşılmadıkça intihab teahhur eder. Bu hususun bu geceden temini çaresi aranılmalıdır.

[**Hüseyin Rauf Bey**]: Efendim, bu noktada biraz malumat vermek lüzumunu hissediyorum. Efendim, Vahidüddin Efendi başmabeyincisini Refet Paşa'ya göndermiştir. Bir-iki gün evvel demiştir ki; Mustafa Kemal Paşa ile muhavere etmek istiyorum. Bir emin adam memur etsin. Bunun için ben açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım yoksa siz mi cevap verirsiniz diyormuş. Bu haber buraya geldi. Tezekkür ettik. Bu oyunlara karşı bir ihtiyat-ı mahsus olmak üzre dedik ki: Evvelemirde bu arzusunu tahrirî bir şey ile yazsın, ondan sonra bu me-

sele üzerinde görüşebiliriz. Bunun üzerine derhal kabul ile filan memurumuzu sevk ve idare edin denildi. Bunun üzerine Refet Paşa'dan cevap gelmemişti. Bu fikra ile onu soruyoruz. Vahidüddin ile görüşen adam diye okundu. [Rauf Bey'in ara açıklaması bitti].

4. Vahidüddin Efendi benim memur edeceğim zatla görüşmek hakkındaki müracaatına verdiğimiz cevap üzerine hiçbir muamele cereyan etmedi mi? Vaziyetin tahlili için bunu da bildirmek lazımdır.

5. Bâlâdaki mevâddın ihtiva eylediği nokta-i nazarlara göre tedbiriniz ile yeni malumatınızı yarın 18.11.1338 öğleye kadar bildirmeniz mühimdir. Çünkü mesele Meclis'te mevzubahis olunca derhal intâc edebilmek için buna ihtiyaç vardır.

6. Bu cevabımda Rauf Bey ile mutabıkız. Henüz keyfiyet Heyet-i Vekile'ce malum değildir.

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

Efendim, geçen vakitte böyle bir talimat verdik. Heyet-i Vekile'yi teşkil eden zevat ile bugün aynı zemin üzerinde görüştük. Refet Paşa'dan gelen telgraf devam ediyor. Okundu.

Yine 17/18 tarihli telgraf devam ediyor; "Abdülmecit ile görüştüğüne dair".

Heyet-i Vekile reisi Rauf Bey'e

Şimdi Abdülmecit Efendi ile görüştüm. Şahsî bir mahiyeti olan bu mükâlematta, Ankara'da ittihaz edilen mukarrerâtı tasvip ettiklerini ifade eyleyen kendilerinin bana hitaben bizzat yazdıkları bir mektubun suretini aynen ber-vech-i âtî arz ediyorum:

Suret

İstanbul TBMM hükümeti fevkalâde memuru Refet Paşa hazretlerine

Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum.

27 Rebiülevvel 1341
Refet

(İmza Abdülmecit olacak, çıkmamış, gene Refet Paşa'dan...)

Bir mebus bey: Efendim, Abdülmecit bir unvan yazıyor mu imzasında?

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Hayır, ihmal edilmiş olacaktır, imza.

Şevket Bey (Beyazıt): İmza kimindir, lütfen okunsun.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Rauf Beyefendi, ben de ehemmiyet verdim bu noktaya. İmzası nedir diye sordum. Refet Paşa'dan gelen telgraf okundu. Bundan evvelki maruzatımda diye.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal hazretlerine ve İcra Vekilleri Heyeti reisi Rauf Beyefendi'ye

Bundan evvelki maruzatımda Vahidüddin Efendi'nin keyfiyet-i halinin Meclis tarafından ilânını, bu suretle mücadeleye başlamaklığımızı ve fakat bu hususun tesrî'ini arz etmek istemiştim. Yarın için neşr olunacak sabah gazeteleri üç seneden beri malum olan harekâtiyle kendi kendini memlekette [ve] bu âlem-i İslâm nazarında hal' etmiş telakki olunan Vahidüddin emsâli diğer memleket halkları gibi aynı tarz ve aynı vasıta ile firar etmiş olduğunu ve bilhassa bu tarz ve vasıta-i firarının âlem-i İslâmın kendi hakkında vermiş olduğu hükmün doğruluğunu bir kerre daha tasdik ve teyit eylediğini birkaç satırla yazmak suretiyle iktifa edecektir. Burada ittihaz edilecek iki yol vardır: Birisi Vahidüddin'in üç seneden beri devam eden ihaneti sebebiyle esasen makam-ı hilafeti münhal telakki etmek ve Vahidüddin'i şimdiye kadar orada 'zıllullah' vaziyette oturmuş göstermek ve zaten son Cuma selâmlığında namaz kıldığı camide hutbede kendi ismini okutmamak suretiyle bunun kendi tarafından dahi tasdik edilmiş olduğunu iddia etmek. İkinci tarz, son güne kadar makam-ı hilafette bulundurulduğu halde firar ve düşmana iltica suretiyle hilafete ihanette bulunduğunu iddia etmek. İngilizler Vahidüddin'e halife oyunu oynatmak isterlerse bu ikinci şık kendi hesaplarına belki daha muvafık gelebilir. Fakat İngilizlerin dahi Vahidüddin ile âlem-i İslâm üzerine bir oyun oynamaya muvaffak olamayacaklarını bildiklerini ve bu son vaziyetin daha ziyade şerik-i cürümlerini kurtarmak maksadıyla yapılmış olduğunu zannetmek istiyorum. General Pelle de bu fikirdedir. Yalnız İngiliz tebliğindeki tarz-ı ifade calib-i dikkattir. Gazetelere talimat vermek için bu iki şıktan hangisini daha muvafık buluyorsunuz? İngilizler Vahidüddin'in kaçırılması için hiçbir cebir istimal etmemişlerdir. Bu büyük Saray'ın her tarafını muhafaza etmek elimizdeki kuvvetle gayr-ı mümkindir. Biz daha ziyade dahildeki arkadaşlarımızın nezareti ile ve hariçte bulundurduğumuz gözcülerle iktifaya mecbur idik. Vahidüddin sabaha karşı Saray'ın Orhaniye Kışlası tarafındaki bir

kapısından çıkmış ve oraya gelen otomobile binmiştir. Emanet [Emanât-ı mukaddese] muhafızlarını takviye ediyorum. Yerlerinde bırakacağım. Bu gece Mecit Efendi ile görüşeceğim. Vahidüddin'in müracaatına verilen cevabı Çarşamba günü Yaver Paşa'ya tebliğ ettim. Perşembe günü yaver Fahri Bey vasıtasıyla tetkik ettim. Cuma sabahı da firar etti.

İmza
Refet

İcra Vekilleri Heyeti reisi Rauf Beyefendi'ye

Bu gece General Pelle ile Vahidüddin'in firarı hakkında görüştüm. İngiliz müsteşarı geminin hareketinden sonra nezdine gelerek firardan malumat vermiş ve Vahidüddin'in Türkler tarafından bırakılmasını düvel-i mü'telife için sıkıntılı bir vaziyet ihdas edeceğinden bu suretle harekete mecbur kaldıklarını söylemiş. General Pelle bu firarda İngilizlerin hilafet oyunu oynamak isteyeceklerini zannetmemekte ve buna ehemmiyet vermemektedir.

Refet

Bu telgraf 17/18'de çekilmişti. Efendim, bu malumat üzerine bu sabah Heyet-i Vekile'yi teşkil eden arkadaşlarımızı topladık ve hafî olarak tedkik ettik. Müzakeremizin neticesi olarak heyet-i âliyenize arz edeceğim nikât kısadır. Bittabi ittihaz olunacak karar müzakere neticesinde tesbit edilecektir. Evvelemirde halife makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malum olan bir hiyaneti vardır; Sevr Muahedesi'ni tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiş olmasıdır. Bu sefer gene halife ismini takınarak İslâmın en kavî ve şerîr ve şenî düşmanı olan İngilizlere halife unvanıyle müracaat ederek kendisini bütün âlem-i İslâma ihanet etmesi tarzında bir şekilde kabul edilebilir. Şu halde bu insan suretinde görünen, Türkiyemiz için, necip milletimiz için ve âlem-i İslâm için mühlik zehirli bir yılan olan, bu suretle mündefi' olması üzerine münhal kalan emanet-i İslâmiyeye bir zatın intihabının zaruri olduğu merkezindedir.

Efendiler, malum-ı âliniz asırlardan beri necip milletimiz alemdâr-ı İslâm olarak makam-ı hilafeti sinesinde her türlü tehâcüme, mehâlike karşı muhafaza etmiş ve bununla bi-hakkın iftihar edebilecek bir milettir. Böyle hıyanetler, suikastlar avn-i Hak'la hiçbir vechile müessir olmayacaktır. Bu itibarla her şeyden evvel münhal kalan bu mevkii bir halife intihabı suretiyle inhilâlden kurtarmak zarureti lüzumunu heyet-i âliye-

nize arz ediyorum. Bu müzâkere esnasında rüfekâmdan bazı zevât halifenin intihabı meselesinde nokta-i nazar arz edeceklerdir. Ekseriyetin fikri derhal intihabın icrası olduğunu arz ediyorum. Ekalliyette kalan arkadaşlarımızdan bazıları intihabın icrasıyla halifenin Anadolu'ya gelmesidir. ("En doğrusu budur" sadaları. Olamaz sesleri). Tabii bu arkadaşlarımız söz sırasında nokta-i nazarlarını arz edecektir. Fakat bendeniz her şeyden evvel ekseriyetin nokta-i nazarını arz etmiş olmak için her şeyden evvel bir halife intihabının en kısa bir zamanda icrası ve bu zatın bu zamanda İstanbul'dan çıkmasının şimdiye kadar müdafaa ettiğimiz esasâtı ihlal edememesi nokta-i nazarından, ale'l-husus sulh esnasında İstanbul'dan makam-ı hilafeti başka mahalle nakl etmek keyfiyetini mahzurlu gördüm. Bu itibarla İstanbul'da kalması cihetini ekseriyetle iltizam ettik. Diğer arkadaşlarımızdan bazıları da gene mühim nikât serdiyle Anadolu'ya naklini iltizam buyurdular. Efendim, hülâsa-i malumatımızı mümkin olduğu kadar mâna-yı hakikisiyle ve hulâsa suretiyle heyet-i âlinize arz ettim. Tekrara mecburum ki inhilâlin uzun müddet devamı Şer'iye Vekili arkadaşımızın dahi sarahaten beyan ettiği vechile dahil ve hariçte fitne ve fesadı mûcib olabilir. Bir an evvel temin buyurursanız.

Salahattin Bey (Mersin): Efendim, hükümet ne intihab ediyorsa onu söylesin; onun üzerinde müzakere edelim. Herhalde eşhâs üzerinde söyleyiniz ki onu anlayalım.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Efendim, intihab hakkı Meclis-i âlinindir.

Salahattin Bey (devamla): Efendim, tedkikâtını söylesin.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Müsaade buyurunuz, onu arz edeyim; intihab hakkı heyet-i celilenize aittir. Bir müntehab ibrâzı ile heyet-i âlinize, yani bunu intihab ettik kabul ediniz suretinde. Bendenizin kanaatimi sorarsanız her şeyin ehveni olmak üzre ve her şeyden evvel zemin ve zamana da muvafık Abdülmecit Efendi'nin ("veliaht" sadaları) veliaht sözünü de söylemiyorum, Abdülmecit Efendi'nin intihabıyla ve hatta bugün müttefikan intihabı ile birçok mehâzirin mündefi' olacağı kanaatindeyim efendim.

Ali Vefa Bey (Antalya): Heyet-i Vekile'de ekalliyette kalan arkadaşlarımızın mühim bir nokta zikrettiklerinden bahs buyur[d]unuz. Bu nedir, anlayalım efendim.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): İfademde zannediyorum ki söyledim. Arkadaşlarım kendi nokta-i nazarlarını izah ederler diye tafsilen arz etmedim. Nokta-i nazarları halife İstanbul'da kalırsa tekrar İngiliz tesirâtına ve sâireye kapılır. Esarettedir, caiz değildir mütalaasında bulundu-

lar. Ekalliyette kalan arkadaşlarımın mütalaaları hemen bu esas etrafındadır.

Tevfik Efendi (Kangırı): Bizde böyle hilafetler iskât edildiği vakit, inhilâl edeceği vakit makam-ı Meşihat'ın bir fetvası ile hilâfetin nez'i lazımdır. Acaba bizim Şer'iye Vekâleti'nden hilafetin Vahidüddin Efendi'den nez'i hakkında bir fetva alınmış mıdır? Alınmamış ise Meclis-i âli o fetvayı da kendi kendisine vermiştir. Bir kâfiri veli ittihaz eden bir adam mümine halife olamaz. Mahlû'dur. Bu fetva bir kerre peşinen alınmalıdır. Alındıktan sonra evvelâ hal', sonra intihab yapılmalıdır.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Şer'iye Vekili efendi hazretleri, heyetimizin müzakerâtında müşterek idi ve ekseriyetin fikrine müşterek idi. Kendileri bir halifenin intihabı lüzumunu ifade etmiş olduklarından hal'i lüzumunu tabiatiyle ifade etmiş oldular. Tabii size cevap verecektir efendim.

Tevfik Bey (devamla): Heyet-i Vekile'nin yaptığı iş kâfi değildir. Fetva yazılıp ilân olunmalıdır.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Efendim, lazım gelen cevabı verecekler ve sizi tatmin edeceklerdir.

Reis: Efendim, Şer'iye Vekili'ni dinleyelim.

[Mehmed] Vehbi Efendi (Şer'iye Vekili, Konya): Efendim, müsaade buyurun. Ahvâli tafsil edecek değilim. Bugün halife makamında olan bir adam ecnebi bir düşman himayesine iltica ederek fiilen hilafetten feragat etmiştir. ("Elbette" sesleri). Binaenaleyh ikinci bir halifenin intihabı müslimîn üzerine vaciptir ve müslimînin de hall ü akdine bugün memur olan Meclis-i âlinizdir. Binaenaleyh beyne'l-müslimîn fitne ve fesada bâis olmasın için her şeyden evvel bunu intihab etmeli. Ondan sonra şerâiti ne idi veyahut onun hakkı ne idi, milletin hakkı ne idi, efendiler bunlar ikinci meseledir. Şimdi rica ederim İstanbul'u düşünelim, Anadolu'yu düşünelim, bütün âlem-i İslâmı düşünelim. Hep âlem-i İslâm gözünü bu Meclis'e dikmiş bakıyor. Ne yaptılar ve ne yapacaklar? Şimdi bir fetva isteniyor. Bu da haklıdır ve doğru bir meseledir. Öteden beri an'anâtımız da budur. Kâtip efendi okusun. (Alkışlar)

Necati Efendi (Lazistan): Şer'iye Vekili efendi kendileri okusun.

Mustafa Kemal Paşa hazretleri (Ankara): Bugün yaptığınız bu kanun yarın bir teamül olacaktır. Binaenaleyh makam-ı iftâ makam-ı âlînizdir. Bu o makamdan okunur.

Reis: Efendim, bendeniz de buradan okutacaktım. Efendim bunu kendileri okumak lazım gelmiyor. Kendileri dediler ki kâtip efendi tarafından okunsun. (Fetva okundu).

Tevfik Efendi (Kangırı): Efendiler, bu fetva-yı şerif gayet güzel yazılmıştır. Vâkı'a da mutabıktır. Şu kadar var ki hal' edilmiştir, sarahaten hal' edilmiştir. Bu suretle makam-ı hilafet iki suret olacaktır. Mahlû'dur, bu surette diye başlayacak, emirü'l-müminînin veyahut halifenin [hal'i] bütün müslüman üzerine vacip midir? el-Cevap: Vaciptir diye iki suretle yapılacaktır. Fetvada hal'ine sarahaten bir şey yoktur. ("Doğru" sadaları, gürültüler).

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Zannederim ki şimdi söylenecek bir şey yok ve söylenecekler söylendi. Yani dâ'îniz diyecektim ki şimdi bu adam kaçmış, tabii birçok mesâvîsi var. Kendisi münhali'dir. Pekalâ bütün müslümanları intizardan kurtarmak ve birtakım teşevvüşâttan kurtarmak, belki sû-i niyyet varsa onların önüne set çekmek için fi'l-hal birisini intihab edip ona biat etmekliğimiz lazımdır diyeceğiz. O lazımdır. Şimdi Heyet-i Vekile'de de anlaşıldı ki cüz'î ihtilaf dersem ("hal' hususunda" sadaları) yok. Şimdi geldik intihaba. İntihab edeceğiz. Bu intihab edeceğimiz zatı buraya getirelim yahut Bursa'ya getirelim yani esaretten kurtaralım. Yani onları birtakım şeylerden vikâye için herhalde buraya, burada olmazsa Bursa'ya getirip biat etmek.

Operatör Emin Bey (Bursa): Zaten İngilizlerin istediği odur.

Hacı Mustafa Efendi (devamla): Yahut İstanbul'da bulunduğu halde. Eğer İstanbul'da emniyet varsa yani hiçbir vechile taarruz olunmayacağına emniyet ve itimadınız varsa bizzat veya bi'l-vasıta intihabımızı yapar ve bildiririz. Malum ya meselenin bu hale geleceğini geçen gün Paşa hazretlerine de arz etmiştim. Bunun böyle olacağı belli idi. Bunlar bunu böyle edecek ve bu herifi alıp gidecekler ve belki birtakım şeyler çıkaracaklar dedim. Paşa hazretleri orada cevap verdiler ki efkâr-ı umumiyeye karşı buna cesaret edemezler. Maa't-teessüf ettiler. Etseler bile bu adam Hıristiyanlarla teşrik-i mesai ettiğinden ehemmiyeti yoktur. Yani üzerine bir fenalık çıkmaz buyurdular. İnşallah buyurdukları gibi çıkmayacak ve çıkmaz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Müsterih olunuz çıkmayacaktır.

Hacı Mustafa Efendi (devamla): İnşallah. Şimdi evvelemirde dâ'înize sual ederseniz herhalde intihab edeceğimiz zatı buraya getirmeli. ("Hayır" sesleri. "Bravo" sesleri). Şimdi ben ona fetva vermedim, gelsin diye... (Gürültüler, "devam" sesleri). Öyle ise müsaade buyurunuz, şimdi orada kalmasındaki menâfi'i, mehâzîri sayalım. Her iki tarafı da biz bir kerre serd edelim. Yani bu hususta Paşa hazretleri bizi tenvîr etsin. Şimdi orada durunca ne gibi mahzur vardır? Ne gibi menfaat vardır? Buraya gelin-

ce ne gibi mahzur, ne gibi menfaat vardır? Ona göre ekseriyet karar versin. Belki o buraya gelmek cihetini tercih ediyor. O başka mesele. İhtimal ki bu da olmaz. Şimdi geldik fetva meselesine. Bence Hacı Tevfik Efendi'nin buyurduğu gibi gerçi bu firarîyle değil Sevr Muahedesi'ni kabul, zaten bir İslâm [onu] kabul ettikten sonra bunun İslâmiyet ile hilafet ile alakası olamaz. Bunu takdir edersiniz. Vâkıa şimdi söyleyeceğimiz merâsim itibariyledir. Yoksa şurası şer'an şöyle olacak, böyle olacak demeğe lüzum yoktur. Niçin, bunu bir kerre kemâl-i tazim ile bu adam kabul ediyor. Değil halife, bayağı bir adam bunu kabul etmez. Peki sonra onlarla teşrik-i mesai ve sonra bu tarafa asker sevki ve bunlara mümâsil fecâyi, fenalıklar ki tabiatiyle bunlarla bu adam kendinin münhali' olduğuna burhan-ı kâtı', yani evvel delildir. Lâkin merâsim itibariyle şu sıfat ile muttasıf olan bir adam Müslümanlara halife olmağa layık olur mu? El-Cevap: Layık değildir. Yani bu tarzda bu adamın müslimîn üzerine hal'i lazım gelir mi? El-Cevap: Lazım gelir. Bir kerre bunun hal' edilmesi lazımdır. Bu merâsim-i hal' olmadı. Tabii hal' olunduktan sonra tabii nasbu'l-imam mademki ümmetin üzerine lazımdır, binaenaleyh ikinci fıkrası bundan ibarettir. Bu suretle pekalâ denir. Bu, bu kadardır. Daha söyleyeceğim var, iş bitsin olsun. Sonra biraz vezâifte söyleyeceklerim var. Yani Meşrutiyet ilân edildikten sonra saltanatmış, bu emniyet imiş bunu anlamam. Hepsi böyle olmaz. Bundan evvel Sultan Reşad istibdadı ile geldi de ne yaptı, ne yapabildi? ("Herşey[i] yaptı"). Hiçbir şey yapmadı. Yapan hükümettir, hiçbir şey yapmadı. Bunlar vehimdir. Vehime bence itibar yoktur. Bunlar meselâ bizim ref' ettiğimiz tasallutun meselesidir, yoksa hilafet için lazım olan vezâifi gene vereceğiz. Onun zamanı gelince söyleyeceğim.

Reis: Efendim, müsaade buyurunuz. Bazı arkadaşlar fetvanın şekli hakkında...

Salih Efendi (Erzurum): Müsaade buyurun, fetvanın usulü hakkında bir şey arz edeceğim.

Reis: Müsaade buyurunuz efendim, sizden evvel söz alanlar vardır, fetva hakkında arkadaşlardan bazıları söz almışlardır. Şimdi buna arkadaşlar ne derse ona göre hareket ederiz. ("Hâcet yok" sesleri).

Osman Bey (Lazistan): Efendim fetvayı Şer'iye Encümeni'ne havale edelim. Bir iki saat içinde neticeyi Meclis-i âliye bildirsinler, mesele bitsin.

Müfit Efendi (Kırşehir): Efendim, usul-i müzakere hakkında [müsaade] buyurursanız Osman Bey'in teklifini biraz izah edeyim.

Ömer Lütfi Bey (Amasya): Ben usul-i müzakere hakkında daha evvel söz istedim.

Reis: Ömer Lütfi Bey daha evvel söz almıştı, buyurun efendim.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Efendim, şimdi burada bir fetva okundu. Fetva burada "Allahu a'lem bi's-savab" olur mu olur. Fetva budur, üst tarafı istiftâdır. Yazılan istiftâyı bazı arkadaşlar zayıf buldular. Heyet-i celileniz tensip buyurursa vakit kazanmak için bu fetvayı Şer'iye Encümeni'ne gönderelim. Vekil Efendi Fetvahane'den hocalarını toplasın, yeniden istiftâ yapsınlar ve biz de alt tarafını müzakere etmekte olalım. Zaten hal' meselesi olmuştur. Bu vâkidir. Fetva tespit edilirken biz de yeni intihab hakkında burada müzakerâtımıza devam edelim.

Müfit Efendi (Kırşehir): Zannetmeyiniz ki fetva-yı şerife doğrudan doğruya bir Encümen-i Şer'iye'ye havale edilip de orada tedkik edilecek. Yanlış anlaşılmasın, fetva-yı şerife Şer'iye Encümeni'nde tedkik edilmez. Ancak fetvası yazılmış, esbâb-ı hal'i kabul etmiş ve fakat hal' kelimesi girmemiştir. Esbâb-ı hal'i mevcut olursa, hal' kelimesi girmezse bu firar eden adam hilafet vâki olarak gidiyor, o yarın orada halifeyim diyecektir. ("Doğru" sesleri). Halifenin hal'ini mûcib olan esbâbın altına "hal'" kelimesi yazılabilmek için bunun altına yazılmalıdır.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Müfit Efendi hazretleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Şer'iye Vekili'nin fetvası Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Encümeni'ne gitmez buyurdular. Ben de derim ki bu ancak burada tedkik olunur.

Müfit Efendi (Kırşehir): Bendeniz böyle söylemedim. Söz söylemek hakkımdır efendim. Ahkâm-ı şer'iye ve muamelât-ı şer'iyenin hepsi Şer'iye Encümeni'nde hallolunur. Yalnız Şer'iye Vekili Efendi hazretlerinin yazmış olduğu şu fetva noksan görülmüş de bundan dolayı iade edilmiş diye işrâb ettirmek, kuvvetini tamamiyle verdirmek için arz ettim. Yoksa başka bir nokta-i nazardan değildir. ("Usul-i müzakere hakkında söyleyeceğim" sesleri).

Reis: Efendim, usul-i müzakere bitti.

Şer'iye Vekili Mehmed Vehbi Efendi (Konya): Efendiler, makam-ı hilafette bulunan adam bugün firar edip meydanda olmadığı cihetle bunu[n] fiilen feragat ettiği malumdur ve sabittir. Çünki makamını terk etmiş ve burada fiilen terkettiği zikredilmiştir. Binaenaleyh hal' kelimesine lüzum görülmemiş, mademki [burada] bulunan müfti efendiler tarafından "evet, o kelime konsun" deniliyor, ben de ona razıyım. ("Mesele bitti" sesleri, alkışlar).

Reis: Müsaade buyurunuz. Usul-i müzakereye dair söyleyeceğim. Artık burada fetva hakkında müzakere edemeyiz.

Fevzi Efendi (Erzincan): Usul-i müzakere hakkında söyleyeceğim.

Reis: Fevzi Efendi, mesele bitti. Şer'iye Encümeni'nden geldiği zaman izah edersiniz.

Fevzi Efendi (Erzincan): Fetva-yı şerife [sünnete] de muvafıktır. "es-Sulltan..." Yani "Sultan iki şeyle sultan olabilir".

Nuri Bey (Bolu): Söylediğiniz usule ait değildir. Rica ederim.

Ömer Lütfi Bey (Amasya): Şer'iye Encümeni'nde izahat verirsiniz efendim.

Reis: Efendim bu fetvanın Şer'iye Encümeni'nde tedkik edilmek üzre mezkûr encümene gönderilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın...

Fevzi Efendi (Erzincan): Yoksa mün'âzildir, mahlû'dur.

Necati Bey (Lazistan): Efendiler, lehü'l-hamd ve'l-minne üç buçuk seneden beri çalışıp çabaladıktan sonra bugünü idrak ediyoruz. Bu hususta sizi kemâl-i hürmetle dinlemekteyim. Birkaç dakika olsun sizin de bendenizi dinlemenizi hassaten rica ederim.

Reis: Usul-i müzakereye dair bir şey söyleyeceğim. Rauf beyefendi teklif etmişlerdi, celse hafî olmuştu. Fakat aradan iki dakika geçmeden iki zat söz söyledikten sonra şimdi verdiğimiz bu karar üzerine hafî olan celsenin hitâmıyla celse-i aleniyeye geçilmesini ve Meclis müzakerâtının alenen müzakeresiyle sû-i tefehhümlere mani olmasını teklif ediyorlar. Şimdi karar verilmişti. Bunu tekrar re'yinize koyamam. ("Hayır" sadaları).

Necati Bey (Lazistan): Efendiler, biz bugüne nâil olduk ki zaten en ziyade çalıştığımız şeyler makam-ı hilafeti esaretten kurtarmak içindi. Lehü'l-hamd ve'l-minne orada bulunan ve makam-ı mualla-yı hilafeti telvîs eden adam def olmuş, ilâ-cehenneme zümerâ. Bugün bu mukaddes günü gördüğümüzden dolayı ki hiçbir kuvvetin taht-ı tesirinde olmayarak erbâb-ı hall ü akd olan Meclis tarafından halife intihab olunmuştur ve işte günlerin en mesudu, en mübareki, en müteyemmini bugündür. Bundan dolayı şimdi intihab edeceğimiz olan halifenin, herhalde o entrika, o dolap, o dalavere merkezi olan İstanbul'da, intihab edeceğimiz halifenin kalmasına razı değiliz. Arkadaşlar, bunu katiyyen kabul etmeyerek intihab edeceğimiz halife yanımıza gelsin, yanımızda bulunsun, yalız bırakmayalım.

Sırrı Bey (İzmit): Bendeniz meselenin birinci şıkkına emr-i vâki nazarıyla bakılarak ikinci safhası hakkında söyleyeceğim. Halife intihab olun-

duktan sonra İstanbul'da kalması mı lazım gelir, yoksa Anadolu'ya celbi mi? Arkadaşlarıma ayrı ayrı hatırlatmak isterim ki birinci günü burada toplandığımız zaman biz millete karşı "Halife esirdir, a'mâl ve harekâtına hakim değildir, sahip değildir. Binaenaleyh vereceği emirler bizim için mutâ' olmaz, mazurdur" dedik. Ve halifeyi, makam-ı hilafeti ve makam-ı saltanatı kurtaracağız dedik.

Ragıp Bey (Amasya): Ve de yemin ettik.

Sırrı Bey (devamla): Ve onun için buraya toplandık. Halife esir olduğundan dolayı verdiği emirler mutâ' değildir dedik ve sıfat-ı esaret olarak da onun İstanbul'da bulunmasını ve İstanbul'un da el-yevm düşmanlar tarafından taht-ı işgalde olmasını gösterdik. Bugün intihab edeceğimiz halife tekrar İstanbul'da kalacak olursa sebeb-i esaret münselib midir? El-an sâbık halifenin esir edilmesini icâb eden ahvâl el-yevm İstanbul'da mevcuttur. Onun için millete karşı, milletimize alenî surette ve kasem-i billâh olarak verdiğimiz sözde yalancı olmamak için işte makam-ı hilafeti kurtardık demek lazımdır. Biz aksi suretle hareket ettiğimiz takdirde daha evvel söylediğimiz sözlerin pek sânia olduğunu ve hiç ihlasa mübteni olmadığını kendimiz itiraf etmiş olacağız. ("Pek doğru" sesleri). Bundan başka hilafetin muvakkaten orada kalıp da birkaç gün için, birkaç saat için buraya hatta bu kürsüye gelip ahd etmesi, yemin etmesi lazım değl midir? ("Değil" sesleri). Halifeyi intihab ettikten sonra buraya getirmediğimiz takdirde kendi verdiğimiz kararlar hakkında bir tenakuz ortaya koymuş olacağız. Öyle bir tenakuz ki hiçbir suretle telif olunamayacak ve binaenaleyh milletin nazarından korkarım ki evvelce söylediğimiz sözler hakkında ittihaz edeceğimiz kararlara da savap bakmamaları daire-i ihtimaldedir. Bu ufak ihtimali nazar-ı dikkate alarak herhalde halifenin buraya gelmesini ben herhalde farz addederim.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Kıymetli vakitlerin pek dar olması dolayısıyla söylenilen sözleri tekrar etmeyeceğim. Tamamiyle Sırrı Bey biraderimizin fikrine iştirak ediyorum. Efendim, bâ-husus evet, Büyük Millet Meclisi'nin bütün kavânînine, ahkâm-ı şeriata yemin etmek mecburiyetiyle halifenin evet buraya kadar gelmesi katiyyen lazımdır ve bu kürsüde yemin etmelidir.

Operatör Emin Bey (Bursa): Padişah intihab etmiyoruz.

Tunalı Hilmi Bey (devamla): Arkadaşlar hatta Heyet-i Vekile'de müteredditolan arkadaşlardan bazılarının mütalaasına göre...

Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti): Hayır mütereddityoktur.

Tunalı Hilmi Bey (devamla): Hayır efendim, müteredditdemiyorum. Ekalliyette kalan -buyurduğunuz vechile- İstanbul'dan halifenin ayrılma-

sı ile acaba İstanbul'un makarr-ı hilafet olması esası sarsılır mı, sarsılmaz mı suali vârid-i hâtır oluyor. Sarsılmaz, katiyyen sarsılmaz. Çünki arkadaşlar, emanât-ı mukaddeseyi oradan getirmiyoruz. Biz yalnız halifemizi buraya yemin ettirmek için getiriyoruz. Halifemiz İstanbul'da kalırsa ne dedim, bendeniz tekrar etmeyeceğim, Sırrı Bey'in söyledikleri bütün vâkidir, doğrudur. Bir halife katiyyen esaret altında kalamaz. Esir bir muhitte yaşayamaz, bu muhakkaktır. Şimdi biz hür bir halife sahibi oluyoruz. Fakat maalesef el-an makam-ı hilafet esaret altındadır. Yarın da inşallah onu kurtarılmış göreceğiz.

Reis: Ziya Hurşit Bey söz sizindir.

Ziya Hurşit Bey (Lazistan): Sırrı Bey'in fikrine iştirak ederim.

Ragıp Bey (Kütahya): Efendim, ahîren hâdis olan vaziyet üzerine Meclis-i âli gayet muazzam bir işin karşısında bulunuyor. Halife namını taşıyan adam İngilizlere iltica ile bırakıp gittikten sonra makam-ı hilafetin boş kalması muzırdır iddiasında bulunanlar vardır. Bendeniz makam-ı hilafet esarette bulundukça hilafet meselesinin bir müddet daha muallakiyette kalmasında hiçbir mahzur görmüyorum. ("Hayır" sesleri, patırtılar). İhsan buyurunuz efendim, tâ ki o makama ehli bulununcaya kadar.

Ziya Bey (Bitlis): Namaz ne olacak namaz?

Ragıp Bey (devamla): Gelir burada söylersiniz.

Ziya Bey (devamla): Bu sözleri dinlemek istemiyorum.

Ragıp Bey (devamla): Şimdi geçen günkü ilân ettiğimiz beyanname ile "makam-ı hilafete aslah ve erşed olanını Büyük Millet Meclisi intihab edecektir" diyoruz. Bugün o hanedandan bir tanesini tanımıyoruz. Hangisi aslah ve erşeddir? ("Biz biliyoruz" sadaları). Aynı zamanda bu kürsüde söylenen sözler hepsi hakkında, hepsinin aleyhindedir.

Lütfi Bey (Malatya): O sözleri söyleyenler re'y vermesin.

Ragıp Bey (devamla): Binaenaleyh vicdanınızı elinize alınız, aslah ve erşed kimdir? Bunu intihab edecek kimdir? Bu zatı Büyük Millet Meclisi nasıl bulacaktır. Bu ciheti düşünmek lazım gelir. Bundan başka, o aslah ve erşedi bulduktan sonra onu intihab edeyim. Fakat onun burada oturması veyahut İstanbul'da bulunması mesele-i tâliyedir. Evvelemirde tenvîr etmek isterim ki bu makam-ı hilafete aslah ve erşed kaç zat vardır? Bunu halletmek lazımdır. ("Anlaşıldı" sesleri, ayak gürültüleri).

Salahattin Bey (Mersin): Efendim, bendeniz de Sırrı Bey'in ifadâtıyla bugün makam-ı hilafetin bu vaziyette bulunması ve makam-ı hilafet bu vazifede bulunan kimsenin vazifesine ihanet etmesi havadadır. Bittabi buna derhal bir karar ittihaz buyurmalı ve fakat ittihaz edilen karar müs-

limînin imametine getirilen zatın gene ecnebi kontrolü ve taht-ı tesirinde kalması, bittabi kendisinin sıfat-ı imametin[in] ifa olunamaması demektir. Binaenaleyh bendenizin düşündüğüm, hükümet derhal telgraf hududunu tutar ve hiçbir kimseyi dışarı çıkarmaz, oradaki mümessilimize emir verirler, emin olduğumuz, hakim olduğumuz noktaya çıkardıktan sonra derhal hilafet ilân olunur. Bu ana kadar mesele hükümetçe yapılmalı ve heyet-i âliyeniz intihab meselesini tespit etmelidir. Bendenizin düşündüğüm budur. Halifenin biatı için Meclis-i Milli'miz hal'ini temsil etmesi hasebiyle usulen ve şer'an biatı lazımdır ve biatla beraber halifenin de kabulü, hüsn-i hizmet edeceğine, her suretle âlem-i İslâma ve Türkiye hükümetine hâdim olacağına yemin eder. Gözümüz önünde bu suretle itimat ederiz. O zaman ortada bir halife vardır deriz. Binaenaleyh teşevvüşü mûcib olmamak için bendenizin teklifim hükümete [hilafete] intihab edeceğimiz zat kim ise derhal hudud-ı esaret içerisinde ise çıkarmalı ve çıkar[ıl]dığı anda intihab edilip derhal toplar atılmalı ve bu suretle ilân etmeli.

Ragıp Bey (devamla): Anlaşıldı. (Handeler). Böyledir ve pek açıktır.

Yasin Bey (Gaziantep): Efendim, bendenizden evvel söz söyleyen arkadaşlarımın mütalaâtına, kendi kanaatim ve kendi düşüncem, sonra bağlandığım, ahd ettiğim bir misakın dördüncü maddesine [tevfikan] muvafakat edemeyeceğim. Yani hilafetin İstanbul'dan kalkıp buraya gelmesi ve burada bulunması esasını kendi düşüncem itibariyle ve misakın da dördüncü maddesini kabul etmekte mazur görüyorum. Arkadaşlar, çok rica ederim, İstanbul'un bundan evvelki vaziyetiyle bundan sonraki vaziyeti Meclis-i âlinin son verdiği karar üzerine, bizim hükümet, bundan evvelki şekil ile bugünkü şekil arasında çok fark vardır. Sonra rica ediyorum, diyorlar ki, İstanbul'da intihab edeceğimiz gene esirdir, ben bu esareti anlayamıyorum. Bu esaret doğrudan doğruya o hilafetin ecnebi kucağına atılmasıyla şey olmuştur. Yoksa Büyük Millet Meclisi'nin intihab edeceği bir halife ıslah ve irşad eder. O da aslah ve erşed olur. Onun da İstanbul'da kalması taraftarıyım. İstanbul'un son vaziyeti malumdur. Bugün İstanbul'da Meclis-i âlinin son kararı üzerine İngilizlerin ellerinden gelse onları silah kuvvetleriyle çıkarırlar. Ufacık bir mümessilimizi, ufacık bir adamımızı görmek istemezler. Hükümet bugün görüyorum ki ma'a'ş-şükran arkadaşlar, işgal kuvvetlerini ve birçok tahakkümlerini, birçok yerlerini kırmış bulunuyorlar. Onun için herhalde halifenin buraya gelip Meclis-i âlinin huzurunda ve esasâtımız üzerinde bizim muvacahemizde yemin etmek için muvakkaten gelip gidebilir ki

hatta bu muvakkat zaman içinde gelip gitmesini dahi fena görüyorum, küçük aklımla. Biz buradan bunu intihab ederiz, intihab etmek demek biat etmek demektir. Daha iyi bir halifenin hudud-ı millîmize getirmek, yani buraya getirmek şekli yani bunun buraya getirilmesi makarr-ı hilafet olarak tanıdığımız İstanbul'u halifeyi buraya getirmekle imha etmek, ihya etmek zannederim Sulh Konferans'ında bizim vaziyet-i esasiyemiz üzerinde çok tesir yapacaktır. Herhalde İstanbul'da kalması daha doğrudur zannederim.

Reis: Efendim, üç saat geçti. Beş dakika teneffüs edelim. Müteakiben ictima ederiz.

•••

Reis: Efendim, celseyi açıyorum. Söz Ziya Bey'indir.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Muhterem arkadaşlar, firarî Vahidüddin bu kadar hıyaneti sırf fıtratındaki redâet-i seyyiesiyle yaptığına kâni misiniz? Bendeniz buna kâni değilim. O esaretin taht-ı tazyik ve şiddetinde bunu yaptı. Esaretin taht-ı tazyik ve tesirinde olan bir halifeyi şeriat halife olarak tanımıyor. Şimdi aynı suretle aynı akibete düşmek zannedersem muvafık değildir. Bugün İstanbul'a zannedersem fiilen hâkim değiliz. İstanbul bir işgal mıntıkasıdır. Halen o vaziyeti muhafaza etmemiş olsaydı Vahidüddin firar etmezdi ve ettirilmezdi. Binaenaleyh kaçıp kaçmamasında katiyyen ehemmiyet yok. Bunun ehemmiyetinden bahs etmeyeceğim. Fakat bilfiil hakim olduğumuz bir mıntıkada halifeyi intihab etmek şarttır, biat da şarttır. Biat intihabâtın esasâtındandır. Biat tamam olmayınca intihab tamam olmaz. Hatta hatırlarsınız ki Hazreti Ali'ye birçokları biat etmedi ve hilafeti de tamam olmadı. ("Oldu" sesleri). Yine hatırlarsınız ki Hazreti Ebubekir Hazreti Ali'ye biat etmedi. Yani biatın intihabâtın şerâitinden olduğunu izah etmek için arz ediyorum. Biat şarttır ve Hazreti Ali'nin de biat etmesi lazım bir keyfiyettir. Biat halifenin intihabı şerâitindendir. Biat olmayınca intihab tamam değildir, nâkıstır. Binaenaleyh bir muhit-i işgalde halife intihab ederek yine eski vaziyete düşmek katiyyen muvafık değildir.

Haşim Bey (Çorum): Yani musafaha mı etmek istiyorsun?

Yusuf Ziya Bey (devamla): Evet musafaha edelim. ("Kesmeyelim, dinleyelim" sesleri). Bir camiye, bir mescide bir imam veyahut bir müezzin tayin ettiğimiz zaman o vazifesinin ne olduğunu bilir. Camiye tayin olunan imam bilir ki gidecek, camide imamet edecek. Efendiler, intihab ede-

ceğimiz halifenin vazifesi nedir? Ben bu suali heyet-i âliyenizden soruyorum. Bir imamın, bir müezzinin vazifesi malum iken bir halifenin vazifesini tayin etmemek, müşevveş bırakmak muvafık mıdır?

Rüştü Bey (Ergani): Şeriat tayin etmiştir.

Yusuf Ziya Bey (devamla): Şeriatın tayin ettiğini biz tedkik etmeliyiz ki mübhemâttan kurtulalım. Şeriat tayin etmiş ise umûr-ı şer'iye ile alakadar olan zevât buraya gelsin, tespit etsin ve beni de ikna etsin. Efendiler, halife hangi şerâit dahilinde intihab ediliyor? Bendenizin kanaatıma göre İslâmiyette saltanat yoktur. Bu cihetten korkuyorsanız bunu iptal ediyorum. İslâmiyet cumhur-ı halk üzerine müesses bir mecmua-i hakimiyettir. Esası şûrâ ile müdevvendir. ("Malum" sesleri).

Yunus Nadi Bey (İzmir): O halledilmiş mesâildendir.

Yusuf Ziya Bey (devamla): Fakat bu şûrânın reis-i tabiîsi, halife olacak herhangi bir zattır. Efendiler, şeriat-i İslâmiyeden bahs ediyorum. Müslüman bir mecliste şeriat-i İslâmiyeden bahs ediyorum. Binaenaleyh umûr-ı şer'iye ile alakadar rüfekâ-yı kirâmın vicdan-ı insafına müracaat ediyorum. O şûrâya riayet edecek zat herhalde halife olacak zattır. Halife cismanî, ruhanî sıfatları nefsinde cem' eder. Fakat mukayyeden cem' eder. Onu takyîd edecek ise mücerred şûrâ-yı ümmettir. Bu usul-i şer'iyeden, kavâid-i şer'iyedendir. Buna iman eden insanların bunun karşısında söz söylememesi lazımdır.

Hacı Şükrü Bey (Diyarbekir): Halife yani meclisin reisi mi olsun? (Gürültüler).

Yusuf Ziya Bey (devamla): Meseleyi umûr-ı şer'iye ile alakadar olan rüfekâ-yı kirâmın vicdan-ı insafına terk ediyorum. Binaenaleyh söz söylemek, sükût etmemek hakları iken sükût ederlerse vebal, yarın rûz-ı mahşerde boyunlarındadır. Maa-hâzâ halifenin vazifesi tayin edilmeli ve intihab şerâit-i lâzime tahtında olmalıdır. Yoksa efendiler, halife yalnız bir kelime ile olmaz. Biz Vatikan Sarayı'nı taklit etmiyoruz. Bu katiyyen böyledir. Yoksa âlem-i İslâmda müthiş teşevvüş vardır. Bunun önünü alınız. Yoksa pek fena olur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hiçbir teşevvüş yoktur. Merak etme.

Yusuf Ziya Bey (devamla): Bu benim kanaatimdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar mevzubahis olan meseleyi çok münakaşa etmek, çok tahlil etmek mümkündür. Fakat zannediyorum ki münakaşât ve tahlilâtta ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkilât ve te'ahhurâta uğrarız. Bir de mevzubahis olan

meseleyi muhtelif safhadan mütalaa etmek mümkündür. Meselâ şimdi kürsüyü terk eden refik-i muhteremimiz doğrudan doğruya halife olacak zatın sıfat-ı salahiyetinin ne olacağından bahis buyurdular. Zannediyorum ki ondan evvel firarî halifeyi hal' etmek ve onun yerine bir halife intihab etmek birinci safhayı teşkil etmek lazım gelir.

İkincisi intihab olunacak halifeye keyfiyet-i intihabı tebliğ edeceğiz. Ondan sonra bu müntehab halife nerede oturacaktır? Ahvâl-i umumiye-i siyasiye hangisini müreccah görmektedir? Ondan sonra bu halifenin salahiyetinin derecesi ne olmak lazım gelir meselesi mevzubahis olabilir. Binaenaleyh bugün hepsini birden halletmenin imkânı yoktur. Bendeniz söyleyeceğim birkaç söze, arkadaşımın mevzubahis ettiği noktadan başlayacağım. Bu meclis Türkiye milletinin meclisidir. Türkiye halkının meclisidir. Bunun sıfatı, bunun salahiyeti yalnız Türkiye halkının, yalnız Türkiye milletinin, devletinin hissiyâtına, mukadderâtına aittir. Bu meclis kendisine, bütün âlem-i İslâmiyete şâmil bir kuvvet veremez efendiler. Binaenaleyh bu meclisin riyâsetinde bulunacak zatın da olsa olsa temsil edeceği şey yalnız Türkiye'ye ait olabilir. Bu mahdut bir şeydir. Halbuki makam-ı muallâ-yı hilafet bütün âlem-i İslâma şâmil bir makam-ı mukaddestir. Türkiye devletinin ve halkının bu noktadaki vazife-i diniye ve vicdaniyesi diğer âlem-i İslâmın dahi aynı güne gelmesine kadar bu makam-ı muallâya mesned olmaktır. Bütün kudretiyle, bütün kuvvetiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün âlem-i İslâm nazarında ve gayr-ı İslâm âlem nazarında masun bulundurmaktır. Yoksa kendi mevcudiyetini bir halifenin yed-i iktidarına vermez, veremez efendiler ve vermeyecektir efendiler. Âlem-i İslâmda teşevvüş varmış veyahut olacakmış. Bu sözlerin hepsi yalandır, kim söylemişse yalan söylüyor.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Paşa hazretleri ben yalan söylemem.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (devamla): Sen yalan söyleyebilirsin, müstaidsin.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Katiyyen söylemem ve bunu kabul etmem Paşam.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (devamla): Ben bir defa size yalan söyledin demiyorum. Size bunu söyleyenler yalan söylemiştir, diyorum. Sen kendin üzerine aldın.

Yusuf Ziya Bey (devamla): Bendeniz yalan söylemem.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (devamla): Efendiler, o fetva firarî halife hakkında yapılacak muameleyi tespit ediyor. İntihab olunacak halife hakkında da itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki hasbe'l-icâb, hasbe'l-hadisât muktezâ-yı tarihî olarak hanedan-ı Âl-i Osman'ı kabul etmek ve mu-

hafaza etmek zaruretindeyiz. Bu ailenin içinde bizim aradığımız evsâfı bulmak bugün için biraz müşkildir. Belki gençleri suret-i mahsusada yetiştirildikten sonra evsâf ve sıfât-ı lâzimeyi hâiz insanlara tesadüf edilebilir. Fakat bugün bu ciheti hakikaten tedkik ve tahlil edecek olursak pek müşkil vaziyette kalabiliriz. Onun için intihab meselesinde bendenizce çok dağdağasız muameleye temayül etmek muvafık oluyor. O da zaten firarîden sonra gelmesi herkesçe muntazar olan bir zat vardır: Abdülmecit Efendi. Bir defa bu adam bazı fenalıklar ve hatalar yapmıştır. Şahsiyeti üzerinde Meclis-i âlinizde de birçok tenkidâtta bulun[ul]muştur. Bunlara rağmen dün gece bu adam nev'amma bir senet vermiş oluyor ki "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mukarrerâtını ben kabul ediyorum" diyor. Binaenaleyh intihabâtta mazhar-ı suhûlet olabilmek için bu zat üzerinde efkârı temerküz ettirmek muvafık olur zannındayım.

Şimdi halife intihab olunacak zatın İstanbul'da kalması veyahut buraya getirilmesi meselesi var ki bu nazik bir meseledir. Efendiler, şimdi hakiki vaziyeti tedkik edecek olursak İstanbul kuvâ-yı i'tilâfiyenin kuvâ-yı askeriyesi taht-ı işgalindedir. Onların taht-ı tesirindedir. Buna hiç şüphe yoktur. Fakat bu tesirin derecesi dün ile bugün bir değildir. Yani bugün hiçbir kuvvet kullanmadığımız İstanbul üzerinde hâiz-i tesir ve nüfuz olmağa başlamışızdır. Bunun âtîsi bu nüfuz ve hâkimiyetin şeysine doğru delâlet etmektedir. Bunun en birinci delili Harrington'un yahut İngilizlerin kendilerinin İstanbul'da hâkim olmadıklarına veyahut karîben hakimiyetlerinin zâil olacağına kâil olarak ellerindeki avı beraber alıp kaçırmak istemişlerdir ve kaçırmışlardır. Bu delil-i bâhirdir ki biz İstanbul'da tesir-i nüfuz etmekteyiz. Bu tamamdır denilemez. Yani makam-ı hilafet tamamen tahlîs edilmemiştir. Fakat Türkiye'nin bir vazifesi makam-ı hilafeti kurtarmaktır. Bu bizim için bir dava-yı mahsustur. Bunu makam-ı hilafet olarak nihayetine kadar göstermek ve onun kurtarılmasına çalışmak bizim için hayırlı bir davadır. Bizim için bu dava âlem-i İslâm nazarında [bizi] fevkalâde takviye eden bir meseledir. Bunu sarsmak doğru değildir. Yani makam-ı hilafeti başka bir yere nakletmek bugünün şerâit-i hususiyesi itibariyle doğru olamaz.

İkincisi yine menfi olarak düşündüğümüz zaman makam-ı hilafet henüz hâiz-i tesir ve nüfuz olmadığımız ve düşmanların tesirinin hâiz-i nüfuz olduğu bir mıntıkadadır. Halifeyi hapsetmek, onu tanımamak bu adamların ellerindedir. İsterlerse yapabilirler. Fakat bu tarz-ı hareketleri bizim aleyhimize değildir. Belki bizim cihan nazarında mağdur va mazlum gösterecek ve davamızı haklı gösterecek kendi aleyhlerine bir takım harekâttır. Binaenaleyh bunları yapacakları itibariyle hiçbir vakit tevah-

huş etmemelidir. Bu itibarla intihab edeceğimiz halifenin orada kalmasını davamız nokta-i nazarından muvafık gibi addediyorum.

Üçüncüsü bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Efendiler, yani makam-ı hilafet taht-ı esarette olabilir. Halife namını taşıyan İngilizlere iltica edebilir ve onlarla beraber kaçabilir. Efendiler, her şeyi yapabilir. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tarz-ı idaresini, siyasetini, kudretini katiyyen sarsamazlar. (Alkışlar). Binaenaleyh aman halifeyi kaçıracaklar, esir edecekler, şöyle olacak, böyle olacak diye biz telaş edecek değiliz. Telaş edecek olan bütün âlem-i İslâm olmak lazım gelir. Onlar da telaş etsinler. Onlar da bizimle beraber çalışsınlar ki makam-ı hilafeti kurtaralım ve serbest olarak bütün cihana şâmil bir halifeyi oraya oturtalım. Onlar da ancak bu suretle bize muavenette bulunurlarsa...

Bir de halifenin Anadolu'ya bugünlerde getirilmesi mevzubahis olmamak lazım gelir. Biz murahhaslarımızı dünya nazarında sulh için Lozan'a göndermişiz ve sulh talep ediyoruz ve sulhun olacağına da ümitvar bulunuyoruz. Binaenaleyh yeni bir hadise ve çok ehemmiyet verir gibi hiçbir hadise olmamak lazım gelir. Sulh yapalım diyoruz. Şayet sulh olmazsa, muharebe mecburiyeti olursa o zaman belki halifenin düşman taht-ı tesirinde ben duramam deyip buraya gelmesi ve bizimle beraber burada nazar-ı dikkati celb ederek mücadeleye devam olunması bizim için bir kudret olabilir. Yoksa gelmesi ve getirtilmesi meselesi değildir. Bizi duçâr-ı zaaf eden bir meseledir.

Sonra arkadaşlar evvel ü âhir arz ettim. Tekrar edeyim, bütün zihniyetlerin tenevvür etmesi için tekrara lüzum görüyorum. Türkiye halkı bilâ-kayd ü şart hakimiyetine sahip olmuştur. Hakimiyet hiçbir renkte, hiçbir şekilde, hiçbir mâna ve delâlette iştirâk kabul etmez. Halife olsun, ünvanı ne olursa olsun bu milletin mukadderâtında bir müşâreket sahibi olamaz. Efendiler millet buna katiyyen müsaade edemez ve bunu teklif edecek hiçbir milletvekili olduğuna kâni değilim. (Alkışlar). Binaenaleyh bütün harekâtımız, bütün mukadderâtımız bu nokta-i nazardan olabilir. Başka türlü imkan-ı katîsi yoktur. ("Fetva-yı şerife okunsun" sadaları).

Vehbi Efendi (Şer'iye Vekili, Konya): Efendim Yusuf Ziya Bey ruhaniyet, cismaniyet diye bazı şeyler söyledi ve diğer zamanlar[da] da bu kelime istimal olunuyor. Ruhaniyet, cismaniyet tabiri Nasraniyete ait bir tabirdir. İslâmiyette ruhaniyet, cismaniyet diye bir tabir yoktur. (Şiddetli alkışlar). Sonra arkadaşlardan ekseriya "Efendim hilafetin vazifesi nedir?", bu ikide bir soruluyor. Efendiler İslâmiyette müstebid bir hükümet yoktur. Hükümet-i İslâmiye tamamen meşrûtadır. Fakat meşrutiyeti şeriatın

ahkâmını icra suretiyle meşrûttur. Ama bu olabildi mi olamadı mı? Evet sû-i istimalât da oldu, şeriata hiç yanaşmayanlar da oldu, ahkâm-ı şeriatin haricine de çıkıldı. Fakat makam-ı hilafette veyahut makam-ı hükümdarîde bulunan adamların bu vazifeyi ifa etmemelerinden dolayı bu vazife kendilerinden sâkıt olmak lazım gelmez. O vazife ile memur edilir. Fakat ifa etmemişlerdir. Halife İslâmlara ait bir ünvandır. Ve Kur'an-ı azimü'ş-şan ile sâbittir. Efendiler, Cenabı Hak Hazreti Âdem'i halife kıldım buyuruyor. Fakat halifenin mânası efendiler, dünyayı vakt-i merhûnuna kadar imara sa'y etmektir. Binaenaleyh halife olan zat şer'-i şerifin ahkâmını icraya memur olması lazımdır. Hilafet İslâmlara mahsus bir ünvan dediğimin sebebi de budur. Çünki İslâm riyâsetinde bulunana halife deniyor. Bu da ahkâm-ı şer'iyeyi icra ile memurdur. Halife denilen zat tenfiz-i ahkâma, icra-yı hukuka, mazlumun intikamını zalimden almağa... kâdir olmalı. Fakat efendiler, halife denilen âlim olmalı, müctehid olmalı, sahib-i re'y ü tedbir olmalı. Bunun içinde de şecaat, besâlet de var, her şey var. Fakat bu şerâitin cem'ini bir şahısta bulmak imkânı var mıdır yok mudur? El-Cevap: Yoktur. Yok olunca ne oluyor; şer'an her umûru ehline tevdi ile taksim-i âmâl tarifesine riayetle makam-ı hilafette bulunur.

Şimdi efendiler, bizim hal-i hâzırımıza gelince, evet biz bir halifeye biat ederiz. Bu Müslümanlar için vaciptir, lazımdır. Hatta tehiri de caiz değildir. Bu halife de lazım gelen vezâif-i şer'iyesini Meclis'e terk eder. Meclis vasıtasıyla icra ettirebilir. Bunun için cümlenizden rica ederim. Evvel intihab meselesini bilelim de sonra sıfatlarını düşünelim. ("Doğru" sesleri).

Reis: Efendim, deminki fetvayı Encümen'e göndermiştiniz. Encümen bir mazbata yazmış, arzu ederseniz onu okuyayım.

Şer'iye Encümeni Mazbatası

Heyet-i Vekile'nin, halifenin firarından bahisle Meclis'in kararı vechile âharının intihabına dair Meclis'e vâki olan beyanâtına binaen cereyan eden müzakere neticesinde Şer'iye Vekâlet-i celilesi tarafından fetva ısdarı lüzumu teklif olunmasıyla vekâlet-i müşârun ileyhâdan takdir buyurulan fetva Meclis'te kıraat olunmuş ve fetva-yı şerife tarz-ı tahririnde usul ve teamül-i kadîmeye tevâfuk etmeyen bir noktası -ki o da tahsisen inhilâlin beyan edildiği cihettir- bu cihetin tasrihi talep olunmuş ve Meclis'ce bu cihetin ilavesi lüzum ve adem-i lüzumu müzakere olunmak üzre keyfiyetin Şer'iye Encümeni'ne havalesi kabul olunarak Encümenimize tevdi olunmakla bu babda müzakere icra edilmiştir. Neticede fetvanın esbâb-ı inhilâli mübeyyin olan metnin vâkı'a mutabık olduğu cihetle yalnız şıkk-ı sâni olarak "bu surette münhali'

olur mu" ibaresinin tahrîr ve Heyet-i İftâiye'ce imza edildikten sonra Şer'iye Vekâlet-i celilesince imza olunması usul-i müttehazaya muvafık olduğuna müttefikan karar verildi.

18 Teşrin-i sâni 1338

Kâtip Aza	Şer'iye ve Evkâf Encümeni Reisi
Konya	Ankara
Rifat	Mustafa
M.M.	Aza
Karahisar-ı sahip	Adana
İsmail Şükrü	Mehmed Hamdi
Aza	Aza
Kütahya	Erzincan
Seyfi	Fevzi

Minhu't-tevfik

Bu meselede eimme-i Hanefiyeden cevap ne vechiledir?
İmam-ı Müslimîn olan Zeyd, düşmanın umum müslimîn aleyhinde mûcib-i mahv olan tekâlif-i şedidesini bilâ-zarure kabul ile hukuk-ı İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara, müslimînin müdafaaten mücahadelerinde düşmana muvafakatla müslimînin ihtilal ve inkıtâsını mûcib harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilal-kârâneye devam ve ısrar ve ba'dehu ecnebi himayesine iltica ederek makam-ı hilafeti terk ve firar ile hilafetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali' olur mu?
El-Cevap: Allahu a'lem bi's-savab, olur.

Ketebehu el-fakir
afâ anhü'l-Ganî
Mehmed Vehbi

Bu suretle hukuk ve menâfi'-i İslâmiyeyi siyâneten makam-ı hilafete layık bir zata erbâb-ı hall ü akd tarafından biat olunmak vacip olur mu?
El-Cevap: Allahü a'lem, olur.

Ketebehu el-fakir
afâ anhü'l-Ganî
Mehmed Vehbi

Reis: Efendim müsaade buyurursanız, usul-i müzakereye ait bendeniz maruzâtta bulunayım. Encümen'e havale buyurduğunuz Şer'iye Vekâleti tarafından verilen fetvayı Encümen bir mazbata ile tadilen Heyet-i Umumiye'ye göndermiştir.

Ömer Lütfi Bey (Amasya): Reis bey celse-i aleniyeye geçtiğimiz zaman Encümen'e gönderildiği zikredilmesin. Bendeniz teklif ediyorum. Doğrudan doğruya bu fetva re'sen gelmiş gibi re'ye vaz edelim.

Reis: Efendim fetvayı re'ye koyayım. ("Fetva re'ye konulur mu" sesleri, "Mazbatayı" sadaları).

Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): O vechile tahsis olunmuştur. Re'ye lüzum yoktur.

Reis: Ârâya koyacağım şey nedir efendim? Encümen'in mazbatasını re'ye koyacağım. Bu kabul edildi mi, keyfiyet-i hal' tamam oluyor. Encümen'in mazbatasını kabul edenler... Efendim çok rica ederim re'ye koyuyorum. Dikkat edin re'ye konan hal' fetvasını müeyyid olan Şer'iye Encümeni mazbatasıdır. (Gürültüler).

Ragıp Bey (Kütahya): Efendim mazbatada hal'ine dair bir kayıt yoktur. Hal'ine karar verilmesine dair hepimiz ittifak etmişizdir.

Reis: Müsaade buyurunuz efendim, biz de onu söylüyoruz.

Mazhar Müfid Bey (Hakkari): Hal'i kabul edenler diye re'ye koyunuz.

Reis: Efendim, rica ederim şaşırtıyorsunuz. ("Müttefikan" sesleri). Efendim tekrar re'ye arz ediyorum. Bunu kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat): Efendim, intihab meselesini halledelim, ondan sonra celse-i aleniyeye geçelim.

İsmail Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): Fakat intihaba dair müzakere devam etmelidir.

Reis: Ediyorum efendim.

Hüseyin Bey (Elaziz): Reis bey müzakere yoktur.

Reis: Kim diyor müzakere yoktur?

Lütfi Bey (Malatya): Efendiler...

Yasin Bey (Gaziayıntap): Efendim neyi müzakere ediyoruz?

Reis: Rica ederim, mevzubahis olan mesele ne idi? Onun bir cüz'ü bitmiştir. Ne söyliyeyim? Sözlerini keseyim mi?

Lütfi Bey (Malatya): Meydanda iki mesele vardır. Bu gayet muazzam ve mühimdir. Binaenaleyh bu hususiaki ictihadâtımı ve mütalaâtımı heyet-i celilenize arz edeceğim. Biraz teenni ile dinlemenizi rica ederim. Meydanda iki mühim mesele vardır. Birisi hal' meselesidir. ("O bitti" ses-

leri). Buna diyecek yok. Birisi de intihab ve biat meselesidir. Fakat fetvayı şer'-i şerifte noksaniyet vardır.

Hüseyin Bey (Elaziz): Fetvaya ait söz söylemeyiniz Lütfi Bey.

Lütfi Bey (devamla): İtmâm edeyim efendim. ("Olmaz o mesele bitmiştir" sesleri).

Hüseyin Bey (devamla): Lütfi Bey fetvadan bahs edemezsin.

Lütfi Bey (devamla): Esbâb-ı hal'i noksan bırakıyorsunuz. Esbâb-ı hal'in noksanını söylüyorum. (Gürültüler). Esasen müslimîn arasında sefk-i dimâya sebebiyet vermesi meselesini fetvaya derc etmek lazım gelirdi. Bu unutulmuştur.

Reis: Buna ait söz söylemeyiniz efendim. Çok rica ederim. Başka noktadan bahsedin.

Lütfi Bey (devamla): Bu âlem-i İslâm nazarında çok mühimdir. (Gürültüler).

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Anlamamışsın sen.

Lütfi Bey (devamla): Halife fiilen sefk-i dimâya sebebiyet vermiştir. ("Var var" sesleri). Gelelim intihab meselesine. Şimdi emr-i intihabda halifenin burada bulunması...

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Ne yapacaksınız söyleyip de efendim. Dinlemeniz kifayet eder.

Lütfi Bey (devamla): Mütalaa olarak söyledim. Vazgeçtim, arzu ederseniz kabul edersiniz, arzu etmezseniz kabul etmezsiniz. Şimdi intihab meselesi hakkında söyleyeceğim.

Reis: Lütfi Bey hâlâ o noktada mı ısrar ediyorsun? (Patırtılar, gürültüler). Rica ederim söylesin.

Lütfi Bey (devamla): İkincisi intihab meselesidir. Şimdi halife İstanbul'da iken bizim buradan halifeyi intihab edip biat etmekliğimiz veyahut halifeyi buraya getirip biat etmekliğimiz meselesidir. Şimdi bizim burada intihab etmekliğimiz şer'-i şerife muvafık değildir. ("Muvafıktır" sesleri. Gürültüler, patırtılar). Esbâbını izah edeyim şimdi. (Gürültüler). Rica ederim. ("İctihad serbesttir" sesleri).

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Aynı mukabeleyi yaparız reis bey. Süküt etsinler.

Abdülhak Tevfik Bey (Dersim): Reis bey, herkes bu kürsüden söz söyleyebilir. Ne için kesiyorlar. İctihat serbesttir. Rica ederim reis bey, söz söylemek memnu mudur?

Reis: Bu tarzda müzakere edilmez ki...

Lütfi Bey (Karahisar-ı şarkî): Niye gürültü yapılıyor?

Reis: Efendim oturalım da dinleyelim. Ne oluyorsunuz?

Lütfi Bey (devamla): Şimdi İstanbul'un işgal altında bulunmasına ve halife intihab edeceğimiz zatın da İstanbul'da bulunmasına karşı biz bugün buradan bu halifeyi intihab edersek o halife hürriyet-i şahsiyesine mâlik midir, değil midir? ("Mâliktir" sesleri). Öyle ise İstanbul işgal altında değildir ve İstanbul'da hükümetimiz tamamen hakimdir. Halife intihab edeceğimiz zatın her türlü kuyûd ve şurûttan ve taarruzdan âzade bulunduğuna kanaat ediyorsak bu suretle orada iken biat edebiliriz. Yok bunda tereddüt hâsıl olursa mademki bugün halife orada ecnebinin işgali altında bulunacaktır, aynı vaziyete maruz kalacağız. Halifeyi buraya getirip biat ettikten sonra iade etmek meselesi var. Sonra biz halifeyi İstanbul'da iken orada bulunduğu zaman biat etmeğe bizi mecbur edecek hal nedir? Evvelemirde merkez-i hilafet ve merkez-i hilafet-i İslâmiye olan İstanbul'un vaziyet-i idariyesi hakkında izahat versinler.

Osman Bey (Kayseri): Hüsnü Efendi buna cevap versin.

Lütfi Bey (devamla): İstanbul'un vaziyet-i idariyesi hakkında halifenin buraya gelmesi oradaki vaziyetimizi sarsıltır tehlikesi vardır. Halbuki oradaki vaziyetimiz halifenin buraya gelmesiyle sarsılmaz itikadındayım.

Sırrı Bey (İzmit): Lütfi Bey suali Şer'iye vekilinden sorun.

Lütfi Bey (devamla): Şer'iye vekilinden soruyorum. İstanbul'daki halifenin serbestîsine kâni misiniz? İstanbul'daki halifenin ecnebi tesirinden, her türlü taarruzdan âzade olarak, hür ve serbest olarak bulunduğuna kâni misiniz?

Vehbi Efendi (Şer'iye vekili, Konya): Sözlerini söyle de ondan sonra.

Lütfi Bey (devamla): Sonra bizim İstanbul'un hilafet-i İslâmiye olarak hilafeti nefs-i millîsinde temerküz ettirmiş olan Türkiye'ye terk edilmesini tâ Mütareke'nin bidâyetinden şimdiye kadar bütün düvel-i mu'telifenin taht-ı tasdikinde olan bir meselèdir. Halifenin muvakkaten buraya gelmesi ve burada biat edilmesi, tekrar oraya gitmesi meselesi üzerine değildir. Zaten kürre-i arz üzerinde bulunan dört yüz milyon İslâma karşı İstanbul merkez-i hilafet-i İslâmiye olarak bırakılmıştır. Binaenaleyh halifenin muvakkaten bir yere gelmesi, gitmesi, onun buraya gelmesi, ona orada biat edilmesi İstanbul'un idare-i siyasiyesi üzerinde katiyyen tesiri yoktur. Bu böyle bulunduğu halde halifeyi kendi içimize getirip de kendimize karşı onun da bize tamamen vazife-i şer'iyesini bi-hakkın ifa edeceğine yemin verdirdikten ve usulen lazım gelen biatı ifa ettikten sonra halifemizi tekrar mahalline hakim olarak göndermek daha muvafık, evfâk ve daha emrîdir (?). İstanbul'un vaziyetine hâkim olarak göndere-

cekleri... Binaenaleyh bugün burada halifeye biat edecek olursak bütün dünya üzerinde bulunan dört yüz milyon nüfus-ı İslâmiyeye karşı İstanbul'da bulunan halifenin şimdiye kadar hal-i esarette bulunduğunu ilân ettiğimiz halde aynı esaret mevkiinde bulunan bir halifeyi yeniden intihab ettiğimiz zaman diğer âlem-i İslâm bu tenakuza, bu tezada ne nazarla bakacaktır?

Binaenaleyh bunun vaziyet-i siyasi[ye]miz üzerinde tesirât-ı siyasiyesi yoktur ve olamaz. Çünki Hindistan'da ve sâir yerlerde bulunan âlem-i İslâma karşı düvel-i mu'telife İstanbul'u merkez-i hilafet-i İslâmiye olarak terk etmiştir. Bugünkü Lozan Sulh Konferansı'nda bile İstanbul'un hâkimiyeti meselesi üzerinde bu mevzubahis olamayacaktır. Çünki şimdiye kadar onlar da İstanbul'u muvakkaten işgal altında bulunduruyoruz diyorlar ve bütün âlem-i İslâma karşı bunu da daimî surette tekrar ediyorlar. Bu yolda vesâit-i mühimme ve vekâyi-i siyasiye mevcuttur. Binaenaleyh biz şimdi bir vehim itibariyle kalkıp da İstanbul'da bulunan halifeye biat etsek, bu suretle hareket kendi tevehhümâtımıza vücut vermekten ibarettir. Bu tevehhümdür efendiler. Halife buraya gelmeli ve ona burada biat etmeliyiz. Hülâsa-i fikrim budur. Bunun haricinde yaparsak indallah mesulüz. Bütün âlem nazarında da yanlış telakki edilmiş olur. (Ayak paturtıları, şiddetli gürültüler).

Mehmed Vehbi Efendi (Şer'iye vekili, Konya): Efendiler müsaade buyurunuz. Lütfi Bey hazretleri bir defa diyor ki; İstanbul'da olup da halife olacak zata buradan şer'an biat caiz değildir... Şer'an bu biat caizdir efendiler.

Lütfi Bey (Malatya): Hayır öyle demedim efendiler. (Gürültüler).

Reis: Kesmeyin efendim, cevap veriyor dinleyin.

Mehmed Vehbi Efendi (devamla): Dedi efendim, ben biliyorum. Velev ki arkadaşımız dememiş olsun, ben bir mesele-i şer'iye beyan etmiş olayım. Mağripte olan bir adama maşrıkta bulunan herhangi bir Müslüman biat edebilir. Biatta hiçbir mâni yoktur. Bu bitti. Bundan sonra İstanbul'da olan bir adamı intihab ettiğimizde o zat hürriyet-i şahsiyesine mâlik midir, değil midir diyoruz. Evet Lütfi Bey zannedersem İstanbul'un eski haliyle şimdiki halinin beynini tefrik etmemiş. İstanbul'da bugün lehü'l-hamd ve'l-minne oldukça idare elimize geçmiştir efendiler. ("Bravo" sesleri). Müsaade buyurunuz, eskisi gibi değildir. Bununla beraber efendiler, zararlar ictima ederse ehveni ihtiyar etmek kavâid-i şer'iyedendir. Soruyorum ki zat-ı âlilerine ve Lütfi Bey'e, İstanbul'dan, halife olacak diye bir adamı buraya araba ve vapurla getirip de bilâhare biat ettikten sonra İstanbul'a göndermekte bir mahzur var mıdır, yok mudur?

Salahattin Bey (Mersin): Hiçbir mahzur yoktur.

Mehmed Vehbi Efendi (devamla): Beyefendi bilhassa zat-ı âlinize söylüyorum. Bunun ta'cîli vaciptir ve şer'an ta'cîli lazımdır. Öyle ise İstanbul'da intihabında bir fark yoktur. Buraya gelip de biat nasıl olur? (Gürültüler).

Salahattin Bey (Mersin): Biat burada olur fakat intihab şimdi yapılsın.

Mehmed Vehbi Efendi (devamla): İntihab ile biat beyninde fark yoktur. İntihab etmek demek sen Müslimîn üzerine imamsın demektir. Sen ona istersen intihab de, istersen biat de, istersen başka bir tabir yap, hepsi birdir. Rica ederim bugünkü hal-i maslahatı düşünmekle bunu intihab etmek Müslümanlar namına, Meclis namına bence eslem olduğunu söylüyorum. Ama rica ederim efendiler, intihab ettiğiniz zatı evet Ali Efendi olur, Veli Efendi olur, onu heyet takdir eder ve mesele biter. Bunlar üzerinde vakit kaybetmek herhalde bizim için doğru değildir.

Salih Efendi (Erzurum): Bendeniz iki mesele soracağım Hoca Efendi. Biri intihab, bir de biat meselesi. İntihab meselesinin isti'câlinde ben de taraftarım. Fakat esasen intihab etmek "men'illezine... ani'l-münker fehüve halife ve halifetu Resul ve Kitabillah" [Marûfu emreden, münkerden nehyeden kişi halifedir; Resulullah'ın ve Kur'an'ın halifesi]. Ben bir kere intihab etmişim. Fakat ben şimdi bir adama biat edeceğim. Biatın esası iki şeyle olur. Biri nâme ile biat, biri de esta'îzü billâh "İnnellezîne yübayi'ûneke innemâ yübayi'ûnallah" [Sana biat eden[ler] şüphesiz Allah'a biat ediyorlar, Feth, 48/10] diyor. Hatta bu âyet-i kerime...

Bir Mebus Bey: Âmin.

Salih Efendi (Erzurum): Kim diyor âmin? Bunun için erbâb-ı hall ü akdin yeden beyat-i tebe'iyyet etmesi lazım mıdır, değil midir? Nâme ile biat memâlik-i sâirede mahsûr kalan ümmet-i İslâmiye içindir. Yalnız bu cihetin hallinin bendeniz şer'an olmasını istiyorum. Bu ciheti lütfen hall buyurun da mesele tenevvür etsin ve kapansın.

Vehbi Efendi (Şer'iye vekili, Konya): Efendim her şey imkân ile mukayyettir. Şimdiki halde imkân var mıdır, yok mudur?

Salih Efendi (devamla): Bunu kabul ederim.

Vehbi Efendi (devamla): Kabul ettin ise geçiyorum.

Salih Efendi (devamla): Hayır imkânda mesele ararım.

Vehbi Efendi (devamla): İmkân ile mukayyet olunca ve şimdi şu saatte bir imam intihabı lazım olunca zat-ı âlinize soruyorum, yeden beyat; musafaha suretiyle imkânı var mıdır, yok mudur?

Salih Efendi (devamla): Yeden beyat imkânı vardır. ("Katiyyen yoktur" sesleri). Vardır. Biz bunu yapabiliriz. Hatta yalnız Hazreti Muhammed'e

biat eden bir kavmin... milleti olduğu için ona hitaben demiştir ki; "... Çünki onun elini tutmakta mahzur vardır. Fakat erbâb-ı hall ü akdin elini tutmak bizzat musafaha etmek şart-ı a'zamdır". Nakîzı[nı] isbat buyurunuz.

Vehbi Efendi (devamla): Tayyare ile mi getireceğiz Salih Efendi?

İsmail Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): Mesâlih-i şer'iye başkadır. İmkân noktası gene başkadır. Bu bir mesele-i şer'iyedir.

Hamdi Efendi (Diyarbekir): Hoca Efendi, kütüb-i şer'iyede nasb u tayin diyor, intihap demiyor.

Rasih Efendi (Antalya): İntihap ile biat arasındaki fark nedir?

Hamdi Efendi (devamla): Biat demiyor, imamın nasb u tayini vaciptir diyor. Biatı nereden çıkarmıştır.

Vehbi Efendi (Şer'iye vekili, Konya): Rica ederim Salih Efendi, bizden sual soruyor.

Salahattin Bey (Mersin): Efendim Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Şer'iye vekili olmak suretiyle zat-ı âlilerinden soruyorum. İntihap olunmak suretiyle herhangi bir halife nasb olunabilir ve bu intihab telgrafla ihbar olunabilir. Bunu herkes tasvip etmektedir ve tesrî' de ister. Fakat bu noktaya başka nikât-ı güzergâh ederek gitmek doğru değildir. Meselenin tamam olması için intihab yapılır. O zat da icabet ettiğini bildirir. Fakat bunun tamamı için teyîden biat olunursa bu husus tamamlanır. Bunda zaman yoktur, bilâkis menfaat-i azîme vardır. Şimdi siyaset bahsinin yeri değildir. Siyaset bahsi için ayrıca konuşuruz. Bunun hilâfında bir fikriniz varsa burada söylersiniz efendim. Fakat şer'an aslolan budur. Zat-ı âlinize de Şer'iye vekili olmak sıfatiyle soruyorum.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Saçak öpmek mi istiyor?

Salahattin Bey (Mersin): Saçağı sizler öpmüşsünüz. Saçak yüzü ben görmedim.

Operatör Emin Bey (Bursa): Sizler kim?

Salahattin Bey (Mersin): Bazıları... (Gürültüler). Ben saçak öpmemişimdir. Saçak yüzü bile görmemişimdir. Bazıları. (Gürültüler).

Vehbi Efendi (Şer'iye vekili, Konya): Efendim rica ederim, işi uzatıyoruz. İntihab [ve] biatta yani biat olunacak zatın huzuru şart değildir.

Salahattin Bey (Mersin): Okuduk. Biz İslâmda şart olduğunu okuduk.

Vehbi Efendi (devamla): Vuzûh vardır efendim. (Gürültüler).

İsmail Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): Bendenize söz verirseniz yanıldığınızı anlarsınız... Bu da esasât-ı şer'iyeye nazaran bir mecliste olur. Bunun için ittifak lazımdır. İttihadı olmayan bir şeyin muteber olması

sonradan hilâf-ı asl olarak teshîlen li'n-nastır. Bu hilâf-ı asldır. O hilafet meselesinde olamaz.

Vehbi Efendi (devamla): Teshîlen li'l-maslahadır efendim bu. Vuzûh şart değildir. İntihab, biat gaipten de olur.

İsmail Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): Efendiler bu mesele başka. Hoca Efendi hazretleri yanılıyor.

Atıf Efendi (Ankara): Sizin hepinizin itimat ettiği adama karşı ben şimdiye kadar laf söylemedim. Sizin hepinizin ettiği... İslâmda halife olan zata... Etse bizim muvafakatımız ve bizim hepimizin biatı addolunur diyor. Sarahaten söylüyor şer'-i şerif. ("Buna mâni olunuz" sadaları)

Reis: Rica ederim. Müsaade buyurun. Bir dakika oturalım.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar ben yapılması lazım gelen muameleyi şimdi arz edeceğim gibi tasavvur etmekteyim. Heyet-i celileniz halifeyi intihab eder. Bunun üzerine Meclis'in bir intihab kararnamesi ortaya çıkar. Bu kararname üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi filan zatı makam-ı hilafete intihab ettiğine dair bir beyanname tertip eder. Aynı zamanda makam-ı hilafete intihab olunan zat dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından makam-ı hilafete intihab edildiğini bütün âlem-i İslâma tebliğ edecek bir beyanname olacaktır... Her iki beyanname dahi meclis tarafından görüldükten sonra tespit olunacaktır. Bu kararla beraber bu iki beyanname intihab olunan zata Meclis'inizin tespit edeceği bir vasıta ile bildirilecektir. İntihap olunduğunu kendisi kabul ederse o beyanname imza ettirilecek ve o beyanname de âlem-i İslâma gidecektir. Başka hiçbir muameleye lüzum yoktur. ("Müzakere kâfi" sadaları).

Reis: Efendim burada üç tane takrir vardır. Müzakerenin kifayetine dairdir.

Hasip Bey (Maraş): Efendim Lütfi Bey bir sual sordu. Fakat Vehbi Efendi cevap vermedi. İstanbul'un işgali münasebetiyle hall ü akde muktedir olmayan bir zatı makam-ı hilafete geçirebilir miyiz? ("Verdi" sadaları).

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Cevap verdi canım, verdi.

Reis: Efendim müsaade buyurun, müzakerenin kifayetine dair takrirler var. Maamafih söz almış birçok arkadaşımız da var. Münasip görürseniz bir takrir var. Okuyacağım.

İsmail Şükrü Efendi (Karahisar-ı sahip): Reis bey kifayet aleyhinde söyliyeceğim efendim. Efendiler, öyle bir mesele konuşuyoruz ki âlem-i İslâmda belki bin seneden beri hilafet dolayısıyla fitne yangınları uyanmıştır. Bugün öyle bir mesele hallediyorsunuz ki bütün âlem-i İslâmın

mukadderâtını bu kürsüde halledeceksiniz. Rica ederim. Mesele arîz [ü] amîk tedkik edilsin. Ondan sonra halledilsin. Ve halli lazım gelen şu mesâil zannedersem ulema arasında da bâdi-i ihtilaf olmuştur. ("Öyle bir şey yok" sadaları). Halbuki meselenin bir cihet-i fıkhiyesi vardır, bir de cihet-i siyasiyesi vardır. Cihet-i fıkhiyesine gelince efendiler... ("Kifayet aleyhinde söyleyecektiniz" sesleri). Kifayet aleyhinde evet. Bu esbâb-ı mûcibedir. Cihet-i fıkhiyesi ulema-yı İslâmın, fukahâ-yı İslâmın ictihadıyla sâbittir ki hilafet o da sâir ukûd-ı şer'iye gibi bir akd-i şer'îdir. İntihab... (Gürültüler). Rica ederim, beş dakika dinleyiniz, şeriatten bahs ediyorum. (Gürültüler).

Efendiler, 'adem-i kifayetin esbâb-ı mûcibesini arz ediyorum. Tekrar ediyorum halife intihabı başkadır yani intihab başkadır, biat başkadır. Hilafete bir zatın yani halifenin nasb u tayini vaciptir. Fakat nasb biat suretiyle olur.

İntihaba gelince intihab biat değildir. Eğer intihab biat olsaydı Hazreti Ömer'in tayin etmiş olduğu zat halife olurdu. Erbâb-ı hall ü akd -ki bunlardan birisini halife kabul etmeği sonraları müslimîn kabul etmişti-, işte bu altı kişi kimi intihab ederse ona biat edeceklerdi. Bu altı kişinin ârâsı Hazreti Osman'la Ali'de takarrur etti. Binaenaleyh biat Hazreti Osman'a olmuştu. Ondan sonra umum ashâb birden biat ettiği için Hulefâ-yı râşidîn içinde bi'l-ittifak yani kimsenin re'yi hariç olmamak üzre makam-ı hilafeti ihrâz eden ancak Hazreti Osman b. Affan radıyallahu anhü'l-Mennan'dır. Sonra Hazreti Ömer'in ve Hazreti Ebubekir'in hilafetlerinde ashâb-ı güzînin rüesâsında bazı zevât bu hulefâya biat etmemişlerdir; Hazreti Osman kadar müttefik değildir. Lâkin bunların hilafetinde bir iki kişinin biat etmemesi bunların hilafetinde bir iştibâh zemini teşkil etmez. Yine ale't-tahkik halife-i Resulullah'tır. Bu işlerde... ("Sadede geliniz" sesleri). Müsaade buyurun efendim, hilafet biat olunca, akit olunca kütüb-i fıkhiyeye göre akittir. Akitte esas olan tarafeynin icap ve kabulüdür. Fukahânın beyanâtına göre akit tarafeyn-i âkideynin icap va kabulüyle tamam olur. Hilafet meselesinde icap erbâb-ı hall ü akd tarafındadır. Erbâb-ı hall ü akd ise bu Meclis-i âlidir. Bugün... (Gürültüler). Akitte... ("Esasa girişiyor" sözleri).

Reis: Esas hakkında söylüyorsunuz. Esbâb-ı mûcibe ve kifayet aleyhinde söyleyecektiniz.

İsmail Şükrü Efendi (devamla): Bugün akitte Meclisin ittihadı şarttır. Bu mesele fıkha taalluk eder bir meseledir. Bu mesele hallolunmadıkça hilafet gibi bir emr-i mühimde şeriatin tayin ettiğinden başka hilâf-ı asl

bir kaideye ibtinâ ederekten böyle bir emr-i şer'îyi şu Meclis-i âlinin kabul etmesi doğru değildir. Bu meselenin her halde halli lazımdır. Diğer meselenin ondan sonra halli lazımdır.

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Hoca Efendi gitmeyiniz. Bu tarafa bakınız, bir şey soracağım. ("Söyle" sadaları). Müsaade buyurun. Müzakerenin kifayeti aleyhinde söyledi. Fakat hall ü fasl olmadık bir mesele varmış. Ne ise söyle o meseleyi.

İsmail Şükrü Efendi (devamla): Şer'iye vekili dedi ki, gıyaben biat caizdir. Efendi ittihad-ı meclis lazımdır. Akitte ittihad şarttır. Efendim sonra biat meselelerinde buradaki icabın, İstanbul'da kabulünü fukahâ maslahata binaen ve hilâf-ı asl olarak tecviz etmiştir. Böyle hilafet halifenin buraya gelmesinde mahzur yoktur.

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Olamaz efendim, keşke bileydim, sabahleyin kitap önümde idi, buraya getirir, sana gösterirdim. Müsaade buyurun şimdi efendiler, bu zat demek istiyor ki gıyaben biat caiz değildir. Böyle mi demek istiyor bilmiyorum. ("Öyle dedi" sesleri). Sonra el ele vermeyince ve bu hall ü akdde kendilerine biat etmedikçe arkalarından olmaz [dediler]. Hayır efendiler, bu böyle değildir. Biraz yanlış bellemiş Hoca Efendi. (Handeler). Bizim orada hall ü akdde bulunacak üç beş tane mebusumuz vardır. Efendiler, hocalardan bir tanesi ilmen biat edecek olursa onunla da halife olur. Ben bunun kitapta yerini gösteririm. Ama başka türlü olur. Beş kişi, on kişi bir heyet gider, biat edilir. Daha âla canım. Onda hiçbir şey yoktur. Üç kişi, on kişi hatta en mühim adamlardan bir kişi dahi biat etse olur. Cihet-i fıkhiyesi budur. Ama siyaset cihetinden biz gidip de veya o gelip de biat icra edilmesi lazım imiş. Ben bunu bilmem ama şer'an evvelce dediğim vechile olur. Şimdi intihabımız ve oradakilerin biatı kâfidir. (Alkış).

İsmail Şükrü Efendi (devamla): Müsaade buyurun arkadaşlar, bir noktayı izah edeyim. ("Hayır" sesleri). Ahkâm-ı şer'iyeyi yanlış telakki ediyorsunuz. Rica ederim, ahkâm-ı şer'iye... ("Hayır" sadaları, şiddetli gürültüler).

Sami Bey (İçel): Reis bey diğerine nasıl söz verdin?

Reis: Efendiler ben...

İsmail Şükrü Efendi (devamla): Bu tamam değildir. Bendeniz hükemânın kelâmından bahs ettim. Hoca Efendi felsefeden bahs ettiler. Ben esasât-ı fıkhiyeden bahs ettim. (Gürültüler).

Reis: Efendim söz müzakerenin kifayeti aleyhinde idi. ("Re'ye" sadaları, gürültüler). Efendim bu kadar gürültü içerisinde herkes ayakta. Ben nasıl anlayayım. Bir kerre müzakerenin kifayetine dair takrirler vardır.

Müzakerenin kifayeti aleyhinde bir kişi de söz söylememiştir. Mesele bitti. (Gürültüler, "mesele mühimdir" sadaları).

Efendim, müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görülmüştür.

İsmail Şükrü Efendi (devamla): Mesele mühimdir. Müzakere nasıl kâfi olur?

Mustafa Kemal Paşa hazretleri (Ankara): Sus artık, Hoca Efendi.

Ziya Hurşit Bey (Lazistan): Reis bey ben kendi hesabıma halife filan istemiyorum. ("Canın isterse" sadaları).

Reis: Efendim takrirler var. Rica ederim dışarı çıkmayalım. Ekseriyete halel gelir. Sivas mebusu Vasıf Bey ve rüfekâsının takriri:

Riyâset-i Celile'ye

Halifenin İstanul'da ecnebi tazyiki altında kalarak ifa-yı vazifeye gayr-ı muktedir bulunması mehâzîri dâ'îdir. Binaenaleyh müntehap halifenin burada biat icra olunmak ve İstanbul ecnebi işgalinden kurtarılıncaya kadar muvakkaten burada kalmak üzere Ankara'ya davetini ve gerek Büyük Millet Meclisi tarafından ve gerekse Anadolu'ya muvâsalatı akabinde halife tarafından merkez-i mukaddese-i hilafet-i İslâmiye olan İstanbul'dan tebâ'üd-i muvakkati esbâbının beyannamelerle âlem-i İslâma ve cihan-ı medeniyete ilânını teklif eyleriz.

Sivas	Lazistan
Vasıf	Ziya Hurşit
Karahisar-ı sahip	Erzurum
Mehmed Şükrü	Süleyman Necati
Mersin	Sinop
Salahattin	Hakkı Hâmi
İçel	Yozgat
Mehmed Şevki	Feyyaz Ali

Muş mebusu Ahmed Hamdi Efendi'nin takriri:

Riyâset-i Celile'ye

Erzurum Kongresi'ni müteakip münhali' Vahidüddin'e yazdığı malum beyannamesiyle rüşdünü isbat eden Abdülmecit Efendi hazretlerinin intihabını teklif eylerim.

Ahmed Hamdi

Gaziayıntap mebusu Abdürrahim Lâmi Efendi'nin takriri:

Riyâset-i Celile'ye

Halife-i İslâmın kudret-i ictihad, kudret-i kaza, techiz-i cuyûş ile bilcümle hudut ve nüfuz-ı İslâmı muhafazaya kudreti olmak gibi evsâfı hâiz ve câmi bugün bir halife bulmak gayr-ı mümkin olduğundan vezâif-i mezkûreyi bugün icma-ı ümmeti temsil eden Meclis-i âli deruhde etmişse de halife bulunduğu şehrin en büyük camiinde Cuma ve 'îdeyn namazlarında bilfiil imamet etmek ve hulefâ-yı sâlifenin kisve-i diniyesini lâbis olması lüzumunu[n] da intihabda şart edilmesini teklif eylerim.

Abdurrahman Lâmi

Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in takriri:

Riyâset-i Celile'ye

Hilafet esaret kabul etmez. Halifenin herhalde hakimiyetimizin bilfiil müesses olduğu bir mıntıkada bulunması ve binâberin tahlîf ve biat için halifenin herhalde Anadolu'ya geçirilmesi lazımdır. Bu lüzumu teklif ve işbu takririmizin tayin-i esâmi ile re'ye vaz'ını teklif eyleriz.

Kayseri
Osman

Mersin
Selahattin

İzmit
Sırrı

Erzincan
Hüseyin

Bitlis
Yusuf Ziya

Antalya
Ali Vefa

Maraş
M. Hasip

Siverek
Bekir Sıtkı

Dersim
Mustafa

Yozgat
Bahri

Yozgat
Feyyaz Ali

Karahisar-ı sahip
Mehmed Şükrü

Erzurum
Salih

Erzurum
Mustafa Necati

Kangırı
Neşet Kâzım

[**Reis:**] Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey'in takririyle bu takriri[n] ikisi aşağı yukarı aynı meâldedir. İkinci takrir on beş imza ile tayin-i esâmi talep ediyor. Binaenaleyh bu takrirleri tayin-i esâmi ile re'ye koyacağım. ("İstemez, bir kerre halifeyi intihab edelim" sadaları).

Rica ederim efendim, bir kerre halife intihab olunmadan evvel halifenin buraya gelmesinden gitmesinden bahis doğru olmaz. Bu mantıkî olarak halifenin intihabından sonra halledilir. Bir kerre halife mevcut olsun da ondan sonra bu mesele hallolur.

Şimdi intihab meselesini nasıl yapacağız, ne buyurursunuz?

Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Sivas): Müsaade buyurun, intihabın ne suretle olacağı mevzubahis oluyor. Heyet-i Vekile arkadaşlarınız namına arz ediyorum. Uzatmayalım. Mesele naziktir. Fesada son derece müsaittir. Herhalde intihabın en kısa, en müsbet şeklini düşünün. ("Re'y-i işârî' sadaları).

Salahattin Bey (Mersin): Efendim, intihab mevzubahis oluyor. Bendeniz iki fikir görüyorum rüfekâda. Birincisi derhal intihabın yapılması fikrinde, diğeri de derhal intihabın yapılması fikrinde olmakla beraber kuvvet ve kudretinizin tamamiyle hür ve serbest olamadığı ve binaenaleyh Cuma namazlarının dahi hür ve serbest bir memlekette kılınması hususunda halifenin şartı bulunduğu cihetini ileri sürerek halife ilânı için evvelâ halifenin çıkarılması yani evvelâ takririn re'ye konması ve ondan sonra intihabın icrasını teklif ediyorlar. ("Hayır" sadaları). Rica ederim, müsaade buyurun. Benim kanaatim hür ve serbest olmayan bir halife üzerinde bizim ne kazaî kudretimiz ve ne de kendisinin kazaî kudreti olacağından bu havada kılınç sallamaya benzer. Binaenaleyh bunun mânası yoktur. Eğer bu babda tayin-i esâmi ile re'ye konmasını teklif eden takririn icabı icra edilmezse böyle bir intihaba ihtimal ki arkadaşlarınızdan birçok kimseler iştirak etmez. Onun için bu takrir re'ye konsun ve mesele bitsin.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Efendim, müsaade buyurunuz. Salahattin Beyefendi buyurdular ki 15 imza ile verilen takrir, yani halifenin İstanbul'dan buraya gelip gelmemesi halledilmeyecek olursa zannederim bir-

çok arkadaşlar intihaba iştirak etmeyecektir. Şöyle olur, böyle olur. Beyefendiler, mesele gayet mühimdir. Beyefendiler, biz bunu müttefikan bir zat üzerinde kabul ettiğimiz kadar bugünün vaziyetini kurtaracak müessir bir çare yoktur. İkinci bir nokta-i nazar yapılmadı diyerek bazı rüfekâ re'ye iştirak etmezse, vallahi billahi efendiler, bunun mesuliyet-i mâneviyesi beşerin tahammül edemeyeceği bir derecede olur. Onun için...

Salahattin Bey (Mersin): Mesulü sizsiniz.

Rauf Bey (devamla): Kabul ediyorum efendim. Vicdanım temiz olarak ve açık olarak arz ediyorum. Prensip meselesi değildir. Halife-i İslâm meselesidir. Asırlardan beri bu millet bunu muhafaza etmiştir. Haklıdır ve intihab edecektir. Şimdi burada erbâb-ı hall ü akd kabul ettiğimiz ve bihakkın [erbâb-ı] hall ü akd olması lazım gelen heyetimiz bir prensip yapıp da ikinci noktada ârâya iştirak etmeyiz meselesini nasıl meydana çıkarır.

Salahattin Bey (devamla): Ârânın tezahüründen neden korkuyorsunuz? Bu cihet belli olmalıdır.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Belli olsun efendim. Ondan korkmuyorum. Fakat belli edilmezse korkarım. Bazı arkadaşlar re'ye iştirak etmez buyurdunuz. Bunu ifhâm buyurdunuz.

Arzu buyurduğunuz gibi re'ye konsun. Şöyle olsun, böyle olsun. Fakat dediniz ki kabul olunmazsa bu olamaz. Bazı arkadaşlar re'ye iştirak etmez buyurdunuz. Eh... artık bu kadarı da olmaz. Yani bu şayan-ı kabul olmaz.

Ziya Hurşit Bey (Lazistan): Pekalâ olur. Reis, bu kürsüden herkesin re'yi şayan-ı kabul olur. Olamaz diye söz söylemesinler. Herkesin re'yi vardır.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Beyefendiler, şayan-ı kabul olmaz demek hakkını benden kim nez' edebilir? Hakk-ı kelâmımı kim nez' edecektir? Yani hürriyet-i kelâmdan bahseden sizler benim hakk-ı kelâmımın takyîdi hakkını nereden buluyorsunuz? Rica ederim.

Hafız Mehmed Bey (Trabzon): Ben de hakk-ı re'yimi kullanabilirim, siz nasıl ki kullanıyorsunuz. Benim kanaatim bu. Meclis-i âli halife intihabı hakkına mâlik değildir. Çünki halife intihab etmek için kudret-i padişahî ile olması lazımdır. Ne vakit ki halife bir makam-ı dinî olmuştur, bu Meclis halifeyi intihab edemez ve hakkı yoktur. ("Kim yapacak" sadaları).

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Müsaade buyurun efendiler, burada herkes hürriyet-i kelâmına mâliktir. Herkesin sözü muhteremdir. Fakat

biraz da insaf lazımdır. Her suretle telakki edersiniz. Bunda o ilmi tahsil etmiş ve onda mütehassıs tanınmış olan ve hepinizin re'yiyle intihab edilen Şer'iye vekili Efendi hazretleri beyanatta bulundu. Ulema-yı sâire arkadaşlarımız da beyanatta bulundu. Siz de istediğinizi söylersiniz.

Hüseyin Hüsnü Efendi: Baş başa bağlı baş da şeriate bağlıdır. Fetvası çıkmıştır. Ona biat etmek lamızdır. ("O başka" sadaları).

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Şimdi heyet-i celileye tekrar ediyorum. Maslahat-ı ümmet bu işte müsta'celiyeti emrettiğinde benim kanaatim vardır. Bu işi bir an evvel netice-i haseneye iktirân ettirelim. Demin de heyet-i celilenize arz ettim. Zannederim heyet-i celilenin efkâr-ı umumiyesi de bu esas etrafında temerküz ediyor. Binaenaleyh Mecit Efendi hakkında beyanatta bulunuldu. Bu nokta üzerinde biraz teemmülde bulunun...

Sami Bey (İçel): Bu mühim mesâili ihdâs eden hükümettir. Bulsun da intihab etsin.

Ömer Lütfi Bey (Amasya): Efendiler sû-i tefehhüm vardır. Onu halletmek için söz söylemek istiyorum.

Müfit Efendi (Kırşehir): Reis bey, bir kelime bendenize söz veriniz.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Reis bey, bendeniz usul hakkında söz istedim.

Reis: Efendim, bu tarzda müzakere etmek kâbil değildir. (Gürültüler). Buyurun Ömer Lütfi Bey.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Efendiler, vakit gecikince Meclis'te böyle hepimiz müteredditi oluyoruz. Ondan dolayı yine bu akşam da böyle oldu zannederim. Bendeniz Salahattin Bey'in ifadâtıyla Rauf Bey'in ifadâtını kürsüye yakın olduğum için iyi dinledim. Aralarında bir sû-i tefehhüm var. Eğer bendeniz yanlış anladımsa her ikisi de lütfen tashih buyururlar. Salahattin Bey demek istedi ki evvelâ İstanbul'dan gelsin-gelmesin meselesi hakkında bir takrir var. Evvelâ tayin-i esâmi ile o re'ye konsun ve bunun re'ye konması arzu ediliyor. Kazanılır kazanılmaz başka mesele. ("Evet evet" sesleri). Binaenaleyh intihab ondan sonra yapılsın. Müttefikan intihab ederiz demek istedi. Öyle değil mi?

Salahattin Bey (Mersin): Evet öyledir.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Ve o yolda söylemiştir. Kendisi de öyle diyor. Beyefendi, eğer bu takrir re'ye konmazdan evvel doğrudan doğruya İstanbul meselesi intihaba başlanırsa bazılarımız re'y vermeyiz dediler. Söz bu mudur?

Salahattin Bey (devamla): Evet budur.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Pekalâ. Rauf Beyefendi bunu yanlış anladılar zannediyorum. Onlar dediler ki, İstanbul meselesi hakkında takrir

sahiplerinin arzusunu Meclis terviç etmezse yani ekseriyeti bulmazsa biz de intihaba iştirak etmeyiz diyorlar, dediler.

Hüseyin Rauf Bey (İcra Vekilleri Heyeti reisi, Sivas): Evet.

Ömer Lütfi Bey (devamla): Demek efendiler, görüyorsunuz ki Salahattin Bey'in fikri bu değildir. Rauf Beyefendi meseleyi yanlış telakki etmişler. O halde meseleyi telif edebiliriz. Şimdi İstanbul meselesi hakkında bir takrir var. Tayin-i esâmi ile re'ye vaz' edilmesi hakkında ve takrir de usulüne muvafıktır. Bu takrir re'ye konur, kazanırsa Meclis'in karandır. Kazanmazsa ekalliyettir, geri kalır. Ondan sonra intihabımızı müttefikan yapabiliriz. (Alkışlar, bravo sadaları).

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan, Ankara): Efendiler, mevzu-ı müzakere olan şey halifenin intihabı meselesidir. Halifenin buraya gelmesi meselesi ayrıca bir meseledir. Binaenaleyh onun üzerinde henüz müzakere cereyan etmiş değildir. Müzakere cereyan etmemiş bir mesele re'ye konamaz.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Müzakere zaten o mevzu üzerinde cereyan ediyor.

Hakkı Hâmi Bey (Sinop): Efendiler, bu takriri veren arkadaşlarınız herhalde düşman işgal mıntıkasında bulunan bir zatı halife intihab ederek düşmanların ellerinde o vaziyette bırakmak siyaseten daha ziyade mahzurlu olduğu kanaatinde bulunanlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan, Ankara): Resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül etmiştir.

Hakkı Hâmi Bey (devamla): Müsaade buyurun Paşa hazretleri. Bu muhalif bulunan arkadaşların kanaatine de hürmet ederiz. Rica ederim, bizim kanaatimize hürmet edilmezse bari tecavüz de edilmesin. Biz burada zaman zaman tecavüze maruz kaldık, süküt ettik. Fakat bu kürsüden bize söz söylettirilmeyecekse biz de ona göre düşünelim. Efendiler, burada millet namına söz söylemek intihab olunan her mebusun hakkıdır. Her mebus burada söz söyler. Binaenaleyh hiç kimsenin tenkide hakkı yoktur. Biz diyoruz ki intihab edilecek, biat edilecek herhangi bir halifenin intihabından evvel mutlaka hür bir mıntıkaya getirilmesi lazımdır, diyoruz. Bu takririn tayin-i esâmi ile re'ye konmasını arz ediyoruz. (Gürültüler). Rica ederim, gürültü yapmayınız, buraya gelir söylersiniz. Bendeniz bu takririn re'ye konmasını istiyorum. Hepimizi burada söz söyleten, kürsi-i riyâseti işgal ettiren, bütün hukukumuzu muhafaza ettiren nizamnameye mutâ' ise ki -bizim bu takririmizin re'ye konması zaruridir- eğer mutâ' değilse keyfî kaide, kanun yoktur. Binaenaleyh arzunuz vechile yapabilirsiniz.

Efendiler, hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i kanuniye diye feryad ederken Meclis-i âlinin itaat zaruretinde bulunduğu nizamname çiğnenmesin.

Avni Bey (Saruhan): Ayrı meseledir. Müzakere cereyan etmemiştir. Re'ye konmaz.

Hakkı Hâmi Bey (devamla): Hiç ayrı mesele değildir beyefendi, mesele budur. Evet bunun hilâfında yani bu takrir nizamname sarahatı haricinde icra edilir ve hukuku iptal edilirse elbette ve elbette kimse re'ye iştirak etmez. Bu bizim hakkımızdır. Bu hakkımızı kimse cebren istimal ettiremez. Ve esasen hakkımızı yıkmak isteyenleri ve hakkımızı tecavüz edenleri yıkmak için çalışıyoruz. Yoksa efendiler rica ederim, bir tahakkümü ikâme için değildir. (Sağdan "Bravo bravo"). Nizamnameye riayet edilmedikçe biz de hukukumuzu muhafaza edeceğiz.

Hüseyin Rauf Beyefendi (İcra Vekilleri Heyeti reisi, Sivas): Efendiler, yalnız şu mesele etrafında konuşulurken şu meselenin anlaşılmasını isterim. Demincek arkadaşımız Salahattin Beyefendi'nin ifadelerini kendi nokta-i nazarlarına göre anlamadığımı tekrar ediyorum. Eğer bu, bu tarzda kabul edilmezse intihaba da bazı arkadaşlar iştirak etmezler. Bendeniz bu nokta-i nazardan müetessir oldum ve söz söyledim. Şimdi diğer bir nokta-i nazar vardır. Zannediyorum heyet-i muhteremenizce nokta-i nazara alınması şayandır.

Efendiler, deminden beri cereyan eden müzakerâttan imamü'l-müslimîn intihabının halife-i İslâmın bu fedakâr, asırlardan beri alemdar-ı İslâm olan milletimiz üzerinde kâfi derecede izhar edildi. Bunun teahhurunda[ki] tehlikeler de müttefikan kabul edildi. Şimdi efendim, böyle bir takrir ile Meclis-i âliniz şayet -kabul edilmesi ihtimali de vardır, kabul edilmemesi ihtimali de mevcuttur- halifeyi Anadolu'ya nakletmek kaydıyla mukayyed kılarsak ve halifeyi esbâb-ı askeriyeden ve esbâb-ı siyasiyeden, esbâb-ı mâniadan dolayı Anadolu'ya nakil imkânı olmazsa hükümet ne yapar?

Salahattin Bey (Mersin): Aksi olursa ne mevkide kalınız?

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Aksi takdirini ben size arzedeyim.

Lütfi Bey (Malatya): Esir halifenin intihabında ne fayda vardır?

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Halifeyi biz intihab edeceğiz. Halifenin intihabından sonra da daha kuvvetli İstanbul'un idaresini elimize almağa çalışacağız. İngilizler Müslüman halifesini çaldılar, iğfâl ettiler, hıyanet ettirdiler. Umûr-ı dahiliyemize müdahale ettirdiler. İslâm umûruna müdahale ediyorlar diye efendiler hem İstanbul'u tathîr edeceğiz hem de halifenin meşruiyetini ispat edeceğiz. Bi-hakkın hür olduğunu ilân edeceğiz. Bu yolda gideriz ve çalışmak ve muvaffak olmak ihtimali vardır.

Salahattin Bey (Mersin): O kadar ufak bir şey yapamayan Heyet-i Vekile nasıl olur? Belki bu sözlerimle acz-i mutlakımı itiraf ediyorum. Vallahi kanaatimi arz ediyorum, düşüncelerimi arz ediyorum. Yani Meclis-i âliniz tenkit, yalnız ihtar yalnız irşad vazifesiyle muvazzaf değildir. Bu gibi mühim mesâilde bizim kadar alâkadardır. Yani icraî vazifeniz de vardır. Ben bunu vazifeten söylüyorum. Muhayyel olarak intihab ettikten sonra buraya getirmemek ihtimali vardır. Bunu da düşününüz. Ondan sonra takriri re'ye koyunuz.

Hafız Mehmed Bey (Trabzon): Biz de söz istiyoruz. Eğer kapanmışsa ona diyecek yoktur.

Reis: Efendim, usul-i müzakereye dair konuşuyoruz deminden beri.

Müfit Efendi (Kırşehir): Efendim, bendeniz zannediyorum ki [gerek] Rauf Beyefendi'nin beyanatı, gerekse Salahattin Beyefendi'nin burada vuku bulan beyanatı bidâyeten Rauf Beyefendi'nin burada söylemiş olduğu bir sözden açılmıştır. En evvel Rauf Beyefendi burada buyurdular ki Heyet-i Vekile'niz karar verirken ikiye ayrılmıştır. "Ekserimiz şu şekilde, halifenin hal'i ile intihab icrasına karar verdi. Ekalliyetler de şu şekilde bulundular. Onlar da maksatlarını söyleyecekler" buyurdukları halde ekalliyette kalan arkadaşlar bu kürsüye çıkıp da esbâb-ı ihtilafı burada izah etselerdi mesele halledilir, orta yerde hiçbir şey kalmazdı. Ekalliyette kalan Heyet-i Vekile'den üç veya dört zat -kim olduğunu bilmem- bunların mütalaası nedir? Meclis'ce burası meçhul kalmıştır. Eğer ekalliyette kalan Heyet-i Vekile'deki arkadaşlar İstanbul'da halifenin bulunması yani İstanbul'un şekli itibariyle başka bir vaziyette ise...

Reis: Usul-i müzakere hakkında söyleyecektiniz.

Müfit Efendi (devamla): Efendim geliyorum. Rica ederim usul-i müzakereyi oraya getireceğim. Ekalliyetin vermiş olduğu mütalaa ne ise anlaşılsaydı, Meclis buna bir karar verir ve halledederdi. Şimdi ekalliyetin mütalaası, acaba halife intihab edilirse durumu ne olur? Korku bu. Başka bir şey yok. Verilen takrir evvelâ intihabın icrası, intihab icra edilmeli sonra halife buraya gelsin, burada biat ifa edilsin gibi bir mânayı mutazammındır. Hükümetimiz bunda derse ki İstanbul'da halife bulunmak ahvâl-i siyasiyesi ve ahvâl-i askeriyesi nokta-i nazarından mahzur yoktur derse ve mesuliyeti üzerine alırsa intihabı yapar, bitiririz.

Salahattin Bey (Mersin): İnanırsak yaparız.

Reis: Efendim, rica ederim. Müsaade buyurunuz. Halife mevcut olmadan şurada burada olması usul-i müzakere nokta-i nazarından evvelâ makul ve mantıkî bir mesele...

Hasip Bey (Maraş): Hürriyetine itimat olmayınca intihab olunamaz.

Salahattin Bey (Mersin): Mahalle bekçisi değildir.

Reis: Şimdi intihab meselesini mevzubahis edelim. İntihab mevzubahis olunca intihab diye bizim usulümüzde intihab vardır. Hepiniz bilirsiniz. Herkes re'yini verir, isimler okunur, re'yler atılır. Re'y-i hafî ile, intihab budur. Fakat çok rica ederim, Rauf Beyefendi çok istirham ederim, dinleyelim. Müsaade buyurunuz arkadaşlar, isimler birer birer okunacaktır. Bunda şüphe yoktur. Buraya bir şey koyacağız, intihab edeceğiz. Malum-ı âliniz celse-i hafiyede olduğu gibi celse-i aleniyede tekerrür edecektir. Değil mi efendim? Malum celse-i hafiye ile olmaz bu iş. Celse-i alenî ile tekerrür edecektir. Böyle iki defa tekerrür etmektense celse-i hafiyede re'y-i işarî ile yapalım. Celse-i alenîde hafî re'yile arz ederiz. Başka türlü olmaz.

Hasip Bey (Maraş): Rica ederim, istirham ederim. Şüpheli kalmayalım. İntihabda hürriyet lazımdır. Hür ve serbest olması şarttır. Bunu bir kerre anlatsınlar ki ondan sonra...

Reis: Efendim intihab ettiğimiz adam belki sonradan gelecektir.

Hafız Mehmed Bey (Trabzon): Efendim, celse-i hafiyede re'y verilmez. Müzakere edilir. Celse-i alenîde intihab edilir.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Efendim, bir vekili tayin-i esâmi ile intihab ederken nasıl olur da bir halifeyi re'y-i işârî ile intihab ediyorsunuz?

Reis: Öyle demedim efendim. Celse-i alenîde tekerrrür edecek.

Yusuf Ziya Bey (devamla): Bir defa yalnız celse-i alenîde yapalım. Neden hafî ile yapıyoruz?

Reis: Efendim ne yapalım? Hükümet burada serbest teklif ediyor.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Reis, her söz söyleyen için yeniden bir şekil kabul edilecek olursa müzakerenin intâcı kâbil olmaz. Kabul ediliyor mu edilmiyor mu, anlayalım.

Reis: Efendim Rauf Beyefendi buradan geldiler. Siyaseten ve sâir nokta-i nazardan bir isimden bahis buyurdular ve bunun üzerine müttefikan re'y verilirse iyi olur buyurdular. Rauf Beyefendi, zat-ı âliniz burada bir isimden bahis buyurdunuz.

Salahattin Bey (Mersin): Ne ismi?

Reis: Salahattin Bey'in suali üzerine vuku buldu zannediyorum. Bir isimden bahs ettiniz.

Hüseyin Rauf Bey (Vekiller Heyeti reisi, Sivas): Abdülmecit Efendi'den bahs ettim.

Reis: Zat-ı âliniz bu hususta ne düşünüyor dediniz. Bunun üzerine hükümet kendinin düşündüğünü Rauf Beyefendi bize şunun üzerinde

düşünüyoruz, dedi ki biz bu işi düşünüyoruz. Şimdi celse-i hafiyede yapılan intihabı celse-i aleniyede teyid etmek var. Bu bileceğiniz bir iştir. Bendenizin teklifim şundan ibarettir: Celse-i aleniyede bittabi esâmi okunacak ve re'y-i hafî ile intihab yapılacaktır. Burada yani hafî celsede bir kerre daha re'y-i hafî ile yapacağımıza bu fikir üzerinde ittihad edip etmediğimizi anlamak üzere burada re'y-i işârî ile re'ye vaz' edeyim dedim. Başka bir şey söylemedim. ("Pekalâ" sadaları).

Kimi teklif ediyorsunuz Rauf Beyefendi?

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Abdülmecit Efendi'yi.

Reis: Efendim Abdülmecit Efendi'yi teklif ediyorlar. Alenî celsede de... (Gürültüler). Efendim celse-i aleniyeye geçince usulü vechile intihab edilmek üzre şimdi Abdülmecit Efendi'nin makam-ı hilafete is'âdını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Efendim ekseriyet-i azîme ile intihab edilmiştir.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Efendim müzakerâtımız celse-i aleniyeye intikal edince vekâyi'i telhîsen heyet-i âliyenize arz etmek mecburiyetindeyim.

Salahattin Bey (Mersin): Biz de tabii söyleyeceğiz. ("Söyleyeceğiz" sadaları).

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Yalnız malum-ı âlileri heyet-i âlinize hafî celsede aynen okuduğum telgrafnameleri aynen okuyamayacağım. Eğer müsaade buyurursanız icab eden aksâmı okuyayım.

Salahattin Bey (devamla): Bize hepsini okudunuz mu?

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Hepsini okudum. Onu biliniz Salahattin Beyefendi. Şunu da arz edeyim ki bunda biraz insafsızlık etmiş oluyorsunuz. Bu hususta cereyan eden muharebâtı aynen Meclis-i âlinize arz ediyorum dedim ve zannediyorum bu sözümün aksini isbat edecek bir kimse bulunamaz. İnsafsızlık olur eğer o mâna ile söyledinizse... Evet efendim, eğer muvafakat buyurursanız icab eden kısımları yani İngiliz generalinin Refet Paşa'ya gönderdiği resmî mektubu ve beyanname-i resmîyi okuyayım. Bununla müzakere başlasın. Rica ederim böyle olsun ve çok rica ediyorum arkadaşlar, bazı noktaları geçmek suretiyle bana diğer noktaları söyletmesinler.

Reis: Şimdi efendim, celse-i aleniyye geçilince malum-ı âliniz geçen defa bir kerre daha mevzubahis oldu.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Tahdit yok, bir mebus tahdit edilemez.

Reis: Niçin böyle söylüyorsunuz Ziya Bey? Bir kuvvet yoktur tahdit etmeğe. Söz isteyince arkadaşlara söz verilecektir ve arkadaşlar söyleyecek-

lerdir. Celse-i hafiyede ne olmuş, ne bitmiş bunun celse-i aleniyede hiçbir hükmü kalmıyor. Yalnız eski âdetimiz şu idi ki bir meseleyi celse-i hafiyede hallettikten sonra celse-i aleniyede artık mevzubahis etmezdik.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Celse-i hafiyede hallolunsaydı o dediğiniz doğru olabilirdi.

Lütfi Bey (Malatya): Celse-i hafiyede meseleyi halledemedik ki.

Reis: Efendim yanlış anlaşılmasın. Mevzubahis olan intihab meselesidir. Sırf intihabı mevzubahis edeceğiz.

Hüseyin Rauf Bey (Heyet-i Vekile reisi, Sivas): Zannederim mesele şu yolda cereyan edecektir. Bendeniz nokta-i nazarımı arz edeceğim. Ondan sonra Şer'iye vekili Efendi hazretleri nokta-i nazarlarını ifade edecekler ve fetvayı okuyacaklar. Yalnız fetvada ifade edildiği gibi Zeyd'le kalması caiz değildir. Firar eden Zeyd'in Vahidüddin olduğu sarahaten beyan edilmelidir. Ondan sonra intihab meselesi gelecektir. Arzu eden zevât sōz söyleyecektir. Tekrar arz ediyorum, buraya kadar aksâmı kusursuz ve müttefikan çıkarmak lazımdır.

Reis: Efendim, bugün Meclis-i âlide mevzubahis olan ve ekseriyetin kararına iktirân eden mesele intihab meselesidir. Öteki meseleler henüz bitmemiştir ve re'ye konmamıştır. Bunu celse-i aleniyede müzakere edeceğiz. (Sağdan "tabii" sadaları).

Salahattin Bey (Mersin): Belli olmalıdır.

Reis: Belli olmasın demiyorum. Bunu mevzubahis edersek intihab yarın sabaha kadar kalır. Mesele budur efendim.

Hüseyin Rauf Bey (Heyet-i Vekile reisi, Sivas): Yani intihab olmayacak mı?

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Müzakereden sonra.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Evvelâ intihab olunsun, sonra müzakere edilsin.

Osman Bey (Lazistan): Takrir re'ye konsa ve şu iş ortadan kalksa. Herkes söylenen sözlerden az çok tenevvür etmiştir. Binaenaleyh geçen gün gibi olacağına müttefikan her şeyi kardeş gibi yapalım. Binaenaleyh re'ye konulsun, takrir kabul edilmezse o takrire vâzi'ü'l-imza olanlar bir şey diyemezler. Ekalliyette kalırlar. Ve intihaba iştirak ederler. Kabul edilirse o vakit şey edilir. Herhalde kardeşâne hallolunsun.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Ona şüphe yok. Zaten muhasımâne halletmek mevzubahis değildir. Bunu nasıl hatırınıza getiriyorsunuz? Kardeşlikten ve uhuvvetten başka ne vardır aramızda?

Salahattin Bey (Mersin): Aramızda mevzubahis bile ettirmiyorsunuz. Bu da caiz değildir. Rica ederim beyim.

Hüseyin Rauf Bey (devamla): Salahattin Bey rica ediyorum ve diyorum ki mukayyed olarak kabul edilir. Hükümet bunu yapmazsa bunu düşününüz. (Sağdan "İstanbul'da halifelik edilmez" sadaları).

Mehmed Şükrü Bey (Karahisar-ı sahip): İstanbul'da hâkimiyet nasıl temin edilecek?

Hasip Bey (Maraş): Muhalefette kalan arkadaşlarınız esbâb-ı muhalefetlerini söylemediler Rauf Beyefendi?

Hüseyin Rauf Bey (Heyet-i Vekile reisi, Sivas): Ben nokta-i nazarımı söyledim. Karar sizindir efendim.

Reis: Efendim, rica ederim böyle değildir. Celse-i aleniyede tekrar bütün meseleler mevzubahis olacaksa. (Sağdan "tabii" sadaları).

Emir Paşa (Sivas): Bu takriri re'ye koymayacak olursanız tabii söz söylenir. Celse-i aleniyeye bırakmayın. Şu takriri re'ye koyun.

Osman Bey (Lazistan): Reis bey takriri re'ye koyunuz isterseniz. Ben şimdiden ihsâs-i re'y edeyim. Ben birleşmek için kendi re'yimi feda ediyorum.

Reis: Efendim, Meclis-i âli şimdi ekseriyetle ve re'y-i işârî ile intihabı kabul ettiler. Müsaade buyurunuz bunu intâc edelim.

Emir Paşa (Sivas): Olmaz. İşte olmuyor.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Takriri re'ye koyunuz Reis bey. Kabul edilmezse mesele biter.

Sami Bey (İçel): Makam-ı riyaset vazifesini ifa etse çok iyi olur. Takriri mecbursunuz re'ye koymağa.

Reis: Re'ye koyacağım efendim. İntihabı yapalım. Ondan sonra koyayım diyorum. Şimdi bu takrirleri, bunları burada re'ye koyduktan sonra tekrar celse-i aleniyede mevzubahis edecek miyiz? (Gürültüler).

Mehmed Şükrü Bey (Karahisar-ı sahip): Burada hallolunursa celse-i aleniyede mevzubahis olmaz.

Reis: Efendim, celse-i aleniyeye geçelim. Arzu ettiği[niz] gibi müzakereye devam edersiniz. Efendim, celse-i hafiyeyi bitirip celse-i aleniyeye geçilmesini kabul edenler, lütfen el kaldırsın... Celse-i aleniyeye geçilmiştir.

Kaynak: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1985, s. 1042-1064. (Bu metni dizen talebem Ali Adem Yörük'e müteşekkirim. İ.K.).

EK 2

NUTUK'TA HİLAFETİN SALTANATTAN TEFRİKİ VE ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ

MUSTAFA KEMAL PAŞA

HAZIRLAYAN:
NERGİZ YILMAZ

(...)

Bu müşterek davet [Lozan Konferansı'na hem İstanbul hem de Ankara hükümetlerinin davet edilmesi] keyfiyeti, saltanat-ı şahsiyenin lağvı muamelesini, kat'î olarak intac etti. Filhakika 1 Teşrin-i sâni [1]338 tarihli kanun mûcebince hilafet ile saltanat birbirinden tefrik olundu. İki buçuk seneyi mütecaviz bir zamandan beri fiilen icra-yı hükm eden saltanat-ı milliye teyid olundu. Hilafet, sarîh bir hukuka malik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Efendiler, bu hususa dair lüzumu kadar mazbut malumat mevcuttur. Meselenin hususiyâtına ait cihetler belki heyet-i aliyyenizi alâkadar eder mülâhazasiyle, bazı malumat arz edeceğim:

Malumdur ki, saltanat ve hilafet makamları ayrı ayrı ve mümtezic olarak mühim mesâilden addolunmakta idi. Bunu teyiden bir hatıramı zikr edeyim. 1 Teşrin-i sâni [13]38 tarihinden akdem Meclis muhitinde muhalifler, benim saltanatı lağv edeceğim hakkında, telaşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek benimle mühim bazı hususâta dair görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf beyin teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da hazır bulunmasına muvafakatimi istîzân etti. Onu da münasip gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi ictimâ ettik. Rauf beyden dinlediklerimin hulâsası şu idi: Meclis, makam-ı saltanatın ve belki hilafetin ortadan kaldırılmak nokta-i nazarının takip edildiği endişesiyle müteezzîdir. Sizden ve sizin âtiyen alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Binaenaleyh Meclis'i ve dolayısıyla efkâr-ı umumiye-i milleti, tatmin etmeniz lüzumuna kaniim.

Rauf beyden, saltanat ve hilafet hakkındaki kanaat ve mütalâasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu tasrîhatta bulundu: Ben, dedi, makam-ı saltanat ve hilafete vicdanen ve hissen merbûtum. Çünkü benim babam, padişahın nân ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrâtı vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbûtiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka, umumi mütalâam da vardır. Bizde vaziyet-i umumiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da makam-ı saltanat ve hilafettir. Bu makamı lağv etmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak, felâket ve hüsranı mûciptir. Asla caiz olamaz.

Rauf beyden sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan mütalâasını sordum. Refet Paşa'nın cevabı şu idi: Tamamen Rauf beyin fikr u mütalâasına iştirak ederim. Filhakika, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir şekl-i idare mevzu-i bahs olamaz.

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskova'dan geldiğinden, vaziyeti, efkâr ve hissiyat-ı umumiyeyi lüzumu derecede tetkike henüz vakit bulamadığından bahs ederek görüşülen mesele hakkında kat'î bir fikr u kanaat dermeyan etmekte mazur olduğunu ifade etti.

Ben, muhataplarıma, kısaca, şu cevabı verdim: Mevzu-i bahs ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telâş ve heyecanına da mahal yoktur.

Rauf bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu tarzda, mevzu-i bahs mesele etrafında görüşmeye devam olundu. Akşam üzeri başlayan mülâkatımız, bütün gece, sabaha kadar uzadı. Rauf beyin bir şeyi temin etmek istediğini ihtisâs ettim. Benim hilafet ve saltanat ve âtiyen

şahsen alabileceğim vaziyet hakkında, kendilerine söylediğim ve itminan-bahş buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri Meclis'e söylemekte beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşun kalemiyle bir kâğıt parçasına tespit ve ertesi günü Meclis'te bir münasebetle beyanat tarzında dermeyan edeceğimi vaad ettim. Bu vadimi ifa da eyledim. Benim bu beyanatım, muhaliflerce Rauf beyin bir eser-i muvaffakiyeti telâkki ve kendisi takdir edilmiş...

Efendiler, ihtimal Rauf bey, bir takım zevât indinde deruhde ettiği vazifeyi yapmıştı. Ben de umumi ve tarihî vazifemden, o güne ait safhayı izah ettiğim gibi ifa eylemiştim. Fakat umumi vazifemin, emrettiği asıl noktayı ifa ve tatbik etmek lâzım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiyle saltanatı hilafetten ayırmaya ve evvelâ saltanatı lâğv etmeye karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal, Rauf beyi, Meclis'teki odama celb etmek oldu. Rauf beyin Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve mütalâatına hiç muttali değilmişim gibi ayakta, kendisinden şu talepte bulundum. Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı lağv edeceğiz! Bunun muvâfık olduğuna dair kürsüden beyanatta bulunacaksınız! Rauf bey ile fazla bir tek kelime teâti etmedik. Rauf bey, odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı zeminde beyanatta bulunmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait zabıt ceridelerinde görüldüğü vechile Rauf bey kürsüden bir iki defa beyanatta bulundu ve hatta saltanatın lağv olunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de dermeyan etti.

Burada, bir nokta, dimağlarda düğüm halinde kalabilir. Bana, padişaha, muhafaza-i sadakati borç bildiğinden, makam-ı saltanatın yerine başka mahiyette bir mevcudiyetin ikamesine çalışmanın felâket ve hüsranı mûcib olacağından bahs etmiş olan Rauf bey; benim, yeni kararıma muttali olduktan ve bâ-husus kararımın lehinde ve saltanatın lağvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında mütalâa dahi serd etmeksizin mutavaat göstermiştir. Bu tavr u hareket nasıl tefsir olunabilir? Rauf bey, eski kanaatlerini tebdil mi etmişti? Yoksa kanaatlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden tefrik etmek ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşkildir.

Efendiler, böyle meşkûk bir hüküm vermeye girişmektense; vaziyetin mütalâasını teshîle medâr olacak bazı safahâtı, muamelâtı ve münakaşâtı, heyet-i aliyyenize hatırlatmayı tercih ederim.

Arz etmiştim ki, saltanatın lağvı, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir heyet-i murahhasa davet edilmesi ve İstanbul'un yani Vahidüddin ve Tevfik Paşa ve rüfekâsının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emeklerle, fedakârlıklarla istihsal eylediği menfaati küçültmek, belki de mânasız bir mahiyete düşürmek pahasına olduğu halde; kabul eylemesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, evvelâ benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Teşrin-i evvel [1]338 tarihli olan bu telgrafnamede; Tevfik Paşa, ihraz olunan muzafferiyetin, bundan böyle, İstanbul ve Ankara arasında ihtilâf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olduğunu yazıyordu. Yani, Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı, binaenaleyh padişah yerinde, hükümet onun yanında; millete düşen bu makamların vereceği evâmire itaat etmektir. Bu takdirde vahdete mâni elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız, Ankara'dan biraz daha hizmet istemek ferasetinde bulunuyordu. O da, Sulh Konferansı'na İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edileceğine binaen daha evvel tarafımdan gayet mahremâne talimatı hâmil bir zâtın sürat-i mümkine ile İstanbul'a i'zâmını temin etmek idi (Vesika: 260).[1]

Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hâmit beye yazdığım telgrafname ile "Tevfik Paşa ve rüfekâsının, siyaset-i devleti teşvîşten mü-

• • • • • •

1 Vesika: 260

Dersaadet 17.10.[13]38

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine;

Tevfik Paşa oğlunu bendenize göndererek âtîdeki telgrafnameyi verdi:

Meselenin gâyet mahrem tutulması ricasıyla beraber vukû bulan tahkikatına nazaran İngilizler, Konferans'da Anadolu ile İstanbul'un ayrı ayrı cebhe arz etmesinden istifade ile hilafet hâmîsi sıfatını iktisab etmeğe çalışacağından meseleye lâzım geldiği gibi ehemmiyet verilmesini arz etmemi tebliğ ettirdi. Ferman. Hamid.

"*Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine:*

Bi-avnihi te'âlâ ihrâz olunan muzafferiyet, ba'de ez-în İstanbul ve Ankara arasında tehaddüs etmiş olan ihtilaf ve ikiliği kaldırmış ve vahdet-i milliyemizi temin etmiş olup ancak düvel-i müttefika ile aramızda müsalaha henüz akd edilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birinde karîben in'ikadı derkâr bulunan Sulh Konferansı'na sâbıkı vechile her iki tarafın davet edileceği malum bulunduğuna mebnî selâmet-i milliyemize müteallik mevâdd-ı mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tesbiti zımnında istihzârâtta bulunularak mezkür konferansda müttehiden hukuk-ı milletin müdafaasına sarf-ı mesai edilmesi nezd-i âlîlerinde dahi rehîn-i tasvib olacağına kanaat-ı kâmilem bulunduğundan ol bâbda taraf-ı senâverleri ile görüşüp anlaşmak üzre ahvâle vâkıf ve emniyetinizi hâiz bir zâtın buraya gayet mahremâne talimâtı hâmilen ve sürat-i mümkine ile i'zâmı mütemennâdır efendim. 17.10.[13]38. İmza: Sadrazam Tevfik". [*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 266].

cânebet eylemeleri hususunun, ne derece azîm mesuliyeti bâdi olacağının derkâr bulunduğunu" bildirdim (Vesika: 261).[2]

Maa't-teessüf Hâmid bey, bu telgrafnamemin aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lâzım geldiğinde müteredditt kalmış, bunu kendine mahsus direktif telâkki eylemiş; ma'a-hâzâ bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kerre tebliğatta bulunmuş; hattâ Tevfik Paşa ve rüfekâ-yı mesaisinin, Konferans'a murahhas göndermemeleri için gazetelere, ajanslara, tebliği icab eden beyanatın esaslarını havi müsvedde dahi göndermiş (Vesika: 262).[3]

Bütün menfaatlerini mülevves bir tahtın, çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta, yalnız bunda gören, Tevfik Paşa ve emsâli paşalardan mürekkep Vahidüddin heyetinin gizli maksatlarını, behemehal tervîc ettirmek yolundan başka hiçbir şeyle iştigal etmedikleri anlaşılıyordu. Tevfik

••••••

2 Vesika: 261

Şifre: "Bursa, 18 Teşrin-i evvel [1]338

İstanbul'da Hamid Beyefendi'ye

Türkiya Devleti'nin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazar-ı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti mukâbil tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekl ü mahiyeti taayün eden Türkiya Devleti'nin tarih-i teessüsünden beri Türkiya mukadderâtına vâzı'u'l-yed ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti olduğu cihanca malum ve hadisât-ı fiiliye ve muamelât-ı siyasiye ile müeyyed bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının ihrâz eylediği muzafferiyet-i kat'iyyenin netice-i tabiiyesi olmak üzre vukûu karîb olan Sulh Konferansı'nda Türkiya Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakâyık karşısında gayrımeşru ve gayr-ı hukukî olduğu Meclis-i âlîce mükerreren ifade ve ilân edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi heyet mensubîninin şimdiye kadar bi'ddefaat vâki olduğu gibi bundan sonra da siyaset-i devleti teşvîşten mücânebet eylememeleri hususunun ne derece azîm mesuliyeti bâdi olacağı derkârdır efendim. Mustafa Kemal" [*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 267].

3 Vesika: 262

I/1010 Mahrem ve aceledir.

P. R. 8.11.[13]38

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine,

C: 7.11.[13]38 şifreye:

Zât-ı sâmîlerinden telgrafla telâkki ettiğim emrin başında Tevfik Paşa'ya cevap olduğu mezkür bulunmadığı gibi nihayetinde de telgrafnameyi kendisine tebliğ emir buyrulmadığından bunu bendeniz için bir veche telakki etmiş ve binaenaleyh Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kerre o veche dahilinde bi'l-vasıta tebliğatta bulunduğum gibi hatta bir defasında Konferans'a murahhas gönderilmemek için gazetelere, ajanslara tebliği icab eden beyanatının esaslarını hâvi bir müsvedde bile göndermiş idim. Her defasında işin derdest-i müzakere olduğuna ve yakında neticeyi bildireceğine dair cevaplar aldım. Keyfiyetin bundan ibaret olduğu ma'rûzdur. Ferman. Hamid". [*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 267].

Paşa, bana çektiği telgrafın, muttali olmadığını bildirdiği cevabından sonra, doğrudan doğruya 10 Teşrin-i evvel [13]38 tarihli telgrafnamesiyle ve sadrazam ünvaniyle Meclis Riyaseti'ne müracaat etti (Vesika: 263).[4]

Müracaat-name muhteviyatı, Osmanlı devrinin Tevfik Paşa'larına has bir tarzda idi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgrafnameleriyle, ihraz olunan muvaffakiyâtın husûlüne hizmet ettiklerinden bahs edecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devleti'nin, gayrımeşru olarak hükümeti namını taşımak gafletinde bulunan, Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve emsâlinden mürekkep son Osmanlı heyetiyle fazla iştigal faydasızdır. Sözümü Meclis müzakerâtına nakl edeceğim.

Mevzu-ı bahs mesele dolayısıyle Meclis'te 30 Teşrin-i evvel [13]38 günü müzakerât başladı. Çok hatipler, çok sözler söylediler. İstanbul'daki

• • • • • •

4 Vesika: 263

Dersaadet, 29.10.[1]338

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine,

Gayet müsta'celdir.

Konferans'a, Bâbıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Bâbıâli'nin 'adem-i icabeti, devletin altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün âlem-i İslâmın alâkadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini mahkum-ı indiras etmek, Büyük Millet Meclisi'nin 'adem-i icabeti ise cihanın müştâk ve muntazır olduğu sulhü akîm bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bi't-tab' ne Bâbıâli ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Bâbıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sevr Muahedesi'nin 'adem-i tasdikinde mukavemet ve tesadüf olunan müşkilât-ı azîmenin iktihâmı ile umûr-ı idarenin tedvîrini ve işgalin taklîl-i tesiri hususunda bezl-i makderet ve bu meyanda muvaffakiyât-ı vâkıanın husulüne bi-kadri'l-imkân hizmet eden heyetimiz hakimiyet-i milliyeyi tahkîm ve tevsîk suretiyle vahdet-i idareyi temin için müzakereye de hazır olduğu halde mesâi-i hayriyenin bir sulh-i nâfi' ile semerât-ı siyasiyesini iktitâf hengâmında mücâhede-i milletten ayrı kalmağı ve bu sebeple bi'l-ittihad istihsâli mümkün olan menâfi'-i âliye-i vatandan cüz-i lâ-yetecezzâsını bile ifâteyi asla tecvîz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi revâ görmez. Hatta pây-ı a'dâyı kat' ve levs-i istilâyı izâle yolunda seyfen mesâi-i can-sipârâne ve Hudâpesendânede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh 'adem-i itilâf sebebiyle devlet ve milletin başına ma'âzallahu te'âlâ bir musibet-i uzmâ getirmek ve muâvenet-i maddiye ve müzâheret-i mâneviyelerine nâil olduğumuz âlem-i İslâmı müteellim etmekten ise menâfi'-i âliye-i vatan uğrunda temin-i vahdet, evvelce vâcip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbal-i memleket, hem müdafaa-i hukuk-ı vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzre Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zâtın talimat-ı mahsusa ile heman gönderilmesini hâssaten temenni ve bu şık tensîb buyrulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyâz olunur. [İmza:] Sadrazam Tevfik". [*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 268].

Osmanlı hükümetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların idrakten mahrum, vicdandan mahrum bir takım insanlar olduğunu beyan ederek bu adamlara lâzım olan kanunî muamelenin yapılmasını talep ettiler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan; yani, bize bu kadar ahmakça teklifâtta bulunan zevât -...- hakikaten Bâbıâli'nin, hüviyet-i tarihiyesine vaz'-ı imza eden ve her şeyden ziyade oraya merbût olan zevâttır..." dediler.

İstanbul'da hükümet nâm u şiârını takınan adamların; Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na tevfîkan tecziyesine ait takrirler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğunu, yeni bir Türkiye Devleti'nin tevellüd ettiğini, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, hukuk-ı hükümranînin millete ait bulunduğunu ifade eder bir takrir hazırlandı. Sekseni mütecaviz arkadaşa imza ettirildi. Bu takrirde benim de imzam vardır.

Bu takrir; okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif vaziyet alanların başında iki zat göründü. Bunlardan biri, Mersin mebusu bulunan miralay Salahattin beydir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın lağv olunmaması kanaatinde bulunduklarını vâzıhan izhar eylediler.

Efendiler, 31 Teşrin-i evvel [1]338 günü Meclis ictimâ etmedi. Bugün Müdafaa-i Hukuk Grubu ictimâı oldu. Bu ictimâda, Osmanlı saltanatının lağvı zaruri olduğu hakkında beyanatta bulundum. 1 Teşrin-i sânî [1]338 günü Meclis ictimâında aynı mesele, uzun münakaşalara mâruz kaldı. Meclis'te de mufassal beyanatta bulunmak lüzumunu hissettim (Vesika: 264).[5] İslâm ve Türk tarihinden bahs ederek hilafet ve saltanatın ayrılabileceğini, hakimiyet ve saltanat-ı milliye makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini, vakâyi'-i tarihiyeye müsteniden izah ettim. Hülâgu'nun, Halife Mutasım'ı idam ederek dünya yüzünde, fiilen hilafete hâtime verdiğini ve 1517'de Mısır'ı zapt eden Yavuz; orada ünvanı halife olan bir mülteciye ehemmiyet vermeseydi hilafet ünvanının, zamanımıza kadar miras kalmış bulunmayacağını anlattım.

.....

5 *Nutuk*'un "Vesikalar" kısmına, "Saltanat-ı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden tarihî celselerden: 1 Teşrin-i sânî [13]38'de saltanat-ı milliyenin tahakukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden tarihî celsede Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin irâd buyurdukları mühim nutuk" başlığıyla alınan bu konuşma (Ankara, 1927, II, 268-76, vesika: 264), bu ciltte yayınlanan 47. risâlede yer aldığı için (bk. Bu kitap, s. 265-275) burada dipnot olarak ayrıca verilmesine lüzum görülmemiştir. [İ.K.].

Bundan sonra, meseleye mütealik takrirler, üç encümene; Teşkilât-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip bizim, takip ettiğimiz maksada göre, meseleyi hall ü intâc etmesi elbette müşkil idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lâzım geldi.

Üç encümen, bir odada ictimâ etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi intihab eyledi. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler; hilafetin saltanattan münfekk olamayacağını, marûf safsatalara istinat ettirerek, iddia ettiler. Bu müdde'ayâtın cerh u nakzında serbest idare-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksûd neticeye iktirânına intizâr etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum:

"Efendim, dedim. Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hakimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına, vâzı'u'l-yed olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivâkidir. Mevzu-ı bahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivâki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır. Burada ictimâ edenler Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir. İşin cihet-i ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim"

dedim ve uzun uzadıya bir takım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz efendim"; dedi "biz meseleyi başka nokta-i nazardan mütalâa ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik. Mesele, müşterek encümence halledilmişti".

Suretle kanun lâyihası tesbit olundu. Aynı günde Meclis'in ikinci celsesinde okundu. Tayin-i esâmî ile re'ye vaz'ı teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki, "Buna hâcet yoktur, memleket ve milletin istiklâlini ebediyen ve mahfuz kılacak esasâtı Meclis-i âlî'nin, müttefikan kabul edeceği-

ni zannederim". "Re'ye [koyulsun] sesleri" yükseldi. Nihayet reis, re'ye koydu ve "müttefikan kabul edilmiştir", dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi; "Ben muhalifim!..." Bu sada "söz yok!" sadalariyle boğuldu. İşte efendiler, Osmanlı saltanatının, inhidam ve inkıraz merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

*

17 Teşrin-i sâni [1]338 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: "Vahidüddin Efendi bu gece saraydan gaybûbet eylemiştir". Bu telgrafnamenin daha bir iki cümlesini 18 Teşrin-i sâni [1]338 gününe ait Meclis zabıt ceridesinde mütalâa buyurmuşsunuzdur. Fakat, telgrafnamenin aslında, gaybûbetin kimlerin delâletiyle vukû bulduğu ihtimalinden ve emanâtın suret-i muhafazasından ve sâireden bahs eden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü zabıtta okunmuş olan bir mektup suretiyle, ona melfûf, -ajanslarla neşr olunmuş- bir beyanname suretini de tekrar okuyalım:

Mektup Sureti:

"Bir nüshasını leffettiğim resmî beyannamede söylendiği vechile zât-ı şâhâne kendisini İngiltere'nin zîr-i himâyesine vaz' ederek bir İngiliz sefine-i harbiyesiyle İstanbul'dan müfarakat etmiştir...

17 Teşrin-i sâni 1922
İmza: Harrington".

Melfûf olan beyanname sureti:

"Resmen beyan olunur ki, zât-ı şâhâne vaziyet-i hâzıra neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslâmların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. Zât-ı şâhânenin arzusu bu sabah ifâ olunmuştur. Türkiya'daki İngiliz kuvvetlerinin başkumandanı general Sir Charles Harrington zât-ı şâhâneyi almaya giderek bir İngiliz harp sefinesine kadar kendisine refakat etmiş ve zât-ı şâhâne vapurda Bahr-ı sefid filosu umum kumandanı Amiral Sir De Brook tarafından istikbâl edilmiştir. İngiltere fevkalâde komiser vekili Sir Neville Henderson zât-ı şâhâneyi sefinede ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirmek üzere arzularını sormuştur".

General Harrington'un Ulviye Sultan nâmında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydiyle aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Teşrin-i sâ-

ni [13]38 tarihinde suretini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe sureti şudur:

"Sultan Hanımefendi hazretleri, el-ân Malta'ya yaklaşmakta bulunan zât-ı hazreti padişâhîden, ailesi ahvâlinden malumat ricasını hâvi bir telsiz aldım. Bu bâbda, geçen Cumartesi Yıldız'dan malumat almış ve kadınefendi hazretlerinin kemâl-i âfiyette şâdan olduklarını öğrenmiş ve derhal zât-ı şâhâneye arz etmiştim. Eğer aile-i şâhâne hakkında malumat lutf edebilirseniz onu derhal zât-ı şâhâneye arz etmekle bahtiyar olurum. Zât-ı şâhânenin mâruz bulundukları müşkilât dolayısıyla en samimi temenniyâtımın zât-ı aliyyelerine ve aile-i şâhâneye iblâğına müsaade buyurmanızı ve en derin hürmet ve tevkirâtımın kabulünü rica ederim.

İmza: Harrington".

Efendiler, bu son mektup iştigâle değer mahiyette değildir. Bundan başka, General Harrington'un, İstanbul'daki askerî memurumuza yazdığı mektubun ve melfûfunun muhteviyâtı hakkında da mütalaa dermeyanını zâid bulurum. Efkâr-ı umumiyeyi, vaziyet-i hakikiye ile karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. Sakîm bir tevarüs usulü neticesi olarak, büyük bir makam, tantanalı bir ünvan ihrâz edebilmiş bir sefilin, izzet-i nefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl hacîl bir vaziyete düşürebileceği, o zaman, daha tabiî surette anlaşılır.

Filhakika her ne sebep ve suretle olursa olsun Vahidüddin gibi hürriyet ve hayatını milleti içinde, tehlikede görebilecek kadar âdi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin re's-i kârında bulunduğunu düşünmek ne hazindir! Şâyân-ı teşekkürdür ki, bu alçak, mevrûs saltanat makamından, millet tarafından ıskat olunduktan sonra, denâetini itmâm etmiş bulunuyor. Türk milletinin bu tekaddümü elbette, takdire lâyıktır.

Âciz, âdi, his ve idrakten mahrum bir mahluk, kabul eden herhangi bir ecnebinin himâyesine girebilir, fakat, böyle bir mahlukun, bütün İslâmların halifesi sıfatını hâiz bulunduğunu ifade etmek elbette muvâfık değildir. Böyle bir telâkkinin doğru olabilmesi, evvelemirde, bütün İslâm kitlelerinin esir olmaları şartına vâbestedir. Halbuki cihanda hakikat böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihî hayatımızca hürriyet ve istiklâle timsâl olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilâne sürükleyebilmek için, her türlü mezelleti mübah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle devletlerin, milletle-

rin yekdiğeriyle münasebâtında şahısların, bâ-husus mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsî vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespâyelerin ehemmiyeti olamayacağı hakikat-i malumesini teyid ettik.

Milletler münasebâtında, mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine hâtime vermek, medenî âlemin samimi temennisini teşkil etmelidir!

Muhterem efendiler, firarî halife Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hal' olundu. Yerine sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi intihâb edildi.

Meclis'ce, yeni halife intihâb olunmadan evvel, intihâb olunacak zâtın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir ecnebi devlete iltica etmesi ihtimalini bertaraf etmek lâzımdı. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen kabul ettiğine dair bir de senet alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Teşrin-i sâni [13]38 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta, başlıca şu noktaları kayd etmiştim:

"Abdülmecit Efendi, halife-i müslimîn ünvanını kullanacaktır. Bu ünvana, başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Âlem-i İslâma iblâğ olunmak üzre ihzâr edeceği bir beyannâmeyi delâletinizle, evvelâ, şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşr olunacaktır. Bu beyannâmenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete intihâbından sarahaten beyân-ı memnuniyet olunacaktır.

b) Vahidüddin Efendi'nin tarz-ı hareketi mufassalan takbîh edilecektir.

c) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan mevâddı muhteviyatı, tarz-ı münasibde ve mühim mâna ve müfâdı aynen zikr edilmek suretiyle Türkiya Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin mahiyet-i mahsusası ve usul-i idaresinin Türkiya halkı ve bütün İslâm âlemi için enfâ' ve evfak olduğu zikr ü tesbit kılınacaktır.

d) Türkiya millî halk hükümetinin hidemât-ı mesbûka ve mesai-i meşkûresinden takdirkârâne bir lisan ile bahs olunacaktır.

h) İşbu beyannâmede nikât-ı mesrûdeden mâ'ada, siyasî addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyan edilmeyecektir".

19 Teşrin-i sâni [1]338 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye:

> "Türkiye Devleti'nin hâkimiyetini bilâ-kayd ü şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na tevfikan icra kudreti ve teşrî salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakiki mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrin-i sani [1]338 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbâb-ı mûcibe ve esasât dairesinde Meclis-i âlîce 18 Teşrin-i sâni [1]338 tarihinde mün'akid celsede hilafete intihâb buyurulmuş olduğunu"

tebliğ ettim. (Vesika: 265)[6].

19 Teşrin-i sâni [1]338 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu: Abdülmecit Efendi, imza bâlâsında "Halife-i müslimîn ve Hâdimü'l-Haremeyn" ünvanının bulunması ve Cuma Selamlığı'nda hil'at ve Fatih'e ait şekilde bir sarık takınması mümkün ve muvâfık olacağı mütalaasında bulunmuş. Âlem-i İslâma yazacağı be-

• • • • • •

6 Vesika: 265
Tl. 2/288
Hanedan-ı âl-i Osmandan Halife-i müslimîn Abdülmecit hazretlerine;
Âmme-i müslimîn için mûcib-i mahv olan düşman tekâlîf-i şedîdesini kabul ve müslimînin müdafaa-i mücahidânelerinde düşmana muvâfakatla beyne'l-müslimîn îkâ'-i şerr u fesad ve sefk-i dimâya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ve bi'n-nihaye ecnebi himayesine tevdî-i nefs ederek bir İngiliz gemisiyle makarr u makam-ı hilafetten firâr eden Vahidüddin Efendi'nin Türkiye Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti'nden verilen fetâvâ-yı şerife mûcebince hal'ine Meclis heyet-i umumiyesinin 18 Teşrin-i sâni [1]338 tarihinde mün'akid 140. ictimâın beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.
Türkiya Devleti'nin hakimiyetini bilâ-kayd u şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na tevfikan icra kudreti ve teşrî salâhiyeti kendisinde mütecelli ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakiki mümessillerinden mürekkeb Türkiye Büyük millet Meclisi'nin fi 1 Teşrin-i sâni [13]38 tarihinde müttefikan kabul ettiği esbâb-ı mûcibe ve esasât dairesinde Meclis-i âlîce 18 Teşrin-i sâni [13]38 tarihinde mün'akid celsede makam-ı muallâ-yı hilafete intihâb buyrulmuş olduklarını hürmet-i mahsusa ile zât-ı hazreti hilâfet-penâhîlerine arz ederim.
Keyfiyet Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce âlem-i İslâma ve Türkiya halkına iblâğ olunmuştur. İntihâb-ı vâki'in âlem-i İslâm için müteyemmen ve fuyûzât-bahş olmasını eltâf-ı ilâhiyeden tazarru ve niyâz eylerim.
19 Teşrin-i sâni [13]38
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal"
[*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 276-77].

yannâme muhteviyatı hakkında dermeyan ettiği mütalaada Vahidüddin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda itizar etmiş ve beyannâmenin İstanbul gazetelerinde hîn-i neşrinde Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin neşr ettirilmesi mütalaasını dermeyan eylemiş (Vesika: 266)[7].

Refet Paşa'ya makina başında 20 Teşrin-i sânî [1]338 günü verdiğim cevapta; halife-i müslimîn ünvanıyla beraber hâdimü'l-haremeyni'ş-şerifeyn tabirinin istimalini tensib ettim. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayr-ı tabiî buldum. Redingot veya İstanbulin giyebileceğini, askerî üniformanın bi't-tab' mevzu-ı bahs olamayacağını bildirdim. Neşr olunacak beyannâmede Vahidüddin'in ismi zikr olunmaksızın sâbık halifenin şahsiyet-i mâneviyesinden ve zamanında düşülen derekeden bahs edilmesi lüzumlu olduğu mütalaasında bulundum.

• • • • • •

7 Vesika 266

Zata mahsus, gayet aceledir.

P.R. 19/11/[1]338.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine

1. Makam-ı hilafete intihâb olundukları hakkında Büyük Millet Meclisi riyâsetinden keşîde buyurulan telgrafnameyi bizzat halife-i müslimîn Abdülmecit hazretlerine arz u takdim eyledim. Cevabname-i hilafet-penâhî yarın sabah arz edilecektir.

2. Zât-ı hazret-i hilafet-penâhî Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet buyuracaklardır ve tebrik merasimi 21.11.[13]38'de mezkür sarayda icra edilecektir.

3. Zât-ı hazret-i hilâfet-penâhi imza bâlâsında "Halife-i müslimîn ve Hâdimü'l-Haremeyn" ünvanının bulunulmasını ve Cuma Selamlığı'nda iksâ buyuracakları elbise hakkındaki mütalaanın istifsârını irade buyurdular. Cuma Selamlığı'nda hil'at ve Hazreti Fatih'e ait şekilde bir sarık takınması mümkün ve muvâfık olacağı mütalaasında bulunuyorlar. Bu hususdaki mütalaanın bildirilmesini rica ederim.

4. Âlem-i İslâma yazılacak beyannameyi verilen esasât dairesinde ihzâr ettirerek zât-ı hazreti hilafet-penâhîye okudum. Vahidüddin Efendi'nin âlem-i İslâma karşı vaziyeti fetva-yı şerife ile taayyün etmiş olduğundan şimdiye kadar kendileri hakkında hüsn-i muamelede bulunmaktan uzak kalan bu adam hakkında kendisine şimdi bir şey söylememesini daha asilâne bir hareket olacağını, binaenaleyh Vahidüddin Efendi'ye ait aksâmın mesküt geçilmesini, mamafih selâmet-i memleket aksi tarz-ı hareketi icab ettiriyorsa bunun dahi yapılabileceğini irade buyurdular. Kendileri de suret-i mahsusada bir beyanname hazırlamış olduklarından bu gece her ikisini tevhid ve telif edecekler ve yarın öğleden evvel bana göndereceklerdir. Beyanname-i hilafet-penâhînin İstanbul gazetelerinde hîn-i neşrinde Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin neşr ettirilmesindeki mütalaanın da istifsârını irade buyurdular. Bu hususdaki mütalaanın iş'ârını rica ederim.

5. Mustafa Kemal Paşa hazretlerine, Rauf beyefendiye 19.11.[13]38 sa[at] 11,45 sonrada 103 numara ile arz edilmiştir.

Refet.

[*Nutuk*, Ankara, 1927, II, 277-78].

Refet Paşa'dan, 20 Teşrin-i sânî [13]38'de aldığım şifre telgrafnâmenin birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki, Abdülmecit Efendi'nin 29 Rebiülevvel tarihli muharrerâtı zîrinde "Halife-i Resulullah Hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn cümlesinin altında Abdülmecit b. Abdülaziz Han" imzası kullanmıştır.

Efendiler, yaptığımız ikazı hüsn-i telakki ettiğini ifade eylemiş olan Abdülmecit Efendi "halife-i müslimîn" yerine "halife-i Resulullah" ve babasının ismi münasebetiyle "han" ünvanlarını kullanmaktan men'-i nefs edememiştir. Bir takım mütalaalardan sonra da Vahidüddin hakkındaki beyanattan sarf-ı nazar ettiğini ve çünkü "âharın ef'âl-i redîesini mevzu-ı bahs etmek suretiyle bile olsa, bu kabil beyanatın meslek ve seciyesine giran geleceğinin derkâr bulunduğunu" bildirmiş. Bu husus, telgrafnâmenin ikinci maddesinde münderic idi. Telgrafnâmenin üçüncü maddesini, benim, Meclis reisi sıfatıyla kendisine, hilafete intihâb olunduğunu tebliğ eden telgrafnâmeme yazdığı cevap teşkil ediyordu. Bu cevabın serlevhası "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine" diye şahsıma hitap halinde idi. Dördüncü maddede, âlem-i İslâma tebliğ edeceği beyanname sureti vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul'un "Darü'l-hilafeti'l-aliyye" olduğu da itina ile mukayyed bulunuyordu.

21 Teşrin-i sânî [1]338 tarihli bir telgrafta; "halife-i Resullullah" yerine evvelce bildirdiğimiz gibi "halife-i müslimîn" denilecektir dedik. Kendisine, hilafeti tebliğ eden telgrafnâmemize vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne olmasını ihtar ettik. Muharrerâtında, siyasî, umumî hususlara şâmil kelimeler olduğundan ve bunlardan ihtiraz lüzumundan bahs ettik.

Efendiler, ehemmiyetsiz teferruat gibi telâkki edilmesi pek mümkün olan bu izahatımla işaret etmek istediğim esaslı nokta şudur: Ben, saltanat-ı şahsiyenin ilgasından sonra; başka ünvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzım gelen hilafetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telâffuzunu tabiî buluyordum. Halife intihâb olunan Abdülmecit Efendi'nin bu hakikatten gafil olduğu iddia olunamaz. Bâ-husus, kendisinin halife ünvaniyle icra-yı saltanatı esbâb ve şerâitini ihzâr ve temin edebileceklerini tahayyül edenlerin mevcudiyeti düşünülürse, muhatabımızın ve tabiî taraftarânının safvet ve gafletine zâhib olmak asla caiz olamazdı.

Şimdi arzu buyurursanız, halife intihâbı münasebetiyle Meclis'in 18 Teşrin-i sânî [13]38 günü hafî celselerinde geçen müzakerâtı hakkında kısa bir fikir vereyim.

Meclis'te meseleyi çok ciddi ve mühim telâkki edenler vardı ve bâ-husus hoca efendiler kendi ihtisaslarına müteallik bir mevzu bulduklarından çok dikkatli ve müteyakkız idiler. Bir halife kaçmış... Onu hal' etmek, yenisini intihâb eylemek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin yakından başına geçirmek... Hülâsa, halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün âlem-i İslâmda teşevvüş vukûa gelmiş veyahut gelecekmiş... Onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında mütalâalar, endişeler dermeyan olunuyordu.

Bazı hatipler de, halife olacak zâtın sıfatının, salâhiyetinin ne olacağını tesbit lüzumundan bahs ediyorlardı.

Ben de, müzakere ve münakaşaya iştirak ettim. Beyanatımın ekseri, dermeyan edilen mütalâata cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümlelerde mündemic bulunuyordu:

"Mevzu-ı bahs meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat, münakaşât ve tahlilâtta ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkilât ve teahhurâta uğrarız. Yalnız şu noktaya nazar-ı dikkati celb ederim; bu Meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu Meclis'in sıfat ve salâhiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderâtına şâmil ve nâfiz olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün âlem-i İslâma şâmil bir kudret iktisab edemez. Efendiler! Türk milleti ve onun mümessillerinden mürekkeb olan Meclis'imiz, kendi mevcudiyetini, halife ünvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zâtın eline veremez ve vermeyecektir. Efendiler! Bundan dolayı âlem-i İslâmda teşevvüş varmış veyahut olacakmış, bunların hepsi mânasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor".

Bu sözüme itiraz eden bir zâta cevap verdim, alenen dedim ki:

"-Sen yalan söyleyebilirsin, müstaidsin!"

Efendiler, dağdağaya mahal olmadığını izahtan sonra beyan ettim ki:

"Bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Makam-ı hilafet taht-ı esarette olabilir. Halife nâmını taşıyanlar ecnebilere iltica edebilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. Fakat, yeni Türkiye'nin tarz-ı idaresini, siyasetini, kuvvetini katiyyen sarsamazlar.

Türkiye halkının bilâ kayd ü şart hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hakimiyet, hiçbir mâna, hiçbir şekil ve

hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Ünvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin mukadderâtında müşareket sahibi olamaz. Millet, buna katiyyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Binaenaleyh, firarî halifeyi hal', yenisini intihâb ve bu mevzua müteallik bütün muamelâtta söylediğim nokta-i nazarlar dahilinde hareket zaruridir. Başka türlüsüne katiyyen imkân yoktur".

Muhterem efendiler! Biraz münakaşalı ve gürültülü olmakla beraber Meclis'in ekseriyetiyle yapılacak muamele üzerinde mutabakat husûl buldu. Ondan sonraki netice de malum-ı âlîleri oldu.

Saltanatın lağvı üzerinde İstanbul'da hükümet ünvanını taşıyan Tevfik ve İzzet paşalar ve rüfekâsının Saray'a istifalarını nasıl verdiklerinden; İstanbul idaresini tanzim için verdiğimiz evâmir ve talimattan da bahs ederek heyet-i aliyyenizi yormayı faydalı bulmuyorum.

Kaynak: *Nutuk*, Ankara, 1927, I, 418-426.

Bu metnin dipnotlarına aldığımız belgeler *Nutuk* neşrinin 2. cildindedir ve sayfa numaraları her birinin altında köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

48.
RİSALE

FİRARÎ VAHİDEDDİN HALİFE DEĞİL İDİ ÂLEM-İ İSLÂMIN DİKKATİNE

MUHARRİRİ:
MÜDERRİSİNDEN
ABDÜNNÂFİ

HAZIRLAYAN:
MEHMET ÖZYURT

MÜELLİFİN MÜHRÜYLE MEMHÛR OLMAYAN NÜSHALAR SAHTEDİR.

FİYATI: 5 KURUŞTUR

ŞEHZÂDEBAŞI: EVKÂF-I İSLÂMİYE MATBAASI
1338-1341

نومرو
١

فراری
وحیدالدین

خلیفه

دکل ایدی

محرری
مدرسیندن
عبدالنافع

عالم اسلامك نظر دقتنه

فیشنی
٥
غروشدر

مؤلفك مهریله مهور اولمایان نسخهلر ساخته‌در

عبدالنافع

شهزاده باشی : اوقاف اسلامیه مطبعه‌سی
١٣٣٨ - ١٣٤١

[HÜKÜMET VE İSLÂMİYET]

Şekl-i idare-i hükümetin değişmesi üzerine gerek gazetelerde ve gerek risâlelerde hilafet ve imamet meselesi etrafında bir takım mütalaât ve muhakemât yürütülmekte olduğu görülmüş ve cihet-i şer'iyesi nasıl bulunduğu beyan olunmak lâzımeden bulunmuş olduğundan biz de bu risâlede onu enzâr-ı dikkate vaz'ı münasip gördük ve evliyası[1] nezdine firar eden Mehmed-i sâdisin halife-i bi'l-hak olmadığını isbata çalıştık.

• • •

Malum olduğu üzre ba'de'l-İslâm milletler ikiye ayrılıp birisi İslâm diğeri gayr-ı İslâmdır. İslâmlar şerâi' ve muhatabât-ı ilâhiye ile mükellef olup mûcebince amel eylemek mecburiyetindedirler. Havza-i hükümet-i İslâmiyede olmayan milel-i gayrımüslime ise bununla mukayyed olmadıklarından istedikleri şekilde kavânîn vaz' edebilirler. Binaenaleyh şerâi' ve kavânînin vasıta-i icraiyesi demek olan hükümetler iki kısma münkasimdir; birisi hükümet-i İslâmiye diğeri hükümet-i gayr-ı İslâmiyedir.

Hükümet-i İslâmiyenin başında *imam* ve *halife-i Resulullah* denilen zat bulunur ki bunun nasb u tayini vacip olup olmadığı, vacip olduğu takdirde Allah üzerine mi yoksa müslimîn üzerine mi vacip olduğu, vücûbu da aklen mi yoksa sem'an mı veya ikisiyle mi bulunduğu ve zaman-ı vücûbu hususunda fırak-ı İslâmiye beyninde ihtilaf vâki olup Ehl-i sünnete göre müslimîn üzerine sem'an yani amelen vacip, Mutezile ve Zeydiye'ye göre aklen ve Mutezile'den Câhız, Ka'bî ve Ebu'l-Huseyn'e göre hem sem'an

• • • • • •

1 Burada *evliya*dan murad a'dâ-yı ilâhiye olan ahbabı demektir.

hem aklen vaciptir. İmamiye ve İsmailiye Allah üzerine vacip olduğuna ve Hişam Gûtî ve etbâ'ı hâl-i emn u emânda vücûbuna ve zaman-ı fitnede 'adem-i vücûbuna ve Ebubekir Asamm ve etbâ'ı zaman-ı fitnede nasbı vücûbuna ve hal-i emn u emânda 'adem-i vücûbuna kâil bulunmuşlardır. Havâric ise asla vacip olmayıp belki câizattan bulunduğuna zâhiptirler.

[Şurût-ı Hilafet]

Farz-ı kifâye suretiyle vücûb-ı nasb-ı imama kâil olanlarca halife olacak kimsenin hâiz olması lazım gelen bir takım şerâit bulunup; *evvelen* usûl ve furû'da müctehid olması, *sâniyen* sahib-i re'y u tedbir bulunması yani tebeanın siyasetine ve tedbir-i mesâliha mâlik olması, *sâlisen*: şecî' ve kaviyyü'l-kalb bulunması, *râbian* âkil, *hâmisen* bâliğ, *sâdisen* hür, *sâbi'an* erkek, *sâminen* âdil bulunması meşrûttur. Bazılar[ı] üç evvelki şurûtun el-ân kimsede bulunmaması hasebiyle meşrût bulunmadığına kâildir. İmam Maverdî, imamın âkil, bâliğ, hür ve erkek olması şurûtunu ihtimal bedîhî olmasına mebnî kâle almamıştır. İşte ber-vech-i bâlâ şurûtun vücudu icmâ'î olup bir kısım evsaf da var ki onların meşrûtiyeti ihtilaflıdır:

1. İmamın Kureyş kabilesinden bulunması lazım olup olmadığı keyfiyetidir. Havâric ve bazı Mutezile "Âmiriniz abd-i Habeşî dahi olsa emrine mütâvaat ve inkiyad ediniz"[2] hadisine istinad ederek bunu şart etmiyorlar. Ehl-i sünnet ise "İmamlar Kureyştendir"[3] hadisine binaen imamın Kure[y]şî olmasını şart eyliyorlar.

2. Haşimî bulunması. Bunu Şia şart ediyor.

3. Bütün mesâil-i diniyeyi âlim bulunması. Bunu da İmamiye şart eyliyor.

4. Kerameti zahir bulunması. Bunu da gulât şart eylemişlerdir. Ehl-i sünnet bu şurûtu meşrût kılmıyor ve hilafet-i Ebî Bekr radıyallâhu anh ile istidlâlde bulunuyorlar. Şöyle ki, müşârün ileyh hazretlerinde bu şurût-ı selâse olmadığı halde erbâb-ı hall u akd cânibinden halife nasb olundu diyorlar.

5. Masûm yani hata işlemeyen kimse bulunması. Bunu da İmamiye ve İsmailiye şart ediyorlar.

• • • • • •

2 İbn Mâce, Mukaddime, 6, Cihâd, 39; Dârimî, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126, 127, V, 179.

3 İbn Hanbel, *Müsned*, III,129, 183; IV, 421; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, Beyrut 1982, V, 192; 194. Aynı mânadaki başka bir rivayet için bk. Buharî, İstanbul 1992, VIII, 105.

İmam Maverdî ta'dâd ettiği şurûtta:

1. Müdrik bulunacağı şeye mübaşereti sahih olmak için kuvvet-i sâmi'a ve basariyesi ile lisanının selâmeti.

2. Heman hareketini ve kıyam-ı umûrunu men edecek noksandan azasının selâmeti bulunmasını beyan eylemiştir.

İşte şerâit-i mezküreyi câmi' olan zat bulunup vazife-i imameti ifâ ettiği takdirde farz cümleden sâkıt olur, ancak onu kimse ifâ eylemezse iki fırka âsim olur; biri erbâb-ı hall u akd, diğeri şurût-ı imameti hâiz olan zevât. Diğerlerine tehir hasebiyle günah terettüb eylemez, bu şurûtu hâiz kimse bulunmadıkta nasb-ı imam ümmete vacip olmaz.

Erbâb-ı hall u akd cânibinden nasb ve kendisine bey'at olunan zat umûr-ı din ü dünyada riyâset-i âmmeyi ihraz eder.

[Vezâif-i Hilafet]

Ba'de'n-nasb imam ve halifenin vezâifi on şeyi ifâdan ibarettir:

1. [*Birincisi*] Usûl-ı müstakarresi üzre dini ve selef-i ümmetin kendine icmâları vâki bulunduğu şeyi hıfzdır. Binaenaleyh bir mübtedi' zuhur eyledikte veya bir kimsenin şüphesi husûlünde kendine ibrâz-ı delâil eder ve tarîk-i sevabı gösterir ve icabına göre hakkında hudûd-ı şer'iyeyi icra eyler, tâ ki din-i İslâm halelden masûn kalsın ve ümmet zelelden memnû' bulunsun.

İkincisi beyne'l-hasmeyn husumeti def'dir, tâ ki adalet bütün efrâd-ı ümmete âmm ve şâmil olsun ve zalim tecavüzde bulunmasın ve mazlum zafiyette kalmasın.

Üçüncü vazifesi kalem-rev-i hükümeti olan ve havza-i İslâmiyeyi muhafaza eylemektir, tâ ki herkes kesb-i maişetinde tasarrufa muktedir olsun ve emin olarak seferlerini icra eylesin.

Dördüncüsü mücâzât-ı şer'iye icrasıdır, tâ ki muharremât-ı ilâhiye halelden mahfuz ve hukuk-ı ibâd itlâf u istihlâkten masûn bulunsun.

Beşincisi muhafaza-i hudûd u suğûrdur, tâ ki düşmanlar icra-yı şenâet eylemesin ve bir müslimin veya zimmînin kanını akıtmasın.

Altıncısı davetten sonra İslâm olmada inat gösteren kimselere karşı cihaddır, tâ ki İslâm olsun veya zimmeti kabul ile zimmî meyânına girsin ve böylece din-i İslâmı cemî'-i edyâna galip kılmakta hakk-ı ilâhî ifâ olunsun.

Yedincisi kimseden korkmayarak ve zulümde bulunmayarak şer'-i şerifin nassan ve ictihâden icap eylediği ğanâim ve sadakâtı yani vergileri tahsildir.

Sekizincisi Beytülmâlden müstahıkkîne vakt-i zamanında bilâ-israf ve lâ-taktîr takdir-i atâyâdır.

Dokuzuncusu memuriyete ehli olanları tayindir.

Onuncusu siyaset-i ümmet ve ve hirâset-i millet husul-pezîr olmak için teftişatta bulunmak ve vekil-i umûruna itimaden onu terk eylememektir, zira olabilir ki vekili kendi lezâiziyle meşgul olur veya sûfilikte bulunarak ibadetle dem-güzâr bulunur. Binaenaleyh emin bazen hıyanet eder. el-Hâsıl tefvîz ile beraber mübaşerette bulunması cümle-i evâmir-i ilâhi[ye]dendir.

İşte ber-vech-i bâlâ vezâifi ifâ eyledikte hukuk-ı ilâhiyeyi ifâ eylemiş olur ve bundan dolayı tebeasından kendinin iki hakkı bulunur; birisi kendine itaat eylemeleri, ikincisi icraatında mu'în ve müzâhir bulunmaları. Bu iki hak kendinin hali tagayyür etmedikçe dâim ve bâkidir.

İmametten Sebeb-i Hurûc

İmamın imametten hurûcuna iki şey sebep olur: Birisi adaletini halel-dâr eylemesi, ikincisi bedenine ârız olan noksan.

İmamın adaletini fısk ihlâl eder. Fısk; ya şehvet-i nefsaniyesine mütâba'attan veya itikadında vukû bulan halelden ileri gelir. Binaenaleyh mahzurâtı irtikâb eder ve münkerâtı icrada musır bulunur ise bu fısk in'ikâd-ı imametine ve istidâmesine mâni olduğundan nasb olunan imam bunu irtikâb ederse imametten hurûc eder ve adalete avdet etse bile tekrar bey'at ile avdet edebilir.

İtikadında halele gelince, bunda ulemanın ihtilafı olup bir kısmı "Fısk-ı mezkür hem in'ikâd-ı imamete hem istidâmesine mâni teşkil eder ve nasb olunmuş bir imam akîdesine halel getirdikte imametten hurûc eyler" diyorlar.

İmametten hurûcuna bâdi olan ikinci sebebe gelince, o da ikidir: Birisi aklının zevali ikincisi 'amâ tarayânıdır.

Eğer aklının zevali muttarid ve daimî olursa bu akd-i imamete mâni olacağı gibi devamına da mâni olur. Binaenaleyh ba'de'l-akd tarayânı halinde imameti bâtıl bulunur amma ara sıra zâil oluyor ise bakılır; eğer zaman-ı halel ziyade ise o bi'l-külliye zâilü'l-akl gibi olup gerek akd-i imamete ve gerek istidâmesine mâni teşkil eder ve binaenaleyh tarayânıyla

imametten çıkar. Eğer zaman-ı ifâkat daha ziyade ise bu hal akd-i imamete mâni ise de istidâmesine mâni olup olmadığı ihtilaflıdır.

Gözü kör oldukta bu akd-i imamete ve istidâmesine mâni olur, binaenaleyh ba'de'l-akd 'amâ târî oldukta imameti bâtıl olur. Gece görmeyecek derece gözüne illet ârız olur ise bu imametine mâni olmaz. Kezâlik gördüğü şahsı tanıyacak derecede ise bu da mâni bulunmaz.

Üçüncü bir kısım daha var ki onun vücuduyla imametten hurûcu ihtilaflıdır, o da sağırlık ve söyleyememektir. Bunda esahh olan hurûcudur.

Bu beyan ettiğimiz ikinci sebeb-i noksan uzvun havâssa ait olanıdır. Amma havâssın gayrı azâ fıkdânında gerek akd-i imamette ve gerek istidâmesinde müessir olan, ellerin gitmesi ve yerinden kalkamamaktır, binaenaleyh bu hal akd-i imamete de istidâmesine de mâni teşkil eder.

Bir eli veya bir ayağı zâil olsa akd-i imameti sahih olmaz ise de istidâmesine mâni olacağında fukahânın iki mezhebi vardır.

Bir kısım daha vardır ki vücudu istidâme-i imamete mâni değilse de akdine mâni olup olmayacağı ihtilaflıdır. O da burnu kesik olmak veya gözünün biri kör bulunmaktır; ba'de'l-akd bu mâni teşkil eylemez.

Noksan-ı Tasarruf

Halifenin hilafet ve imametten hurûcuna bir sebep daha vardır ki o da noksan-ı tasarruftur.

Bu da iki suretle hasıl olur. Birisi mahcûriyeti ile. Şöyle ki, a'vânından biri bütün umûru yedine almış olur. Bu surette bakılır; eğer o zatın muamelesi meşru bir surette ifâ olunmakta ise bu imametine mâni teşkil eylemez ve padişah padişahlığı üzre ibkâ olunur, amma o zatın ef'âli hükm ü muktezâ-yı adlden haric ise o vakit padişahı padişahlığı üzre ibkâ caiz olmaz. Ve bu surette kendine elini tutmalarını ve yardım eylemelerini ve onun tagallübünü kendisinden izâle etmelerini ahaliden talep lazım gelir.

İkincisi makhûriyeti. Yani galip bir düşman elinde esir bulunmasıdır. Ol derece ki kendinin ondan kurtulmasına gayr-ı muktedir olur. İşte bu suretle de kendine akd-i imamet sahih olmaz.

Ba'de'l-akd düşman eline esir düşer ise onun halâsı me'mûl oldukça bütün ehl-i İslâma kendini kurtarmak lazım gelir, ya kıtâl veya fidâ tarîkiyle. Buna uğraşıldığı halde imkânı bulunmadığı takdirde o zat artık imametten çıkar ve erbâb-ı hall u akd başkasına tecdid-i bey'at eder. Eğer bu esir imam veliahd tayin etmiş ise bakılır; eğer hal-i esaretinde ba'de'l-

iyâs (yani halâsından me'yûs olduktan sonra) tayin etmiş ise tayini bâtıl olur çünkü imametten çıkmış olduktan sonra tayin demek olmakla tayin-i mezkür sahih olmaz, amma halinden me'yûs olmadan etmiş ise henüz imameti bâki bulunmağla ahdi sahih olur ve veliahdin imameti takarrur eder.

Bilâhire kurtulur ise bakılır; ba'de'l-iyâs kurtulmuş ise imametine avdet edemez ve eğer kable'l-iyâs kurtulmuş ise kendisi imametinde, veliahd da veliahdlığında kalır.[4]

İmamet İn'ikâd Ettikten Sonra

İmamet in'ikâd ettikten sonra, sıra icraata gelir. Bir kişinin mesâlih-i âmmeyi tedvîri gayr-ı mümkin olduğundan istinâbe meşru kılınmıştır. Binaenaleyh vezir namını alan zatı umûruna teşrîk eder ve onun vasıtasıyla idare-i mesâlih eyler. Bunun dahi şurûtu var; imamete ait şartlar dahi bu zatın tayini için şarttırlar. Yalnız neseb meselesi şurûttan haricdir. Ve fazla olarak bir şart daha aranır ki o da harp ve harac hususlarına tafsilatıyla ârif olmaktır.

Çünkü bazen kendi bilfiil işler bazen de âharı tevkîl eder. Tevkîl edeceği halde ise kendi ehil olanı bilmek lazımdır. Nasıl ki âlim olmazsa kendisi bilfiil ona mübaşeret edemez. İşte en aranacak cihet bu şarttır ve bu şartın husulüyledir ki siyaset mihver-i lâyıkında deverân eder.

• • •

Ber-vech-i bâlâ şerâit, lâzimeden olduğu nazar-ı itibara alınınca dâr-ı İslâmdan âr-ı firarı irtikâb eden Mehmed-i sâdisin imameti[nin] sahih olup olmadığı kendiliğinden taayyün eder. Bu zatın bir kerre müctehid olmadığı mesâil-i şer'iyeye 'adem-i vukûfuyla sâbittir. Sahib-i re'y u tedbir bulunmadığı da Ferit Paşa gibi ahvâl-i ümmetten bîhaber ve saltanat içinde yaşamış cahil bir âdemi kendine başvekil tayin etmesi ve düşmana karşı namus-ı İslâmı muhafaza için mücahede eden karındaşlarını ezmek ve düşmanın meramını husûle getirmek için mücahidîn-i muhteremeye bâğîlik ve eşkıyalık isnadıyla fetva aldırarak İslâmları birbirine kırdırması ve az zamanda makhûr olunabilecek düşmanı hayli müddet kahr u istîsalden alıkoymasıyla sâbittir. Şecî' olmadığı ise âr-ı firarı irtikâbıyla müsbettir. Âdil olmadığı ise muhtac-ı isbat bir kaziye değildir.

• • • • • •

4 İmam Mâverdî'nin *Ahkâmu's-Sultâniye*'sine bakınız.

İşte görülüyor ki Mehmed Vahideddin hilafete nâ-müstehak olarak nasb u tayin olunmuştur. Ma'a-hâzâ kendinde mevcut olan yalnız sebeb-i hal' değil belki sebeb-i inhilâ'ı da vardı. Çünkü esirdi ve halkça kurtarılması imkânı mefkûd idi.

Şu halde firar eden Vahideddin halife değil belki ümmetin kendisine lânet okuduğu ve hanedanının meyânelerinden tard eylediği bir şakîdir. Bunun bu züll-i firarı irtikâbı âlem-i İslâm için pek hayırlı bir vaka teşkil eder. Çünkü merkûmun haline muttali olmayan âlem-i İslâm onun melanetine şimdi gereği gibi vâkıf olurlar. Binaenaleyh düşmanlarımız sevinmesin belki ağlasınlar.

Hitâm.

49.
RİSÂLE

HUKUK-I ESASİYE MEBÂHİSİNDEN:

HÜKÜMDARLIK KARŞISINDA MİLLİYET VE MESULİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ

LÜTFİ FİKRİ

HAZIRLAYAN:
SUAT GÜVEN

[İSTANBUL]
AKŞAM TEŞEBBÜS MATBAASI
1338

حقوق اساسه مبامشدده

حکمدارلق قارشوسنده ملیت

و

مسئولیت وتفریق قوا مسائلی

لطفی فکری

« آفشام ـ تشبث » مطبعه‌سی

۱۳۳۸

MEDHAL

Trakya'yı tesellüme memur Refet Paşa İstanbul'dan esna-i mürûrunda azîm tezahüratla karşılandı. İstanbul ahalisi Anadolu'yu düşmandan tathîr eden ve Trakya'nın bir tarz-ı müsalemet-kârânede anayurduna iadesini mûcib olan zafer-i azîm-i millînin âmillerine karşı beslediği hissiyat-ı minnetdârânenin izharı için Refet Paşa'nın İstanbul'a muvâsalatını bir vesile-i hasene addetti. Bu suretle payitahtımız en ihtiyarlarımızın bile emsâlini hatırlayamayacağı derecede mesud ve müteheyyic bayram günleri yaşadı.

Refet Paşa'nın İstanbul'da ikameti yalnız tezahürât-ı milliye tahrîkiyle kalmadı. Bizzat müşarun ileyh gerek Dârülfünun'da ve gerek şehir ziyafetinde ve gerek sair vesilelerde irâd ettikleri nutuklarla memleketin istikbaline müteallik esaslı meseleler hakkında, büyük küçük cümlemizin dimağında faideli tefekkürler tahrîk etti. Bu tefekkürlerden bazılarını gazete sütunlarında görüyoruz. "Bârika-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar" kaide-i malumesine nazaran Refet Paşa'nın böyle mühim bir teâtî-i efkâre bâis olmalarını bir vesile addederek biz de mesâil-i mebhûse-i mühimme hakkında nâçizâne hatırımıza gelenleri ber-vech-i âtî serd u ityân etmek istiyoruz.

MİLLİYET HİS VE FİKİRLERİNİN İNKİŞAFIYLA HÜKÜMDARLIĞIN MÜNASEBETİ

Refet Paşa'nın muhtelif nutuklarından anladığımıza nazaran muşârun ileyh mine'l-kadîm milliyet his ve fikirlerinin inkişafına hükümdarlığın mani olmuş olduğu kanaatindedir. Hatta bu bâbda misâl olarak Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'le olan ihtilâfât ve muharebâtını zikr ediyor ve "her iki taraf da Türk olduğu halde sırf birbirine rakip iki hanedan yüzünden yekdiğeriyle birleşmedikten başka birbirine hasm-ı can oldular ve kurşun attılar" diyor. Malumdur ki müverrihliğin en büyük şartı bîtaraf olmak, kendi zamanını, kendi milliyetini ve bunlardan mülhem his ve fikirleri muvakkaten bir tarafa bırakacak kadar bîtaraf olmaktır. İnsan ancak böyle bir bîtaraflılıkla vekâyi'-i maziyeyi tedkik ederse hakikati görebilir. Aksi halde ise azîm hatalara düşebilir. Çünkü hadisât-ı tarihiyenin lisanı yoktur. Kuvve-i mukavemeti mefkûddur. İnsan onları istediği tarafa sevk edebilir, istediği şeyin isbatında kullanabilir. Hatta bunları aynı kaziyenin hem lehine hem aleyhine bile kullanmaya imkân vardır; onun için bu bâbda pek ziyade dikkatle hareket etmek ve beyne'l-avam denildiği vechile "kılı kırk yararak" tedkikâtta bulunmak lazımdır.

Olabilir ki Yavuz Sultan Selim'in İran seferlerinde iki hanedan arasındaki rekabet mühim bir rol oynamıştır. Fakat zan ederiz ki bu seferlerin esbâbını yalnız orada görmek pek doğru değildir. İşin içinde "Sünnîlik", "Şiîlik" meselelerinin de birer mühim ve müessir âmil olmuş olması ihtimali kuvvetle vâriddir. Kezâlik Refet Paşa'nın pek katî olarak iki tarafa isnat ettiği Türklük hususu da oldukça muhtelefun fîh bir meseledir. Bu "Türklük" sıfatının o vakitki İran'ın bütün ahalisi için ne dereceye kadar doğru olabileceği pekçok tedkikâtı icâb ettirecek bir noktadır.

Ma'amâfîh Refet Paşa'nın bu bâbda bütün dedikleri doğru olmak lazım gelse dahi biz Yavuz Sultan Selim'i, milliyet mefküresini o vakit görmedi, tutamadı diye muahezeye kendimizde bir hak göremeyiz. Çünkü,

milliyet fikirleri şurada pek yakında yani Fransa İhtilâl-i Kebîri'nden sonra husûl bulmuş şeylerdir. Sultan Selim'in asrında bu fikirler dünyanın hiçbir tarafında yoktu ki Sultan Selim onu rehber-i hareket ittihaz etmediği için şâyân-ı muaheze görülebilsin.

Sultan Selim sene-i milâdiye hesabiyle 1467 tarihinde tevellüd ve 1520 tarihinde vefat etmiştir.

Halbuki o zamanlar bütün dünya hal-i teşekkülde idi. Fransa "feodalite"den bin müşkilâtla sıyrılıyor, hükümet-i mutlakaya doğru gidiyordu. Şâyân-ı dikkattir ki Fransa'nın vahdet-i milliyetini ihlâl eden "feodalite"den memleket ancak bir hükümet-i mutlaka sayesinde kurtulmuştur! Fi'l-hakika Fransa, vahdet-i milliyesini Sultan Selim'den bir asır sonra ancak Ondördüncü Louis'in "Devlet demek ben demektir" ve "Hukuk-ı hükümdârîmizi biz Allah'tan almışızdır" düsturlarına müstenid hükümet-i mutlakası zamanında tamamen temin edebilmiştir. İngiliz vahdet-i milliyesi ise daha ondan sonraya kalmıştır. Malumdur ki "İskoçya" kıtası Cenûbî İngiltere ile ancak 1707 tarihinde yani Sultan Selim'den iki yüz sene sonra ittihad edebilmişti.

Rusya'ya gelince: O Sultan Selim'in yaşadığı zamanlarda vahdet-i milliye fikirlerinden çok uzaktı. O asrın Moskova büyük prensleri, etraflarında bulunan kendi gibi Rus prensleriyle muttasıl harp ediyorlar ve Rus kanı akıtıyorlardı. Moskova büyük prensi Müthiş İvan ilk defa Çarlık ünvanını Sultan Selim'in vefatından on iki sene sonra yani 1532 tarihinde alabilmiştir. Hem o kadar uzaklara çıkmağa ne hacet, İtalya vahdet-i milliyesinin temin-i husûlü kaç senelik şey! Malumdur ki o husûl bulalı bu güne kadar aradan ancak yarım asır geçti! Hasılı Sultan Selim'in Türk mefküresini görmemiş olması, zamanı itibariyle tamamen kâbil-i izahtır. Milliyet mefküreleri onun zamanından çok sonra gelen zamanların mahsulüdür.

Ma'amâfîh hükümet-i mutlakaların milliyet his ve fikrinin inkişafına müsait olduğunu iddia edecek değiliz. Hatta bunun aksi bir tez daha doğrudur diyebiliriz. Bunun mühim tezahüratını biz bizzat kendi memleketimizde ve bizzat bizler muasırları olarak görmüşüzdür. Filhakika Sultan Hamid-i sânî idaresinde milliyet hislerinin inkişafına mani olmak için neler yapıldığını ve hatta bazen bunların ne çocukca şekil ve suretler aldığını o vakitleri idrak etmiş olanlarımız tabiî hep hatırlarız. Fakat hükümet-i meşrûtalarda hükümdarların şahısları hissiyât-ı milliyenin inkişafına mani olmak şöyle dursun, hatta bu bâbda bir taziyâne-i şevk u inbisât olacağı kanaatindeyiz.

Hükümet-i meşrûtalarda hükümdarların mahzurları mündefi' olmuş ve faideleri kalmıştır. Hükümdarların vücudu, evvelemirde milletleri ma-

zilerine daima merbût bırakacak en müessir bir vasıtadır. Biz "Tarihi olmayan milletler bahtiyardır" tarzında bazı efkâr-ı mahsusa ifadesi için zarifâne bulunmuş "formül"lerin tarafdarı değiliz. Bilâkis bir milletin tarihi ne kadar büyük olur ve bu tarihine ve sâir an'anâtına ne kadar merbût kalırsa inkişaf için o nisbette kavî olur fikr ü kanaatindeyiz.

Ve önümüzde bu kanaatimizi tamamen takviye edecek mühim bir numune, bir misâl de vardır: İngiliz milleti. İngiltere'de hükümdar tamamen meşrûtîdir. Bidayet-i meşrutiyette kullandığımız tabiriyle "hakimiyet-i milliye"nin, şimdi işittiğimiz tarz-ı ifadesiyle "saltanat-ı milliye"nin tecellisine katiyyen engel değildir ve hatta o tecellinin bir cihetine de bizzat o memerr u makardır. Diğer cihetten İngiliz hissiyat-ı milliyesine a'sâr-ı müteâkibeden geçilir iken vahdet-i lâzımeyi veren abidelerin, rabıtaların belki en mühimmi odur. İngiliz hükümdarları tebcîl edilir iken en ziyade tebcîl edilen "İngilizlik"tir. Hükümdarsız bir İngiliz milleti zan etmeyiz ki daha büyük olsun. Hükümdar bir millete nev'ân-mâ daha ziyade bir şahsiyet, bir hüviyet ve hatta bir miknet, bir kuvvet verir.

Bu son fikri isbat edecek bir delil de Almanya'dır. Almanya imparatoru öyle büsbütün meşrûtî bir hükümdar da değil idi. Her halde İngiltere hükümdarından fazla istiklâli vardı. Öyle iken şu hal Alman milletinin inkişafına mani olmak şöyle dursun bilâkis ona son derecede bir kuvvet ve vüs'at verdi. Almanya'nın harpten evvelki saadet ve refahında imparatorun şahsının büyük bir tesiri olmuştur. Bilmem neden insana bir şey hissettiriyor ki başında bir imparatorlu Alman milleti imparatorsuz Alman milletinden daha topludur, daha mekîndir. Bilâkis imparatorsuz bir Alman milleti daha dağınık, daha az insicamlıdır...

Ama denilebilir ki bu fikirlerin doğruluğu ancak hükümdarların münevver olmaları, hukuk-ı millete tecavüz etmemeleri ve bilâkis ona halîm, âkil bir sâik ve rehber olmaları kaydıyla mukayyeddir. Ona hiç şüphe yok. Fakat bu noktada mesele tamamen başka bir sahaya geçmiş oluyor. Bizim burada mevzu-i bahsimiz hükümdarlığın vücudu veyahut 'adem-i vücudu meselesidir. Yoksa hükümdarın matlûb bir surette ifâ-yı vazife etmesi yahut etmemesi memleketin, milletin seviye-i zihniyesine ait bir başka meseledir. Biz burada memleketin seviye-i zihniyesini yükselmiş addederek bast-ı mütalaa ediyoruz. İlmen ve fikren te'âlî etmemiş olan milletler cemî' zamanda tahakküm ve istibdad altında ezilmeğe mahkümdurlar. Bu tahakküm bir hükümdarın tahakkümü olabileceği gibi sivil ve asker her sahib-i zuhûrun tahakkümü de olabilir. O tamamen ayrı bir meseledir. Onu da bu risâlede ileride bir nebze tedkike fırsat ve vesile bulacağız.

TEFRÎK-İ KUVÂ VE MESULİYET MESELELERİ

Refet Paşa, Şehremâneti tarafından verilmiş olan ziyafetteki nutkunda Anadolu'da hakim olan efkâr-ı siyasiyeyi tarîfen -gazetelerin suret-i zabt u dercine nazaran- aynen şöyle demişler:

"Biz hiçbir zaman cumhuriyeti düşünmedik. O daima bizden uzak kaldı. Cumhuriyet ile meşrutiyet arasında fark görmem ve belki de bu memleketimizin bünyesi için daha zararlı olur. Burada söylediğim gibi meşrûtî hükümdarlık ile cumhuriyet riyaseti arasındaki fark, fülanın sulbünden gelip gelmemekten ibarettir. Yoksa netice itibariyle ikisi de birdir. Bizim bulduğumuz usûl başka, bilâkis bu milletin vaziyetine uygundur. Bu milletin başına bu kadar belâdan sonra, bir de cumhurreisi intihâbı beliyyesini sarmağa ne lüzum var? Milletin muhasssala-i kuvveti hakim olmalıdır. Bu da her an ictimâda bulunan ve mukarrerat ittihâz eden Büyük Millet Meclisi'dir. Onun vekillerinden mürekkeb heyettir".

Nutukların diğer bir yerinde de yine aynen şunu söylemişler:

"Ortada mukaddes ve gayr-ı mesul makam herhangi bir şekl-i suretle ister yanlış ictihad, ister infiâl ve isterse başka bir suretle olsun mukaddes ve gayr-ı mesul makamın emirlerini tatbik etmek için mesuliyeti omuzlarına alarak biri çıkar, kafasına göre iş yaparsa, bu halde acaba mesul olması lazım gelen zatı garazına, yanlış ictihadına ve ihanetine rağmen o makama getiren mukaddes ve gayr-ı mesul makama hiçbir mesuliyet teveccüh etmez mi? Kanunen hayır. Tekmil mesuliyet kanunen mesul olanın uhdesinde. İsterseniz mesul ediniz. Memleket elden gittikten sonra, muazzam bir memleket, büyük bir din kaybedildikten sonra(!) mesuliyet meselesi esasen mevcut değildir. Böyle muazzam kabahatler karşısında

mesuliyet meselesi pek hafif kalır ve bir netice çıkmaz. O halde mesuliyet olmaksızın bir idare tesis edilmeğe kudret ve kuvvet cumhurun elinde bulunsun. Anadolu'nun bulduğu Büyük Millet Meclisi tarzı bu ihtiyaçtan neşet etmiştir. Orada vekiller ıskât olunmaz.

Çünkü orada yanlış yola gitmek zamanı bile verilmez. Millet nâmına müstemirren hükümet eden ve saltanat süren bir meclis vardır. Bu meclis bir tek kimsenin ictihad ve nüfûzu değildir. Bütün milletin vekillerinden mürekkeb bir ictimâ-ı ümmettir. Onun muhassalasıdır. Bilirsiniz ki fertler hata eder. Fakat cemaatin ruhu daima en doğruyu bulmuştur. İnsanların kıymeti olmasa bile cemiyet haline geldikçe daima en doğru hakikat orada tecelli eder..."

Evvelemirde şâyân-ı dikkatdir ki Refet Paşa şimdiye kadar hükümetler hakkında hukuk-i esasiyede malum olan suret-i tasniflere yeni bir suret-i tasnif daha ilâve etmiş oluyor. Şimdiye kadar mevcut olan suret-i tasniflerde meşrûtî hükümdarlıklarla cumhuriyetler daima birbirinden ayrı görülürdü[1] ve bu pek tabiî idi. Refet Paşa bu tasnife ehemmiyet vermiyor. O kendi tasnifini büsbütün başka bir nokta-i nazardan yapıyor:

Müşârun ileyh "reis-i hükümet"lerin mevcudiyeti veya 'adem-i mevcudiyeti esası üzerinden bir tasnif icra ediyor. İtirafa mecburuz ki bu tarz-ı tasnifi biz sırf indî ve şahsî bir mahiyette gördük. Bir defa meseleyi reis-i hükümetin mevcut olup olmaması suretinde değil daha esaslı bir surette kuvve-i icraiyenin mevcut olup olmaması suretinde vaz etmek zarurîdir. Çünkü iş tasavvurla olduktan sonra insan "reis-i hükümet"siz fakat yine kuvve-i icraiyeli bir tarz-ı hükümet tasavur edebilir. Halbuki Refet Paşa'nın bahsi tevsî'inde tamamen anlaşılıyor ki müşârun ileyh esasen hiç kuvve-i icraiye taraftarı değildir. Vezâif-i hükümeti doğrudan doğruya Millet Meclisi'ne vermek fikrindedir. O halde suret-i tasnif biraz evvel dediğim gibi "reis-i hükümet"li "reis-i hükümet"siz hükümetler diye olamaz, Refet Paşa'nın mantıkıyla "heyet-i icraiyeli hükümetler ve heyet-i icraiyesiz hükümetler" suretinde olmak zarurî kalır. Mesele bu şekl-i garibe geldiği gibi itiraf etmek zarurî kalır ki bu surette hiçbir hükümet olamaz.

Hükümetler pek maruf bir suret-i tasnife göre[2] ya "bilâ-vasıta hükümetler" (*gouvernement direct*) yahut "bi'l-vasıta hükümetler" (*gouverne-*

1 F. Brantano, *Hukuk-ı Beyne'l-milel*, s. 33.

2 Esmen, *Hukuk-ı Esasiye*, s. 19.

ment représentatif) olurlar. Saltanat-ı milliyeyi esas ittihaz ettiğimiz surette birinci şekilde millet doğrudan doğruya kendisi toplanıp ifâ-yı hükümet eder, ikinci şekilde bu işi vekillerine gördürür. Halbuki birinci şekil bir milleti ancak ufak bir köy kalabalığı kadar küçük addetdiğimiz surette kâbil-i tasavvur olur. Hele az çok büyük milletlerin bu şekilde icra-yı hükümetlerine imkân mevcut olamayacağından bi'z-zarure ikinci tarz-ı hükümet ileri gitmiştir. Binaenaleyh her yerde olduğu gibi Anadolu dahi bu suretle kendi nâmına icra-i hükümet etmek için millevekillerini bi'l-intihab muayyen bir yere göndermiş diye kabul edelim. Fakat bakalım bundan sonrası nasıl olacak:

Malumdur ki vezâif-i hükümet başlıca ikiye ayrılır: 1. Kanun yapmak. 2. Yapılan kanunları icra etmek. İcra edilecek kanunlardan kavânîn-i adliyenin mahiyeten nezaket ve ehemmiyet-i mahsusasına ve tatbikatındaki hususiyetine mebnî bu ciheti de ayrıca bir kısım addetmek zarurî kalıyor. Şimdiye kadar marûf ve tatbikata konmuş hukuk-ı esasiye kaideleri icabınca bu üç vazife ile meşgul olan heyetler, şahıslar cümleten saltanat-ı milliye mümesilleri addolunurlar. Hatta bizzat hükümdarlar bile bu meyandadır. Bu nokta-i nazardan Belçika Kanun-i Esasisi pek ziyade şâyân-ı dikkattir. Ve unutmayalım ki bizim Kanun-i Esasimizin başlıca me'hazı ise Belçika Kanun-i Esasisi olmuştur.

Bu üç vazife-i hükümetin böyle başka başka heyetler tarafından icrasındaki ıztırar geçmiş tecrübelerle bugün o kadar tahakkuk ve tezahür etmiştir ki Refet Paşa'nın nutukları olmasa idi, bunları tekrar mevzu-i bahs etmek hatır u hayalimize gelmeyecekti. Bu kaideler Montesquieu'den beri tahakkuk etmiş ve Fransa İhtilali'yle dünyaya yayılmış prensiplerdir. Profesör Esmen der ki:

> "Eğer kuvve-i kanuniye aynı zamanda kanunları bizzat tatbik ve icra etmek hakkını hâiz olsaydı artık hiçbir kanun mevcut olamazdı. Çünkü hergün her yeni hadiseye göre tebdil-i fikr edebilir, bugün yaptığını yarın bozabilirdi..."[3]

Refet Paşa'nın heyet-i icraiyeyi ref' u lağv etmek için başlıca delili şudur ki; bu heyete tahmîl olunan mesuliyetten bir netice hasıl olmuyor ve mesuliyet tahakkuk edinceye kadar en büyük fenalıklar yapılmış oluyor. Onun için heyet-i icraiyeyi yok etmeli, her şey Millet Meclisi'nin kararıy-

•••••

3 *Hukuk-ı Esasiye*, s. 365.

la yapılmalıdır. Halbuki böyle bir suret-i idare ne doğrudur ve ne kâbil-i tatbiktir. O kadar ki bunun hiçbir yerde ve hatta bugünkü Rusya'da bile emsâli yoktur. Dünyanın bütün muamelâtı itimat ve mesuliyet esasları üzerine cereyan eder. Bir banka sandık eminine binlerce liralar itimat ve mesuliyet esası üzerine veriliyor. İnsan doktora canını itimat ve mesuliyet esası üzerine emniyet ediyor. Aradan itimat ve mesuliyeti kaldırınız, artık hiçbir doktora gidilemez olur. İnsan "Doktor mesul oluncaya kadar benim kemiklerim çürüyecek" diye düşünürse elbette hiçbir doktora kendisini baktıramaz! Bunun gibi heyet-i icraiyeyi teşkil eden zevat için de her nev'i mesuliyet-i siyasiye ve idama kadar gidecek mesuliyet-i cezaiye vardır. Onlar tatbik olunamıyor diye heyet-i icraiye nasıl kaldırılır?! Bu beyne'l-avam denildiği gibi "Pireyi öldürmek için yorganı yakmak" kabilinden bir şey olur.

Diğer taraftan heyet-i icraiyesini mesul etmekten izhâr-ı acz edecek bir millet meclisinin o şeyleri bizzat hüsn-i idare edeceğine nasıl kani olabiliriz? Montesquieu'nün kaide-i marufesi malum ya; "Her millet layık olduğu hükümete malik olur". Mesuliyetten korkmayan, başından büyük haltlar yapan bir hükümetin mensup olduğu millet de muhakkak en büyük acezedendir. Binaenaleyh eğer işler usûlünde bir hükümet elinde iyi görülemiyorsa onu nâ-şenîde bir tarzda bizzat meclise tevdi etmekte hiçbir faide hasıl olmadıktan başka meselenin bir kat daha kesb-i ihtilât etmesinden korkulabilir. Çünkü yine hukuk-ı esasiye düsturlarındandır ki "müşavere birçok kişinin, fakat icra bir kişinin işidir". Yüzlerce âzadan mürekkeb bir meclise heyet-i icraiye işleri gördürmek şirâze-i devleti alt üst etmek demektir.

Ancak denilebilir ki meclis bu işleri bizzat görmeyecek, vekillerine gördürecek. Fakat bu vekiller, Refet Paşa'nın fikrince her şeyi, her vakit meclisten istîzanla yapmağa mecbur olduklarından tedricen her türlü teşebbüs-i şahsîden mahrum bir takım kuklalar mevkiine gelmeğe mecburdurlar. Filhakika Refet Paşa bunlar için bâlâda nakl ettiğimiz vechile, "Vekiller ıskât olunmaz. Çünkü kendilerine yanlış yola gitmek zamanı verilmez. Millet nâmına müstemirren hükümet eden ve saltanat süren bir meclis vardır..." diyor. Halbuki meclisin değil, bizzat hükümetin müstemir olması, işlerin selâmetle tedviri için ne kadar elzemdir!... İngiltere kabinelerinin diğer memleketler hükümetlerine olan rüchanı başlıca bundandır. İngiltere'de kabineler senelerce iş başında kalabiliyor, müstemir bir siyaset ittihâz edebiliyor, fikr-i takip gösteriyor. Halbuki diğer memleketlerde bu tamamen temin olunamıyor.

Şimdi geliniz de hükümetin siyasetinde matlûb olan bu istimrar ve istikrarı Refet Paşa'nın sisteminde temin ediniz!...

Diğer taraftan o, "Müstemirren hükümet eden ve saltanat süren meclis"in hata etmeyeceği ne ile malumdur? Onu kim kontrol edecek? Dünyada kontrolsüz hiçbir şey işleyemez. Bu hukuk-ı esasiye kaideleri öyle gelişi güzel konmuş indî şeyler değildir. Hepsi yüzlerce senelerden beri vukû bulan tecâribin mahsulüdür. İkisi de saltanat-ı milliyenin mümessilleri oldukları halde heyet-i icraiye ve heyet-i kanuniye yekdiğerini kontrol ederler. Heyet-i icraiye vazifesinde kusur ederse meclis onu ıskât eder. Yok meclis ifrata gider ve heyet-i icraiye onu yaptıklarında haksız görürse bilmukabele meclisi fesh etmeğe ve yeniden intihabâtı tahrik etmek suretiyle huzur-ı millette nev'an-mâ istînâf-ı dava etmeğe hakkı vardır. Refet Paşa sisteminde bu mühim noktalar ne olacak? Meclisin tahakkümüne kim karşı gelecek, kim onu huzur-ı millete gitmeye icbar edebilecek?

Ama Refet Paşa kendilerine mahsus bir muhakeme ile bu müşkilâtı görmüyor, O bir mecliste faziletten, dirâyetten başka bir şey tasavvur edemiyor, "Bilirsiniz ki fertler hata eder, fakat cemaatin ruhu daima en doğruyu bulmuştur..." diyor. Ma'a't-teessüf biz hiç bu fikirde değiliz. Bilâkis bir şeyin cemaatle müzakeresinde hakikatı bulup çıkarmanın pek zor bir şey olduğuna kaniyiz. Refet Paşa'ya Gustave Le Bon'un *Cemaatlerin Ruhu* nâm eser-i meşhurunun mütalaasını tavsiye ederiz: Müşârun ileyh bunu mütaala ederlerse kaviyyen zannederiz ki cemaatler hakkındaki eski nikbînliklerini pek fazla muhafaza etmezler...

Fransa İhtilâli'ndeki "Konvansiyon" meclisinin icraatı halâ hatırlardadır. Robespierre ve Saint-Just gibi bir iki mütehakkim reislerin elinde nelere bâziçe oldu hep biliriz. Ekalliyette kalan yahut o aralık tahakkümle öyle gösterilen bizzat aynı meclis âzasını huzurlarında idama mahkûm eden ve içlerinden alıp doğruca giyotine gönderen bu meclis de bir cemaattı. Ama Refet Paşa'nın zan ve ümidi vechile ma'a't-teessüf her vakit doğruyu bulamadı!... Montesquieu der ki:

> "Bir memlekette hürriyet-i siyasiye ancak salahiyetler suistimal edilmezse mevcut olabilir. Bu mine'l-kadîm bi't-tecrübe anlaşılmış bir şeydir ki her insan elindeki kuvvet ve salahiyeti suistimal etmeye mütemayildir. Bu bâbda hudûd ve mevâni' buluncaya kadar ileri gider. Bu kuvvet ve salahiyet suistimal edilememek için mutlaka başka kuvvet-i ıslahiyyetlerle mahdûd ve mukayyed olmalıdır."[4]

•••

4 *Ruhu'l-Kavânîn*, On birinci bâb, dördüncü fasıl.

Hülasa, heyet-i kanuniyeden müstakil bir heyet-i icraiyenin daha sade tabirleriyle meclisden ayrı bir heyet-i hükümet, bir heyet-i vükelânın vücudundaki vücûb uzun uzadıya tarif ve beyandan müstağnidir. Bu hükûmet İsviçre'de, Amerika'da olduğu gibi meclisden büsbütün müstakil mi olmalı yoksa onun kontrol ve nezareti altında mı iş görmeli; bu mesele ötekine nisbeten teferruat meselesi addolunabilir. Maamafih şurası bir kerre daha tesbit olunmalıdır ki "Saltanat-ı halk yanlız meclisde tecelli eder. Hükümet ona ağyardır. Ve bir müstakil hükümetin vücudu o saltanat-ı halka karşı bir tahakkümdür" fikr ü zannı katiyyen yanlıştır. Kanunları yapan meclis de, umûr-ı milletle meşgul hükümet de, mahkemelerde adaleti tatbik ve icra eden hükkâm da hep saltanat-ı halkın ayrı ayrı sahalarda birer tecelligâh[ı]dır. Bu bâbda bâlâda söylediğimizi ehemmiyetine mebnî bir kere daha tekrarla deriz ki: "Bir milletin doğrudan doğruya icra-yı hükümet etmesi ancak ufak bir köy kalabalığı derecesini geçmediği zamanlar mümkün olup azıcık büyüdü mü mutlaka icra-yı hükümet için muhtelif sahalarda vekillere muhtaçdır. Bu vekiller ise kanunları yapmak için meclis, asayişi muhafaza etmek ve sâir hususât-ı umumiye ile meşgul olmak için heyet-i icraiye yani hükümet ve muamelât-ı nâsda ihkâk-ı hak etmek ve kabahatleri cezalandırmak için mahkemelerdir. İşte milletin bu tarz-ı idare ve hükümetine "bi'l-vasıta hükümet" (*gouvernement représentatif*) denilir".

Şu tafsilâta nazaran vücudu lâ-büd olduğu anlaşılan hükümetin ancak kimler tarafından tayin ettirilmesi ve bunların başına kimin konulması meselesi ortada kalır ki bu bâbdaki mütalaâtımız da ber-vech-i âtî serd u ityân olunur.

Bu meselenin birçok şekil ve surette hall u faslı mümkündür. Hükümet İsviçre'de doğrudan doğruya meclis (*assemblée federale*) tarafından muayyen bir müddetle nasb u tayin olunur ve bu suretle teşekkül eden vükelâ arasında biri arkadaşları tarafından reis intihâb edilir. İşte bu zatdır ki reis-i hükümet sıfatıyla İsviçre devletini temsil ve onun nâmına süferâ kabul ve bu kabil birçok hususâtı icra eyler. Amerika'da millet reis-i hükümeti doğrudan doğruya ârâ-yı umumiye ile kendisi intihâb eder. Heyet-i vükelânın nasb u tayin ve azilleri meclisden tamamen müstakil olarak bütün müddet-i memuriyetinde bu reise aittir. Fransa'da meclis-i mebusan ve a'yân birleşerek reis-i hükümeti intihâb ederler ve bu reis müddet-i memuriyetinde daima mezkür meclisler huzurunda mesul olacak olan heyet-i vükelâyı azl ü nasb etmek hakkını hâizdir. Belçika'da, İngiltere'de, İtalya ve daha birçok yerlerde reis-i hükümeti veraset sure-

tiyle tayin eden hükümdardır. Heyet-i vükelâyı o azl ü tayin eder. Fakat heyet-i vükelâ meclise karşı mesuldür.

Hasılı her memleket heyet-i icraiyeyi kendi emzice ve seciyesinden, derece-i seviyesinden ahlâk u âdât ve örf ü ananesinden mülhem bir tarz u surette teşkil edegelmektedir. Bizde ise heyet-i hükümet Kanun-i Esasimiz ahkâmınca sıfat-ı hilafetten başka sıfat-ı hükümdarîyi hâiz olan zat-ı şâhâne tarafından nasb u tayin olunur. Fakat bu heyet-i hükümet meclis-i mebusana karşı mesul olarak ifâ-yı vazife eder.

İmdi Refet Paşa'nın nutuklarından anladığımıza nazaran memleketin bazı mehâfilinde heyet-i icraiyemizin suret-i irâe ve tayini tebdil edilmek, hatta yalnız heyet-i icraiyemizin suret-i irâe ve tayini tebdil edilmek değil bu heyet-i icraiye büsbütün yok edilmek hususu mevzu-ı bahs oluyor. Bu son kısım hakkında bundan evvelki sahifelerde hayli tafsilat ve izahat i'tâ ettik; ayrı bir heyet-i icraiyenin yok edilmesinin hem nazariyata muvafık olmayacağını ve hem icab-ı maslahat ve muamelatla gayr-ı kâbil-i telif bulunduğunu gösterdik. Şimdi muhtac-ı tedkik kalan diğer hususa bakalım:

Bidayet-i Meşrutiyet'ten beri Kanun-i Esasi'miz ahkâmınca makam-ı padişahî hakimiyet-i milliyenin en büyük tecelligâhlarından biri addolunmuş ve heyet-i vükelâyı azl ü nasb hakkı oraya verilmiştir. Zaten mine'l-kadîm heyet-i vükelâ o makamca azl ü tayin edilegelmiş olduğundan bu bâbda meşrutiyette bir teceddüd gösterilmemiş, teamül ve ananâtımız yeni bir mahiyet ve sıfatta devam ettirilmiş demektir.

Emr-i idarede esasen fazla teceddüdler, bir anda her şeyi altüst etmek gibi şeyler pek makul olmadığından bidayet-i meşrutiyette heyet-i icraiyenin şu suret-i irâesinin değiştirilmemesi ve zat-ı şâhânenin sıfat-ı hilafetine terfikan heyet-i icraiye reisliği sıfatının dahi kendilerinde takarrur ettirilmesi pek becâ ve ez-her cihet seviye-i zihniyemize, an'anâtımıza ve icabât-ı İslâmiyete muvafık bir şey olmuştur. Çünkü, sıfat-ı hilafetin kuvve-i cismaniyeden ayrı olarak vücudu esasât ve an'anât-ı İslâmiyede kâbil-i tasavvur olmadığı gibi memleketimizin ma'a't-teessüf seviye-i zihniyece düşkün olması sebebiyle heyet-i icraiyemizin doğrudan doğruya intihâbı keyfiyeti içinden çıkılamayacak kadar müşkilâtı mûcib bir keyfiyet olurdu. Onun için kemâl-i emniyetle denilebilir ki bizim Kanun-i Esasi'miz heyet-i icraiyenin suret-i teşekkülü hususunda ruhumuza, an'anâtımıza, ihtiyacımıza en muvafık olan şekl ü sureti vaz etmiştir.

Bidayet-i Meşrutiyet'ten beri güzeran eden tecrübelerin muhassalasına gelince: Bu tecrübeler bu bâbdaki fikr ü kanaatimizi tekzib değil bir

kat daha takviye eylemiştir. Bidayet-i Meşrutiyet'ten beri güzeran eden şu on dört sene zarfındaki felâketlerimizin sebebi katiyyen makam-ı hükümdarî değildir. Bu bi'l-cümle ihtilâl kavânîn-i tarihiyesinin icabı olarak memlekette teessüs eden hükümât-ı ihtilâliyemizdir.

Meşrutiyet'in ilk seneleri Balkan Harbi'ni sebk u vely eden vekâyi' ve Harb-i Umumi'ye müntehî olan hadisât gözden geçirilsin, bunlarda acaba makam-ı hükümdarînin ednâ bir rolü olmuş mudur? Merhum Sultan Mehmed-i hâmisin mukarrebîninden bizzat işitmişizdir: Balkan Harbi zamanı hükümet sarayı o kadar ihmal etmiş ki padişah vekâyi'-i harbiyeye acele bendegânı vasıtasıyla sokaktan satın aldırdığı on paralık ilâvelerle muttali olurmuş!... Harb-i Umumi gibi bir afete ise girilir iken padişahın değil hatta sadrazamın bile haberi olmadığı ahîren neşr olunan hatıralardan anlaşıldı! Gerçi mütarekeden sonra payitahtın düvel-i mü'telife tarafından işgali merkez-i hükümete bir hususiyet getirmiş ve bundan dolayı bazı ahvâl-ı müessife husûle gelmiş ise de bu bünyân-i devlette tadilat ve tahvilât-ı esasiye için kâfi delâil olamayacağı ve bu bâbda yalnız mütarekeden sonraki ahvâl ve vekâyi' değil mütarekeden evvelki fenalıklara da bakarak bir fikr ü kanaat husûlü lazım geleceği zâhir ve bâhirdir.

Refet Paşa nutuklarında pek musîb olarak Talat Paşa'dan bahs etti ve komitacılığı yüzünden meclisin nasıl bir "evet efendim"ci meclis haline geldiğini söyledi. Demek bir Talat Paşa'nın komitacılığı koca bir millet meclisini "evet efendim"ci meclis haline getirmek için kâfî geldi! Bu, memleketin istikbal ve âtîsi için katiyyen hayırlı bir alâmet değildir. Meclisin kendinde bir mukavemet olmalıdır. İşte ancak o vakittir ki milletin temin-i hürriyetinden, hukukundan insan emin olabilir. Eğer bir milletin hürriyeti, hukuku re's-i kârda bulunan ricâlin komitacılık yahut devletciliklerine merbût bir keyfiyet kalacaksa bu katiyyen itimad-bahş bir şey değildir.

Talat Paşa gibi komitacıların âtiyen de husûl bulmayacağını Refet Paşa bize ne ile temin edebilir? O saltanat-ı halk nâmına toplamak ve bütün hukuk ve salahiyetleri kendisinde temerküz ettirmek istedikleri meclisin bir gün o Talat Paşa'nın "evet efendim"ci meclisleri gibi yeniden zuhur edebilecek mütehakkim ricâlin elinde âciz, korkak, her şeye "semi'nâ ve ata'nâ" [duyduk ve itaat ettik] diyecek bir meclis haline gelmeyeceğine ne ile kanaat edebileceğiz? Bâlâda Montesquieu'nün nakl etdiğimiz meşhur sözü malum ya, ehemmiyetine mebnî buna bir kerre daha ircâ-ı nazar edelim:

"Her insan elindeki kuvvet ve salahiyeti sûistimâl etmeğe mütemâyildir. Bir kuvvet ve salahiyet sûistimâl edilememek için mutlaka başka kuvvet ve salahiyetlerle mahdûd ve mukayyed olmalıdır".

Vekâyi' ve hadisât-ı mesbûkamız bize gösterdi ki bu ma'a't-teessüf bizde de böyle oluyor. Bidayet-i Meşrutiyet'ten mütarekeye kadar da, mütarekeden sonra da eldeki kuvvet ve salahiyetlerin sûistimâl edildiğine şahit olduk. Ma'a't-teessüf makam-ı hükümdarî de, meclis de, ricâl-i devlet de hep aynı zaafa uğruyorlar. Bu fenalıkların önüne geçmek için yegâne çare halkın seviye-i zihniyesini yükseltmektir. O vakte kadar ise elimizdeki şeyleri yapalım der iken bir kat daha bozmağa mahal yoktur. Mümkün mertebe elimizdeki usûlleri hüsn-i idare etmeğe çalışalım. Kanun-i Esasi'mizin esasâtı yine nisbeten en az fenalıkla işleyecek bir makinedir. Montesquieu'nün "Hukuk ve salahiyetler diğer hukuk ve salahiyetlerle tahdid olunmalıdır" kaide-i mühimmesi bunda gözetilmiştir. Memleketin seviyesini yükseltmeden buna dokunmak bina-yı devleti büsbütün perişan etmek, altını üstüne getirmek olur.

Ma'a't-teessüf halkımızın ne kadar seviyeten düşkün olduğunu, onu bi-hakkın hakimiyetine sahip etmek için ne kadar gayrete, himmete muhtac olduğumuzu isbat sadedinde bizzat meşhûdumuz olan bir vakayı nazar-ı ibrete vaz ederiz: 1327 senesinde ilk Meclis-i Mebûsan'ın feshi üzerine intihâbât için Mâmûretü'l-Aziz'e gitmiştik. Keban Madeni kazasının intihâb günü merkez kazada idik ve eşraftan pek ihtiyar bir köylünün misafiri olduk. Bu zat müntehib-i sânî ve bize tarafdar idi. Ölmüş ise Allah rahmet eylesin! İntihâb günü sabahı re'yini vermek üzre hükümet konağına gitti. Avdetinde zavallı ihtiyar öyle melûl ve mahzun bir çehre ile odaya girdi ki düşüp ölecek zannettik. Mutâdı vechile geldi, yerinde diz üstü oturdu. Fakat muttasıl önüne bakıyor, hiçbir şey söylemiyordu. Merak ettik, "Ne yaptınız?" diye sorduk. İhtiyarcağız, cevap vermedi, önüne bakmakda devam ediyordu. Bir de ne görelim, ihtiyar ağlıyor! Yanaklarından beyaz büyük bıyıklarının, sakalının telleri arasından büyük büyük gözyaşları iniyor!.. Put gibi kaldık. O başını kaldırmadan ve bir taraftan ağlar iken, hıçkırıkla inkıtâlara uğrayan hafif bir sesle bir iki defa "Korkirem efendim, korkirem!" dedi.

Bakınız ne olmuş: Kaymakam-ı kaza, hükümet namzedlerine re'y aldırmak için bizzat kendisini müntehib-i sânî yaptırmış, sandığın başına geçmiş. Her gelen müntehib-i sânîye ufak bir iltifat geçiyor, müntehib-i sânîlerden şüphelendiği adamların yazısı olsun olmasın, mültefitâne

"Ben bilirim o kime re'y verecek!... durunuz ben onun için yazayım" diyor ve derhal işi el çabukluğuna getirerek pusulayı yazıp o zavallıların hesabına sandığa atıyormuş!... Zavallı ihtiyara da bizim taraftarımızdandır diye huylanarak böyle yapmış!... Asabiyetimize dokundu. "Canım senin yazın var, niçin ben kendim yazarım demedim!" diye serzenişte bulunduk ve pişman olduk. Çünkü ihtiyar bir kat daha ağladı ve ağlar iken Kürd şivesiyle muttasıl "Korkirem efendim, korkirem!" diyordu.

Refet Paşa'dan kemâl-i hürmetle sual ederiz: O halk saltanatını dünyanın hiçbir tarafında görülmeyen bir tarzda kendisinde temerküz ettirmek istedikleri millet meclisini ne suretle toplayacaklar?...

Şâyân-ı dikkat tesadüfâtdandır ki şu satırları yazar iken Refet Paşa'nın sulhdan sonra Kanun-i Esasi'mizin değil Anadolu'da yapılan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tatbik ve icra edileceği hakkındaki beyanatlarını gazetelerde gördük ve bütün bu işlerin ma'a't-teessüf kanunî olmaktan pekçok ziyade indî ve örfî cereyan edebilmesi hakkındaki endişelerimiz arttı. Çünkü mademki bu işler saltanat-ı halk nâmına yapılacaktır, bunun elifbası makamında olmak üzre ilk yapılmak lazım gelen şeyin milleti bu bâbda istimzâc etmek olduğunda elbette ihtilaf-ı ârâ olamaz. Halbuki elyevm Ankara'da hal-i ictimâda bulunan meclis, Dersaadet'deki 16 Mart vekâyi'-i müessifesi üzerine Anadolu'ya iltica etmiş mebuslarla münhâl yerler için âcilen mahallerinden gönderilen zevatdan teşekkül etmiştir. Bu zevat intihâb edilirken devletin Teşkilat-ı Esasiyesi hakkında müntehiblerle bir mesele münakaşa etmemişlerdir. Tabir-i âharla onların intihâbâtı bu mesele üzerine cereyan etmemiştir. Binaenaleyh bugün nasıl İngiltere intihâbâtı işitildiği vechile başlıca Çanakkale meselesi etrafında cereyan edecekse bizde de aklen ve mantıkan ve kanunen evvelemirde sulhdan sonra günün en mühim meselesi olacak olan padişahlığın muhafazası yahut ilgâsı esası üzerine intihâbât-ı umumiye yapılmalı ve onun neticesinde teşekkül edecek meclisde bu meseleler bir karara rabt olunmalıdır.

HİLAFET
YAHUT
İMAMET-İ UZMÂ

EL-HILÂFE EVİ'L-İMAMETU'L-UZMÂ

MUHAMMED REŞİD RIZA

TERCÜME, TAHRİC VE NOTLAR:
DR. SUAT MERTOĞLU

KAHİRE,
MATBAATU'L-MENÂR
1341 [YAZ 1923]
MENAR'DA TEFRİKA: ARALIK 1922-MAYIS 1923

الخلافة

أو

الإمامة العظمى

مباحث شرعية سياسية اجتماعية اصلاحية

بقلم

السيد محمد رشيد رضا

منشئ مجلة المنار

مقدمة إلى الشعب التركي الناهض وحزب الاصلاح في البلاد العربية والهندية وسائر الشعوب الاسلامية

نشرت هذه المباحث تباعاً في المجلدين ٢٣ و٢٤ من مجلة المنار وجمعت منها

سنة ١٣٤١
1922

(حقوق الطبع بالعربية محفوظة لنا)

وقد أجزنا ترجمتها لمن شاء بشرط أن يرسل الينا ما يتعهد به نفسه من نسخ الترجمة

مطبعة المنار بمصر

GİRİŞ

"Bir zamanlar Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: 'Ben seni insanlara önder (imam) yapacağım', demişti. 'Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)' dedi. Allah: 'Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem)' buyurdu" [Bakara, 2/124].

"Allah sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekilere yaptığı gibi onları da muhakkak yeryüzünün hükümranları yapacağına, onlara kendileri için hoş gördüğü dinlerini icra etme gücü vereceğine, onları korkularının arkasından kesinlikle emniyete erdireceğine dair yeminle söz verdi. Onlar, hakkımda hiçbir şeyi ortak koşmayarak yalnızca bana ibadet edeceklerdir. Artık bundan sonra kim nankörlük ederse, onlar fâsıkların ta kendileridir" (Nûr, 24/55).

"O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve sizleri verdiği şeylerle denemek için kiminizi kiminize derecelerle üstün kılandır. Şüphe yok ki, Rabbin çabuk cezalandıran ve yine şüphe yok ki, bağışlayan ve merhamet edendir" (Enâm, 6/165).

Hak Kitap ve yaratılmışların tarihi üzerinde tefekkür bizi, yeryüzünde hükümranlık hususunda toplulukların birbirine halef olduklarını, bunların içinde de fertlerin ve hanedanların birbirlerinin yerine geçtiklerini, bu yönetimlerden kiminin meşru bir hak kiminin de gasp edilmiş bir miras teşkil ettiğini ve bu hususta Allah'ın içtimaî hikmet ve kanunları ile şer'î ahkâm ve kanunları bulunduğunu, bazı peygamberlere umumi imamet sözü ile yeryüzünü salih kulları için varis kılacağı ve on-

ları halife tayin edeceği sözü olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. Bu genel kanunlardan birisi, halkların birbirleri ile imtihan edilmesidir. Bu imtihanın amacı, onlardan hangisinin adalet ve hakka daha yakın ve layık olduğunu ortaya çıkararak bu durumun o halk için varlıklara karşı bir hüccet olması ve zalimlerden intikam alınabilmesidir. Bu intikam bazen o zalimlerin benzeri bozguncular vasıtasıyla olur, bazen de onların zıddı olan ıslahçılar eliyle. Neticede mücadeleyi müttakîler kazanır. Müttakîler ümitsizlik ve korkaklık kapısından sakınanlar, amelde Allah'ın şer'î ve kevnî kanunları üzre yürüyenlerdir. Salihler ise fesattan sakınanlar, doğruluk yoluna girenler ve kulların eğri işlerini düzeltenlerdir.

Allah teâlâ umumi imameti, peygamberi ve dostu İbrahim ile zürriyetinden zalim olmayan âdil kimselere,[1] Beni İsrail'den Musa'nın kavmi ile İsmail'in soyundan Muhammed'in (a.s.) kavmine vadetmiştir. Allah teâlâ ilkinde şöyle buyurmuştur: "Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler (imamlar) yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk" [Kasas, 28/5]. Bu sözü yerine getirme hususunda da şöyle buyurur: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (Yahudileri) de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi" [Arâf, 7/137]. İkinci vadinde de şöyle buyurmuştur: "Allah, sizlerden iman edip salih amellerde bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi, onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar adına beğenip seçtiği dini (İslâmı) onlar için yerleştirip koruyacağını... vadetti" [Nûr, 24/55]. Allah teâlâ bu üm-

•••••

1 Dördüncü asır Hanefî imamlarından Ebu Bekir el-Cessâs *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli kitabında Allah teâlânın İbrahim'e "Benim ahdim zalimlere ulaşmaz" [Bakara, 2/124] sözünde, İbrahim'in Allah'tan kendi zürriyetinden olan kimseleri imam tayin etmesi dileğine cevap ve zürriyetinden zalim olanların imam olamayacağını anlatması [hususu] vardır demektedir. Cessâs daha sonra şöyle der: "Zalim bir kimsenin peygamber, bir peygamberin halifesi, kadı ya da sözü din işlerinde insanları bağlayacak bir müfti, şahit ya da Hz. Peygamber'den haber aktaran bir kimse olması caiz değildir. Âyet, din hususunda kendisine uyulacak bir mevkide bulunanların hepsi için gerekli şartın adalet ve salâh olduğunu ifade etmektedir" Kadı Beydâvî de özetle âyetteki cümlenin İbrahim'in isteğinin kabul edildiğini, ancak zürriyetinden zalim olanların imamete ulaşamayacaklarını ifade ettiğini belirtmiştir. Zira *imamet* Allah'tan bir emanet ve bir ahittir ve fasıkın imameti sahih değildir. Adalet sahibi olmayan kimsenin imametinin sahih olmaması ve bu kimsenin şer'î olarak imam olamamasıyla kastedilen, imametinin vuku bulmaması değildir. Cessâs ve başkaları İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Zalime verilen sözde durmak gerekmez, seninle bir zulüm konusunda akit yapmışsa, o akdi boz".

mete olan vadinde doğru söylemiş, tıpkı daha öncekileri yerine getirdiği gibi bunu da yerine getirmiş, daha sonra o imameti, verdiklerinin tamamından almış ve bu imamet sebebiyle onların dışındaki bazı kimseleri cezalandırmıştır. Zira onlar, öncekiler [Beni İsrail] gibi ahitlerini bozarak, Rablerinin emrine karşı gelmişler ve onların yaptığı gibi nesepleri ve kitapları ile mağrur olmuşlardır. Allah teâlâ yeryüzüne vâris olmayı sadece hakkın ve adaletin tesis edilmesine, dirlik ve halkın işlerini ıslah etmeye bağlamış, ahdinin ulaşmasında zalimleri istisna etmiş ve ahdini onlardan geri alma tehdidinde bulunmuştur. Ümmete düşen, bu durumdan ibret alarak doğru yola girmesi ve Rabbine tövbe etmesidir. Umulur ki Rabbi ona merhamet eder, öncekilere olduğu gibi, sonrakilere de ahdini yerine getirir. Ne var ki ümmet bunu şu ana kadar yapmamıştır; ümit edilir ki bundan sonra yerine getirsin.

Hastalığının farkında olmayan kimse, hastalığı için tedaviye ihtiyaç duymaz. Tedaviyi bu hastalığını bilen tabibten başkasında arayan kimse ise hastalığından kurtulamaz. Müslümanların hastalığı ve devası onlar için indirilmiş olan Kitap'ta açıklanmıştır. Ne var ki Müslümanlar mukallitlerin fıkhı ve kitaplarıyla yetinmek suretiyle, kendilerini Kitab'ın ilminden ve onunla amel etmekten mahrum ettiler. Bu ikisini bilmek, Kitab'ın kendilerine örnek gösterdiği [geçmiş] ümmetlerin durumunu düşünmek ve Allah'ın, mahlukatı üzerindeki kanunlarından ibret almak için yeryüzünde seyahat etmeleriyle mümkündür. Ne var ki onlar çok az seyahat ediyor, seyahat ettiklerinde de çok az düşünüyor ve ibret alıyorlar.

İslâm, mânevî bir hidayet ve içtimaî-medenî bir siyasettir. Allah teâlâ onunla peygamberlerin dinini ve beşerî toplum nizamının üzerine inşa edildiği ilerleme kanunlarını kemale erdirmiştir. İslâm sırf dinî olan hidayeti, aslı ve teferruatı, farzı ve nafilesi ile tam olarak getirmiştir. Çünkü bu hidayetin dayanağı, vahiy nasları ile Hz. Peygamber'in (a.s.) sözlü ya da fiilî beyanlarıdır. Müslümanlar zaafa düşünce bu esastan habersiz hale geldiler. Bunun sonucunda bazıları dinde aşırılığa düştü; ibadetlere ve dinî yasaklara, sufî evrâdı, hizipleri ve törenleri konusunda ciltler dolusu kitaplar yazıp bütün vakitlerini bu işlere tahsis edecek şekilde ilâvede bulundular. Bu hususların dinden sayılması, sahabe ve tâbiînin sahip olduğu din anlayışının noksan sayılmasını gerektirir. Zira onların nezdinde böyle şeyler yoktu. Onlar da benzeri işlerle meşgul olmuş olsalardı, ülkeleri fethe ve kulların işlerini ıslah etmeye zaman bulamazlardı. İçtimaî-medenî siyasete gelince, İslâm bu siyasetin esas ve kaidelerini vaz' etmiş ve ümmet için de bu siyaset konusunda rey ve ictihadda bulunmayı ka-

nun olarak belirlemiştir. Çünkü bu siyaset zaman ve mekânın değişmesiyle farklılık göstererek toplumların ve ilimlerin terakkisiyle yükselir.

İslâmın bu siyasete ait kaidelerinden bazıları şunlardır: Ümmetin hakimiyeti, ümmete aittir. Ümmetin işleri, aralarında şûrâ iledir. Ümmetin hükümeti bir tür cumhuriyettir. Peygamber'in bu hükümetteki halifesi, ahkâm konusunda idare edilenlerin en zayıf olanından daha üstün değildir. Halife sadece şeriat hükmünü ve ümmetin reyini uygulayan, din ve dünya maslahatlarını koruyan, edebî faziletlerle maddî menfaatleri derleyen, milletlerin maddî ve mânevî dinamiklerini biraraya getirmek suretiyle beşerî kardeşliğin yaygınlaşmasını hazırlayan kimsedir. Müslümanlar zaafa düçâr olunca kaideleri tespit edip usûlünce amel etmek konusunda yetersiz kaldılar; bu kaideleri tespit edebilseydiler, o zaman her çağa uygun nizam ve detayları ortaya koyabilirlerdi.

İslâm medeniyeti Kur'an hidayetinin ufkunda kâinatın ve topluma ait işlerin ıslah edicisi olması için, insanın ıslahından başlamak esası üzerine doğmuştur. Hulefâ-i râşidîn'in gerçekleştirdiği ıslahın tamamı, hakkın ve adaletin tesisi, adalette insanlar arasında eşitlik, faziletlerin yayılması, kötülüklerin engellenmesi, hükümdar ve yöneticilerin insan ürünü olan istibdadını, kâhinlerin ve dinî önderlerin akıl ve ruhlar üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmaktan ibarettir. Hulefâ-i râşidîn bu konuda insanlık tarihinde benzeri olmayan bir zirveye ulaşmıştır. Bunu da hızla gelişme gösteren, din ve faziletle nimet ve zinetlerin temiz olanlarından istifade etmeyi bir araya getiren bir medeniyet izlemiştir ki, bu medeniyette ilimler ve sanatlar görülmedik bir hızla ilerlemiştir. Öyle ki, filozof ve tarihçi Gustave Le Bon *Milletlerin Gelişimi* kitabında şöyle söylemektedir: "Fen melekesi, Araplar dışında hiçbir millete üç tabiî nesilden önce yerleşememiştir". Onun üç nesille kastettiği şunlardır: Mukallit nesil, her iki devre yetişen (muhadram) nesil ve bağımsız nesil.

Bir zaman gelmiştir ki insanlar, İslâm medeniyetinin öldüğünü, tekrar dirilmesi ümit edilemeyecek şekilde devrini tamamladığını ve batı medeniyetinin ebedîlik sıfatını kazandığını, yok olmasının düşünülemeyeceğini zannetmişlerdir. Daha sonra devran dönmüş ve böyle düşünmenin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Avrupalı birçok filozof ve bilim adamı materyalist fikirler, savaş ruhu, doymak bilmez açgözlülükler ve hayvanî şehvetlerde aşırılık salgınları sebebiyle kendi medeniyetlerinin vadesinin dolmasını beklemektedir.

Bu görüş sahiplerinin büyük şahsiyetlerinden biri Sosyoloji'nin kurucusu, asrımızdaki filozofların üstadı İngiliz Herbert Spencer'dır. Bu görüş

sahipleri, sayılmayacak kadar çok kötülüğe yol açtığından dolayı Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çoğalmıştır. Bu savaş, Avrupa halkları arasına kin ve nefret tohumları saçmış, malî ve siyasî problemleri ve bozulmayı arttırmıştır. Bunun yanında bu savaş İslâm âlemini ve Şark'ın tamamını şiddetli bir şekilde sarsmış ve Doğu'daki toplumlarda görülmedik inkılaplar ortaya çıkarmış, kendisine ümit ve kuvvetli bir emelin bağlandığı çalışma fırsatı sunmuştur.

Bu fırsatın en büyük işaretlerinden biri, Türk halkının Osmanlı saltanatını yıkan sarsıntıyı atlatıp ayağa kalkması, İran ve Afgan devletleriyle kardeşlik bağlarını güçlendirmesi, Arap olmayan diğer Müslüman halklarla kenetlenme çağrısı yapması, kapitülasyonları kaldırma ve diğer siyasî ve malî kayıt ve yükleri azaltma konularındaki başarısıdır. Bizim bu halktan beklediğimiz, Arap milleti ile kardeşlik bağlarını takviye etmesi, kelâm ve fıkıh kitaplarında tespit edilmiş kaideler üzerinde hilafet hükümetini yenileyerek İslâm medeniyetinin ihyasında Arap milleti ile yardımlaşması, bunun dışındaki dünyevî tezahürlere razı olmaması ve avamdan Müslümanların benimsediği ruhanî hilafet anlayışına kapılmamasıdır. Müslümanlara dünya ve dinlerini kaybettiren husus, avamın hükümet ve devletin her yaptığını alkışlamasından başka bir şey değildir. Sömürgeci hükümranlığın ağırlığı altında inleyen Müslümanların şuuru size yeter! Bu haysiyetli bir şuurdur. Ancak bu şuurun mantıklı bir görüşe ihtiyacı vardır. Avamdan milyonların büyük çoğunluğu, Sultan Abdülhamid'in arzusuna muhalif olanları ihanetle ya da dinden uzaklaşmakla suçluyordu. Oysa Abdülhamid Türk siyasetçilerin çoğunluğunu, bugün aynı milyonların övdükleri, sultanların otoritesini alaşağı etme konusunda ikna eden kimsedir. Bu kalabalığın ne öncekinde ne de bu meselede bir bilgisi ya da açık bir delili bulunmaktadır.

Ey diri Türk halkı! İslâm yeryüzündeki en büyük mânevî kuvvettir. Ancak o, Şark'ın medeniyetini ihya edebilir ve Garb'ın medeniyetini kurtarabilir. Hiç şüphesiz medeniyet sadece faziletle ayakta kalabilir. Fazilet ise ancak din ile gerçekleşir. İslâm dışında bilim ve medeniyetle uyuşan başka bir din bulunmamaktadır. Batı medeniyeti şu birkaç asrı bağımsız bilimle Kilise öğretileri arasındaki mücadeleye rağmen, Hıristiyan faziletlerinin bakiyeleri arasındaki denge ile geçirmiştir. Milletler dinlerinin faziletlerinden, salt kendi fert ve toplumlarının zihninde akideleri hakkında oluşan şüpheden dolayı kopmazlar. Bu kopuş, birkaç nesil zarfında tedricen gerçekleşir. [batıdaki] mücadele bu dengenin ortadan kalkmasıyla neticelenmiş, din ve medeniyet yok olma tehlikesi ile karşı karşı-

ya kalmıştır. Güçlülerin zayıfları köleleştirmesini, zenginlerin fakirleri hor görmesini, Bolşevikliğin zenginler üzerindeki tehlikesini ortadan kaldıracak, ırkların imtiyazını giderecek, insanlar arasında umumi kardeşliği gerçekleştirecek sağlam esaslara sahip mânevî-medenî bir ıslaha insanlığın ihtiyacı iyice artmıştır. Bu ıslah ancak, bu kitapta özet bir şekilde anlattığımız İslâm hükümeti ile mümkün olur. Allah teâlâ bizi bunu gerçekleştirmeye muvaffak kılarsa, bu meselenin daha geniş izah edilmesine yardımcı olmaya hazırız.

Ey kahraman Türk halkı! İslâm halkları içinde bu arzuyu gerçekleştirmeye en fazla muktedir olan sensin. Bu fırsatı, elde ettiğin gazilik şerefinin adının bile anılmayacağı ebedî bir insanî şerefin tesisi için ganimet bil. Batıcılar seni bu gayeden, Batı'yı taklide dayalı bir hayata çekmesinler. Sen onlarınkinden daha üstün bir medeniyet ile onlara önder olacak durumdasın. Daha üstün olan bu medeniyet de, akla uygun kuralları dinî inanç temeli üzerinde sabit olan, toplumları bozarak insanların toplumsal hayat düzenlerini ifsad eden nazariyelerle sarsılmayacak İslâm medeniyetidir.

Ey şuurlu Türk halkı! batı devletlerini tehdit eden bir İslâm gücü tesisi için değil, insanlığa hizmet etmek, dinin hidayeti ile medeniyeti bir araya getirmek amacıyla İslâm hilafeti hükümetini tecdid için uyan! Şayet bunu yaparsan ve samimiyetini ve bu konudaki halis niyetini ispat edersen, o zaman şanını yücelten, iftiracı siyasetçilerin töhmetlerini ve aldanmış açgözlülerin tahriklerini senden uzaklaştıran batı'nın âlim, fâzıl ve hürriyetperverlerinden de seni destekleyen kimseler bulursun.

Ey aklı başında Türk halkı! Hilafetin mahiyeti ve hukukî çerçevesi, tarihi ve yüceliği, bütün insanların ona olan ihtiyacı, bu konudaki yanlış uygulamaları ve onu asıl anlamı dışına çıkararak Müslümanların kendilerine karşı işledikleri suç, bugün onu ihya etmenin önündeki engeller ve çıkış yolları konularında kaleme aldığım orta hacimli şu yazılarımı sana hediye ediyorum. Bu yazılar dünya işlerini ve dinin hakikatini bilen ariflerin görüşlerini ihtiva etmektedir. Sana verdiğim şeyi al ve şükredenlerden ol! Buna teşekkür, onu hayata geçirmektir: "Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracağım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir diye bildirmişti" [İbrahim, 14/7].

İSLÂM HİLAFETİ İLE İLGİLİ ŞER'Î HÜKÜMLER

Diğer ümmet ve milletlerde krallık hükümetlerinin insanlar için bir fitne olması gibi, Müslümanlar arasında da hilafet ve saltanat bir fitne haline gelmiştir. Uyuyan bu meseleyi, bugünlerde cereyan eden bazı olaylar uyandırdı. Şöyle ki, Türkler Osmanlı Devleti'ni yıktılar ve enkazından kendi aralarında, yeni bir Cumhuriyet yönetimi kurdular. Bu yeni yönetimin esaslarından biri, yeni hükümetlerinde ne *halife* ne de *sultan* adıyla herhangi bir şahıs için bir hakimiyetin varlığını kabul etmemeleri ve din ile siyaseti tam anlamıyla ayırmalarıdır. Bununla beraber Türkler Âl-i Osman'dan birini [Abdülmecid] *bütün Müslümanların ruhanî halifesi* olarak adlandırdılar ve bu hilafeti sözkonusu hanedana has kıldılar. Nitekim biz bu olayları *Menar*'ın bu ve önceki sayısında tafsilatlı olarak izah etmiştik. Bu olaylar sebebiyle gazeteler hilafet meselesini ve hükümlerini çokça tartıştılar. Bu meseledeki karışıklıklar çoğaldığı, doğru ve yanlış birbirine girdiği için, doğrunun yanlıştan ayırt edilebilmesi amacıyla, dinimizin bu konudaki hükümlerini, vaziyetin icap ettirdiği şekilde tafsilatlı olarak izah etmeyi ve bunun ardından hilafet nizamının diğer hükümet sistemleri karşısındaki yeri, Müslümanların bu nizam konusundaki tavrı ve bugün ne yapmaları gerektiği konusunda başka bir yazı yazmayı vazifemiz saydık.

Bizim yeni Türkiye hükümetini desteklememiz, bu izah ve nasihati bize zorunlu kılmaktadır. Biz bu hükümeti sadece dinin şerefi ve Müslümanların maslahatı için destekliyoruz. Dinimizi ve Müslümanları zaafa uğratan husus, Müslümanların, aralarındaki güçlülere dalkavukluk etmeleridir. Ulemanın sultanlara ve halifelere dalkavukluk etmesi hem kendileri, hem de insanlar açısından bir vebaldir. Allah teâlâ âlimlerden "Onu insanlara açıklayın ve hiçbir şey gizlemeyin" [Âl-i İmran, 3/187],

"Bile bile hakkı batılla karıştırıp gizlemeyin" [Bakara, 2/42] diye söz almıştır. Doğruyu Allah teâlâdan istimdat ediyor ve ondan kararlarımızda hikmet ve basiret üzerinde olmamızı sağlamasını niyaz ediyoruz.

Hilafetin Tarifi

"Hilafet", "imamet-i uzmâ" ve "müminlerin emirliği" (imaretü'l-mü'minîn), aynı mânaya gelen üç terimdir ki [bunların anlamı da], din ve dünya maslahatlarını biraraya getiren İslâm hükümetinin reisliğini ifade eder.

Muhakkik usulcü Allâme Sadeddin Taftazânî kelâm ilmine dair *Makâsıdü't-Tâlibîn* kitabında[2] şöyle demektedir: "-Sem'iyyata dayalı akidelerin- Dördüncü faslı imamet hakkındadır ki bu, Hz. Peygamber'e (a.s.) halef olarak din ve dünya işinde umumî riyasettir".

Allâme, fakih Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Maverdî *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* adlı kitabında[3] şöyle demektedir: "İmamet, dinin korunması ve dünya siyaseti hususunda nübüvvetin yerine geçmek için vaz' edilmiştir".

Ehl-i sünnetin bütün mezheplerindeki akâid ve fıkıh âlimlerinin sözleri de bunlardan farklı değildir. Sadece İmam Râzî tarife bir kayıt ilâve ederek şöyle demiştir: "İmamet, tek bir şahsın din ve dünya konusundaki genel riyasetidir". O şöyle demiştir: "Bu, günahkârlığı nedeniyle imamı azleden ümmetin tamamına yönelik ihtirazî bir kayıttır". Taftazânî *Şerhu'l-Makâsıd*'da Râzî'nin bu tarifteki kaydını ve gerekçelendirmesini zikrettikten sonra şöyle demektedir: "O, ümmetin tamamıyla sanki ehl-i hall ve akdi kasdetmiştir ve bu kimselerin kendilerinin dışındakiler üzerindeki ya da ümmetten her bir fert üzerindeki riyasetine itibar etmiştir".

İmametin Hükmü ya da Halifenin Tayin Edilmesi

Ümmetin selefi, Ehl-i sünnet ve diğer mezheplerin cumhuru, imam tayin ve nasb etmenin -yani ümmetin başına geçirilmesinin- bazı Mutezile âlimlerinin dediği gibi sadece aklî yönden değil, dinî bakımdan da

• • • • • •

2 Taftazânî'nin (öl. 791) *Makâsıd* şerhi 1305 senesinde Âsitane'de basılmıştır. Bu kitap Arap, Türk ve diğer milletlerden kelâm âlimlerinin dayanağıdır.

3 Maverdî'nin (öl. 450) bu kitabı, sahasında eşsizdir. 1228'de Mısır'da basılmış ve birçok dile tercüme edilmiştir.

Müslümanlar için vacip olduğu konusunda icma etmişlerdir. Taftazânî onların bu konudaki delillerini *Makâsıd*'da şu sözleriyle özetlemiştir:

> "Bu konuda bizim çeşitli delillerimiz vardır: 1. İcma. (Taftazânî aynı kitabın şerhinde bunun sahabenin icmaı olduğunu belirterek şöyle demiştir): Kendisine itimad edilecek görüş budur. Öyle ki sahabe imam tayinini, Hz. Peygamber'in (a.s.) defnedilmesinin önüne geçirmiştir. 2. Vacip olan hadlerin uygulanması, ülke sınırlarının muhafaza edilmesi ve nizamın korunması ile ilgili işler ancak imam tayini ile tamamlanabilir. 3. İmam tayininde sayılamayacak kadar çok faydanın elde edilmesi ve zararın uzaklaştırılması sözkonusudur ki, bunları gerçekleştirmek de icma yoluyla vaciptir. 4. İmama itaatin vacip olması ve bu vücubun da Kitap ve sünnet ile bilinmesidir. Bu, itaatın gerçekleşmesini gerektirir ki, o da ancak imam tayiniyle mümkün olur".

Son sözden anlaşılan şudur: Âlimler, maruf olan hususlarda imama itaatın dinî bir vecibe ve bu vecibenin en önemli şartının itaat olduğunda, itaatın gerekliliğinin de Kitap ve sünnet sayesinde bilindiğinde icma ettiklerine göre imam tayininin dinen vacip olması gerekir. Taftazânî *Şerhu'l-Makâsıd*'da bu izahlar, bazı bidatçi muhaliflerin bunlara itirazı ve kendisinin onlara cevabı konusu üzerinde genişçe durmuştur.

Taftazânî ve benzerleri, imam tayini hususunda Müslümanların cemaatinden ve imamlarından ayrılmama konusunda vârid olan sahih hadislerle istidlâl etmeyi ihmal etmişlerdir. Bu hadislerin kiminde açık bir şekilde "Kim boynunda beyat olmaksızın ölürse, cahiliye ölümü üzerine ölmüştür" buyurulur ki, bu hadisi Müslim, merfû olarak İbn Ömer'den rivayet eder. Peygamberimiz'in (a.s.) Huzeyfe'ye "Müslümanların cemaatinden ve imamından ayrılma" dediği müttefakun aleyh hadis de ileride gelecektir.

Halifeyi Kim Tayin ve Azleder?

Ehl-i sünnet halife tayininin farz-ı kifaye olduğunda icma etmiştir. Bu tayinin kendisinden talep edileceği kimseler de, ümmet içindeki ehl-i hall ve akddir. İmamet akdinin ehl-i hall ve akdin beyatiyle gerçekleşeceği konusunda Mutezile ve Haricîler de Ehl-i sünnetle görüş birliği içindedir. Ancak Ehl-i hall ve akdin kimler olduğu, onların hepsinin beyat etmesinin gerekip gerekmediği, ya da onlardan muayyen bir sayının be-

yat etmesinin yeterli olup olmadığı, veyahut bir sayının şart koşulup koşulamayacağı konusunda kimi âlimlerin görüşleri tartışmalıdır. Aslında onların *ehl-i hall ve akd* şeklinde isimlendirilmesi, bu konularda bir ihtilafa yol açmamalıydı. Zira akla ilk gelen, bu kimselerin ümmetin liderleri, itibar sahipleri ve ümmetin büyük çoğunluğunun güvenini kazanmış kimseler olduğudur. Bunlar, Müslümanların başlarına geçirdikleri kimselere itaat konusunda kendilerine tâbi oldukları ve bu şekilde işlerinin düzene girdiği, başlarına getirdikleri kimseye isyan ve başkaldırma konusunda kendilerine itimat ettikleri kimselerdir. Taftazânî *Şerhu'l-Makâsıd*'da diğer kelâm ve fıkıh âlimleri gibi şöyle demektedir: "Ehl-i hall ve akd, âlimler, reisler ve insanların ileri gelenleridir".[4] Nevevî'nin *Minhâc*'ında bunların biraraya gelmeleri kolay kimseler olduğu ilâvesi vardır. Kitabı şerheden Remlî, Nevevî'nin sözünü şöyle izah etmektedir: "Çünkü idare, bu kimselerle düzene girer, diğer insanlar da onlara tâbi olur". Remlî'nin bu izahı, hem söz hem de mâna açısından tahkikin zirvesidir.

Bu yaklaşım, Hulefâ-i râşidin'in başa getirilmesinde sahabenin izlediği uygulamadan alınmıştır. Ömer Ebubekir'e beyat konusunda acele etmiştir, zira Ömer'in beyati bütün ehl-i hall ve akdle istişare edilmeden evvel vuku bulmuştur. Benî Sa'îde sakîfesinde [o an] kendi toplantılarıyla meşgul olan Benî Hâşim'den hiç kimse yoktu. Pekçok rivayet Ebubekir'in (r.a.) [kendisinden sonra] Ömer'in adaylığı konusunda ileri gelen sahabe ile uzunca istişareler yaptığını göstermektedir. Gerçi onlar Ömer'in hak üzere hareket ettiğini itiraf etseler de, bu istişarelerde onlardan hiç kimse Ömer'i, sertliğinden başka bir şeyle ayıplamamıştır. Ebubekir de onlara, Ömer'in yumuşayacağı kanaatinde olduğu şeklinde cevap vermiştir. Ömer -ki kendisinin veziridir- yönetimin orta yolu bulması için sertlik gösteriyordu, yönetim ona geçince yumuşak davranması gereken yerde yumuşak, sert davranması gereken yerde sert davranacaktı. Ebubekir ileri gelen önderleri -ki bunların başında Ali kerramallahu vechehu vardır- ikna ettiği kanaatine sahip olunca Ömer'i yerine halef tayin etti, onlar da bunu kabul etti ve hiçbiri muhalif kalmadı. Ömer hançerlendikten sonra vacip olan şûrâyı, Hz. Peygamber'in (a.s.) kendilerinden razı olarak vefat ettiği ileri gelen altı sahabiyle sınırladı. Zira Ömer, bunların önüne kimsenin geçemeyeceğini, aralarında görüş birliğine

.....

4 Şabrâmellîsî onların "insanların ileri gelenleri" sözü hakkında şöyle demektedir: "Bu umumi olanın hususi olana atfı kabilindendir. Zira insanların ileri gelenlerinden olmak ya emirlikle, ya ilimle ya da bu ikisinin dışında bir hususla gerçekleşir"; VII, 120.

vardıkları hususlara kimsenin muhalefet edemeyeceğini biliyordu. Çünkü imamet için başkaları değil, sadece onlar adaydılar (Bu altı kimse Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf idi). Abdurrahman b. Avf adaylıktan çekilip diğerleri de [halifeyi seçme] tercihini ona bırakınca geriye üç kişi kaldı. Abdurrahman gözüne uyku girmeksizin ileri gelen muhacir ve ensarla istişare etti. [Abdurrahman, halife olarak] Osman'ı tercih ederek muhacirleri, ensârı ve ordu komutanlarını çağırdı. Sabah namazından sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) minberinin yanında toplandıklarında Abdurahman onlara, Osman'ı tercih ettiğini açıkladı, onların da hepsi Osman'a beyat ettiler. Buharî *Sahih*'inde ve diğer muhaddisler de [eserlerinde] bunu rivayet etmiştir. Ordu komutanlarıyla kastedilen Mısır, Şam, Humus, Kûfe ve Basra gibi büyük şehirlerin valileridir. Bu kimseler o yıl Ömer'le beraber hacc etmiş ve onunla beraber Medine'ye gelmişlerdi. [Daha sonra] bu valilerden biri farklı davranınca -ki o da, Müslümanların beyat etme konusundaki icmaına rağmen Ali kerramallahu vechehuya beyat etmeyen Muaviye'dir- fitne ve görüş ayrılığı başgösterdi.

Beyat bu kimselerin [Ehl-i hall ve akd] ittifakıyla ya da başkalarına önderlik eden reislerin ittifakı ile sahih olur. Onlardan her kim kendi tercihiyle tâbi olmazsa, ümmetin gücü ile onun itaat ve boyun eğmeye zorlanması kolaydır. Asrımızda Harbiye ve Bahriye nazırları ve bunların erkân-ı harpleri gibi ordu komutanları da bu rüesâya dahildir. Başkentte beyat tamamlanınca, vilayetlerin de -şayet başkente tâbi iseler- valinin beyatiyle başkenti izlemeleri vacip olur. Aksi takdirde [valinin beyat etmemesi durumunda] vilayetlerin ulema, komutan ve onların dışındaki önderlerinin onlara [başkent ahalisine] katılması gerekir.

Mutezile ve fukahadan bazıları hatalı bir şekilde şöyle demişlerdir: Beyat [akdi] daima imamete uygun beş kişi ile gerçekleşir. Bunların delili Hz. Ömer'in işaretidir. Zira o şûrâyı altı adayla sınırlı tutmuş, sahabenin tamamı da bunu kabul ettiğinden artık bu bir icma haline gelmiştir. Evet bu durum çözümü gereken bir hadisede şûrâyı esas alma ve bu altı kimse üzerinde bir icmadır, ancak her beyatleşmenin bu sayıya hasredildiğine dair bir icma değildir. Aynı kimseler "Eşarî mezhebine göre beyat [akdi], şahitlerin huzurunda olmak şartıyla onlardan [Ehl-i hall ve akd] birisinin beyat etmesiyle gerçekleşir ki, bu apaçık bir hata değil midir?" derler. Fukaha bu sözü, hal ve akd işinin o bir kişiyle sınırlı olması, ümmetin önderlerinin de ona güvenmeleri ve beyati ona havale etmeleri durumuna bağlı olarak söylemişlerdir ki, bu hiç vâki olmamıştır, vuku bulması da çok na-

dir olarak düşünülebilir. Hz. Osman'ın hilafeti sadece Abdurrahman b. Avf'ın beyatiyle gerçekleşmemiştir, bilâkis bu sadece ona mahsus olmayan umumi bir beyattır. Ömer'in Ebubekir'e beyati de böyledir. Ebubekir'in hilafeti sadece Ömer'in beyatiyle değil, cemaatin de ona beyat etmesiyle sabit olmuştur. Sahih olarak bize ulaşmıştır ki Ömer, cemaatle istişare etmeksizin bir kişi ile beyatin gerçekleşeceğini zanneden kimseye karşı çıkmıştır. Bu görüş ona hac esnasında ulaşmış, o da beyatleşme işinin aslını, şûrânın şartlarını hacılara açıklamaya karar vermiştir. Bunun üzerine bazı kimseler ona, hac mevsiminin sözden anlamayan ve söyleneni yalan yanlış yayan çeşit çeşit insanı biraraya getirdiğini, bu nedenle bu açıklamayı Medine'ye dönünceye kadar tehir etmesini, orada ilim ve görüş sahibi kimselere arz etmesini söylemişler, o da böyle yapmıştır.

Ömer, Hz. Peygamber'in (a.s.) minberinde şöyle söylemiştir:

> "Sizden birinizin 'Vallahi Ömer ölürse, falana beyat ederim' sözü bana ulaştı. Hiç kimseyi 'Ebubekir'e beyat edilmesi de oldu bittiye geldi' gibi sözler aldatmasın. Dikkat edin [onun seçilmesi çabuk olmuştur] ancak Allah [çabuk yapılan işlerde karşılaşılan] şerlerden [ümmeti] korumuştur. Sizden hiç kimseye Ebubekir'e yapıldığı şekilde itibar edilmez. Kim Müslümanlarla istişare etmeden bir adama beyat etmeye kalkarsa, o beyati yapmasın. [Aksi takdirde] hem o, hem de beyat ettiği kimse öldürülme tehlikesine maruz kalacaktır".

Ömer daha sonra Ebubekir'e beyat edilme hadisesini ve diğer Müslümanların [bu beyati] kabul edeceğine duyulan güvenle acele bir şekilde ona beyat edilmemiş olsaydı, muhacirlerle ensâr arasında bir fitnenin vuku bulmasından duyulan korkuyu anlattı (bu haberi Buharî rivayet etmiştir). Sahabe topluluğu Ömer'in bu beyatini tasdik etmiş, bu bir icma olmuş ve öylece yerleşmiştir. Beyatleşmede aslolan Müslümanların çoğu ile istişare edilmesi ve ehl-i hall ve akdin seçimi ile olmasıdır. Başka kimselerin beyatleşmesine -ehl-i hall ve akde tâbi olmaları dışında- itibar edilmez. Ömer'in davranışı bu katî esasa aykırı şekilde, hususi şartlardan dolayı ani olarak gerçekleşmiştir, yoksa kendisiyle amel edilecek şer'î bir esas olarak değil. Kim Ömer'in yaptığını yapmaya yeltenir ve birine beyat ederse, hem o kimsenin hem de kendisine beyat ettiği kimsenin beyatleşmeye ehliyeti kalmaz. Bilâkis bu durum ümmet arasında ayrılığa ve fitneye yol açtığı için, ikisinin de öldürülmesine yol açacak bir kendini kandırma olur.

Ümmetin Hakimiyeti ve Cemaatin Anlamı

Allah teâlâ müminler hakkında "Onların işleri aralarında şûrâ iledir" [Şûrâ, 42/38] buyurmaktadır. Kur'an müminler topluluğuna -tefsirde izah ettiğimiz şekilde, savaş gibi fertlerle ilgili olmayan umumi işlere varıncaya kadar- teşrî ettiği hükümlerle hitap etmektedir. Kur'an tek bir veliyyü'l-emre değil, ulü'l-emre -ki onlar bir topluluktur- itaati emretmektedir. Şöyle ki veliyyü'l-emr, ulü'l-emrden bir kişidir, ona sadece kendisine beyat eden ve güvenen Müslüman cemaatin desteği ile itaat edilir. Cemaate bağlılık ve emire itaatin, cemaatin itaatine ve güç birliğinin de onların hakimiyetine bağlı olduğu hakkında vârid olan ve *Sahihayn*'da İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet ettiği şu gibi sahih hadisler bu mânaya delâlet etmektedir: "Emirinde hoşuna gitmeyen bir şey gören sabretsin. Zira cemaatten bir karış ayrılıp da ölen kimse, cahiliyet ölümü üzerine ölür."[5] Hz. Peygamber (a.s.) Huzeyfe b. Yeman'a sahih-meşhur hadiste ümmet arasında vuku bulacak fitneleri haber verdiğinde Huzeyfe şöyle demiştir: "O fitnelere yetişirsem bana ne yapmamı emredersiniz?" Hz. Peygamber (a.s.) [bunun üzerine] şöyle buyurmuştur: "Müslümanların cemaatinden ve imamından ayrılma". Huzeyfe şöyle söylemiştir: "Ben de şöyle dedim: 'Peki onların cemaati ve imamı yoksa [ne yapayım]?" Hz. Peygamber (a.s.): "O fırkaların hepsinden uzaklaş" buyurdu.[6] Bazı hadislerde cemaatin sevâd-ı a'zam [büyük topluluk], -yani İslâmın ilk dönemine göre büyük topluluk- açıklaması vardır.

Ümmetin hakimiyetinin delillerinden biri de -ki âlimler bunu icma için delil olarak kullanmışlardır- şu hadistir: "Ümmetim dalâlet üzere birleşmez -bir rivayete göre hiç birleşmeyecektir şeklindedir-."[7] Başka bir rivayette "Allah'ın yardımı cemaat üzerinedir. Kim ayrılırsa, ateşe gider" ilâvesi vardır.[8] Başka bir rivayet "Rabbimden ümmetimin dalâlet üzerine birleşmemesini istedim, O da istediğimi bana verdi" şeklindedir ki, bu rivayet Ahmed'in *Müsned*'inde, Tirmizî'nin *Câmi*'inde, Taberânî'nin *Kebîr*'inde ve Hâkim'in *Müstedrek*'inde kayıtlıdır.

• • • • • •

5 [Buharî, Fiten, 2, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 55; Dârimî, Siyer, 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 275, 297, 310].

6 [Buharî, Fiten, 11; Menâkıb 25; Müslim, İmâre, 51; İbn Mâce, Fiten, 13].

7 [Tirmizî, Fiten, 7; Darimî, Mukaddime, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 145].

8 [Tirmizî, Fiten, 7; Ebu Nuaym el-Isfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, 37; Hâkim, *Müstedrek*, I, 115, 116].

Taberî cemaat hususundaki görüş ayrılığını zikrettikten sonra -ki bunlar arasında bazı âlimlerin ihtilafı sahabeyle sınırlı tutması da vardır- şöyle demektedir: "Doğru olan başa geçirilmesi için görüş birliğine varılan kimseye itaat eden cemaati bırakmamaktır. Beyatini bozan cemaatten ayrılmış olur. (Taberî şöyle demiştir): Hadiste bir imam olmaz da, insanlar gruplara ayrılırsa Müslümanın hiç bir fırkaya tâbi olmaması, şerre düşme korkusundan dolayı, yapabiliyorsa hepsinden uzaklaşması vârid olmuştur". Hâfız [İbn Hacer], Buharî şerhinde bu hadisi ondan nakil ve tasdik etmiştir.

Bu cemaat, Müslümanların ulü'l-emri, ehl-i hall ve akd ve itaat edilen icma ehlidir. Büyük hakimler ve imamın yanındaki şûrâ üyeleri de bu cemaate dahildir. Kitap, sünnet ve sahabe rivayetlerinde müminlere umumi bir mesele hakkında hitap edildiğinde, onu uygulaması ve uygulananı murakabe etmesi istenen kimselerle kastedilenler bunlardır. Bu konudaki icmaya delâlet eden âsârdan birisi, Ebubekir'in (r.a.) beyatleşmeden sonraki ilk hutbesindeki şu sözleridir:

> "İmdi, en hayırlınız olmadığım halde başınıza geçirildim. Doğru hareket edersem bana yardımcı olun, [doğru yoldan] saparsam beni düzeltin".

Bu sözün benzerleri Ömer ve Osman'dan da rivayet edilmiştir. Onlar Ebubekir'e ne fazla ne az olmak üzere muhacirlerden vasat biri derecesinde hilafet maaşı bağlayan kimselerdir.

Îcî'nin *Mevâkıf* metninde şöyle bir ibare vardır:

> "Gerekli bir sebep olması durumunda ümmetin imamı hal' ve azil yetkisi vardır. Bu durum şayet bir fitneye yol açacaksa, o zaman zararı daha az olan ihtimal [esas alınır]".

Îcî şârihi Seyyid Cürcanî bunun sebebini açıklarken şunu söylemiştir:

> "Bu kimselerin halifeyi nasb ve tayin etmelerinde Müslümanların işlerinin intizama girmesi ve din işlerinin yükselmesi olduğu gibi, [hal' ve azil durumunda] Müslümanların işlerine zarar verdirmeyi gerektirecek ve din işlerini de ters yüz edecek bir fitne olması gibi".

İleride İmamu'l-Haremeyn'in benzer bir görüşünü de göreceğiz.

Râzî'nin hilafet tarifinde umumi riyasetin, imamın (halifenin) azlini gerektiren bir sebep gördüğünde onu azletme yetkisine sahip olan ümmetin hakkı olduğuna dair görüşünden söz etmiştik. Sa'd [Taftazanî] bir karışıklık olmaması ve "Riyaset ümmete aitse, o zaman yönetilen kimdir?" sorusu sorulmaması için Râzî'nin sözünü açıklamıştır. Sa'd [Taftazanî] şöyle demektedir:

"Râzî *ümmet* derken ehl-i hall ve akdi, yani sahip oldukları önderlik ve mevki ile ümmeti temsil edenleri söylemek istiyor. Bu kimselerin riyaseti kendilerinin dışındakilere, ya da ümmetin bütün fertlerine olmuş olur. Doğru olan ikinci görüştür. Râzî'nin 'Ey iman edenler Allah'a itaat edin, Rasûl'e ve sizden ulü'l-emr olanlara itaat edin' [Nisa, 4/58] âyetindeki *ulü'l-emri* tefsiri de bunu teyid etmektedir. Râzî bu âyetteki *ulü'l-emri*, ümmetin hakimiyetini temsil eden ehl-i hall ve akd olarak tespit etmiştir. Nisaburî, Râzî'nin görüşünü benimsemiş, Üstad İmam [Abduh] da bu görüşü tercih etmiştir. Biz tefsirde [*Tefsiru'l-Menar*] bu meseleyi şu âyetten delil getirerek açıkladık: 'Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar. Halbuki onu Resül'e ve içlerindeki ulü'l-emre götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi' [Nisa, 4/83]. Zaruri olarak bilinir ki Peygamber'le (a.s.) beraber olup güven, korku ve benzeri âmme maslahatına dair haberlerin kendilerine götürüldüğü kimseler, fıkıh âlimleri, ümera ya da hakimler değil, bilâkis Müslümanların önderlerinden şûrâ üyeleridir."[9]

Halifeyi Seçecek Kimselerde Bulunması Gereken Şartlar

Âlimler Müslüman cemaat içindeki ehl-i hall ve akdde bazı şartlar aramışlardır. Maverdî *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'de bunları şöyle açıklamıştır:

"(Fasıl) İmametin gerekliliği ve cihad ve ilim talebi gibi[10] farz-ı kifaye olduğu açıktır; bunu ehil olanlar yerine getirirse, bu farz herkesin üzerinden düşer. Şayet bunu hiç kimse yerine getirmezse, insanlardan iki grup ortaya çıkar: (Birincisi) Ümmete bir imam seçinceye kadar ([imamı] seçecek kimseler, (ikincisi de) içlerinden birisi imamete atanıncaya kadar imamete ehil olanlar.

• • • • • •

9 Bk. *Tefsiru'l-Menar*, c. XIII'ün sonu.

10 Buradaki ilimden kasdedilen, lugat ve şeriat ilimleri, maişet, tıp, harp fenleri vs. gibi farz-ı ayn olanların dışındaki ilimdir.

"Halifeyi seçecek kimselere gelince, bunlarda aranan şartlar üç tanedir: 1. Bütün şartlarını hâiz adalet; 2. Aranan şartlara göre imamete müstehak olanın kendisiyle bilinebildiği ilim; 3 İmamete daha uygun, [âmme] işlerinin düzene sokulması konusunda daha güçlü ve bilgili olanın seçimine götüren rey ve hikmet. İmamın beldesinde olan kimsenin, diğer beldedekilere tercih edilmesini gerektirecek fazladan bir meziyeti yoktur. Şu var ki, imamın beldesinde hazır bulunan [imamın] öldüğünü diğer beldedekilere nazaran daha erken öğreneceğinden gerek örf gerekse dinî açıdan imamet akdini gerçekleştirmeyi üzerine alır ve bir de imamete ehil olanlar, çoğu zaman imamın beldesinde bulunur" (*Fethu'l-Bârî*'den iktibasın sonu[11]).

Bana göre selefin uygulamasında bu şartlara dayanak teşkil edecek hususlar vardır. Nitekim Taberî şöyle demektedir:

"Müslümanlar arasında dinde, hicrette, kıdemde, akılda, ilimde ve siyaseti bilmede Ömer'in [hilafet] işini aralarında şûrâya havale ettiği altı kişinin mevkiine sahip olan kimse yoktu".

İlk şart olan *adalet*, fukahaya göre, farzları ve nafileleri yerine getirmek, günahlardan, kötü hareketlerden ve mürüvveti ihlâl eden davranışlardan uzak olmaktır. Bazıları bu adalet özelliğinin kişide zorlama ile değil, alışkanlık halinde bulunmasını da şart koşmuştur. Ancak, zorlamayla girilen davranışlar benimsenirse zamanla huy halini alacaktır.

İlim şartına gelince, fakihler bununla din, ümmetin ihtiyaçlarının karşılanması ve yönetimi konusundaki bilgiyi kasdederler. Onlar ilim şartını mutlak olarak belirtirlerse, bundan kasdedilen, *ictihad* tâbir edilen bağımsız ilimdir. Bazı fakihlerin sözlerinden şeriatte ictihadın, ehl-i hall ve akdin her bir ferdinde değil, topluluğunda aranan bir şart olduğu anlaşılmaktadır. *Ravza*'da bu görüş dile getirilmiştir ki, bu aslında, onların [imamı seçecek kurulun] içinde bir müctehid bulunması gerekir demektir.

Ravza'da ilim şartına getirilen kayıtlardan anlaşılmaktadır ki, bu bilginin kapsamı zamanın değişmesiyle değişir. Nitekim asrımızda imamete hak sahibi olmak, geçmiş asırlarda arananlardan farklı ilimlere bağlıdır. Bazı âlimler Ebubekir'in (r.a.) sahabe tarafından seçilmesindeki tercih sebeplerinden birisi olarak, onun Arapların soybilimimi, durumlarını ve

11 [İktibas Maverdî'nin kitabından yapıldığından bu ifade, zühûl eseri olmalıdır –çev.-].

kuvvetlerini en iyi bilen kimse oluşunu zikretmişlerdir. Ebubekir bu bilgisi sebebiyle -Ömer'in aksine- irtidat edenlerle savaşmak konusunda tereddüt etmemiştir. Günümüzde imam ve onun imametini ayakta tutan ve hükümetinin dayanakları olan şûrâ üyelerinin (ehl-i hall ve akd), uluslararası kanunları ve umumi sözleşmeleri, İslâm beldelerine komşu ve onunla siyasî ve ticarî ilişkileri olan millet ve devletlerin siyaseti, gücü, kendisinden endişe edilecek ya da ümit beslenecek özellikleri, zararlarından korunacak ya da kendilerinden istifade edilecek hususlar için ihtiyaç duyulan ahvalini bilmeleri gerekir.

Bu konudaki âsârdan biri Hâfız [İbn Hacer]'in *Feth[u'l-Bârî]*'de Osman'a beyat edilmesi ile ilgili şu sözüdür:

> "Ömer'in beldelere tayin ettiği valilerle ilgili tutumundan anlaşıldığı kadarıyla o, sadece dinde daha faziletli olmayı esas almamış, aksine -dine aykırı olandan kaçınmaları şartıyla- siyaset konusunda daha fazla bilgi sahibi olmaya da dikkat etmiş, bu nedenle Şam'da Ebu'd-Derdâ, Kûfe'de İbn Mes'ud gibi din ve ilim konusunda daha faziletli kimseler varken, Muaviye, Muğire b. Şu'be ve Amr İbnü'l-Âs'ı yönetici tayin etmiştir. Hilafette Ebubekir ve Ömer'in tutumlarına bilhassa *sünnet* adı verilen küllî-umumî işlerde uyulur. Bunun delili, Abdurrahman b. Avf'ın Ali'ye, Resül'ün sünneti ile beraber bu ikisinin sünnetine uymayı da şart koşması ve Ali'nin cevabında kesin konuşmaması ya da gücü nisbetinde uyacağı şartını ileri sürmesi üzerine onu tercih etmemesi ve cevabında bir kayıt olmaksızın kesin konuşan Osman'ı tercih etmesidir. Zira Ebubekir ve Ömer'in sünneti, Hz. Peygamber'in (a.s.) 'Benden sonra iki kişiye, Ebubekir ve Ömer'e uyun' -hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve İbn Mace, Huzeyfe'den rivayet etmiş ve sahih olduğunu belirtmişlerdir- sözü ile icma mertebesine ulaşmıştır. [25] Tedvin edilen mezheplerin fakihleri bu konuda mübalağa derecesine varmış, harâc ve zimmîlere muamele gibi cüzî konularda Ömer'in uygulamalarını kaide kabul etmişlerdir. Oysa bu uygulamalar, maslahata bağlı ictihadî uygulamalardan ibarettir".

İşte üçüncü şart *hikmet* ve *isabetli görüşlülüğü* sağlayacak olan bu ilimdir. [Ehl-i hall ve akd] için *asabiyet* gücü şart olarak ileri sürülmemiştir. Zira öngörülen bu kimselerin, ümmetin âmme işlerinde kendilerine itimat edeceği ehl-i hall ve akd olmalarıdır. Bu âmme işlerinde hakim ve geçerli olan dinin ahkâmıdır, Müslümanlar ancak bu ahkâmı din olarak kabul eder ve ancak bunları tatbik eden kimseye tâbi olurlar. Irk asabiye-

ti sayesinde [yönetimi] zorbalıkla ele geçirmenin ise İslâmın hidayetiyle bir ilgisi yoktur, bilâkis o, bu hidayetin dışına çıkmaktır. Böyle zorbalıkla ele geçirmenin hükmü ileride zikredilecektir.

Yukarıda söylenenlerden anlaşıldığı üzere *ehl-i hall ve akd* ile kasdedilen, bu her iki masdarın [*hall* ve *akd*= çözme ve bağlama] anlamının kendilerinde bilkuvve ve bilfiil bulunduğu kimselerdir. Bu kimseler, ümmetin âmme işlerinde kendilerine tâbi olduğu reislerdir. Bu âmme işlerinin en önemlisi, imam tayini ve ehl-i hall ve akd nezdinde gerekli görüldüğü hallerde onun azl edilmesidir. Ümmetin hakimiyeti meselesinin izahında geçtiği üzere, halife tayin etme gücüne sahip olan, azl etme gücüne de sahiptir. İmamu'l-Haremeyn, haksızlık eden, zulmü ve gadri aşikâr olan, hiç kimsenin de kendisini bu kötülüğünden men etmeye yanaşmadığı imam hakkında şöyle der:

> "Ehl-i hall ve akdin onu silah çekerek ve harp açarak da olsa, hilafetten uzaklaştırma hususunda mutabakata varmaları gerekir."[12]

Her kim ilim ve itibarı olan herkesin beyat etmesiyle imamet akdinin gerçekleşeceğini ve ümmetin de bu konuda onlara uyması gerektiğini zannederse hall ve akdin, cemaatin ve icmanın, zikredilen ahbâr ve âsârın mânasını, muhakkik âlimlerin bu mesele hakkındaki, bilhassa [halifeyi] seçecek kimselerin şartları ile ilgili sözlerini bilmiyor demektir.

Halifede Aranan Şartlar

Sa'd [Taftazanî] şöyle demektedir:

> "Fıkıh kitaplarımızda ümmet için dini ihya edecek, sünneti ikame edecek, mazlumların hakkını alacak, hukuku tam olarak icra edecek ve yerli yerine koyacak bir imamın gerekli olduğu zikredilmiştir. Bu kimsenin mükellef, Müslüman, âdil, hür, erkek, müctehid, cesur, rey ve yeterlilik sahibi, işiten, gören, konuşan ve Kureyşli biri olması şart koşulur. Şayet Kureyşten, aranan şartları kendisinde toplayan biri bulunmazsa [26] bir Kinanî, ordan da bulunamazsa Hz. İsmail'in çocuklarından [Araplardan] biri, oradan da olmazsa Arap olmayan biri başa geçirilir."[13]

• • • • • •

12 *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 272.

13 *A.g.e.*, II, 271.

Burada müctehid olma şartı ile kasdedilen, tafsilî delilleri bilerek şer'î hükümlerde ictihaddır. Kureyş kabilesinden birinin bulunmaması ile ilgili sondaki tafsilat Şafiîlere aittir. Bunun farz-ı muhal nevinden olduğu da söylenmiştir. Ondan önceki bütün şartlar üzerinde Ehl-i sünnete göre ittifak vardır. Sadece Hanefîlerden bazıları yargı hususunda müftü ve müctehitlerden yardım isteyebileceği gerekçesiyle müctehid ve âlim olmayan birinin başa geçirilmesine cevaz vermişlerdir. Şeyh Kasım b. Kutluboğa, hocası Kemal b. Hümam'ın[14] *Müsâyere* adlı kitabına yazdığı haşiyede şöyle demektedir:

"Hanefîlere göre hilafet akdinin olmazsa olmaz şartları şunlardır: Müslüman, erkek ve hür olmak, akıl, şecaatin aslı[15] ve Kureyşli olmak".

Yani bunun dışındakiler [halife] seçiminde tercih şartıdır, hilafet akdinin gerçekleşme şartı değildir. Maverdî bu şartları şu sözüyle açıklamıştır:

"İmamet ehlinde aranan şartlar yedi tanedir: 1. Bütün şartlarını hâiz adalet; 2. Yeni durumlar (*nevâzil*) ve ahkâmda ictihada imkân sağlayan ilim; 3. Kendileriyle doğrudan idrakin sıhhatli olabilmesi için kulak, göz ve dil gibi duyu organlarının sağlam olması; 4. Uzuvların hareket etmeye ve hızlı davranmaya mani olacak sakatlıklardan uzak olması; 5. Halkı yönetmeyi ve işleri çekip çevirmeyi sağlayacak anlayış kabiliyeti (*rey*); 6. Memleketi korumayı ve düşmanla cihad etmeyi sağlayan cesaret ve yüreklilik; 7. Nesep; bu da hakkında nas vârid olduğundan ve üzerinde icma hâsıl olduğundan nâşi Kureyşli olmaktır. Bu konuda istisnaî bir görüş sahibi olan ve imametin bütün insanlar için geçerli olmasını caiz gören [Mutezile âlimi] Dırâr'a itibar edilmez. Zira Ebubekir-i Sıddîk (r.a.) Sakîfe günü Sa'd b. Ubade'ye beyat eden (yani beyat etmek isteyen) ensârı halifelik [iddiasından] uzaklaştırmak için 'İmamlar Kureyştendir' hadisi[16] ile delil getirmiş,

••••••

14 İbn Hümam (öl. 861) Hanefî âlimlerinin en değerlilerindendir. İctihad mertebesine ulaştığı söylenmiştir. Şeyh [Kutluboğa] ise 878 senesinde vefat etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla o bir Türk âlimidir. *Müsâyere* 905 senesinde vefat eden Kemal b. Ebi'ş-Şerif eş-Şafiî'nin şerhi ve Şeyh Kasım'ın haşiyesiyle birlikte 1316 senesinde Matbaa-i Emiriyye'de basılmıştır.

15 [Kasım b. Kutluboğa sözkonusu haşiyede "şecaatin aslı" ifadesini, imamın bizzat kendisi savaşmaya güç yetiremese de, düşmanla savaşmak üzere ordu toplayacak bir durumda olmasıyla izah etmektedir (s. 276) -çev.-].

16 [Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, III, 129, 183; IV, 421; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, Beyrut 1982, V, 192, 194. Ayrıca bk. Buharî, İstanbul 1992, VIII, 105].

ensâr da onun rivayetini kabul ve haberini tasdik etmişler, halife seçme konusunda tek başlarına hareket etmekten ve 'Biz [ensâr]dan bir emir, siz [muhacirler]den bir emir' önerisiyle hilafete ortak olmaktan vazgeçmişler, Ebubekir'in 'Biz [muhacirler] yöneticiyiz, siz [ensâr] vezirsiniz' sözüne razı olmuşlardır. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: 'Kureyşi öne geçiriniz, kendinizi onun önüne geçirmeyiniz'[17] -yani onun önüne geçmeyin-. Artık bu nass vârid olduğu halde bu konuda tartışan bir kimsenin şüphesi ve buna muhalefet edenin bir sözünün olmaması gerekir"[18].

Biz deriz ki: Halifeyi seçecek [kurul] üyeleri için şart koşulan adalet ve ilimden yukarıda söz etmiştik. Bu şartların benzeri burada [halifede] öncelikle sabit olur. Kureyşlilik şartı üzerindeki icmaa gelince bu, nakil ve fiil ile sabit olmuş, bunu sika muhaddisler rivayet etmiş, Ehl-i sünnet mezheplerinin hepsinin fukaha ve kelâmcıları bununla istidlâl etmiştir. Ensârın Kureyşten bir peygamberi kabul etmesi, ona boyun eğmesi ve asırlar boyunca da ümmetin büyük çoğunluğunun buna boyun eğmesi ile bu konudaki amel de bunun üzerine cereyan etmiştir. Öyle ki Abbasîlere zorla kendilerini kabul ettiren ve bilfiil onların hakimiyetine el koyan Türklerden hiç kimse hilafet iddiasına ve hilafeti aşağıda sözkonusu edeceğimiz zorbalıkla ele geçirmeye cüret etmemiştir. Bunun nedeni bu rivayetlere dinen inanan ümmetin tamamının bu konuda icma etmiş olmasından başka bir şey değildi. Bilâkis idareyi zorbalıkla eline geçiren melikler ve sultanlar, hakimiyeti halifelere tasdik ettiriyor ya da onlara vekâlet ettiklerini iddia ediyorlardı.

Bütün hadis kitaplarında bu konu ile ilgili çok sayıda hadis mevcuttur. Hadisçiler bu hadisleri Kitabu'l-ahkâm'larda, hilafet, imamet, imaret ve diğer bablarda nakletmişlerdir. Arap ya da Arap olmayan Ehl-i sünnet mensupları arasında bütün bu hadislerin anlamı konusunda bir ihtilaf olmamış, Türk âlimlerinden hiçbiri de bu hadisleri tevil etmeye yeltenmemiştir. [Hilafetin Kureyşliliğini] ispat eden bu kitaplardan bazıları İstanbul'da Maarif Nezareti'nin izniyle, hatta *halife* ünvanına kimsenin kendisi kadar değer vermediği Sultan Abdülhamid döneminde bile basılmıştır. Bu kitaplardan biri yukarıda kendisinden nakil yaptığımız *Şerhu'l-Makâsıd*'dır. Şerh ve haşiyeleri ile beraber *Mevâkıf* da [orada basılan] kitaplardandır. Maverdî'nin zikrettiği "Kureyşi öne geçirin, siz onun önüne

••••••

17 [Şafiî, *el-Müsned*, II, 194; Bezzâr, *el-Müsned*, II, 368].

18 *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, s. 4-5.

geçmeyin" hadisini Şafiî ve Beyhakî *Marife*'de "*belağanâ*" sîgasıyla [isnadsız olarak], İbn Adiy *el-Kâmil*'de Ebu Hureyre hadisi olarak, Bezzâr *Müsned*'inde Ali kerramallahu vechehu, Taberanî ise *[el-Mucem]u'l-Kebir*'de Abdullah b. es-Sâib hadisi olarak sahih senetlerle rivayet etmişlerdir. *Sahihayn*'ın Ebu Hüreyre'den merfû olarak rivayet ettikleri şu hadis de yukarıdaki ile aynı anlamdadır: "Bu konuda insanlar Kureyşe tâbidirler."[19] Konuyla ilgili diğer hadisleri zikretmek istemiyoruz. Maverdî'nin itimat ettiği hadisi nakletmemiz ve lafız itibarıyla mânası ona yakın olan bir hadisi zikretmemizin nedeni, Maverdî'nin bu hadisi nakletmemiş olmasıdır.

"İmamlar Kureyştendir" hadisinin rivayet açısından gücü hakkında Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de, *Sahih-i Buharî*'nin Menakıb [kitabıyla] ilgili olarak yazdığı metin bizim için kafidir: "Günümüzde fazilet sahibi birisinin bu hadisin sadece Ebubekir-i Sıddîk'tan rivayet edildiğini söylediğini işitince, bu hadisin yaklaşık kırk sahabeden gelen tarîklerini biraraya getirdim". İbn Hacer Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan Ebubekir'in Sakîfe'de Sa'd b. Ubade'ye söylediği şu sözünü de zikretmiştir: "Andolsun ki ey Sa'd sen otururken Resulullah'ın (a.s.) 'Bu işin idarecileri Kureyştir' dediğini biliyorsun". Bunun üzerine Sa'd ona "Doğru söyledin" demiştir.[20]

Bunu bilen kimse asrımızda bazı kimselerin bu hadislerin tevili ve bu hadislerden bazılarının senetlerinin araştırılmasına dair söylediklerine ya da Kureyşlilik şartının ihtilaflı şartlardan biri olduğu yolunda söylediklerine iltifat etmez. Bu [sonuncusunu] bazı büyük kelâmcılar söylemiş olsalar da onlar bazı bidatçilerin böyle şâz ihtilaflarını, sadece onlara cevap vermek için zikretmişlerdir; yoksa Ehl-i sünnet imamları arasında ictihadî meselelerdeki bir ihtilaf olarak değil. Asrımızda Kureyşlilik şartını münakaşa eden ya da gizleyen kimsenin maksadı, Osmanlı sultanlarının hilafetini meşru göstermektir. Oysa bu, zorbalıkla ele geçirme kaidesi dışında [bütün] mezheplerin icmaı ile Kureyşliliği şart koşan Ehl-i sünnete göre çıkar bir yol değildir. Haricîlere göre de kesinlikle çıkar bir yol değildir. Çünkü onlar Kureyşlilik şartını imametin muayyen bir hanedana mahsus kılınmasını önlemek düşüncesiyle kabul etmemişlerdir. Fakihlerden bazılarının Emevî ve Abbasîlerin hilafetinin tamamı ya da büyük çoğunluğunun zorbalıkla ele geçirme suretiyle olduğunu söyledikten

• • • • • •

19 [Buharî, Menâkıb, 1; Müslim, İmâre, 1-3, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 5].

20 [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 5].

sonra Osmanlıların hilafetinin zorbalıkla ele geçirme suretiyle olması onlara ne zarar verir?

Hz. Peygamber'in (a.s.) hilafeti Kureyşlilere hasretmesinin hikmeti ya da sebebi olarak kelâm ve fıkıh âlimleri, Ebubekir-i Sıddîk'ın Beni Sâ'ide sakîfesinde ensara, [Kureyşlilerin] nesep ve yurt bakımından Arapların en ortası, hasep bakımından da en şereflileri olduğuna dair sözünü zikretmişlerdir. Bazıları buna Ebubekir'in o zaman ihtiyaç duymadığı bazı şeyleri de ilâve etmişlerdir. Şeyh Ahmed Veliyyullah ed-Dihlevî[21] *Hüccetullahi'l-Bâliğa* isimli kitabında onların bu sözlerini derlemiştir. Dihlevî'nin sözlerinde bazı tartışmalı noktalar vardır. Dihlevî şöyle demektedir:

"Bunu [hilafetin Kureyşe ait olmasını] gerektiren sebep, Allah'ın Hz. Peygamberin (a.s.) diliyle gösterdiği hakikatin sadece Kureyşin lisanı ve adetleri vasıtasıyla gelmiş olmasıdır. Miktar ve hadlerden tespit edilenlerin çoğu da onlar tarafından bilinenlerdir. Birçok ahkâmı hazırlayan şey onlarda mevcut bulunan durumlardır. Onlar insanlar içinde onu [İslâmı] en iyi uygulayan ve en fazla benimseyenlerdir. Zira Kureyş, Hz. Peygamber'in (a.s.) kavmi ve hizbidir. Kureyşin övüncü sadece Muhammed'in (a.s.) dininin yücelmesidir. Kureyşte din ve neseb hamiyeti biraraya gelmiştir. Onlar şer'î kuralları uygulamak ve onlara bağlılık konusunda en liyakatli kimseler olarak görünüyordu. Aynı şekilde halife olacak kimsenin, nesep ve hasebinin yüksekliğinden ötürü insanların kendisine itaattan yüz çevirmeyeceği bir kimse olması gerekir. Zira nesebi olmayanı insanlar hakir ve zelil görürler. [Halife olacak kimsenin] aynı zamanda liderlik ve şeref özelliklerine sahip, asker toplamak ve savaş tertip etme konusunda tecrübeli ve kavmi kendisini himaye edip yardımda bulunacak ve uğrunda hayatını feda edecek kimselerden müteşekkil olması gerekir. Bütün bu özellikler sadece Kureyşte toplanmıştır. Bilhassa Hz. Peygamber'in (a.s.) bi'setinden ve Kureyşin durumu onunla şeref kazandıktan sonra [bu böyledir]. Ebubekir-i Sıddîk (r.a.) buna işaret etmiş ve şöyle demiştir: 'Bu iş [hilafet] ancak Kureyş için maruftur, onlar yurt bakımından Arapların en ortada olanıdır'.

"[Halifenin] örneğin Haşimî olması iki sebepten dolayı şart koşulmamıştır: 1. İnsanların şüpheye düşerek, '[Muhammed a.s.] diğer hükümdarla-

• • • • • •

21 1101 senesinde doğan ve 1176 senesinde vefat eden Dihlevî, XII. asırda Hindistan'da din ilimlerinin müceddididir. Hikmet-i teşrie dair sözkonusu eseri Hindistan ve Mısır'da birçok defa basılmıştır.

rın yaptığı gibi kendi Ehl-i beytinin hükümdarlığını istemiştir' demeleri ve 2. Bunun dinden dönme sebebi olmaması için. Bu gerekçeden dolayı Hz. Peygamber (a.s.) anahtarı (yani Kâbe'nin anahtarını) Abbas b. Abdülmuttalib'e vermemiştir. Hilafette önemli olan, insanların halifeden hoşnut olmaları, onun hakkında görüş birliğine varmaları, saygı göstermeleri, onun da hadleri tatbik etmesi, dini savunması ve ahkâmı uygulamasıdır. Bütün bu hususiyetlerin biraraya gelmesi ancak nadiren olabilir. [Halifenin] muayyen bir kabileden olmasının şart koşulmasında sıkıntı ve zorluk vardır. Zira bu durumda, belki bu kabilede bütün bu şartları kendisinde toplayan yoktur da, başka bir kabilede vardır".

Ben derim ki: Allah teâlâ dinini mühürlemiş ve onu Kureyşli bir Arap olan son peygamberine "Arapça bir Kur'an",[22] "Arapça bir hüküm" olarak indirdiği hikmetli Kitabı ile tamamlamış ve kemale erdirmiştir. Allah'ın hikmeti, dinin yeryüzünün doğusunda ve batısında yayılmasını, Kureyşin daveti ve liderliği ile Arapların gücü ve bu daveti kılıçlarıyla muhafaza etmeleriyle [gerçekleşmiş] olmasını gerektirmiştir. Arap olmayanlardan İslâma girenlerin ve Müslüman olduktan sonra salih amelde bulunanların hepsi şeriatın aralarındaki ahkâmında eşit olması ve Kureyşe uyarak Araplaşan mevâlilerinin temayüz etmesiyle Kureyşe tâbi olmuş, [dini] onlardan almıştır. Kureyş bütün boylarıyla fizik, ahlâk, fesahat, zekâ, anlayış ve hitabet bakımından Arapların en mükemmeli idi. Aynı şekilde onlar İsmail'in sülalesinde nesebi en temiz ve faziletleri, üstün meziyetleri ve Kâbe'ye hizmetleri ile Arapların tarihinde en şerefli olanlardı. İslâmla kemale eren bu meziyetlerin tamamı, onları Arapların ve daha sonra Arap olmayan halklardan İslâma girenlerin de evleviyetle kendi üzerlerinde görüş birliğine varmalarına liyakatli kılmıştır. Bu durum bilhassa Hz. Peygamber'in (a.s.) buna dair hadisi ve sahabenin bu konuda icma etmelerinden sonra böyledir. Hz. Peygamber'in (a.s.), nübüvvetinin hilafetini bunlara (Kureyşe) tahsis etmesinin iki sebebi vardır:

1. İslâm davetini yaymalarına vasıta olan pekçok meziyet[e sahip olmaları]. İnsan tabiatı nedeniyle bu meziyetlerin görüş birliğini sağlama, muhalefeti, sıkıntıyı ya da [davetin] zayıflamasına engel olan şeyleri önlemeye sebep olmasıdır. Nitekim böyle olmuştur. İnsanlar, kendi arala-

.....

22 Bu lafız Yusuf, Zümer, Fussilet, Şûrâ ve Ahkâf surelerinde geçmektedir [Kur'an'da "Arapça Kur'an" terkibi ayrıca Taha 20/113 ve Zuhruf 43/3 âyetlerinde geçmektedir. Ahkâf 46/12 âyetinde geçen terkip ise "Arapça bir lisan" şeklindedir -çev.-].

rında çekişmelerine ve içlerinden hilafet yükünü kaldıramayan ya da onu hakkıyla eda edemeyenler olmasına karşın onlara [Kureyşe] boyun eğmiş ve onların yerine başka bir şahıs ya da sülale olarak, ancak Kureyşten bir başkasını [başa geçirmek] istemişlerdir. Arap olmayanlardan bazılarının, Abbasîlerden kimi [halifelere] karşı, dinde günaha dalarak ve âmme haklarına saldırarak müstebiddâne hareket etmeleri, mal ve ırza karşı işlenen diğer saldırı türlerinin bir benzeridir.

2. İslâmın yaşatılmasının ilkinin [teslim] aldığı, [başkalarını] davet ettiği ve yaydığı sülalelerde kesintisiz olarak gerçekleşmesi. Ta ki bu yaşatmanın mânevî ve tarihî seyrinde bir kopukluk olmasın. Millet ve ümmetlerin hususi hakları, tarihin çocuğu ve mahsulüdür.

Bilindiği gibi Hulefâ-i râşidînin siretleri, Kitap ve sünnetin hükümleri ve hidayeti için en güzel nümûne kabul edilmekte, Emevî ve Abbasîlerin ilim ve sanatları yayan, Şark'ta ve garbda medeniyeti yükselten medenî halifeleri ise İslâm medeniyetinin aslı ve dayanağı kabul edilmektedir. Yine bilinmektedir ki İslâm âleminin İslâmın beşiği olan yerle (Hicaz) irtibatı, bu âlemin Kitap ve sünnetle bağlantısı için ikinci derecede zikredilmektedir. Hatta yeni Türk Devleti'nin İstanbul'da tayin ettiği halife [Abdülmecid] kendisini, Hicaz'ın kendilerine boyun eğdiği sultanlar gibi, "Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" olarak adlandırmamış mıdır?

Malum olduğu üzere İslâm, hürriyet ve müsamahasına [rağmen] hususen Hicaz ya da Arap Yarımadası'nda iki dinin birarada kalmamasını öngörmüş, Hz. Peygamber de (a.s.) bunu ahir ömründe vasiyet etmiştir. Bazı gayrımüslim tarihçilerin şu sözlerini işitmediniz mi?: Endülüs'ün fethinden sonra Fransa'nın güneyini fetheden ordunun tamamı ya da büyük çoğunluğu, Araplardan oluşmuş olsaydı bu ordu, Avrupa'nın tamamına sahip olur, Avrupalılar da onlara boyun eğerlerdi. Frenkler onlara ancak, bu ordunun çoğunluğunun Arapların tersine İslâmı anlamayan ve onun ahitlere sadık kalma, adalet, mal ve ırza saldırmama gibi ahkâmına boyun eğmeyen Berberîlerden oluşması nedeniyle karşı durabilmiştir. Bilindiği gibi İslâm, peygamberliğin hilafetini orta malı haline getirse ve ilk asırlardan itibaren bu hilafeti Arap olmayanlar zorbalıkla elde etmiş olsaydı, İslâm ve onun lisanı iyisiyle kötüsüyle Kureyş halifelerinin neşrettikleri gibi muhafaza edilebilir miydi? Bu, bizim sadece şu anki ihtiyacımız kadarıyla iktifa edeceğimiz bu yazının dışında, izahı için üzerinde genişçe durulabilecek bir konudur.

Asrımızın bazı fazilet sahipleri, hilafetin Kureyşe verilmesini, İslâmın getirdiği eşitliğe, asabiyetin ve belirli bir topluluğu Müslümanların başına

geçirmenin İslâm tarafından reddedilmesine aykırı olduğu gerekçesiyle şüpheli görmüşlerdir. Hatta bunu, Müslüman olmayanların Hz. Peygamber'in (a.s.) kendi Ehl-i beyti için bir hükümdarlık tesis ettiğini zannederek İslâma saldıracakları gerekçesiyle, hilafeti Ali ailesine has kılan Şiîlere yönelttikleri türden bir şüphe şeklinde serdetmişlerdir. Oysa bütün bunlar *Menâr*'ın başka bir yerinde açıkladığımız üzere, temelsiz olduğu aşikâr iddialardır. Kureyş birbirinden ayrı çok sayıda boydan oluşmaktadır. Cahiliye döneminde bu boylar arasında diğer Arap kabile ve boyları arasında olduğu gibi düşmanlık vardı. Abdişemsoğullarının Haşimoğullarına olan ve Hz. Peygamber'in (a.s.) Mekke'yi fethi ve Ümeyyeoğullarının büyüğü Ebu Süfyan'ı kendileriyle barıştırmasından sonra, keza Ebubekir ve Ömer'in hilafetinde ortadan kalkan düşmanlığı, bu kabildendir. Bu düşmanlığı [tekrar] ortaya çıkarma temayülü Osman'ın hilafetinde başlamış, ondan sonra Muaviye bunu açığa vurmuştur. Kureyş ne Hulefâ-i râşidîn döneminde, ne de Emevîler ve Abbasîler döneminde yeniden önem kazanmıştır. Şu kadar var ki, Emevîlerde kendi akrabalarına, daha sonra Araplığa karşı bir asabiyet vardı. İslâm âlemi, saltanatları daha bir asrı tamamlamadan onlardan nefret etmiş ve kendilerini devirmiştir.

Ne Ebubekir'in hilafetinde Teymoğullarının, ne de Ömer'in hilafetinde Adiyoğullarının kendi akranlarından hiçbirine karşı bir imtiyazları yoktu. Osman'ın zamanında Ümeyyeoğullarının aniden ümmetin işlerinin başına geçmesinin sebebi, onun [Osman'ın] zayıf olmasıydı; yoksa ondaki bir asabiyet gururundan kaynaklanmıyordu. Genel İslâmî kamuoyu onun bu tutumunu tasvib etmemiş, bilâkis insanlar ona karşı ayaklanmışlar, hatta bu durum Müslümanlar arasında gizli desiseler kuranların, yani Yahudî Abdullah İbn-i Sebe grubu ile fitneler çıkaran Mecusilerin Osman'ı katletmelerine zemin hazırlamıştır.

Rivayet olunduğuna göre âdil ve basiretli İmam Ömer; Osman, Ali ve Abdurrahman'ı İslâmın hidayetine aykırı olan ve idarenin bozulmasına götüren, akrabaları kayırma tehlikesine karşı uyarmış ve [halifeyi tesbit] işini altı kişiye havale ederken onlara şöyle demiştir: "Ey siz üçünüz! İnsanlar sizden vazgeçmeyecektir. Ey Osman eğer sen insanların [yönetim] işiyle ilgili bir vazife alırsan Allah'tan kork ve Ümeyyeoğullarını ve Ebu Muaytoğullarını insanların tepesine çıkarma! Ey Ali şayet sen olursan, Allah'tan kork ve Haşimoğullarını insanların tepesine çıkarma!" Ömer Abdurrahman'a da bunun benzerini söylemiştir. Hafız [İbn Hacer] bunu Buharî şerhinde zikretmiştir. Ömer'in "insanlar sizden vazgeçemeyecek" sözü, yukarıda tespit ettiğimiz kaideye binaendir. Yani hilafet meselesi

ümmet içindeki menkıbeleriyle yüksek bir dereceye sahip olan ve Ömer'in kendi aralarında görüş birliğini temin etmek suretiyle ümmetin birliğini sağlamak istediği altı önder kimseye değil, ümmete aittir. Bununla beraber Hz. Peygamber (a.s.) bazı hadislerinde Kureyşi tehdit ederek, Allah'ın beyan ettiği gibi hakkı, adaleti ve merhameti ihya etmezlerse, Allah'ın kendilerini cezalandıracağını söylemiştir. Bu konuda pekçok hadis vardır ki, bunlardan birisi şudur: "Ey Kureyş topluluğu! Bu [hilafet] işinin sahipliği [dinde] yenilik çıkarmadığınız sürece size aittir. Şayet [halinizi] değiştirirseniz sizi, kabuğu soyulmuş şu ağaç dalına çevirecek kimseyi başınıza musallat eder. Bu hadisi Ahmed ve Ebu Ya'la, ravileri sika olan bir senetle İbn Mes'ud'dan rivayet etmişlerdir. Bu hadisin başka bir lafızla diğer bir tarîki ve şevahidi de vardır ki, bunlardan birisi şudur: "Şu üç şeyle amel ettikleri sürece emirler Kureyştendir: Kendilerinden merhamet istenildiğinde merhamet etmek, taksim ettiklerinde adalete riayet etmek ve hükmettiklerinde âdil olmak". Hâkim bu hadisi Enes'ten hasen bir senetle rivayet etmiştir.

Abbasîler, Haşimoğullarını insanların tepesine çıkarmamışlar, bilâkis içlerindeki en hayırlı kimseler olan Alevîlere [Hz. Ali'nin soyundan olanlar] karşı Ümeyyeoğullarından daha fazla baskı kurmuşlar ve önce İranlıları, daha sonra Türkleri Araplara tercih etmişlerdir. Alevîlere gelince onlar, dünya ve onun hükümdarlığı konusunda en zahid olan kimselerdi. Böyle olmasaydılar, dünya uğrunda çaba sarfederlerdi. Güçlü ihtiras sahipleri, çareyi de bulurlar. Hz. Peygamber'in (a.s.) torunu Hz. Hasan'ın feragat etmesinden sonra Yemen'deki Zeydîlerin dışında onlardan hiç kimse imameti üstlenmedi. Zeydîler, Hulefâ-i râşidînden sonra imameti üstlenen sülalelerin en faziletli ve âdil olanları idiler ve halen de öyledirler. Mağrib'deki İdrisîler, *sultan* lâkabı ile anılırlardı. Ubeydîlere [Fatımîler] gelince onlar nesepte ve keza İslâmda haksız iddia sahibi idiler.

Sözün özü; Şuûbiyye, Araplar ve Kureyş hakkında pekçok şüpheler serdetmiş ve İbn Kuteybe ve başka âlimler bunlara cevaplar vermiştir. Her kavmin övülecek ve yerilecek özellikleri vardır. Ama Allah'ın dini her şeyin üstündedir. Delili sahih olan ve ümmetin ya da en hayırlı asırlardaki ümmetin büyük çoğunluğunun (sevâd-ı a'zam) üzerinde icmaa vardığı bir konuda biz, bunun aksine bir görüşü ve tartışmayı kabul etmeyiz. Aksi takdirde dinimizden geriye bir şey kalmaz. Asabiyet arzuları ve dinî meselelerde dalkavukluk -birçoğumuz farkında olmasak da- bizim için ancak bir fitne, Arap olanımıza ve olmayanımıza zarar veren bir husustur. Şâri'in (a.s.) nübüvvetinin hilafetini Kureyşe vermesindeki hikmet, onun haram kıldığı cahiliye asabiyetinden münezzehtir. Bu hikmetin

özü, Kureyşin bu din, onun kitabı, peygamberi, lisanı ve müntesipleri karşısındaki mevkiidir. Zira İslâmın temel direği ancak Kureyşin daveti ve lisanı ile dikilmiş, daha sonra Arap olmayanlardan sadece onun lisanına hakim olanlar ona hizmet etmiş, [bu meyanda] ona ilk olarak İranlı ve diğer milletlerden Araplaşanlar hizmet etmiş, daha sonra onun devletinin gücünü, daha önce selefleri [ümmetin] birliğini parçalayan ve zayıflatan Osmanlı Türkleri yenilemiştir. İleride İslâm için bizim [Araplar] ve onların [Türkler] yapması gerekenleri açıklayacağız.

Beyatleşmenin Şekli

İmamet, ehl-i hall ve akdin kendi aralarında istişare ettikten sonra, ümmet için imam olarak seçtikleri kimseyle beyatleşmeleriyle hâsıl olan bir akittir. Beyatte aslolan, imam açısından Kitap, sünnet, hak ve adaletin tesis edilmesi üzerine olması, Ehl-i hall ve akd açısından da maruf hususunda ona itaat ve boyun eğmeleri üzerine olmasıdır. *Sahîh*'te kayıtlı olduğuna göre Abdurrahman b. Avf, Osman'a beyat ederken şöyle demiştir: "Sana Allah'ın, Resulünün ve ondan sonraki iki halifenin sünneti üzerine beyat ediyorum". İnsanlar da Osman'a bu şekilde beyat etmişlerdir. Abdullah b. Zübeyr'in katledilmesinden sonra insanlar Abdülmelik b. Mervân üzerinde görüş birliğine varınca, daha önce ihtilaf ve tefrika sebebiyle her ikisine de beyat etmekten kaçınan Abdullah İbn Ömer, ona beyat etmiştir. Abdullah İbn Ömer ona şöyle yazmıştır:

> "Allah'ın kulu emirü'l-müminîn Abdülmelik'e gücüm yettiğince, Allah ve Resulü'nün sünneti üzerine boyun eğip itaat edeceğimi ikrar ediyorum. Çocuklarım da bunu ikrar ediyorlar".

Ashâb, Hz. Peygamber'e (a.s.) neşeli ve kederli zamanlarında güçleri yettiğince, doğru söylemek ve onu tatbik etmek, Allah teâlânın kadınların beyatlerinde "marufta sana isyan etmemeleri"ni [Mümtehine, 60/12] şart buyurduğu gibi, marufta ona isyan etmemek konusunda itaat üzere beyat ediyorlardı. Beyatleşme esnasında "gücü yettiğince" kaydını onlara telkin edenin Hz. Peygamber (a.s.) olduğu doğrudur. Ashâb Hz. Peygamber'e (a.s.) aynı şekilde İslâm, hicret, cihad, savaşta sabır ve firar etmeme üzerine beyat etmişler, kadınlar da Kur'an'da geçtiği şekil üzere beyat etmişlerdir. Bu konu ile ilgili hadisler *Sahîhayn*'da ve Sünen kitaplarında meşhurdur. Bu hadislerden, müttefakun aleyh olup *Buharî*'nin Kitabu'l-

fiten'inde yer alan Ubâde b. es-Sâmit hadisini burada hususen zikrediyoruz: "Hz. Peygamber (a.s.) bizi çağırdı, biz de kendisine beyat ettik. Bizden aldığı sözler arasında neşeli ve kederli zamanımızda, darlık ve varlık günümüzde, başkası bize tercih edildiğinde dinleyip itaat etmeye ve emirlik hususunda ehil olanla çekişmeyeceğimize dair aldığı beyat da vardı". Ubâde "Ancak hakkında elinizde Allah'tan bir hüccet bulunan aşikâr bir küfür görürseniz o başka" dedi. Aynı hadisin [*Buharî*'nin] Kitabu'l-ahkâm'ın "beyatleşme" (*mübâya'a*) bahsindeki lafzı ise şöyledir: "Resulullah'a (a.s.) neşeli ve kederli zamanımızda dinleyip itaat etmek, yönetim konusunda ehil olanlarla çekişmemek, nerede olursak olalım Allah için hiç kimsenin kınamasından korkmaksızın doğruyu söylemek ya da uygulamak üzere beyat ettik". Hafız [İbn Hacer] *Buharî* hadisinin şerhinde itaat ve boyun eğmek üzere beyatleşmek hakkında Kitâbu'l-fiten'deki "yönetim hususunda ehil olanlarla çekişmemek" sözüyle ilgili olarak, "yani hükümdarlık ve emirlik [konusunda çekişmemek]" demektedir.

Sözün özü; âlimler kâfir olan imama karşı kıyam edilmesinde ittifak etmişler, zalim ve fasık olana [kıyam konusunda] ise -bu konudaki delillerin çatışmasından dolayı- ihtilaf etmişlerdir. Bu delillerden biri, fitneye yol açmamak istenmesidir. Tercih edilen tespite göre, [sıradan] fertlere düşen vazife, yöneticiye karşı kuvvet kullanarak kıyam etmek değil, şartlarına uygun bir şekilde emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münkerde bulunmaktır. Ehl-i hall ve akde gelince; onlara düşen, [neticesinde] savaşmak bile olsa tercih ettikleri maslahatın bulunduğu [çareye] bakmalarıdır. Ümmetin hakimiyeti meselesinde bu konu ile ilgili iktibas geçmişti. İmamı hilafetten düşüren hususlar konusunda aynı nakle tekrar döneceğiz.

Beyatleşmede Ümmetin Vazifeleri

Beyatleşme gerçekleşince beyat edenlerin ve onlara bağlı olarak ümmetin geri kalanının, Allah'a isyan dışında imama yardım etmek, ona isyan edenlere ya da yönetimde onun dışında kendi başına müstebidce hareket edenlere karşı savaşmak üzere imama itaat etmeleri vacip olur. Adalet ve cemaat yurdu (*Dâr-ı adl ü cemaat*) ve hicret hükmü gibi onunla alakalı konulara ileride temas edilecektir.

Meşru imama itaat konusunda her Müslüman için, keza zaruret ve zorbalıkla ele geçirme (*tegallüb*) durumundaki imamlara bizzat beyat edenler ile ehl-i hall ve akdin beyatinin bağlayıcı olduğu herkes için hatırlatılması gereken en önemli husus; mal, hayvan, ziraat mahsülleri ve

ticaretin zekâtının ödenmesi, fıkıh kitaplarında açıklandığı gibi ümmetin bütünü üzerine farz-ı kifaye olan, kadın ve erkek olarak fertler üzerine ise farz-ı ayn olan cihad[ın yerine getirilmesi]dir. Aynı şekilde onlar imamın memleket işlerini kendilerine havale ettiği vali, kadı ve ordu komutanlarından başkasına itaat etmemelidirler. Bu kimseler de yetkilerini sınırladığında ve kendilerini azl etmesi durumunda imama itaat etmelidirler. İtaat hususunda genel şart, bu itaatin Allah'a isyan hususunda olmamasıdır. Bu konudaki sahih hadisler meşhurdur ve anlamları üzerinde icma edilmiştir.

Burada zikredilmesi hoş olacak rivayetlerden biri, Müslim'in *Sahih*'inde Abdurrahman b. Abdi Rabbi'l-Ka'be'den rivayet ettiği şu hadistir: Abdurrahman şöyle demiştir: "Mescide girdim. İnsanlar Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın etrafında toplanmış, Kâbe'nin gölgesinde oturuyorlardı. Ben de oturdum. O şöyle diyordu: 'Bir seferde Resulullah (a.s.) ile beraberdik. Bir menzilde konakladık. Kimimiz çadırını tamir ediyor, kimimiz ok atma yarışı yapıyor, kimimiz de hayvanları güdüyordu.[23] Birden Resulullah'ın tellalı 'Haydin namaza' diye seslendi. Hz. Peygamber'in yanında toplandık. Şöyle buyurdular: 'Benden önceki her peygamberin ümmeti için hayır bildiğini onlara öğretmesi ve şer bildiği şeylere karşı onları uyarması, vazifesi idi. Bu ümmetin önce gelenleri kesinlikle selâmettedir, sonrakilerin başına ise belâ ve kötü göreceğiniz işler gelecektir. Öncekileri aratacak fitneler[24] gelecek. Fitne gelecek ve mümin 'Bu benim helâkimdir' diyecek. Sonra bu bertaraf olacak, başka bir fitne gelecek ve mümin 'Helâkim bundan, bundan' diyecek. Kim ateşten uzaklaştırılmak ve Cennete girmek istiyorsa, Allah'a ve ahiret gününe inanır halde ölümü karşılasın ve insanlara, onların kendisine vermelerini istediği şeyi versin. Kim bir imama beyat etmiş de ona elini ve sadakat sözü vermişse gücü yettiğince ona itaat etsin. Bir başkası [imamet iddiasıyla] çıkıp onunla çekişirse, sonradan çıkanın boynunu vurun'. Abdullah'a yaklaştım ve şöyle dedim: 'Allah aşkına, bu anlattıklarını bizzat Resulullah'tan duydun mu?' Bunun üzerine eliyle kulağını ve kalbini tutarak: 'Evet, kulaklarım işitti ve kalbim belledi' dedi. Ben de ona: 'Bu senin amcaoğlun Muaviye, bize mallarımızı aramızda bâtıl bir şekilde yememizi ve birbirimizi öldürmemizi emrediyor. Oysa Allah

••••••

23 Hadiste geçen "intedalû" ifadesi, ok ve benzeri kurşun gibi şeylerle atıcılık müsabakası yapmak anlamına gelir. Hadisteki "ceşer" kelimesi ise, hayvanların bir yerde otlatılması ve geceyi geçirmelerinin sağlanması anlamına gelir ki, bugün buna *meydan* denir.

24 [Hadiste geçen] Fitnelerin birbirini zayıf düşürmesi, onu rakîk, yani zayıf kılmasıdır.

teâlâ 'Ey iman edenler! Karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaretin dışında birbirinizin mallarını haram bir şekilde yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı merhametlidir' [Nisa, 4/29] buyuruyor'. Râvî dedi ki: Abdullah bir süre sustu. Daha sonra: 'Allah'a itaat hususunda ona itaat et, Allah'a isyan hususunda ise ona isyan et!' dedi."[25]

Allah insanı İslâm ile şereflendirmiştir. Kitap ve sünnetin gereği, itaat ve boyun eğmenin sadece Allah'a olmasıdır. Peygamber'e itaat, "Resul'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" [Nisa, 4/80] âyetinden dolayı Allah'a itaatın bir parçasıdır. "Sizden emir sahiplerine (*ulü'l-emr*) de itaat edin" [Nisa, 4/59] âyetinden dolayı emir sahiplerine itaat da böyledir. Bu sebeple emir sahiplerine itaatta bu itaatın, dinin aslı ve teferruatının tatbiki konusunda olması şart koşulmuştur. Emevî emirlerinden biri, tâbiîn'den bir âlime "Allah teâlâ 'Sizden olan emir sahiplerine de itat edin' sözüyle [Nisa, 4/59] sizlerin bize itaat etmesini emretmiyor mu?" dediğinde, o kimse şöyle cevap vermiştir: "Allah teâlânın 'Herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve Resul'e götürün' şeklindeki [Nisa, 4/59] âyetiyle sizin hakka muhalefet etmeniz durumunda bu -itaat sorumluluğu- sizden kaldırılmamış mıdır?" diye cevap vermiştir. Hafız [İbn Hacer] bu olayı *Feth[u'l-Bârî]*'de zikretmiş ve şöyle demiştir: "O âlimin cevabının ve sözünün orijinal taraflarından biri buradaki *ulü'l-emr*in cemaat, yani yukarıda geçtiği gibi ümmet olduğunu söylemesidir".

İmamın Millete ve Ümmete Karşı Vazifeleri

İmamın hak daveti neşretmesi, adalet terazisini ayakta tutması, saldırılardan ve bidatlardan dini muhafaza etmesi, hakkında nas olmayan her konuda istişare etmesi gerekir. O, yaptıklarından sorumludur, ümmetin her bir ferdi, onun yanlış yaptığı hususlarda kendisine müracaat eder, ehli hall ve akd de o işten dolayı onu hesaba çeker. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "İnsanların başındaki, bir çobandır ve sürüsünden sorumludur" -Şeyhayn [Buharî ve Müslim] bu hadisi İbn Ömer ve başkalarından rivayet etmiştir-. Maverdî imamın vazifelerini, [sıralamada] sonrası öncesine nazaran daha şiddetli ve öncesi sonrasına göre daha zayıf olan on küllî kaidede açıklamıştır. Hakkında pekçok nass bulunduğu ve Hulefâ-i râşidînin, Hz. Peygamber'in (a.s.) istişare ile amel ettiğine dair sahih haberlere uyarak aynı uygulamayı sürdürdüğüne dair çok sayıda haber

• • • • • •

25 [Müslim, İmâret, 46; Neseî, Bey'at, 25; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2].

varid olduğundan, istişare meselesini bunlar arasında saymamıştır. Maverdî şöyle demektedir:

"İmamın âmme işleri ile ilgili on vazifesi vardır:

"1. Dinin, ümmetin selefinin üzerinde icma ettiği yerleşik usûle göre muhafaza edilmesi. Bir bidatçi zuhur ederse ya da şüphesi olan ondan saparsa, onun önüne delili açık bir surette koyar ve doğruyu beyan eder, dinin bir bozulmadan ve ümmetin de bir hatadan korunması için ona gerekli kanun ve hadleri tatbik eder.

"2. Adaletin (*nasfet*) yaygınlaşması, zalimin haddi aşmaması ve mazlumun da zayıf düşmemesi için davalılar arasında hükümlerin icrası ve anlaşmazlığa düşenlerin uzlaştırılması.

"3. İnsanların can ve mallarının tehlikeye atılmasından korkmaksızın geçimlerini sağlayabilmeleri ve yolculuk yapabilmeleri için umumi asayişin sağlanması[26] ve harîmin [yasak olan yerlerin ve başkasına ait hakların] müdafaa edilmesi.

"4. Allah'ın yasaklarının çiğnenmekten ve kul haklarının zarar görmekten ve ortadan kaldırılmaktan korunması için hadlerin tatbik edilmesi.

"5. Düşmanların bir baskınla mala ya da ırza zarar vermemesi ya da bir Müslümanın veya Müslümanlarla muahede yapmış birinin (mu'âhidin)[27] kanını dökmemesi için sınırların caydırıcı hazırlıkla ve savunmacı kuvvetle korunması.

"6. Allah'ın İslâmı bütün dinlere hakim kılma yönündeki hakkının gerçekleşebilmesi için, davetten sonra İslâma mukavemet eden kimselerle, onlar Müslüman oluncaya ya da Müslümanların zimmeti altına girinceye kadar cihad etmek.

"7. Bir korku ve baskı olmaksızın şeriatın hem nasla hem de ictihadla vacip kıldığı tarzda ganimet, haraç ve zekâtların toplanması.

"8. Beytülmalden bağış ve istihkak edilen ücretlerin israf ve aşırı kısıtlama olmaksızın takdir edilmesi ve bunların zamanında ödenmesi.

"9. İşlerin maharetle tam olarak yerine getirilmesi, malların da güvenilir kimselerle muhafaza edilebilmesi için havale edilecek işler ve emanet

• • • • • •

26 Buradaki *himâyetü'l-beyda* terkibindeki *beyda* kelimesi, kuşun yumurtasından ya da demir miğferden gelmektedir ki, her şeyin havzası/dairesinin içi demektir. Burada kasdedilen, imamın ümmetin havzasını bugünkü tabirle umumi asayişini muhafaza etmesidir.

27 Buradaki *mu'âhid* hem zimmileri hem de kendileriyle aramızda muahede bulunan ecnebîleri kapsar.

edilecek mallar konusunda güvenilir kimseleri bularak uygun işlere yerleştirmek ve hüsnüniyet sahibi kimseleri görevlendirmek.

"10. Ümmetin siyaseti ve milletin muhafazasının üstesinden gelebilmek için işlerin idare ve incelenmesini bizzat yürütmesi ve heva ve hevesleriyle ya da ibadetle meşgul olup işleri başkasına havale etmemesi. Zira güvenilen kişi hıyanet edebilir, danışman yanıltabilir. Allah teâlâ 'Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hükmet ve hevaya uyma ki, seni Allah'ın yolundan çevirebilir' [Sâd, 38/26] buyurmaktadır. Allah teâlâ bizzat ilgilenme yerine işleri başkasına havale etmekten [sakındırmakla] yetinmemiş, hevaya uymak konusunda onu mazur görmemiş ve nihayet onu dalâletle tavsif etmiştir. Gerçi bu [vazife] her ne kadar dinin ve hilafet makamının hükmü ile onun müstahak olduğu bir şey de olsa, [aynı zamanda] halkın da siyaset haklarındandır. Hz. Peygamber (a.s.) 'Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz' buyurmaktadır. Tedbirli lideri şu sözleriyle tavsif eden şair ne kadar doğru söylemektedir (şiir basît veznindedir):

İşlerinizi -Allah sizi muvaffak kılsın- masrafları üstlenerek harp işlerinde cömert olana emanet edin

Savurgan olana değil; zira hayatın bolluğu ona yardımcı olacaktır. Sıkıntının boyun eğdirdiği kimseye de emanet etmeyin

Arttırmaya çalıştığı mala ya da yükselmesini istediği çocuğa sahip olup da, bunların sizden alıkoyduğu kimseye de emanet etmeyin[28]

İyi gün de kötü gün de görmüş, kâh tâbi olan kâh kendisine uyulan kimse olsun

Ta ki ipi sağlam bağlanmış, sağlam görüş sahibi olsun, tereddüdü ve zaafı olmasın."[29]

(Bize göre) Maverdî'nin birinci vazife ile ilgili olarak söylediği, tahkikin zirvesidir ki o da, dinin, selefin üzerinde icma ettiği tarzda muhafaza-

• • • • • •

28 Maverdî'nin bu beyti zikretmesinin sebebi, veliyyü'l-emrin kısır ve çocuktan mahrum olması gerektiğini düşünmesi değildir. Mal ve çocuğun olumsuz anlamda zikredilmesi, burada nitelendirildikleri özellik açısındandır ki, o da bunların halifeyi, ümmetin işleri ile uğraşmaktan alıkoymasıdır.

29 Şiirde geçen "merîr" ve "merîre" ip anlamındadır. "Şirz" ise, sol taraftan atılan düğümdür ki, bu da en sağlam olanıdır. Beytin anlamı, "tâ ki onun azmi ve kuvveti en sağlam şekilde bağlanmış ip gibi tereddüt ve zaaf olmaksızın bir yol üzere sabit ve yeknesak olsun" demektir. Şiirdeki "el-fahm", ağır hareket eden büyük cisim, hareketli "ed-dari'" ise, zayıf ve korkak anlamınadır.

sı ve bunun dışındaki ictihadî meselelerde, ibadetlerde fertlerin ilmî ve amelî açıdan serbest bırakılmasıdır. Ancak hükümete bağlı olan siyaset ve yargı hususlarında imamın ehl-i hall ve akddeki âlimlerle istişare ederek bazı ictihadî hükümleri diğerlerine tercih etme hakkı vardır. Bu istişare bilhassa imamın dinde müctehid olmaması durumunda gereklidir. Din âlimleri, halifelerin hükümet işlerinde onların ictihadlarına aykırı uygulamalarına -bunlar Kitap ve sünnetin kesin naslarına aykırı olmadığı sürece- itaat eder. Ancak halifelerin selefe aykırı olarak akâid meselelerinde Kur'an'ın mahlûk oluşuna dair ileri sürdükleri görüşlerine boyun eğmezlerdi.

Maverdî altıncı vazifede dile getirdiği cihadla, farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olan savaşı kasdetmektedir. Bu cihad, düşmanlar bazı İslâm beldelerini istilâ eder de onların def edilmesi herkesin mukavemetine bağlı olursa, o takdirde her mükellefin vazifesi olur. Aksi takdirde imamın ihtiyaca göre askerliğe çağıracağı kimseler kâfidir. Cihad, bazen malla ve lisanla olur. Delile dayanarak İslâma davet etmek de bu cihadın bir parçasıdır. Askerî eğitimde kura usulü ya da başka bir usulle imama itaat edilmesi gerekir. Düşmanların bizimle savaştıkları güce yetecek kadar ya da ondan daha fazla bir gücü hazırlamak, imamın vazifesidir. Savaş gemileri, denizaltıları ve uçakları ile çeşitli silahların vs. imali de bu vazifenin bir parçasıdır. Bu hususlarda malla ve canla imama itaat edilmesi, Allah teâlâ'nın "Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın" şeklindeki [Enfâl, 8/60] âyetinin nassı[nın delaleti]yle gereklidir. Bu âyette hitap bütün ümmetedir, imam ise sadece ümmetin içindeki nizamı temin eder. Buna göre tabiat bilgisi, kimya, alet ilim ve sanatlarının tamamı da farz-ı kifaye olur. Zira mutlak vacibin zorunlu tamamlayıcı unsurları da vacip hükmündedir. İslâmda Müslümanlarla muahede etmiş ve zimmî gibi her muhalifle savaşmayı gerektiren bir cihad sözkonusu değildir.

İslâmda Şûrâ

(Bize göre) İmamın en önemli vazifesi, hakkında Allah ve Resulü tarafından bir nassın ya da kendisiyle istidlâl edilecek sahih bir icmanın bulunmadığı veyahut da hakkında kesin olmayan ictihadî bir nassın bulunduğu her konuda istişare etmektir. İstişare, bilhassa âmme maslahatı esasına dayanan siyaset ve harp konularında, zaman ve mekânın değişmesiyle değişeceğinden, nasların bu alanlarda tatbik yolları konusunda gereklidir. İmam, çoğu kimsenin zannettiği gibi mutlak bir hâkim değil-

dir. Aksine Kitap, sünnet ve Hulefâ-i râşidînin genel tutumlarından elde edilen delillerden kaynaklanan bir istişare ile kayıtlıdır. Bu konuda Müslümanların tavsifine dair sadece "Onların işleri aralarında şûrâ iledir" [Şûrâ, 42/38] âyeti ile, Hz. Peygamber'e hitaben "İş hususunda onlarla istişare et" [Al-i İmran, 3/159] âyetleri gelmiş olsaydı, bunlar bile yeterli olurdu. Nasıl olmasın ki; istişare rivayetlerde hem sözlü hem de amelî olarak sabit olmuştur. Hz. Peygamber'e ümmetin işleri hakkında istişare emredilmesinin sebebi, istişarenin ümmetin âmme maslahatları için şer'î bir kaide kılınmasıdır. Çünkü bu maslahatlar oldukça detaylı olup bunların sınırlandırılması mümkün olmadığı gibi, bunlar zaman ve mekânın değişmesiyle de değişir.

Bazı selef âlimleri, Hz. Peygamber'in istişareden müstağni olduğu, istişareyi şer'î bir kaide haline getirme iradesi olmasaydı Allah teâlânın onu emretmeyeceği görüşüne taraftar olmuştur. Hasan Basrî'nin "İş hususunda onlarla istişare et" âyeti hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Allah teâlâ peygamberinin onlara ihtiyacı olmadığını biliyordu. Ne var ki onların peygamberden sonra istişareyle hareket etmelerini murad etmiştir". Merfû bir haberde Hasan Basrî'nin görüşünü teyid eden şöyle bir rivayet vardır: İbn Adiyy ve Beyhakî bu âyet nazil olunca Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle söylediğini hasen bir senetle İbn Abbas'tan nakletmişlerdir: "Allah ve Resulü ondan [istişareden] müstağnidirler. Ne var ki Allah onu benim ümmetim için bir rahmet kılmıştır. Ümmetimden kim istişare ederse doğruluktan mahrum olmaz, kim de onu terkederse her zaman sapar", yani Allah teâlâ istişareyi maslahatları gerçekleştirmek ve kötülüklerin önlenmesi için teşri kılmıştır. Zira doğru yoldan sapmak, fesad ve dalâlettir.

Bununla birlikte sahih hadisler, kendisine vahiy inen konuların dışında Hz. Peygamber'in (a.s.) diğer insanlardan müstağni olmadığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber Müslim'in Aişe ve Enes'ten rivayet ettiği bir hadiste "Siz dünya işinizi daha iyi bilirsiniz" demekte, Ahmed [b. Hanbel]'in rivayet ettiği diğer bir hadiste ise "Dininizden olan işler bana aittir, dünyanızdan olan işleri ise siz daha iyi bilirsiniz" buyurmaktadır.[30] *Sahîh-i Müslim*'deki Râfi' b. Hadîc'den rivayet edilen hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Ben sadece bir insanım. Size dininize ait bir iş emrettiğimde, onu alın. Size kendi reyimden bir şey emredersem, [bilin ki] ben sadece bir insanım". Bu hadis, "De ki: Ben sadece sizin gibi bir in-

30 [Müslim, IV, 1836; Bezzar, *el-Müsned*, III, 153].

sanım. Ne var ki bana vahyolunuyor" [Kehf, 18/110] âyetine de muvafıktır. Hz. Peygamber kendisine vahyedilmesi itibariyle insanlara karşı mümtaz bir konumda idi. Ancak onun vahiy alması ve insanlığın kendisine ihtiyaç duyduğu hususların dışında beşerî özelliklere sahip olması, kesbî işlerde başkalarına ihtiyaç duyması mümkündür. Onun en mükemmel olması, her şeyi ilmiyle kuşatması ve her şeyi yapmaya muktedir olmasını gerektirmez. Zira bu özellikler sadece Allah teâlâya mahsustur: "De ki: Ben size 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır ve ben gaybı bilirim' demiyorum. Size 'ben bir meleğim' de demiyorum" [Enâm, 6/50].

Bu nedenle ashâb, Hz. Peygamber'in (a.s.) emrettiği ancak kendilerinin maslahatı başka yerde gördükleri durumda, bunu Allah'tan bir vahiyle mi yoksa kendi görüşü ile mi söylediğini ya da yaptığını sormak üzere O'na müracaat ederlerdi. Hz. Peygamber, o şeyin kendi görüşü ile olduğunu söylerse, onlar da kendi reylerini söyler ve Hz. Peygamber bazen Bedir Savaşı gününde yaptığı gibi onların reyi ile amel eder ve onu kendi reyine tercih ederdi. Hz. Peygamber Bedir kuyusunun alt tarafına gelerek orada konaklayınca Hubâb b. Münzir şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü! Bu konaklama yeri, Allah'ın senin konaklamanı istediği ve bizim ne önüne geçebileceğimiz ne de ardında kalabileceğimiz bir yer midir, yoksa bu bir rey, harp ve hile midir?" Hz. Peygamber "Bilâkis bu bir rey, harp ve hiledir" buyurunca Hubâb "Ey Allah'ın Resulü! Burası uygun bir konaklama yeri değildir. İnsanları buradan kaldır da kuyunun kavme [Kureyşlilere] yakın olan tarafına gidip orada konaklayalım ve kuyunun arkasından hücum edelim" demiştir. Hz. Peygamber de bunun üzerine "[sağlam] bir görüş ifade ettin" buyurmuş[31] ve Hubâb'ın reyi ile amel etmiştir. İbn Sa'd'ın İbn Abbas'tan bir rivayetine göre Cebrail gelerek Hz. Peygamber'e, [doğru] reyin, Hubâb b. Münzir'in işaret ettiği görüş olduğunu söylemiştir.

Hz. Peygamber (a.s.) Bedir'de alınan esirler hakkında Ebubekir ve Ömer'le istişare etmiş, bu ikisi farklı görüşler ileri sürünce "Görüş birliğine varmış olsaydınız, size karşı gelmezdim" demiştir. Onun reyi Ebubekir'inkine muvafıktı ve onu uyguladı. Daha sonra ise Ömer'in reyini teyid eden "Yeryüzünde ağır bas(ıp küfrün belini iyice kır)ıncaya kadar hiçbir peygambere esir almak yaraşmaz" [Enfâl, 8/67-68] âyetleri nazil olunca Hz. Peygamber Ömer'e "Neredeyse sana muhalefet ettiğimiz için bize bir şer isabet edecekti" buyurmuştur ki[32] bu konudaki rivayetler çoktur. Bü-

31 [Hâkim, *Müstedrek*, III, 427].

32 [Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 43].

tün bu rivayetler Allah teâlânın Hz. Peygamber'e istişareyi emretmesinden öncedir. Bu emir Uhud Gazvesi'nde nazil olmuş, Hz. Peygamber de bu gazvede çoğunluğun reyini kendisinin ve ileri gelen sahabelerin reyine tercih etmiştir. İbn Merdûyeh'in Ali -kerremallahu vechehu-'den naklettiğine göre, Hz. Peygamber'e "İş hususunda onlarla istişare et. Bir de azmettin mi artık Allah'a tevekkül et" [Âl-i İmran, 3/159] âyetindeki *azm*in ne olduğu sorulunca şöyle buyurmuştur: "Ehl-i reyle istişare etmek, daha sonra da onlara tâbi olmaktır."[33]

Biz İslâm hükümetinde şûrâ meselesini Âl-i İmran suresindeki bu âyetin ve Nisâ suresindeki "Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin" [Nisa, 4/59] âyetinin tefsirinde ayrıntılı bir biçimde gösterdik. Bunların ilkinde Hz. Peygamber'in şûrâ nizamını ümmete bırakması ve onun için hükümler vaz etmemesinin hikmetini açıkladık ki, özeti şudur: Farklı zamanlarda ümmetin çokluğu ve azlığının, ictimaî şartlarının ve umumi maslahatlarının değişmesiyle [şûrâ] nizamı da değişir. Bu nizamın, bütün zaman ve mekânlardaki her duruma uygun düşen muayyen hükümlerinin olması mümkün değildir. Şayet Hz. Peygamber (a.s.) şûrâ için muvakkat hükümler vaz etmiş olsaydı, o zaman insanların Ebubekir ve Osman'a beyat edilmesi ve Ömer'in kendisine halef bırakması [uygulamaları]nın zahirini alma konusunda yaptıkları gibi, Hz. Peygamber'in sadece kendi asrı için koymuş olduğu bu hükümleri, maslahata aykırı olsa da her durumda ve dönemde tâbi olunması gereken bir din olarak almasından endişe edilirdi. Hz. Peygamber [bunun yerine] Allah'ın istişareyi teşrî etmesi ve kendisinin de uygulamasıyla ümmetini bu doğrultuda terbiye etmekle iktifa etmiştir. Bununla birlikte Ömer'in (r.a.) yönetim işini kendi zamanına uygun bir şekilde tespit etmesinin aksine, emir sahiplerinin her döneme uygun bir nizamın vaz edilmesi konusundaki kusurlarından dolayı gücü ellerinde tutanlar, hevalarına ve ihtiraslarına uyarak Allah'ın teşrî ettiği [şûrâya] muhalefet etmişlerdir. Hatta ulemamız necaset, hayız ve alışveriş meselelerine bu meseleden daha ziyade ihtimam göstermiştir. Öyle ki İmam Eşarî gibi büyük bir âlim, ehl-i hall ve akdden tek bir kişinin beyatinin -buna şahit getirmesi durumunda- ümmeti bağlayabileceğini söyleyebilmiştir. Âmme riyasetinde bu görüşle amel eden bir ümmetin işi [artık] nasıl düzgün olabilir ki?

İstişare konusunda Hulefâ-i râşidînden çok sayıda rivayet gelmiştir:

1. Dârimî ve Beyhakî'nin rivayet ettiği, Ebubekir'in Kitap ve Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetinde bir nas bulamadığı konular hakkında Müslü-

• • • • • •

33 [Bu hadisin kaynağını bulamadık].

manların umumuna bir şey bilip bilmediklerini sormasıdır. Olur ki onlardan bir topluluk kalkıp da "evet" der ve o da bu konuda onların söylediği ile hükmeder ve Allah'a hamdeder. (Meymûn b. Mihrân şöyle demiştir:) Ebubekir bir konuda çıkış yolu bulamazsa, o zaman Müslümanların önderlerini ve âlimlerini çağırır ve onlarla istişare ederdi. Onlar bir konuda görüş birliğine varırlarsa, onunla amel ederdi. Ömer b. el-Hattâb da böyle yapardı. (Meymûn) Ömer'in Kitap ve sünneti araştırdıktan sonra, sadece Kitap ve istişare ile hükmeden Ebubekir'in hükümlerine de baktığını ilâve etmiştir. Rivayette Ebubekir'in konuyu Müslümanların umumuna sorması ile istişareyi sadece önderlere ve âlimlere has kılması arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Bunun nedeni önder ve âlimlerin Kitab'ın Allah ve Resulü'ne itaattan sonra kendilerine itaat edilmesini emrettiği ulü'l-emr cemaati ve ehl-i hall ve akd olmalarıdır. Allah teâlâ ümmetin işlerinin kendilerine havale edilmesi konusunda "Halbuki onu Resul'e ve kendilerinden emir sahibi olanlara götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi" [Nisa, 4/83] buyurmaktadır.

2. Taberânî'nin *Evsat*'ta ve Ebu Said'in *el-Kadâ*'da Ali'den şu rivayetleri: "Dedim ki: Ey Allah'ın Resulü! Şayet benim karşıma hakkında Kur'an'dan bir hükmün ya da sünnetin indirilmediği bir mesele çıkarsa, ne yapmamı emredersin?". Hz. Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Onu müminlerin fıkıh ehli ve âbidleri arasında şûrâ ile halleder, o konuda sadece kendi reyinle hükmetmezsin!."[34]

3. *Sahîhü'l-Buhârî*'nin İbn Abbas'tan şu rivayeti: "Yaşlı olsun genç olsun kurrâ (Kur'an hafızları), Ömer'in meclis ve istişare arkadaşlarıydı". İbn Abbas, Ömer'in kendisine Kur'an'ı hatırlatanların sözüne rücû etmesine dair bir olay zikretmiş ve şöyle demiştir: "O [Ömer] Allah'ın -azze ve celle- Kitab'ının hükmünün olduğu yerde dururdu." *Sahîhayn*'da ve onların dışındaki kaynaklarda Ömer'in Şam'a doğru yola çıktığında (Serğ)'de iken Şam'da vebanın ortaya çıktığı kendisine haber verildiğinde, veba konusunda istişare ettiği anlatılmaktadır. Ömer önce muhacirlerle, daha sonra ensâr ile istişare etmiş, bu iki grup ihtilafa düşmüştür. Ömer daha sonra orada bulunan [Mekke'nin] fethi muhaceretinden kalmış Kureyşin ihtiyarlarından görüş sormuş, onlar geri dönülmesi ve vebanın olduğu yere girilmemesi konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bunun üzerine Ömer insanlara şöyle seslenmiştir: "Ben bineğime biniyorum

.....

34 Taberanî, *Evsat*; Ebu Said, *el-Kadâ*.

(yani yola çıkıyorum, metinde geçen *ez-zahr*, binek anlamınadır) siz de beni takip edin." Bunun üzerine Ebû Ubeyde: "Bu, Allah'ın kaderinden bir kaçış mıdır?" diye sorunca Ömer kendisine şöyle demiştir: "Bu soruyu senden başkası sormalı değil miydi? Evet biz Allah'ın kaderinden yine onun kaderine kaçıyoruz. Senin bir deven olsa da o, bir yakası verimli, diğeri kurak bir vadiye gelse, bu yakalardan verimli olanı da kurak olanı da sen Allah'ın kaderiyle sürmez misin?" Daha sonra Abdurrahman b. Avf gelmiş ve Ömer'e Kureyş ihtiyarlarının reyine muvafık olan merfû hadisi haber vermiştir.

Veliaht Tayini ve Devir Yoluyla Görevlendirme

Fakihler meşru imamın halefini tayin etmesinin (istihlafın)[35] ve meşru imamda aranan şartlara sahip olan kimseye hilafeti devretmesinin (veliahtlığın) sahih olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. [Hilafeti] devretmek ya da halef tayin etmek, ancak imametin bütün şartlarını taşıyan bir imam tarafından bu konuda kendi dengi olan bir kimse hakkında sözkonusu ise sahih olabilir. Bu, bir ferde devretmenin şartıdır. [Fakihler] bu konuda Ebubekir'in Ömer'i halef olarak tayin etmesini delil göstermişlerdir. [Hilafeti] bir topluluğa devretmeye ve onu ehl-i hall ve akdden sınırlı sayıda kimseler arasında şûrâya havale etmeye gelince, bu durumda da üzerinde görüş birliğine varacakları kimse konusunda aralarından hiçbirinin itiraz edemeyeceği şekilde imametin bu sınırlı sayıdakilerden biri için taayyün etmesini şart koşmuşlardır. Bu da Ömer'in, hilafeti altı kişilik (r.a.) şûrâya havale etmesine uygundur. Maverdî şöyle demektedir: "Bunun üzerine icma aslında, imametin devretmeyle ve beyatin de ehl-i hall ve akdin içlerinden imametin kendisi için taayyün ettiği birini seçmeleri konusunda gerçekleşmiştir."[36]

Zalim imamlar, zorba ve ihtiras sahibi halifeler halef tayin etme ve devretme işine sımsıkı sarılmışlar, ancak bu konuda ehl-i hall ve akd ve âlimlerle, öncelikle rızalarıyla ve [bu mümkün olmazsa] bu konuda çekimser kalanı ikna ederek istişare etmek suretiyle amel edilmesine delil getirenlerin riayet ettiği hususlara riayet etmemişlerdir. Bu konuda hadis kitaplarındaki -ki en kapsamlı olanlardan biri *Kenzü'l-Ummâl*'dir-, tarih ve menâkıp kitaplarındaki rivayetler meşhurdur. Hangi âlim ya da akıl sahibi Ebubekr'in [hilafeti] o konuda istişare ettikten ve ehl-i hall ve akd de

• • • • • •

35 *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin 9. sayfasının sonu.

36 *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*'nin 11. sayfasının sonu.

razı olduktan sonra hakkı, adaleti ve maslahatı araştırarak Ömer'e devretmesiyle, Muaviye'nin devretmesini ve fasık, fâcir Yezid'i, bir taraftan korkutarak diğer taraftan ileri gelenlere rüşvet vererek kendisine halef tayin etmesini mukayese edebilir? Bundan sonra da bunu takip eden ve onun açtığı kötü yola[37] tâbi olan zulüm ve ihtiras sahiplerinin sultanlığı tekellerine almaları ve onu mal ve metalarını miras bırakır gibi çocuklarına ve dostlarına miras bırakmaları [da nasıl mukayese edebilir]? Bunlar ancak Kur'an'ın hidayetine ve İslâmın sünnetine aykırı zorba gücün kaba kuvvete dayanan işleridir.

Fakih İbn Hacer *et-Tuhfe*'de halef tayin etmenin, (bir kişi veya bir grubu tahlîf şeklindeki) iki kısmı ile meşru imama ve onun itimadına mahsus olduğunu zikretmiş ve daha sonra gerekli şartlara sahip olmadıkları halde Abbasîlerin [hilafeti] devretmelerini, âlimlerin ve başkalarının nasıl olup da onaylayabildiklerini anlamanın kendisi için müşkil olduğunu ifade etmiştir. Hatta selef aynı durumda oldukları halde Emevîlerin [hilafeti] devretmelerini de onaylamıştır. Ancak bunların sineye çekilen vakıalar olduğu, bu kimselerin devretmeden dolayı değil, fitneden korktuklarından ve Emevîler gücü ellerinde tuttuklarından dolayı bunu icra ettikleri söylenebilir ki, zahir olan da budur.

Maverdî bu meselenin başında yukarıda geçen [hilafeti] devretme hakkında şöyle demektedir:

> "[Hilafetin devredildiği] kimsede, devredilme anında imamet şartlarına [sahip olması] esas alınır. Devir esnasında küçük ya da fasık olursa, yahut tayin edenin ölümü sırasında bâliğ ve âdil olursa, hilafeti [halifeyi] seçecek kimselerin ona yeni baştan beyat etmesinden önce sahih olmaz".

Hafız İbn Hacer -yukarıda geçen- Ubâde'nin beyatleşme ile ilgili hadisinin şerhinde, bir fasıka baştan valilik/idarecilik akdinin caiz olmayacağını, ihtilaf edilen hususun, önceleri âdil olup imameti de sahih iken sonradan zulüm ihdas eden fasık kimseye karşı kıyam edilip edilmeyeceği noktasında olduğunu nakleder.

Yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı üzere [gerekli] şartları ile [hilafeti] devretmek ve halef tayin etmek, ehl-i hall ve akdin bunu tasdik etmesine bağlıdır. Onların istidlâlleri, açıkça söylemeseler de bunu gerek-

••••••

37 İleride muhaddislerden Yezid b. Muaviye meselesinde, onun halef tayin etmesine dair bazı rivayetler zikredeceğiz.

tirmektedir. Asabiyet gücü ile [hilafeti] zorbalıkla ele geçirenlere gelince, bunların [hilafeti] devretmeleri ve kendilerine halef tayin etmeleri, imametleri gibidir. Bu, bizatihi gerekli olan meşru bir hak değil, ümmet için daha fazla zararı olan bir fitneden emin olmanın mümkün olduğu hallerde terkedilmesi ve ortadan kaldırılması gereken bir durumdur. Böyle bir [hilafet] başka birinin zorla ele geçirmesiyle ortadan kalkacak olursa, Müslümanların onu geri getirmek için savaşmaları gerekmez.

İdareciliğe Talip Olan Göreve Getirilmez

Makam ve servet için valiliğe ve emirliğe talip olanın atanmaması, İslâmın hidayetinin bir parçasıdır. Hz. Peygamber (a.s.) kendilerini emir tayin etmesini isteyen iki kişiye şöyle demiştir: "İşimizin başına, onu isteyeni asla getirmeyeceğiz."[38] Bir diğer rivayet şu şekildedir: "Biz bu işe, onu isteyen ya da ona karşı hırslı olanı atamayacağız." Şeyhayn'dan Buharî, hadisi bu lafızla rivayet ederken Müslim'in rivayeti şu şekildedir: "Allah'a andolsun ki biz bu işe, ne onu isteyen ne de ona hırslı olan birini atayacağız." İmam Ahmed [b. Hanbel]'deki bir rivayet de şu şekildedir: "Sizin en yetersiz olanınız [emirliği] isteyeninizdir." [Hz. Peygamber], vefat edinceye kadar sözkonusu bu iki kişiden yardım istememiştir. Yeminle tekid edilen bu kesin engellemenin nedeni, idareciliğe ve bilhassa en yükseği olan imamete talip ve hırslı olanların, otorite sahibi olmayı insanlar arasında azamet, çıkar elde etmek ve tahakküm için istemeleridir. Artık ortaya çıkmıştır ki, bu ümmetin işini ifsad edenler, bu kimselerdir. Bunlardan ilk cemaat ise, içlerinde [müstesna] fertler, hatta adam gibi adam ve biriciklerin biriciği, Hulefâ-i râşidînin beşincisi olan Ömer b. Abdülaziz bulunsa da -ki o imamete karşı hırslı değildi, mümkün olsaydı onu Alevîlere [Hz. Ali'nin soyundan olanlara] iade ederdi- Emevîlerdir.

Hafız [İbn Hacer] biraz önce geçen hadisin şerhinde Mühelleb'den naklen şöyle doğru bir söz söylemiştir: "İdareciliğe hırslı olmak, Müslümanların onun uğrunda aralarında savaşmalarındaki sebeptir. Öyle ki bu uğurda kan dökülmüş, mal ve ırzlar mübah görülmüş, bu sebepten yeryüzünde fesad artmıştır." Konuyla ilgili başka hadisler de vardır.

Şayet Müslümanlar hilafet işinde Hulefâ-i râşidîn zamanında tespit edilen dinin aslını muhafaza edebilseydiler, bu fitneler ve kötülükler meydana gelmez ve İslâm bütün yeryüzünü kaplardı. Bir Alman âlimi İs-

.....

38 [Buharî, İcâre, 1, Mürteddîn, 2; Müslim, İmare, 15, Ebu Davud, Akdiye, 3, Hudûd, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 409].

tanbul'da Mekke Şerifi'ne şöyle demiştir: "Bizim başkentlerimize Muaviye'nin altından heykellerini dikmemiz lazım. Zira o, hilafet hakimiyetini dinin vaz ettiği ve Hulefâ-i râşidînin üzerinde yürüdükleri [asıldan] çevirmemiş olsaydı, Araplar bütün ülkelerimize sahip olacak ve onları İslâm-Arap ülkeleri haline dönüştüreceklerdi."

Zaruret Sebebiyle ve Güç Kullanılarak Ele Geçirilen İmamet

Muhakkik âlimler hilafet için ancak zikrettikleri şartları, bilhassa adalet, liyakat ve Kureyşli olmak şartlarını kendisinde toplayan kimseye beyat edilmesinin caiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Bazı şartların bulunmasının imkânsız olduğu durumlarda mesele zaruretler hükmüne girer. Zaruretler de kendi miktarlarınca takdir edilir. O zaman vacip olan, bütün şartları biraraya getirmek için çabalamakla beraber [hilafete] ehil olanlardan, bu şartların en fazlasına sahip olanına beyat edilmesidir. Kemal İbn Hümâm *el-Müsâyere*'de şöyle demektedir:

> "Güç kullanarak ele geçiren (mütegallib) için bu işler, Kureyşli âdil bir kimsenin olmaması ya da olsa bile zalimlerin baskın gelmesinden dolayı tayin edilemediği durumlarda olduğu gibi zarureten sahih olur."[39]

İbn Hümâm bunu, bazı sahabilerin Mervân gibi Emevîlerin zalimlerinin valiliğini ve yargısını kabul etmeleri ve onların arkalarında namaz kılmalarına dayanarak, imamlarda adaletin şart koşulmayacağı sonucunu çıkaran Hanefîlere cevap olarak söylemiştir. İbn Hümâm'ın "işler"le kasdettiği, *Müsâyere* şârihinin de belirttiği gibi yargı, emirlik ve hakimiyettir.

Sa'd [Taftazânî] *Makâsıd Şerhi*'nde şöyle demektedir:

> "Burada bir tartışma konusu vardır: [Gerekli] şartları taşıyan bir imamın bulunmaması ve ehl-i hall ve akdden bir topluluğun âmmenin emirlerine itaat ettiği ve kulların maslahatı için tasarruf gücüne de sahip olan, dilediğini atamaya ya da azletmeye muktedir olan ancak hükümlerini icra etmenin dışında, kendisinde [gerekli] şartların bir kısmının olduğu Kureyşli birine beyat etseler, bu, vacibi yerine getirmek sayılır mı? Ülkelerin hükümdarlarından büyük güç sahibi, güzel siyaset, adalet ve insafla muttasıf olanlara işin tamamen havale edilmesi ve onun yanında sair ahali gibi olunması, Allah teâlânın 'Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden emir sahip-

39 [*el-Müsâyere*], s. 228-229.

lerine itaat edin' âyetine [Nisa, 4/59] ve Hz. Peygamber'in (a.s.) 'Zamanının imamını tanımadan ölen kimse cahiliyet üzere ölmüş olur' hadisine[40] tâbi olunması gerekli midir? [Emir sahiplerine] itaatın ve [imamı] tanımanın vacip olması, bunun hâsıl olmasını gerektirir,"[41] yani onlara [itaat etmek] gerekir.

Bu durumda beyat edenlerin ehl-i hall ve akdin bazıları olduğu varsayılmıştır. Zira ehl-i hall ve akdin tamamı -ki onların arasında zikrettiği padişahlar da vardır- ona beyat etmiş olsa, onun gücü tamam olur ve hükmünü kesin olarak yürütürdü. Bu durum, adalet ve ictihadî ilimden yoksun olan bazı Emevî ve Abbasî halifeleri için düşünülebilir. Cumhur onlara itaat etmek gerektiği görüşünde olup mevcut olsa bile ondan daha ideal olanına beyat edilemezse, zarureten onların imametlerini sahih bulmuştur. Hanefilere göre itimat edilen görüş, onların imametinin mutlak olarak sahih olmasıdır, zira ilgili kısımda geçtiği üzere, ilim ve adalet onlara göre [hilafet akdinin] gerçekleşme şartı değildir. Hanefîlerin muhakkik âlimlerinden Kemal İbn Hümâm *el-Müsâyere*'de Gazalî'yi izleyerek şöyle demektedir:

"(Onuncu asıl) Hilafete kalkışan kimsede -ahkâmı bilmeyen ya da bir fasıkın bu makamı zorla ele geçirmesi yoluyla- ilim ve adaletin bulunması imkânsız ve onu oradan uzaklaştırmada da güç yetirilemeyecek bir fitnenin patlaması sözkonusu ise, bir saray inşa edip de bir şehir yıkan kimse gibi olmamak için,[42] onun imamet beyatinin gerçekleştiği hükmünü veririz. Zalimlerin ele geçirdikleri memleketlerdeki yargılamalarının ihtiyaç halinde geçerli olduğuna hükmediyorsak, o zaman yokluğu halinde âmmenin zararını gerektirecek bir imametin sıhhatine nasıl hükmedemeyiz? Başka bir zorba buna galebe çalar da onun yerine otururs a birincisi azledilmiş ve ikincisi imam olmuş olur".

Sa'd [Taftazânî] *Şerhu'l-Makâsıd*'da sonuncusu Kureyşli olmak olan imamet şartlarını zikrettikten sonra şöyle demektedir:

"Kureyş içinde buna uygun biri olmazsa ya da [olsa bile] bâtıl ehlinin, zalimlerin gücü ve dalâlet erbabının istilâsı sebebiyle onun göreve getiril-

• • • • • •

40 [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 130;202; Hâkim, *Müstedrek*, I, 77].

41 [*Şerhu'l-Makâsıd*], II, 275.

42 [Bu ifade, bizim gördüğümüz aynı tarihli nüshada "(...) bir saray inşa edip de başka bir sarayı yıkan kimse (...)" şeklindedir (s. 283) -çev.-].

mesine güç yetirilemezse o zaman güç sahibi olan herkesin yargıyı, ahkâmın icrasını, hadlerin tatbik edilmesini ve imamla alakalı bütün işleri üzerine almasının cevazı aleyhinde söylenecek bir söz yoktur. Bu durum Kureyşli imamın müctehid olması bir yana fasık, zalim ve cahil olması durumunda da böyledir. Özetle, imamet konusunda söylenenlerin temeli, seçim (ihtiyar sahibi) ve muktedir olmaktır. Acziyet ve zaruret, zalimlerin, kâfirlerin ve facirlerin istilâsı, şerli zorbaların tasallutu durumunda ise dünyevî riyaset, galebe yoluyla elde edilmiş olur ve imama bağlı olan dinî hükümler de zarureten bu riyaset üzerine bina edilir. İlim, adalet ve diğer şartların bulunmamasına bakılmaz. Zaruretler mahzurları mübah kılar, şiddetli musibetler için şikâyetler Allah'a havale edilir, dehşetli belâları gidermesi umulan O'dur."[43]

Her ikisi de zarureten caiz olduktan sonra bu hilafetle öncekinin farkı, ilkinin ehl-i hall ve akdin, hilafetin bazı şartlarına sahip olmayanlar arasından en idealini seçmeleriyle sâdır olmasıdır. Bu nedenle muhakkik Taftazânî, Kureyşliler her zaman mevcut olduğundan onun Kureyşli olmasını şart koşmuş ve zayıf da olsa kendisine itaat edilmesinin vacip olduğunu kesin bir şekilde ifade etmiştir. İkinciye gelince; bu [hilafetin] sahibi, ehl-i hall ve akdin, şartları kendisinde toplayan bir [adayın] olmamasından dolayı kendisini seçmeleriyle değil de asabiyet gücüyle hilafete tecavüz eden biridir. İlkine ihtiyarî olarak, diğerine ise zarureten itaat edilir.

Bunun anlamı zorbalıkla (tegallüble) elde edilen hakimiyetin, zaruret halinde leş ve domuz eti yemek gibi mecburen icra edilmesi ve anarşiden daha ehven olmasıdır. Bunun gereği, imkân olduğunda daima onun ortadan kaldırılması için çaba sarfedilmesidir. Nefislerin bunun devamına yatkın hale gelmesi, mazlum ve kendisinde gizli olan gücün farkında olmamasından, padişahların ve emirlerin gücünün kendisinden kaynaklandığını bilmemesinden dolayı zulme razı olan milletlerin yaptığı gibi hakimiyetin mütegallibenin birbirine atarak oynadıkları bir top haline getirilmesi caiz değildir. İctimaî ilimle aydınlanan milletlerin zalim hükümetlerini ve müstebit padişahlarını devirmek için nasıl harekete geçtiği görülmüyor mu? Bunu en son yapan Türk halkıdır. Ne var ki o, bir tür zorbalığı başka bir türü ile devirmiştir. Umulur ki ikincisi [Kemalist yönetim] birincisinden [Osmanlı yönetimi] daha hayırlı olur. Türkler bunu ancak gururlu milletleri taklit ederek yapmışlardır. Zira Türk, Hint, Mısır ve diğer ülkelerin âlimlerinin çoğu herhangi bir araştırma ve ictihada da-

• • • • • •

43 [*Şerhu'l-Makâsıd*], s. 277.

yanmaksızın fakihler nazarında itimat edilen görüşle amel ederek, Osmanlı sultan-halifelerine, onlar küfür ve İslâmdan irtidat sergilemedikleri sürece itaat etmelerini -bu itaatta ne kadar zulüm ve fesad olursa olsun- gerekli görüyorlardı! İşte bu onlardan [Türkler] bir çoğunun şer'î hilafet hakimiyetinin mülkü muhafazayı ve bağımsızlığı engellediği şeklinde bir kanaate sahip olmalarının en önemli sebebidir. İleride bu mesele ve yönetimi şer'î-İslâmî kılmak konusunda neler yapılması gerektiği üzerinde genişçe duracağız.

Halifeyi Görevden Düşüren Hususlar

Maverdî -yukarıda geçtiği üzere- imamın vazifelerini açıkladıktan sonra şöyle demektedir:

> "İmam ümmetin zikrettiğimiz haklarını ifâ ederse, Allah teâlânın ümmetin leh ve aleyhinde olan hakkını eda etmiş olur ve -durumu değişmediği sürece- onların imama hakkıyla itaat ve yardım etmeleri gerekir.
>
> "İmamın durumunu değiştiren ve onu imametten düşüren iki sebep vardır: 1. Adaletinde kusur. 2. Bedeninde sakatlık. Adalette kusur iki türlü olur: İlki şehvete tâbi olduğu hususlar, ikincisi ise şüphe çekici işler yapmasıdır. Bu ikisinden ilki, azaların fiilleriyle alakalıdır ki o da, şehvetine mağlup olmak ve arzularına boyun eğmek suretiyle haramları irtikâp etmesi ve münkerlere dalmasıdır. Bu durum, imamet akdinin gerçekleşmesi ve devam etmesine mani olan bir günahkârlıktır. Bu durum imamet akdi gerçekleşmiş birinin başına gelirse, o kimse imametten düşer. O kimse adalet vasfını yeniden kazansa bile, yeni bir akit olmaksızın imamete dönemez. Adaletteki kusurun ikincisi, itikat konusu ile, yani ârız olan bir şüpheyi hakkın hilafına tevil eden kimse ile alakalıdır. Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir grup, bu durumun imamet akdinin gerçekleşmesini ve devamını engellediği, [sonradan ortaya çıkmasında ise] o kimseyi imametten düşüreceği görüşüne varmışlardır."[44]

el-Menâr: [Maverdî] bu meseledeki, yani tevil ederek bidat sergilemek konusundaki ihtilafı genişçe izah ettikten sonra hilafete engel durumlardan ikincisi olan beden noksanlığını zikretmekte ve onu üç kısma ayırmaktadır: Duyu organlarının noksanlığı, azaların noksanlığı ve tasarruf noksanlığı. Daha sonra bunları da kısımlara ayırmakta ve bunların hü-

••••••

44 [*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*], s. 16.

kümlerini uzunca açıklamaktadır. Burada konumuzun gereği olarak, Maverdî'den, tasarruf noksanlığına dair söylediklerini aktaracağız. O bu meseleye hususi bir fasıl ayırmış ve orada şunları söylemiştir:

"Tasarruf noksanlığı iki nevidir: Hacredilme ve cebir (kahr). Hacredilme, etrafındaki istibdat sahibi kimselerin açıkça bir günah işlemeden ve bir meşakkate sebep olmaksızın işleri idare etmek suretiyle imamı kontrol altına almasıdır. Bu durum onu imametten düşürmediği gibi, idareciliğinin sıhhatine de zarar vermez. Ancak onun işlerini kontrol altına alanların fiillerine bakılır; şayet bunlar dinin ahkâmı ve adaletin gereği üzere cereyan ediyorsa, ümmete zarar verecek bazı din işlerinin durmaması için, imamın bu fiilleri icra ederek ve hükümlerini imza ederek, onları tasdik etmesi caizdir. Şayet onların fiilleri, dinin hükmünden ve adaletin gereğinden dışarıya çıkıyorsa, imamın onları onaylaması caiz olmaz ve elini bağlayan [bu müstevlîlere karşı başkalarından] yardım talep etmesi ve onların tahakkümünden kurtulması gerekir.

"Cebir ise halifenin kurtulmaya güç yetiremediği kahredici bir düşmanın elinde esir olması ve bu durumun, Müslümanların işlerine bakmaktan aciz olduğu için kendisine imamet akdi [yapılmasına] mani olmasıdır. Bu düşmanın müşrik ya da zalim Müslüman olması müsavidir. Şayet o, kendisine imamet akdi yapıldıktan sonra esir edildiyse, ümmetin onun dışında kudret sahibi birini seçmeleri mümkündür. Bütün ümmetin, imametin kendilerine yüklediği yardım vazifesiyle onu kurtarmaya çalışmaları gerekir. O, savaş ya da fidye yoluyla kurtulması veya serbest bırakılması ümit edildiği müddetçe, imam olarak kalır.

"Şayet [kurtulmasından] ümit kesilirse, onu esir edenlerin ya müşrik ya da Müslümanların âsilerinden biri olması ihtimali sözkonusudur. Müşriklerin esiri ise, kurtulmasından ümit kesildiği için imametten düşer ve seçimi yapan [heyet] imamet için başka birine beyat eder".

[Maverdî] burada halifenin imameti başkasına devretmesi ile bunun sahih olan ve olmayan şekillerinden bahsettikten sonra şöyle der:

"Şayet o, Müslüman âsilerin elinde esir olur da kurtulma ümidi bulunursa, imam olarak kalır {ve onun [imameti] bir veliahta devretmesi, [veliaht]

.....

45 [Tespitimize göre burada bir cümle atlaması sözkonusudur, bu cümlenin Reşid Rıza'nın iktibas etmeyip atladığı kısma ait olması gerekmektedir, bk. el-Maverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mübarek el-Bağdâdî, Kuveyt 1989, s. 28 -çev.-].

bir imam olamasa da sâbit olur}.[45] Halifenin kurtulma ümidi bulunmazsa, âsiler hakkında şu iki şıktan biri sözkonusudur: Ya kendilerine bir imam tayin etmişlerdir veya etmemişlerdir. Şayet imamları olmayan başıboş bir topluluk iseler o zaman esir imamın imameti devam eder. Zira ona yapılan beyat onlar için bağlayıcıdır ve ona itaat etmeleri de üzerlerine vaciptir. İmamın bu kimselerin yanındaki hali, hacir altına alındığında adalet sahibi kimselerle olan durumu gibidir. Şayet o kendisine vekil atayamazsa seçimi yapan [heyet] ona halef olarak, onun işlerine bakacak birini vekil olarak atar. Halife bir vekil atayabilirse, onun atadığı kimsenin seçilmesi daha layık olur. Esir halife kendini [imametten] hal' eder ya da ölürse, vekil atanan kimse, imam olmaz. Zira bu, varolan birine vekâlettir ve varolanın kaybolmasıyla [vekâlet de] ortadan kalkar.

"Âsiler kendilerine beyat ettikleri, itaatına boyun eğdikleri bir imam atamışlarsa, yönetimi cemaatten ayrı olan bir ülkede (*dâr*) bulunduklarından ellerindeki esir imam -kurtulmasından ümit kesildiği için- imametten düşer. Bu durumda adalet sahiplerinin âsilere bir yardımı olmaz. Esir olanın da artık onlar nezdinde bir [idarecilik] kudreti kalmamış demektir. Dâr-ı adl'deki seçim heyetinin, imamete geçmesine razı olacakları biriyle imamet akdi yapmaları gerekir. Esir kurtulacak olursa, imametten düştüğünden artık tekrar imamete dönemez."[46]

Malum olduğu üzere buradaki bütün bu tafsilat, [gerekli] şartları taşıyan, görevlerini yerine getiren meşru imam hakkındadır. Zorbalıkla ele geçirilen imamette ise her şey bir önceki başlıkta geçen zaruret kaidesine göre işler.

[Maverdî'nin] zikrettiği, imamın günaha dalarak inzivaya çekilmesi durumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Cumhurun kabul ettiği meşhur görüşe göre, fasıkın atanması caiz değildir. Ne var ki fısk halinin atandıktan sonra ortaya çıkması durumunda, imamet bu fasıklıkla mutlak olarak iptal olmaz. Bazı âlimler [bu durumda] ayrıma gitmişlerdir: Sa'd [et-Taftazânî] *Şerhu'l-Makâsıd*'da şöyle demektedir:

"İmam baskı ve zorbalıkla başa geçtikten sonra başka biri gelir de onu alt ederse, [ilki] azledilmiş ve alt eden, imam olmuş olur. İmamın (yani meşru imamın) sebepsiz olarak azledilmesi caiz değildir. Onu azletseler bile, bu geçerli olmaz. O görevi bırakırsa ve bu durum, işleri idare etmekten aciz ol-

46 [*el-Ahkâmu's-Sultâniyye*], s. 19-20.

masından kaynaklanırsa, azledilmiş olur; aksi takdirde olmaz. İmam, fasıklık ve bayılmadan dolayı azledilmez, ancak cinnet, körlük, sağırlık, dilsizlik ve kendisine bilgilerini unutturan bir hastalıktan dolayı azledilir."[47]

İmamın günah sebebiyle değil de küfür sebebiyle hal' edileceğini söyleyenler, Buharî ve Müslim'in beyatleşme hakkındaki Ubâde b. es-Sâmit hadisini delil getirmişlerdir. Ubâde şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (a.s.) bizi çağırdı, biz de kendisine beyat ettik. Bizden aldığı sözler arasında neşeli ve kederli zamanımızda, darlık ve varlık zamanımızda, başkaları bize tercih edildiğinde dinleyip itaat etmeye ve emirlik hususunda ehil olanla çekişmeyeceğimize dair aldığı beyat da vardı." Ubâde "Ancak hakkında elinizde, Allah'tan bir hüccet bulunan aşikâr bir küfür görürseniz o başka" dedi.

Hafız [İbn Hacer] "Ancak aşikâr bir küfür görürseniz o başka" sözünün şerhinde küfür yerine masiyet ve günah lafızlarıyla başka rivayetler zikretmekte ve şöyle söylemektedir: "İsmail b. Abdullah'ın Ahmed, Taberânî ve Hakim'deki Ebu Ubâde'den rivayetinde şu ibare vardır: 'Benden sonra işinizin başına sizin kötü gördüklerinizi iyi, sizin iyi gördüklerinizi de kötü gören adamlar geçecektir. Allah'a isyan edene itaat edilmez". Ebubekir İbn Ebî Şeybe'nin Ezher b. Abdullah tarîkıyla Ubâde'den merfû olarak rivayet ettiği hadisin ibaresi ise şu şekildedir: "İleride başınıza bir takım emirler gelecek ki, sizin iyi görmediğiniz şeyleri size emredecek, sizin kötü gördüğünüz şeyleri yapacaklardır. Bu kimselere itaat yoktur."[48]

[İbn Hacer] "Hakkında elinizde Allah'tan bir hüccet bulunan" sözünün şerhinde şöyle demektedir:

"Yani bir âyetin nassı ya da tevile ihtimali olmayan sahih bir haber [bulunan aşikâr bir küfür görürseniz o başka]. Bu sözün anlamı, onların davranışları tevil ihtimali taşıdığı sürece onlara isyan edilmesinin caiz olmamasıdır. Nevevî şöyle demektedir: 'Buradaki küfürden maksat, günahtır. Hadisin anlamı, işbaşındakilerle idarecilikleri konusunda çekişmeyin ve onlara itiraz etmeyin. Ancak onlarda İslâmın kaidelerinden olduğunu kesin olarak bildiğiniz bir fenalığı görmeniz bunun dışındadır. Böyle bir şeyi gördüğünüzde onu reddedin ve nerede olursanız olun, hakkı söyleyin. Onun [Nevevî'nin] dışında başka biri buradaki günahtan muradın, masiyet ve küfür olduğunu ve açık bir küfre düşmediği sürece sultana itiraz

• • • • • •

47 *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 272.

48 [Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 325, 329; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 526].

edilemeyeceği görüşünü dile getirmiştir. Küfür rivayetinin, çekişmenin idarecilik konusunda olması durumunda, küfrü irtikap etmediği sürece onunla [işbaşındaki] onun idareciliğine zarar verecek şekilde çekişilmemesine hamledilmesi gerekir. Masiyet rivayeti de çekişmenin idareciliğin dışında bir konuda olması durumunda, onun idareciliğine zarar vermeyecekse, masiyet konusunda o davranışını yumuşaklıkla reddederek ve sertlik göstermeden hakkı ona göstererek çekişmesine hamledilir. Bunun yeri de -Allah daha iyisini bilir ama- ona gücünün yetmesi durumundadır. İbn Tîn, Davudî'den şunları nakletmiştir: 'Zalim emirler konusunda ulemanın görüşü, onun bir fitne ve zulüme yol açmadan hal' edilebilmesi durumunda bunun vacip olduğu, aksi takdirde sabretmenin vacip olduğudur'. Bazı âlimlerden de [şu görüş nakledilmiştir]: Fasık bir kimse için baştan emirlik akdi caiz değildir. Baştan âdil iken sonradan zulüm ihdas eden kimseye kıyam edilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Sahih olan, [kıyamın] men edilmesidir. Ancak o küfre düşerse, o zaman kendisine kıyam edilmesi gerekir".

Bu konudaki tespit ve muhakkiklerin metinleri yukarıda geçmişti ki, bunun özeti şudur: Ehl-i hall ve akdin zulüm ve zorbalığa mukavemet etmesi ve bunları yapanları bilfiil reddetmesi ve o konuda maslahatın öncelikli (râcih), mefsedetin de ikinci derecede (mercûh) olmasının kendilerince sabit olduğu durumlarda savaşmak yoluyla da olsa, onların zalim otoritelerini ortadan kaldırması gerekir. Türklerin, Osmanoğullarının otoritesini izale ettiği gibi, şahsî istibdat sultasının izale edilmesi de bunun bir parçasıdır. Bu [sultanlar] İslâmî hilafet iddialarına rağmen müstebit idiler ve birçok hükümlerinde çağımızın terminolojisinde mutlak krallık denilen [sistem] üzerine hareket ederlerdi. Bu yüzden Türkler onları, Avrupa milletlerini taklit ederek Kanun-i Esasî ile kayıt altına almaya başladılar. Böyle yapmalarının nedeni bu işe kalkışanların (Midhat Paşa ve arkadaşları) İslâm şeriatının ahkâmını bilmemeleriydi. Daha sonra nihayet Kemalistler bu devleti yıkmaya, tamamen ve tüm yönleriyle şahsî hakimiyeti reddetmeye kalktılar.

Dâr-ı Adl, Dâr-ı Cevr ve Zorbalıkla Ele Geçirme

Dâr-ı İslâm ve onun mukabili dâr-ı harb malumdur; bu ikisine ait pekçok hükümler de vardır. Âlimlerden hilafet ahkâmına dair naklettiklerimizde adaletle hükmeden meşru imamın nasbedildiği dâr-ı İslâm olan "dâr-ı adl"den sözetmiştik. Dâr-ı adl, mukabilinde Müslümanlardan gücü

ellerinde bulunanların güçleri sayesinde yönetimi zorbalıkla tesis ettikleri ve meşru imamet ahkâmına ve şartlarına riayet edilmeyen "dâr-ı bağy u cevr"in bulunduğu durumlardaki isimlendirmedir. Dâr-ı adlin sâkinleri de, "cemaat" olarak isimlendirilenlerdir. Bunlar bütün Müslümanların kendilerine ve imamlarına ihtiyarî olarak, muhaliflerine ise ancak mecburen tâbi olmaları gereken kimselerdir. Bazen bu iki dâr (yurt) beraberce bulunur, bazen de diğeri olmaksızın sadece biri olur. Herbirinin kendine mahsus hükümleri vardır.

Dâr-ı adle gelince; orada maruf olan hususlarda imama itaat etmek, hem zâhirde hem de bâtında [gerek davranışlarda gerekse vicdanen itaat etmek] dinen vaciptir. İmama muhalefet etmek, -ictihad ve taklit olmaksızın- onun ancak Kitap ve sünnetten sarih bir nasla sabit olan, Allah'a isyan edilmesini emretmesi durumunda caizdir. Müslümanlardan ona kıyam edenlerle ya da onun ülkesinde kuvvet kullanarak fesat çıkarmak isteyenlerle savaşılması da dinen vacip olan diğer savaşlar gibi vaciptir. Dâr-ı harb ve dâr-ı bağyde mustazaf olanların, zulme uğrayanların ya da dinini yaşamaktan alıkonulan kimselerin bu dâr[-ı adl]e hicret etmeleri vaciptir. Keza dâr-ı adlin kendisini muhafaza etmek, kâfir ve âsilere mani olmak ve Müslümanların şerefle yaşaması için gerekli maslahatlardan dolayı kendilerine muhtaç olduğu kimselerin de hicret etmeleri vaciptir. Zira bu[nların gerçekleşmesi] bu hicrete bağlıdır. Dâr-ı bağy u cevre gelince, buralardaki itaat kişiyi Allah'a yaklaştıran bizatihi meşru bir vazife değil, aksine kendi ölçüsünce takdir edilen bir zarurettir ki bu konudaki tafsilatlı izah yukarıda verilmişti.

Dâr-ı bağyden gücü yetenlerin eğer mevcutsa dâr-ı adle hicret etmelerini gerektiren zulmün bir çeşidi de, mütegallibenin kendi asabiyetlerini desteklemek ve Müslümanların bazı beldelerini istilâ etmek üzere kendilerine boyun eğenleri savaşmaya zorlamalarıdır. Oradan kaçmaya gücü yetenlerin, bunu yapması vaciptir. Bu durumda kural, daima zararı daha hafif olanı yapmaktır. Açık olan, bu yönetimde yaşayan kimsenin, onların adalet ehli olan kimselerle savaşı ile -ki bu durumda itaat hiçbir şekilde mübah olmaz-, adalet ehlinin dışında onlar gibi mütegallibe ile olan savaşları arasında bir ayrıma gitmesidir. İkinci şıkta da, burada genişçe üzerinde durulamayacak olan bir ayrıntı sözkonusudur. Meşru cihada gelince, bunun zalim imam[ın emri altında] yapılması vacip olur. Kâfirlerin ülkelerine saldırması durumunda, zalim imamların orayı müdafaa etmesi bu tür cihadın bir parçasıdır.

Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim ki itaatten çıkar, cemaatten de ayrılır ve [bu şekilde] ölürse, o cahiliyet ölümü ile ölür. Kim de

körü körüne çekilmiş bir bayrak altında savaşır, asabesi (kavmi) için öfkelenir, asabesine çağırır, asabesine yardım eder de [bu şekilde] öldürülürse, bu cahiliyet ölümüdür. Kim ümmetimin üzerine yürür, iyisine de kötüsüne de vurur, mümin olanlarından uzak durmaz ve ahit sahiplerine de verdiği sözü yerine getirmezse, o benden değildir, ben de ondan değilim. -Başka bir rivayette- asabe için öfkelenen ve asabe için savaşan, benim ümmetimden değildir."[49] Müslim ve Neseî bu hadisi Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. Hadiste geçen "*ummiyye*" -ayın harfinin damme ve kesresiyle (iki lügat vardır), mim harfinin de şeddesiyle- kelimesini hadis âlimleri, kibir ve dalâletle tefsir etmişlerdir. Bununla kastedilen, kendisiyle hakkın murad edilmediği kuvvet, şiddet ve zorbalık azametidir. Bu nedenle hadis o kimsenin, kendisine arka çıkan, onun da yardım istediği kavmi anlamındaki asabesi -harekeli olarak- için öfkelendiğini beyan etmektedir. Başka bir rivayette asabiyet için öfkelenmesinden söz edilir ki bu kelime de asabeye mensup anlamına gelmektedir.

Bilindiği üzere, mütegallibe sadece asabiyetle -ki kastedilen kör hükümdarlık kaba kuvvetidir- ayakta durmuştur ve durmaya devam etmektedir. Onlar savaşlarında Allah'ın dininin yücelmesini ya da insanlar arasında hak ve adaletin uygulanmasını hedeflemezler. Bu ümmetin işini bozan ve ona mülkünü kaybettiren şey ancak, bu zalim isyancılara itaat edilmesinin mutlak olarak dinen vacip kılınması, zorbalıkla ele geçirmenin, ulü'l-emrden seçim heyeti ile ehl-i hall ve akdin meşru imamla beyatleşmesi gibi, keza zorbalıkla [yönetimi] ele geçiren her âsinin, hakimiyet ve ceberutu ailesi ile sınırlı tutabilmek için, [imameti] oğluna ya da akrabasından birine devretmesinin bizatihi şer'î bir hak ve riayet edilmesi gereken bir asıl gibi kabul edilmesidir. Aynı şekilde Muaviye'nin Müslümanların itirazına rağmen fasık ve facir oğlunu kendisine halef (veliaht) tayin etmesi ile, Sıddîk-i Ekber'in o konuda ehl-i hall ve akdle istişare ettikten, onları ikna ettikten ve onların hüsnükabulüne mazhar olacağını bildikten sonra, büyük menkıbeler sahibi âdil imam Ömer b. el-Hattâb'ı kendisine halef tayin etmesi ve [hilafeti] ona devretmesi arasında bir ayrım yapılmamasıdır.

Hilafeti Zorbalıkla Ele Geçirme Çığırı Nasıl Açıldı?

Emevîlerin ümmetin ehl-i hall ve akdi üzerinde galebe çalmalarının nedeni, onların dönemlerinde büyük İslâm ümmetinin gücünün Müslü-

•••••

49 [Müslim, İmâret, 53; Neseî, Tahrîm, 28; İbn Mâce, Fiten, 7].

manların fethettikleri bölgelere dağılması ve İslâmın buralarda -ki bunlar Mısır, Suriye ve Irak'tır- görülmedik bir süratle yayılmasıdır. Buralardaki ahali, nesiller boyunca Bizans ve İranlı sömürgeci yöneticilerine boyun eğmek üzere yetiştirilmişlerdi. İdareleri Arap yöneticilerin eline geçince, mal ve makamı İslâmın hidayetine ve onun getirdiği adalet ve eşitliğin ihya edilmesine tercih edenlerin maharetlerinden olarak, İslâmda zorbalıkla ele geçirme kötü çığırını açan Muaviye, onları kendisine boyun eğmek için valiliklere getirerek istihdam etti. Şer'î şartları hâiz olan ehl-i hall ve akdin çoğu Hicaz'ı destekleyen ve besleyen bu zengin, büyük bölgelerin ahalisine nispetle zayıf olarak, iki mukaddes beldede (Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere) mahsur kaldılar.

Muaviye, fasık oğlu Yezid için beyati kuvvet ve rüşvet sayesinde almış, Hicaz dışında zikredilmeye değecek sözlü ya da fiilî bir mukavemetle karşılaşmamıştı. Buharî, Neseî ve tefsirinde İbn Ebî Hâtim'in -lafız ona aittir- çeşitli tarîklerden rivayet ettiklerine göre Muaviye tarafından Hicaz[a vali tayin edilen] Mervan Medine'de hutbede şöyle demiştir: "Şüphesiz ki Allah, müminlerin emirine oğlu Yezid hakkında güzel bir rey göstermiştir. O şayet kendine halef tayin edecekse, Ebubekir de Ömer'i halef tayin etmişti". Başka bir rivayete göre "Ebubekir ve Ömer'in sünneti [üzerine]" şeklindedir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebubekir şöyle demiştir: "Herakl ve Kayser'in sünneti [üzerine] mi? Ebubekir ve Ömer hilafeti evlatlarına bırakmamıştır". Daha sonra Muaviye Yezid'in beyatinde mutabakat sağlayabilmek için Hicaz'a gelmiş, ehl-i hall ve akdin ileri gelenlerinden Ebubekir, Ömer ve Zübeyr'in oğullarıyla konuşmuş, onlar kendisine muhalefet etmişler ve hilafeti Müslümanlar arasında şûrâya havale etmemesi durumunda onu, kendisine [karşı çıkmakla] tehdit etmişlerdir. Ne var ki Muaviye minbere çıkmış, onların kendisini işitip itaat ettiklerini ve Yezid'e beyat ettiklerini açıklamış ve onlardan kendi yalanını ortaya çıkaranı öldürmekle tehdit etmiştir.

Taberânî'nin Muhammed b. Said b. Zemâne tarîkıyla naklettiği bir rivayete göre Muaviye ölüm döşeğinde Yezid'e şöyle demiştir: "Senin için beldeleri intizama soktum, insanları senin için hazırladım. Senin hakkında Hicazlılar dışında kimseden endişe etmiyorum. Şayet onlardan bir kuşku duyacak olursan, üzerlerine Müslim b. Ukbe'yi gönder. Zira ben onu tecrübe ettim ve samimiyetinden emin oldum". [Taberânî] şöyle demektedir: "Onlar kendilerini davet ettiği hususta ona muhalefet edince, Müslim'i oraya gönderdi. Müslim oranın [Medine] üç gün boyunca yağmalanmasını helal olarak ilân etti, onları Yezid'e beyat etmeye, Allah'a

itaatte de isyanda da ona boyun eğmeye çağırdı". Ebûbekir b. Hayseme sahih bir senedle Cüveyriye b. Esmâ'ya ulaşan bir rivayette onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Medineli ihtiyarların Muaviye'nin ölüm döşeğinde Yezid'i çağırdığını ve ona şöyle dediğini söylediklerini işittim: 'Senin Medinelilerle karşı karşıya kalacağın bir gün olacaktır. Onlar böyle bir şey yaparlarsa, onların üzerine Müslim b. Ukbe'yi gönder. Zira ben onu tecrübe ettim ve samimiyetinden emin oldum". Hafız [İbn Hacer] bunu *Feth[u'l-Bârî]*'de zikretmiştir. Allah'ın düşmanı Peygamber şehrini üç gün boyunca yağmalanmasını helal olarak ilân etmiş, böylece o ve ordusu Hz. Peygamber'in şu sözünde Mekke gibi Medine'yi de haram kılarken söylediği umumi lanete müstahak olmuştur: "Kim orada bir yasak işler ya da işleyeni barındırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah kıyamet günü ondan farzı da nafileyi de kabul etmez"-müttefekun aleyh-.[50] Orada kanların, namusların ve malların yağmalanmasını helal görenden nasıl kabul eder?

Hasan Basrî şöyle dermiş: "İnsanları iki kişi ifsad etti: Amr b. el-Âs - Muaviye'ye mushafları kaldırma fikrini verdiği ve tahkim mefsedetini söylediği gün- ve Mugire b. Şu'be". O Mugire'nin kıssasını anlatırmış, şöyle ki; Muaviye onu Kufe [valiliğinden] azledince o Muaviye'ye, Yezid'i kendine halef tayin etmenin yolunu hazırlama rüşveti vermiş, Muaviye de onu [görevine] iade etmişti. Hasan Basrî şöyle demektedir: "Bu nedenle bu kimseler çocuklarına beyat ettiler. Böyle olmasaydı, [imamet] kıyamete kadar şûrâ ile olurdu" -*Tarîhu'l-Hulefâ*'dan özet bir şekilde-.

Tâbiîn âlimlerinden Hasan Basrî'nin bu sözü, -yukarıda geçtiği üzere- Alman siyasetçinin Mekke şeriflerinden birine söylediği, Muaviye olmasaydı İslâm hükümetinin kendi esası üzerinde kalmaya devam edeceği ve İslâmın bütün Avrupa'ya hakim olacağı sözüne muvafıktır.

Hevalarına uyanlar ve İslâmın hakikati ve gelişmesine dair tarihçilerin haberlerinden başka bilgisi olmayanlar, şaşkınlığa düşmüştür. Oysa bunlar, sahihini zayıfından, doğrusunu yanlışından ancak hafız ve muhaddislerin ayırabileceği karışık [haberlerden] ibarettir. Biz bu bilgisiz kimselerden bazılarının Nevâsıb'a[51] [Muaviye taraftarları] ve Haricîlere

• • • • • •

50 [Buharî, Medine, 1; Ebu Davud, Menâsik, 95; Tirmizî, Velâ, 3; Neseî, Kasâme, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 7; Dârimî, Siyer, 82].

51 [*Nevâsıb*, Hz. Ali'den nefret eden bir fırkadır, bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Mısır 1979, VI, 4437. Kelime yukarı diken, yukarı dikmeye taraftar olan anlamındaki "*nâsıb-nâsıbî*"nin çoğulu olduğuna göre kasdedilenler, Sıffîn Vak'asında mushafları mızraklarının ucuna takarak yukarı kaldıran Muaviye taraftarları olmalıdır -çev-].

meylettiğini, bazılarının da Gulât-ı Şia tarafını tercih ettiğini görüyoruz. Üstadımız Şeyh Hüseyin el-Cisr şu beyti okurdu:

Kim tarihi tetkik eder de sağlam bir itikada yapışmazsa
Ya Şiî olur ya da doğru hidayet yolundan sapar

Bu nedenle Mısırlılar ve başkaları arasında -halk kitleleri Ehl-i beyti tazim etmede aşırı gitmelerine rağmen- Sünnî mezhebine mensup olanlardan, Emevîleri Alevîlerden [Hz. Ali'nin soyundan olanlardan] üstün tutan ve Emevîlerin İslâmın izzetini artırdıklarını ve dini ayakta tuttuklarını zanneden Nasıbî'lere [Muaviye taraftarlarına] rastlıyoruz. Şurası muhakkak ki, onların en muazzam güzellikleri olan İslâmın kendi dönemlerinde pekçok ülkeyi fethetmesi, İslâmın tabiatının ve insanlığı kurtarmak için getirdiği ıslahın gereğidir. Onlardan Ömer b. Abdülaziz dışında hiçbirinin, bizatihi dini ihya etmek için tek başına ortaya koyduğu bir iş olmadığı gibi, bu konuda onlar olmasaydı İslâm ilim, amel ve fetihlerde geri giderdi diyebileceğimiz, devletlerine has bir icraat da yoktu. Bu alanlarda onların ortaya koyduğu güzel işlerin benzeri, kendilerinden sonra gelen Abbasîler için de sözkonusudur. Her iki devlet de din konusunda Hulefâ-i râşidîne tâbidirler, kendilerine tâbi olunanlar değil. İslâmî fethin sonucu olan medenî işlerde her iki grubun da yaptığı işler vardır. Ancak Emevîlerin affedilmeyecek hatası, İslâm hükümeti kaidesinde açtıkları çığırdır. Şöyle ki, bu kaide ehl-i hall ve akdin seçim heyetinde olduğu seçime dayalı bir şûrâ iken, onlar bunu kuvvetin hakka galebe çalacağı şeklindeki maddî kaide ile ortadan kaldırmışlardır: Yukarıdaki [şer'î] kaideyi Emevîler yıktılar, kendilerinden sonra gelenler de bu konuda onlara tâbi oldular.

Sünnet kitaplarına muttali olanlar Allah'ın, peygamberine ümmetinin geleceğini bildirdiğini, vâki olanın Allah'ın kaderi ve sünnetine göre insan tabiatının gereği olarak meydana geldiğini bilir. Hz. Peygamber (a.s.) bunu ashabından bazılarına kimi zaman ima yoluyla kimi zaman da açıkça haber vermiştir. Sıhah, sünen ve müsned kitaplarının bu konuda kendisinden pekçok hadis ve haber rivayet ettiği Ebu Hureyre bu sahabilerden biridir. O, çocukların emirliğinden ve altmışın başından Allah'a sığınırdı ki, bu [altmış] Yezid'in atandığı yıldır (Ebu Hureyre daha önce vefat etmiştir). Ebu Hureyre şöyle derdi: "Şayet ben size muhakkak ki sizler, Rabbinizin evini yakacak ve Peygamberinizin evladını öldüreceksiniz desem, Ebu Hureyre'den daha yalancı kimse yoktur derdiniz". Yani Hüseyin'in katledilmesi[ni kasdediyor] ki, ondan sonra meydana

gelmiştir. Buharî ve diğerleri Ömer b. Yahya b. Sa'îd b. Amr b. Sa'îd b. el-Âs el-Emevî'nin şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Dedem bana haber vermiş ve demiştir ki: 'Ebu Hureyre ile beraber Hz. Peygamber'in (a.s.) mescidinde, yanımızda Mervan (İbnü'l-Hakem b. Ebu'l-Âs ki, Muaviye'nin Medine emiridir) olduğu halde oturuyorduk. Ebu Hureyre şöyle dedi: 'Kendisi doğru sözlü olan ve doğruluğu [Allah tarafından] tasdik edilenin (a.s.) şöyle söylediğini işittim: 'Ümmetimin helâki, Kureyşten bir kaç gencin ellerindendir. Mervan, 'Allah bu çocuklara lanet etsin' dedi. Bunun üzerine Ebu Hureyre: 'Benden falancanın, filancanın oğlu diye söylememi istersen, ben muhakkak bunu da yaparım' dedi. Ben dedemle Şam'a hakim olan Mervanoğullarının yanına giderdim. Dedem onların gençler olduğunu görünce 'muhtemelen bunlar [o hadisteki] gençlerdir' dedi. Biz [Resulullah'ın bu haberini] -sen daha iyi bilirsin- dedik". Emevîlerin, ümmeti, şer'î-ıslahî hükümetini ifsat etmek suretiyle helâk ettiklerini söyledik. Yoksa onlar, İslâmın mülkünü asabiyet galebesiyle genişletmişlerdir.

Hafız [İbn Hacer] hadisin şerhinde İbnü'l-Battâl'ın şöyle söylediğini zikretmiştir: "Bu hadiste -yukarıda geçtiği üzere- zulmetse bile sultana kıyam etmeyi terkeden kimse için bir hüccet vardır. Zira Hz. Peygamber (a.s.) Ebu Hureyre'ye o kimselerin isimlerini bildirmiş, ama ümmetin helâkinin onların elinden olacağını haber verdiği halde onlara kıyam etmesini emretmemiştir. Çünkü kıyam, onlara itaat etmeye nazaran helâk ve yok olmayı şiddetlendiren bir husustur. [Hz. Peygamber] iki zarardan daha hafif olan ve iki şeyden daha kolay olanı tercih etmiştir".

Biz zikredilen kaidenin doğru olduğunu, ama ondan önceki musibetin bu kaideye tatbik edilmesinin doğru olmadığını söylüyoruz. Hicazlılar mukavemet etmişler ancak diğerleri kendilerine galebe çalmışlardır. [Bu konuda] doğru olan, bizim daha önce açıkladığımız, âlim ve âdil olan İslâm cemaatinin çeşitli bölgelere dağılmış olması ve Hicaz'da kalanların yeni İslâm bölgelerine nazaran zayıf olmasıdır. [Emevîlere] kıyam etmek, ancak Abbasoğullarının yaptığı şekilde onlarınki gibi bir asabiyetle mümkün olabilirdi. Âlimlerin çoğunun Emevî ve Abbasî halifelerine boyun eğmeyi kayıtsız şartsız ifade etmeleri, istibdat ve zulüm yolunu hazırlamıştır. Bu konudaki tespiti daha önce birkaç kez dile getirmiştik.

Daha sonra Hafız [İbn Hacer] şöyle demektedir: "Mervan'ın, zahire göre kendi çocuklarından olduğu halde [hadiste] zikredilen çocuklara lanet etmesine şaşılır. Adeta Allah teâlâ, kendi aleyhlerinde daha güçlü bir delil olsun, belki öğüt alırlar diye bu [laneti] onun lisanıyla icra etmiştir. Mervan'ın babası Hakem'e ve çocuklarına lanet edilmesi hakkında hadis-

ler vârid olmuştur. Bunları Taberânî ve başkaları nakletmişlerdir. Bu hadislerin çoğu hakkında [zayıflığına dair] söz söylenmiştir, bazıları ise sağlamdır. Belki de kastedilen, mezkür çocukları bununla sınırlı tutmaktır". [İbn Hacer'in] "Kendi çocuklarından olduğu halde" ifadesi [Mervan'ın] çocuklarının çoğu için doğrudur. Nasıl olmasın ki, Ebu Hureyre erkek çocuklar ve sabîler derken öncelikle Yezid b. Muaviye'yi kasdetmiştir.

Sözün özü bizim bu bahisten maksadımız, İslâm hilafetinin, İslâmın koyduğu esasın dışına çıkarılması ve asabiyet ve zorbalıkla ele geçirmeye tâbi kılınmasındaki kötülüğü izah etmektir. Bu kötülük, Müslümanlara dinleri ve dünyaları konusunda isabet eden kötülük ve kayıpların aslıdır. Muhafaza edilsin ve unutulmasın diye bunu birkaç kez tekrar ettik.

İşin en tuhaf tarafı, Müslümanların İslâmî yönetimin başladığı şekle geri getirilmesi için düzenli bir faaliyete girişmemek suretiyle, bir zamanlar ilim ve amel bakımından üstün oldukları diğer din mensuplarının gerisinde kalmaları, aksine ülkelerinden herhangi birinde idareyi ele geçirenler tarafından parçalanma ve bölünmeye, zulüm ve horlanmaya razı olmaları ve bunun neticesinde bu durumun başkalarına nazaran kendilerine daha hafif gelmesidir. Onlar Maksûre'de[52] şöyle dediğimiz kimseler gibidirler:

Zulmün şiddet kırbacıyla yönettiği kimselere
Zillet ne taraftan olursa olsun hafif gelir
Böyle umursamaz kimse için kavmi
Malı ve razı olduğu dinin de değeri yoktur.

Müslümanlar dinî otoritelerini geri getirmek için cemiyetler kuran, kantarlarca altın toplayan papaların haberlerini duymadılar mı? Ne var ki biz, başkalarını bize zarar veren hususlarda taklit ettik, bu [yönetim] işinde bize faydası olacak hususlarda ne taklit ne de bağımsız hareket edebildik. İçimizde hâlâ İslâm hilafet otoritesinin özü kaybolduktan sonra geriye kalan kabuklarını da atmak için çaba sarfedenler ve mülkümüzü zayıflatan şeyin bu hilafet olduğunu zannedenler var. Tam tersine, mülkümüzü onun ortadan kayboluşu zayıflatmıştır. Hâlâ müstebitlere

• • • • • •

52 [Kastedilen Reşid Rıza'nın İbn Düreyd'in "Maksûre"sine nazire olarak yazdığı "el-Maksûretü'r-Reşîdiyye" adlı şiiridir. Reşid Rıza ıslaha dair düşüncelerini ortaya koyduğu bu şiirini daha Suriye'de iken arkadaşı Abdülkadir el-Mağribî'nin zifafı münasebetiyle yazmaya başlamış, daha sonra Mısır'da yazdığı beyitlerle geliştirmiştir. Şiir aynı adla eş-Şerebâsî tarafından neşredilmiştir. (Mısır 1970) -çev.-]

isnad ettiğimiz hilafet, İslâma ve Müslümanlara bir iftiradır. Biz o hilafetin sağlam kulpuna yapışmış olsaydık, cihanın efendileri olurduk. Bunu ecnebi âlimlerin çoğu kavradı, bizim siyasî liderlerimizden biri olsun kavrayamadı.

Halifenin Tek ve Çok Sayıda Olması

Dinin aslı, hükümet reisinin, ki o da imamdır, tek olması yönündedir. Bu durum bütün milletlerde olduğu gibi Müslümanlarda da üzerinde görüş birliği olan bir husustur. Bunun nedeni de bilinmektedir: Hükümet işi, birçok şubeye sahip bütün âmme işleri içinde, nizamın kendisiyle sağlanacağı ve anarşiden sakınılacağı bir makama sahip olmayı en fazla gerektirenidir. *Müsâyere* ve onun şerhinde iki Kemal[53] şöyle demektedir:

"İmamet, Hz. Peygamber'in (a.s.) 'İki halifeye beyat edildiğinde, onlardan ikincisini öldürün' hadisinden dolayı (birden fazla kimseye tevcih edilemez). Bu hadisi Müslim Ebu Said el-Hudrî'den rivayet etmiştir. İkinci halifenin öldürülmesi, âlimlerin açıkladığı gibi, meselenin öldürme dışında bir yolla çözülememesi durumuna hamledilmiştir. [İkinci halife] muhalefette ısrar ederse bâğî olur, öldürülmesinden başka bir yolla bertaraf edilemezse, o zaman öldürülür. Halifenin birden fazla olmasının imkânsızlığının anlamı bu durumun, imametin Müslümanların görüş birliğine ve fitnelerin önlenmesi amacına aykırı olmasıdır. Birden fazla olma, birbirine zıt hükümlerin benimsenmesini gerektirir (Hüccet -Hüccetü'l-İslâm Gazalî- şöyle demektedir: 'Bu vasıflara sahip birkaç kişi başa getirilecek olursa, imam, çoğunluğun kendisine beyat etttiği kimsedir. [Buna] muhalefet eden, hakka sevkedilmesi gereken bir âsî olur'. Gazalî'nin dışındaki Ehl-i sünnet [âlimlerinin] sözü, [onun dediği gibi çoğunluğun değil] sadece önceliğin [azınlık tarafından da olsa önce kime beyat edildiğinin] dikkate alınmasıdır, ikincinin reddedilmesi gerekir".

Cumhurun delili, [yukarıdaki] hadistir. Maverdî şöyle demektedir (s. 7):

"İki [ayrı] beldede, iki imam için imamet akdi yapılırsa, ikisinin akdi de gerçekleşmez. Zira -bir topluluk şaz bir görüşe sahip olarak cevaz verseler de- aynı zamanda ümmetin iki imamının olması caiz değildir".

• • • • • •

53 [*el-Müsâyere*], s. 280. *el-Müsâyere* yukarıda geçtiği üzere Kemal İbn Hümam el-Hanefî'ye, *el-Müsâmere* adlı şerhi ise, Kemal İbn Şerif eş-Şafiî'ye aittir.

Bence iki devlet başkanının olmasına cevaz verenler, birliğin sağlanmasının imkânsız olduğu durumlar için cevaz vermişlerdir. İşte bu Adud'un *el-Mevâkıf*'ta şu sözleriyle aktardığı ihtilaftır:

"Şehirleri birbirine yakın olan bir bölgede iki imama [beyat] akdi yapmak, caiz değildir. Ancak [bölge] bir kişinin idare edemeyeceği kadar geniş olursa, bu durum ictihada konu olur".

Bu kitabı şerheden Seyyid Cürcanî de şöyle demektedir:

"[İkinci durumun ictihada konu olması] ihtilaf edilmesinden dolayıdır".

Ona haşiye yazan Fenarî, ki Rûm ya da Türk âlimlerinin en meşhurlarından biridir, bunun caiz olmasını tercih etmiştir. Birliğin mümkün olduğu durumlara gelince, ilminin değeri olan hiçbir âlimin birden fazla imama cevaz verdiğini bilmiyoruz. Her iki ya da daha fazla imamın, gerekli şartlara sahip, adaletle hükmeden kimseler olması durumunda zaruretten dolayı birden fazla imama cevaz verenlerin görüşü, mütegallibeden [birinin] devlet başkanlığını zaruretten dolayı tanıyan cumhurun görüşünden daha güçlüdür. [Birden fazla âdil imam bulunması halinde] bir parçalanma olsa bile, bu bir düşmanlık üzerine parçalanma değildir. Diğerinde ise din ve dünyayı beraberce ifsat edebilecek olan, hatta bilfiil ifsat etmiş olan azgınlık ve zulüm vardır.

Seyyid Sıddık Hasan Han Bahadır *er-Ravzatü'n-Nediyye* adlı kitabının sonunda bu görüşün tercih edilme sebepleri üzerinde genişçe durmuştur. O şöyle demektedir:

"İslâm imameti bir kişiye has olur ve tıpkı sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn zamanında olduğu gibi işlerin mercii o olur ve işler ona bağlı olur. Birincinin hakimiyeti sabit olduktan sonra ortaya çıkan ikinci [aday] hakkında dinin hükmü -şayet bu kimse hak iddiasından vazgeçmezse- öldürülmesidir. Ancak aynı zamanda onlardan her birine bir cemaat beyat ederse, bu adaylardan birinin diğerine bir üstünlüğü sözkonusu olamaz. Aksine ehl-i hall ve akdin, yönetim onlardan birinde kalıncaya kadar her ikisine de mâni olması gerekir. Her ikisinin de [imamet] iddiasına devam etmeleri durumunda, ehl-i hall ve akdin bunlardan Müslümanlar için daha uygun olanını seçmesi gerekir. İmamete ehil olan kimselere de bu tercihin yapılma gerekçesi gizli kalmaz.

"İslâm yayıldıktan, toprakları genişledikten, sınırları birbirinden uzaklaştıktan sonra ise bilindiği üzere her bölge ya da bölgelerde[54] hakimiyet, bir imam ya da sultana ait olmuş, diğer bölge ya da bölgelerde de aynı şekilde olmuştur. Onlardan birinin emri ya da yasaklaması sadece, hakimiyetinin kendisine ait olduğu bölge ya da bölgelerde uygulanabiliyorsa imamların ve sultanların birden fazla olmasında bir mahzur yoktur. [Bu durumda] beyatten sonra onun emir ve yasaklarının uygulandığı bölge halkının o kimseye itaat etmesi gerekir. Diğer bölge halklarının durumu da böyledir. Onun hakimiyetinin sabit olduğu ve halkının da kendisine beyat ettiği bölgede onun karşısında [devlet başkanlığı üzerinde] hak iddia eden biri çıkarsa o zaman bu kimse hakkındaki hüküm -tevbe etmezse- öldürülmesidir.[55] Bölgelerin birbirlerinden uzaklığından dolayı başka bir bölgede yaşayanların ona itaat etmesi ya da onun hakimiyeti altına girmesi gerekmez. Zira o bölgeden uzakta bulunanlara imamlarının ya da sultanlarının haberi bazen duyurulamaz, aynı şekilde bazen o ülkede kimin [imam] olduğu, kimin öldüğü de bilinemez. Bu durumda iken itaat yükümlülüğü, güç yetirilemeyecek bir şeyin yüklenmesidir. Bu, insanların ve beldelerin durumlarına vakıf olan herkesin bildiği bir hususdur. Çin ve Hindistan'da yaşayanlar itaat etmek şöyle dursun, Mağrib diyarında kimin hükümdarlık ettiğini bile bilmezler. Aynı şey tersi için de geçerlidir. Keza Maverâünnehir'de yaşayanlar Yemen'de kimin hükümran olduğunu bilmezler ki, aynı şey tersi için de geçerlidir. Sen bu [söylediğimizi] belle. Zira dinî kaidelere uygun ve delillere mutabık olan budur. Keza buna aykırı olarak söylenenleri bir tarafa bırak. Çünkü İslâmın ilk zamanlarında İslâmî yönetimin üzerinde bulunduğu durumla şimdiki durum arasındaki fark, güneşten daha parlaktır ve bunu inkâr eden kimse de akledemeyen, kendisini muhatap alarak delil serdetmeye değmeyecek şaşkının biridir. Kendisinden yardım talep edilecek olan Allah'tır".

İşte bu, zaruret halinde [imamın] birden fazla olmasının cevazı konusunda dile getirilmiş tafsilatlı izahların en muteber olanıdır. Bu kıymetli bir ictihaddır ki, bir beldede birkaç Cuma namazı kılınması konusunda bazı imamların ictihadına benzer. [Buna göre] dinde aslolan, belde aha-

• • • • • •

54 [Müellifin] çoğul şeklini (bölgeler) burada ve daha sonraki yerlerde hazfetmesi gerekirdi.

55 Burada yukarıda geçen meşru imam ve zaruretten dolayı imam, imameti zorbalıkla ele geçirenler, dâr-ı adl ve dâr-ı zulm konusundaki tafsilat gelmektedir.

lisinin tamamının bir mescidde toplanmasıdır, çünkü bu toplanmada şâri'in açık bir hikmeti vardır. [Cuma namazı] birden fazla olursa, o zaman ilk kılınan Cumadır ve daha geç olanın Cuma namazı oluşuna itibar edilmez. Ne zaman bir mescidde namazın kılındığı bilinirse, o beldedeki aynı mescidde ya da başka bir mescidde ikinci kez Cuma namazının kılınması caiz değildir. [Buna rağmen] kim kılarsa namazı bâtıl, o kimseler de günahkâr olur. O kimselerden öğle namazı da düşmez. Zaruret durumunda mikdarınca çokluğa verilen cevaz, ihtiyarî durumlarda o çokluğu en fazla engelleyen şeydir.

Meşru imamın birden fazla olmasını mutlak olarak men eden cumhurun görüşünün zâhiri şudur: Geniş mesafe ve ulaşımın imkânsızlığı sebebiyle dâr-ı adldeki Müslüman cemaatine ve onların imamına tâbi olmaya güç yetiremeyen Müslümanlar, kendi bölgelerinde hususi hükümetlerini kurmakta mazurdurlar. Bu kimseler hakkındaki hüküm, Müslüman olup da imamına yardım etmek üzere dâr-ı İslâma hicret edemeyen, yurtları dâr-ı adle ve kendilerinden önce dini ihya eden imamet cemaatine müsavi olmayan kimseler hakkındaki hüküm gibidir. Bu kimselerin dâr-ı adle iltihakın yollarını aramaları, otoriteyi ondan temin etme yoluyla da olsa söz birliği etmeleri ve imkân bulduklarında oranın imamına ve cemaatine, onlarla savaşanlarla savaşmak yoluyla yardım etmeleri gerekir. Aynı şekilde cemaatin de saldırıya uğramaları durumunda bu kimselere yardım etmesi gereklidir. Bu kimseler hakkındaki hüküm, dâr-ı İslâma hicret edemeyenler hakkındaki hüküm gibi olduğu doğruysa, o zaman o kimselere yardım etmek şu âyetin kapsamına girer: "İnanıp da hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar, onların velâyetinden size bir şey yoktur. Fakat dinde yardım isterlerse (onlara) yardım etmeniz gerekir. Yalnız, aranızda andlaşma bulunan bir toplum aleyhine (yardım etmeniz) olmaz" [Enfâl, 8/72]. Bu durum, tercih edilen görüşe göre bu âyetin umumi velâyet hakkında olmasına göredir. Tevârüs hakkındaki hususi velâyete göre değildir.

Sözün özü, Müslümanların çoğunluğu İslâmî imametin birden fazla olmasının caiz olmadığında icma etmişlerdir. Bunun gereği, zaruretten dolayı birden fazla olan ve [dâr-ı İslâmdaki] cemaate tâbi olmayı terketmekte mazûr görülen İslâmî hükümetin, zarurî bir hükümet olması ve geçici kabul edilmesidir. Bu hükümetin hükümleri infaz edilir, ancak bu ilkine [cemaate] müsavi olmaz. Bu durum, bu hükümetin ilki gibi imametin şartlarını taşıması durumunda da böyledir. Cumhurun şâz kabul ettiği bir görüşün zâhirine göre, bu hükümet şartlarını haizse, o zaman o

imamet [de ilki gibi] sahihtir. İşte gerçek anlamda birden fazlalık budur. Ancak her iki görüş de bu ikincisinin zarureten olduğu konusunda ihtilaf etmemiştir. Zaruret ortadan kalkınca, bir (tek hükümetin) olması gerekir. Bu konu ile ilgili daha pekçok hüküm vardır ki, bunları tartışmanın yeri burası değildir.

Ne var ki bu zaruretin tespitinin tartışılması lazımdır. Zaman ve mekânın değişmesiyle değişen ahkâmın uygulanmasının kendisine bağlı olduğu beldeler arasındaki uzaklığın ve ulaşım zorluğunun, İslâm birliğini bölmek için sürekli bir mazeret haline getirilmesi doğru değildir. Gaybın içindeki gizli hadiseleri haber veren bazı hadislerde dile getirilenleri tasdik edercesine günümüzde zaman birbirine yaklaşmış, -haberlerin elektrik gücüyle birkaç dakikada dünyanın bir ucundan diğerine aktarılmasını bir tarafa bırakalım- gemi ve trenlerle, sonra mektupları ve insanları birkaç saat içerisinde yüzlerce, binlerce mil mesafeye taşır hale gelen havadaki gemilerle (uçaklar ve balonlar) uzak bölgeler karadan ve denizden birbirine bitişmiştir. Bu araçlar selefimiz zamanında olsaydı, onlar dünyanın tamamına malik olurlardı, ki günümüzde bazı milletlerin arzuladığı da budur. Bunlar Avrupa'nın kuzeyindeki halklardır ki, güney ve doğu halklarının çoğu üzerinde hakimiyet kurmuşlardır. Ve her iki grup halk arasında, yeryüzünü imar etme hususunda çok büyük bir mesafe vardır.

Ne var ki Müslümanlar bu vasıtalar konusunda ihmalkâr davranmışlardır. Bazı İslâm beldeleri bunlardan tamamen mahrumdur, bunların mevcut olduğu bazı beldelerde de Müslümanlar Avrupalılara muhtaçtırlar. Halbuki dinleri kendilerine, çeşitli açılardan bu vasıtalara [sahip olmayı] dinî bir vazife olarak farz kılmaktadır. Bu gerekçelerin en mühimi, memleketin muhafazası ve savunulması ve Kitabımızın bize emrettiği üzere gücümüz yettiğince düşmanlarımıza karşı hazırlanmak gibi farz ve vaciplerin pekçoğunun bu vasıtalara bağlı olması ya da ancak bu vasıtalarla tamamlanmasıdır. Düşmanların beldelerimizden çoğunu istilâ etmelerinden dolayı bu hazırlık üzerimize farz-ı ayın olmuştur. Aramızda hakkı ve adaleti uygulayan ve adaletle dinimizin ahkâmını uygulayan tek bir imama boyun eğmek suretiyle otorite birliğinin bu hazırlığa bağlı olması bir yana, düşmanların o beldelerden küçük bir köyü istilâ etmeleriyle, erkek ve kadınlar üzerine farz-ı ayın tahakkuk eder.

İmamın vacip olan birliğinden önce beşeriyetin hükümet şekli, sıfatları ve başka hususları ıslah etmek için İslâmın getirdiklerinin tamamını yok eden yönetimi zorbalıkla ele geçirme hükümlerini kabul etmeleri yo-

luyla Müslümanların daha evvel ihmal ettikleri pekçok vazifeleri vardır. Bunlardan hangisini yerine getirdiler ki, kendilerinden bu vazife de istenebilsin?

Ümmetin Vahdeti Yoluyla İmametin Tek Olması

İmametin birliği, ümmetin vahdetine tâbidir. İslâm, Müslümanları tek Rab, tek İlâh ve tek Kitab'a iman ve tek bir dinin hükmüne boyun eğmek, dini, âdâbı ve diğer hususları tek bir lisanla öğrenmek suretiyle bir araya getirdikten sonra, önce mezhep daha sonra ırk asabiyeti onları parçalamıştır. Bugün onlar tek bir ümmet değilken, tek bir imama nasıl sahip olabilirler?

Ben bunun bizatihi imkânsız olduğunu iddia etmiyorum. Sadece Müslüman halklardan ya da düzenli cemaatlerden, bunun önemini takdir eden ve usulünce ona ulaşmak için çalışanını bilmediğimi söylüyorum. Müslümanlar koyu bir cehalet ve rehavet, mezhebî parçalanmışlık ve ırk taassubu içindeler. Onlardaki himmetin zayıflığı, kendilerini dinî ve ictimaî kemâl içinde bu ideale [vahdete] yükselmekten, bağımsız hükümetlere sahip İslâm beldelerini, bugün artık imkânı olmayan askerî güçle tek bir başkana boyun eğmeye sevketmekten alıkoyuyor. Aynı şekilde bu beldelerin hükümetlerini rıza ve kendi tercihleriyle aralarından birine tâbi olmaya ikna etmenin de imkânı yoktur.

Şu an bağımsız olan hükümetler Türk, İran, Afgan, Necid, yukarı Yemen -Nücûd ve ona bağlı yerler-, aşağı Yemen ve Hicaz hükümetleridir. Buhara ve Hîve gibi çarlık Rusya'sına bağlı olan bazı İslâm memleketleri de bağımsız hale gelmiştir. Ne var ki bunların bağımsızlığı henüz istikrara kavuşmamıştır. Bununla birlikte bu bağımsızlık Türk-Afgan muahedesinde kabul edilmiştir. Azerbeycan ve aşağı tarafındaki Kürdistan'ın durumu da böyledir. Türk devleti bu küçük hükümetlere hakim olmaya ve Turan birliği içerisinde onları desteklemeye kararlıdır. Diğer Müslüman Kafkas halklarının durumu da böyledir. Onlardan dinî hilafet iddiasında bulunacak bir hükümet yoktur. Geriye Arap hükümetleri ile Arap olmayan üç devlet hakkında söz söylemek kalmaktadır.

Yukarı Yemen'e gelince bunlar, bin küsur senedir sahih dinî imametin kendilerine mahsus olduğuna inanırlar. Çünkü onların imamları, kendi Zeydî mezheplerine riayet etmenin yanında, Ehl-i sünnetin de şart koştuğu bütün şartlara riayet edilen şer'î bir seçimle seçilirler. Bu ziyadelik Ehl-i sünnet mezhebine aykırı değildir. Onlar şeriatla hükmeder ve had-

leri tatbik ederler. Fürû konusunda onların mezhebi, Ehlibeytin mezhebidir. Bu mezhep, dört Sünnî mezhepten ve bilhassa Hanefî mezhebinden çok az farklıdır. Onları kendilerinden başkalarına tâbi olmaya ikna etme ümidi yoktur. Türkler asırlarca onlarla savaşmış [61] ancak imamlıklarını ortadan kaldıramamıştır. Bununla beraber komşuları olan Araplar ve diğer Müslümanlar ise onların imamlığını dikkate almazlar. Zeydîler [başkalarını] kendi imamlığına çağırmadıkları gibi, onu yaygınlaştırma yönünde bir hazırlıkları da yoktur. Onların imamlığının sıhhati, sünnet hafızlarının önderi, Mısır kâdi'l-kudâtı ve zamanının Ezher'indeki İslâm meşâyihinin hocası olan Hafız Ahmed İbn Hacer el-Askalânî'nin, *Sahih-i Buharî*deki "Bu iş, onlardan iki kişi kaldığı sürece Kureyşe aittir" hadisinin şerhinde kabul edilmiştir.

Seyyid İdrisî müstakil bir hükümdar, Alevî (Hz. Ali'nin soyundan) bir seyyid, Ezherli bir fakih ve sufî bir mürşid olmakla beraber -bildiğimiz kadarıyla- hilafet makamı üzerinde hak iddiasında bulunmamıştır. Emirliğindeki reisler de ona beyat ettikleri iddiasında değildir. Bununla beraber ailesi ve cemaati onun hilafete Hicaz şeriflerinden daha layık olduğuna inanır ve ona "Seyyid İmam" unvanını verirler. Bazıları ona "Haşimî haşmetinin sahibi" unvanını vermektedir. Güvenilir râvilerin bize aktardıklarına göre, Kral Hüseyin onu haricî siyasette Hicaz'a tâbi olmaya, ya da sadece [kendisinin] unvanını itiraf etmeye meylettirmeye çalışmış, ama başarılı olamamıştır. Kral Hüseyin keza İmam Yahya'ya da bunu kabul ettirme çabasında başarılı olamamıştır. İkisi de onun bu çabasını hoş görmemiştir. Bize ulaştığı kadarıyla Seyyid İdrisî, batılıların entrikalarından kaçmak ve İslâmî bağları güçlendirmek için haricî işlerde ülkesi üzerinde Türk siyasî hakimiyetini tanımayı tercih etmektedir.

Hicaz hükümetine gelince, henüz yeni olup yerleşik bir nizama sahip olduğu bilinmemektedir. Sadece Hicaz kralı [Şerif Hüseyin] orada hükümet ve her şeydir. Mekkeliler ona "Arapların kralı" olarak beyat etmişler, daha sonra Şam'ın bağımsızlığının ilânından evvel oğlu Faysal Suriye'de iken Suriye ve diğer bölgelerden başkaları ona halife ve müminlerin emiri olarak beyat etmişlerdir. Bu, Suriye ve Mısır'daki benzerlerinin İstanbul'daki yeni halifeye beyat etmesi gibidir. Anlaşıldığı kadarıyla oğulları Irak kralı Faysal ve doğu Ürdün emiri Abdullah nüfuzlarını onu [Şerif Hüseyin'i] halife yapmak, fırsat çıktıkça Suriye ve Irak'ta onun adına beyat almak için sarfetmekte ısrarlıdırlar. *Kıble* dergisinde İstanbul'daki Türk halifelerinin hilafetinin bâtıl olduğuna, onların ve hükümetlerinin kâfir olduğuna dair eski ve yeni pekçok makale neşredilmiştir. Amman'da yı-

kılmak üzere olan bir mescid vardı ve Emir Abdullah onun yeniden yapılmasını emretmişti. Bunun üzerine şehrin kadısı Şeyh Said el-Kermî bu mescit için mermer bir levha üzerine yazılan ve kapısının üzerine asılan şiir beyitleriyle tarih düşürmüştür. Beyitler şöyle başlamaktadır:

Adnan'ın şerefini inşa eden Avnoğlu Hüseyin
İkincisi olmaksızın Emirü'l-müminin oldu
Bir süre Osmanoğullarının elinde gasp yoluyla kaldıktan sonra
Hilafet hakkını Adnan'a iade etti.

Bu kadı, "Adnan'ın şerefi" dediği şey için Hüseyin'in mescid inşasını, onun İslâm beldelerinde ikincisi olmayan bir emirü'l-müminîn oluşuna sebep kılmıştır. [Halbuki] o Adnan için bir şeref bina etmemiştir. Adnan'ın şerefi de hilafet için bir sebep teşkil etmez. Beyitleri nazmeden bununla sadece önceden ve şimdi babasını halife yapmaya çalışan emirini [Abdullah] hoşnut etmiştir. Ancak o [bu beyitlerle] sadece emirinin düşmanı olan Türklerin hilafetine değil, emirinin ve emirinin babası olan kralın dostluğunu kazanmaya çalıştığı Yahya Hamidüddin'in imamlığına da ta'n etmiştir. Hiç kimse nesepleri sebebiyle kendilerini imamlığa ehil gören Hicaz'ın şeriflerini ve benzerlerini İmam Yahya ile aynı kefeye koyamaz. O [Yahya], Haşimî-Alevî nesebinin tevatürle sabit olması ve gayrımeşru kölelik şüphesinden uzak oluşunun açıklığı ile âlim, müctehid, cesur, müdebbir, ülkesinin bağımsızlığını muhafaza etmeye kendileriyle muktedir olduğu güç ve şevket sahibi biri olarak [imam] seçilmiştir. Onun imamlığına onlarca yıldır beyat edilmiştir ve kendisini imam olarak tanıyanların sayısı, Hicazlılardan, hatta bütün Suriye ve aynı şekilde Irak ahalisinin sayısından da fazladır.

Burada amacımız onların ya da ötekilerin iddialarını ve maksatlarını tartışmak değil, aksine bağımsız İslâm beldelerindeki vâkıayı izah etmektir. Buna göre Hicaz kralı [Hüseyin] ve çocukları, nesepleri ve merkezlerinin Hicaz olması nedeniyle hilafetin kendi hakları olduğuna inanmaktadırlar. Onlar buna Britanya Devleti'nin kendilerine olan yardımıyla ulaşmışlardır. Onlardan biri, Doğu Ürdün emiri Abdullah İskenderiye'de "hilafet bizim hakkımızdır" demiş, Mısır gazeteleri bu sözü kendisinden aktardıklarında da, bu sözün bir kısmını reddetmiştir.

Necidlilere gelince onlar Selefî Hanbelîdirler ve emirlerini de "İmam" olarak adlandırıp ona "halife" demezler. Onun umumi hilafet iddiasında

olduğu da bize ulaşmamıştır. Ne var ki onlar kendi emirlerinin dışında Allah'ın dinini indirdiği gibi ihya eden başka bir Müslüman emir bulunmadığına, kendi beldelerinin dâr-ı adl ve Müslümanların cemaati olduğuna ve kendi beldelerine hicretin -bütün şartlarını hâiz olarak- vacip olduğuna inanırlar. Onların kendilerinden başkasına tâbi olmaları konusunda bir ümit sözkonusu değildir. Onlar yeni bir mezhep ihdası ile suçlanmış ve kendileri dışındakiler onlardan uzaklaşmışlardır. Kendileri hakkında söylenenlere aldırmazlar ve etraflarındaki, İslâmın ne akidesini ne de amelini bilen bedeviler dışında hiç kimseyi kendilerine tâbi olmaya çağırmazlar. Onlar bu bedevileri dindarlaşmaya, bedeviliği terketmeye, Allah'ın dinini ve hadlerini Ahmed b. Hanbel'in Ehl-i sünnet mezhebine göre tatbik eden İslâmî hükümetlerine tâbi olmaya davet ederler.

İşte bunlar bağımsız Arap devletleri hakkında bildiklerimizin özetidir. İbadî Umman hükümetini anmadık, zira İngilizlerin oradaki nüfûzu fazladır, Ummanlılar da kendilerinin dışındakilerle irtibat kurma yollarını aramazlar. Onların çoğunun mezhebi, İbadîliktir. Bunlar mezheplerinin kendilerini Kureyşlilik şartıyla bağlı kılmadığı Haricîlerdendir. Bildiğim kadarıyla sâbık Maskat Sultanı Osmanlı Devleti ile irtibat kurmayı arzuluyordu.

Arap olmayan bağımsız devletlere gelince bunların ilki Türkiye'dir ki, hilafetin kendi padişahlarına, Sultan Selim lehine hilafetten feragat eden ve Selim tarafından Mısır'da esir edilip İstanbul'a götürülen son Abbasî halifesinden intikal ettiğini iddia etmektedir. Bundan sonra hilafet onlar arasında şu zamanlardaki gelişmelere kadar veliaht tayin etme yoluyla zincirleme devam etmiştir. Denildiğine göre tahtan indirilen Sultan Mehmed Vahdettin, veraset sistemi ile kendisine ulaşan hilafet iddiasını hâlâ sürdürmektedir. Doğrusu ise bizim daha önce açıkladığımız şekildedir. Sultan Selim'in esir ettiği Abbasî halifesi, ne hilafete, ne de ehli için bile olsa ondan feragat etme hakkına malikti. Zira ondan feragat etmek için hürriyet ve tercih şartları sözkonusudur ki, o da onlara sahip değildi. [Son Abbasî halifesinin] durumu, şimdi Sultan Vahdettin'in durumu gibiydi. Bu sebeple bazılarının umduğu gibi Vahdettin'in Hicaz kralı [Hüseyin] lehine hilafetten feragatte bulunmasına itimad edilemez. Osmanlı Türklerinin hilafeti, zorbalıkla ele geçirme (*tegallüb*) suretiyledir. Veliaht tayin etme zincirinin Mehmed Vahdettin'in tahttan indirilmesiyle kesilmesinden sonra, şimdi şehzâde Abdülmecid'in halife seçilmesiyle, Vahdettin'in daha önce bu sistemin uygulanması yoluyla seçilmesi arasında fark yoktur. Bu durum Ankara hükümetinin Abdülmecid'i bilinen dinî anlamda

halife yapması durumunda geçerlidir. Ne var ki Ankara hükümeti yeni bir tür hükümet ve hilafet ihdas etmiş ve ilki için bildiğimiz bir Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kaleme alırken ikincisi [hilafet] için künhüne vakıf olabileceğimiz bir kanun vaz etmemiştir. Şayet bu, ümmetin ve hükümetin siyasetinde otoritesi olmayan ruhanî bir hilafetse, o zaman bizim ahkâmını beyan ettiğimiz imametten farklı bir şey demektir. Bununla beraber onların bu imamet için ortaya koydukları nizam dine uygunsa, onu över, aykırı ise onu da reddederiz. Bu işi hilafet olarak isimlendirmemizin de bir mahzuru yoktur. Bunun benzeri tarikat mensuplarınca bilinir. Istılah konusunda tartışma olmaz. Bu konuyla ilgili olarak her zaman İslâmın gerektirdiklerini izah edeceğiz.

Arap olmayan ikinci devlet, Şiî ve İmamî olan İran'dır. Onlara göre imamet, Muhammed Mehdi-i Muntazar'a aittir ve başkasının imameti kabul edilmez. Bu devlet diğer İslâm devletleriyle ilişkisini ancak bir tür siyasî muhalefetle kurar.

Üçüncüsü Sünnî olan Afgan Devleti'dir. Bu devlet Ankara'da yeni Türk hükümeti ile kendi arasında kurulan paktta Türk devletini hilafet devleti olarak tanımıştır. Ancak o, bu hilafetin kendi üzerinde herhangi bir hakimiyeti olduğunu itiraf etmemiştir. Aksine onun Türkiye ile olan paktı, denkler arası bir anlaşmadır.

Ankara'da kurulan bu paktın üçüncü maddesi Afgan devletini Türk devletine tâbi bir konuma getiriyordu. Bu ifadenin Mısır'daki *el-Ahbâr* gazetesinde, gazetenin Afganistan'ın başkenti Kabil'deki muhabirinin neşrettiği tercümesi şöyledir:

"Bu münasebetle Afgan Devleti değerli hizmetleri yürüten ve hilafet bayrağını taşıyan Türkiye'ye uyacağını tasdik eder" yani bu uymayı ikrar ve itiraf eder.

Muhabir, Afgan Emiri'nin bu metni kabul etmediğini ve onu "Afgan devleti yüce Türk Devleti'ne uymaz, ancak onun hilafet devleti olduğunu itiraf etmesi üzerine bir borçtur" şeklinde değiştirdiğini zikretmiştir. Bu, son Türk inkılabından [1 Kasım 1922] evveldi. Bazı gazetelerde Afgan Devleti'nin bu inkılabın, hilafeti, siyaset ve ahkâmda bir etkisi olmayan ruhanî hilafet haline getirmesini kabul etmediği yazılmıştır. İş Afganlıların Osmanlı-Türk hilafetini dinen sahih kabul etmelerine kalırsa, onların halifeye tâbi olmaları kaçınılmazdır. Çünkü onlar, dinlerine içtenlikle bağlı olan Müslüman bir kavimdir.

Ancak anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Türklerinin hilafetini kabul edip de onların hükümetine tâbi olmayanların tamamı, Türkler için bir şeref

unvanını, sahibi için devletler nezdinde mânevi nüfûzu olan bir unvanı kabul etmektedirler. Müslümanların dinlerinin önderi, kendisine itaat etmeleri gereken hükümetlerinin reisi, kendisine isyan ettiklerinde kanlarının mübah olacağı, fıkıh kitaplarında bilinen şartlarıyla etrafındakilere karşı bağımsız hakimiyet sahibi olmadıktan sonra, bir insanın Müslümanların halifesi olmasının ne anlamı vardır? Kendisine sadece güç kullanılarak boyun eğilen bir zorbanın hilafetini, boyun eğdirdiklerinden başkasının tanıması caiz değildir. İslâmın büyük imametini salt bir övgü ve şeref unvanı haline getirmek, onunla alay etmektir.

Mısır, Kuzey Afrika'daki diğer ülkeler, Suriye ve Irak gibi ecnebi hükümranlığı altındaki İslâm beldelerinin hakimiyeti ve dinlerinin hükümeti diye bir şey sözkonusu değildir. Oralarda bu konuda hall ve akd tasarrufuna sahip bir topluluk da yoktur. Bu ülkelerden herhangi birinin hükümet reisi ve halkı -ki bunlar ecnebi sultası olmasa ehl-i hall ve akd olan kimselerdir- Türk ya da Arap beldelerindeki bir halifeye, onun hakimiyetine boyun eğmelerini, umumi işlerinde onun emir ve yasaklarına itaat etmelerini, onunla savaşanlara ya da ona zulmedenlere karşı kendisine yardımcı olmalarını gerektiren sahih bir beyat etmek isteseler, ülkelerine hakim olan ecnebi devletin izni olmaksızın bunu tatbik edemez ve gerçekleştiremezler. Sözkonusu devlet her ne kadar Müslümanların dinî işlerine karşı olmadığı ve hilafet meselesini kendilerine bıraktığını iddia etse de buna asla izin vermeyecektir.

Bu ülkelerin bazılarında halkın yönetiminde bir riyaseti ve nüfûzu olmayan, [halifeye] beyat etseler bile seferberliğe çağrıldıklarında ya da kendilerinden yardım istenildiğinde buna icabet edemeyecek fert ve cemaatlerin, dilediklerini söylemelerine müsaade edilir, bazılarına ise edilmez. Mısırlı ve Hintli bazı fert ve cemaatlerin yeni Türk halifesine [Abdülmecid'e] beyat etmeleri de böyledir. Tunuslular ve Cezayirliler benzer bir şey yapmak isteseler, kendilerine hakim olan Fransa'nın böyle bir beyatin, bu kimselerin Türk hükümetine tâbi olmalarını gerektirmediğini bilmesine karşın, müsaade edilmez. Bizzat Türk hükümeti kendi halifesine tâbi değildir. Bilâkis halife, o hükümete tâbi ve onun nezdinde görevlidir, ki bu onun çalışmalarını ve vazifesini sınırlayan bir durumdur.

Sözün özü, yabancı yönetimi altında ezilen İslâm halkları, işlerine ancak ülkelerini ezen ecnebilerin kendilerine lutfettiği kadar sahip çıkabilirler. Bunların imamet birliğinin kendisine bağlı olduğu ümmetin vahdetine propaganda yapmak ve para harcamak dışında yardımcı ol-

maları mümkün değildir. Bağımsız halkların mezhep ve ırk taassubunu bir tarafa bırakarak ve hükümetlerini biraraya getiren güçlü, meşru bir hilafeti tesis ederek söz birliği etmeleri de şu an ümit edilebilecek bir durum değildir. Bunların en fazla yapacakları, aralarında dostluk anlaşmaları, siyasî ve askerî paktlar kurmaktır ki, benzer şeyler Arap olmayanlar arasında başlamıştır. Arapları bir araya getirmek şu ana kadar mümkün olmamıştır. Allah bunu müyesser kılarsa, onların Arap olmayan devletlerle ittifak kurmaları da müyesser olur. Bu da hepsinin söz birliğini sağlayacak umumi imamet için bir hazırlıktır.

Kemikleri zayıflamış, eklemleri dağılmış İslâm ümmetinin yeniden oluşturulmasını, hilafet makamının tekrar şâri'in vaz ettiği yere konulmasını isteyecek olan kimlerdir? Ehl-i hall ve akd mi? Bunlar kimlerdir ve bugün nerededirler?

Günümüzde Ehl-i Hall ve Akd ve Onların Ümmet ve İmam Konusundaki Vazifeleri

Açıklamak istediğimiz İslâmdaki büyük imametin ahkâmını bitirdik. Bu konudan sonra ümmetin ve birliğinin yeniden oluşturulması, ikinci meselede izah ettiğimiz gibi ümmetin başına nasbedilmesi dinen vacip olan, terkedilmesiyle tamamının günahkâr olduğu, yokluğu durumunda [ümmetin fertlerinin] hayatının da ölümünün de cahiliye üzerine olduğu meşru imamın tayin edilmesi suretiyle imamet hükümleriyle amel etmek için ne tür gayretlerin sarfedilmesi gerektiğinin açıklamasına geçeceğiz. Ümmetin tamamı bundan sorumludur. Dördüncü meselede izah ettiğimiz gibi bu işin sahibi odur. Ancak bu vazifeyi üçüncü meselede yazdığımız gibi ümmetin ehl-i hall ve akd olan temsilcileri ifa ederler. Ehl-i hall ve akd, ümmetin genel olarak bütün maslahatlarından, hususen de en yüksek otoriteden sorumludur.

Belirttiğimiz gibi ehl-i hall ve akd; ümmetin, hayatın dayanakları olan ilim, amel ve maslahatlar konusunda itimad ettiği, hayatla ilgili dinî ve dünyevî meselelerde verdikleri kararlarına tâbi olduğu başındakiler, önderler ve reislerdir. Bu, tanzim edici toplum hayatının kendisine bağlı olduğu bütün beşerî halklardaki birarada yaşamanın gereklerindendir. Arap şairimiz şöyle demektedir:

İnsanlar başları olmaksızın anarşiden kurtulamazlar
Cahilleri hakim olduğu sürece de başları yoktur.

Ümmet içindeki bu topluluk düzgün olursa, ümmetin ve yöneticilerinin durumu da düzgün olur, bozuk olursa onlar da bozulur. Bu nedenle yukarıda (s. 383-386) izah ettiğimiz gibi, İslâmî ıslahın gereği olarak İslâmda ehl-i hall ve akdin ümmetin dinî, siyasî, ictimaî, kazâî, idarî, malî menfaatleri konusunda bağımsız ilme sahip, adalet, rey ve hikmet sahibi kimselerden olması gerekir. Bunlar, halifeyi seçecek kimselerde aranan şartlardır.

Ehl-i hall ve akd hilafetin ahkâmı ile ilgili meselelerde birkaç kez tekrar edildi, ancak biz onu sadece bizzat kendilerinden, bugün nerede bulunduklarından ve asrımızda ümmetlerine karşı vazifelerinin ne olduğundan söz ettiğimiz bu mesele için bir başlık olarak kullandık. Ecnebi ve kavmiyetçi gayrımeşru hükümetler, despotça yönettikleri halkların liderlerini, o halkı keyfî bir biçimde yönetebilmek hususunda kendilerine yardımcı olması için yabancılaştırmaya önem verirler. Kendi kavmine karşı önce teşvikle, daha sonra korkutmayla yabancılaştırmayı beceremediklerine de ya komplo kurarlar ya da hapse atarlar. Bu nedenle ümmet tarafından olan ehl-i hall ve akd, hür milletlerin dışında çok az bulunur. Ezilen milletlerdeki reislerin çoğu, iktidar sahipleri tarafından [belirlenir]. Bunlar, iktidar sahiplerinin o milletlerde bazı işlerin ve menfaatlerin çekip çevrilmesi için başa getirdiği, onların yardımıyla işleri kiralık olarak idare eden kimselerdir. Bunlardan bazıları bazen milleti aldatırlar da milletin nazarında cezalandırılmayı hak eden hainler konumuna gelirler. Bazen de bunlardan güvenilir kimseler bulunur da millet bunu bazen bilir, bazen de bilmez. Millet boyun eğme ve sessiz kalma zamanlarındaki parçalanmadan dolayı müstebitlerin kendi içlerinde yaptıklarıyla açıkça küçük düşürülmesine sessiz kalsa da biraraya geldiklerinde isyan ve devrim [duygularını] ortaya koyar. Son yıllarda Mısır Devrimi bize milletin dünya ve din istismarcısı reislerden bazılarına ve kendilerinden olmayan kimselerin başlarına geçirilmesine karşı hoşnutsuzluğunu ve kötü nazarla bakmasını açıkça ortaya koydu. Hükümet için kiralanan bu sunî liderliğin göstergesi, bu kimselerin makamlarından ayrıldığında milletin kendisine bir değer vermemesi, onu bir lider olarak kabul etmemesi, belki de hor ve hakir görmesidir.

Şu talihsiz yıllarda bazı beldelerimizi gasbeden yabancıların, millete yabancılaştırdığı, onun başına geçirdiği bu liderlerden bazılarını kendi ülkelerinin başkentlerine götürdüğünü, o millet içinde kendi otoritelerini yerleştirmek için bu kimselerle uzlaştıklarını, bu ülkeleri sömürebilmek için kendilerine yardım etmeleri amacıyla onları istihdam ettiklerini gör-

dük. Nitekim sultanlar ve emirler de âlimleri ve ileri gelenleri yanlarına çekebilmek için rütbeler, nişanlar ve hediyelerle aynı şeyi yapıyorlardı. Daha sonra Türkler ve Mısırlılar parlamentolarla milletin hakimiyetini ileri sürmeye başladılar. Bu meclisler İslâmdaki ehl-i hall ve akd cemaati anlamındaydı. Şu farkla ki, İslâm bu kimselerde, çağımızda Frenkler ve onların mukallitlerinin aramadığı ilim ve fazilet şartlarını da arıyordu.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri, kendilerine düşmanca davranan, daha sonra perişanlık ve azledilmeyi yaşayan Sultan [Vahdettin'e] rağmen fiilen ehl-i hall ve akd oldular ve Meclis-i Mebusân'ın, Heyet-i Vükelâ'nın ve Sultan'ın şahsının tamamının yerine geçtiler. Bu durum bana İstanbul'da meşrûtî hükümet hakkındaki görüşünü sorduğum Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın şu sözünü hatırlattı: "Bizde Meclis var ama Sultan yok. [Halbuki] dengenin olabilmesi için terazinin iki kefesinin olması gerekir."

Mısır ve Hindistan gibi ecnebi işgali altında ezilen beldelerde ise Türklerin yaptığının yapılmasına imkân yoktur. Oralarda ancak millet rüşd çağına erişinceye kadar birbiri ardısıra [öncü] fertler zuhur edebilir.

Üstad İmam [Abduh] -Allah ona rahmet etsin- bu ümmet içinde liderlik makamına ve siyasî, dinî ve dünyevî işlerde ehl-i hall ve akd mertebesine ulaşmış, hatta bütün İslâm ümmetinin lideri (*za'îm*) olmaya yaklaşmıştı. Ancak bu, bilfiil değil bilkuvve idi. Zira ümmet onun çizdiği plan doğrultusunda yürümesini mümkün kılacak bir oluşum seviyesine gelmemişti. Bu nedenle şöyle derdi: "Ümmeti olmayan adamın vay haline." O uzaklaştırıldığı, sürüldüğü, buna mukabil önemli işlerde ve problemlerin halledilmesinde kendisine müracaat edildiği ülkesinin emiri idi.

Sa'd Zağlûl Paşa, kavminin oluşum [istidadı] gerçekleştirdiği bu yıllarda siyasî liderlik makamına erişti; karşılığı, peşpeşe sürgünlerdi. Hindistan'da Müslüman ve Hindulardan zamanın hadiselerinin kendilerindeki kabiliyet ve himmet yüksekliğini ortaya çıkararak millet içinde liderlik makamına yükselttiği kimseler vardır ki, onlar şu an zindan köşelerindedir. Hindulardan Gandhi, Müslümanlardan Ebu'l-Kelâm [Âzad] ve Muhammed Ali Şevket bu kimselerdendir. Bunları bizdeki Mısır Vefd'i ve onlardaki Hilafet Cemiyeti (Cem'iyyetü'l-Hılâfe) gibi o kimselerin cemaatleri takip eder.

Mısır'daki Ezher'in büyük âlimler heyetine, İstanbul'daki Fatih ve Süleymaniye, Tunus'taki Zeytûne ve Hindistan'daki Diyobend medreselerindeki kadîm ulema topluluklarına gelince, ümmetin çoğunluğu bunların söylediklerinin Allah'ın hükmü olduğuna inanırlar. Ne var ki batılılaş-

mış olanların ekseriyeti -ki yöneticilerin, komutanların ve siyasî partilerin çoğu bunlardandır- bu kadîm cemaatlerden olup da kendisine itibar kazandıran, mal ve makam sahibi olanlarının dışında hiçbirine değer vermezler. Ehl-i sünnet âlimlerinden gerek toplu gerekse münferit olarak Şia ulemasındaki, bilhassa Necef'ten icazetli müctehidlerindeki liderlik ve halka önderlik derecesine ulaşan kimse yoktur. Denildiğine göre bu günlerde bu Şia ulaması, Irak ve Britanya Devleti arasındaki muahedenin tasdik edilmesi için [seçimlerde] Kral Faysal hükümetinin emrettiği el-Cem'iyyetü'l-Vataniyye'nin seçilmesinin haram olduğuna dair fetva vermişlerdir. Bunun üzerine Şianın bedevîleri ve şehirlerde yaşayanları bu fetvaya uymuşlardır. Mirza Hasan Şirazî -Allah ona rahmet etsin- tönbekinin haram kılınmasına dair bir fetva yayınlamış ve İran halkının tamamı ona boyun eğmiş, tönbeki kullanımını ve ekilmesini terketmişlerdi ki, tönbeki onların memleketlerinin ihracatına nazaran Mısır ülkesindeki pamuk gibidir. İran hükümetinin tönbeki imtiyazını bir İngiliz şirketine vermesi nedeniyle Şirazî'yi bu fetvayı yayınlamaya yönlendiren, Şark'ı uyandıran Seyyid Cemaleddin el-Afganî -kuddise sırruhu- idi. Bu fetva üzerine [İran] hükümeti bu şirkete, beşyüz bin İngiliz lirası miktarında bir tazminat ödemek zorunda kaldı. Şayet bu şirket feshedilmemiş olsaydı, o zaman bu şirket İngiliz deri [işleme] şirketinin Hindistan'da yaptığını yapacak, yani şirket sahipleri bu beldelere [İran'a] sahip olacak ve onu Hint İmparatorluğu'na katacaktı.

Müstebit hükümetlerin üzerinde hakimiyet kurdukları halkın içinden çıkan liderleri onlara yabancılaştırmaya çalıştığını söyledim. Şu kadar var ki bu hükümetler, bundan önce eğitimin ve eğitim kontrolünün bozulmasıyla o ülkelerde liderliğin varlığına engel olacak sebeplere önem verirler. Bu hükümetler din ulemasını siyaset ve hükümetten uzaklaştırmışlar, böylece bu makamlardakiler ve yardımcıları dini bilmeyen kimseler olmuş, bunlar eğitim ve eğitimin kontrolü vasıtasıyla hükümette görev alanların yetiştirilmesi işini üzerlerine almışlar, ulema ise mescidlerin zaviyelerine ya da evlerinin odalarına kapanmış ve haklarını aramamışlardır. Bu kimseler zamanın durumu ve umranın tabiatının gereği olarak buna [haklarını aramaya] kabiliyetli olmadıkları gibi, ümmetin önderliğindeki mevkilerini, onlara sahip oldukları hakları anlatarak ve o hakları aramaya onları yönlendirerek nasıl koruyacaklarını da bilmiyorlardı. Böylece ulema ümmet içindeki ehl-i hall ve akd olma hakkını kaybetmiş ve onu yönetici reislere ve sorumluluğunu çoğunlukla din ilminden ve onun bazı Müslümanlarda kalan düzensiz eğitiminden payı olmayanların deruhte ettiği siyasî cemiyet ve partilere terketmişlerdir.

Durum böyleyken dinen vacip olan meşru imamet ve umumi adalet için çaba sarfedilecekse o zaman önce yukarıda (s. 383-386) geçen şartlara sahip ehl-i hall ve akd topluluğunun mevcûdiyeti için gayret edilmelidir. Çünkü bunlar ümmete vekil olarak halifeyi tayin hakkına sahip olan, ümmeti halifeye itaata sevkederek destekleyen kimselerdir. İmam tayininden evvel bütün ümmet ya da bağımsız olanlarından talep edilen şey, bu ülke halklarının birleşmesi, mezhep, ırk ve dil farklılığını vahdet ve ittifaka engel kılmaktan vazgeçmeleridir.

Bu noktada kendimize şöyle sorabiliriz: İslâm beldelerinde bu işi icra edebilecek ehl-i hall ve akd var mıdır? Şayet orada bu nüfûza bilfiil sahip olanlar yoksa, bilkuvve sahip olanlar da yok mudur? Sonra Müslümanlar bilkuvve nüfûzu, bilfiil nüfûz haline getirecek bir nizam ortaya koyamazlar mı? Aksine bu, mümkün ama zordur. Kararlılığın gücü, zoru kolay kılar ve kararlılığın gücü, davetçilerin gücüne tâbidir. Şu halde bu nizamı ortaya koyması ve çalışmaya başlaması umulanlar kimlerdir? İşte bunlar mutedil İslâmî ıslah topluluğudur.

Mutedil İslâmî Islah Topluluğu

Yukarıda söylediklerimizden anlaşılmıştır ki, imkân ölçüsünde İslâm ümmetinin vahdeti için çalışmak, İslâmın kökü Araplar ve onun keskin kılıcı Türkler olmak üzere iki büyük halkla sınırlı olup, bağımsız Arap memleketlerinin geleceği imam ve emirlerinin elindedir ve onların arasını bulmak herşeyden önce gelir. Bu noktada şunu söylemek isteriz:

Arap Yarımadası dışındaki İslâm beldelerinden siyasî liderlik ve hall ve akd makamı için öne çıkan üç grup bulunmaktadır; [1] Çeşitli fıkıh kitaplarının mukallitleri, [2] Avrupa kanun ve nizamlarının mukallitleri ve [3] Dinin fıkhının ve İslâm şeriatının hükmünün anlaşılmasındaki istiklal ile Avrupa medeniyetinin özünün anlaşılmasını biraraya getiren ıslah topluluğu. İşte yardım edilir, maddî imkânları ve elemanları artarsa, hilafet makamının ihya edilmesinde olması gerektiği gibi ümmetin dağınıklığını giderebilecek olan bu topluluktur. Ortadaki konumu ona ümmetin tecdidi için her iki taraftan kabiliyetli olanları kendisine çekmesine imkân tanıyabilir. Biz "Kanunların Laikleştirilmesi" makalelerinin üçüncüsünde[56] bu topluluğu, "Üstad İmam [Abduh] Hizbi" olarak isimlendirmiştik. Zira *Me-*

•••••

56 [Söz konusu makale için bk. "Medeniyyetü'l-kavânîn", *Mecelletü'l-Menâr*, XXIII/8 (29 Safer 1341/2 October 922), s. 625-633. Aynı yazı dizisinin ilk iki tefrikası aynı ciltdin 6. ve 7. sayılarında neşredilmiştir -çev.-].

nâr, Üstad'ı bütün İslâm beldelerindeki ıslahın önderi yapmanın yolunu hazırlıyordu.

Biz bu mutedil ıslahatçılardan çeşitli ülkelerde ve bilhassa Arap, Türk ve Hint beldelerindeki fertleri tanıyor ve bunların içinde Hindistan Müslümanlarının, bu hizbi maddî imkân ve eleman yönünden desteklemesi en fazla ümid edilen kimseler olduğunu müşahede ediyoruz. Ne var ki onlar nizamı üzerinde ittifaka varacakları ehl-i hall ve akd cemaatini oluşturmak, kamuoyunun sevkedilmesi, şu an temin edilmesi gereken vasıtaların tespiti ve acil bir kongre tertiplemek için münevverleri, diğer beldelerin münevverleriyle ittihad etmeden eyleme geçemezler. Zira hilafet meselesi, üzerinde konuşulmayan bir şeydi, yeni Türk inkılabı onu tartışılan en önemli mesele haline getirdi. Bu mesele hakkında yazılanların çoğu ile kamuoyu yanıltılmamış ve şaşkın bir hale getirilmemiş olsaydı, biz de yapılmasında maslahat gördüğümüz şey için gayret ederek bu konuda susmayı tercih ederdik. Ancak hilafet, görüş ve arzuların farklılığı ile tartışma ve münakaşa konusu yapılmış olsa da, hakikatlerin beyan edilmesiyle bu yapılması gerekene yönelik hazırlığın ortaya konulması gereklidir. Islah grubunun önüne taklitçi ve mutaassıp iki gruptan çıkabilecek engelleri ve eylem için hazırlanması gereken kaide ve açık hükümleri zikretmemiz kâfidir.

Batıcılar Grubu

("Kanunların Laikleştirilmesi") makalelerinin üçüncüsünde batıcılık (*tefernüc*) ve batıcılarla neyi kasdettiğimizi, bunların içinde küfrünü açıkça ortaya koyan ya da gizleyen mürtedler olduğunu, bunların İslâm hükümeti ve şeriatı konusundaki idrak seviyelerini açıklamıştık. Burada da aynı şekilde şunu söyleriz:

Mülhid/dinsiz batıcılar dinin bu çağda siyaset, ilim ve medeniyetle bağdaşmadığına, dinle fiilî bir bağı olan devletin itibarlı ve güçlü olamayacağına, itibarlı devletlerle eşit olamayacağına inanırlar. Böyleleri Avrupa'da, Avrupa dilleri ve modern bilimlerin okutulduğu okullarda tahsil görenler arasında çoktur. Bunların görüşüne göre hükümet laik olmalıdır. Bu grup Türkiye'de güçlü ve organize, Mısır'da dağınık, Suriye, Irak ve Hindistan gibi yerlerde ise zayıftır. Bu gruba göre İslâm hilafeti makamını devletten uzaklaştırmak, ümmet içinde İslâm dinini zayıflatmak, ırkî ve yurtsever bağları İslâm dini bağlarının yerine koyacak bütün tedbirleri almak gerekir. Bu grubun içindeki Türkler, sahih imametin Türk Devleti'nde ihya edilmesine en fazla karşı çıkanlardır.

Bu grubun cemiyetleri İslâmî haysiyetin beşiği olan Anadolu'da çoğu kimsenin kendisinden kasdedileni anlayamayacağı üsluplarla kör ırkçılık (asabiyye) propagandası yaptılar. Daha önce bunların bir kısmına işaret etmiştik. Bu çağrı, istenen tesiri göstermiştir; [önceden] oradaki bir Türke milliyetinin ne olduğu sorulunca: "Müslümanım, elhamdülillah" der ve bu şekilde Rum ve Ermeni'den ayrılırdı. Şimdi ise o, "Türk" olduğu şeklinde cevap veriyor. [Önceden] o, halifesine, Allah yolunda cihadda padişahına itaatin dışında askerlik hizmetinin gereğini anlamazdı. [batıcı cemiyetler] orada Türkün yolunda, Türk vatanı ve Türk şerefi için savaşma fikrini yaydı. Bu günlerde nesep bakımından Yahudi, siyaset ve mezhep bakımından Türk olan Ankara hükümetindeki Maarif Vekili yazar Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* hikâyesinden haberdar olduk.[57] O bu hikâyeyi, İstanbul otoritesine mukavemet etmek, Yunanları [ülkeden] çıkartmak ve bağımsızlığını sağlamak için Anadolu'da tesis edilen millî hareketin özünü açıklamak amacıyla yazmıştır. Biz bu hikâyeyi yukarıda söylediklerimizi tasvir eder bir halde bulduk. Bu hikâyede bizim bildiğimiz anlamda İslâmî cihad fikrine, dinî ruha delâlet eden tek bir kelime göremedik.

Buna mukabil bu batıcıların bir kısmı, hilafet makamının Türklerde kalmasından siyasî, edebî ve diğer bazı açılardan istifade edilebileceğini düşünürler. Ancak bu, hilafetin sûrî olması ya da ne yasamada ne de icrada bir nüfûzu olmaması, aksine nüfûzunun papanın, patriklerin ve misyoner örgütlerinin otoritesi gibi din yoluyla devletin siyasî propagandasıyla sınırlı kalması durumunda geçerlidir. Bu görüşün sahiplerine çoğunlukla bazı açılardan İslâm birliği (*el-câmi'atu'l-İslâmiyye*) taraftarlarıyla uyuşan Turan ırkçılığı (*el-asabiyyetu't-Tûraniyye*) taraftarları arasında rastlanır. Bu görüş sahipleri Şark'ın Arap olmayan Müslüman halklarından, onları Türkleştirerek büyük bir millet oluşturmayı arzularlar. Böyle düşünmeleri İran'daki Farslar ve Afganlılar ile Urduca konuşan Müslüman Hintliler dışındakilerin müdevven ilmî bir dile sahip olmamaları, buna mukabil Türkçenin İran beldelerinin çoğunda yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. [Böylece] Turan birliği ve Türk dili bağıyla Türk milletine katılması mümkün olmayanları, o millete İslâm hilafetine tâbi olmak suretiyle ilhak etmek mümkün olabilecektir. Daha sonra bunların çocukları hükümete tâbi olarak eğitim ve öğretim yoluyla Türk olacaktır. Salt Türk ırkçısı olan grup, kendi kanaatlerince Türklerin Osmanlı ya da İslâm birliği içinde zayi olduğu gibi, Turan birliği içinde kaybolma-

.....

57 [Bu kitap Muhibbüddin el-Hatîb tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Tanıtım için bk. "Kamîs min nâr", *Mecelletü'l-Menâr*, XXIV/5 (16 May 1923), s. 407 -çev.-].

sından da endişe ettiklerinden bu umumi Turan ırkçısı gruba muhaliftir. Burada amacımız bu meseleleri tahkik ya da tenkit olmayıp bu meselelerdeki gerçek İslâm hilafetine aykırı hususları en kısa bir şekilde hatırlatmaktır. Biz bunlardan birçoğunun Türk milliyetçiliği ve İslâmın bir araya getirilmesine ikna edilebileceğinden ümidimizi kesmiş de değiliz.

Batıcıların bir grubu da vardır ki -bazı dindarlar ve başkaları da bu gruptandır- bunlar İslâm hilafetinin tesis edilmesinin ve devlet reisinin İslâmı tatbik edecek meşru imam yapılmasının, günümüzde medenî bir devlette imkânsız olduğu görüşündedirler. Ya hilafetten Türk Devleti'nde, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi imkân ölçüsünde istifade edilecek ve orada halifenin istibdadının kötülüğünden sakınılacak ve hükümet çağımızda kendisiyle amel etmenin imkânsız olduğu hükümlerde dine bağlı kalmak kaydından uzak olacak, ya da hilafetten kesin olarak müstağni kalınacak. Islah grubunun bu kimselere meyletmesi, başkalarına meyletmesinden daha kolaydır.

Zahirperest Donuk Fakihler Grubu

Din ulemasının hepsi ve halktan onları taklit edenlerin çoğu hükümetlerinin salt İslâmî olmasını temenni eder. Türkler hükümetlerinin Hanefî mezhebine bağlı olmasını kesin bir şekilde isterken, onlardan ahkâmda Hanefilik dışındaki bazı Ehl-i sünnet mezheplerinden de bir takım hükümler alınmasında bir engel görmeyenler vardır ve bunda çağın medeniyetine aykırı bir taraf olmasına aldırmazlar. Ne var ki bu ulema askerî, malî ve siyasî kanunları geleneksel fıkıhtan elde ederek ortaya koymaktan acizdir ve bütün dünyevî muamelelerde mutlak ictihadı kabul etmekten kaçınırlar. Hükümet işi, icra etmeleri için bunlara havale edilse, kesinlikle bundan aciz kalır, harbe de sulha da güç yetiremezler.

Menâr dergisinde çok kez açıkladığımız gibi Müslüman âlimlerin, İslâmın hakikatini beyan etmek ve İslâmı bu asrın şartlarının gerektirdiği gibi müdafaa etmekteki yetersizlikleri, Müslüman batıcıların dinden uzaklaşmasındaki en önemli sebeptir. Ulema bunu gerektiği gibi açıklamış olsaydı, o zaman bizzat batılılardan, ulemanın fitnesi sebebiyle dinden çıkanların kat kat fazlası Müslüman olurdu. Bunun sebebi ya da en önemli sebeplerinden biri, Hıristiyan ülkelerde Katoliklerin başı papa, patrik, piskoposlar ve misyoner cemiyetlerinin yaptığı gibi Müslümanların bu işi sistemli ve maddî harcamalarla yapacak bir önder ve cemaate sahip olmayışlarıdır. Aynı zamanda sultanlar, emirler ve bunların adam-

ları ulemayı ifsad etmiş ve yukarıda söylediğimiz gibi kendi zulüm ve istibdatlarını destekleyen hususların dışında, onların ümmet üzerindeki önderliklerini bertaraf etmişlerdir.

Şayet Müslümanların büyük imamet yükünü taşıyan bir halifeleri olsaydı, İslâma davet ve onu müdafaa etme işi ihmal edilmez, Osmanlı Devleti'ni İslâmı bilmeyen kimseler ele geçiremezdi. Tuhaf değil midir ki ben Müslümanların imamı ve cemaatine öncelikle gereken bu vazifeleri yerine getirmek üzere "Davet ve İrşad" projesini ortaya koyduğumda, devletin nâzırlarından ve reislerinden bu isme izin verilmesine cesaret eden hiç kimse çıkmadı. Projeyi beğenenler de bunun cemiyetinin "İlim ve İrşad Cemaati" olarak isimlendirilmesinde ittifak ettiler. Evet [gerçi] sadaret müsteşarı benim yanımda sadrazam Hakkı Paşa'ya "Bu projeyi uygularsak, düvel-i muazzamanın mukavemetiyle karşılaşmaz mıyız?" diye sorduğunda o, "Bizde Bulgarların Hıristiyan misyoner yetiştiren mektepleri var, hilafet devleti kendi pâyitahtında din hürriyeti konusunda Bulgar Devleti'nin gerisinde mi kalacak?" şeklinde cevap verdi. Bununla beraber bu sadrazam sözkonusu projeyi uygulamaya sokmadı ve bize de en ufak bir yardımda bulunmadı. Biz projenin resmi olarak onaylanması için sadece onun İtalya'ya, İttihatçıların önderi olan Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'in de Edirne'ye gitmesi fırsatından yararlandık. Bu hususta bana Heyet-i Vükelâ'nın, projenin destekçilerinden biri olan Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin başkanlığında toplanması yardımcı oldu. Ben Şeyhülislâma durmadan ısrar ettim, nihayet o -Allah kendisine rahmet etsin- Heyet-i Vükelâ'dan projenin icra edilmesi için bir karar çıkarttı. Daha sonra Talat Bey geldi ve işi bozdu.[58]

Onların Sultan ve "halife" dedikleri kimse [Sultan Reşad], kafesinde sarhoşluğundan (sekr) neredeyse hiç ayılamaz halde bir bîçare idi. Meşihat-i İslâmiye bu konuda ne ondan ne de başka birinden bir söz ya da faaliyet umuyordu. Talat ve Kazım gibilerinin sultan üzerindeki nüfûzu, Şeyhülislâm ve Bâb-ı Fetva'daki hocalarınkinden niçin daha güçlüdür? Bu, hocaların ve destekçilerinin devlet işlerini idare etmekten ve şeriatın yeterliliğini ve şeriata itikat esaslarını delilleriyle ortaya koymaktan ve ona yönelik şüpheleri bertaraf etmekten aciz olmalarından kaynaklanmıyor mu? Bu durum onların, din imamlarının ehl-i hall ve akd için şart

••••••

58 [Reşit Rıza'nın bu proje kapsamında İstanbul'daki temasları Türkçede yayınlanmıştır: Reşit Rıza, "Meşrutiyet İstanbul'una Seyahat ve Dâru'l-İlm ve'l-İrşad Projesi", trc. İrfan İnce, *İstanbul Araştırmaları*, 5 (Bahar, 1998), s. 163-187 -çev.-].

koştukları ilim, siyaset, yeterlilik ve liyakatla muttasıf olmamalarından değil midir?

Bununla beraber din ulemasının nüfûzu Türkiye'de Suriye ve Mısır gibi ülkelerdekinden daha güçlüdür. Ancak muhalifleri olan batıcılar onlardan daha güçlüdür. Her iki grup da diğerini devletin zayıflığı ve milletin geriliğinin nedeni olarak görür. Doğru olan, bu suçun her iki grup arasında müşterek olması ve meşru imamın tayin edilmesinin ve Türk Devleti'nin de hilafet makamının kefili olmasının, sadece ıslah grubunun Müslümanların dağınık görüşlerini, ehl-i hall ve akd sıfatlarının kendisine münhasır olabilmesi amacıyla, nüfûz sahiplerini yanına çekmek suretiyle bir araya getirmesiyle gerçekleşebileceğidir. Bu ise ancak büyük çoğunluğunu bu şekilde ikna etmek mümkün olmamakla birlikte âlimlerini taklit ve mezhep taassubu donukluğundan kurtarmakla, batıcıların din ve şeriat konusundaki şüphelerinin [geçersizliğini] ortaya koymakla ve ırkçılığın yanlışlığını beyan etmekle olabilir. Islah grubunun diğer gruplara tercih edilmesi ve aşağıda izah edeceğimiz sebeplerden dolayı tercih edilmeye kabiliyetli oluşu, bu grubun başarısı olarak yeter.

İslâm, mânevî bir hidayet ve ictimaî-siyasî bir bağdır. İslâmda kâmil olan bu her iki yönü de mükemmel olan, İslâmda eksik olan ise bunlardan birinin ya da her ikisinin kendisinde zayıfladığı kimsedir. Müfrit ırkçıların mülhidleri bunların her ikisini de yitirmiştir. Bunlar için ne hilafet yandaşlarında ne de onların dışında bir deva sözkonusudur. Ancak İslâmın hakikatini, ondaki maddî medeniyetin kötülük ve şerlerinden uzak olmakla birlikte, en gelişmiş medeniyet ve umran basamaklarına kefil olan hikmetleri ve ahkâmı aşağıda ilgili bölümlerinde izah edeceğimiz şekilde beyan etmek, bu [mülhidleri] frenler ve kendi sınırlarında tutar. Hatta onlardan kalbi mühürlenmemiş olanları doğru yola da iletebilir ki bu durum, onların dışındaki pekçok kimsenin doğruya iletilmesinden daha sağlam ve davetin onlarda başarıya ulaşması daha ziyade ümide şâyandır.

Bu iş için Türkler tarafından yapılması gerekenlere ilişkin söylediklerimiz artık kâfidir. İslâmın aslı ve kökü olan, İslâmın ancak kendi lisanı ile yaşayabileceği, rükünleri ancak kendi beldelerinde ifa edilen hac farizası ile tamamlanan -ki bu, İslâm halklarını bir araya getiren yegâne ictimaî esastır- umumi meşru imametin kendisi olmaksızın olamayacağı, halkının tamamı mütedeyyin, yarımadasında ilhâd ve batıcılığın olmadığı, ancak bedbahtsızlığı, ülkelerinin idare ve umran yollarının, bağımsızlık ve milletin izzetinin kendisine bağlı olduğu ilim ve fenlerin cahili olması,

emîrlerinin birbirine düşmanlığı ve düşmanlarının desiseleri olan Arap halkına gelince, ıslah grubunun onun için yapması gereken, sadece emirlerini vacip olan ittihada ikna, kuvvet ve umran için gerekli vasıtaları hazırlamasına yardım etmektir. İşte şimdi burada neşredilebilir çalışma programlarını, istidlâl üsluplarını ve Müslümanların bu muazzam işe kabiliyetlerinin mahiyetini zikrediyoruz.

İnsanların Hilafetteki Amaçları ve Islah Grubunun Vazifeleri

İşler maksatlarına göre değerlendirilir. İnsanların hilafet konusundaki amaçları da farklıdır. Onlardan hakikatini ve ahkâmını açıkladığımız sahih meşru hilafetin ihya edilmesini amaçlayanlar nadiren çıkar. Bunun nedeni, çoğunun bunu düşünmemesidir. Çoğunluğun dışında buna kafa yoranlar ise, onun ihya edilmesinin imkânsız olduğunu, kendisinde meşru şartların, halife ve cemaatin vazifelerinin tamamının aranmadığı "zaruret hilafeti"ne razı olmanın kaçınılmaz olduğunu zannederler. Daha sonra onlar bu konudaki rey ve heva için geniş bir alan bulunmasından dolayı bu zaruretin tanımında da ihtilaf ederler. Öyle ki [neticede] bunlarla bu makamın hakikatini ve faydalarını bilmeyenler arasında büyük bir fark kalmaz. Büyük çoğunluk (sevâd-ı a'zam) bunu bilseler, arzu eder, onun ihyası için bir nizam vaz edilse ve kendileri de ona davet edilse buna icabet eder ve bu uğurda ellerinden geldiğince harcamada bulunurlar.

Sarıklı ve sarıksız Mısır ileri gelenlerinin çoğu ile bu konuyu tartıştım ve onları, Ankara Cumhuriyeti Hükümetinin İstanbul'da ihdas ettiği yeni hilafeti desteklemenin amacının; Britanya Devleti'ni, Mekke'de Kral Hüseyin'i ve İstanbul'da Sultan Vahdettin'i kullanmak ve nihayet ikincisinin Malta'ya kaçmasından sonra ikisini bir araya getirme hususunda bu yüce İslamî makamı elinde bir alet haline getirmeyi hedefleyen desiselerinde başarısızlığa mahkum etme olduğu konusunda görüş birliği içerisinde buldum. Mısırlılardan hiçbiri yeni halifeyi selâmlama ve beyatleşme ile desteklemekle onun kendi ülkeleri üzerinde, Müslümanların en büyük imamının kendi milletleri üzerinde, hükümetlerinin emir ve yöneticilerini tayin ve azletme, vergi toplama, cihad için asker toplama ve bunun dışında İslâm âlimlerinin hilafet vazifeleri olarak saydıkları hususlarda kendisine tâbi olmaları, otoritesine boyun eğmeleri şeklinde bir hakkı olduğunu kasdetmemiştir. Bu gördüğün gibi siyasî bir amaçtır ve faydası da olumsuzdur. Buna sevkeden şey ise, ecnebi baskısının, bu [ecnebi] devletin, bağımsızlığı [elinde] kalan İslâm halklarını, bilhassa Türkleri ve Arapları köleleştirme girişimlerinin tevlid ettiği

umumi İslâmî şuurdur. Bu amaç, sahih hilafetin, meşru imam (halife) ve cemaatin varlığına bağlı değildir. Bilâkis bu, siyasî bir lider (Sa'd Zağlûl Paşa) için düzenlenmiş siyasî bir gösteridir, hatta ondan da daha az bir güce sahiptir. Bu sebeple [bu amaca sahip olanlar], bu hilafetin şartlarına ve faaliyetlerine aldırmazlar. Afrika Müslümanları ve onlar gibi ecnebilere köle olmuşlar da bu konuda onların durumundadır. Bu kimseler Türk Devleti'ne tâbi olmayı temenni ederken [aslında] bunun imkânsız olduğunu da bilirler. Ancak Mısırlı siyasetçilerden hiçbiri böyle bir şeyi arzu etmez.

Hindistan Müslümanları bu konuya yeryüzündeki diğer Müslümanlardan daha fazla önem verirler. Onların Türk hilafetine yardım etmeleri sadece olumsuz değil, hem olumlu hem de olumsuzdur. Bunlar hilafetin, hükmü ve otoritesi olmayan salt ruhanî [bir hilafet] olmasına razı değildir. Aşırı bir taassupla bağlandıkları mezheplerinin [Hanefîlik] kendilerine zaruret şüphesiyle icap ettirdiği bazı şartlarda mütesâhil olsalar da, hilafet konusunun esasında ve uğrunda meşru kılındığı amaç konusunda -ki o da ibadetler, medenî, siyasî ve diğer muamelelerde dinî-İslâmî ahkâmın tatbik edilmesidir- gevşek değillerdir. Onlar -zorba da olsa- halifenin İslâm hükümetinin en yüce reisi olmasında kesin kararlıdır. Bundan sonra onun dinin hükümlerini tatbik edip etmediğine bakmazlar. Bunun delili, onların kendisini şeriat ve kanunun üzerinde gören Abdülhamid'e -ki o her konuda müstebiddi-, daha sonra hiçbir gücü olmayan Mehmed Reşad'a, keza onun bütün gücünü eline geçiren İttihatçılara ve nihayet kavmine ve diğer Müslümanlara kızarak ecnebilerle kaçan Vahdettin'e karşı olan aşırı tutkunluklarıdır.

Bu onların nihai gayeleri olunca, o zaman onların gayretleriyle sahih hilafetin yaşaması sözkonusu olmadığı gibi, şu anda sahip olduklarından başka bir grup ya da cemiyet kurmaya ihtiyaç da yoktur. Bu şekilde onları fiilî hükümetin, "halife" diye adlandırdıkları bir kimsenin bütün ahkâm işini ya da bugün hukuk dilinde "yasama ve yürütme erki" dedikleri şeyleri hükümete havale etmesini şart koşmak şeklinde bir lafız oyunuyla ruhanî hilafete razı etmek mümkündür. Bu durumda o [ruhanî halife de] başkaları da, bir işte sahih havalenin ancak o işin sahibi, o işte tercih hakkı olan, kendisine havale yaptığı kimseyi murakabe hakkı ve o kimse şeriat naslarına muhalefet ettiğinde ya da adalet yolundan ayrıldığında onu azletmek yoluyla da olsa muaheze etme hakkının elinden alınamayacağı kimse için geçerli olabileceğini bilse de bu böyledir. Hatta bakanlar, emirler ve komutanlar üzerindeki bu murakabe Müslümanların ima-

mının vazifesi olup o, bu murakabe ve onun sonuçları konusunda şeriatin naslarıyla ve tek başına hareket etmeksizin ehl-i hall ve akdle istişare etmekle kayıtlanmıştır.

Müslümanlar bu halde kaldıkları sürece ne imamete ne de bir imama sahip olabileceklerdir. Artık Müslümanların zorbalıkla ele geçirilen hilafet konusundaki zaruret ahkâmını sabit ve daimî bir esas haline getirmenin, imamet binasını tahrip ve "cemaat" tabir edilen ümmetin otoritesini yok ettiğini, birliğin terkedilmesi, din ve devletin zayıflaması ve sünnet üzerine bidatlerin ortaya çıkması ile sonuçlandığını anlamalarının vakti geldi. Artık durum değişmiş ve cehalet yaygınlaşmıştır. Öyle ki, Müslümanların ileri gelen yöneticilerinden, komutanlarından ve siyasî önderlerinden binlercesi, bu çağda hilafet makamının ve diğer İslâm ahkâmının Müslümanların zaaf sebebi olduğunu, bunlarla ayakta kalamayacaklarını ve aslında tersi geçerli olsa da, bu ahkâma yapıştıkça itibarlı ve zengin bir ümmet olamayacağını düşünmeye başlamıştır.

Bu hastalığın şifa verici ilacı, bu vebanın kökünü kurutacak devası, adalet, müsavat ve maslahatların muhafazası, kötülüklerin men edilmesi, emr-i bi'l-marûf, nehy-i ani'l-münker, Müslümanların sadakalarıyla sakat ve acizlerin garanti altına alınması, fakir ve miskinlerin korunması yoluyla Müslümanlar ve hatta bütün insanlığın yararına olacak en hayırlı hükümet olan sahih İslâmî hükümetlerin kurulması için "cemaat" tabir edilen ehl-i hall ve akdin otoritesini iade etmek suretiyle hilafet makamının ihya edilmesidir. Bu hükümetlerde medenî-maddî hükümetlerdeki birçok topluluğu Bolşevizme ve Anarşizme teslim eden toplumsal hastalıkların hepsinin çaresi vardır.

Bu esaslar ve kaideler üzerine tanzim edilmiş bir hükümet kurulunca çok geçmeden idaresi elinde olan hür milletlere lider olur ve bu milletlerdeki azılı mücrimler, milleti o hükümetten çevirmek ve ayartmak için artık ondan sonra orada hile yapamazlar. O zaman Allah teâlâ şu âyette [Nûr, 24/55] bizden öncekilere yaptığı gibi bize de vadini gerçekleştirir: "Allah sizden iman edip salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekilere yaptığı gibi onları da muhakkak yeryüzünün hükümranları yapacağına (...) dair yeminle söz verdi".

Şu halde önerdiğimiz ıslah grubunun, bütün gayesini ve himmetini, öncelikle diğer çağlardan nizamla ayrılan bu çağa yaraşan bir nizamla en yüce İslâmî hilafet hükümetinin şeklini açıklamaya sarfetmesi gerekir. Daha sonra bu hükümet şeklini uygulaması ümid edilen İslâm beldelerinde nüfûz sahiplerini bu hükümet şeklindeki maslahat ve yararlara, sa-

adete, onu dünyadaki bütün hükümet şekillerine tercih etmeye, uygulamasının da mümkün olduğuna, batıcı ümitlerini yitirmişlerin bu konudaki bütün şüphelerini bertaraf etmeye çalışmalıdır. Bizzat kendimiz uyguladığımızdan [biliyoruz ki], bütün bu söylenenler, kolaydır.

Hilafet, Araplar ve Türkler

Ayrıca bu ıslah grubunun şunu da bilmesi gerekir ki, buradaki başarı, Araplar ve Türkleri uzlaştırmaya ve bir araya getirmeye, onların geneli itibariyle de olsa bu nizam üzerinde ittifak etmelerine ve imkân ölçüsünde zararlarından kaçınmak suretiyle bu çağda güçlü olan ırk bağlılığına, keza Zeydîlerdeki mezhep bağlılığına riayet etmeye bağlıdır. Bu durum sadece ümmetin vahdeti ve fikir birliğinin halifenin gerçekleştirmesi gereken en önemli işlerden biri olması nedeniyle değil, aksine bu konuda arzulanan başarının her iki halkın bunun üzerinde karşılıklı yardımlaşmalarına bağlı olması sebebiyledir. Şöyle ki, sahih hilafet makamının ihyası, din ve şeriatın ihyasına bağlıdır. Bu da din konusunda mutlak ictihad tabir edilen bağımsız ilimle olur. Bu ilim de Kitap ve sünnetin anlaşılması için Arap diline hakim olmaya bağlıdır. Bu [hilafet] makamının Arap dili, tarihi ve beldeleriyle olan münasebeti son derece açıktır. Oralar vahyin beşiği, gerçek İslâmın ortaya çıktığı, kıblesinin ve dininin ibadet mekânlarının (*meşâ'ir*) bulunduğu, dinin esaslarından umumi ictimaî bir esasın [hac] icra edildiği mekândır.

Bütün sünnî mezheplere muhalif olarak hilafette Kureyşli bir nesebe ya da Şiî mezheplere ve özellikle Zeydîlere muhalif olarak Alevî-Fâtımî nesebe sahip olma şartını tartışan kimselerin, bunu tartışma konusu yapmaları mümkün değildir. Araplar hilafet için büyük bir güçtür. Ne var ki onlar dağınık olup Türkler gibi kenetlenmiş değildir. Arap Yarımadası'nın bağımsız hükümetlerinde ve sakinlerinde şeriat Türk beldelerindekilere nazaran daha eksiksiz ve kâmil biçimde tatbik edilmektedir. Ne var ki bu hükümetler şu an bazı kelâm âlimlerinin şart koştuğu gibi İslâm medeniyetini ortaya koymaya ve onun sahih davetini göz dolduracak tarzda yaymaya muktedir değillerdir. Türkler Araplara nazaran bunlardan ilkine daha muktedir, meşru imametin sırat-ı müstakim üzerine ihya edilmesine ikna edilirlerse, ikincisine de en büyük destekçidirler. Her iki halk, bu ikisinden herbirinin ülkesinin idaresi, siyaseti ve orada hakimiyeti konusunda bağımsız olmaları, bunlardaki ve keza bunların dışındaki bütün hükümetlerin doğrudan rızaları ve hür iradeleriyle bir yandan dinin hük-

müne boyun eğerek, diğer yandan İslâmî vahdet sebebiyle [hasıl olması] mümkün olan hususların her zaman kendisine uygun gelenlerinden yararlanarak hilafet makamıyla irtibatlı olmasıyla beraber bu hususta diğerinde eksik olanı tamamlayabilir.

Şayet Arap Yarımadası'ndaki hükümetlerin reisleri, içlerinden birinin Müslümanların halifesi yapılması konusunda görüş birliğine varır ve ülkelerinin âlimleri, kadıları ve komutanlarıyla ona beyat ederlerse Türklerin İstanbul'da tayin edecekleri bir halife ile onlara en ufak bir muhalefette bulunma hakları olmaz. Bu durum Türklerin [İstanbul'daki] bu halifeye meşru imamet haklarını vermeleri durumunda da -ki onlar böyle bir şeyi yapacak değillerdir- geçerlidir. Hatta Hicaz, Tihame ve Necd sakinleri ilmine, adaletine ve yeterliliğine şehadet edilen Yemen İmamı'na beyat etme konusunda görüş birliğine varırlar ve o da, imametinde ictihad kaideleri üzerine icraatta bulunacağını ve her mezhep mensubunu kendi mezhebi üzerine tanıyacağını ilân ederse, ne Arap ne de Arap olmayan hiçbir Müslüman âlimin hevasına tâbi olması müstesna -ki bu durumda zaten sözünün bir değeri olmaz- onun hilafetine söz söylemeye ya da onun üzerine başka bir hilafeti tercih etmeye hakkı olmaz. Bu durum bilhassa bu imamın Hicaz'da ve diğer Arap beldelerinde dinî ıslahat yapması ve imamet kuvvetlerinin bu asrın gerektirdiği ve zor da olmayan intizamı gerçekleştirmesi durumunda geçerlidir. Bu imamet bugün bazı İslâm memleketlerinin kendisini tanımasından mahrum kalsa bile sadece hac mevsiminde de olsa davetin yayılmasından sonra ileride bundan mahrum kalmayacaktır. Din, onların yardımcısı ve destekçisidir. Ancak Arapların en büyük musibeti parçalanmışlık ve baş olma sevdalarıdır.

Bu konuda Mısır'ın mertebesi, bağımsız olsa ve sahih meşru hilafeti ihya etmek istese, Arap Yarımadası'nın mertebesinden sonra gelir. Ancak oradaki batıcıların çoğu Türklerdeki batıcılar gibi bundan yüz çevirir ve bunun değerini bilmezler. Hilafetin ve Arapların düşmanı olan Britanya Devleti hem ona hem de buna bütün gücüyle karşı çıkar. Bu devletin [Kavalalı] Mehmed Ali'ye karşı Türklere yardım etmesi, Müslüman gençlerin bir Arap devleti ile teceddüt gerçekleştirmesi korkusundan kaynaklanmıştı. Bu devlet Türklerin sahih hilafet hayatını asla tecdid edemeyeceğine ve İslâm davetini neşredemeyeceğine inanır. Bu durum, Britanya Devleti'nin onları ve hilafetlerini [Osmanlı hilafetini] genel olarak desteklemelerinin en önemli sebebidir. İngilizlerin Mısır'da ya da Hicaz'da bir Arap hilafeti tesis etmek uğrunda çaba sarfettiklerine dair söylenenlerin tamamı, sadece bir yalandır. Şayet Mısır böyle bir şeyi yapmış olsaydı Hi-

caz kesinlikle ona tâbi olurdu. Keza mümkün olsaydı Suriye de aynı şeyi yapardı. Hatta bu ülkeler Mısır'da hilafet tesis edilmeden bile ona tâbi olmayı arzu ederlerdi. Belki de Ehl-i sünnet ve Irak'taki Şiîlerin çoğu mümkün olsa bu Arap birliğinden imtina etmezlerdi.

Bazıları bu olumsuz duruma nazaran Arap ülkelerindeki daha mühim eksikliğin, Arapların Türklerin cihad ve fetihe muktedir oldukları güçten mahrum olmaları bir yana, onların hilafet makamını koruyacak kuvvetten bile mahrum olmaları olduğunu zannediyor. Bu zan, asılsızdır. Zira Yemen tek başına istiklâlini ve imametini bin seneden fazla muhafaza etmiştir. Türkler dört asır boyunca Yemen imamlarıyla savaşmış ve mezhep farkından dolayı Yemenlilerden pekçok kimse kendilerine yardım ettiği halde onların imametini ortadan kaldırmaya ya da bütün beldelerini istilâ etmeye güç yetirememişlerdir. Yemen'in gücü olmasaydı İngilizler kendi Aden valilerinden birinin Hadramutlu bir Arap liderin yanında şöyle dediği gibi çok erken dönemlerde orayı istilâ ederlerdi: "Yanında yarım milyon savaşçısı olan ve onlara 'ateşe atılın' dediğinde kendisine itaat ettikleri şu imam olmasaydı, bütün Arap Yarımadası'nı adını anmaya değmeyecek bir savaş bile olmaksızın istilâ ederdik".

Kaldı ki, Arap Yarımadası için İngilizlerin dışında korkulacak kimse yoktur. İngilizler birçok engelden ötürü orayı kılıç ve ateşle fethetmeye teşebbüs edemezler. Bu engellerden biri, onların güçlü yaratılış itibariyle savaşçı olan bir halkla engebeli, çok sayıda dağ ve ovanın bulunduğu, demiryolu ve diğer ulaşım araçlarından yoksun beldelerde savaşamamasıdır. Bir diğer sebep, bu beldelerdeki insanlarla savaşmanın çok masraflı ve az kârlı olması, hatta ancak beldeler ele geçirilebilir ve oraları ıslah etmek için milyonlarca [pound] vadeli kâr elde etmek üzere peşinen yatırılırsa, bir kârın sözkonusu olmasındandır. İngilizler bu beldeleri ancak onların emirlerini ve reislerini desiseler ve dirhemlerle kullanarak, ticarî hileler ve iktisadî imtiyazlarla oralara tedricen müdahale ederek istilâ etmeye göz dikebilirler. Onlar bu uğurda Arap liderlerine -Yemen imamları müstesna- muazzam paralar harcadılar ve halen harcamaya devam ediyorlar. İngilizler harcadıkları parayı dengeleyecek sabit bir [netice] elde edemediği gibi, Hicaz kralı [Şerif Hüseyin] ve çocukları dışında bu emirlerden hiçbirini kullanmaya da muktedir olamadılar. Bu [son zikredilenler] bundan sonra İngilizler için bir şey yapamayacaklardır, zira Araplar, onların kendilerine karşı işlediği cinayetlerin mahiyetini kavramıştır. Britanya Devleti'nin Hicaz kralını tutmaya devam etmesi, kendisine bir şey kazandırmadığı gibi, ancak Arapların ve diğer Müslümanların bu kimselere olan nefretini arttırır.

Hatta mutlak olarak askerî güç kullanmak yoluyla işgalin, İngiliz siyasetinin bir esası olmadığını, İngilizlerin daha önce bu beldeleri fethetmesine engel olan şeyin, Osmanlı Devleti olmadığını söylüyoruz. Zira [Osmanlı] Devleti oralara ancak deniz yoluyla asker gönderebilirdi. O ne zaman İngiliz donanmalarından birine denk bir donanmaya sahip oldu ki, Yemen'e asker ve erzak gönderebilsin, aralarında bir savaş olduğunda oranın sahillerini ve devletin diğer sahillerini, İngilizlere karşı savunması mümkün olabilsin? Sonra o Mısır'ı niye koruyamadı ve İngilizleri neden oradan çıkaramadı?

Arap Yarımadası'ndakilerin Türkler gibi fetih amacıyla cihad edememeleri meselesine gelince -ki bu, meseleyi bizimle tartışan bazı araştırmacıların Türkleri üstün gördükleri bir husustur- bu konuda şöyle cevap verilir: Allah'ın Arap Yarımadası sakinlerine bir lütfu, burada Araplarla sürtüşen ve beldelerini fethetmeye tamah eden ırkı ya da dini farklı ecnebi halkların olmamasıdır. Türkler ise kendileri için beldelerinde bu sürtüşme ve gailelerinden kurtulmak amacıyla ırkı ve dini kendilerinden farklı olan halkları sürüp çıkarmaktan daha emin bir yol göremezler. Türkler bundan sonra beldelerini fethetmek için komşularından birine asla hücum edemeyecektir. Onların son asırlardaki savaşlarının hepsi kendilerine saldıranlara karşı savunma, ya da isyancılara mukavemet şeklinde olup mülklerini genişletmek ya da dini neşretmek amacıyla değildir. Türkler savaştan kafalarını dinlemeye ve ülkelerinin mamur hale gelmesine ve bu umrana bağlı olan ulûm ve fünûna en fazla muhtaç olan kimselerdir. Onlardan mülklerini genişletmeye heves edenler bunu ancak Kürtler, Çerkesler, Tatarlar ve Turan ırkına mensup diğer halklar gibi lisanî milliyetleriyle asimile ettikleri Müslüman Şark halklarını, kendilerine katmak yoluyla [gerçekleştirmek isterler].

Savaşmaksızın İslâma davet meselesine gelince, Araplar buna Türklerden daha fazla muktedirdirler. Onlar yaratılıştan davetçi olup Afrika ve Hint Okyanusu adalarının milyonlarca sakini Arap tacirler ve onların gezgin dervişlerinin davetiyle İslâma geçmişlerdir. Çağımızdaki hükümetlerin birçoğundaki inanç özgürlüğü de Müslümanların halifesini, ilk Arap halifelerinin zamanında olduğu gibi [dine] davet ve din özgürlüğünü korumak için savaşmaktan müstağni kılmaktadır.

Biz şu ana kadar tamamı dile getirilen bilgilerimiz muvacehesinde Türklerin ve Arapların hilafet makamını ihya etmek üzere yardımlaşmasını arzu ediyoruz. Biz bu bağlamda her iki halkın tek başına aciz olduğu, dünyanın nizamını değiştirmeye, Şark'ı ve Garb'ı yok olmaktan kurtarmaya layık bu büyük ıslahı gerçekleştirmek için kardeşiyle güçlü olduğu

bilinsin diye, Türklerin Araplara üstün olduğu yönleri zikredeceğiz. Bizim önereceğimiz yardımlaşma ve ittifak vasıtaları, hâl-i hâzırda iki halk arasındaki anlaşmazlığı sükütla geçiştirerek daimî meşru hilafetle ilgili tespit edilecek hususlara hastır. Bu da iki halk arasında rekabete en ufak bir alan kalmaması, bilâkis bu makamın ihyâ edilmesinin aralarında birlik ve yardımlaşma için en önemli sebep olması amacıyla Kureyşin şerif ve seyyid ailelerinden bilgili ve yüce şahsiyetlerin şûrâ ile yapılacak meşru seçime aday olmaları ve Türk Devleti'nin bu hazırlığı üzerine alması ve onu idare etmesi yoluyla olacaktır. O zaman Türkler hilafet makamının kendi ülkelerinde olmasını isterlerse -her ne kadar biz aşağıda açıklayacağımız gibi şu an kabule en layık görüşün, bu makamın iki halk arasında orta bir yerde olduğunu düşünüyorsak da- ıslah grubunun yapması gereken Arapları buna ikna etmektir.

Hilafet merkezinin taksim edilmesi meselesinde üç ihtimal sözkonusudur: Bu merkezin ya Arap beldelerinde ve bilhassa Hicaz'da, ya da Türkiye'de ve bilhassa İstanbul'da veyahut da müşterek bir orta yerde olmasıdır.

Hilafet Merkezinin Hicaz'da Tesisi ve Bunun Mahzurları

Yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı üzere, Arap beldeleri, bilhassa Arap Yarımadası ve özellikle Yarımada'daki Hicaz, İslâm beldeleri içinde İslâmî hilafetin merkezi olmaya en layık olanıdır. Bu durum, halifenin bu çağda gerçekleştirmesi gereken dinî ıslahın açıklanmasıyla daha net bir şekilde ortaya çıkar. Ne var ki günümüzde hiçbir Müslüman memleket ahalisinin Hicaz'la beraber olmaya razı olmadığı hal-i hazırda bile Müslümanların arzu ettiği meşru hilafetin orada bulunmasının önüne geçen engeller vardır. Hicaz'ın bütün Arap beldelerini idare etmesi ya da diğer İslâm ülkelerinin işlerini yürütmesi istenilse durum ne olur? Keza Hicaz'ın insanlığın ıslahının kendisi olmaksızın ümit edilemeyeceği en faziletli hükümet için ideal olması istenilse ne olur? Hal böyle iken biz bu engellerden en mühimlerini zikrediyoruz:

1. Bu zamanda Hicaz'ı zorla ele geçiren kral [Şerif Hüseyin] mülkünün teyidi için pekçok Müslüman halkı köleleştiren, başka halkları ve bilhassa Arapları da köleleştirmeye heveslenen Müslüman olmayan bir devlete [İngiltere] dayanıyor. Bu [kral], Arapların o devlete nazaran, vasîsine karşı reşid olmayanın menzilesinde bulunduğunu, o devletin Arapları içeriden ve dışarıdan terbiye ve himaye hakkına, hatta dahilî isyanları bastır-

mak için ülkelerine askerî güçle girme hakkına sahip olduğunu itiraf ettiği sözleşmelerle, hatta kayıtlarla kendisini bağlamıştır. Dileyen bu vesikaların *Menâr*'ın XXIII. cildindeki (s. 612-624) metnine baksın.

2. Bu kral kendisine "Arapların kralı" unvanını vermiştir ve bütün Arap hükümetlerinin bağımsızlığını yok eden bu sözleşmelerle bağlı ve baskı altında olması amacıyla kendisinin, Arapların en büyük lideri ve bağımsız Arap hükümetlerin hepsinin temsilcisi olarak tanınması için çaba sarfetmektedir. Halbuki kendisine komşu Arap hükümetlerinden hepsi her açıdan onun hükümetinden daha güçlü ve iyi durumdadır ve kendilerini, bağımsızlığı yok eden sözleşmelerle bağlamamışlardır.

3. Bu [kral] iki oğlunun, adı geçen ecnebi devletin istilâ ettiği bazı Arap ülkelerine, yurtsever reislere sahip pekçok sömürgede olduğu gibi, o ülkede sömürge bakanlığına bağlı reis olmalarına razı olmuştur. Böylece bu kimseler, Müslüman olmayan yabancı bir devletin Arap beldelerini sömürmesine en başta yardım edenler olmuştur.

4. Bu [kralın] hükümeti, hiçbir kayıtla bağlı olmayan şahsî bir istibdat hükümetidir. O dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. Bunun örneği, bu hükümetin *Kıble* isimli gazetesinde gördüğümüz, işittiğimiz ve İslâm dininde bir aslı olduğunu bilmediğimiz malî müsadere, resmî para cezası ve diğerlerine ilişkin haberlerdir. Vaz edilen kanunlara gelince, onlar bu tür şeyleri yasaklar ve bunları uygulayanları da tekfir eder!

5. Bu hükümet, dinî ve dünyevî ıslaha yardımcı olan bütün ilimlere düşmandır. O, -Coğrafyaya varıncaya kadar- çağdaş bilimlere karşı nefreti[yle beraber] iki büyük ıslahatçı olan Şeyhulislâm İbn Teymiye ve İbn Kayyım el-Cevziyye ve diğer âlimlerin kitapları gibi pekçok dinî kitabın Hicaz beldelerine girmesine engel olmaktadır.

6. Çeşitli deliller bu aile fertlerinin -Müslüman olmayan ecnebi bir emirliğin gölgesinde de olsa- hilafete, emirliğe ve krallığa düşkün olduğunu göstermektedir. Oysa yukarıda (s. 408), baş olmaya talip olanın başa geçirilmeyeceği söylenmişti.

7. Bu aile fertlerinin hilafetin en önemli şartlarından ve bilhassa ilimden yoksun olmalarıdır. Bunun delili, kralın resmi menşûrlarında ve hükümetinin beyannamelerinde karşılaştığımız dil hataları, tahrif edilmiş âyetler, Hz. Peygamber'e (a.s.) isnad edilen uydurma hadisler, [Arap] diline, müfessir ve müfessir olmayanların icmaına muhalif tefsirlerdir. Bu [hatalarda] ısrar edilmesi ve bunların tashih edilmemesi de Hicaz'ın tamamında, cehalet unvanı olan gazetelerinde [*Kıble*] neşredilen bir âyeti, hadisi ya da şer'î bir hükmü tashih etmeye cesaret eden âlimlerin bulun-

madığını gösteriyor.[59] Kendi denememizle bildiğimiz ve aynı şekilde kendi denemeleriyle bilen sadık kimselerin rivayetiyle öğrendiklerimizi ise dile getirmiyoruz.

8. İslâm dünyasının çoğunluğu, mevcut Hicaz hükümetinden nefret etmektedir; biz Mısır, Tunus, Cezayir, Cava, Türkiye, Hindistan ve diğer ülkelerin gazetelerinde bu hükümete yönelik eleştiriler görüyoruz. Kaldı ki bu gazetelerin sahip ve yazarlarının çoğu, bizim bu hükümetin berbat haline dair bildiklerimizin hepsini de bilmiyor.

9. İslâmdaki hilafet makamını ihya etmeye çalışanlar bu makamla şu üç şeyi hedefliyorlar: a) Yukarıda geçtiği gibi, bütün insanlar için bir hüccet olmak üzere Allah'ın kanun olarak vaz ettiği gibi, İslâmî şûrâ hükümetini tesis etmek, b) İslâm medeniyetini kuvvet ve umranın dayanağı olan bilimler ve sanatlarla yeniden tesis etmek. Bu medeniyet, dünyanın maddî nimetleriyle bütün toplumsal problemlere çözüm sunan dinî-ruhî faziletleri biraraya getiren medeniyettir, c) Hurafe ve bidatlerin izalesi, sünnetlerin ihyası, birliğin sağlanması, İslâm kardeşliği bağlarının ve diğer insanî faziletlerin güçlendirilmesiyle [gerçekleştirilecek] dinî ıslah. Hicaz hükümetinde bu yüce amaçlara uygun bir istidat olmadığı gibi, hakim olan ailenin, bu büyük ıslahın kendisine bağlı olduğu ilmî ve amelî vasıtalara razı olacağı ümidi de yoktur.

10. Hicaz, hilafetin ihya edilmesinin temeli olan güç ve servetten mahrumdur. O, kendi başına ayakta duramıyorken bu büyük makamın yükünü nasıl taşır? Komşusu olan hiçbir Arap Müslüman, onun zayıf istibdat hükümetine tâbi olmaya razı değilken, başkaları buna nasıl razı olur?

Hilafetin Türkiye'de İhya Edilmesi, Bunun Önündeki Engeller ve Avantajlar

Sahih hilafetin Türkiye'de tesis edilmesinin önünde iki temel sebebe dayanan engeller vardır: a) Bu iki sebepten ilki ve en önemlisi, âmme otoritesinin halifenin şahsında birleştirilmesine ve hilafetin Türkiye'de

•••••

59 [Reşid Rıza, dergisinde Şerif Hüseyin'in menşûrlarını neşrederken bu tür hataların bazılarına işaret etmiştir: "el-Menşûr el-Hâşimî eş-Şerîf es-sânî", *Mecelletü'l-Menâr*, XIX/6 (30 Muharrem 1335/26 November 1916), s. 370, 372-373. Aynı şekilde Reşid Rıza, Hicaz hükümetinin resmi yayın organı *Kıble* gazetesinin kendi dergisine yönelik suçlamalarına, kendisinin buna cevaplarına ve dergisi *Menâr*'ın Haşimî Arap memleketlerinde yasaklanması haberine de yer vermiştir, bk. *Mecelletü'l-Menâr*, XXII/9 (30 Muharrem 1340/2 October 1921) s. 705-719 -çev.-].

ihyasının Arap dilinin yaygınlaştırılmasına bağlı olmasından dolayı askerî ve siyasî liderlerden çoğunun bundan çekinmesidir. Bunun detayları ve sebepleri malumdur, b) Arapların, bilhassa Arap Yarımadası'ndakilerin ve onlara tâbi olanların muhalefeti. Ne var ki bu muhalefet, ancak hilafet daha önce olduğu gibi şeklî yahut şu an olduğu gibi ruhanî olursa kalıcı ve etkili olur. Belki de Türkler hilafeti Türk Devleti için bir propaganda aracı haline getirmek istemeselerdi, onun için [ikametgâh olarak] İslâm beldeleri içinde artık bir taşra haline gelen, denizden ve karadan tehdide maruz, boş şaşaa ve yitik azametin şehri İstanbul'u seçmezlerdi. Orası Türk devletine başkent olmaya elverişli değilse, İslâm hilafeti için de asla elverişli olmaz.

Türklerin ulü'l-emrinin gerçek hilafet makamını ihya etmeyi kabul etmeleri durumunda ise, hilafetin yukarıda zikredilen üç amacının gerçekleştirilmesini beklemek, daha kâmil ve çabuk olur ve bununla Araplar aleyhinde delil sabit olur. Bunun istisnası Yarımada emirlerinin içlerinden birine beyat etme konusunda görüş birliğine varmalarıdır ki, yukarıda izah edildiği üzere bu beklenen bir durum değildir. Bu durumda aşağıdaki nedenlerden ötürü tercih edilecek olan Türklerin desteklediği aday olacaktır:

1. Türkler şu an geleneklerin donukluğu ile batıcılığın iştiyakı arasında orta bir konumda bulunuyorlar; [yani] Yarımada Araplarının dini, ümmetin medeniyet ve servetinin, devletin şeref ve kuvvetinin kendisiyle terakki ettiği ulûm ve fünûna engel haline getiren donukluğu ile, batıcılığın kendisiyle İslâm ümmetinin dinî ve tarihî dinamiklerinin, karakteristiklerinin bertaraf edilmesinin ve diğer ümmetlerin dinamikleri ve karakteristikleri ile değiştirilmesinin murad edildiği iştiyakın ortasında... İslâm medeniyeti ve hilafet hükümeti, donukluk ile batılıların fesat mikropları ve ölümcül hastalıkların kendisini yok ettiği maddî medeniyetinin arasında durmaktadır. Bu medeniyet, zevale yüz tutmuştur, şu halde kendi ümmetinin tabiatının ve inançlarının reddettiği bir tarzda onu taklit edenlerin durumu nicedir.

2. Yeni Türk hükümetinin ortaya çıkan azmi, kararlılığı, cesareti, himmetinin yüksekliği ve atılganlığı, -Allah'ın inayetiyle- onun maddî güçle insanî faziletleri bir araya getiren, mutedil Sosyalizmin insaf ve sermaye sahiplerinin egoizmine karşı adalet istenmesi yolundaki taleplerinin tamamını garanti altına alan, insanı Bolşeviklik ve Anarşizm tehlikesinden müstağni kılan hilafet hükümetini tesis etmek yoluyla bu İslâmî, hatta en büyük insanî ıslahı gerçekleştirmek konusundaki başarısına kefil olmak-

tadır. Bu hükümet, bütün güçleriyle hilafete mukavemet eden İslâm düşmanlarının tuzaklarından korunmaya daha ziyade muktedirdir.

3. Yeni Türk Devleti, çağdaş harp sanatlarında temayüz etmiş bir İslâm devletidir. Umulur ki, hedeflediği servet ve umran vasıtalarını elde etmede başarılı olursa, kaynakları kendisini, ülkesinde üretmek suretiyle silah ve diğer harp vasıtalarını dışarıdan ithal etmeden müstağni kılar da hükümetini ve ülkesini muhafaza etmede daha güçlenerek komşularına nümune ve önder olur.

4. Hilafet makamının Türkiye'de tesis edilmesi ya da Türklerin bu makamı teminat altına almaları, dinin bu büyük Müslüman halktaki hidayetini güçlendirir, mülhid batıcıların ve aşırı ırkçıların bu halkı İslâm birliği bünyesinden kopartmadaki başarılarının önüne geçer. Böylece bu halk İslâmın muhafızı ve onun kıymetli birliğinin temel bir azası olur.

5. Arapların ve Türklerin geçmişte hilafetin anlamını ve vazifelerini -bilhassa Müslümanların görüş birliğini sağlaması- bilmemeleri, bu iki halkın Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Arap ülkelerinin çoğunun ecnebi işgali altına girmesi, kalanların da işgale hazırlanması yoluyla birbirinden kopması ve birbirine sırt çevirmesinin nedenlerinden biriyse o zaman, bizim şu anda sarfettiğimiz çaba inşallah İslâm ilimlerini ve medeniyetini ihya etme konusunda birlik ve yardımlaşmanın en önemli nedeni olur. [Bu birlik ve yardımlaşmayı da] her iki halkın hakimiyeti İslâmî ilimlerde müctehid, Arap, Türk ve diğer Müslüman halklardan ehl-i hall ve akd tarafından bunun için ortaya konulacak nizama göre şûrâ ile seçilmiş halifeden alarak ülkesinin idaresinde bağımsız olmasıyla gerçekleştirirler.

Hilafetin Orta Bir Bölgede Tesis Edilmesi

Benim Arap ve Türklerden herbiri için ümidim zayıf; onlardan hiçbirini bizzat bu seviyeye ulaşmış olarak görmediğim gibi, bu konuda önerdiğim yardımlaşmaya istidatlı olduklarına dair bir işaret de müşahede etmiyorum. Ben kalbi [ümitsizlikle] dolu olarak [insanları] ümitsizliğe davet eden kimselerden değilim. Bu nedenle ıslah grubuna, Türkleri öncelikle hilafeti, devletin merkezinde [Ankara'da] tesis etmeye, şayet onlar bunu kabul etmezlerse o zaman hilafeti Musul gibi çok sayıda Arap, Türk ve Kürdün yaşadığı, Irak, Anadolu ve Suriye arasında tartışmalı bölgelerden orta bir yerde tesis edilmesine yardımcı olmaya ikna etmek için çaba sarfetmeyi öneriyorum. Suriye ve Anadolu arasında ihtilaflı bölgelerden benzerleri de Musul'a katılır ve orası tarafsız bir parça ve coğrafî ay-

rım görünümünde mânevî ulaşım bağı olur ve böylece Musul da müsemmâsına uygun bir isim olmuş olur.[60] Onlar bu muazzam işin akibetinden şüphe duyuyorlarsa [hiç olmazsa] bir kez denesinler ve bu bölgede büyük imametin tesisi için nizam ortaya koymayı ve orada bu imametin hükümlerini ve ıslahata yönelik İslâmî metotlarının uygulanmasını ıslah grubuna havale etsinler de onun etrafındaki memleketler oraya sadece kendi serbest iradeleri ve tercihleriyle tâbi olabilsinler. Şayet Türk Devleti bunu teminat altına almaya ve onu müdafaa etmeye razı olursa, bu ve civar bölgelerdeki Arapların ve Kürtlerin de etraftaki herkesin bu hilafete saygı göstermesi, onun başkalarına tecavüz etmemesi ve kendisine de tecavüz edilmemesi üzerinde anlaşmalarıyla buna razı olması ümit edilir. Aksi takdirde işin engellerini kaldırdıktan, vasıtalarını hazırladıktan sonra kaynağına [Hicaz] geri çevrilmesine ve merkezinde tasdik edilmesine çabalamak gerekir.

[Bu durumda] eksik ve zayıf olarak başlasa da ileride kemâle erecek ve güçlenecektir. Sahih hadislerde sabit olduğu üzere "İslâm garip olarak başlamış ve tekrar başladığı hale dönecek",[61] yılanın yuvasına sığınması gibi, iki mescid arasına sığınacak ve bu ümmet içinde bir topluluk, Allah'ın emrini yerine getirecek, Allah'ın emri gelinceye kadar kendilerini terkedenler ya da muhalefet edenler onlara zarar veremeyecek ve onlar muzaffer olacaklardır...

Hilafet İçin Ortaya Konulması Gereken Nizam Örnekleri

Yönünü bu muazzam ıslaha çeviren grubun ilk yapması gereken şey, hilafet hükümeti için din ve devletin siyasetinin ya da İslâm devletleri ve ümmetin ıslahının korunması konusunda, çağın gerektirdiği en mükemmel tarzda esaslı bir nizam ve bu nizamın imkân ölçüsünde hızlı bir kademelendirme ile uygulanması için bir program ve İslâmî kanunlar için şer'î usuller hakkında bu çağda şeriatın medeniyet ve umrana elverişli olmadığını zannedenlere karşı delile dayanan bir kitap ortaya koymasıdır.

İmametin kendi temelleri üzerine tesis edilmesi ve bu imametin vazife ve çalışmalarını yürütmesi için tam bir nizam ortaya konulduktan son-

60 [Bu kelimenin aslı "Mevsıl" şeklindedir ki, "ulaşım, irtibat mahalli" gibi anlamlara gelir -çev.-].

61 [Müslim, İman, 232; Tirmizî, İman, 13; İbn Mâce, Fiten, 15; Dârimî, Rikâk, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 184].

ra, zaruret imameti için geçici bir nizam ortaya konulur ve her iki nizamın beraberce uygulanmasına başlanır.

Bu özetten ayrıntılı bir misâl: İçlerinden özel hilafet divanı, kaza ve iftâ mensupları, umumi kanunları hazırlayanlar, İslâma davet edecek ve onun müdafaasını yapacaklar ile Müslümanlardaki bidat ve hurafeleri izale edecek kimselerin seçileceği büyük imamete ve dinde ictihada aday olanların mezun edilmesine yönelik olarak bir yüksek okul kurulur. Bu okulda öğretilecek dersler arasında uluslararası kanunların usulü, din ve mezhepler tarihi, dünya tarihinin özeti, toplum yasaları, Vatikan, Patriklik, Piskoposluk, bunların dinî cemiyetleri ve çalışmaları gibi dinî kuruluşların organizasyonu bulunur. Muayyen bir zamanda bu okuldan bilhassa ictihada yönelik bağımsız ilim ve adalet gibi hilafet şartlarını kendisinde toplayan fertler ne zaman yetişirse, bir cahili ya da fasıkı halife yapma zarureti ortadan kalkar.

Bu okuldan mezun olanlardan biri, seçime ehil olan kimseler tarafından -ki bu kimselerin bütün İslâm memleketlerinden, hususi nizamı gereğince bilhassa hür olanlardan temin edilmesine çalışılır- hür bir şekilde seçilir ve daha sonra bütün ümmetin tam bir güvenine mazhar olan diğer ehl-i hall ve akd ona beyat ederse, o zaman bütün fert, cemaat ve halklar üzerinde o kimsenin, dini ve siyaseti ihya etmek hususunda Hz. Peygamber'e (a.s.) vekil olan meşru imam olduğuna dair hüccet sabit olmuş olur. [Bu durumda] Kitap ve sahih sünnetin nassıyla sabit olan masiyetler dışında bütün umumi maslahatlarda ona itaat etmek, dinî bir yükümlülük olur ve bu konuda onun ictihadına aykırı bir ictihadla ya da başka bir müctehidi taklit etmek suretiyle ona muhalefet etmek caiz olmaz. Zira -gerektiği gibi ictihada ehil kimselerden ise- onun âmme maslahatları konusundaki ictihadı, başkasının ictihadına tercih edilir. Her fert ancak herhangi bir malın helal ya da haram olması gibi, âlimlerin ictihadlarının farklı olduğu hususi şahsî meselelerde kendi ictihadına ya da kalbinin fetvasına ve vicdanının rahatlığına tâbi olur.

Her Müslümanın nassa aykırı hususlarda halifeye müracaat etmesi caizdir. Ehl-i hall ve akdin de âmme maslahatlarına aykırı görüş ve ictihadı hususunda ona müracaat hakkı vardır. Zikrettiğimiz hususlarda onun ictihadının tercih edilmesi, hakimin hükmü gibidir. Çünkü o, ictihadî konularda ihtilafı ortadan kaldırır. Ne var ki onun kendisi lehinde, kendi hakkı olmayan bir şekilde hüküm verdiğini bilen kimsenin diyaneten onu alması helal olmaz. Çünkü sahih hadiste varid olduğu gibi, o kimsenin vakıaya dair bilgisi, kadı'nın hükümdeki ictihadına ya da davadaki tatbikinden ibaret olan zannına tercih edilir. Bununla beraber Ha-

nefiler, hakimin hükmünün zâhirde de bâtında da geçerli olduğu görüşündedirler. Onların nazarında malın sana ait olmadığını bilsen de, şer'î kadı'nın senin lehinde hükmettiği [bir malı] diyaneten yiyebilirsin.

Bunlardan sonra [ıslah] grubu için bu çalışmanın kendisine bağlı olduğu en önemli program ve organizasyonları sayıyorum:

1. Halifeler ve müctehidlerin mezun olacağı yüksek okulun programı.
2. Halifenin seçilmesi programı.
3. Hilafetin idarî, malî divan ve meclisleri programı.

a) Umumi şûrâ meclisi.

b) İftâ ve dinî telifler ve telifleri inceleme meclisi.

c) Hükümet reisleri, kadı ve müftileri görevlendirme ve yetkilendirme meclisi.

d) Hükümet üzerinde umumi murakabe meclisi.

e) İslâma davet ve davetçiler meclisi.

f) Mescidlerde hitabet, vaaz, irşad ve hisbe meclisi.

g) Şer'î zekât ve sarfedileceği yerler meclisi.

h) Hac emirliği ve Haremeyn-i Şerîfeyn hizmetleri meclisi.

i) Yazışma meclisi.

Müslümanların Kalkınması ve Bunun Dinde İctihada Bağlı Oluşu

Büyük İslâmî imamet, bunun amaçları ve faydaları konusunda bütün bildiklerimi ve ayrıntılı görüşlerimi neşretmeyi maslahata muvafık görmüyorum. Zira ben İslâm düşmanlarının, bizim kendisinden gerektiği gibi yararlanamadığımız bu görüşlerden, yolumuzu daha iyi kesecek şekilde istifade etmelerinden endişe ediyorum. Çünkü bizim bu ıslaha istidadımız hakikaten hâlâ çok zayıftır: Müslümanlar zulme ülfet peyda ettiler, zaafa düçar oldular, zillete razı oldular ve onlardan hiçbir halkın ne hayra ne de şerre himmeti kaldı. Öyle ki, bu çağda bazı Müslüman halklardaki bu yeni gelişmenin en önemli sebebi, ecnebilerin onlar üzerindeki baskısıydı. Yoksa onların dinlerinin hidayetine dönüşleri ya da bu hidayetle buldukları şeyleri terketmelerinden dolayı kaybettiklerinin farkına varmaları değildi. Onlar şayet şeriatı tatbik etseler ve Allah'ın "Onlar için elinizden geldiğince kuvvet hazırlayın" [Enfâl, 8/60] âyetindeki emrine uymuş olsalardı, topları, füzeleri ve diğer silah çeşitlerini ve denizde koca dağlar gibi akıp giden gemileri inşa etmede ve bu işlerin kendisine bağlı olduğu ulûm ve fünûn konusunda kimse onları geçemez, onlar "De ki: 'Allah'ın kulları için çıkarttığı ziyneti ve temiz rızkları kim haram etti?'

De ki: 'Onlar dünya hayatında, iman edenlerindir, kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsustur" [A'râf, 7/32] âyetini okurken medeniyet fenlerinde, dünya ziynetlerinde ve maişete ilişkin iyi şeylerde kimse onlara üstünlük sağlayamazdı.

Bu kalkınma İslâmın hidayeti ile gelmiş olsaydı -ki o bu kalkınmadan daha parlağına layıktır- Müslümanlar medeniyet yolunda daha hızlı yürümüş, daha fazla mesafe almış olur, hilafet makamını ihya etmek için çaba ve ısrara, bir grup teşkil etmeye ihtiyaç duymazlardı. Bununla beraber İslâmî şuur, -bu kalkınmada çalışanların kiminde bu şuur olmasa, aksine onunla mücadele ediyor olsa da- kalkınma için en güçlü mânevî vasıtalardan biridir. Bunlar bu şuura sahip olmasalar da ona riayet etmek ve bu şuura sahip olanları, ümmetin büyük çoğunluğu (*sevâd-ı a'zam*) olduğu için, gençlerinin kafalarına sadece ırk şuurunu aşılayacakları yeni bir nesil yetişinceye ve halk arasında bu kimselerin söz sahibi olacakları zamana kadar idare etmeleri gerektiğini bilirler.

Bunlar bizim Mısır ve Türkiye'deki kalkınma hakkında bildiklerimizdir. Hatta bize şu da söylenmiştir: Afganlıların yeni kalkınmasına da dinî değil medenî karakter hakimdir. Onlar kalkınan İslâm halklarının dindarlığı en güçlü, batıcılığı en zayıf olanıdır. Onlarda batıcılığın hiç bulunmadığının söylenmesi de mümkündür. Zira biz batıcılıkla, batılıların hayat tezahürlerinde, adetlerinde ve hükümet şekillerinde taklit edilmesine meftun olmayı kasdediyoruz, yoksa batılıların asırlarca mahrumken bizim daha fazla hak sahibi olduğumuz, bu çağda orada prim yapan ulûm, fünûn, sanatlar ve teşkilatları kasdetmiyoruz. Afganlıların kalkınması ile ilgili bize ulaşan en iyi haber, onların Avrupa'dan edebî fenler ve hukukî ilimlerin değil de ziraî ve sınaî fenlerin iktibasına önem vermeleridir. Zira onlar İslâm âdâbı ve şeriatı içinde kendilerini bu [sonunculardan] müstağni kılacak [ilimlere] sahiptir. Bu husus onların bilhassa bu konuda "ictihad" tabir edilen bağımsız ilim yoluna girmeleri durumunda geçerlidir. Başta ifade ettiğimiz ve daha sonra da tekrar ettiğimiz gibi -ki bu konuda sık sık tekrar gereklidir- İslâmî terakki, başlangıcında olduğu gibi tecdidinde de ictihada bağlıdır. Şayet Afganlılar Arap Yarımadası'na bitişik [bir yerde yaşasalar] ve Arapçayı da resmi dil olarak kabul etselerdi, Müslüman halklar içinde hilafet makamını ihya etmeye en fazla layık olan kimseler olurlardı. Bununla beraber onların Şark'ta İslâm medeniyetini tecdid etmeleri konusunda ümit fazladır. Bunda şaşılacak bir durum da yoktur, zira çağımızda Şark'ı uyandıran ve ona önderlik eden zat [Cemaleddin Afganî] onların ülkesinden çıkmıştır.

[TÜRKLERİN KENDİ REYLERİ İLE VERDİKLERİ DİNÎ FETVALAR]

Müslümanların İslâmın hidayeti ile bir hakimiyet ve iktidar dini olması açısından onun medeniyetini bir araya getirmeleri ancak, onun geniş esnekliğe sahip olan şeriatında ictihad etmekle mümkün olabilir. İctihadın terkedilmesi, onlardan bazılarını yok eden ya da yok olmaya yaklaştıran bedevîliğe götürmüş, bazılarını da batıcılık, dinsizlik ve dinden uzaklaşmaya sürüklemiştir.

Bunun bir örneği, Türklerin resim, musikî ve yaylı sazları çalmada usta olan birini [Abdülmecid'i] halife tayin etmeleridir. Oysa bu amellerin ikisi de haramdır ve dört mezhebe göre adalet [vasfını] düşürür. Bu konuda dört mezhebin en sert olanı ise, Türk halkının mensup olduğu Hanefî mezhebidir. Mısır'daki şer'î mahkeme kısa bir süre önce bir musikî hocasının (müzisyen) şahitliğini reddetti. Ancak her iki mesele için de -bu bölümde işaret edeceğimiz üzere- ictihadda bir çözüm vardır. Rivayete göre kendisi için Ankara'da heykel dikilecek olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya son Anadolu gezisinde heykel yapmanın ve ülkede bunların dikilmesinin dinen haram olup olmadığı soruldu. Bunun üzerine o bunun günümüzde, İslâmın ilk dönemleri ve putperestliğe yakın dönemlerde olduğu gibi haram olmadığı fetvasını verdi ve heykeltraşlık, çağdaş medeniyetin vazgeçilmez sanatlarından olduğu için, Türk milletinin bununla meşgul olmasının gerekli olduğundan emin olduğunu belirtti, heykeltraşlığın helal olduğuna da Mısır'da gördüğü heykellerden şahit ve delil getirdi.

O kendisi ve hükümeti için kadınlarla erkeklerin bir arada bulunması ve erkeklerle beraber çalışması konusunda da fetva verdi, hatta bu konuda yeni bir çığır (sünnet) açtı. Şöyle ki, onun için İzmir'de batılı kıyafette genç bir kızın [Latife Hanım] nikâh akdi meclisinde bizzat bulunduğu bir toplantı tertip edildi. Orada genç kız Gazi'nin karşısında durdu, kadı

[müftü] o kızın Gazi'yi koca olarak kabul edip etmediğini sordu, kız da onu kabul etti.[62] Kadı nikâhlarını kaydetti, bundan sonra o kız süvari kıyafetiyle onun yanında yolculuk etti ve onun görüştüğü erkeklerle görüştü. Gazi, kadın meselesinde ve yeni Türk milletinde kadınların durumu ile ilgili olarak din adamlarının ve dindarların kabul edemeyeceği açıklamalarda bulundu. Halen Türk milletinin dinî hayatıyla ilgili problemler hakkında sorular soruluyor, o da kendi reyi ile fetva veriyor, bazen hata bazen de isabet ediyor. Bu gibi meselelerin benzerlerinde yeni ataklıkla eski donukluk arasında orta bir tutum takınmak gereklidir ki, bu da taklitle değil ancak ictihadla olur.

Mustafa Kemal Paşa, zeki bir insan ve iyi bir hatiptir, ancak bir usûl âlimi ya da fakih değildir. O, bu gibi dinî meselelerde sahip olduğu askerî cüret ve siyasî önderliğin prestiji ile fetvalar veriyor, avam bunları kabul ediyor, fakihler de bu [konuda bir şey söylemeye] cesaret edemiyorlar. Ne var ki onun Müslüman ve halkçı olan hükümetinin yoluna bu şekilde şahsî otoritenin tesiri ile devam etmesi mümkün değildir. Bu hükümet için şu üç alternatiften biri sözkonusudur: Ya fetva kitaplarında tercih edilen görüşlere uygun olarak Hanefî fakihlerine tâbi olmak -ki bu, çağdaş medeniyet şakirtlerinden ne aşırı ne de mutedil olanlarının kabul edeceği bir durumdur-, ya da din ve devlet arasını ayırma prensibine dayanarak hükümetin İslâmî olmasını reddetmek -ki bu da mülhid batıcıların arzu ettiği, ancak ümmetin büyük çoğunluğunun Müslüman olması, onların otorite ve millî cemiyette hakim olan görüşün sahibi olmaları itibariyle mümkün olmayan bir durumdur-. Geriye sadece üçüncü bir yol kalmaktadır ki o da, işaret ettiğimiz ictihadî bağımsız ilim yoludur. Bu hükümete ve bütün dünyaya İslâm dininin, şeriatlerin en kapsamlısı ve mükemmeli olduğunu, zararı sabit olan her şeyin yasak, faydası sabit olanların mübah ve gerekli olanların vacip olmasının bu şeriatin esaslarından olduğunu, bu şeriatte nasla haram kılınanların zaruretle mübah olabileceğini, bir fesadı önlemek üzere yasaklananların tercih edilen bir maslahat için mübah olabileceğini ispat edecek olan işte bu yoldur.

Türklerin Dinde İctihada İhtiyaç Duymalarına Dair Örnekler

Bu konuda öncelikle anılması gereken, biraz önce işaret ettiğimiz konudur. Resim yapmak, bilinen bir sebepten dolayı haram kılınmıştır ki o

••••••

62 [Sözkonusu evlilik akdi 29 Ocak 1923 günü gerçekleşmiştir -çev.-].

da, putperestlik ve Allah'ın yaratmasına benzemek vesilesinin önünü kesmektir. Şayet buna tıp ve cerrahlık ilimlerinin ikmaline yardım eden, ya da sadece kelimelerin zaptedilmesi ve yırtıcı hayvanların yediklerini haram kabul edenlere göre eti yenen ve yenmeyenlerin bilinmesi gibi şer'î meselelerin kendisine bağlı olduğu, kuş ve hayvanların lügavî müsemmâlarının tahkikine yardımcı olan bedenlerin resmedilmesi gibi, ilimde tercih edilen bir maslahat için ya da casus ve suçluların resmedilmesi gibi birçok ilmî meselede, askerî ve idarî maslahatlarda ihtiyaç duyulursa, o zaman ibadet şüphesinin olmadığı ve Allah'ın yaratmasına benzemek kastının da olmadığı bu işler dinen mübah olur. Biz bu konuyu *Menâr*'ın fetvalarında tafsilatlı olarak açıkladık.[63] Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın şöylesine bir baktığı ve bütün yönleriyle mutlak olarak caiz olduğuna fetva verdiği, halbuki mutlak olarak tamam olmayan konulardan biridir. Onun büyük devlet adamlarının heykelinin dikilmesinin caiz oluşu konusunda Mısır hükümetinin davranışı ile delil getirmesi, şimdiki halifenin hakimiyetten mahrum bırakılmasına, Abbasî halifelerinin otoriteden mahrum bırakılmalarıyla delil getirmesine benzemektedir ki, bunun dinle en ufak bir alakası yoktur. Zira Mısır hükümeti hiçbir davranışında şeriatla bağlı değildir ve onun bu heykelleri dikmesi de Ezher âlimlerinin ya da başkalarının fetvalarıyla olmamıştır. Hükümet bu kimselerden fetva istemiş olsaydı bu kimseler, sadece İslâmda heykel dikmenin haram olması sebebiyle değil, aksine bu işte aynı zamanda bir maslahat olmaksızın ümmetin pekçok malının zayi edilmesi de olduğu için bu fetvayı vermezlerdi. Bu kimseler büyük adamların heykellerinin dikilmesinin milletin ruhuna onlara benzeme ve onların yaptıklarını yapma rağbeti aşılayacağı şüphesini de kabul etmezlerdi. Zira bu kimseler kesin olarak bilir ki, hiçbir Mısırlının aklına Mısır [Kahire] ve İskenderiye'de heykeli dikilen Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Fransız Süleyman Paşa'nın benzeri olmak fikri gelmediği gibi, bazen kötü örnek olanların heykelleri de dikilir ve bu iş, ancak geniş servet sahibi milletlerin büyük masraflarını gerektiren medeniyet süslemelerine ait işlerde batılıların taklit edildiği bir durumdur.

Şayet bu iş bizim dinimizde mutlak olarak mübah olsaydı bile, tercihe şayan şu iki açıdan bizim onu terketmemiz, daha evlâ olurdu: 1. Biz henüz fakir bir halk olduğumuz için mal[ın kullanımında] iktisatlı hareket etmek; 2. batılıları, kendisine meftûn olduğumuz, onları gözümüzde

••••••

63 Bk. [*Mecelletü'l-Menâr*] XX, s. 220-235 ve 270-276.

büyütürken kendimizi küçük görmemizin nedenlerinden biri olan medeniyetlerinin karakteristiklerinde taklit etmekten kaçınmak. Peygamberimiz (a.s.) onların karşısında bağımsız hatta kendilerine örnek olmamız için bizi, bizim dışımızdakilere benzemekten nehyetmiştir. Bu bizim zararlarına dair görüşlerimizi defalarca ayrıntılı olarak ortaya koyduğumuz ictimaî bir meseledir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, ümmetin heykeltraşlığı iyi bir şekilde yapmasının gerekli olduğuna dair sözüne ise şöyle cevap verilir: Ümmet dinen vacip olan maişet ve elbise, silah, harp tayyaresi ve kalesi gibi temel gereklilikleri yerine getirmenin hepsinin kendisine bağlı olduğu pekçok sanatı terketmiştir. Zaruret ve ihtiyaç olan şeyleri terkedip de bunlarda ecnebilere muhtaç olacağı kanaatine sahip kimsenin, din ve dünya konusunda bir zararı olmasa bile sadece süsle ilgili bir işe özen göstermesi doğru olmaz.

Musikî meselesine gelince, bunu haram sayan kimse, resim yapmayı, suret ve heykel edinmeyi haram kılan hadisler gibi sahih naslara sahip değildir, aksine bu ihtilaflı bir meseledir. Biz *Menâr*'da Şark'ı ve çalgıları (müzik aletlerini) dinlemeyi haram sayan kimselerin delilleri hakkındaki görüş üzerinde hem rivayet hem de dirayet ve istinbat açılarından tafsilatlı olarak durduk ve bu meselede aslolanın, mübahlık olduğunu ve bunun haram olanının, Şark'ı dinlemenin kendisini şarap içmek ve diğer kötülükler yoluyla iğvâ ettiği kimse gibi bir günaha vesile olanı olduğunu ve bu konuda aşırıya düşmenin mekruh olduğunu tespit ettik.[64]

Kadın meselesine gelince, İslâmın bu konudaki ahkâmı, hükümlerin en yüce, en âdil ve en faziletli olanıdır. Aklı başında ve fazilet sahibi olan kimselerin örtülü şehirli kadınlarla ilgili olarak dile getirdiği eleştirilerin çoğu, adetlerden kaynaklanmaktadır. Bu adetlerin değişmesini talep edenler, onlardan zararlı olanların terkedilmesi ve onların dışında yararlı olanların alınması konusunda sağlam bir delil getirirlerse, İslâm dininin kendilerine en büyük yardımcı olduğunu göreceklerdir. Bu ve benzeri durumlarda yararlı ve zararlı olan arasında kesin bir hüküm vermek, kolay bir iş değildir. Aksine aşağıdaki örnekten anlaşılacağı üzere, arzuların ve terbiyelerin farklılığı ile görüşlerin de farklılaşmasından dolayı tetkik ve araştırmaya ihtiyaç gösterir:

Bu ülkedeki kraliyet mekteplerinin hocalarından biri, kur yaparak evli bir kadının önüne çıktı. O, yolda yürüyen bu kadına, güzelliğinin ken-

••••••

64 Bk. [*Mecelletü'l-Menâr*] IX, 35-51 ve 141-147.

disini geceleri uykusuz bıraktığı meâlinde kur yapmıştı. Bunun üzerine kadının kocası mahallî mahkemeye, bu adamın hanımına kur yapması ve onu baştan çıkarmaya teşebbüs etmesi sebebiyle cezalandırılması talebiyle dava açtı. Bidayet mahkemesi hakimi, bu davranışın övülen güdülerden ve gerçek zevklerden güzelliğin sevilmesinin sonucu olduğu ve nasıl olup da kanunun cezalandıracağı bir suç olarak kabul edilebileceği şeklinde gerekçelendirerek, hocanın beraetine karar verdi. Ne var ki temyiz mahkemesinin hakimi, hocanın bu davranışını bir suç olarak kabul etti ve cezalandırılmasına karar verdi.

Mısırlı, Türk -ve benzeri- Müslümanların eğitimi bu çağda krizde olup bu konuda [ileri sürülen görüşlerdeki] farklılık büyüktür. Onların içinde -Allah'a hamdolsun bunların sayısı azdır- fuhşiyatı helal gören ve bunların mübah görülmesine meyledenler olduğu gibi -hatalı olsa da bilhassa dine nispet ediliyorsa- iyi kötü bütün eski gelenekler üzerinde donakalanlar vardır. Bu iki grup arasında da din ve dünya ulemasından itidal ve orta yol sahibi olanlar vardır. Ümmetin adetlerinden değiştirilmesi istenenlerin tamamının, bu itidal sahiplerinden oluşan komisyonlara havale edilmesi gerekir. Onlar bu komisyonda her yönden bu adetlerin faydalı ve zararlı olanlarını araştırır, değiştirmeye karar verdikleri için bir nizam belirlerler. Bu hususta da acele ve fevrilik ve bu ikisinin ümmet içinde çıkaracağı anarşi ile fert ve cemaatleri arasında sebep olacağı büyük uçurumun zararından sakınmakla toplum kanunlarına riayet ederler. Zira şu anki nesil, kabiliyetlerinde, davranışlarında, tepkilerinde ve adetlerinde geçmiş neslin çocuğu ve varisidir, hatta bu nesille ırk önceki nesillere çeker. Bu nesil alıştığı davranış ve adetleri terketmeye sevkedilince, terkedilmesi akıl ve maslahata uygun olanlar değil de hevaya ve lezzete uygun olanlar ona daha kolay gelir. Ayrıca onun tabiat kanunları gereğince ümmet içinde büyük bir topluluğun muhalefeti ile karşılaşması gerekir. Çünkü tecdid ve eskiyi muhafaza sevgisinin her ikisi de insanda fıtrîdir. Bunlar Alîm ve Hakîm olan [Allah'ın] takdiriyle farklı topluluklarda ortaya çıkar. Aksi takdirde onlar karıncalar ve arılar gibi bir örnek ya da üzerinde sebat gösteremeyeceği ve bir nesli diğerine benzemeyecek şekilde her gün bir yenilik içinde olurlardı.

Kim bir milleti akide, tabiat ve ahlâkındaki dinamiklerini, âdâblarında ve adetlerindeki karakteristiklerini iptal etmek suretiyle öldürebileceğini ve daha sonra bir nesil zarfında, onların kanunlarında ve hükümet şeklinde bir değişiklikle ve onları buna nutuklar, şiirler ve gazetelerle ikna ederek yeni bir yapıda diriltebileceğini zannediyorsa aldanmıştır ve

baskıcı bir şiddetle buna yönlendirme de ancak baskıcı bir şahsî hükümet ortaya çıkarır.

Evet değiştirmek mümkün ve vâkidir, bunun yolu da malumdur ki bu, Allah teâlânın bizi "Bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah onu değiştirmez" [Ra'd, 13/11] âyetinde irşad ettiği yoldur. Kendini değiştirme de ancak düzenli olarak eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasıyla olur. Sosyologlar halkın durumunu değiştirmede tesirin ancak üç nesil zarfında tamamlanacağını tespit etmişlerdir; [1] Taklit ve imitasyon nesli, [2] Husumet nesli ve [3] Bağımsız nesil. Bu [sürecin] tamamlanmasıyla melekenin oluşumu tamamlanır. Bunun halklar içindeki hali, fertler için ilk, lise ve yüksek tahsil öğretimi durumu gibidir. Bazı melekelerde bazı halklar, kimi fertlerin nadir bir zekâ ile ayrılması ve cahil birinin sonunda [elde etmekten] aciz kaldığı o melekeyi daha başlangıçta ikmal etmesi gibi diğer halklara göre bir istisna teşkil ederler. Meşhur sosyolog ve filozof Gustave Le Bon *Milletlerin Gelişimi* kitabında, fen melekesinin Araplar dışında hiçbir millete üç tâbiî nesilden önce hakim olamadığını, sadece Araplarda bu melekenin yerleştiğini ve onların İslâm medeniyetlerinin ilk neslinden itibaren bu bilimler konusunda kendilerine has bir ekolün oluştuğunu tespit etmiştir. Şu halde ümmet içinde gerçekleştirilmesi istenen her değişim için bu konuda ihtisas sahiplerinden oluşan, bu değişimi araştıran ve tahkik eden, bu değişimde ümmetin maslahatına ve dinine uygun olanları tespit eden komisyonlara ihtiyaç vardır.

Bu konuyu açıklamak, bizim buradaki gayemiz olmayıp sadece kendisinden hareketle kadın meselesini ilmî, makul bir esasa iade etmek istediğimiz bir anekdottur. Bu meseledeki anarşi, Türkiye'de olduğu gibi bizim ülkemizde de yerleşmiştir. Kimi insanların kesinlikle zararlı olarak gördüğünü diğer bazıları kaçınılmaz şekilde faydalı olarak görmektedir. Batılıları taklit edenlerin içinde de eskinin üzerinde donup kalanlar gibi doğru yol ve basiret üzere olmayanları vardır. Batılıların en aklı başında filozofları ve en büyük âlimleri, kadınların kendi ülkelerindeki durumundan hoşnut değillerdir. Bize Alman imparatorunun harp günlerinde İstanbul'u ziyaret ettiğinde, Türk kadınlarının hayasızlığını ve batılı kadınlar gibi açık saçık bir şekilde erkeklerin yanına çıktıklarını öğrendiğinde, İttihatçı sadrazam Talat Paşa'yı "Bizim edebî ve iktisadî gâilelerinden şikâyet ettiğimiz ve telafisinden de aciz kaldığımız hususlarda sizin dininizin kadınları bu durumlara düşmekten alıkoyan şeyler varken, siz kendi tercihinizle bunlardan vaz mı geçiyorsunuz? O halde siz muhakkak hatalısınız " diyerek ayıpladığını anlatmışlardı.

Müslümanların fakihlik taslayanların çoğunluğunun mevcut medeniyet ve umumi maslahatların gereklerine aykırı biçimde kendisine yapıştığı meselelerden birinin de, onların alkol ve ispirto denilen sıvıların necis olduğu ve tabip ve eczacılar ve bunun kullanılmasını sanatları için zorunlu gören diğer bütün sanatkârların kullandığı alanlarda bu maddenin kullanılmasının haram olduğunu zannetmeleri olduğunun hatırlatılması da uygundur. Birkaç ay önce Hint fakihlerinden bir topluluk bu yönde fetva vermiş, biz de buna, bu sıvının temiz ve tıbbî bir temizleyici olduğunu, bunun birçok alanda kendisinden yararlanılması gereken zaruretlerden olduğunu ve yine bunun kendisinden umumi istifadenin sözkonusu bir madde olduğunu uzunca açıkladığımız bir cevap vermiştik. Ne var ki ulemadan fertlerin fetvalarında aslolan -*Menâr*'da olduğu gibi fetvalar selef yolu üzere delil ile desteklenmiş ise- bu fetva ile, onun delilinin sıhhatine kanaat getirenlerin amel etmesidir. Bu derginin sahibinin ilmine ya da onun mukallitler içinde mensup olduğu mezhep üzere oluşuna itimad edenler şunu bilmelidirler ki, bu fetva umumi müşkilâtı halletmez, aksine ümmet fetvalar ve âlimlerin sözlerinin ihtilaflarıyla şaşkın bir halde kalmaya devam eder. Umumi müşkilatı halledecek ve bu konularda ümmeti bir araya getirecek olan -yukarıda geçtiği gibi müctehid ise- ancak en büyük imam (halife)dır.

Dinde İctihadın Arap Diline Bağlı Olması

Yukarıda söylenenlerden çağın medeniyet ve bilimleriyle İslâmı muhafaza etmenin bir araya getirilmesinin ancak dinde ictihadla tamamlanabileceği anlaşılmıştır. Aynı şekilde kendisine itaat etmenin gerektiği, dinin çağrısını yayması, bidatlarla mücadele etmesi ve ümmet arasında umumi ictimaî ve medenî meselelerdeki ihtilafı gidermesi mümkün olan halifenin meşru imam olması da ancak müctehid olmasıyla mümkün olabilecektir. İctihad ise Arap dilinin zirvesi olan Kitap ve sünnet naslarının anlaşılması için bu dile hakim olmaya, onun üsluplarını, terkiplerinin hususiyetlerini anlamaya ve onun [çeşitli] sanatlarında yerleşik bir melekeye bağlıdır. Bütün mezheplerin usûl âlimleri Kitap ve sünnet ilminin yanısıra Arap dil bilgisini de müstakil bir şart olarak saymışlardır. Hatta âlimlerden bazı imamlar bu dili bilmenin, mukallid olsa bile her Müslüman için farz olduğunu açıkça söylemişlerdir. Ümmetin selefinin tamamı bu inançta olmasaydı en hayırlı asırlarda Arapça, İslâmın yayıldığı bütün bölgelerde hükümet ya da cemiyetlerin idare ettiği düzenli

medreseler olmadığı halde yayılmazdı. Bunun dinen gerekliliğine olan inançtan başka bir sebebi olabilir mi?

Bu söylediğimizin delillerinden biri, âlimlerin tüm zaman ve mekânlarda Kur'an tilâveti, zikirler, namaz, hac vb. bütün lisanî ibadetlerin bu dille yerine getirilmesi üzerinde icma etmeleridir. Öyle ki onlar -Allah'a hamdolsun- Cuma hutbesinin vaazını, iki şehadeti ve duayı halen sadece Arapça ile yapmaya devam ediyorlar. Ancak onlardan namazdan sonra hutbeyi tercüme edenleri de bulunmaktadır. İstanbul'dan bize aktarıldığına göre, yeni ruhanî halifenin [Abdülmecid] hazır bulunduğu ilk Cumada hutbe[nin vaaz kısmı] Türkçe îrad edilmiştir. İslâm konusunda zorunlu olarak bilinir ki bizler, Kur'an'ı tefekkür etmek, onun âyetlerinden ibret ve öğüt almak, namazda okunan âyet ve zikirleri anlamakla ibadet ederiz. Bütün bunlar ise Arap dilini bilmeye bağlıdır. Bazı Müslümanların bu vacip konusundaki kusurları, onlara din ve dünyalarını kaybettiren birçok vacip konusundaki kusurlarından farklı değildir.

Burada amacımız Arap olmayan Müslümanları Arapça öğrenmeye davet etmek değil, ıslah grubuna, bu grup mensuplarının çoğunun [esasen] bildiği, hilafet makamı ile Arap dili arasındaki sıkı münasebeti hatırlatmaktır. Zira bu grup, ileride dil konusunda şiddetli muhalefetle karşılaşacaktır. Ancak bu grubun delili sağlamdır ki o da, bizatihi İslâmın yaşamasının ve ahkâmında ictihad edilmesinin, keza Müslümanların birbiriyle tanışmasının ve elden geldiğince onların görüş birliğini temin etmenin Arapça olmaksızın imkânsız oluşudur. Müslümanların yaşadığı her ülkede ve oradaki her şehirde İslâm yaşamaya devam etmekte ve orada kendileriyle tanışılması ve gayretiyle dine hizmet etmeye yönelik olarak tespit edilenlerin yayılması mümkün olan Arapça bilen kimseler vardır.

Dil, ırk bağlarından bir bağdır. İslâm, ümmeti parçaladığı, [dine] bağlılığı ve birliği giderdiği, muhabbet yerine düşmanlığı yerleştirdiği için ırkçılığı haram kılmıştır. Hz. Peygamber (a.s.) kör cahiliyet asabiyetini yasaklamış, ona davet eden ya da o uğurda savaşan kimselerden uzak olduğunu bildirmiştir. İslâmın dinî ve ictimaî ıslahının bir yönü de, bu dinin umumi lisanını, o dinle hidayete eren bütün ırkların lisanı haline getirmek suretiyle dil birliğini sağlamasıdır. Bu din Arapça ile muhafaza edildiği gibi, Arapça da bu dinle muhafaza edilmiştir. İslâm olmasaydı Arapça diğer dillerin değiştiği, keza kendisinin İslâm öncesinde değiştiği gibi değişirdi. Arapça da olmasaydı İslâmın anlaşılmasında anlayışlar birbirinden uzaklaşır, mensuplarının birbirini tekfir ettiği farklı dinler oluşur, hakka müracaat ettiklerinde ve arzularını terkettiklerinde huzurunda

muhakeme edilecekleri biraraya toplayıcı bir asıl bulamazlardı. Arap dili sadece Ya'rub b. Kahtân sülalesinin Arap nesline mahsus bir dil değil, aksine bütün Müslümanların, Arapların dışındaki halkların, gayrımüslim Arap taifelerinin de dilidir. Arapların dışında İslâma hizmet edenler, ancak Arapçada sahip oldukları pay kadar hizmet etmişlerdir. Nesep bakımından Arap olanlardan hiçbiri, nesep bakımından İranlı olan Sîbeveyh ile Arap olan hocası Halil arasında, bu ikisinin faziletleri ve Arapçaya hizmetlerindeki çabaları konusunda, İranlı [!] Buharî ile Arap olan hocaları Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye arasında sünnete hizmet konusunda bir ayrım yapmamıştır. Hatta ümmetin selefi ve çağımızdan önceki halefinden hiçbir ferdi, nesep bakımından Arap olmayıp da dine ve Arapçaya hizmette sivrilen pekçok kimseyi, Arap akranlarına ve üstadlarına üstün tutmaktan kaçınmayı aklından geçirmemiştir. Biz Arap olmayan âlimlerden Arapçayı bilmediği halde İslâma hizmette payı olan hiçbirini bilmiyoruz. Bütün İslâm halklarındaki âlimler, Arapça üslubu ile beşeri aciz bırakan Kur'an'ın, namaz ve namaz dışındaki duaların Arapça okunması suretiyle ibadet edilmesi, keza tefsir ve hadisin Arapça okutulması üzerinde görüş birliğine varmamış olsaydı, Arap olmayan Müslüman halklarda İslâm kaybolur giderdi.

Şayet Osmanlı Devleti Avrupa'da fethettiği yerlerde Arap dilini yaygınlaştırmış olsaydı, orada ve civarında İslâm genel olarak yayılır, Endülüs'te Arap medeniyetinin muazzam bir şekilde kök salması gibi Avrupa'da da İslâm medeniyeti kâim olurdu. Ne var ki Osmanlı Devleti bunu yapmadığı gibi kendi Türk dilini de ulûm ve fünûn dili haline getirmemiş, aksine yönetiminde sadece kılıç gücüne dayanmıştır. Bu durumun yol açtığı gâilelerden biri de -ki bunların sayısı fazladır-, Osmanlının hükümranlığına ve otoritesine boyun eğen bütün halkların hatta bunlardan Müslüman olanları da dahil, kendi dilini muhafaza etmeye devam etmeleridir. Çağımızda dil milliyetçiliği yenilenip Osmanlı Türkleri dillerini [Türkçeyi] ilim dili haline getirince, hakimiyetleri altındaki Müslüman halkları kendi dillerini terkederek devletin dilini kabule zorlamak istediler. Bu halkların tümü bunu reddetti ve Arnavutlar, Kürtler ve Çerkesler gibi ilmî olmayan ve tedvin de edilmemiş dillerin sahipleri, dillerini tedvin etmek ve onları Türklerin yaptığı gibi ulûm ve fünûn dili haline getirmek üzere harekete geçtiler. Devlet dil uğrunda Avrupa'daki en büyük kalesi olan Arnavutlarla savaştı. Bunun üzerine Arnavutlar da onunla savaşmayı ve dilini terketmek suretiyle onun hakimiyetinden ayrılmayı tercih ettiler. Osmanlı Devleti kendisi için İslâmın diline razı olsa ve Arnavutları da buna davet etseydi, onlar bundan kaçınmazlardı.

İşte Araplarla Türkler arasına ayrılık düşüren, neden olduğu kayıplara bu konuda defalarca işaret ettiğimiz, durumun iyice gerginleşmesinden önce telafisine çabaladığımız, ancak bu çabanın bize olumlu bir sonuç getirmediği ayrım budur. [Bu durumda] Arapların diğer birçok meziyetinin yanısıra Allah'ın beşeri aciz bırakan ve kıyamet gününe kadar onlara delili olan Kitab'ı ile bütün dillerin üzerinde şereflendirdiği Arapçayı Türkçe ile değiştirmeye nasıl razı olabilirler?

Biz Türklerin Turan ırkında kardeşleri olan Tatarların bile dillerini terketmeye ve onu kendi dillerinden daha gelişmiş olan Türkçe ile değiştirmeye razı olmadıklarını görmüyor muyuz?

Bizler şu an kaçınılması mümkün olmayan vâki bir durumla karşı karşıyayız. Bütün istediğimiz bunun zararından kaçınmak ve yukarıda genişçe açıkladığımız gibi Arap ve Türklerin meşru İslâmî hilafeti tesis etme hususunda yardımlaşmaları suretiyle İslâm birliği ile ırkî-lisanî birliğin arasını uzlaştırmaktır. Allah bizi bunu tamamlamaya muvaffak kılarsa bu, vahdetin ve ona bağlı olan dünya ve ahiret saadetinin de kendisi ile tamama erdiği husus olacaktır.

İSLÂMÎ YASAMA VE HİLAFET

Kanun yapma (*iştirâ'*) ile bizde istinbat ve ictihad tabir edilen, çağımızın örfünde ise teşrî/yasama (ki bazı âlimlerimiz bu teşrî tabirini sadece ilâhî olanlarda şeriat gibi kullanmaktadır) denilen şeyi kasdediyoruz ki bu da, hükümetin insanlar arasında adaleti temin etmek, güvenlik ve nizamı muhafaza etmek, ülkeleri korumak, ümmetin maslahatları ve bu maslahatlarda bir bozulmanın önünü kesmek için ihtiyaç duyduğu kanunları vaz etmesidir. Adalet sahibi imam Ömer b. Abdülaziz'in "İnsanlar için onların işledikleri günahlar kadar hüküm ortaya çıkar" -yani o günahların dışındaki mefâsid ve maslahatlar, zararlar ve yararlar kadar hüküm ortaya çıkar- sözünde olduğu gibi bu hükümler zaman, mekân ve insanların dinî ve medenî durumlarına göre değişir. Hükümler, onlardan maksat bir olsa da -ki o yukarıda söylediğimiz gibi adaletin temin edilmesi vs.dir- değişir.

Hiçbir medenî hükümet yasama yapmaksızın ayakta duramaz. Hiçbir millet de, geçmiş tarihinin vaz ettiği durumuna uygun âdil bir yasama nizamını garanti altına almadan ve o millet adına yüksek umran yoluna giren bir hükümet olmadan umran basamaklarında yükselemez. Hiçbir millet için kendi dinamiklerine, karakteristiklerine ve tarihine aykırı diğer bir milletin kanunu uygun olmaz. Aynı şekilde -birçok halkın İslâmla birleşmesi ve aynı şeriata sahip tek bir ümmet olması gibi bir ümmetin başka bir ümmete karışması müstesna- hiçbir dil için de kendi kelimelerini kalıba dökmek ve onların hükümlerini derlemek hususunda başka bir dilin kaideleri uygun olmaz. Bir halkın kendileriyle bizatihi bağımsız olduğu inançlarına, âdâbına ve maslahatlarına uygun hale getiren bir ictihad ve tasarruf olmaksızın başka halkların kanunlarını iktibas eden halklarda fesad ve sıkıntıların artması, halkın birbirine bağlılığının ve bağımsızlığının zayıflaması fazla zaman almaz, nihayet bu durum siyasî bağımsızlığa ve onun sonuçlarına mani olur.

Bir milletin kanunu, şeref ve haysiyetinin, hayat ve gelişim ruhunun göstergesidir. Bazı Müslüman halkların kökü hakta olan, adalet ve müsavatı garanti eden kaidelere sahip şeriatını, başka halkların ondan daha değersiz kanunları ile değiştirmelerine, kendi yasama hayatlarında öndersiz kalmalarına, hatta bu konuda, kendi ümmetlerinin en önemli dinamiklerini, en büyük şeref göstergelerini, tarihlerinin en şerefli eserlerini -ki o da, beşerî-ictihadî yasamanın kaynağı olan dinî kanundur- kaybettirecek şekilde, ne dediği belli olmayan bazı Frenkleri taklit etmelerine şaşırıyorum.

Geçmiş ve şu anki hükümetlerin nevileri ve bunların kanun yapmadaki durumları ve Müslümanların bu konudaki yerini açıklamak için yazdığımız bu hülasa daha fazla genişlemeyecektir. Sadece şunu söylüyoruz ki, Arap gazetelerimiz bugünlerde mütemadiyen en çağdaş yasama usulünün, milletin söz sahibi olduğu usûl olduğunu açıkça söylüyorlar. Gerek bunu yazanlar gerekse onların yazdıklarını okuyanlar, bu yasama usulünün batılıların ürünü olduğunu, İslâm şeriatının, kendisinde medenî ve siyasî hükümlerin az ve sınırlı olduğu Kur'an'a ve sünnete dayandığını, sünnetin Kur'an'daki hükümler üzerine ilâvesinin ise az ve başka zamanlarda ve bilhassa günümüzdeki Müslümanların değil de, İslâmın başlarındaki Müslümanların durumuna uygun olduğunu zannediyorlar. Onlar aynı şekilde Kitap ve sünnete dayanan icma ve ictihad, bütün İslâm ülkelerindeki [Ehl-i] sünnet âlimlerinin çoğunluğunun itirafıyla kesildiği ve kapılarını kapattığı için, bu şeriatın insana yönelik bir yasamasının olmadığını ve şeriata bağlı olan İslâm hükümetlerinin geri kalmasının ve yegâne medenî ülkeler olan Türkiye ve Mısır'ın İslâm şeriatını önce taklit daha sonra yasama şeklinde bazı batılı kanunlarla değiştirmesinin sebebinin de bu [ictihad kapısının kapanması] olduğunu zannediyorlar.

Bu, İslâm şeriatının esaslarını ve ondan kanun yapmanın esasını bilmeyen, yasama konusundaki fıkhî ıstılahla çağdaş terim arasında ayrım yapmayan ve terim farkından dolayı hakikatin kendilerine gizli kaldığı kimselerin zannıdır. Şöyle ki, din ve şeriat, aralarında umum-husus olsa da bazen eşanlamlı olarak kullanılır. Onlar [fakihler] çoğu zaman şeriatı, dinin kaideleri olan, dünya ve ukbânın salahına dair akâid esasları, hükümranlık ve âdâb için değil de, hususen kazaî ve amelî hükümler için kullanıyorlar. Bu nedenle fıkhı ikiye ayırmaktadırlar: İbadetler ve muamelât. Fakihler bunlarda diyanet ve kaza ayrımı yaparlar ve "bu, diyaneten değil, kazâen caizdir" derler. Kendileriyle Allah teâlâya yaklaşıldığı, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğilerek tâbi olunduğu için amelî hü-

kümlere din denilir. Bu itibarla şâri' kelimesi, Allah teâlâ için kullanılır. Şeriatı tebliğ ve beyan ettiğinden Hz. Peygamber (a.s.) için de kullanılmıştır. Âlimlerden Allah teâlânın Hz. Peygamber'e kanun koyma izni verdiği görüşünde olanlar vardır. Cumhur ise Hz. Peygamber'in kendisine inzâl edilen vahyi tebliğ ve beyan edici olduğu ve vahyin Kur'an'dan daha umumi olduğu görüşündedir.

Şurası muhakkaktır ki, bütün bunlar, din işlerine mahsustur. Din işleri de, nefsi temizleyerek ve onu ahiret hayatına hazırlayarak kendileriyle Allah teâlâya yakınlaşmak için vaz olunan ibadetler, ahlâksızlıkların ve kötülüklerin terkedilmesi, muamelâtta hak ve adalete riayet edilmesidir. İnsanların canlarına, namuslarına, mallarına saygı gösterilmesi ve onlara nasihat edilmesi, günahın, azgınlığın, düşmanlığın, aldatmanın, hıyanetin ve bâtıl yollarla insanların mallarının yenilmesi gibi muamelâtta din anlamına gelenler de bu işlerdendir. Bunların dışındaki idare, yargı, siyaset, vergi toplama ve savaş hazırlığı gibi furûunda hüsn-i niyyetin dışında Allah'a te'abbüd ve yakınlaşmayla ilgisi olmayan konularda Hz. Peygamber (a.s.) kendi zamanında ictihadı ile kanun koyardı ve ümmetiyle, bilhassa fertlerinin ümmetin umumi maslahatları konusunda kendilerine güvendiği ve ümmetin iradesinin temsilcileri olan âlimler, liderler ve komutanlardan oluşan ulü'l-emrle bu konularda istişare etmekle emredilmişti. Bu iş Hz. Peygamber'den sonra bizzat bu kimselere havale edilmiştir. Ümmetin vahdetini temsil etmek için kendilerine imam ve ona halife olarak seçtikleri kimse Hz. Peygamber'e halef olur.

Bunun Kitap'tan delili, şu âyetlerdir: "Onların işleri aralarında şûrâ iledir" [Şûrâ, 42/38]; "Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden ulü'l-emr olanlara itaat edin" [Nisa, 4/59]; "Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar, halbuki onu, Resul'e veya aralarındaki ulü'l-emre götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi" [Nisa, 4/83]. Bunun sünnetten delilleri ise, ümmetinin dalâlet üzerinde birleşmeyeceğine dair Hz. Peygamber'den (a.s.) sahih olarak rivayet edilen hadis, onun harp işleri ve onun dışındaki dünya maslahatlarını şûrâ konusu yapması ve Kitap'tan bir nassın ya da kendisine ittiba edilen bir sünnetin olmaması durumunda, ictihad ve reye izin vermesidir. Bu konudaki hadisler meşhurdur. Bunun Hulefâ-i râşidînin âsârından delili ise, onların idare, kazâ ve harp işlerinde aynı şekilde ilim ve rey sahipleriyle istişare etmeleri ve haklarında Kitap ve sünnetten bir nassın olmadığı konularda vaz ettikleri divanlar, haraçlar ve diğerleridir. Bunun usûl-i fıkıhtan delili ise, ümmetin icmaının delil oluşu ve imam-

ların ictihadıdır. İşte bütün bunlar, hukuk ve hukuk ilminin terminolojisinde yasama denilen ve en hayırlı asırlarda üzerinde amelin cereyan ettiği müctehidlerin geniş sahasıdır.

Bununla sabit olmaktadır ki, İslâm için Allah teâlâ tarafından izin verilen bir kanun yapma sözkonusudur ve bu da ümmete havale edilmiştir, o konuda ilim, rey ve önderlik sahipleri aralarında istişare ederek onu tespit ederler. Hakimiyet hakikatta ümmete aittir ve herhangi bir işte ilim, rey ve önderlik sahiplerinin görüşünün sorulmasının mümkün olduğu ya da onların bir konuda icma etmeleri durumunda, o [kararın] terkedilmesi sözkonusu değildir. -Altındaki idareciler bir yana- halifenin onların icmaına aykırı hareket etme hakkı olmadığı gibi, onun ya da ehl-i hall ve akdden olan nâip ve temsilcilerinin de bu icmaa muhalefet etme hakları yoktur. Bu kimselerin ittifakı -eğer muayyen bir sayıda iseler- ilim ve ictihad sahipleri olmaları şartıyla usûl âlimlerine göre icma olarak isimlendirilir.

Bu kimseler ihtilaf edecek olurlarsa vacip olan, hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususu iki esaslı temel olan Kitap ve sünnete arz etmeleri ve o ikisinden ya da birinden delilin desteklediği ile amel edilmesidir. Bunun delili, Allah teâlânın Allah'a itaat, Resul'e ve ulü'l-emr olanlara itaattan sonra şöyle buyurmasıdır: "Bir şeyde anlaşmazlığa düştünüz mü, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Resul'e arzedin. Bu hem hayırlı hem de netice itibariyle daha güzeldir" [Nisa, 4/59]. Yani akıbet ve netice olarak kendi dışındakilerden daha güzeldir. Avrupa ve onun mukallitlerinin kanunlarının yasamasında milletvekillerinin çoğunluğunun görüşü ile amel etmek de bunun bir parçasıdır. Ne var ki bizim şeriatımız bu konuda onlara muhaliftir. Onun kendisinin dışındakilerden daha hayırlı ve netice itibariyle daha güzel olma yönlerinden birisi, ümmet arasındaki anlaşmazlığın o konuda Kitap ve sünnetin hakemliğine başvurma ile ortadan kalkması ve ümmetin bütün vekillerinin gönüllerinin tercihe şayan oluşu delil ile ortaya çıkan [netice] ile ferahlaması ve aralarında nefret ve anlaşmazlığa mahal kalmamasıdır. Ümmetin hakimiyeti ile ehl-i hall ve akdin onu temsil etmesinin ispatı, yukarıda (s. 377-380) ortaya çıkan ihtiyacı karşılayacak kadar geçmişti. Bu konuda daha tafsilatlı görüş için *Tefsiru'l-Menâr*'ın V. cildindeki "Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden ulü'l-emre itaat edin" [Nisa, 4/59] âyetinin tefsirine bakılmalıdır.

Kanun yapma -ya da teşrî ve istinbat- insanların bir arada yaşamalarından kaynaklanan bir zarurettir. İslâm şeriatının kaidelerinden biri de,

zaruretin kendine mahsus hükümlerinin olmasıdır: Bu hükümlerden biri, [Enâm 6/119] âyetinde Allah teâlânın yenilmesi haram olanları beyan ettikten sonra, "Çaresiz kaldığınız haller dışında" sözündeki izniyle, zaruretlerin Allah teâlânın haram kıldıklarını mübah kılmasıdır. Bu hükümlerden bir diğeri, dinden sıkıntı ve zorluğun kaldırılmasıdır. Bu ikisinin muamelât kısmından kaldırılması, nefislerin terbiye ve tezkiyesi için kendisinde bir nevi meşakkatin olabileceği düşünülebilen -zira meşakkat ve çabaya katlanmadan terbiye kemale ermez- ibadetler kısmından kaldırılmasından daha evlâdır. [Bu meşakkat ve çabaya] katlanmak, [Allah'a] yaklaşma niyeti ve o konuda sevaba nâil olma arzusuyla kolaylaşır. Oysa muamelâtta, biraz evvel söylediğimiz mânanın dışında bir tedeyyün sözkonusu değildir. Muamelâtta bunun anlamı, canların, malların ve namusların haksız yere saldırıya uğramaktan korunmasıdır. Kendisini dünyadaki hakimlerin ceza korkusunun bu [saldırıdan] uzaklaştırmadığı kimseyi, -Allah'a ve Resulü'nün getirdiğine inanan biri ise- Allah'ın ahiretteki azabı uzak tutar.

Bununla ortaya çıkmaktadır ki, medenî, cezaî, siyasî ve askerî kanun yapmanın pekçok delili vardır. Bu delillerden bazıları, zaruret kaidesi ile darlığın giderilmesi, zarar vermeye de zarara zararla karşılık vermeye de engel olunmasıdır. Kur'an'da Müslümanların âmme işlerinin aralarında şûrâ ile olduğu açıkça ifade edilmemiş olsaydı, Allah'a ve Resulü'ne itaata bağlı olarak ulü'l-emre itaat gerekli kılınmasaydı, ümmetin bu işleri o kimselere göndermesi, hükümlerin istinbat edilmesinin onlara havale edilmesi farz kılınmamış olsaydı, Hz. Peygamber (a.s.) Muâz'a, karşılaştığı meselelerden hakkında Allah'ın Kitabı'nda bir nassın olmadığı, Resul'den de bir sünnetin vârid olmayanlarında ictihad ve reyi tasvib etmemiş olsaydı,[65] işte bütün bunlar ve bu anlama gelenler olmasaydı zaruret, çağımızın terminolojisinde yasama denilen istinbat için şer'î bir asıl olarak kâfi gelirdi. Bütün bunların ötesinde ümmetin asr-ı saadette, en hayırlı asırlarda ve onlardan sonraki âmme işlerini üzerine alan bir hilafeti bağımsız ilim metodundan çıkaran ortaçağlardaki uygulaması vardır. Bu ikisi [hilafet ve ictihad] birbirine bağlı olduğundan, beraberce ortadan kalkmıştır.

• • • • • •

65 Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud ve Tirmizî bunu mürsel olarak rivayet etmektedir. Buharî'nin Amr b. el-Âs'tan ve bunun peşinden Ebu Hüreyre ve Ebu Seleme'den müsned olarak rivayet ettiği şu hadis teyid etmektedir: "Hâkim ictihad ile hükmeder ve isabet ederse ona iki ecir vardır. İctihad ile hükmedip hata ederse ona bir ecir vardır."

Hilafet vahdetin bağlandığı yer, kanun yapmanın kaynağı, nizamın bağı ve hükümlerin icrasının garantisidir. Hilafetin erkânı olan ehl-i hall ve akd, şûrâ üyeleridir, reisleri ise en büyük imamdır (halifedir). Şûrâ üyelerinin tamamının usûlümüzde ictihad ve istinbat tabir edilen kanun yapmaya ehil olmaları şarttır. Hilafet nizamına ârız olan ve erkânına isabet eden ilk bozukluk, onun mütegallibe ve asabiyet sahibi olanlar arasında verasete bağlı kılınmasıdır. Müslümanlara isabet eden ilk kusur da, Kitap ve sünnetin gösterdiği kaideler üzerinde ümmetin işlerinin gerektirdiği gibi hilafetin ayakta kalmasını düzenleyecek bir nizam ortaya koyamamalarıdır. Bunlardan neşet eden ilk noksanlık ise, halifelerin ümmeti temsil eden ehl-i hall ve akdin hakimiyetinden kaçmaları ve İslâmın insanların işlerini ıslah etmesinin en mühim tarafı olarak ortadan kaldırmayı hedeflediği, asabiyet sahibi kimselere dayanmalarıdır. Böylece ümmetin salahı da fesadı da ümmetin temsilcileri ve güvenini kazanmış olan ilim ve rey sahipleri, gayret ve şefkat sahiplerinin değil de, halifenin ve destekçisi olan asabiyetinin taraftarlarının salahına tâbi olmuştur.

Bunun sonucunda da halifelerde ilimden müstağni oldukları şuuru ya da ilme ihtiyaçları olmadığı ve ilimde ictihad mertebesini kazanmak için, ilimle meşgul olarak lezzetlerden istifade etmeyi terketmelerine gerek olmadığı hissi ortaya çıktı. Böylece halifeler hüküm istinbat etmeye ihtiyaç duydukları vezaret, kazâ, iftâ ve bunların dışındaki işlerde makam sahibi olan âlimlerden yardım alabileceklerini gördüler ve ilmi terkettiler. Daha sonra âlimlerin kıymetini de bilmez oldular ve işler için kendileri gibi cahil olanları taklit etmeye başladılar ve onlar arasında ancak müctehid olan müftîden yardım istemelerinin mümkün olmasından dolayı Müslümanların imamında ve kadıda bağımsız ilmin (ictihad) şart koşulmayacağına dair fetva verenleri buldular. Daha sonra cehalet yaygınlaştı ve onlar kendileri gibi cahil olanlardan (yani müctehid olmayanlardan) fetva istemeye başladılar.

Daha sonra devletin makamlarını ve mallarını tekellerine alan bu cahiller, ictihad kapısının kapandığını, elde edilmesinin imkânsız olduğunu yaydılar ve hem kendileri hem de ümmet için âlimlerden muayyen fertleri taklit etmeyi ve onlara bağlanmayı gerekli kıldılar. Daha sonra mukallidi taklit etmenin imkânsızlığına dair icmaya rağmen kendi [mezheplerine] intisap eden herkesi taklit etmeye başladılar. Böylece ümmet farkına varmaksızın yavaş yavaş hükümlerin ilmi kayboldu, kanun yapma (*iştirâ'*) ve istinbat melekesi ortadan kalktı. Hükümet işi cahillerin elinde kalınca, şeriat ve kanun yapma da kayboldu, ümmetin nizamına

halel geldi, idaresi dağıldı ve mülkü alaşağı oldu. Bütün bunlar, İslâmın esasları ve furûlarından sahih olanların terkedilmesiyle oldu. Cahillerse bunların İslâmın öğretilerine tâbi olmaktan meydana geldiğini zannetmektedirler!

Kadı Ebu Ali Muhassin et-Tenûhî[66] *Câmi'u't-Tevârih* adlı kitabında şöyle demektedir:

"Ebu'l-Hüseyn b. Abbas bana rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Abbasîlerde ilk olarak dağıldığını gördüğümüz şey, kadılık makamı idi. (Meşhur vezir) İbnü'l-Furât, kadılığın itibarını düşürdü, ilmi olmayan ve kendilerine ehemmiyet verilmeyen sevdikleri birilerini (*zemânât*)[67] oraya dahil etti. Birkaç sene geçer geçmez [vezirlik] itibar kaybetmeye ve ehil olmayan herkes o göreve gelmeye başladı. Öyle ki 330 küsur [331] senesinde Müttakî'nin vezirliğini son derece bayağı ve ahmak bir kimse olan kâtip Ebu'l-Abbas el-İsfehânî'nin üstlenmesine kadar vardı".

Tenûhî daha sonra şöyle demiştir:

"Vezirliğin düşüşünü hilafetin itibarını kaybetmesi takip etmiş ve onun durumu bugün müşahede ettiğimiz hale gelmiş ve Abbasî Devleti, kadılığın dağılmasıyla dağılmıştır. İbnü'l-Furât'ın kadılığın itibarını düşürmesine yönelik ilk hareketi, oraya Ebu Ümeyye el-Ahvas el-Galâbî el-Basrî'yi getirmesidir".

Tenûhî onun [İbnü'l-Furât] Ebu Ümeyye'yi sadece ona verdiği bir sözden dolayı kadılık makamına getirdiğini zikretmiştir. Zira İbnü'l-Furât sıkıntılı olduğu günlerinde ona sığınmış ve onun yanında saklanmıştır.[68]

Ben şunu söylemek isterim ki, İbnü'l-Furât vezirlerin en muktedir olanlarından, devlet ve siyaset işlerini en iyi bilenlerinden biridir ve gü-

• • • • • •

66 Vefatı 384 yılındadır.

67 Bu yeni basılan nüshanın metnidir. *Zemâne* kelimesinin lügattaki anlamlarından biri, 'muhabbet'tir. O [vezir] kitap metninin de gösterdiği gibi meşhur olduğuna göre Ebu'l-Ahvas'ı muhabbetinden ve mükâfat olarak kadılığa atamıştır.

68 [Ebu Ümeyye aslında Bağdat'ta kumaş ticareti ile uğraşan ve İbnü'l-Furât'ı evinde saklayan kimsedir. İbnü'l-Furât tekrar vezirliğe dönerse onu kadılığa getireceğine dair söz vermiş ve tekrar vezir olunca sözünü tutmuştur, bk. et-Tenûhî, [*Câmi'u't-Tevârîh*] *Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkere*, thk. Abbûd eş-Şalcî, bs. yy., 1971, I, 231-233 -çev.-].

zel bir sîret sahibidir. Bu gibi şeyleri yapmasına onu cüretlendiren şey, ancak halifenin cehaleti, eğlence ve oyuna dalması, daha sonra zevke dalmada aşırıya kaçmasıdır. O [Muktedir], 13 yaşında iken [hilafete] geçirilmiştir. Hafız ez-Zehebî şöyle demektedir: "Muktedir'in döneminde düzen, onun yaşının küçüklüğünden dolayı perişan olmuştur." Yani bozukluk, ondan evvel Mütevekkil b. el-Mu'tasım döneminde zuhur etmişti. Zira Mu'tasım'ın sayılarını arttırdığı Türklerin disiplinsizlikleri artmış, Mu'tasım onları hilafetin donanımı ve muhafızları yapmıştı. Hilafet binasını yıkan ve hilafetin temellerini tahrip edenler onlardır. Bütün bunların en başındaki sebep ise, Ebubekir'in Ömer'i (r.a.) halef tayin etmesiyle delil getirdikleri veliaht bırakma bidati olup kuvvetin hilafeti, meşru imamlardan sayılmayan mütegallibeden biri de olsa, her halife için bir hak haline getirmesi ve [bunları yapanların da] Ebubekir'in ehl-i hall ve akdle istişare etmesine riayet etmemeleridir. Biz yukarıda (s. 406-408) bunun bâtıl olduğunu açıklamıştık.

Bu veciz sözlerden anlaşılmaktadır ki, hilafetin temeli olan bazı şartlarda -ki bunlar, bağımsız ilim, adalet, imam tayini ve tasarrufları konusunda şûrâdır- gevşeklik göstermek, zorbalıkla ele geçirmenin sonucu devlet işinin kendisi olmaksızın ayakta duramadığı, yükselmesinin ve muhafazanın bir düzene giremediği kanun yapmanın -istinbat- kaybolmasının da sebebi olmuştur. Bu, devletin zayıflamasının nedeni olmuştur ki, devletin zayıflaması da ümmetin zayıflamasının nedenidir. Zira devletin ümmete tâbi olması yerine ümmet, devlete tâbi olur hale gelmiştir. Her ikisinin durumunun beraberce bozulması ise, ictimaî durumlarda ve maişet işlerinde daha önceden var olanların dışında başka şer'î hükümleri, ya da meşru imametin aslına dönmesini gerektiren birçok değişikliğin illetidir.

Allah'a hamdederiz ki, hilafet makamının haksız bir şekilde kendisine ait olduğunu iddia eden Türk Devleti ricali için [nihayet], Osmanlı Devleti'nin dejenere bir devlet olduğu, artık hilafet iddiasının öncesinden daha hayırlı olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Bilâkis batıcı genç nesillerin İslâmın devlete zarar verdiği ve hilafet yönetiminin devletin durumunu ıslah etmenin kendisiyle mümkün olmadığı bozucu [faktör] olduğu şeklinde haykırmalarına varacak kadar bütün din ve dünya işlerinde bozukluk ve zaaf tedricen ona [devlete] sokulmuştur. [Artık] bizim Türk Devlet erkânına ve onlara hayran olan İslâm âlemine, onun [Osmanlı Devleti'nin] hilafet konusunda şeriatın temelleri üzerinde durmadığını beyan etmemiz ve hilafetin hakikatini, hak İslâmî hükümet şeklini ve Büyük

Millet Meclisi azalarından çoğunun hilafet konusundaki görüş ve davranışlarındaki hatasını açıklamamız ve delilleriyle beraber İslâmî hükümetin esaslarının diğer milletlerin hükümetlerinin esaslarından, kötülükleri bertaraf etme ve maddî maslahatları muhafaza etmekle, insanlığın kendileriyle olgunlaştığı ve beşeriyetin kemale erdiği hak, adalet ve faziletleri bir araya getirmek suretiyle daha üstün olduğunu ispatlamamız ve bu Müslüman Türk milletini Allah'ın, Peygamberi'nin ve batıcılar hoşlanmasa da insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olan Hulefâ-i râşidînin emrettiği İslâm hükümetini kurmaya davet edebilmemiz kolaydır "Allah gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı. Çünkü Allah hakkıyla işitendir, bilendir" [Enfâl, 8/42].

Kanun Yapma ile Ümmetin Durumu Arasındaki Zıtlık ve Uyum

İslâm çeşitli dünyevî muamelâtta, dinin hidayeti ile faziletlere sarılmaya ve kötülüklerden kaçınmaya riayet için umumi kaideler vaz etmiş, ulü'l-emre havale ettiği istinbatı -kanun yapmayı- onlar ictihadda hata ederek yahut kendilerine fesad galebe çalıp da hevalarına uyarak ümmetin âdâbına zarar vermesinler diye mutlak kılmamıştır. İslâm, cahiliyet döneminde yaygın olan ribayı (faizi), içinde muhtaç kimsenin zaruretini istismar etmeye sevkeden katılık, cimrilik ve ihtiras olduğu için haram kılmıştır. Aynı şekilde dolandırıcılık ve hıyaneti de haram kılmış, ümmeti yakın akrabaya nafaka vazifesiyle, fakir ve miskinin ihtiyacını gidermek için zekât vazifesi ile ve bunların dışındaki umumi maslahatlarla sorumlu tutmuştur. Her kadın için o kadının hamilelik, doğum, emzirme ve çocuk terbiyesi gibi kendisine has vazifelerinin yanında kendisine meşakkatli gelecek geçimini temin etmeye mecbur kalmaması ve onun bağımsız hayat zaruretinin, nüfusun azalması ve benzeri kötülüklere bir sebep olmaması için bir koca ya da yakın akrabayı, bunlar yoksa büyük imamı ya da vekilini ona kefil kılmıştır.

Dinin Müslüman halklarda ve hükümetlerde zayıflamasının etkisi, bunlardan herbirinin bu kaidelerden riayet edilmesi gerekenleri ve onların hükümlerine yapışmayı terketmeleri olmuştur. Bunun sonucu bu halklar ve hükümetlerden herbirinin, maslahatın açık bir şekilde kötülüğe tercih edildiği riba gibi bazı haramları ya zaruretten dolayı ya da gönüllü olarak irtikâp etmeleridir.

Bir çıkış bulamadığında sahibini bir haramı irtikâp etmeye sevkeden bu ihtiyaç, borç almadan farklı olarak borç vermede görünmez. Bunun

etkisi Müslümanların adeta Müslüman olmayanlardan başka kendilerine borç veren kimseyi bulamamalarıdır. Bu kimseler ya onların zimmeti altındaki [zimmîler] ya da kendileriyle sözleşme yapan ve bazı durumlarda harbî olan ecnebilerdir. Bu başka bir kötülüktür ki o da, Müslümanların servetinin kendileri dışındakilere gitmesidir. Artık bu servetin onların düşmanlarına gitmesinden ve onların en mühim işlerinde düşmanlarına muhtaç kalmasından hiç söz etme!

Sonra fakihlerin riba meselelerini uzun uzun ele almaları ve vahiy asrında bilinmeyen hususları oraya dahil etmeleri ve çoğunun malî akitlerin hükümlerinde sınırlamaya gitmeleri, kendileriyle muameleleri olan milletlerin pekçok akit ve muamele türünü yenilemeleri, iktisadî ilimlerin ve malî işlerin, kaidelerine ve nizamlarına uyanları servet, kuvvet ve hakimiyette kendilerinin dışındakilerine üstün kılacak dereceye kadar ilerlemesi, işte bütün bunlar Müslümanların kalbinde itici, başkalarını da, kendi memleketlerinde bile onların üstüne çıkarıcı olmuştur. Hatta bunlar bütün hükümranlıklarının ellerinden alınmasının, ellerinde biraz hakimiyetlerinin olduğu konularda bile onlara tahakküm kurulmasının en belirgin sebebidir. Bu aziz milletlerin ilim ve ameldeki seviyelerini bilip de, İslâmın esaslarından habersiz olanların çoğunun, Müslümanların zayıflığının sebebinin, şeriatında kendisine bağlı kalanların fakirliğini ve fakirliğin milletlerin başına getirdiği zillet, zaaf ve hükümranlığın kaybedilmesini gerektiren eski malî ve ictimaî hükümler üzerinde donukluk bulunması nedeniyle, bizzat İslâm olduğuna inanmalarının sebebi de budur.

İslâm ülkelerinin birçoğunun üzerinde yüce şeriatın hükümlerini uygulamayı terketmelerinin etkileri ortaya çıktığından maliye meselesini örnek vererek başladım. Zira mal, her dönemde milletlerin ve devletlerin dayanağıdır. Mal günümüzde önceden, bilhassa ümmetin ihtiyaçlarının sınırlı olduğu ve hayatı diğer milletlerle muamelerle bağlantılı olmayan Hz. Peygamber (a.s.) döneminde olduğundan daha fazla önem kazanmıştır. Buna rağmen gayb ve şehadet âlemlerinin âlimi, azîz ve hakîm olan [Allah teâlâ] o asırda "Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı sefihlere vermeyin" âyetini [Nisa, 4/5] inzal etmiş ve bizlere malın milletlerin hayatındaki, idaresinin intizamındaki yerini, milletlerin ancak mal ile ayakta durabileceklerini göstermiş, bizi onu muhafaza etmeye ve sefihleri, malik oldukları malda tasarruf yapmalarına imkân vermemeye teşvik ettiği gibi başka âyetlerde bize iktisatlı davranmamızı emretmiş, israfı ve saçıp savurmayı yasaklamış ve onu, malın felaketi olan kumarın dinde bütün çeşitleriyle haram kılınmasına benzer şekilde ifade ederek kumar gibi yermiştir.

[Bütün bunlardan sonra] bu dinin şeriatının gereğinin, müntesiplerinin fakir olması olduğu, dünya hayatlarının, ümmetlerinin ve devletlerinin şerefinin dayanağı olan şeyin [mal] başka ümmetlerden onlardakine göz diken açgözlülerin eline verilmesi olduğu söylenebilir mi? Şayet bu durum bu dinin hidayetine aykırı ise, o zaman nasıl oluyor da şeriat ilimleriyle uğraşanlar, ülkesinin insanları arasında malî fenleri, ülkesiyle alakalı siyasî işleri en az bilenler olabiliyor ve bu fenleri, dinî medreselerinde öğrenim gördükleri ilimlerin arasına koymuyorlar? Bunun nedeni, onlardan hükümlerinin ve bütçesinin şeriatın hükmüne uygun olmasını isteyen İslâmî bir hükümetlerinin olmamasıdır.

Onlara başka bir şeyi, Mısır ve Türkiye'de bazı Müslümanların sosyalist öğretilere meyletmesini, hatta bu öğretiler için partiler kurmalarını ve onlar için propaganda yapmalarını örnek vermek istiyorum. Bu ister batılıları taklit etmenin cazibesine kapılarak olsun, isterse Avrupa'daki sermaye sahiplerinin işçilere ve onların dışındaki yoksullara tercih edilmesinin etkisiyle oluşan şuurla olsun farketmez. Şayet avam ve havassın kendisine tâbi oldukları hidayet olarak İslâm şeriatının hükümleri geçerli olsaydı, Müslümanlardan hiç kimse sosyalist öğretilere ihtiyaç duymaz, hatta diğer milletlerden sosyalist olanlar, ictimaî meselenin bu şeriatın ışığında halledilmesi gerektiğini düşünür ve bu da onlardan birçoğunun İslâmda hidayet bulmasına ve [başkalarını da] ona davet etmesine sebep olurdu.

Bu bağlamda Mısır ve Türkiye gibi ülkelerde pekçok kadın ve erkeğin, hiçbir işte erkeğin kadın üzerinde kayyim olamaması için kadını her işte erkeklerle eşit kılacak bağımsız bir terbiye ile eğitilmesi çağrısı yapmasını neden örnek olarak zikretmiyorum ki? İslâm, kadın ve erkeği "Kadınların lehlerinde de aleyhlerindeki meşru hakka denk bir hak vardır; yalnız erkekler için onlar üzerinde bir derece vardır" âyetindeki [Bakara, 2/228] derece dışında evlilik işlerinde eşit kılma noktasında bütün milletleri geride bırakmıştır ki, bu derecede şu âyette [Nisa, 4/34] açıklanan riyasettir: "Erkekler kadınlar üzerinde hakim dururlar, çünkü bir kere Allah birini diğerinden üstün kılmıştır, bir de erkekler mallarından harcamaktadırlar." İslâm bunun nedenini, erkeklerin kuvvet sayesinde kazanmak, himaye etmek ve müdafaa etmek konusunda kadınlardan üstün olmaları ve kadınlar için erkekler üzerine mehir ve nafaka gibi yükümlülüklerin farz kılınması olarak açıklamaktadır. Şayet Müslüman fertler ve idareciler bu şeriatı tatbik etseler, erkekler ve kadınlar, evin reisliği ve büyük imamlık (hilafet) ve namaz imamlığı dışında bütün işlerde kendiliğinden eşit olsalar ve kadınlara Hz. Peygamber'in (a.s.) tavsiye ettiği gibi izzet ve

ikramda bulunsalar, kadınlar kendilerini kazanç ve diğer ağır erkek işlerine hazırlama ihtiyacı hissederler miydi? Yoksa rahat ve huzur içinde kocalarının ve hükümetlerinin tatbik ettiği şeriatın garantisi altında bizzat erkeklerin bile istifade edemediği tarzda kocalarının kazancından istifade ederek yaşamayı mı tercih ederlerdi? Kadın yeme işini çekip çevirerek kocasının kazancından, onun yediğini yer, giymiş olduğu elbiseler ve süslendiği takılarla ise ona üstünlük sağlar. Burada bir aldatılma sözkonusu ise, o zaman aldatılan kocadır.

Bu noktada sözün özü, şeriatı uygulama ve onunla hükmetmenin bazı meselelerde terkedilmesi, şeriatın diğer bazı meselelerinde de terketme ya da esasında bizzat maslahat iken mefsedet haline dönüştüğünden onun uygulanmasını imkânsız hale getiriyor, daha sonra bu ümmetin dinamiklerinde ve karakteristiklerinde büyük bir değişikliğe dönüşecek kadar fikirlerine, ahlâkına ve adetlerine tesir ediyor. Şer, hayır, bâtıl, hak, bunlardan herbiri kendi cinsini takviye ve teyid eder. İslâm ümmeti, kendisini bu düşüş ve çöküşten koruyacak, kendisine yükselme basamaklarını dikecek ve kemale götüren şeriat kaidelerine dayalı olarak her zaman kendi durumuna uygun olan hükümleri istinbat etme özelliğini kaybetmiştir.

Şöyle ki, yukarıda söylediklerimizden (s. 376-383 ve 435-439) anlaşıldığı üzere Müslümanların ulü'l-emri için izin verilen istinbat (kanun yapma), onu gerçekleştirecek cemaatinin kaybolması ve bu cemaatin istinbatlarını uygulayan meşru imametin zeval bulmasıyla kaybolmuştur. [Bu cemaatten] geriye kalanlar İslâmî-şer'î hükümlerin ilmiyle meşgul olmuşlardır. Bunların çoğunun durumu en fazla, dâru'l-İslâmın istiklâle, güce, muhtaç ve borçluların ve diğer şer'î harcamaların garantisine kâfi gelecek kadar zengin bir beytülmala sahip olduğu geçmiş zamanlarda kaleme alınmış kitapları incelemelerinden ibarettir. Bu kimseler, geçmiş zamanlar ve [şer'i hükümleri] uygulamakla yükümlü hükümetler için [yazılmış] bu kitapların müelliflerinin kaidelerinden elde edilen esaslarla fetva veremiyorlar. Bilâkis onlar iftâ için koydukları şartlarda, ötesine gidemedikleri muayyen bir kitaba furûu ile bağlanmayı şart koşmuşlardır. Zira onun ötesine gitmek, mezhep içinde de olsa bir nevi ictihaddır. Onlar mutlak ictihad gibi bunun da menedilmesini kararlaştırmışlardır.

Onlardan İslâmî hükümlerle amel etmek isteyen bir hükümete yardım konusunda en fazla beklenebilecek şey, bu hükümet için mezhebin muteber kitaplarından bugün için umumi maslahata uygun bazı furûu çıkartmaktır. Zira onlara şeriatın esaslarından ictihad ve istinbatı ve doğrudan onun ışığından iktibası yasaklayanlar, onlara belirli mezheplerin

taklit edilmesini vacip kıldılar. *Cevheretü't-Tevhîd* adlı kitabın müellifinin dediği gibi: "Onlardan bir âlimin (*hibr*) taklit edilmesi vaciptir," yani fıkıhta meşhur imamlardan birinin. Onlar [muayyen imamların taklit edilmesinin] haram ya da helal kılınmasında [bu işin] ehli olmayan kimseleri esas aldılar. Dört müctehidin dışındakilerinin taklit edilmesini, bu konuların âlimi olan kimseler için -başkalarına fetva vermek için değil ama kendisi için- mübah gördüler. Nitekim bazıları şöyle demiştir:

Dördünün dışındakilerinin taklit edilmesi caizdir
İftâ dışında, bunda genişlik vardır.

Muamelât usûlünde bu genişliğin örneği, meşhur fakihlerin çoğuna göre -şeriatın sahih olduğunu kabul ettikleri hariç- akitlerde asıl olanın butlân olması iken, başka fakihlere göre -Kitap ve sünnetin bâtıl olduğunu kabul ettikleri hariç- asıl olanın sıhhat olmasıdır. Onların bu görüşlerinin delili, Maide sûresinin başındaki -ki bu sûrenin en son nazil olan âyetidir- "Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin" [Maide, 5/1] âyetidir. Akitler, insanların üzerinde mutabakata vardıkları şeylerdir. İşte bu mezhep, insanlara genişlik sağladığı için delili en kuvvetli, sözü en sağlam ve yolu da en doğru olandır ki, Hanbelîlerden muhakkik olanların tercihi de budur.

Bilmiyor musun ki, Osmanlı ve Mısır hükümetleri Hanefî mezhebinden nikâh, talak ve bazı durumlarda nikâhın feshedilmesi konularında bazı hükümler çıkarmak ve bu konularda diğer mezheplerde yerleşmiş hükümlerden de almak istediklerinde, fıkıh üstadları, onların bu talebini karşılamış ve o ikisi için bu konularda diğer üç mezhepten iktibas edilen kanunlar vaz etmişlerdir. Muhtemelen bu iki devlet dört mezhep ulemasının dışında sahabe, tâbiîn ve Ehl-i beyt imamlarının [görüşlerinden bazı hükümler almak isteselerdi, bu üstadlar onu da takdim etmekten yüz çevirmezlerdi. Muayyen bir mezhep üzerinde donukluk, ancak bazı emir ve sultanların arzularını gerçekleştirmek ve idaresi ellerinde olan bazı vakıflardan rızıklanmak arzusundan kaynaklanmakta idi. Bu hususta kebal, onlarla bu konuda kendileri için bir menfaat gören fakihler arasında müşterektir. Bu sözde fakihlerin (*mütefakkıha*) cesaret edemedikleri şey, Kitap ve sünnetten ve bunların "zaruretlerin haramları mübah kılması," "sedd-i zerî'a'dan dolayı haram kılınan şeyin tercih edilen bir maslahattan dolayı mübah olması" gibi umumi kaidelerden istinbattır. Onların imamları [hükümleri] bu kaideler üzerine tespit etmiş olsa da, bu [istinbat] onlara göre yasak olan ictihad kapsamına girmektedir.

Doğrusu şu ki, bağımsız ilim (ictihad) bu Muhammed ümmetinden kesilmemiştir ve kesilmeyecektir. Aksi takdirde Allah'ın mahlukat üzerindeki hücceti, onu taşıyanlar, ona davet edenler ve onu müdafaa edenlerin kaybolmasından dolayı asılsız olur, masum [Peygamberin] ümmetinin dalâlet üzerine birleşmeyeceği ve Allah'ın emri gelinceye kadar ümmeti içinde hakka yardımcı olan bir taifenin bulunacağı sözü[69] sahih olmazdı. Ne var ki bu bağımsız [müctehid] âlimler, cehaletin galip geldiği bütün asırlarda ictihaddan önce şu iki sebepten dolayı kendisine göre yetiştikleri bir mezhebe intisap etmişlerdir: 1. Bunlar sadece ilimle meşgul olmalarını sağlayacak bir rızkı, ancak bu mezheplerle meşgul olanlara tahsis edilen vakıflardan elde edebildiklerinden, ehli olanlara vakfedilen bu mallardan yiyebilmelerinin helal olabilmesi için, o mezheplerin kitaplarını okutmak ve o mezhepler içinde kitap kaleme almak zorunda kalıyorlardı. 2. Sultanlar, idareciler ve onların mukallit yardakçıları, kendisiyle rezil olacakları, ortaya çıkmasıyla kendilerinin cehalet ve dalâletlerinin de ortaya çıkacağı ictihadî ilme karşı savaş vermiş ve halen vermeye devam etmektedirler. Bugünkü Türkiye hükümeti gibi, ictihadî ilmi ihya eden cesur bir İslâm hükümeti bulunursa, bu andan itibaren muhtaç olduğu hükümler ve yukarıda (s. 458) kurulmasını teklif ettiğimiz ictihad medresesindeki öğretim için ihtiyacı karşılayacak şeyi bulacaktır. Bununla beraber biz mezhep mukallitlerinin de, hükümet kendilerinden bir şey ister istemez, hemen tevil ve sahih mezhep dışına çıkmakla da olsa, onlara fetva verdiklerini görüyoruz.

Şu halde İslâm ümmetinin içine girdiği çıkmazdan kurtulması ancak ictihadla, müctehidlerin mevcudiyeti ve ona bağlı olarak cumhura göre delillerden biri olan usulî icmâın varlığı ile mümkün olacaktır. İstersen bunun, bu meselenin başında söylediğimiz gibi, kendisi olmaksızın bir milletin terakki etmesinin ve bir hükümetin işinin düzene girmesinin mümkün olmadığı kanun yapmanın sağlam bir rüknü olduğunu söyleyebilirsin. Hatta yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı üzere, meşru imametin varlığı da bu ictihada bağlıdır. Bu asırda müctehidlerin bir araya toplanmasının yolu, -onları bilmek ve bir mekânda toplanmak üzere davet etmek ya da nerede olurlarsa olsunlar meseleleri onlara arzetmek mümkün olduğundan- [eskiye nazaran] hazır ve kolaydır. Bu durum Ebu Hanife, Malik ve Şafiî'nin asrında mümkün değildi. Bu nedenle bazı muhakkikler şöyle demiştir: "İcmâı bilmek -icma mevcut olsa bile- mümkün değildir".

• • • • • •

69 [Buharî, İ'tisâm, 10, Tevhid, 29, Menâkıb, 28, Humus, 7; Müslim, İman, 247, İmâre, 170, 171, 173, 175, 177; Ebu Davud, Fiten, 1, Cihad, 4; Tirmizi, Fiten, 51, İbn Mâce, Mukaddime, 1; Dârimî, Cihad 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 93].

İSLÂM ÂLEMİNİN ISLAHINDA İMAMETİN ETKİSİ

İslâm âlemi, dini ve şeriatının hükümleri konusunda endişe içindedir. Farklı din ve maksatlara sahip idarecilerin arzuları, farklı mezhep ve meşrebe sahip âlim ve mürşitlerin görüşleri ve dini ve dünyası konusunda düşmanlarının saldırıları onun üzerinde çekişmektedir. İslâm âleminin üzerinde ittifak edilen, hakkında körlük çekilen konularda kendisine müracaat edilecek umumi bir hidayet kaynağı yoktur. Orada ne zaman bir ıslahatçı (muslih) çıksa, fesat çıkaran heva yandaşları, ona engel olmaya, dini ve ilmi konusunda ona saldırmaya başlarlar. Bu kötülük ve sapıklıkların, imamet makamının ihya edilmesinden ve ehl-i hall ve akdle nebevî hilafet yükünü taşıyacak, şer'î şartları kendisinde toplayan meşru imamın tayin edilmesinden başka çaresi yoktur. Zira o, kendisinden umumi ıslah işlerine dair sâdır olanlara güç yettiğince itaat edilmesi ve hususi işlerde irşadı başkalarının irşadına tercih edilmesi vacip olduğundan, her Müslümanın kendisine boyun eğeceği kimsedir. Şu halde bunun, açık delili ile beyan edilmesi münasip olacaktır. İmamet böyle olmazsa, şeriatın onun hakkındaki hükmü, onun zorbalıkla ele geçirme sultası olmasıdır. İmameti zorbalıkla ele geçiren kimseye -dine uygun işlerinde bile şer'an itaat edilmesi, ancak kendileri üzerinde zorbalıkla tahakküm kurduğu kimseler için vaciptir.

Sultan Abdülhamid, hilafet iddiasında bulunurdu. O hilafet şartlarını kendisinde toplamadığı ve hilafetin gereklerini de yerine getirmediğinden, Afganistan, Yemen, Necid, uzak Mağrip Müslümanları onun hilafetinin sıhhatine inanmaz, ona itaat etmenin vacip olduğuna itikat etmezdi ki, hükümetlerini onun devletine tâbi kılsınlar. Hatta onun siyasî hakimiyeti altında olan Mısır Müslümanları bile onun hilafetini tanımazlar,

onun kendi üzerlerinde bir emri ya da yasaklaması olmasını kabul etmezlerdi. Onların [Osmanlı hilafetini] tanımaları, İngilizlerin üzerlerindeki tahakkümüne mukavemet edebilmek için kendisine dayandıkları sûrî, mânevî bir durumdu. Tıpkı onların ve benzerlerinin, bu kitabın ilgili kısmında izah ettiğimiz üzere, İstanbul'daki yeni, isimden ibaret hilafeti tanımaları gibi. Zira bu hilafeti ihdas edenler [Kemalistler], onu hükümetlerinde yetki sahibi kılmamışlardır.

Bizim önerdiğimiz ve [gerçekleştirme] yolunu da açıkladığımız meşru imametin ihyası, yeryüzündeki küçük bir bölgede olsa bile gerçekleştirilebilirse, bütün İslâm âlemi, kaynağı dinî akide olan mânevî (*nefsî*) bir bağlanma ile ona boyun eğer, hiçbir İslâm hükümetinin ona ta'n etmesine mahal kalmadığı gibi, ecnebilere uşaklık edenlerden hiçbirinin de onu inkâr etmesine yol kalmamış olur. O zaman bütün İslâm halkları, bu imamete sarılmaya çalışır. Güçlü bir devletin baskısından dolayı meşru imamın hükümetine tâbi olamayan halk da, dinî terbiye nizamı, İslâmî öğretim ve şahsî hükümler gibi, o [güçlü] devletin hükümranlığının üzerinde cereyan etmediği alanlarda Allah ve Resulü'nün emrettiği gibi, Müslümanların cemaatine ve imamına uymak için gayret eder ve bunun yollarını arar. Hatta belki de Müslüman bir halk üzerinde tahakküm kuran hükümetlerin tamamı ya da çoğu, o halkın peygamberinin halifesinin sevgisiyle birlik ve kamuoyu[nun oluştuğunu gördüğü] miktarda, o imamın kalbini kazanmak ve Katoliklerin papa ile olan ilişkisinde olduğu gibi, o halkın dinî irşadı o imamdan almasına müsamaha etmek zorunda kalacaktır.

Belki de bu, Türklerin Hıristiyanlardaki papa ve patrikler gibi ruhanî bir hilafet icad etmelerindeki amacın bir parçasıdır. Ne var ki mesele, kendisine ittiba edilmesi gereken dinî-şer'î bir mesele olup, siyaseti dinin önüne geçiren birçoklarının arzu ettiği gibi, muvazaa ya da yenilikler ihdas etmekle başarılı olunamaz. Türklerin yaptığı işi güzel bulduğunu söyleyenlerden bazıları bunu bilmez, bazıları da bilmez görünür. Bu kimselerin hepsi bunun, İslâm düşmanlarını kızdırıp öfkelendirmek ve Türk halkına yardım etmek, onların yardımına mazhar olmak için kâfi geleceğini zannederler. Bu, aşağıdaki meselede açıklayacağımız gibi, dünya olaylarını, devletlerin siyasetini ve bu konularda tecrübenin derecesini bilmeyen kimselerin zannıdır:

Tecrübelerimizden ve çeşitli ülkelerden bize çok sayıda mektup ve meselelerin gelmesinden dolayı belki de biz, meşru imametin ihya edilmesi için İslâm âleminde ıslahın gerektiğini en iyi bilen kimselerdeniz. Bi-

ze en son gelenlerden biri, bir İslâm memleketinden Arap olmayan (a'cemî) cahil bir kimsenin kendisiyle Müslüman olacağı en az şeyin ne olacağına dair sorudur. Zira bu sorunun gönderildiği memleketin sakinleri, Müslümanlıklarının nasıl olduğuna dair sorumuza karşı kötü durumları bize tavsif edilen ve bizim daha önceden *Menâr*'da neşrettiğimiz Bangkok-Siyam Müslümanlarından daha cahil ve şaşkındırlar.[70] Her iki topluluk içinde ilim iddiasında olan, İmam Şafiî (r.a.) mezhebinden bazı ictihadî hükümleri muhafaza eden ve insanları Cuma namazı ve diğer ibadetlerde kesin olarak bu mezhebin hükümleriyle amel etmekle mükellef tutan bir bakiyye kalmıştır. Bu durum da Cuma namazının, bazılarında cemaat namazının ve hatta Fatiha'nın ezberlenmesi ve harflerinin mehâric-i hurûfa göre telaffuz edilmesi ve şeddeli harflerin şeddeli olarak okunması -bilhassa "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz" [Fâtiha, 1/5] âyetindeki "ya"da olduğu gibi- kendilerine zor gelenlerin namazı terketmelerine neden olmuştur. Zira Şafiîlere göre bu âyetteki şeddeli "ya" harfini, ["iyeke" şeklinde] şeddesiz olarak okumak, namazı bozar.

En son gelenlerden biri de, Cava'daki bazı ilim sahiplerinin, -okuyucunun açıklamasını *Menâr*'daki fetva bölümünde göreceği şekilde- Müslüman idarecilerinin evlenen herkesi akitten sonra üzerine akit yaptığı kadını, onun nafakasında kusur etmesi, dövmesi, yanında bulunmaması ya da nafakasız olarak terketmesi durumunda şartlı talakla boşamaya ilzam etmesi ile meydana gelen hadisenin hükmüne dair sorusudur.

Çeşitli memleketlerde Müslümanların halini ıslah etmeye çalışan ilim ehlinin çoğu, bizim *Menâr*'da mufassal delilleriyle neşrettiğimiz dinî hakikatlerle amel etmektedirler. Bunlardan bazıları, karşılaştığı [meselelerden] hükmünü göremediklerini bize soruyorlar. Onlar ve benzerleri, bazı ülkelerde oranın mezheplerine muhalefet edildiğinden kendilerine karşı çıkanları buluyorlar. Ne var ki bu insanlar mezheplerini neşretmeye ve insanları o mezheplere yönlendirmeye önem vermiyorlar. Bilâkis onları dinleri hususunda başıboş bırakıyorlar, onların farzları terketmesine ya da büyük günahları işlemelerine aldırmıyorlar. Onlar sadece erkek, hür, bâliğ, şehrin surları içinde oturan ve oradan sefere çıkmayan kırk kişiden daha az bir cemaatle Cuma namazı kılmak gibi kendi mezheplerine muhalif olan bazı meselelere karşı çıkmaya -bu karşı çıkış, Cuma namazının tamamen terkedilmesine götürse bile- önem veriyorlar. Müslümanlar ıslah, ilim ve irşad davetçilerinin kendilerinden yardım isteyebileceği bir

.....

70 [Reşid Rıza'nın Bangkok Müslümanları ile ilgili sorulan iki ayrı soruya verdiği cevaplar için bk. *Mecelletü'l-Menar*, XXIII/8 (29 Safer 1341/2 October 922), s. 584-592 -çev.-].

imama ve ictihadî ilim erbabından bir cemaate sahip olursa, bu durumun bütün ülkelerdeki Müslümanlara yaygınlaşması fazla zaman almaz.

Geçmişte *Menâr*'ın ilk cildinde -zorbalıkla ele geçirme hilafeti olsa da- ülkemiz onun hükmüne boyun eğdiğinden, resmî İslâmî hilafet makamının ıslah çeşitlerini teklif etmiş ve bunların güç yettiğince hak ile yerine getirilmesini arzu etmiştik.[71] Bu teklife karşı mükâfatımız, *Menâr*'ın Osmanlı ülkesine girmesinin yasaklanması ve Suriye ülkesindeki akraba ve dostlarımıza eziyet edilmesiydi.

Bunda şaşılacak bir durum yoktur. Zira o halifenin kendisi dinin usûl ve furûunun, Müslümanların halinin ne ile düzeleceği ya da bozulacağı konularının cahili idi. Yardakçıları da cahil ve arzularına uyan kimselerdi. Onlar bu gibi teklifleri ona ulaştırmazlar, bundan bahsetseler bile çarpıtırlar, onun hak olan tarafını bâtıl, salâh olan tarafını fesad haline getiriler, o da onları tasdik eder, onların dışındakilerinin haberiyle mutmain olmaz ve bir şeyi kaybeden onu başkalarına veremezdi.

Sözün özü, Müslümanların çoğuna hakim olan cehalet ve onlardan dinî tahsil görenler arasında birliği parçalayan mezhep taassubunun zararını kısa sürede telâfi etmek, ancak nübüvvet hilafetinin, hiç kimsenin açıkça itiraz edemeyeceği şekilde ihya edilmesiyle mümkündür. Müslümanların çoğunluğunun, mezheplerine muvafık olduğundan bu hilafetin sıhhatine inanmaları yeterlidir. Bunlar Ehl-i sünnet, Şiadan Zeydiye ve Haricîlerden günümüze ulaşan İbadiye mezheplerine mensupturlar. Bunlar [Haricîler] imamda Ehl-i sünnet ve Zeydiyedeki nesep şartını ileri sürmüyorlarsa, bu şartın olmamasını da ileri sürmezler. O zaman biz bu konuda, hususi olanın daha umumi olanı, mukayyed olanın mutlak olanı istilzam etmesi kabilinden Zeydî mezhebinin Ehl-i sünnet ve Haricîleri istilzam etmesi gibi, diğerlerini istilzam eden bir mezhebi neden aramıyoruz?[72]

İşte bu, umumi İslâmî maslahatın kendisi ile kâim olacağı doğru sözdür. Bunun dışında bugünkü siyasetin sevkiyle boş sözlerin peşinden gidenlerin kabul ettiği, yok olup gidecek bir köpüktür. Buradan anlaşılmaktadır ki, Ankara hükümetinin kararlaştırdığı şey [ruhanî hilafet], had-

• • • • • •

71 [Reşid Rıza burada 1316 yılında dergisinin 39 ve 40. sayılarında neşrettiği "el-Islahu'd-dinî el-mukterah alâ makami'l-hilafeti'l-İslâmiyye" başlıklı yazısına işaret ediyor olmalıdır. *Mecelletü'l-Menâr*'ın 1. cildinin elimizdeki 1327 tarihli ikinci baskısında bu yazı 764-771 ve 788-793. sayfalar arasındadır -çev.-].

72 [Haricîler halifenin nesebi konusunda bir şart ileri sürmezken, Ehl-i sünnet Kureyşlilik, Zeydîler ise Kureyş içerisinden Alevî, yani Hz Ali'nin soyundan olma şartını ileri sürerler. Dolayısıyla burada kastedilen, halifenin Alevî olması durumunda Ehl-i sünnet ve Haricîlerin de itiraz etmeyecekleri bir çözümün söz konusu olacağıdır. -çev.-].

dizatında asılsızdır ve İslâm âlemine en ufak bir faydası yoktur. Bilâkis şu andan itibaren çoğunluğu İslâm hidayetini tercih eden Türk halkı arasında batılı kanunların nazariyesi ve gelenekleri konusunda ayrılık sebebidir. Zira Büyük Millet Meclisi'nde, halifenin şeriatın yerleştirdiği yere konulması ve onun hükümleri icra eden hükümet reisi olmasını maslahatın gereği olarak düşünen büyük bir hizip vardır. Evet Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın büyük Türk hükümetinde, ister hilafet ister başka adla olsun her türlü şahsî sultayı reddeden fırkası, şu anki Meclis'te çoğunluk sahibidir. Ne var ki bu zatın ve ordu kuvvetlerinden oluşan fırkasının ruhlar üzerindeki etkisinin sebebi, devleti tehlikeden kurtarmalarına karşı olan minnettendir, yoksa bunun, Türk halkının görüşü olmasından değil. Millete serbest bir şekilde görüşü sorulsa, bu meselede bu fırkaya muhakkak muhalefet eder. Doğrusu budur.

İslâm âlemi, bizim bu açıklamamızla Allah'ın emrettiği hakkı ve sabrı tavsiye, Allah için, Resulü için, Müslümanların imamları ve avamı için nasihat vazifesini yerine getirdiğimizi anlayacak ve bugün muhalif olanlar, önce Sultan Abdülhamid, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti konusunda olduğu gibi, [ileride] bizim görüşümüze gelecektir.

Gayrımüslimlerin Hilafet Hükümetinden Hoşlanmamaları

Belki biri çıkıp şöyle diyecektir: (Ahalisinin çoğunluğu itibariyle) İslâm ülkesi sayılan yerlerdeki gayrımüslimler, orada hilafet hükümetinin tesis edilmesinden hoşlanmazlar. Bilhassa bütün Müslüman ülkelerde İslâmın nüfûzunun, yasamasının, âdâbının ve geleneklerinin zayıflamasının, ancak batılıların nüfûzunun, yasamasının, âdâbının ve geleneklerinin -keza dilinin- gücü ile olacağını, böylece o milletin dinamiklerinin ve karakteristiklerinin İslâmdan ziyade Hıristiyanlığa yakın olacağını düşünen Hıristiyanlar bundan hoşlanmazlar. Hıristiyanlık akidesine, İncil'in düşmanları sevmek, zenginlikten hoşlanmamak ve sağ yanağına vurulan kimsenin sol yanağını çevirmesi gibi tavsiyelerine inanmayanlar, bazen ictimaî-siyasî Hıristiyanlığa İncilîn en güçlü müminlerinden daha fazla sarılabilirler. İşte İslâmî olan her şeye karşı taassup ve hoşnutsuzluğun kaynağı, medenî-maddî Avrupa'nın mensup olduğu bu sahte Hıristiyanlıktır, yoksa zâhit, mütevazi, huşûlu ve kendisine "benliğin inkârı" denilen, başkasını kendine tercih eden İncil Hıristiyanlığı değil.

Şayet onlara benzeyen Müslüman batıcılar, dinî hükümetten hoşlanmıyor ve hilafet makamının ihya edilmesine karşı çıkıyorlarsa, Hıristi-

yanların batıcılarının buna öncelikle karşı çıkmaları gerekmez mi? Şayet durum böyle ise, ahalisinin çoğunun hoşlanmadığı, nefret ettiği dinî bir hükümetin tecdidine nasıl dönebiliriz?

Bu soruya tafsilatlı cevap verilmesi gerekir ki, biz bu cevabın zaruri olanıyla yetinelim ve şöyle diyelim: [Gayrımüslim] vatandaşlardan yukarıda zikredilenlere isnad edilenler, duygu ve terbiyenin etkisi gereğince doğru olsa bile, gerek kendilerinden gerekse başkalarından, hakikati tam mânasıyla araştıranlar ve ona maslahat nazarıyla bakanlar bu konuda başka türlü hükmederler.

İslâmî hilafet hükümeti, adalet ve müsavat temeli üzerinde duran medenî bir hükümettir. Şu kadar var ki orada gayrımüslimlerin, Müslümanların mürted ve münafıklarının sahip olmadığı şahsî hürriyetleri vardır. Onlar [mürted ve münafıklar] İslâm hükümetinde Müslümanların bütün şer'î, örfî ve kanunî haklarının kendileri için de geçerli olacağı şekilde, İslâmın ırkî, edebî ve hür bir bağ olmasını isterler. Şayet onlar akidesine inanmak, erkânını ve ibadetlerini yerine getirmek suretiyle Allah'a bağlanmadıklarını açıkça söyleyecek olsalar, İslâm hükümetinin kendilerine bu haklardan hiçbirini vermeyeceğini bilirler. Öyle ki, kadın kocasının İslâmdan irtidad ettiğini bilirse, onunla bir arada oturması ve onun himayesi altında kalması haram olur. Mürtedlere ait hükümler, meşhurdur. Bunların durumu, putperestlerin durumundan daha ağırdır. Kestikleri helal olan ve namuslu kadınlarıyla evlenmek caiz olan, başkalarına eziyet verme durumu hariç, İslâmda helal olmasa bile kendi dinlerinde helal olan bir şeyden dolayı İslâm hükümetinin takibata uğratmadığı Kitâbîleri bir tarafa bırak. Hatta İslâm hükümeti, Müslümanların dinine muhalif olsa da, Müslümanlara ve diğer tebeasına zarar vermeyen şahsî işlerinden dolayı gayrımüslimleri hesaba çekmez.

Buna mukabil o hükümet, Müslümanları hesaba çeker ve günahlarına karşılık onları hadlerle, azarlama ve hapis gibi tazir çeşitleriyle cezalandırır. Âdâbın, faziletlerin muhafaza edilmesi, edepsizlik ve kötülüklerin önlenmesi İslâm esaslarının bir parçasıdır. Allah teâlâ Müslümanları şu sözleriyle tavsif etmektedir: "Onlar (o müminlerdir ki) eğer kendilerine yer (yüzün)de bir iktidar mevkii verirsek dosdoğru namaz kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar" [Hac, 22/41], "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız" [Âl-i İmran, 3/110]. İslâmdaki irtidat ve hisbe hükümleri meşhurdur.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Müslümanların mülhitleri ve saygısız fasıkları, gayrımüslimlere nazaran şeriat hükümlerinin tatbik edilmesin-

den daha ziyade rahatsız olurlar. Zira şeriat onlara gayrımüslimlere yüklemediği mükellefiyetler yükler ve gayrımüslimleri sorumlu tutmadığı şeylerden onları sorumlu tutar. Bu mülhitlerden bazıları, Şam'da toplanan Umumi Suriye Kongresi [1919-1920] katılımcılarına, Suriye hükümetinin laik olmasının kararlaştırılmasını teklif ettiler. Hıristiyan üyelerden hiçbirinin bu teklife muvafakat ettiğini hatırlamıyorum. Bilâkis onlardan bazıları, Müslümanların çoğu gibi, bu teklifin reddedilmesi gerektiğini açıkça ifade ettiler. Bu kongrede, anayasadaki şahsî hürriyet maddesinin, umumi âdâbı ihlâl etmeme kaydıyla sınırlandırılması teklif edildi. Bu teklifi, Müslüman olarak tavsif edilen bu kimselerden bazıları reddetti. Bunlardan bazıları reddin gerekçesi olarak, bu teklifin sonucunda polisin, içki içmek için bir kulübe ya da kafeye bir kadınla beraber girmek isteyen adamı engellemesinin mümkün olabileceğini açıkça ifade ettiler! Bazıları reddi, umumi âdâb kaydından, bu sınırlamanın açıkça belirtilebileceği kanunları [ihlâl etmeme] kaydıyla vazgeçilebileceği şeklinde gerekçelendirse de bu teklifin reddedilmesi, bu kongrenin meydana gelen en çirkin kepazeliği idi. Bazı din ve edep sahipleri, aldanmamaları gerektiği halde bu gerekçeye aldandılar. Hatta ben şunu söylüyorum ki, bu kongrenin Hıristiyan üyeleri, kendilerine yaklaşan, dinin hidayetine umumi muhalefetten hevalarına uyan konularda kendilerine yardım eden, dinle bağını koparan [Müslümanlara] nazaran, İslâmî hükümlere bağlı Müslümanlara daha fazla yakındılar.

Tecrübeyle sabit olmuştu ki, dindar olmayanlar siyasî ya da başka bir sebeple anlaşmazlığa düştüklerinde, birbirlerine karşı düşmanlık ve gaddarlıkları her iki gruptan bilfiil dindar olanlara nazaran daha şiddetlidir. Dindar muhalefet etse bile, materyaliste (*maddî*ye) nazaran merhamete daha yakındır. Bizzat Avrupalılar arasındaki Balkan Harbi ve Birinci Cihan Harbi'nde meydana gelen gaddarlıkla, terbiyeleri kendilerine galip gelen Ermeniler, Rumlar ve Türkler arasındaki savaşları buna bir örnek olarak alabilirsin.

Başka bir örnek verelim: Doktor Bertikalus (?) er-Rûmî, Osmanlı Kanun-i Esasî'sinin ilân edilmesinden sonra memnuniyet ve sevinçlerini ifade eden Suriyeli bir gruba şöyle demiştir: "Ey Hıristiyanlar! Şeriatın hükmü bizim için, şeriatın bize verdiği birçok imtiyazı ortadan kaldıran ve onun bizi muaf tuttuğu vergileri bize yükleyen Kanun-i Esasî'nin hükmünden daha hayırlıdır." Sadece şeriatla hükmolunduğu zamanlardan kalma [imtiyazların] birçoğunun ortadan kalkması sonucunu doğuran Kanun-i Esasî'den sonra, Türklerle Rumlar, Ermeniler ve diğerleri arasında düşmanlığın artması da onun bu sözünü desteklemektedir.

Ben bu sözün arkasından şunu ilâve etmek isterim ki, batıcı Türklerin şeriat hükümleri içinde canlarını en fazla sıkanı, şeriatın İslâm memleketlerinde gayrımüslimlere verdiği geniş hürriyet olup onlar, bu hükümler olmasaydı ülke, böyle bir hürriyetin olmadığı Avrupa ülkeleri gibi tek bir millete sahip olur ve Osmanlı saltanatının yıkılmasına neden oluncaya kadar Avrupa'nın desiseleriyle Rumeli ve Anadolu Hıristiyanlarının başlarına açtığı düşmanlık ve fitnelerden kurtulurdu diye düşünüyorlar. Bu onların görüşüdür. Tuhaf olanı memleketimizin batıcı Hıristiyanlarının çoğunun da onların bu nazariyesine muvafakat etmeleri ve keşke Müslümanlar, fetih ve kuvvetli zamanlarında ecdadımızı Müslüman olmaya zorlasalardı da, vatanımızda bir millete sahip tek bir ümmet olsaydık ve ülkeyi tahrip eden bu ayrılık ve fitnelerin sıkıntılarından kurtulmuş olsaydık demeleridir.

Bu mesele ile ilgili sözün tahkik edilme yeri burası değildir. Devletin Hıristiyanlara şeriatın adaletiyle muamele etmesinin, onları devlete karşı tahrik ettiğini zanneden kimsenin hatasını açıklamak zor olmadığı gibi, onları önce tahrik sonra da teşvik eden şeyin devlet ricalinin, Avrupa'nın bu halklar içindeki desiselerinden ve okulları ve kiliselerinde yaydıklarından habersiz ve gafil olmaları olduğunu ispat etmek de zor değildir! Bizim bu meseleyi anmaktan maksadımız, -Arap halifeleri, keza Osmanlı sultanları zamanında olduğu gibi- ahalisinin çoğu Müslüman olan beldelerde Hıristiyanlar için İslâm şeriatının, ahalisi şeriat esaslarıyla kayıtlı olmayan laik bir hükümete nazaran daha hayırlı olduğudur.

İki hükümet arasındaki gerçek fark şudur ki, dinî yasama konusunda ya da gayrımüslim azınlığa zulüm sayılan bir şeyi icra etmek hususunda Müslüman çoğunluğun arzularına tâbi olması helal değildir. Zira Allah teâlâ zulmü, müsamaha ve mazeret olmaksızın kesin bir şekilde haram kılmış ve şu sözüyle [Maide, 5/8] hangi grup olursa olsun, hoşlanmama ve kin duyma durumlarında bile adaletin terkedilmesinden hususen sakındırmıştır: "Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Âdil davranın, takvaya yakışan budur. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır," yani bir topluluğun size duyduğu ya da sizin kendilerine duyduğunuz kin, sizi [adaleti terketmeye] sevketmesin [demektir]. Bazı müfessirler, yani kâfirlere karşı olan kininiz -doğru olan bunun umumi olmasıdır- sizi onlar hakkında adaletten ayrılmaya sevketmesin, başkalarına karşı olduğu gibi onlara karşı da adaletle davranın, şeklinde tefsir etmişlerdir. Burada mamulün hazfedilmiş olması [kime karşı adalete riayet edileceğinin açıkça zikredilmemiş olması],

umumi olduğunun delilidir. Yani mümin ve kâfir, müttaki ve günahkâr, dost ve düşman vd. hakkında umumi olarak mutlak adaletle âdil davranın. Başka bir âyette de [Nisa, 4/135] şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde bile olsa, (şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır. Öyle ise keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz, ya da doğruyu söylemezseniz, muhakkak ki Allah yaptıklarınızı bilir." Yani mübalağa kalıbının [*kavvâmîne*] delâlet ettiği gibi, hakkın isbatında Allah için şahitler olarak hükümlerde ve diğer hususlarda en mükemmel şekilde adaleti tam olarak yerine getiren kimseler olun, demektir.

Allah için olan şeyde mümin kendisini, ebeveynini ya da insanların kendisine en yakın olanını, başkalarından ayıramaz. Zira bu ayrımda, kendi nefsini ya da akrabasını, şehadeti kendine mahsus kılan Rabbine bir tercih sözkonusudur. [Adaletin yerine getirilmesinde] zenginin hediyesine tamah edilerek kayırma ya da fakire merhamet edilmesi yoluyla zengin ve fakir arasında ayrım yapılmaz. Allah teâlâ bu emrin ardından, zıddı olanı yasaklamayı getirmiştir ki o da, adaletten hoşlanmayarak nefsin arzusuna tâbi olmak ve şehadette dilin eğip bükülmesi ve tahrif edilmesi suretiyle ondan yüz çevirmenin yasaklanmasıdır. Allah teâlâ bunu yapanı tehdit etmiş ve onun yaptığından haberdar olduğunu, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığını söyleyerek onu korkutmuştur.

Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerinde hususen Müslümanlarla sözleşme yapanlar ve zimmîler hakkındaki tavsiyeleri artık bir tarafa bırak. Böyle olmasaydı güçlü İslâmî hükümetler, başkalarının yaptığı gibi muhaliflerinin bir kısmını yok eder, diğer bir kısmını yurtlarından sürer ya da onları İslâm dinine girmeye zorlar veyahut da onları rezil, perişan etmek için istisnaî kanunlar çıkarırdı. Osmanlı tarihinde Sultan Süleyman, aslen Şamlı olan Şeyhulislâm Ebussuud el-İmâdî'den Hıristiyanları Müslümanlığa geçmeye zorlamak ya da sürmek konusunda fetva istemiş o, böyle bir fetva vermekten kaçınmış ve sultana şeriatın bunu mübah görmediğini açıklamış, sultan da buna boyun eğmiştir. Sultan Süleyman Hıristiyanlara, İspanya Devleti'nin Endülüs Müslümanlarına yaptığının aynını yapmak istiyordu.

İslâm şeriatı ile hükümeti dinle kayıt altında olmayan pozitif kanun yapma arasında, aynı şekilde gayrımüslimlerin maslahatına olan bir fark daha vardır ki o da, her Müslümanın şer'î hükmün ilâhî bir hüküm oldu-

ğuna ve ona itaat etmenin ahirette sevaba ulaştıran, Allah katında bir yakınlık olduğuna ve o hükme isyan etmenin, hakim kendisi aleyhinde bir hüküm verse de vermese de, Allah'a bir isyan olduğuna ve ahirette cezalandırılacağına inanmasıdır. Ne var ki hakimin hükmü din farkını ortadan kaldırır ve o hükme itaat etmek, zorunlu hale gelir. Bu da gayrımüslim hakkında psikolojik temeli olan bir garantidir ki, Müslümanların başkalarından böyle bir garantisi yoktur.

Şayet her din sahibi kendini ya da vicdanını, üzerinde bulunduğu ve inandığı doğruya göre muhasebe eder (denilirse), bu umumi, müşterek bir durumdur, bizim konuştuğumuz ise, ondan daha hususidir ki o da, şer'î hükme saygı gösterilmesi ve -hile ile kurtulma hususunda hükümetin cezalandırmasından emin olsa bile- sıhhatine inansa da inanmasa da hükmettiğinde hakime itaat edilmesidir.

Sözün özü, şeriatta gayrımüslime zulmü mazur gösteren bir durum -o kimse şeriattan hoşlanmasa bile- yoktur. Şeriat en zayıf bir zimmîyi ya da Müslümanlarla anlaşma yapanı, yargı ve hakların tespiti makamında en büyük halifeye müsavi tutar. Hulefâ-i râşidîn ve sonrası dönemlerde bunun örnekleri çoktur. Biz bütün gücümüzle, umumi mutlak adaletin sadece İslâmda olduğunu açıkça ifade ederiz. Bazı Müslüman idarecilerin bazı zimmîlere istisnaî olarak zulmetmiş olmaları, onların dini bilme ve onu rehber edinmelerindeki yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür [uygulamalar da] sadece gayrımüslimlere yönelik değildir. Âdil imamlar ve hak halifelerde ancak fetih zamanlarında, onların geçici askerî hükümler olduğundan gafil olup, sürekli kılmak istedikleri bazı istisnai hükümler tenkit edilebilir. Bununla beraber bu istisnai hükümler konusunda da İslâm, bütün insanlardan daha fazla âdil ve merhametlidir. Öyle ki Avrupalı insaflı bir hakîm şöyle demiştir: "Tarih, Araplardan daha âdil ve merhametli bir fâtih tanımamıştır."

Biz onlar için bütün İslâm devletlerinin amel ettikleri hükümlerdeki şer'î müsavat hakkında, gayrımüslimin Müslümana karşı şehadetinin reddedilmesinden başka itiraza konu olabilecek bir mesele bilmiyoruz. Bu da kesin olarak konuşmak için hakkında delilin bulunmadığı bir meseledir. Hatta bunun için Kitap, sünnet ve şeriatın usulünde bir çıkış da vardır. Allah teâlâ, Kur'an'dan en son nâzil olan ve içinde neshedilmiş âyetin bulunmadığı Mâide suresinde [5/106] şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelince vasiyet sırasında içinizden iki âdil kişi, aranızda şahitlik etsin. Ya da (...) sizden olmayan iki kişi (şahitlik etsin)." Selef ve halef âlimlerin çoğuna göre bu âyette akla ilk gelen mâna-

ya göre buradaki [sizden olmayanlardan] murad, âyetin muhatabı olan siz müminlerin dışınızdakilerdir. Bazı âlimler bunu Ehl-i Kitap'la tahsis etmişlerdir ki, bu tahsisin bir delili yoktur. Bazıları da bunu gayrımüslimin şehadetinde aslolanın adalet olmasına binaen hakkında âyetin nazil olduğu durum gibi şu âyete [Talak, 65/2] irca edilmesiyle kayıtlamışlardır: "İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun."

Biz [*Menâr Tefsiri*'nde] Mâide suresindeki âyetin tefsirinde, zikredildiği şekilde âyetten delil getirmenin zayıflığını açıklamıştık. Buna göre bu durum boşanmış, iddet bekleyen Müslüman hanımlar meselesi ile ilgili şahit getirme emri hakkındadır, mutlak olarak şahitlik hakkında olmadığı gibi, bütün şahit getirmeler hakkında da değildir. Allah teâlâ mallar üzerine şahit getirme konusunda şöyle buyurmaktadır: "Onlara (yetimlere) mallarını geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun" [Nisa, 4/6]. Allah teâlâ bunu, Müslüman kadınlara mahsus olan meselede yaptığı gibi, müminlerden âdil olanların şahit getirilmesiyle kayıtlamamıştır. Biz konuları farklı iki âyette mutlak olanın mukayyed olan üzerine hamledilmesinin, şahit getirme ile şahitliğin farkının ve gayrımüslimin âdil olamayacağı görüşünün zayıflığını şu âyetlerle açıklamıştık: "Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve âdil davranan bir topluluk vardır" [A'raf, 7/159]; "Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan, onu sana öder" [Âl-i İmran, 3/75].

Biz bunun zayıflığını insanın bilinen seçim ve akıl sîreti delili ile de açıklamıştık. Buna göre, mensuplarından hiçbiri doğru olmayacak şekilde doğruluk ve adaletten ayrılmış bir millet yoktur. Biz aynı şekilde şahitlik konusunda fakihlerin Müslümanı gayrımüslimden üstün tutmasının sebebini dört şekilde izah etmiştik. Bunlardan en önemlisi, ilk Müslümanların sahip oldukları takva, doğruluk ve biraz evvel hakkında bazı âyetlerin anıldığı dinin tavsiyelerini uygulayarak adam kayırmamaları ve tarihçilerin bunların mukabilinde, Müslümanların beldelerini fethettiği diğer milletlerde ahlâk bozukluğunun galebe çaldığı hususunda ittifak etmeleridir.

Şeriat usûlünde gayrımüslimin şahitliğinin başka bir dayanağı da vardır ki o da, bu şahitliğin, doğruluğu kadı yanında sabit olan delil (*beyyine*) kapsamına dahil olmasıdır. Zira beyyine lügatte, kendisiyle hakkın ortaya çıktığı şeydir. Muhakkik İbn Kayyım bu mânayı *I'lâmu'l-Muvakki'în* adlı kitabında genişçe açıklamıştır. Biz bu açıklamayı *Menâr*'da neşretmiş ve meselâ eşyalar üzerindeki parmak izleri gibi suç türlerinde asrımızda yeni bulunan her [usulün de] delil kapsamına dahil olduğunu

izah etmiştik. Geniş açıklama isteyenler *Menâr* [dergisine] ve tefsirine müracaat etsin.

Özet olmakla beraber bu açıklamadan sonra, sadece kör taassuptan dolayı İslâm şeriatının ihya edilmesinden hoşlanmıyorlarsa ya da ecnebilerin yasamasını, vatanlarında beraber yaşadıkları kimselerin yasamasına tercih ediyorlarsa, gayrımüslimler için bir mazeret kalmamıştır. Hiçbir milletin daha faziletli bir yasama yolundan ve daha ideal bir hükümet numunesinden vazgeçmekle yükümlü tutulması, bunun da terkedilmesinde kendileri için bir maslahatın olmadığı, sadece vatandaşlarından büyük çoğunluğa karşı taassup sebebiyle bundan hoşlanmayan küçük bir grubu memnun etmek için yapılması, hakka ve adalete sığmaz. Anadolu Müslümanlarıyla, baskı gördükleri dönemlerde Türklere isyan eden ve düşmanlarının onlara karşı savaşında Türklerin düşmanlarına yardım eden Rum ve Ermeniler arasında alevlenen kin sana kâfidir.

Söze konu olan, Türkiye'de hilafetin tesis edilmesidir. Türkler buna razı olur ve câni ve âsiler hakkında şeriatın adalet ve merhametiyle muamele ederlerse, onların -akıllarını kullanabiliyorlarsa- bundan hoşlanmamaları ya da başka bir şeyi ona tercih etmeleri düşünülemez. Benim asıl endişe ettiğim husus, bu işin bizzat Türklerin çoğunluğunu, kendi gözleriyle kül ve enkaz yığınlarını görürken, ülkelerini ateş ve barutla tahrip eden bu câni ve gaddar kavimlerle muamelelerinde arzularına tâbi olmalarını yasaklayan şeriatın tatbik edilmesinden soğutmasıdır.

İşte şunlar Arap Yarımadası'nın kendilerinde beşerî kanunların ve Avrupalı yasamaların olmadığı salt İslâmî hükümetleridir ki bunların en eskisi, Yemen imamlarının hükümetleridir. Orada çok sayıda Yahudi bulunmaktadır ve onlar şer'î imamlık hükümetinden hoşnutturlar ve onun zulüm ya da baskı yaptığına dair şikâyette bulunmadıkları gibi onun üzerine başka bir hükümeti de tercih etmezler. Öğretim ya da başka bir yolla sömürge siyasetinin zehri onlara geçmiş olsaydı, bu [Avrupalılar] onları hükümete karşı, ülkede millî bir vatan talebiyle tahrik ve isyan ettirirdi. Şayet zehrin şırıngası insanlık sevgisi, yani insanlığı ifsad etme sevgisi ve dini, ırkı ve dili birbirinden farklı iki grup arasına kin tohumları atmak için buna yardımcı olarak onların ruhlarına geçmiş olsaydı, bütün hepsini köleleştirmeleri mümkün olurdu. "Ey akıl sahipleri ibret alın" [Haşr, 59/2].

HİLAFET VE SÖMÜRGECİ DEVLETLER

Son derece bedihîdir ki,[73] İslâm hilafetini ihya etmek, sömürgeci devlet adamlarını endişelendirecek ve onlar da sahip oldukları bütün kuvvetle buna karşı koyacaklardır. Buna en hırslı olan Britanya Devleti'dir. Ben İngiltere'nin [Cihan] Harbi'nden evvel Araplar arasında hilafeti tesis etmek için çaba sarfettiğini zannedenlerin, ancak bugün de onun bir ya da birkaç Arap devleti kurmak arzu ettiğini zannedenler olduğunu bilmiyor değilim. İngiltere böyle bir şeyi daha önce istemiş olsaydı bunun en kolay yolu, silah, mal, ordularının tanzimi ve Hicaz'ı ele geçirme konusunda Aden bölgesinde kendisine komşu olan Yemen imamlarına yardım etmesi olurdu. Zira Yemen'deki İmamiye Devleti, güçlü, âdil, kadîm ve tarihi hicrî üçüncü asra kadar giden kök salmış bir devlettir. Bu devleti yıkabilmek için Osmanlı Devleti yaklaşık dört asır savaşmış ve bundan aciz kalmıştır. Ne var ki İngiltere bu devleti sıkı bir şekilde gözetlemekte ve halen ona hileler hazırlamakta, desise ve karışıklıklarla onun işlerine müdahale etmeye ve bu yolla orasını ele geçirmeye çalışmaktadır. İngiltere bunu başaramamıştır ve Allah da bunun için ona bir kapı açmayacaktır.

Avam ve havas herkes nezdinde İngiltere'nin sadece şeklî bir hilafet olduğunu bildiği için Osmanlı Türk hilafetinin destekçisi olduğu, bu hilafete dost olduğunu ortaya koymaktan istifade edenin de İngiltere olduğu bilinmektedir. İngiltere'nin dâhî [siyaset] adamları, bu devletin bedeninde çözülmenin ağır ağır ilerlediğini, onun yokoluş ve zeval yolunda yürüdüğünü en iyi bilenlerdi. Bu siyaset adamları sadece hızlı oluşumu ve gelişimi karşısında Osmanlı Devleti'nin korkunç Çarlık Rusyası ile Akdeniz arasında, gücünü kendisinden değil de arkasındaki İngiltere'nin desteğinden alan bir kale olarak kalmasını istiyorlardı. Bu durumu daha önce

••••••

73 [Biz geçmiş makul ulemamızın tercih ettiği gibi bedihî, tâbiî ve garizî [kelimelerini] kulaktan işitmeye dayalı olarak sabit olan selikaya uygun şekilde "ta"nın hazfi ile aslına nispet etmeyi tercih ediyoruz [Arap grameri ile ilgili bu notta yazar metinde "bedihiyye" değil de "bedihî" formunu kullanmasının gerekçesini izah etmektedir -çev.-].

Menâr'da açıklamıştık. Gazi Ahmed Muhtar Paşa da İngiltere'nin Osmanlı siyasetinin, bu devletin ne ölmesi ne de yaşaması kuralı üzerine olduğu hususunda bize muvafakat etmişti.

Biz yine daha önce sözkonusu bu kuralın İngiltere ve Rusya'nın Şark meselesinde ve [Cihan] Harbi'nden evvel İran'ı paylaşma konusunda [anlaşmaları] ile değiştiğini ve İngiltere'nin elinde bir araç olacak bir Arap hilafeti tesis etmeye ancak Cihan Harbi'nden, Mekke Şerifi'ni aldatmayı ve onu kendisine yardım etmede kullanmayı başardıktan sonra yöneleceğini açıklamıştık. Neticede bu hilafetin sonuçlanmayacağı şekilde bizleri bu çabanın başarısızlık sebepleri yapan Allah'a hamdederiz.

Britanya Devleti bu harbin başından itibaren hilafet meselesini incelemeye özen gösterdi ve bu devletin ricali Mısır, Sudan, Hindistan ve diğer yerlerdeki Müslüman âlimlerin hilafet hakkındaki görüşleri hakkında bilgi almaya başladılar. Bundan amaçları, bir taraftan Osmanlı hilafetinin sıhhatten yoksun oluşu, diğer taraftan da bu harbin dinle bir alakasının olmadığı iddiasıyla gerçekleştirmek istedikleri, Osmanlı halifesinin dinî cihad ilân etmesinin tesirini ortadan kaldırmak için bilgi sahibi olmaktı. Onlar için bu konuda İngilizce yazan Hindistanlı bir münafık çıktı ve bu yazının naşiri onu tercüme edip *Menâr*'da yayınlayalım diye bize gönderdi de biz de bu adamın cehaletine ve nifakına şaştık. O günlerde genelde gazeteler ve özelde *Menâr* üzerinde sıkı bir sansür olmasaydı, bu yazıya cevap verirdik. Bazı Mısırlı âlimlerin İngilizler için hilafet konusunda yazdıklarına muttali olduk ki bunlar, *Şerhu'l-Makâsıd*'ın ibareleri ile, aynı anlama gelen diğer bazı ibarelerin nakledilmesinden ibaretti. Bildiğimiz kadarıyla bazı âlimler de İngilizler için hilafetle ilgili bazı hakikatleri yazdılar.

Arap meselesi hakkında bizimle bazı İngilizler arasında, onların bu konudaki siyasetlerindeki hatalarını ortaya seren layihalar yazmamızı gerektiren münakaşalar oldu. Bunlardan İngilizlere 1915 yılının başında sunduğumuz ilk layihada, yeryüzündeki Müslümanların çoğunun en güçlü hükümet olduğu için Osmanlı Devleti'ne ve onun halifesine bağlı olduğunu, Osmanlı Devleti'nin yok olmasıyla yeryüzünde İslâmî hükümetin de yok olmasından endişe ettiklerini, bunun da onlar için mukaddes müesseselerin sağlam ve korunmuş olarak ayakta kalması konusunda en fazla öneme sahip bir durum olduğunu yazmıştık. Hatta bu layihada bu devletin cihad ilân etmesinin meşru olduğunu ve Mısır gibi yerlerde bu cihad ilânının tesirinin cılız olmasının sebebinin, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle beraber zafer kazanacağı ve bir yardıma ihtiyaç duymadığı inancı olduğunu da açıkladık.

Bu layihalardan bir diğerinde hilafeti tartışmaya tekrar döndüm. Bu, 1919 yılının ortasında bakan Lloyd George'a gönderdiğim layihada idi. Burada Müslümanları İngiltere konusunda hoşnut edecek şeylerin izahı çerçevesinde şunları söyledim:

"Hicaz'ın bağımsızlığını kabul etmenin ve Mekke Emiri'ne kral ünvanı vermenin, İngilizlerin Müslümanların kalbinde uyandırmasını beklediği tesiri hasıl etmeyeceğini bakan bilmektedir. Çünkü Hicaz ülkesi, her açıdan İslâm ülkelerinin en fakir ve zayıf olanıdır. Orası ibadet yeri olup, hakimiyet ve hükümranlık yeri değildir. Müslümanların mukaddes mescitlerinin yıkılmasından ya da insanların orada namaz kılmaktan, hacca ve ziyarete gitmekten alıkonulmasından dolayı bir sıkıntıları yoktu. Bilâkis en büyük sıkıntı, İslâmın onsuz beka bulamayacağına inandıkları İslâmî hakimiyet konusunda idi. İslâmın beka bulmasına tutkunluk da her Müslümanın kanına ve damarlarına nüfûz etmiştir. Her Müslüman ancak bir muhalif ya da ecnebi hakimiyeti olmaksızın kendi başına dininin hükümlerini icra etmeye muktedir bağımsız ve güçlü bir İslâm devletinin varlığı ile dininin beka bulacağı görüşündedir.

İşte yeryüzündeki Müslümanların çoğunun Türk Devleti'ne muhabbet beslemesini ve o devletin padişahını, kuvvet ve bağımsızlık dışında hilafetin özel şartlarından yoksun olsa da nübüvvet hilafetinin temsilcisi olarak kabul etmesini sağlayan şey, bu durumdur. Böyle olmasaydı onlar nesebinin şerefi, din konusundaki bilgisi ve bunun dışındaki hilafet şartlarını bir araya getiren Yemen imamının hilafetini kabul ederlerdi. Böyle olması, bu şartların asıl aranan şarta nazaran tâli derecede olmasından kaynaklanmaktadır.

Aynı durum, Mısır hükümetinin çalışanlarında Mısır vatandaşı olmak, Arapçayı bilmek, hususi bir diplomaya sahip olmak gibi şartlar koşmasında görülür. Ancak bu hükümet bilimsel bir çalışma için uzmana ihtiyaç duyduğunda, şartları taşıyan bir Mısırlı yoksa bu şarttan vazgeçer. Zira bu şartları haiz olan kişi, ancak asıl istenen işe muktedirse diğerlerine tercih edilir".

Bizim bu [layihadan] amacımız, İngilizlerin Türk halifenin hilafet şartlarına sahip olmadığını bilmelerinden ya da Arapların İngiltere karşısında -çocuk ve bunak gibi- kâsır kimsenin vasî karşısındaki durumunda olduğunu kabul etmesinden ve İngilizlerin Arapları himaye etmesine razı olmasından sonra Mekke Şerifi'ni halife yapmaya niyetlen-

melerinden dolayı aldanmamaları içindi. Biz bakana bu layihada İslâm âlemini İngiltere'den hoşnut edecek şeyin, Müslüman Arap, Türk ve İran halklarını hür ve bağımsız bırakması ve hilafet meselesinin de, umumi bir İslâm kongresinde çözümlenmek üzere ertelenmesi olduğunu açıkça ifade ettik. Biz yine bu layihada, İngiltere'nin İslâm âlemine düşmanlığı yüzünden Şark'ın tamamını karşısına aldığını, Müslümanların zayıflık ve parçalanmışlığına bakıp da sayıları yüz milyonlara ulaşan bu halkı küçümsememesi gerektiğini açıkladık. Uygun bir zamanda bu layihayı neşredeceğiz.

Bu bakan layihadaki nasihatlara aldırmadı ve Türk Devleti'ni ortadan kaldırma ve Arapları köleleştirme siyasetine devam etti. Tâ ki Allah kendisini perişan ve milleti de kepaze etti de bakanlığını düşürdüler. Ancak kendisinden sonra en yakın yardımcısı ve daha mutaassıp bir İslâm düşmanı olan Lord Curzon bakan oldu. Bu nedenle Lloyd George hükümetinin Türklerin Anadolu'da kalan son güçlerini ortadan kaldırmak için yüreklendirdiği Yunan ordusunun yeni Türk Devleti tarafından püskürtülmesinden sonra, bu yeni devletin pohpohlanması dışında İngiliz siyasetinde değişiklik olmadı. Böylece İngiltere sadece güç karşısında yumuşadığını, hak, adalet, anlaşma ve ahde vefa gibi kavramların siyaset lügatinde, diğer insanlarınkinden farklı bir anlama geldiğini ispat etmiş oldu.

Hilafet ve Panislâmizm Suçlaması

Britanya Devleti'nin İslâm hilafetinin en büyük, en şiddetli ve en güçlü düşmanı olmasının birinci nedeni, İslâmın bu hilafet sayesinde tecedd üd etmesinden ve İslâm birliği fikrinin gerçekleşerek kendisinin bütün Şark'ı köleleştirmesinin önüne geçmesinden endişe etmesidir. *Menâr* dergisinin ciltlerinde Avrupalı siyasetçilerin bu mesele hakkındaki pekçok sözünü neşrettik. Bunlardan en önemlisi X. ciltte (1325) Cromer'in 1906 tarihli Mısır ve Sudan yıllık raporudur. Bu raporun en önemli sözleri şunlardır:

> "Özetle İslâm birliği (*el-câmiatu'l-İslâmiyye*), bütün dünyadaki Müslümanların Hıristiyan devletler karşısında bir araya gelmeleri ve onlara mukavemet etmeleri anlamına gelir. Bu açıdan bakılınca, Şark'ta siyasî çıkarı olan bütün Avrupalı devletlerin bu hareketi sıkı bir şekilde kontrol etmesi gerekir. Zira bu hareket dünyanın çeşitli yerlerinde dinî taassup ateşini alevlenlendirecek muhtelif hadiselere yol açabilir".

Cromer daha sonra aşağıdaki hususların, İslâm birliği terkibinin asıl anlamından daha önemli olduğunu zikretmiştir:

"1. Mısır'da [Osmanlı] sultanına boyun eğmek ve hedeflerini paylaşmak.

"2. Bu birliğin nâdir bazı istisnalar dışında ırk ve din ayrımını tahrik etmesi.

"3. Müslümanların durumunu ıslah etmek için İslâmî bir metod (!) kullanmak. Yani bin sene önce fıtrat ve acemilik devresini yaşayan bir toplum için rehber olarak vaz edilmiş prensiplerin geri getirilmesi için XX. asırda çaba sarfetmek".

Cromer'e göre bu prensip, kanun ve şeriatların kusuru, çağımızdaki kadın erkek ilişkileri ve "daha önemlisi, medenî, cezaî ve malî kanunların değişiklik ve tadil kabul etmez surette bir kalıba dökülmesi" hususunda modern asırda yaşayanların görüşlerine aykırılığıdır. O keza şöyle demiştir. "İşte halkı İslâm dinini kabul eden ülkelerin geri kalmasının sebebi budur."

Cromer bunlardan sonra Avrupalıları "gerici hareketlerin en büyüğü olan" İslâm birliğinden, bu birliği celp etmemesi için [öncelikle] millî birlikten sakındırmak suretiyle uyarmıştır.

Biz bütün bu meseleler hakkında Cromer'e cevap verdiğimiz gibi, bizim dışımızda birileri de cevap verdiler. Bu cevaplarda onun sözlerini çürütecek hususlar vardır. Buradaki amacımız, İngilizlerin bütün anlamlarıyla beraber İslâm birliğine mukavemet konusunda gösterdikleri özenin şiddetini, bütün Avrupalıları ve Hıristiyanları bu birliğe ve ona yönelenlere karşı kışkırtmalarını ve Müslümanları da bu birlikten korkutmalarını açıklamaktır.

Avrupa'nın Müslüman halkları ve hükümetleri korkutmasının [sonuçlarından] biri, onların Avrupalıların hoşlanmadığı her şeyden korkması ve sakınması, Avrupalıların davet ettiği her şeye de rağbet göstermesidir. Onlar bu şekilde hareket edegelmişlerdir, öyle ki onların çoğu, kendileri hakkında iştihaları olan Avrupalıların onlar hakkında güzel gördüklerinin güzel, kendileri için çirkin gördüklerinin de çirkin olduğuna inanmaya başlamışlardır. Zira onlar buna yönelik olarak yetiştirilmişlerdir. Müslümanlar arasında kendilerine hakikatları açıklayan kimseler de çıkmamış, bu durum, Avrupalılar için bazı ülkelerde aldatılan ve sindirilen bu kimselerin bağımsızlıklarını çalmalarına, Mısır ve Osmanlı Devle-

ti gibi diğer bazılarında ise kendi nüfûzlarının hükümetin nüfûzunu bastırmasına yardımcı olmuş, bu ülkelerdeki hükümet adamlarına zaaf ve fütûr hakim olmuştur. Öyle ki, Osmanlı devlet erkânı bize -yukarıda geçtiği üzere- payitahtlarında "Dâru'd-Da've ve'l-İrşâd" adı altında bir İslâm medresesi kurma izni vermeye cesaret edemediler. Bu erkânın tamamı anlattığımız hususları bilmiyor değildi. Aksine merhum Şeyhulislâm Hüsnü [Hayri] Efendi bize şöyle demişti: "Bizde batılılar konusunda umumi bir kaide vardır ki o da, onların bizim için istediklerinin hepsinde bizim için zarar, bizi kendisinden uzaklaştırmak istediklerinin tamamında da bizim için yarar olmasıdır."

[Yukarıda söylediklerimiz ancak] bazı ileri gelenlerin korkaklığı ve bazılarının da itikatlarının bozulmasıdır. Korkaklık, basiret gözü üzerine çekilen ve ancak Anadolu'nun terk edilmesiyle [işgaliyle] açılan bir vehim perdesidir. Onlar Harb-i Umumi'deki mağlubiyetlerinden ve o geniş toprakları kaybettikten sonra kendilerini 200 seneden fazla bir zamandır üzerinde oldukları halden daha şerefli ve güçlü olarak gördüler. Çünkü [daha önce] ülkeleri etrafından azalıyordu ve devletin payitahtında ecnebilerin nüfûzu, halife ve sultanın nüfûzundan daha fazla idi.

Bu nedenle milyonlarca Müslüman ümidini, Anadolu hükümetinin hilafet makamını ihya etmesine, bu makamın yenilenmesiyle insanlığın haysiyetinin teceddüdünün ümit edildiği İslâmın ve yüce şeriatının haysiyetinin yenilenmesine ve insanlığın Şark umranı bir tarafa bizzat Avrupa umranını yok olmakla tehdit eden maddî medeniyetlerin kötülüklerinden kurtulduğu yeni bir asra girmesine bağlamaktadır.

Ben Türklerin İslâm hilafetini ihya etmelerine engel olan şeyin, sömürgeci Avrupalı devletlerin savaştan sonra hilafet konusunda Müslümanlara karşı tedbir almayacaklarını söylerken, bu devletlerin muhalefetinden korkmak olacağını tasavvur edemiyorum. Bu bizim hükümetimizin şekli ve dinimizin gereğidir. Onların endişelendikleri İslâm birliği ise ayrı bir meseledir. Her devletin çıkarlarını en fazla koruyan bir yolla idare ettiği Müslüman ahalisi vardır. Evet, hilafetin ihya edilmesine mani olacak olanlar batılılar değildir. Ancak bunu engellemesinden korkulanlar, daha önce izah ettiğimiz gibi, başkaları değil batıcılardır.

Siyaset açısından İslâm ülkelerini sömürenlerin, bu ülke halklarını kendilerine karşı ayaklanmaya sevkedeceğini zannettikleri dinî bir birlik hakkında iftira etmeleri, meşru hilafetin bu birliğin gerçekleşmesine sebep olmasından endişe etmeleri ve Hıristiyan misyonerlerin bu sebeple

ve Müslümanları Hıristiyanlaştırma arzusuyla yaptıkları gibi İslâm şeriatı hakkında ta'n etmeleri ve Müslümanları bu birlikten soğutmaları aklın alabileceği bir husustur. Hilafetin ihya edilmesinden duyulan endişe, bu ihyanın motifi, taraftarlarının çıkarları için her davranışı mübah gördüğü salt siyaset olursa daha da şiddetli olur. Motif salt dinî olursa -ki o da Allah teâlânın vaz ettiği gibi İslâmın hükmünün tesis edilmesi olup, bütün Müslümanların kendisine tâbi olması da şart değildir- o zaman duyulan endişe bundan daha az olur.

Biz bu [sonuncunun] günümüzde imkânsız, güç yetirilemez olduğunu biliriz. İslâmda da güç yetirilemeyen şeylerin yüklenmesi yasaktır (Allah hiçbir nefse gücünün kaldıramayacağı şeyi yüklemez) [Bakara, 2/286]. Aksine biz bazı ülkelerdeki hilafeti ihya etmekten kaçınan hakim görüşü görmekteyiz. Öyle ki mevcut Türk hükümetini buna ikna etmeye çalışıyor ama onun bunu kabul edeceğinden şüphe ediyoruz. Zira bu ülkenin önderi ve en güçlü firkasının en fazla sözü geçen siması, nutuklarında hakimiyetin bilâ kayd ü şart Büyük Millet Meclisi'nin temsil ettiği millete ait olduğunu ve bu hakimiyette ünvanı ister halife, isterse sultan olsun, muayyen bir şahsın nüfûzunun olamayacağını açıkça söylemektedir.

İttihatçılar Medine-i Münevvere'de bir İslâm dârulfünûnu kurma ve orada Peygamber'in şefaatini talep edenler için bir sicil ihdas etme kararlılıklarını neşrettiklerinde, gazeteler ve diğer [yayın organları] onların bununla İslâm birliğini ihya etmeyi murad ettiklerini yazdıklarında, bu konu ile ilgili bir makale yazmış ve *Menâr*'ın XVII. cildinde (1332 senesi) neşretmiştim.[74] Orada şöyle demiştim:

> "Benim Devlet'e nasihatım, bu devletin siyasetçilerinin İslâm birliğini tahrik etmelerinin, çok fazla zarar vereceği, [buna mukabil] çok az yarar getireceğidir. Bu mesele hakkında [İttihatçılar tarafından] söylenen bu sözlerin de -tesirinin azlığına rağmen- Avrupa'nın bu devlete karşı önyargısındaki şiddetin sebeplerinden biri olması yakındır. Bu noktada İmam

.....

74 [Bu yazı için bk. "el-Câmiatü'l-İslâmiyye ve's-siyase", *Mecelletü'l-Menar*, XVII/1 (30 Muharrem 1332/28 December 1913), s. 75-79. Reşid Rıza bu yazıda bazı "münafıkların" İttihatçılara yaptıkları bir tekliften söz etmektedir. Buna göre özel bir defter Hz. Peygamber'in (a.s.) medfûn bulunduğu hücreye konulacak, bir miktar altın vereceklerin isimleri bu deftere yazılacak ve Hz. Peygamberin de bu defteri okuyarak, o altınları verenler hakkında hayır duasında bulunacağı ilan edilecektir -çev.-].

Gazzâlî'nin tekrar ettiği bir darb-ı meselle iktifa ediyorum: Ya saf Yahudi ol ya da Tevrat'la oynama".

"Bundan kastım, bu devletin şu iki şeyden birini yapması gerektiğini [hatırlatmaktır]:

"1. Dinle uyumlu ve farklı kavimlerde geçerliliği olanlar dışında batılı kanun ve geleneklerden uzak İslâmî bir hükümet kurması ve hilafet makamına İslâm davetini ihya hakkını vermesi, hadleri tatbik ve [farklı] din mensuplarına hürriyeti tesis etmesi. O zaman vatandaşlarından siyasî ihtirasları olmayan, ecnebi devletlere temayülü bulunmayan gayrımüslimleri de hoşnut etmekten aciz kalmaz, hatta dilerse onları memnun etmesi, şimdi olduğundan daha kolay olur. Onun [Osmanlı Devleti'nin] bu görüşü dikkate alacağına, inceleme ve tartışma mevzusu yapacağına dair bir ümidim olsa, bunu daha tafsilatlı açıklar ve dahilî ve haricî olarak bunun icrasının yoluna çıkacak bildiğim problem ve engelleri, bunlardan çıkış yollarıyla birlikte, daha sonra bu görüşün sonucu olarak devlet hayatının tecdidi ve birçok kimseye tehlikeyi hızlandırır gibi görünse de devleti tehlikeden kurtaracak görüşün bu olduğunu zikrederdim. Onların böyle düşünmeleri, [Osmanlı] Devleti'nin İslâmî bir kalkınmaya başlarsa, Avrupa'nın bu devletin gerçek hayatının bu kalkınma ile olduğunu bildiğinden onu ortadan kaldırmak için acele edeceğini zannetmelerinden kaynaklanmaktadır. Devletin hayatının bununla olması -her ne kadar siyasetçilerin çoğu ima ve önyargılarla korkutulsa da- bazı Avrupalı liberallerin açıkça ifade ettikleri bir husustur.

2. Bu devletin kendi nezdindeki bilinen resmi işlerinin dışındaki bütün din işlerini hür dinî cemiyetlere, kabiliyetlerinin kendilerini bu hizmetlere sevkettiği fertlere terketmesi, onun da bu işlerde yardımı hak edenleri himaye ile onlara yardım etmesi, keza (devlet umumi vakıfların kendi elinde kalmasını ve ıslah talebelerinin her vilayetin vakıflarını kendi adamlarının elinde tutmasına gerek kalmamasını istiyorsa) Müslümanların hayır vakıflarını -bunların siyasetten ve siyasîlerden uzak durması şartıyla- malî açıdan desteklemesi. Bu benim görüşüm olmasaydı, devlet ve İttihad [ve Terakki] Cemiyeti erkânına Davet ve İrşad projesini sunduğumda, [bu kurumun] siyasetle alakası olmayan hür bir cemaat elinde olmasını, devletin ona devlet hazinesinden yardım tahsis etmemesini, aksine gelirlerinin bu cemaatin toplayacağı çeşitli yardımlardan ve Müslümanların hayır vakıflarından kendisine verilenlerden oluşmasını şart koşmazdım. "Benim size söylediklerimi yakında hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Şüphesiz Allah, kullarını görür" [Mümin, 40/44]".

Bu o zamanlar yazdıklarımızdı. Batılıların İslâm birliği ve bu konudaki vehimleri ve Müslümanların neler yapması gerektiğini de *Menâr* dergisi ciltlerinde defalarca yazdık.

İki Lord'un İslâm Şeriatı Hakkındaki Şehadetleri

Batılılardan İslâm ve şeriatı hakkında konuşanların hepsi, doğru bir bilgiye dayanarak konuşmuyor, bu konuda bilgisi olanların hepsi de inandıklarını söylemiyor. Zira onlardan bazılarını siyaset, kendi devletinin çıkarının yönlendirdiği tarzda konuşturur, bir de onlar arasında İslâm konusunda, Müslümanları dinlerinde şüpheye düşürecek ve düşmanlarını onlara karşı tahrik edecek şekilde ta'n etmesi mümkün olanlar dışında bir şey araştırmayan mutaassıplar vardır. Onlar arasında icab-ı halinde İslâm ve şeriatı konusunda doğruyu söyleyenler de vardır.

Lord Cromer'in Şeriat Hakkındaki Bir Sözü

Bunlardan biri, şeriat hakkında [önce] Mısır'ı ayağa kaldıran, derin yara açan karalamayı yapan, daha sonra bunda âdil davranan ve şeriatı karalamakta mutlak olarak söylediğini kayıt altına almak zorunda kalan Lord Cromer'dir. Onun bu kayıt altına alışı, aklı başında hiçbir Müslümanın yadırgamayacağı bir husus olduğu gibi, keza o bir seferinde Üstad İmam'a [Abduh] sarfettiği ve bizim kendisi Mısır'da iken *Menâr*'ın X. cildinde her ikisini de neşrettiğimiz bir sözünde de âdil davranmıştır. Ben onun karalamasına cevap bağlamında şöyle demiştim: Üstad İmam [Abduh] -Allah ona rahmet etsin- bana bir sefer Cromer'le, halk ve hükümet önem verirken bazı âlimlerin itiraz ettiği şer'î mahkemelerin ıslahı meselesini konuşurken ona, İslâmın her tür ıslaha davet ettiği ve her zamana uygun olduğuna dair deliller serdettiğini söylemişti. Bunun üzerine Lord ona şu meâlde sözler söylemiş:

> "Ey Üstad, yeni bir medeniyet ortaya koyan ve büyük devletlerin kendisiyle ayakta durduğu bir dinin esasının adalet olmadığına inanmamı kabul edebilir misiniz? Bu mümkün değildir. Ancak ben biliyorum ki (mahkemelerin ıslahı hakkındaki) bu karşı çıkışlar, klerikaldir, yani Hıristiyanlardaki klise gelenekleri gibi İslâm din adamlarının gelenekleridir".

İşte bu söz beni Lorda aşağıda metnini verdiğim mektubu göndermeye sevketti:

Kahire 20 R. Evvel 1325

Menâr sahibinden Lord Cromer'e

"Azametli Lord Cenapları!

"Sizi makamınıza layık bir şekilde selâmlıyorum. Her ne kadar zâtiâlinizle tanışma şerefine nâil olamadıysam da, kıymetli vaktinizin birkaç dakikasını bana lutfetmenizi ve dini müdafaa eden ve onun felsefesini araştıran bir İslâm mecellesinin sahibi olmam hasebiyle aşağıdaki sualime cevap vermenizi rica ediyorum:

"Bin seneden fazla bir müddet evvel vaz edilmiş" İslâm şeriatı hakkındaki hükme dair son raporunuzda söylediklerinizle, hikmetli Kur'an ve nebevî sünnetten ibaret olan bizzat İslâm dinini mi, yoksa bu ifadenizle fakihlerin vaz ettiği İslâm fıkhını mı kasdettiniz? Şayet ikincisini kasdettiyseniz -ki o da beşerin vaz ettiğidir-, onda fakihlerin görüşleri, birincisinden aldıklarıyla karışmış, bu görüşlerde fakihlerin kimisi bazen yanılmış, Müslüman idarecilerin bizzat kendileri de bu görüşlerden çoğuyla amel etmeyi terk etmişlerdir... Islah isteyen Müslümanların bütün mezheplerdeki bu görüşlerden çoğuna yönelik tenkitleri vardır. Şayet raporunuzda birincisini kasdettiyseniz bu aciz zâtıâlinize, bizzat bu dinde vârid olan kazaî ve siyasî hükümlerin büyük çoğunluğunun umumi kaidelerden olduğunu, bunların esasının şûrâ hükmü ile kötülüklerin bertaraf edilmesi ve maslahatların celbedilmesi olduğundan, bütün zaman ve mekânlarda insanlığın yararına uygun olduğunu açıklamaya hazırdır. Bu dindeki cüzî hükümler de (ki az sayıdadır) umumi olanlara râcidir.

"Mektubumu zâtıâlinize selâm ve hürmetlerimi göndererek bitiriyorum".

Menâr'ın kurucusu

Muhammed Reşid Rıza

Mısır

Cromer bize aşağıda Arapça metnini verdiğimiz Latin harfleriyle imzalı ve tarihli mektubunu gönderdi.

Lord Cromer'in *Menâr* Sahibine Mektubu

"*Menâr* ceridesi sahibi faziletli allâme Şeyh Reşid Rıza hazretleri!

"Mektubunuza cevap olarak şunu söylemek isterim ki, ben yazdığım [ra-

porda], hükümler kendisi üzerinde cereyan ettiğinden sizin fıkıh dediğiniz, İslâmî kanunlar bütününü kasdettim, bizzat İslâm dinini kasdetmedim. Bu nedenle ben bu son raporda ve başka yerlerde, ıslah talep eden ve dinin aslına zarar vermeden [çağdaş] medeniyetle uyum içinde olan İslâmî gruba yardım edilmesi gerektiğini söyledim. Belki de raporu yazarken kullandığım ibare özet olup maksadımı tam olarak ifade edememiştir. Üstad hazretleri, yüksek ihtiramlarımı kabul buyurunuz!"

Cromer

4 Mayıs 1907

Lord Kitchener'in Seyyid Zehrâvî'ye Bir Sözü

Seyyid Abdülhamid ez-Zehrâvî Osmanlı Âyân Meclisi'ne aza tayin edildikten sonra Mısır'ı ziyaret etmiş, arkadaşı *Menâr* sahibine misafir olmuş, o zamanlar [Mısır'daki] İngiliz yüksek komiseri Lord Kitchener'i ziyaret etmişti. Ben onun yanındaydım. Lord'un Zehrâvî'ye Arapça olarak söylediklerinden bazıları[75] şöyleydi:

"Osmanlı Devleti bizden -Avrupalılardan- iktibas edeceği kanunlarla düzelmez. Bu kanunlar ancak, şartlara göre değişiklik ve tadiller yaptığımız birkaç asır içinde tedricî bir eğitimle bize uygun hale gelmiştir. Sizin âdil, inançlarınıza ve sosyal şartlarınıza uygun bir şeriatınız var. Devletin yapması gereken, bu şeriatı uygulamak, Avrupa kanunlarını terketmek, adaleti tesis, emniyeti temin ve bereketli ülkesinden istifade etmektir. Kanaatimce o bundan başka bir şeyle düzelmez".

Söyleyeni için Avrupa kanunlarının bize yaramayacağını zannetmesi konusunda cehalet ve hata caiz olmasına karşın bu, doğru bir sözdür. Biz biliyoruz ki, şeriatımız bu konuda onların nezdindeki her hak ve adaleti tespit etme konusunda -yukarıda söylediklerimizden anlaşılacağı üzere, ki bunun detaylı açıklamasının yeri burası değildir- evvel davranmıştır.

Hilafet ve Papalık ya da Ruhanî Riyaset

İslâm, insana değer veren, onu Allah teâlânın dışında din ve dünya önderlerine ubûdiyet köleliğinden azad ederek kıymetini artıran bir hürriyet ve bağımsızlık dinidir. Onun birinci esası, ibadeti, tenzihi, takdisi ve hakiki itaatı, sadece âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsus kılmasıdır. Pey-

• • • • • •

75 Biz bunları *Menâr*'ın XVII. cildinde (s. 77) neşrettik.

gamberler (a.s.) ise, sadece mürşit ve muallimdirler: "Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz" [En'âm, 6/48]. Onların başka insanlar üzerinde bir hakimiyetleri, ikrah ve icbar, kalp ve düşünceler üzerinde muhasebe, günah ve hataları bağışlama ya da cennetten mahrum etme ve cehenneme sokma hakları yoktur. Allah teâlâ son peygamberine şöyle buyurmaktadır: "O halde Resulüm öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin" [Gâşiye, 88/21-22], "Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin" [Kaf, 50/45]), "Sen onların vekili değilsin" [En'âm, 6/107], "Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur" [En'âm, 6/52], "De ki: Doğrusu ben size ne zarar verme ne de fayda sağlama gücüne sahibim" [Cin, 72/21], "Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilâkis, Allah dilediğine hidayet verir" [Kasas, 28/56].

Peygambere itaat etmek ancak, onun dünya işlerinde zannı ve reyi ile güzel gördüklerinde değil, din hususunda Allah'tan tebliğ ve beyan ettiklerinde, onun dininden tatbik ettiklerinde gereklidir. Hakiki itaat, sadece Allah'a mahsustur. Bu nedenle Allah teâlâ "Kim Resul'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur" [Nisa, 4/80] buyurmuştur. Peygamber'e itaat ve daha sonra ümmetin ulü'l-emrine itaat, Allah'ın şeriatı tatbik etmek için maslahat olarak gerekli kıldığı Allah'a itaata tâbidir. Bununla beraber Hz. Peygamber (a.s.) dini tebliğ ve tatbikte masumdur. Allah teâlâ onu ümmetine güzel bir numune yapmıştır. Sahabe bu anlayışa göre, Hz. Peygamber'in savaş ve barış gibi umumi maslahatlarda kendi görüşü ile ifade ettiği konularda kendisine müracaat eder ve görüşlerini ortaya koyardı. Hz. Peygamber doğru olduğu ortaya çıktığında kendi görüşünden o görüşe dönerdi. Meselâ Bedir günü Hubâb b. Münzir'in görüşünü ve Uhud günü kendisine doğru gelmese de şûrâdan sonra cumhurun görüşünü kabul etmiştir. O Müslim'in Râfi' b. Hadîc'den rivayet ettiği hadiste "Ben ancak bir insanım. Size dininiz hususunda bir şey emredersem, onu alın, size kendi reyime dayanarak bir şeyi emredersem, ben sadece bir insanım" buyurmuş, Aişe'den rivayet ettiği bir hadiste ise "Siz dünya işinizi daha iyi bilirsiniz" buyurmuştur.[76]

Hz. Peygamber kendisine tâbi olanlar arasında münafıklar olduğunu biliyor, bunlardan bazılarını da tanıyor, ancak onlara mümin muamelesi yapıyordu. Zira insanlara görünürdeki davranışlarına göre muamele etmek, kalp ve derunî hususları Allah'a havale etmek, onun şeriatının esaslarındandı. Onun müellefe-i kulûbtan bazılarına [mal] verdiğini gören birisi "Ey Allah'ın Resulü, Allah'tan kork" deyince "Sana yazıklar olsun!

• • • • • •

76 [Müslim, IV, 1836; Bezzar, *el-Müsned*, III, 153].

Ben yeryüzü ehlinin Allah'tan korkmaya en layık olanı değil miyim?" diye cevap vermişti. O adam daha sonra oradan ayrılınca Halid b. Velid "Ey Allah'ın Resulü, şunun boynunu vurayım mı?" diye sorunca, bir diğer rivayette Ömer "Ey Allah'ın Resulü, müsaade et, şunun boynunu vurayım" deyince, "Bunu yapma, belki de o, namaz kılıyordur" buyurmuştur.[77] Bunun üzerine Halid "Nice namaz kılan var ki, dili kalbinde olmayanı söyler" demiş, Resulullah ise, Buharî ve Müslim'in Ebu Said el-Hudrî'den rivayet ettikleri hadiste "Ben insanların kalplerini yarmak ya da karınlarını deşmekle emrolunmadım" buyurmuştur.

Peygamber'in -salât ve selâm O'nun ve ailesinin üzerine olsun- durumu böyle olunca, halifeler ve emirlerin -kadr ü kıymetleri ne kadar büyük olursa olsun- insanları kalplerindekilerden dolayı hesaba çekmeleri ve dini anlama ve onunla amel etmeleri konusunda onlar üzerinde hakimiyet kurmaları mümkün müdür? Asla! İslâmda halife [mutlak değil] sadece hak ve yetkileri sınırlandırılmış (*mukayyed*) hükümetin başkanıdır. Onun insanların ruhları ve kalpleri üzerinde bir hakimiyeti yoktur. O yalnızca şeriatı tatbik eder. Ona itaat etmek, sadece bu alanla sınırlıdır ki o da, yukarıda geçtiği ve bazı yerlerde (s. 376-377; 395-396; 398-401) genişçe üzerinde durulduğu gibi onun şahsına değil, şeriata itaattır. Ne var ki Acemler Şiadaki Batıniyyenin masum imam öğretileriyle, Farslar ve Türkler ve onlara tâbi olanlar ise aşağıdaki tarihî hülasada misâli zikredileceği üzere halifeleri övmede aşırılığa düşmekle imamet ve hilafet işini ifsad ettiler. Öyle ki halifelere kulluk yapılması kapısını açtılar, onlar da ümmeti zillet ve boyun eğme üzerine boyunduruk altına aldılar. Sonra her aşırılık tersine döndü. Acemlerin Abbasî halifeleri hakkındaki aşırılıkları, onların hilafetinin ortadan kalkmasına sebep olduğu gibi, Osmanlı halifelerinin takdis edilmesi de onların devletinin yıkılmasına neden oldu. Türkler -yukarıda geçtiği üzere- içlerinden biri için halife ünvanını, onu şer'î ve siyasî anlamından tecrid ederek ibka ettiler. Bu durum [dahi] insanları ve bilhassa gazetecileri o [halifeyi] mukaddeslikle, taht sahibi olmakla ve bunlar dışında sözlü ve fiilî medihlerle tavsif etmekten alıkoymadı. Başkalarında olduğu gibi Müslümanlar arasında da ruhanî hilafet ve onu dünyevî siyasî otoriteden ayırma konusunda söz söylemek yaygınlaştı. Biz her ne kadar bu bölümde bu mesele hakkındaki hakikatı açıkladıysak da, konuyu Üstad İmam [Abduh]'un *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye ma'a'l-İlmi ve'l-Medeniyye* adlı kitabında söylediklerini aktararak daha fazla izah etmek istiyoruz. Üstad şöyle demektedir:

••••••

77 [Müslim, Zekat, 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 4].

İSLÂMIN BEŞİNCİ ESASI: DİNÎ SALTANATIN ORTADAN KALDIRILMASI

[Muhammed Abduh]

"İslâmın bize intikal eden esaslarından biri de -ki bu ne değerli bir esastır- dinî saltanatın devrilmesi ve kökünden yok edilmesidir. İslâm, bu saltanatın binasını yıkmış ve onun tesirini ortadan kaldırmıştır. Öyle ki, Müslümanların çoğunda bu hakimiyetin ne ismi ne de resmi kalmıştır. İslâm, Allah ve Resulü'nden sonra hiç kimseye bir insanın inancı üzerinde bir hükümranlık ya da imanı üzerinde bir hakimiyet bırakmamıştır. Resulullah (a.s.) bir tebliğ edici ve uyarıcı idi, koruyucu ve zorba değil. Allah teâlâ şöyle buyurmaktadır: "O halde (Ey Resulüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin" [Gâşiye, 88/21-22]. Allah teâlâ hiçbir Müslümana ne yeryüzünde ne de semada bir şeyi bağlamak ve çözmek yetkisi vermemiştir.[78] Bilâkis iman, mümini kendisi ile Allah arasındaki işlerde onu Allah'ın dışındaki bütün gözetleyicilerden azat eder ve onu sadece tek olan Allah'a kulluğun dışındaki bütün köleliklerden kurtarır. İslâmda bir Müslümanın -derecesi ne kadar yüksek olursa olsun- diğer biri üzerinde -derecesi ne kadar aşağı olursa olsun- sadece nasihat ve irşad hakkı vardır. Allah teâlâ kurtulanların özelliği hakkında şöyle buyurmaktadır: "Ancak (...) hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler ziyan içinde değildirler" [Asr, 103/3], "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" [Âl-i İmran, 3/104], "Müminlerin hepsinin

•••••

78 Burada Matta'nın İncil'inde Mesih'ten naklettiği şeye işaret edilmektedir (18/18: "Doğrusu ben size şunu söylüyorum ki, sizin yeryüzünde bağladığınız her şey semada da bağlıdır. Sizin yeryüzünde çözdüğünüz her şey semada da çözülmüştür.)"

toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar" [Tevbe, 9/122].

"Müslümanlar birbirine nasihat ederler, daha sonra da hayra davet eden bir ümmet teşkil ederler. Halife üzerinde murakabede bulunanlar onlardır, doğru yoldan saparsa, onu doğru yola iletirler. Halifenin ümmet hakkında sadece davet, hatırlatma, uyarma, sakındırma hakkı vardır. Halife ya da insanlardan biri için birisinin ayıbını araştırmak caiz değildir. Bir kuvvetli ya da zayıf birinin başka birinin akidesi üzerinde tecessüs sahibi olması caiz değildir. Bir Müslümanın akidesini ya da kendisiyle amel edeceği esasları, Allah'ın Kitab'ı ve Resulullah'ın (a.s.) sünnetinden başka bir yerden alması gerekmez. Her Müslümanın selef ya da haleften birinin aracılığı olmaksızın[79] Allah'ı, Allah'ın Kitabı'ndan ve Peygamberi, Resul'ün sözlerinden anlama hakkı vardır. Her Müslümanın bundan önce yapması gereken, kendisini bunları anlamaya ehil kılacak şu vasıtaları elde etmesidir: Arap dilinin kaideleri ve edebiyatı, üslupları, özellikle bi'set dönemindeki Arapların durumları, Hz. Peygamber dönemindeki insanların ahvâli, vahyin nüzûlü zamanında meydana gelen olaylar, biraz da eserlerdeki nasih ve mensuh bilgisi.

"Durumu Kitap ve sünnetten doğru olanı anlama hususunda daha ileri gitmesine müsaade etmezse yapması gereken sadece, bu ikisine vakıf olanlara sormaktır. Bu durumda onun cevap verenden, cevap verdiği konu hakkında -bu konu, ister itikat isterse bir amelin hükmü olsun- delil istemesi hakkı, hatta vazifesidir. İslâmda bazı topluluklarda dinî hakimiyet adı verilen şey, hiçbir şekilde sözkonusu değildir".

İslâmda Hakimiyet

"Ne var ki İslâm hem din hem de şeriattır. Hadler vaz etmiş, haklar tayin etmiştir. Dolayısıyla herkes davranışlarında istediği gibi hareket etme hakkını hâiz olamaz. Bazen heva galip gelir, şehvet tahakküm eder de hak hor görülür ya da azgın kimse haddi aşar. Bu durumda hükümlerin teşrî edilmesindeki hikmet, ancak hadlerin tatbiki için kadı'nın hükmünün hak ile icra edilmesi ve cemaat nizamının muhafazası için bir kuvvet bulunması durumunda kemale erer. Bu kuvvetin çok sayıda kimseye tevdi

.....

79 Yani bizzat aracılığı ile. Yoksa onların talim ve irşad yoluyla aracılığını o [Abduh] her zaman kabul etmiştir.

edilerek karmaşa ile olması da caiz değildir, bu kuvvetin tek bir kimsede olması gerekir ki o da, sultan ya da halifedir.

"Müslümanlar nazarında halife masum değildir, kendisine vahiy indirilmez, Kitap ve sünnetin tefsirini kendisine has kılmaya hakkı da yoktur. Evet onun müctehid olması, yani bizzat hakla bâtıl, sahihle fâsid arasını ayırabilmek, din ve ümmetin beraberce kendisinden talep ettiği adaleti icra etmesinin kolaylaşması için Arap dili bilgisi ve onunla beraber yukarıda bahsedilen ilimlere Kitap ve sünnetten ihtiyaç duyduğu hükümleri anlayacak şekilde sahip olması şart koşulmuştur.

"Bununla beraber din bu sultana Kitab'ı anlamak ve hükümleri bilme konusunda bir ayrıcalık vermez, o bunlarla [diğerlerinden yüksek] bir mevkiye de yükselemez. Aksine o ve [Kitab'ı] anlamaya tâlip olanlar eşittir. Bu kimseler ancak akıl duruluğu ve hükümlerde isabet etmenin çokluğu ile birbirine üstün hale gelirler.[80] Ayrıca halife delil üzere, Kitap ve sünnet yolu üzere olduğu sürece kendisine itaat edilir. Müslümanlar onu murakabe ederler, doğru yoldan ayrılınca onu doğrulturlar, saparsa nasihatla ve mazeretini kabul etmekle onu düzeltirler.[81] Zira "Hâlik'a isyan hususunda mahluka itaat yoktur".[82] Halife davranışında Kitap ve sünnetten ayrılırsa, değiştirilmesi orada kalmasındaki maslahattan daha fazla kötülüğe sebep olmadığı sürece[83] onu değiştirerek yerine başka birini getirmeleri gerekir. Onu tayin eden ümmet ya da ümmetin nâibidir. Onun üzerinde hükmetme hakkına sahip olan, kendi maslahatına olduğunu görünce onu hal edecek olan ümmettir. Demek ki o her anlamıyla medenî bir hakimdir.

"Sıhhatli bir görüşe göre Müslümanlardaki halifeyi batılıların 'teokratik' dedikleri ilâhî bir sultan ile karıştırmak doğru değildir. Zira bu kimse onların nazarında şeriatı Allah'tan tek başına alan, teşrîde tercih hakkı olan, insanların boynunda kendisine beyat ve bunun gerektirdiği, adalet

• • • • • •

80 *Menâr*. Bunun doğruluğunun şahitlerinden biri, âlimlerin anlayış ve ilimde kendi seviyelerine erişemeyen halifelere nazaran daha yüksek derecede olmasıdır. İmam Malik'in halife Harun er-Reşid'le -Allah her ikisine de rahmet etsin- hadisesini ve İmam'ın ders verirken halifeyi istifade etme rütbesinde olduğundan, kürsüden nasıl indirdiğini ve herkesin arasına oturttuğunu işitmedin mi?

81 Bunun doğruluğunun şahitlerinden biri, ilk halifenin [Ebubekir] hutbesindeki şu sözüdür: "Ayağım kayarsa, beni ayağa kaldırın", bk. *Menâr*, IV, s. 734.

82 Buharî, Müslim ve bu ikisinin dışındaki muhaddislerin rivayet ettiği bir hadis, bk. *Menâr*, IV, s. 32.

83 Bunun misâli, bu kimsenin ümmetten daha güçlü bir asabiyete sahip olması ve onlarla ümmeti ortadan kaldırmasıdır, "Def'-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır."

ve mülkün korunması ile değil de, imanın gereği olarak itaat hakkı olan kimsedir. Mümin, bu kimsenin Allah'ın dinine düşman olduğuna inansa, gözleri onun dininden bildiklerine uymayan davranışlarını görse bile mümin olduğu sürece ona muhalefet edemez. Zira dinî hakimiyet sahibinin -hangi görünüşte olursa olsun- söz ve davranışları, din ve şeriattır. Ortaçağda kilisenin hakimiyeti böyleydi. Yukarıda işaret edildiği gibi kilise bugün de bu hak üzerindeki iddiasını sürdürmektedir.

"Çağdaş medeniyetin yaptığı işlerden biri de, dinî ve sivil otoriteyi ayırmaktı. Bu medeniyet inanç ve kulun Rabbi ile muamelerindeki amelleri üzerinde hakimiyet hakkını kiliseye terketmiştir; kilise dilediğini teşrî dilediğini de nesheder, istediği gibi [vicdanları] murakabe eder ve hesaba çeker, dilediği gibi yasaklar ya da verir. Çağdaş medeniyet insanların birbiriyle muamelelerindeki teşrî hakkını, toplumların ahiretleri değil de dünyaları konusundaki nizamını muhafaza etmek üzerindeki hakimiyet hakkını ise sivil otoriteye vermiştir. Onlar [Avrupalılar] bu ayrımı, kendilerince pek hayırlı bir inkılap saydılar.

"Sonra onlar bir şahısta iki saltanatı birleştirdiği gerekçesiyle İslâmı itham ettikleri konuda da vehim içindedirler. Onlar Müslümanın görüşüne göre sultan, dinin mukarriri, hükümlerinin koyucusu ve uygulayıcısı olup iman, elinde kalpleri boyun eğdirmek, akılları ikna etmek için tasarrufta bulunduğu bir alet, akıl ve vicdan ise nezdinde [değersiz] bir metadır zannediyorlar. Binaenaleyh Müslümanlar dinlerinin gereğince sultanın kölesidir. Kendilerindeki dinî sultan ilme karşı savaşan, cehaletin hakikatını himaye eden biri olduğundan, sultan ikame edilmesini dinin esaslarından biri saymakla İslâm dininin ilme karşı müsamahalı olmasının kolay olmayacağını bilirler. Senin için ayan beyan aşikâr oldu ki, bütün bu söylenenler, sırf bir hata ve İslâmın esaslarından biri olan bu esasın anlaşılmasından uzaklaşmaktır. Ve sen güzel öğüdün, hayra davetin ve şerden uzaklaştırmanın dışında -ki bu, Allah'ın Müslümanların en acizine, en güçlüsünün başını ağrıtması için olduğu gibi, en güçlüsüne de en acizini kendisiyle ıslah etmesi için verdiği bir salahiyettir- İslâmda dinî saltanatın olmadığını da öğrendin.

"*el-Câmi'a*[84] buradan anlamıştır ki, İslâm dininde sultan meselesinin onu sıkıntıya sokan, ilmi yüklenme konusunda kendisini dara düşürecek

.....

84 Bu, Üstad'ın [Abduh] bu meselede kendisine cevap verdiği bir Mısır dergisidir [Kastedilen Farah Antûn (1861-1922) tarafından çıkarılan *el-Câmi'atü'l-Usmâniyye* dergisidir -çev.-].

bir yönü bulunmamaktadır. Yukarıda Abbasî, Emevî ve Endülüslü halifelerin ilim ve âlimler konusunda yaptıkları bilinen icraatlarına işaret edilmişti. Belki de ileride bu konu ile ilgili diğer bahislere temas ederiz.

"Diyorlar ki: Şayet halife için bu dinî saltanat yoksa acaba, kadı, müftü ya da şeyhulislâm için de yok mudur? Biz de deriz ki: İslâm bu sayılan kimseler için akide ve hükümlerin tespiti üzerinde en küçük bir yetki tanımamıştır. Bunlardan birinin aldığı her yetki, İslâm dininin tayin ettiği resmi bir yetkiden ibarettir. Bunlardan hiçbirinin bir kimsenin imanı, Rabbine ibadeti üzerinde salahiyete sahip olduğunu iddia etmesi ya da istidlâl tarzı konusunda çekişmesi caiz değildir".

HÂTİME[85]

Hilafet ve İslâm Devletleri Hakkında İctimâî, Tarihî Bir Hülasa

"'Aramızdan Allah'ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler
bunlar mı!' demeleri için onların bir kısmını
diğerleri ile işte böyle imtihan ettik.
Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?" [6/53]

Giriş: Bizden önceki insanlar içinde uyarılan, hidayetleri için peygamberlerin gönderildiği, kral ve yöneticilerin içlerinde ahkâm ve siyaseti deruhte ettiği kimseler vardı. Bazı peygamberler kraldı, bazı krallar peygamberlere tâbi idi. Mülk ve riyaset, krallar ve ahali, reisler ve onların yönettikleri için bir fitne idi "(Ey İnsanlar!) Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık; (bakalım) sabredecek misiniz?" [Furkan, 25/20]. Peygamberlerin dışındaki din reisleri, çoğu zaman kral ve emirlerden oluşan dünya reisleriyle mal ve makam fitnesi[ne maruz kalma] konusunda müşterektiler. Bunlar yönettikleri kimseleri köleleştirme, onların mallarından ve ırzlarından istifade etme konusunda birbirinin dostu idiler.

Halklar bu reislere ya dinî inancın sevkiyle ya kuvvet ve otoritenin zorlamasıyla ya da her iki sebeple boyun eğiyorlardı. Bazen de onların bazıları kimi zalim krallara daha fazla tahammül edemez, ona isyan eder, iktidardan alaşağı ederler de onun yerine iktidara kuvvetleriyle zulüm ve

••••••

85 Bu, bizim hilafet meselesinde yazdığımız ilk makale idi. Daha sonra hilafetin şer'î hükümlerini açıklamayı bunun önüne geçirme fikri doğdu. Bunu da hilafetin ihya edilmesinin vasıtaları ve engellerine dair olan bahis izledi. Öyle ki biz, başta yazdığımız makaleyi unuttuk. Daha sonra bu makaleye döndük ve bu meselede teşvik olması için -her ne kadar buradaki bazı bahisler önce geçen meselelerde tekrarlanmış olsa da- onu hâtime yapmaya karar verdik.

baskıya mukavemet etmeye başlayan [din] önderleri geçerler. İdare ellerine geçtikten sonra da onlar, kendileri gibi yandaşları olmaksızın zulme ve gasba güç yetiremeyen tek bir kraldan daha şiddetli zulüm ve eziyet çektiren bir topluluk olurlar. İnsanlar halen vicdanlarında ruhanî din önderlerinden bedenlerinde ise din ve dünya önderlerinden baskı görmeye devam etmektedirler.

Birgün adaletin gölgesine sığınacak olsalar
Zulmün sıcaklığı onları günlerce yakacak
Bir yudum rahmet tadacak olsalar
Kasvetin acılığını tadacaklar.

Az sayıda azgın lezzetleri tatsın diye binlerce insan sefalet çekmekteydi, binler yaşamaya yetecek miktardan mahrumken, az sayıda müsrif onların kazançlarının meyvelerini devşirmekteydi. Allah son peygamberini âlemlere rahmet olarak gönderinceye, o peygamber onun katından dünyanın dirliği ve dinin hidayeti olan şeyle gelinceye kadar insanlar bu hal üzere devam ettiler.

İnsanlar için mutedil bir din, âdil bir şeriat ve şûrâya dayalı bir ülke tesis etmesi, bu dinin hidayetinin esaslarındandır: Bu din onların işlerini aralarında şûrâ ile tanzim etmiş, hükümetlerinde hükümdarlığın ceberutluğunu, egoizmini ve mütekebbirliğini gidermiş ve vahdeti temsil eden, nizamı ve adaleti bir araya getiren reisin ülkedeki durumunu ümmete bırakmıştır. Reisi, ümmetin güvendiği rey, adalet ve ilim sahibi önderleri seçerler. İslâm bu reisi ümmetin nezdinde ümmetten sorumlu kılmış, ümmeti de hak ve adaletten maruf olanlar konusunda ona itaat etmekle yükümlü tutmuş, masiyet, azgınlık ve zulüm konusunda ise ona itaat etmeyi yasaklamış, hem kalplerde hem de bedenlerde etkili olabilmesi için bunu dinî olarak temellendirmiştir.

Zira hakiki itaat, ancak Allah'a yönelik olup hakimiyet, ümmetin cemaatine aittir. Reis sadece vahdetin bir temsilcisidir. Bu nedenle inzal edilen kitap, mübâya'a âyetinde bu dinin peygamber olarak gönderilen zatına hitaben "(...) Marufta sana karşı gelmemek hususunda sana beyat etmeye geldikleri zaman" [Mümtehine, 60/12] şeklinde hitap etmekte, iş hususunda onlarla istişare etmesini emretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) bu usulü en mükemmel şekilde yerine getirmiştir. O, ümmetiyle istişare eder ve bunun sonucunda kendi görüşünden onlarınkine dönerdi. O vefatı esnasındaki rahatsızlığında, bir şekilde kendilerine haksızlık yapması-

nın sözkonusu olabileceği kimselere, kendisine kısas uygulamaları çağrısı yapmıştır. Kendisinden sonraki râşid halifeler de onun sünneti üzerine hareket etmişlerdir. İşte bu, İslâm dininin kabul edilmesinde, bütün din ve mezhepler üzerinde hakim olmasında, hükmünün ve dilinin Şark' ta ve garbda yükselmesinde, pekçok ümmetin ona gönül rızası ile seve seve boyun eğmesinde ve bir asır içinde Hicaz'dan batıda Afrika'nın en uç noktalarına ve Avrupa'ya, doğuda ise Hint ülkesine kadar yayılmasındaki en etkili sebeptir.

Râşid halifelerden sonra gelenler de Kitap ve sünnetin hidayetine tâbi olma konusunda onların yolundan gitmiş olsaydılar, İslâmın hidayeti bütün cihanı kaplar, şöhret ve şehvetin köleleri nübüvvete vekâlet anlamına gelen İslâm riyasetinin başına üşüşmez, asabiyet kuvvetiyle onun üzerine atlamazdı. Zira bu riyasette maddî lezzetlerden ya da ceberut hakimiyetin azametinden yararlanmak sözkonusu değildir. Sahabe, ilk halifenin ve ailesinin nafakası için, muhacirlerden vasat birisine göre -ne daha fazlası ne de daha azı- bir nafaka tespit etmişti. Ne var ki o da kendisinden sonra gelen diğer râşid halifeler de, yaşantılarının ümmetin vasatının da altında olmasını tercih etmişlerdi.

Ömer'e saldırılması ve katledilmesi, Müslümanların hasedi ve ondan hoşlanmamalarından ya da birinin onun yerine geçme arzusundan değil, aksine ülkelerini fethettiği ve kisralıklarını devirdiği için ondan intikam almak isteyen İranlılardan gizli bir cemaatten kaynaklanıyordu. Osman'a saldırılması ve katledilmesi ise, İranlıların ve Yahudi Abdullah b. Sebe'nin fitnesi neticesinde idi. Bu iki fitne olmasaydı, Ali ve Muaviye arasına giren ayrılık -tarihi inceleyen herkesin bildiği gibi- o kadar ileri gitmezdi.

İslâmın hükümranlığı genişlemiş ve onun azametlerini, ülkelerinin saltanatından yararlanmalarını yok ettiği, haklar konusunda kendileriyle kölelerini ve köleleştirdikleri kavimleri müsavi kıldığı halk ve dinlerin önderlerinden düşmanları artmıştı. Bu halklardan İslâma girenler arasındaki dinî şuur Araplardan bu dini hakkıyla anlayanlardaki gibi olmadığı gibi, bütün Arap nesilleri de ilk geçen muhacir ve ensâr gibi olmamış, ulaşımın zorluğu ve mesafenin uzaklığı dolayısıyla hilafet kuvveti için dünyanın dört bir tarafındaki bütün bu millet ve halkların boyun eğeceği bir nizamın ortaya konulması da kolay olmamıştır. Bu nedenle Sâbiîlerin ve Mecusîlerin İslâm ve Araplar arasında fitneler yayması, Muaviye'nin Şam'da, müminlerin emiri hak İmam [Ali] ile savaşacağı bir ordu teşkil etmesi, daha sonra da nübüvvet hilafetini önceki ümmetlerin krallıkları gibi azgın bir krallık haline getirmesi kolay olmuştu.

Zorbalıkla Ele Geçirme Çığırı ve Neticeleri:
Arap Olmayanların Arap-İslâm Hükümranlığını Dejenere Etmesi

Muaviye, güçlüler için zorbalıkla ele geçirme yolunu açtı, onlar da hızla oraya üşüştüler. Emevîlerin bu yolla olan hükümranlığı bir asır bile ayakta kalamadı. İslâm, Arapların ırkçı asabiyetlerini iptal ettiğinde Abbasîler, Emevîlere karşı İranlıların ırkçılığından medet umma ihtiyacını hissettiler. İranlıların zındık ve münafıklarının kendisiyle hakimiyetin Araplardan İranlılara, İslâmdan da Mecusîlere geçmesini istedikleri gizli planları vardı. Bu nedenle Müslümanlar arasında sahabenin çoğunluğuna iftiraya tevessül edebilmek, Arapların söz birliğini parçalayıp onları İslâmın "demokratik" şûrâ usûlünden uzaklaştırabilmek ve orada bu yolla kolaylıkla Kisralık ve Mecusîliği geri getirebilmek için Ehl-i beytten masum olduğunu iddia ettiklerinin riyasetinde mukaddes ya da ilâhî bir "otokratik" hükümet kurmak amacıyla Ehl-i beyt [sevgisinde] aşırılık tefrikasını yaydılar.

İranlıların durumu Abbasîlere malum olunca, Abbasîler taraftarlarını Türklerden edinme yoluna girdiler. Mu'tasım Türk gençlerini ülkelerinden ve diğer bölgelerden satın alıyor, kendisine asker yapıyor, onların yularını zaptedemiyor, o ve ondan sonra gelenler umranın hususiyetlerini bilmeden Türklere hükümranlık yolunu hazırlıyordu. Onlar [Türkler] cehalet, kasvet ve fesad ehli kimselerdi, ülkede azgınlık yaptılar, insanlar üzerinde aşırı bir zulüm ve düşmanlık sergilediler. Öyle ki, bizzat tahtlarında oturan halifeleri öldürüyor ya da tahtan indiriyor, kendi hevalarıyla onların yerine başkasını başa geçiriyorlardı. Onların fesadıyla düzen ve İslâmın halifesine itaat fesada uğradı. Onların kardeşleri olan Tatarlar için de Abbasî mülkünü tahrip ve fesada vermek, öldürmek ve asimilasyon yoluyla ortadan kaldırmak zor olmadı ve Karâmita ve diğerlerinden olan Bâtıniyenin durumu korkunç bir hal aldı. Abbasîlerdeki Türk askerleri, Osmanlılardaki yeniçeriler gibiydi. Önce onlara [hizmet eden] bir kuvvet oldular, daha sonra ise onlara karşı bir kuvvet ve saltanatlarını fesada veren kimseler haline geldiler.

Arap olmayanlar, Abbasî halifelerinin durumunu İslâmın reddettiği ve Arapların bilmediği bir övgü ve tazim yoluyla ifsad ettiler; Sultan Adudüddevle'nin halife Tâi' için tertiplediği tuhaf merasimde olduğu gibi.

Suyûtî *Tarihu'l-Hulefâ*'da et-Tâi' Lillâh'ın tercüme-i hali hakkında şunları söylemektedir: Adudüddevle, Tâi'den lakapları arasına "Tâcü'l-mille"yi (milletin tacı) ilâve etmesini, üzerindeki hil'ati yenilemesini ve

kendisine tac giydirmesini istedi, o da bunu kabul etti. Tâi' etrafında kılıçlı ve ziynetler içinde yüz kişi, önünde Osman mushafı, omuzunda hil'ati, elinde asası, ve Hz. Peygamberin (a.s.) kılıcını kuşanmış olduğu halde oturdu. Adudüddevle'nin gönderdiği bir perde çekildi. Adudüddevle bu örtünün, kendisinden önce hiçbir askerin görmemesi için Tâi'e bir perde olmasını istedi. Türkler ve (Deylemliler, hiçbirinin yanında kılıç olmaksızın içeri girdiler. Eşraf ve yüksek makam sahipleri iki yana dizilmişlerdi. Daha sonra Adudüddevle'ye izin verildi, o da girdi. Daha sonra örtü kaldırıldı ve Adudüddevle yeri öptü. Komutan Ziyad bu davranıştan dolayı dehşet içinde kaldı ve Adudüddevle'ye "Ey Melik bu da ne oluyor? Bu adam yoksa Allah mı?" dedi. Adudüddevle ona döndü ve "Bu Allah'ın yeryüzündeki halifesidir!" dedi, daha sonra yürümeye devam etti ve yeri yedi defa öptü. Tâi' ona, sadık hizmetçisine döndü ve "Yaklaş" dedi. Adudüddevle yukarı çıktı ve yeri iki defa öptü. Tâi' ona "Bana yaklaş" dedi. Adudüddevle ona yaklaştı ve ayaklarını öptü. Tâi' sağ tarafında ona yer gösterdi ve [oturmasını] emretti. Tâi' Adudüddevle'ye defalarca "Otur" dedikten ve o da [her defasında] özür diledikten sonra bir sandalyeye oturdu. Tâi' ona "Allah aşkına otur!" dedi. Bunun üzerine Adudüddevle sandalyeyi öptü ve oturdu. Tâi' ona "Benim özel mülküm ve emlâkim hariç, yeryüzünün doğusunda ve batısındaki halkın idaresini her yönüyle sana havale etmeyi düşünüyorum, bunu kabul et" dedi. Adudüddevle bunun üzerine "Allah müminlerin emirine itaat ve hizmet konusunda bana yardım etsin" dedi. Daha sonra Adudüddevle ona hil'at giydirdi ve oradan ayrıldı.

Daha sonra müverrih [Suyûtî] halifelerin sultanlarla ilişkisinin vardığı noktayı zikretmektedir. Buna göre halifeler onların terkisinde, ileri gelenlerden biri haline gelmişti. Bu cahil, dalkavuk melikin benzerlerinin yaptıkları ve bütün bu merasim hakkında söylenenler, İslâmda hoş görülmeyen işlerdendir. Yeri öpmek, rükû ve secdeden daha ziyade kendini hakir görmektir. Kibirlenmelerinde ve gururlanmalarında, hatta krallarının yanlarında ve önlerinde ayağa kalkma hususunda Acemlere benzemekten sakındıran sahih hadisler vardır.

Müslümanların Yönetimlerinde Kriz

Yönetim konusundaki sıkıntının ve onun üzerinden uzun bir zaman geçmesinin sebebine gelince; ictimaî gelişmeler, İslâmî yönetim şeklinde icra edilmesi gereken kimi tasarrufları gerektiriyordu. O dönemlerde

dünyanın azameti ile dinin maslahatlarını bir araya getirmede, hükümetin râşid halifelerin sünneti ya da Emevî ve Abbasîlerin ilk zamanlarında izledikleri yol üzerine gitmesini temin edecek bir nizam konulması mümkün olmadı. Bu mümkün olduğunda ise din işi zayıfladı. Bunu bütün İslâm halklarında hükümetlerinin ve medeniyetlerinin zayıflaması takip etti. Batılı halkların peşpeşe krallarının istibdadına son vermede bulduklarına benzer çözümler bulunamadı. Bu halklardan kimisi kraliyet hükümetine tamamen son verirken, kimisi de kralların hakimiyetini kayıt altına aldı, yönetimde söz sahibi olmada en ufak bir istibdada bile sahip olmaksızın bazı durumlarda kendisinden istifade edilen ihtişam görünüşleri dışında, onlara bir hükümranlık bırakmadı.

Zira bir konuda tasarrufta bulunan kimsenin tutumundan dolayı mesul olması gerekiyordu. Halbuki krallıkta izlenen geleneklere göre kral ahalinin üstünde olduğundan, halk yaptıklarından hesaba çekmek için onun yüksek makamına kadar uzanamıyordu. İşte bu İslâmın, Müslümanların imamını şeriat ahkâmının tamamında Müslümanlardan biri gibi görmesiyle ortadan kaldırdığı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz, İmam bir çobandır ve sürüsünden sorumludur, erkek bir çobandır ve sürüsünden sorumludur, kadın kocasının evinde bir çobandır, sürüsünden sorumludur" sözüyle (ki bu, İbn Ömer'den rivayet edilen muttefekun aleyh bir hadistir) onun yaptıklarından mesul olduğunu katî şekilde ortaya koyduğu bir durumdur. Müslümanlar Hulefâ-i râşidîne müracaat ederler, onların sözlerine ve görüşlerine cevap verirler, halifeler de hatalı olduklarını anladıklarında doğruya dönerlerdi. Öyle ki kadının biri bir meselede Ömer'in hata ettiğini söylemiş o da minberden "Kadın doğru söyledi, Ömer hata etti, yahut adam hata etti" demiştir.

Müslümanlar bu durumdan gaflete düştüler ve hilafeti, kendilerinin diğer insanlara karşı üstünlüğünün kendi zatlarından ya da sülalelerinden kaynaklandığını, Allah'ın insanların her konuda kendilerine itaat ve boyun eğmelerini vacip kıldığını zanneden vâris krallar gibi tasarruf eden asabiyet sahiplerine terkettiler. Reislerden olan ehl-i hall ve akd içinde de siyaset, idare, vergi toplama, yargı ve harp konusunda kendisiyle amel edilmesi gereken ahkâm için hacimli kitaplar yazdıkları gibi hilafet için halifenin otoritesini dinin naslarıyla, önemli işlerde kendileriyle istişare etmesiyle kayıt altına aldıkları, çağımızda kanun-i esasî denilen anlamda şer'î bir nizam ortaya koyanlar çıkmadı. Şayet onlar bu konuda Kitap, sünnet ve râşid halifelerin sîretleriyle desteklenen bir kitap ortaya koy-

muş, bu nizamda vârisler için veliahtlık [müessesesini] yasaklamış, halifenin seçilmesini şûrâ ile kayıt altına almış ve hakimiyetin -icrası ehl-i hall ve akd tarafından yerine getirilmek üzere- ümmete ait olduğunu açıklamış ve bunu da takip edilecek bir usul haline getirmiş olsaydılar, içinde bulunduğumuz bu duruma düşmezdik.

Râşid halifelere gelince (r.a.) hak ve adaletin araştırılmasına itimat ediyor ve Hz. Peygamber'in (a.s.) minberinde onun konumunda bulunurken, ümmetin kendi üzerlerindeki hakimiyetini aşağıdaki gibi açıkça ifade ediyorlardı; Ebubekir: "En hayırlınız olmadığım halde size emir tayin edildim. Doğru yolda gidersem bana yardımcı olun, saparsam beni doğrultun". Ömer: "Sizden bende eğrilik gören, onu düzeltsin". Osman: "Benim durumum sizin durumunuza bağlıdır". [Bunların dışında] Ali'nin kendi zamanında işlerin karışıklığı ve fitnelerin zuhuruna, ilim ehlinden olan birçok ileri gelenin vefatına ve kendi aralarında görüş ayrılığına düşmelerine rağmen şûrâ konusundaki sözleri ve davranışları da bilinmektedir. Bunun dışında râşid halifeler tasnif, nizam ve kanunların vaz edilmesi dönemine yetişmedikleri gibi, salahın yaygınlığı ve ümmetin halifeye boyun eğmesinden ötürü bu konudaki ihtiyacın şiddetini de bilmiyorlardı.

Telif ve tedvin dönemi geldiğinde ise artık hilafet, Muaviye'nin ortaya koyduğu iki bidatla saltanat tabiatına dönüşmüştü. Bu bidatlar, idarenin asabiyet gücüne tâbi kılınması ve hilafetin, kendisine malik olandan oğluna ya da asabiyetinden bir başkasına verasetle geçmesiydi. İnsanları bu iki bidatin kötülüğünden uzak tutan şey ise, Sâbiî ve Mecusîlerin sebep olduğu ve Emevîlerin de fırsat bildiği fitnenin sükûn bulması ve bunu müteakip içerde söz birliği ve kanın durması, dışarda ise fetihlere ve İslâm hidayet ve hakimiyetinin neşredilmesine dönülmesidir. Şöyle ki, muazzam dirlik üzerine arız olan bozulmanın tesiri, ancak ağır bir süreçte ortaya çıkmaktadır.

İbn Haldun'un Asabiyet Kaidesi İslâma Aykırıdır

Birçok kimse, hatta saltanat ve sâir umumi beşerî işlerin asabiyetle kâim olması kanununu keşfetmekle aldanan ve oraya ait olmayan, hatta ona aykırı olan şeyleri de oraya dâhil eden ictimaî hakîmimiz (İbn Haldun) bile bu saltanat görüşüne aldanmıştır. [Bu aykırı hususlardan biri] peygamberlerin -salât ve selâm üzerlerine olsun- davetidir. İbn Haldun bu davetin dayanağı olarak birçok Kur'an âyetine ve peygamberlerin sahih tarihlerine ait hadiselere aykırı bir hadise dayanarak, peygamberlerin

kavimleri içindeki güçlerini ve aşiretlerinin asabiyetinin kuvvetli oluşunu göstermektedir. İbn Haldun, nübüvvete hilafet etmeyi de -karıştırarak- bunun üzerine bina etmektedir. Oysa nübüvvet ve nübüvete hilafet etmek, kavmiyetçi asabiyetin otoritesini ortadan kaldırır ve hak kaidesini, hakka gönülden tâbi olunmasını, Rabb'in şeriatına boyun eğilmesini yerleştirir. İşte şunlar İbn Haldun'un kaidesinin temeline aykırı peygamber kıssalarıdır. Bunların bazılarında Allah teâlânın Lut'dan (a.s.) hikâye ederek söylediği gibi, kuvvet ve iktidara sahip olunmadığını açıkça ifade eder: "Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim! dedi" [Hûd, 11/80].

Peygamberlerden hangisi davetini kavminin asabiyetiyle yürütmüştür? İbrahim Halilullah mı, Musa Kelîmullah mı, İsa Ruhullah mı, yoksa Nebilerin Sonuncusu mu -salât ve selâm üzerlerine olsun-? Kureyş içinde Benî Hâşimin bütün meziyeti, savaşçı olmaları değil de edebî faziletleri değil miydi? Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik işkenceler ve O'nu Rabbi'nin davetinden alıkoymalar, Kureyş reislerinden kaynaklanmıyor muydu? Onu hicret etmek zorunda bırakanlar onlar değil miydi? Onlar Allah teâlânın kendileri hakkında "Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı" [Enfâl, 8/30] âyetini inzal ettiği kimseler değil miydi? Tâ ki Hz. Peygamber gizlice hicret etti. Allah teâlâ O'nun hicretini tıpkı "Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamberi de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar" [Mümtehine, 60/1] âyetinde olduğu gibi, ihrâc -yani sürgün ve uzaklaştırma- olarak adlandırmaktadır. Ta ki Allah teâlâ kendisine zayıf muhacirler ve ensâr ile yardım edinceye kadar. Kureyşin çoğunluğu ancak, Allah kendilerine karşı peygamberine zafer nasip ettikten ve onları peygambere karşı harplerinde perişan ettikten sonra Müslüman olmuştur.

Evet gerçi İbn Haldun'un hilafetin Kureyşe verilmesi hakkındaki bazı sözleri doğrudur. Bunlar da Kureyşin hem cahiliyet hem de İslâm döneminde Araplardan hiç kimsenin itiraz etmediği yüce mevkiidir. Bu itibarla Kureyşin bu mevkiine Arap olmayan Müslümanların da itiraz etmemesi daha münasiptir. Kureyşin bu mevkii, söz birliğini sağlamanın sebeplerinden biridir ki, Ebubekir Sıddîk (r.a.) ensâra karşı delil getirirken bu hususa işaret etmiştir. Savaşçı kuvvet asabiyeti ise hilafetin Kureyşe verilmesinde bir illet olmadığı gibi, illetin parçası da olmamıştır. Zira İbn Haldun da başkaları gibi şunu itiraf eder ki, İslâm bu cahiliyet asabiyetini ortadan kaldırmıştır. İslâmın bu asabiyeti, kuvveti hakkın üzerinde gören - ki bu, ya hakkın kuvvete tâbi olması ya da kuvvetin kendisi ortadan kal-

dırılmadan hakkı ortadan kaldırması yoluyladır- bazı bâtıl yoldaki insanların aksine, dayanak noktası kuvveti hakka tâbi kılmak olan hakiki şeriatı için bir illet yapması mümkün değildir.

Bu veciz açıklama ile İbn Haldun'un diğer sözlerinde asabiyet kaidesini Muaviye'nin Yezid'i kendisine veliaht tayin etmesinde, Muaviye'yi emirü'l-müminîn Ali -kerremallâhu vecheh- ile savaşmada hatalı gören müctehid ve sahabenin en büyük âlimlerinin reddettiği, kendisinin hile, kuvvet ve rüşvetle icra ettiği, Yezid'i kendine veliaht tayin etmesinde ise isabet eden bir müctehid olarak görmesi konusunda keyfi hüküm verdiği anlaşılır. İbn Haldun zannediyor ki Muaviye âmme işlerinin ancak asabiyet gücü ile olacağı, Arap asabiyetinin tamamının kendi kavmi olan Benî Ümeyyeye münhasır olduğunu ve hilafeti Benî Ümeyyenin dışında Kureyşin ileri gelenlerinden ilim, adalet ve kifayet sahibi olan ehl-i hall ve akde havale etmenin imkânsız olduğu hususunda kendi asabiyet kaidesini bilmektedir. Oysa bunların hepsi asılsızdır. İbn Haldun'un kendi sözlerinde bunların asılsız olduğuna dair şahitler vardır. Burada bizim amacımız bu hususu açıklamak için sözü daha fazla uzatmak değildir.

Sadece şu kadarını söylemekle yetinelim ki Arap asabiyeti, ne savaşçı gücü ne de ümmetin adalet ve yeterliliklerine güvenmeleriyle Ümeyyeoğullarına münhasırdı. Onlar sadece Osman'ın hayasını ve zaafını fırsat bildiler ve devletin gücü ve desteği olan İslâm şehirlerinde emirlik ve hakimiyet makamlarına atıldılar. Ve Kureyşin diğer boylarından ve başkalarından kendilerine ikbali ancak onların temin edeceğini bilen, dünyayı seven bazı kimseleri kullandılar. Bu kimselerin çoğu bazı zevâhirin dışında İslâm konusunda hiçbir şey bilmeyen ve idarecilerinin her dediğini yapan kimselerdi ve Ümeyyeoğulları cahiliyet yolu üzerine hareket etme ve meşru nübüvvet hilafetini ortadan kaldırma konusunda bunları araç olarak kullandılar.[86]

Muaviye bazı ileri gelen sahabenin (r.a.) kendisine nasihat ettiği gibi hilafeti şûrâ ile gerçekleştirmek ve kendi kavmini ve başkalarını şûrâ üyelerinin seçimiyle meşru bir şekilde seçilen kimseyi destekleyen kimseler haline getirmek isteseydi, bunu yapardı. Onu böyle bir şeyi yapmaktan alıkoyan şey, ancak dünya sevgisi ve saltanatın fitnesiydi. Ancak onun aksine Ömer b. Abdülaziz, Ümeyyeoğullarının durumu vehamet kazandıktan ve onlar kendilerinden idarecilerin etraflarını sardıktan sonra [istediği halde] artık bunu yapamadı.

• • • • • •

86 Bk. yukarıda (s. 396-398 ve 418-424).

Sahîh-i Buharî'nin Kitabu'l-fiten'inde yer aldığına göre değerli sahabi Ebu Berze'ye -kendisi Basra'daydı- Mervân, İbn Zübeyr ve Haricîler arasındaki hilafet çekişmesi -ki bu Muaviye'nin açtığı çığırın sonucuydu- sorulunca şöyle cevap verdi: "Şüphesiz benim Allah katında sevap istediğim bir şey şudur: Ben Kureyşten bir takım kabilelere öfkelendim. Şüphesiz sizler, ey Arap topluluğu; sizler bilmekte olduğunuz şu zillet, azlık, sapıklık hali üzere idiniz. Muhakkak ki Allah sizleri İslâm dini ve Muhammed (a.s.) ile kurtardı, nihayet sizler görmekte olduğunuz şu izzet, çokluk ve hidayete ulaştınız. Ve şu dünya sizin aranızı ifsad edip bozdu. Ve şu Şam'da bulunan adam [Mervan İbnü'l-Hakem] vallahi eğer mukatele ederse muhakkak dünya üzerine harbeder. Şu aranızda bulunanlar ancak dünya üzerine harbederler. Şu Mekke'deki de [İbn Zübeyr] ancak dünya üzerine harbeder". Ebu Berze "aranızda bulunanlar" sözüyle, "kurrâ" olarak isimlendirilen Haricîleri kasdetmektedir. Bu sebeple aynı hadis başka bir rivayette "Sizin kurrânız olduğunu zannedenler" ilâvesiyle nakledilmektedir...

Evet, Ümeyyeoğullarıyla Abbasoğullarından ilk gelen [halife]ler saltanatın tabiatından yararlanmışlar ve onunla İslâmı ve dilini yaymak, onu aziz kılmak, ülkeleri fethetmek ve -hilafet iddiası nedeniyle suçlananlardan intikam almak ve beytülmaldeki tasarruflar dışında- bütün insanlar arasında adaletle yönetim gibi hilafetin maksatlarına ulaşmaya tevessül etmişlerdir. İbn Haldun bu konu ile ilgili geniş açıklamasından sonra şöyle demektedir:

> "İş hükümdarlığa dönüştü ancak hilafetin dinin emirlerinde (doğru olanı) araştırmak ve hak yol üzere hareket etmek gibi anlamları baki kaldı. Değişiklik ancak başta din olan, daha sonra ise asabiyet ve kılıca dönüşen yöneticide tezahür etti. Muaviye, Mervan, oğlu Abdülmelik ile [Harun] Reşid ve oğullarından bazılarına gelinceye kadar Abbasî halifelerinin ilk dönemlerinde iş bu minval üzereydi. Daha sonra hilafetin mânası kayboldu ve isminden başka bir şey kalmadı. İş sadece hükümdarlığa dönüştü ve zorbalıkla ele geçirme son sınırına ulaştı, [hükümdarlık] galebe çalmak ile şehvet ve lezzetlere dalma uğrunda alet edildi. Abdülmelik'in oğulları ve [Harun] Reşid'den sonra gelen Abbasî halifelerinde durum böyle idi. Arap asabiyeti [henüz] devam ettiğinden hilafet adı da baki idi. Bu iki dönemde hilafet ve hükümdarlık birbirine karışmış vaziyetteydi. Daha sonra Arap asabiyetinin ortadan kayboluşu, nesillerinin tükenmesi ve durumlarının altüst olmasıyla hilafetin bütün tesiri de kayboldu ve iş Şark'-

taki Arap olmayan hükümdarlarda olduğu gibi halifeye saygıyla itaat etmekle yükümlü olan, ancak hükümdarlığın bütün ünvanları ve gücü ile kendilerine ait olduğu ve halifenin bunlardan hiçbirine sahip olmadığı sadece hükümdarlık olarak kaldı. Görüldüğü gibi hilafet ilkin hükümdarlık olmaksızın mevcut olmuş, daha sonra bu ikisinin mânası birbirine karışmış daha sonra ise hükümdarlık, kendi asabiyetinin hilafet asabiyetinden ayrılması ile tek başına kalmıştır".

İbn Haldun'un zikrettiği bu hülasa bizim defalarca tekrar ettiğimiz sözün doğruluğuna delâlet etmektedir ki o da, Ümeyyeoğulları ile Abbasoğulları halifelerinin hükümdarlığın azameti, nimetleri ve refahı ile hilafetin dini, hakkı ve adaleti yayma maksatlarını bir araya getirdikleri ve kendilerindeki bozulmanın süreç içerisinde ortaya çıktığı, hükümdarlıklarını ortadan kaldırıncaya kadar onları yok etmeye devam ettiği, Müslümanların çoğunun ictimaî kanunların onlar üzerinde cereyan etmesinin farkına varmadığı, [farkına varan] azınlığın ise bu fesadın son haddine vararak ümmeti helâk etmesinden önce onu telafi etmeye ve bir düzene sokmaya güç yetiremedikleridir.

Bu [bozulma] ancak hilafetin ihya edildiği nizam ile telafi edilebilirdi. Nizam, bâtıl din ve mezhepler icat etmiş, zalim devletleri ayakta tutmuştur. Dağlar gibi sağlam olan hak o nizamla nasıl muhafaza edilmez? Üstün olan, başka hiçbir şeyin kendisinden üstün olmadığı şey, haktır. Müslümanlar şayet hilafeti yeniden ihya etmek için Bâtınîlerin onu ifsad etmek için sarfettikleri çabanın onda birini sarfetmiş olsalardı, hilafet önceden olduğundan daha güçlü bir şekilde geri gelir ve Müslümanlar dünyanın tamamına hakim olurlardı.

Diğer taraftan Müslümanların orta çağlarda yitirdiği şeyi, insanlığın kendisinde önceden bilmediği, Allah'ın beşerî topluma dair kanunlarını, nizamın faydalarını ve ahkâmını tanıdığı bu çağda da yitirmesi yakışık almaz.

Osmanlı Türkleri, Hilafet ve Batıcılık

Bu [telafi] için önceliğe layık olanlar, Osmanlı devlet ricâli, bilhassa da İstanbul'da ve Avrupa topraklarındaki Rumeli'de oturan, halklarının gelişimini, ulûm ve fünûn ile organizasyon konusundaki terakkilerini müşahede edenler idi. Ancak ne var ki Osmanlı Devleti, ulûm ve fünûn devleti değildi. Zira geçen asır müstesna, Osmanlıların ulûm ve fünûna uygun

tedvin edilmiş ilmî bir dilleri yoktu ve onlar içinde İslâm ilimlerini de ancak az sayıda mukallit öğreniyordu. Bu nedenle sultanlarının otoritesini, onlar hilafet lakabını aldıktan sonra bile mutlak bir şahsiyet haline getirdiler. Osmanlılar Avrupa'nın tarihini, kanunlarını, hükümetlerinin istibdatlarını gidermek üzere onlara isyan etmelerini incelemeye başladıktan sonra, kendi [sultanlarının] istibdadını kayıt altına almanın, zulümlerinin önüne geçmenin yegâne yolunun Avrupa'yı, onların meşrutî monarşi hükümet şeklini taklit etmek olduğunu zannettiler. Daha sonra günümüzde Cumhuriyet [yönetimini] tercih ettiler. Zira onlar Kanun-i Esasîlerinin takrir ettiği gibi, padişahı hesaba çekilemeyen mukaddes bir varlık olarak kabul etmenin, maksadı karşılamadığını gördüler. Onlar şeriatı, [batılı] kanunları inceledikleri gibi bağımsız bir şekilde incelemiş olsalardı, orada önceki Kanun-i Esasîlerinden, ruhanî hilafetten ve şu anki millî meclis hükümetinden daha geniş ve faziletli bir çıkış yolu olduğunu görürlerdi.

Midhat Paşa ve yardımcıları Osmanlı Kanun-i Esasî'sini tesis etti. Daha sonra Sultan Abdülhamid onları dağıttı ve kendisinin emrine itiraz edilemeyen, hükmü kovuşturulamayan, şeriat ve kanunun kendi iradesine tâbi olduğu, Rabbu'l-izzet'in "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir" [Enbiya, 21/23] âyetinde kullarına değil de kendisine has kıldığı bir takım özelliklere bürünerek hâkim-i mutlak olduğu 30 yıl müddetle onların Kanun-i Esasî'silerini aşağıladı. [O dönemde] Osmanlı ülkesinde, Mısır'da, Tunus'ta ve Hindistan'da insanlar "halife-i muazzam şunu buyurdu, bunu icra eyledi" şeklinde konuşuyorlardı. Mazlum bir Osmanlı [vatandaşı] Abdülhamid'in kendileri, ümmetleri ve vatanları konusunda kötü işler yaptığı ve zulmettiğini söylese, ona lanet eder, onun ihanetine ve kâfir olduğuna hükmederlerdi.

İşte Avrupa'yı monarşik hükümet şeklinde taklit etmek isteyen batıcı Türklerin hilafet makamını bir engel olarak görmelerinin sebebi bu idi. Şöyle ki, halifeye mutlak olarak itaat edilmesi gerekmekte, kendisine isyan edilmesi, bir kanunla kayıt altına alınması mümkün olmamakta, onun devletin başında olması da devleti siyaset, idare, yargı ve öğretimde İslâm şeriatının ahkâmına riayet etmek ve şeriatın anlaşılması kendisine bağlı olan Arapçayı öğrenmek zorunda bırakıyordu. İşte bunlar [batıcıların] "hakimiyet-i milliye" dedikleri, yönetimde hakimiyetin ve devletin Türk milletine ait olması, bu hususta kendisini başka hiçbir şeriat ya da dilin kayıt altına almaması suretiyle Türk milletinin bağımsızlığı için batılıları taklit etmek arzularına aykırı kayıtlardı.

Turan Irkçılığının İhya Edilmesi

Bu batıcılar Turan-Türk milliyetinin ihya edilmesine ve onun yönetim ve yasamada, akâid ve âdâpta başka bir milletten alınmış kayıtlarla, hatta son derece açık bir şekilde şunu söyleyebilirim ki; İslâm şeriatı ve İslâm dini ile mukayyet olmaksızın tam anlamıyla bağımsız kılınmasına kesin olarak karar verdiler. Batıcılar bunun yolunu, yazdıkları kitap ve risâlelerle, marş ve kasidelerle hazırladılar, İttihatçı otorite de bu hususta onlara boyun eğdi. Ne var ki onların bütün bunları kendisi için, kendisiyle beraber ve kendisinde olmasını istedikleri Türk halkının çoğunluğu bu konuda kendilerine karşı çıktı. Bu, İslâm dinini kabul eden, padişahı yeryüzündeki Müslümanların çoğu tarafından, Hz. Peygamber'in (a.s.) halifesi olarak kabul edilen bir halktır. Bunun üzerine batıcılar devletlerinin Müslüman halklar nezdinde bu halife ile kendisine siyasetinde büyük devletler yanında özel bir konum sağlayan mânevî bir nüfûzunun olduğunu keşfettiler. Bu nüfûzun bir açıdan faydası, diğer açıdan ise zararı vardı. Zira büyük devletler Müslüman tebealarının kendilerini hilafet devletine düşman oldukları şeklinde suçlamamaları için bazı işlerinde [Osmanlı] hilafetine itina göstermeye ve bu devletin kendisinden istenilen bazı taleplerde, böyle bir şeyin Müslümanların halifesinden sâdır olmasının mümkün olmadığı yolunda ileri sürdüğü bütün mazeretlerini kabul etmek zorunda kalıyorlardı.

Bizzat bu nedenle büyük devletler, hilafet makamının Müslüman tebealarındaki etkisinden dolayı kafalarının ağrımaması için bu devlete düşmanlık, ona tuzak kurma ve onu zayıf düşürme ya da ortadan kaldırmak konusunda bir araya geliyorlardı. Bu sebeple de batıcılar arasında hilafetin zararının faydasından daha fazla olduğu inancı yaygınlaştı. Daha sonra Trablusgarb Harbi'nden bugüne kadar onlardan bazılarında bu inanç sarsıldı. İttihatçılar acemiliklerine rağmen bu meseleyi kesin olarak halletme ve Turan hakimiyetini, İslâm hakimiyetinin üzerinde tutma konusunda atılganlıkla çekingenlik arasında kararsız idiler.

Batıcıların Dini Ortadan Kaldırma Vasıtaları

[Hilafetin ortadan kaldırılmasını ve Turan ırkçılığının yaygınlaştırılmasını] engelleyici sebeplerle, gerektiren sebepler çatıştı. Batıcılar, engelleyici sebepleri ortadan kaldırmak için şu araçları kullandılar:

1. Dinsizlik ve [dinî inançların] ortadan kaldırılmasının resmi mekteplerde, bilhassa askerî mekteplerde ve bütün halkta yayılması. Onlar bu amaçla farklı üsluplarda kitap ve risâleler kaleme aldılar.

2. Yeni nesli mekteplerde ve orduda ırkçılık üzere terbiye etmek, ırkçılık hayalini milletin en yüksek ideali yapmak ve Hulefâ-i râşidîn ve dışındaki selef-i sâlihînden Müslüman simalarla övünmek yerine, müfsitlerden ve tahribatçılardan olsa bile tarihte bu ırkçılığın ileri gelen simalarıyla övünmek suretiyle dinî vicdanın yerine geçirmek. Batıcıların bu konuda öğrencilerin, askerlerin ve diğerlerinin terennüm ettiği pekçok şiir ve marşları vardır.

3. Hükümet işlerinde İslâmî olan her şeyin ortadan kaldırılmasında ve Meşihat-i İslâmiye otoritesinin zayıflatılmasında tedricî olarak hareket etmek. Öyle ki, Meşihat'ten şer'î mahkemelere riyaset [yetkisini] aldılar ve aile hukuku için bir kanun [Hukuk-ı Aile Kararnamesi] çıkardılar.

4. Dinî öğretimin zayıflatılması. Öyle ki, dinî medreselerden mezun olacakların sayısını sınırladılar ve bu sayıyı, dinin ve şeriatın muhafazasına kifayet etmeyecek derecede az tuttular.

5. Hilafet ve saltanatı, emir ve yasaklama yetkisi olmayan, ancak cumhurun başka türlüsünü kabul etmeyeceği işlerde isminden istifade edilen geçici bir görünüş haline getirmek. Hatta onların Sultan Mehmed Reşad'ın haberi olmadan, onun imzasıyla irade-i seniyye yayınladıkları duyulmuştur.

6. Pratikte İslâmî âdâb ve ahlâkı ifsad etmek. Onlar Türk kadınlarının peçelerini açmasını, açık saçık dolaşmasını mübah kıldılar. Hatta onlar Türk kadınlarının fuhuş yapmasına bile izin verdiler. Fuhuş daha önce gayrımüslim kadınlara mahsustu. Emir Şekib Arslan bana Cenevre/İsviçre'de Talat Paşa hakkında şu olayı anlatmıştı: Alman İmparatoru savaş günlerinde İstanbul'u ziyaret ettiğinde Türk kadınlarının açık saçık gezindiğini görünce bu durumdan dolayı Talat Paşa'yı ayıplamış ve Avrupa'nın bu konuda şikâyet ettiği ve telâfisinden aciz kaldığı ahlâkî kötülükleri ve iktisadî zararları anlatmış ve şöyle demiş: "Bütün bu [mahzurlardan] din sayesinde korunabilecekken, siz bunu kendi elinizle tepiyor musunuz?."

Halife ve Şeyhulislâmın Otoritesinin Sonu

Padişahın unvanını taşıdığı hilafet makamı, İttihatçıların dini yıkan ve onun önce devlet daha sonra ümmet içindeki tesirini yok edecek işleri yapmasına bir engel değildi. Zira hilafet, devletlerin kendisine saygı göstermesi, tebeası ve nüfûzu altında bulunan Müslümanların kendisine bağlanması gibi dışarıda biraz etkisi olan resmi bir unvandan başka bir şey değildi. Devletin içinde, hatta bizzat devletin kendisinde ise, halife-

nin hükümetin çalışmalarında şeriatı tatbik etmek, dini muhafaza etmek, Müslümanların maslahatlarını araştırmak konularında kendisinden yardım isteyeceği, nizamı ve gelenekleri olan hususi bir divanı bile yoktu. Mabeyn-i Hümayun'da halife-padişah düzeyinde bu kabil hiçbir şey yoktu.

Sadece nâzırlar arasında şeyhulislâm denilen, dairesi Bâb-ı Meşihat-i İslâmiye şeklinde anılan -ki burası fetva, şer'î mahkemeler ve dinî öğretimin idaresindeki elemanların makamıdır- bir aza vardı. Ne var ki Meşihat, kendisine ait olan bu yetkilerin korunmasından aciz kalacak kadar zayıf düşmüş, şeyhulislâm İttihatçı hükümetin şer'î mahkemeleri kendisinden alarak Adliye [Nezareti'ne] bağlamasına ve dinî tedrisat üzerinde baskı kurmasına engel olamamıştı. Şeyhulislâm böyleyken İttihatçı hükümetin Müslüman kadınların zina etmesine ya da diğer büyük günahlara izin vermesini engelleyebilir miydi?

Bu zaafın en önemli sebebi, Meşihat'in resmi bir makam olarak hiçbir zaman, dinî kuvvetinden hükümetin ürktüğü ve çekindiği ve hem kendi nüfuzunu hem de din işlerini ve İslamî çalışmaları kendisine terkeden halifenin nüfuzunu teyid etmesi için kendisine ülkenin içinde ve dışındaki Müslüman halk arasında mânevî bir otorite temin eden mânevî din hizmetini hedeflememiş olmasıdır.

Devlet Erkânı İçinde Askeriyenin Dışındakilerin Zaafı

Doğrusu ben şunu derim ki, ictimaî hastalıklar, ecnebi desise ve direktifler Osmanlı Devleti'nin yakasını, bütün maddî ve mânevî gücünü zayıflatıncaya kadar bırakmamıştır. Devlette sadece biraz intizam ve modern silahlara sahip olan savaş gücü dışında bir şey kalmamıştır. Orada ordu gücü olmaksızın kimse bir inkılap gerçekleştiremez. İttihatçılar bunu biliyordu, ellerinden geldiğince orduyu kullandılar ve "İmparatorluğu" ortadan kaldırıncaya kadar bu otoriteye zarar verdiler. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın idareyi onlardan ele geçirdiğinde kendileri hakkındaki şu sözümüz, doğru çıkmıştır: "Onlar [İttihatçılar] tekrar yönetime geri gelirlerse, bu [İmparatorluğun] sonu olur."

Hilafet Meselesinde Türklere Teklifimiz

Diğer taraftan şu cahil ve zalim siyasete rağmen Allah, bu ezici askerî gücü, Avrupa devletlerinin pençelerini geçirmelerinden sonra ve tüm dünyanın neredeyse kendilerinden ümidini yitirecekleri sırada bütün

Türkiye'yi kurtarmaya muvaffak etmiş, bunun üzerine onlar Türkiye Cumhuriyeti hükümetini teşkil etmiş ve İslâmî hilafet meselesinde kararlarını vermişlerdir. Meseleyi hem İslâmî hem de ictimaî açılardan uzun boylu düşündükten ve araştırdıktan sonra kanaatimiz odur ki, onların ilk bakışta verdikleri [ruhanî hilafet] kararı kalıcı, katî bir karar değil, geçici bir tedbir olmalıdır. Askerî otorite sulhtan sonra yönetim işini, halkın arasından tam bir hürriyetle, üzerinde hükümetin ya da askeriyenin bir hükümranlığı olmaksızın seçilen bir meclise bırakmalı ve hilafet işini bütün Müslüman halklara, bağımsız ya da yarı bağımsız hükümetlere terketmeli, hilafet için merkezi İstanbul olan, konuyla ilgili ilim ve fikir adamlarının bütün yazdıklarını ve tekliflerini inceleyecek [çeşitli Müslüman devletlerden] karma ve bağımsız bir komisyon ya da cemiyet teşkil etmeli, bu da, sulhtan bir sene ya da daha fazla bir zaman sonra toplanacak bir İslâmî kongreye hazırlık olmalıdır.

Yine kanaatimizce, yüce Türk hükümeti kendisinin Araplarla ve diğer Müslüman milletlerle münasebetlerinin nasıl olması gerektiğini, askerî, medenî ve dinî mevkii ile bu ülkelere neler verebileceği ve onlardan nasıl istifade edebileceğini araştıracak diğer bir komisyon oluşturmalı ve her iki komisyonun üyeleri ya da üyelerinin bir kısmı, konuyla ilgili topladıkları bütün görüş ve bilgilerin incelenmesinden sonra hilafet kongresinin programını yapan, nizamını tespit eden kimseler olmalıdır.

Gazeteler, Türk hükümetinin hilafet konusunda İslâm âlemi ile istişarelerde bulunacağını naklediyorlar. Ne var ki doğru ve yararlı şûrâ, ancak nizamla ve fertlerle kavimlerin güzelce seçilmeleriyle tamama erebilir. Umulur ki her komisyona liyakati olan nehiy salahiyetine sahip kimseler seçilir, bu iki komisyon da çalışmalarında hakkı gerçekleştirmeye muvaffak olur ve bu çalışmalar Türklerin ehl-i hall ve akd olanlarını, nüfuzlarını meşru imametin ihyasına, Müslümanların cehaletiyle Avrupalıların maddeciliğinin yeryüzünde ifsad ettiklerini ıslah etmeleri uğrunda sarfetmeye ikna etmekle sonuçlanır.

Devran artık değişmiştir ve insanlar Kur'an'ın ıslahına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Donuk mukallitlerin muhalefeti zayıflamış, Emevî, Abbasî ve Osmanlı asabiyetinin zararları, batılı ve batıcıların sapkınlığı açıkça ortaya çıkmıştır.

Ne mutlu müceddid ve muslih olanlara, yazıklar olsun mukallit ve mağrur olanlara! Akıbet müttakîlerindir.

"Şüphesiz ki bu, kesin gerçektir" [Rahman, 56/95].
"Onun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi öğreneceksiniz" [Sad, 38/88].

EKLER

EK. 1

HİLAFET MESELESİ

ARNOLD J. TOYNBEE

TERCÜME:
Ş. TUFAN BUZPINAR

Türkiye sultanının sahip olduğu "hilafet" unvanı uzun süre gecikmiş olan Türk meselesinin hallinde en zor hususlardan birini oluşturabilir, çünkü ortaya çıkardığı problem, teknik ve girift olmakla birlikte, asla akademik değildir. Alışılagelmiş mânada Osmanlı sultanının Arapların da halifesi ve hükümdarı olduğu iddiası savaş [Birinci Cihan Harbi] sırasında onların çoğunluğu tarafından reddedildi ve bu konuda o kadar kararlıydılar ki tavırlarının başarılı olabilmesi için silaha sarıldılar. Diğer taraftan, hiçbir zaman Osmanlı vatandaşı olmayan ve olmak da istemeyen Hindistan Sünnîleri, Osmanlı hilafetini o kadar hararetle desteklemektedirler ki mütarekeden beri Britanya hükümetini barış görüşmelerinde Osmanlı sultanının aynı zamanda İslâm halifesi konumunu zayıflatabilecek hiçbir şeye evet dememesi konusunda sıkıştırmaktadırlar. Şimdi, Hindistan Sünnîleri bizim vatandaşlarımızdır ve eski-Osmanlı Arap Müslümanları da müttefikimizdir ve bunların arasındaki sözkonusu mesele İslâm dünyasının tamamını ilgilendirmektedir. Britanya hükümeti ve dolayısıyla Britanya kamuoyu mesele hakkında kesin bir tavır takınmak zo-

rundadır; Türkiye meselesinin halli nihayet belki yaklaşıyor; burada mesele ile ilgili biraz tartışmak uygun olur. Taraflardan biri bir bütün olarak İslâm adına konuşabilir mi? Aralarındaki görüş farklılıklarından genel bir Müslüman nokta-i nazarına ulaşabilir miyiz? Ulaşabilir isek, bu görüşü benimsememiz gerekir mi?

Hindistan Sünnîleri hilafetin "mânevî" değil "dünyevî" yani bir siyasî otorite olduğunu ve Türk İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak onu zayıflattığımız takdirde Osmanlı sultanını halife olarak da zayıflatmış olacağımızı iddia etmektedirler. "Türkiye'den koparacağınız her bir vilayet bizim en saygın dinî otoritemizin doğrudan kaybı anlamına gelir" diyebilirler ve onların bu tezi tarihten de ciddi anlamda destek bulur. *Halife* "halef" demektir -halef ve Muhammed'in temsilcisi-; Muhammed'in oluşturduğu cemaat olan İslâm, her şeyden önce siyasî bir cemaat idi (bilhassa 622'de Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra), ikinci olarak bir sosyal sistem veya bir din idi. Dolayısıyla Muhammed'in Müslümanlar üzerindeki otoritesini devrettiği kişi siyasî güç ile de donanmış olmalıdır. Gerçekte de durum böyle oldu ve ilk halifeler, başka yönlerinin olup olmadığı bir yana, şüphesiz siyasî hükümdar idiler. Fakat bu müessesenin tarihini takip ettiğimizde onun orijinal karakterini önemli ölçüde değiştiren iki gelişmeye rastlamaktayız: Rakipler arasında paylaşılmış ve sıradan siyasî otoritenin icrasından arınmış görünmektedir.

Muhammed'in tartışmasız bir halefi asla olmadı. Fiilen görev yapan ilk üç halife Sünnî çoğunluk tarafından meşru kabul edilmekle birlikte Şiî azınlık tarafından reddedildi. Şiîler dördüncü halife olan Ali'nin gerçek halife ve onun soyundan gelen (ki bunlar Ali'nin fiilî haleflerinden kaçak yaşamışlardır) on iki imamın meşru halife olduğuna ve on ikinci "imam"ın esrarlı bir şekilde gâib olduğuna, gâib olmasına rağmen daima görevini icra ettiğine inanırlar. Şiîlere göre, on ikinci imamın gâib oluşundan itibaren hiçbir Müslüman Sünnî halife olamaz. Şiî mezhebi, İslâm dünyasında azınlık olmakla birlikte İran'ın resmî dinidir ve Hint Müslümanlarının belki de neredeyse yüzde yirmiye yakınının mezhebidir. Güney Batı Arabistan'ın en güçlü emiri San'alı İmam Yahya bir Şiîdir ve savaştan önce Osmanlı siyasî hükümranlığını kabul etmek zorunda kalsa da hiçbir zaman Osmanlı hilafetini kabul etmemiştir. Yahya gibi kendilerinin Peygamber soyundan geldiğini iddia eden Fas sultanları da Türk soyundan gelen bir halifeyi kabul etmemişlerdir. Aynı şekilde, Mısır Sudan'ındaki Mehdi müntesipleri, Libya Çölü'ndeki Senusîler veya Merkezî Arabistan'daki Vehhabîler gibi katı ve ıslahcı mezhepler de Osmanlı halifesini kabul etmemişlerdir.

Fakat en önemli ayrılık, Mekke, Medine, Kudüs ve İbrahim'in mezarının bulunduğu Halilurrahman dahil Müslümanların en kutsal mekânlarını ihtiva eden Hicaz, Filistin ve Suriye gibi eski Osmanlı topraklarındaki Arapların ayrılığıdır. Bunlar Sünnî Araplardır ve Müslümanların geçmişteki hukukî ve doktriner meselelerinde Türklerle aynı görüşte idiler, fakat 1915'te[1] Osmanlı sultanına isyanlarından beri Osmanlı hilafetini reddetmişlerdir. Bugün Mekke'den Halep'e kadar olan yerlerin tamamında Cuma hutbelerinde sultanın ismi yerine Hicaz'daki kutsal şehirlerin irsî muhafızı ve Peygamber kabilesine mensubiyeti tartışmasız olan Şerif Hüseyin'in ismi okunmaktadır. Hüseyin hilafet unvanını üstlenmiş değildir, ancak hutbede ismi halifelerin unvanlarından olan "emiru'l-mü'minîn" olarak zikredilmektedir. Soyu ve Mekke'de irsen üstlendiği görevi ona Hıristiyan Kostantinopol'un hiçbir Türk yöneticisinin sahip olamayacağı bir dinî prestij sunmaktadır.

Bu kısa tarihî bilgi dahi göstermektedir ki hilafeti üstlenme meselesi İslâm dünyasının en tartışmalı meselesidir, bunun siyasî bir mesele olduğunu kabul etsek bile bu sadece yakında ele alınacak olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının halli meselesinde Britanya hükümetinin konuyu dikkate almasına karşı duran görüşü kuvvetlendirir. İslâmın en güçlü mezhebinin bir hükümet yönetimindeki en kalabalık grubunu oluşturan Hindistan Sünnîleri, tabiî ki Müslümanları ilgilendiren bir meselede konuştuklarında ciddiye alınmayı hak etmektedirler. Fakat onlar Hindistan'da dahi İslâm kadar geniş değildirler ve onların hilafet meselesine dair görüşlerini bütün Müslümanların ortak görüşü olarak değerlendirmek büyük hata olur, kaldı ki bu konuda Müslümanlar hiçbir zaman ittifak halinde olmamışlardır.

Avrupa'daki barış görüşmelerinden bir örnek verecek olursak; Hindistan'daki taraftarlarının hatırı için Osmanlı hilafetini desteklemek amacıyla Türkiye lehinde bir tavır almamız, Habsburg Monarşisinin bütünlüğünü ve Polonya'nın genişlemesini desteklemek veya Quebeq ve İrlanda'daki Katolik vatandaşlarımızı memnun etmek için Papa'nın siyasî gücünü canlandırmağa çalışmakla tamamen benzer bir durum olur. Benzer bir mantıkla Katolikler papalığın, halifelik gibi, tarihen siyasî bir kurum olduğunu, ve Roma Kilisesi'nin Katolik "büyük güçler" tarafından muhafazasında büyük çıkarının bulunduğunu iddia edebilirler. Fakat biz bu tür değerlendirmelerin politikalarımızı etkilemesinin hayalini kurmamalı veya Katolik çıkarlarını desteklemekle Hıristiyanlığın diğer mezheplerini

••••••

1 1916 olmalı [T.B.].

incitmekten başka bir şey yapacağımızı düşünerek kendimizi kandırmamalıyız. Bu farazî durum ile Hindistan Sünnîlerinin gerçek talepleri arasında kesin bir benzerlik vardır ve biz sadece, savaş sırasında Hariciye Nezareti ve Hindistan hükümeti tarafından ilân edilen "Hilafet meselesi Müslümanların kendi aralarında halletmeleri gereken bir meseledir ve bu konuda herhangi bir düşünce serdetmek bizim siyasî hesaplarımızın dışındadır" politikamızı teyit edebiliriz.

Kurum hakkında rakip görüşlere dair bu kadar bilgi verdik, fakat kurumun tabiatı ne durumdadır? Hindistan Sünnîlerinin hilafeti siyasî bir kurum olarak değerlendirmelerinde tarihen haklı olduklarını gördük, fakat o hâlâ siyasî bir kurum mudur? Öyle ise, Hindistan Sünnîleri Osmanlı hilafetine karşı sorumlulukları ile Hindistan hükümetine karşı sorumlulukları arasında çok kesin olarak yapageldikleri ayırımı, bundan sonra nasıl yapacaklardır? Britanya İmparatorluğu ile Türkiye savaştığında Hindistan Sünnîleri hükümete sadakatlerini nasıl sürdüreceklerdir? XI. yüzyılda Norman askerlerinin savaş esnasında Papa'yı esir aldıktan sonra ayaklarına kapandıkları gibi Hint askerleri gündüz hükümdar olarak savaştıkları sultana, karanlık çökünce halife olarak nasıl dua edecekler?

Şüphesiz, bize karşı gayet iyi ispat ettikleri sadakatlerinin verdiği ahlâkî sorumluluk ve Hindistan Müslümanlarının tam konumu, Türkiye'nin hükümdarı olarak Osmanlı sultanı ile aynı kişinin İslâm halifesi olması arasında kesin bir ayırım yapmalarını gerektirir. Veya bir başka ifadeyle, bu dönemde hilafeti her halükârda "dünyevî" değil "mânevî" bir güç olarak görmeleri gerekir. Gerçekten de hilafet, halifenin siyasî hükümranlığını kabul etmeyen Hıristiyan veya Müslüman herhangi bir hükümete bağlı Müslümanlar tarafından "mânevî" bir kurum olarak kabul edilmelidir. Bu durum, hilafet kurumunun ortaya çıktığı dönemde bütün Müslümanlar halifenin hükümetine bağlı olduklarından sözkonusu olmadı, ciddi sayıda bir Müslüman nüfus gayrımüslim yönetimine girinceye kadar da çok asırlar geçti. Fakat son dört asırdır oran gittikçe artmakta ve Türkiye ile yakında gerçekleştirilecek çözümden sonra dünya Müslüman nüfusunun büyük bir çoğunluğu, şu veya bu şekilde, Britanya İmparatorluğu'na bağlanacaktır ki bu durumda "dünyevî" hilafet istisnaî bir konuma gelecektir.

Fakat siyasî hükümranlıktan mahrum sadece "mânevî" hilafet, Osmanlı hilafetinin kökenlerini araştırdığımızda görebileceğimiz üzere yeni bir şey de değildir. Sultan I. Selim, Abbasî soyundan gelen o zamanki halifenin, kurumu kendisine ve soyundan gelenlere tevcih etmesiyle hilafeti 1517'de Osmanlı hanedanına kazandırdı. Bu Abbasî halifesi ve 1258'den

sonraki ataları, Mısır sultanının sarayında ilgiye muhtaç bir konumda kalmakta idiler; bu halde onlar sözkonusu dönemde "mânevî" ileri gelenler konumunda değillerdi ise Kahire'de herhangi bir siyasî güce sahip olmadıklarına göre ne olduklarını belirlemek zordur. O halde 1517'de Osmanlı hanedanı, Mısır sultanlarını devirdikten ve topraklarını Türk İmparatorluğu'nun siyasî hakimiyetine aldıktan sonra Mısır sultanlarının himayesinde bulunan Abbasîlerden "mânevî" itibarı üstlendi ve hilafet bir kez daha İslâm dünyasının sadece en büyük siyasî gücüyle -fakat tek gücüyle değil, sadece en büyük siyasî gücüyle- birleşti.

Abbasîlerin kendileri de, en güçlü dönemlerinde ve zamanın en büyük dünyevî imparatorluğu olarak Bağdat'ta hüküm sürdüklerinde bile bütün İslâm dünyasının ne siyasî ne de dinî anlamda tek hâkimi idiler. Asya ve Afrika'da topraklarını devraldıkları Emevî halifeleri İspanya'da hüküm sürmeye devam ettiler ve daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı iddiası Abbasîlerinkinden daha tartışmalı ve daha zayıf temellere dayanmaktadır. Şöhret sahibi bazı ilk dönem Müslüman otoriteleri halifenin Peygamber kabilesi Kureyşe mensup veya en azından bir Arap olması gerektiğini belirtmişlerdir, Osmanlı hanedanı bunların hiçbirinden değildir. Aynı şekilde, halifenin seçimle belirlenmesi veya her halükârda İslâm dünyasının ittifakla kabul ettiği birisinin olması gerektiğini belirtmişlerdir, bu noktada da Osmanlının hilafet unvanı aynı derecede meşkûktür. Gerçekten, Sultan Selim'in 1517'de son Abbasî halifesinden "hilafet" unvanını alması, kendisine papa tarafından St. Peter'de taç giydirilerek "imparator" ve Roma dükalığı eşrafı ve Frank kavmi mensuplarınca "ogüst" unvanları verilen Charlemagne'in Roma İmparatorluğu'na hak iddia etmesiyle aynı derecededir.

Bununla beraber meselenin bugünkü durumuna değinmeden konuyla ilgili tarihî tartışmalar içerisinde kendimizi kaybedebiliriz, oysa mesele esas itibariyle akademik olmayıp pratik bir meseledir. Hindistan Sünnîleri Osmanlı'nın "hilafet" unvanını eski gayretlerin bir parçası olarak değil hilafetin bir şekilde İslâm dünyasının temel ihtiyaçlarına cevap verdiğini hissettikleri için desteklemektedir. Onun için Osmanlı hilafeti her şeyden önce Müslüman bir "büyük güç" olan Osmanlı İmparatorluğu demektir. Bir Müslüman devlet ki yükselen Hıristiyanlığa karşın hâlâ uluslararası ilişkilerde kendi tavrını belirleyebiliyor ve Hıristiyan tebeası üzerinde hükümranlık haklarını devam ettirebiliyor. Ve bu konuda evrensel Müslüman duygularını ifade etmektedir, çünkü Osmanlı sultanını halife olarak kabul etmeyen birçok Müslüman, Osmanlı İmparatorluğu'na, hasmâne bir ortamda İslâm davasının şampiyonluğunu yapan Müslü-

man bir devlet olarak bakmaktadır. Bu çok samimî ve gerçekçi bir bakış açısıdır ve insan savaşta Fransa veya İngiltere için sadıkâne mücadele etmiş ve şimdi kazanılmasına katkıda bulunduğu zaferin hükümeti tarafından son bağımsız Müslüman devletin parçalanmasına ve Müslümanların Hıristiyanlara siyaseten tâbi olma sürecinin tamamlanmasına katkıda bulunmasından endişe duyan ve gücenen Cezayirli veya Pencaplı bir Müslüman askerin duygularını anlayışla karşılayabilir.

Muhtemelen müttefik halkların ve hükümetlerinin niyeti bu değildir, fakat bunu nasıl açıklığa kavuşturacağız? Çünkü (sahip olmadığımız) Müslüman karşıtı amaçlarımız için Türk meselesinin hallinden yararlanacak değiliz ama kendi prensiplerimizi çiğneyerek kasten Müslümanların lehine tavır takınmamız da sözkonusu olamaz. Meselâ, Müslümanların endişelerini yatıştırmak için Türklerin kötü yönettikleri Ermeni ve Rum Hıristiyanların veya Türk yönetiminden kurtulmak için mücadele veren Araplar gibi gayr-ı Türk Müslümanların Türk hükümeti yönetiminde kalmalarına müsaade edemeyiz. Müslüman dünyanın isteği doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu da destekleyemeyiz, çünkü Müslümanların bu imparatorluk hakkındaki duyguları büyük ölçüde bir yanılgıdan ibarettir. Türkiye en azından bir buçuk asır önce büyük güç olma özelliğini kaybetmiş ve varlığını geçen yüzyıl boyunca farklı Hıristiyan güçlerle yakınlık kurarak koruyabilmiştir. O sahte bir güçtür ve sınırları dışındaki Müslümanlar er veya geç bunu göreceklerdir, tıpkı sıkıntılarına katlanan sınırları dahilindeki Müslümanların uzun süreden beri fark ettikleri gibi.

Türkiye kendi çürümüşlüğü nedeniyle yıkılmıştır ve canlandırılamayacaktır, fakat bundan böyle İslâm dünyasının sayıca önemli bir kısmını oluşturabilecek Müslüman vatandaşlarımıza ondan bekledikleri hizmetlerin yerine ne sunabileceğiz? Cevap açıktır: Müslümanların Türkiye'ye karşı hissiyatları esas olarak İslâm cemaatinin şu veya bu şekilde kendi siyasî görüşünü dile getirme imkânına sahip olması gerektiği anlayışına dayanmaktadır ve bu ihtiyacın doğrudan veya dolaylı bir şekilde Britanya kontrolünde olacak olan Müslüman ülkelerde karşılanmasına yardım etmek olmak bizim gücümüz dahilindedir. Türkiye'nin yıkılmasıyla İslâm dünyasında doğacak boşluk İran, Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'da bağımsız yönetimlerin gelişimi ile doldurulacaktır.

Kaynak: "The Question of the caliphate", *The Contemporary Review*, February 1920, s. 192-196.

EK 2

HİND HİLAFET CEMİYETİ MURAHHASI [MUSTAFA SAĞİR HAN] İLE MÜLAKAT

EŞREF EDİB

HAZIRLAYAN:
NERGİZ YILMAZ

Dün akşam ne mesud bir gece idi. Uhuvvet-i İslâmiyenin lâhutî neşvesiyle mütehassis kalplerin geçirdiği bu leyl-i saadete iki dağ arasında sıkışıp kalan Kastamonu'daki bütün Müslüman kardeşlerimizin de iştirak etmelerini, onun ruhanî ezvâkından nasibe-dâr olmalarını pek arzu ederdik. Vaziyetin ilcâsıyla son zamanlarda Kastamonu merkez-i siyasetin ilk merhalesi oldu. Bu cihetle birçok mühim şahsiyetler, muhterem misafirlerle teşerrüf ediyor. Bu büyük bir mazhariyettir ki bundan, bu lütufkâr fırsattan istifade etmek Kastamonu sâkinleri için mübeccel bir vazife-i kadr-şinâsânedir. Asır-dide kaleler, tarihî burçlar altından tepelerdeki mezartaşlarını seyr ede ede bunalan nazarlar için biraz bu zirveleri aşarak ötede kaynaşan akvâmın hareketlerini seyr etmek; çocukluk zamanlarından beri şarıltılarıyla kulakları uyuşturan bu cereyanların döküldüğü denizlerdeki mütelâtım dalgaların mehîb sadalarını işitmek

Kastamonulular için, evet bu kahramanzâdeler için mütehattim bir vecibe-i besâlettir. Yüzlerce sene cihanın muhtelif kıtalarında râyet-i İslâmı şan u şerefle dolaştıran Anadolu Müslümanları hasbelkader bugün anayurtlarına çekilmiş, hayat ve memat mücadelelerine girişmiş bulunuyor. En müthiş, en vahim dakikalarda bile İslâmın izzetini bütün bir cihan-ı küfre karşı muhafaza eden bu mukaddes İslâm yurdunu, bu fedakâr İslâm mücahidlerini yakından ziyaret etmek üzre Müslüman kardeşlerimiz Asya, Afrika içlerinden, Hindistan yaylalarından koşup geliyorlar.

Bu iman kardeşlerimizden biri olan dünkü misafirimiz ise seksen milyon Hindistan Müslümanlarını temsil eden bir zât-ı muhteremdir. Kendisini evvelce tanımakla mübâhi olduğumuz Peşaver eşrâf ve mütehayyizânından Mustafa Sağir Han hazretleridir. Pâyimâl edilmek istenen hilafet-i İslâmiyenin hukukunu muhafaza etmek üzre Hindistan tarafından intihâb olunup Avrupa'ya gönderilen Hilafet Cemiyeti Heyet-i Murahhasası azasından olan bu büyük muhterem misafir kardeşimiz Darü'l-hilafe'de İslâmın ve hilafet-i seniyyenin maruz kaldığı feci vaziyete tahammül edemeyerek bu mücahidler yurduna geçiyor, alemdârân-ı İslâm ile birlikte çalışmaya Hindistan'ca memur ediliyor. Daha evvel gelmek üzre yola çıktıkları halde bir kazaya uğruyor, Anadolu sahiline geçmek için Varna'dan bindiği motora Karadeniz'de tesadüf eden bir Yunan zırhlısı Osmanlı zabiti zannıyla kendisini esir ediyor, Atina'ya gönderiyor, bir müddet orada üserâ garnizonunda tevkif ediyor, ondan sonra İstanbul'a getirip İngilizlere teslim eyliyor. İki hafta kadar Arabyân Hanı'nda mevkûf kaldıktan ve Hindistan'da envâ'ını görmüş olduğu İngiliz hakaretlerine uğradıktan sonra bir bahane ile kendisini tahliye ettirmeye muvaffak oluyor ve heman fedakâr erkân-ı harblerimizden kaymakam Kemal, binbaşı Zâtî Bey ve kendisine yaver olarak verilen Mekteb-i Bahriye'nin yetiştirdiği genç ve cesur zabitlerimizden Mehmed Bey ve diğer bazı zabitân ile beraber Anadolu sahiline geçiyorlar. Her geçtiği yerde birçok günler kalmak istediği halde serî'an Ankara'ya gitmek mecburiyeti olduğu için kendisiyle uzun boylu teşerrüfe vakit olamadı.

Bu büyük misafirin kıymetini takdir buyuran Kolordu kumandanı Muhiddin Paşa hazretleri müşarun ileyh Han hazretlerinin şereflerine hususî bir ziyafet vermiş, bu münasebetle kumandanlık dairesinde gerek kendileriyle, gerek refakatlerinde bulunan zabitân beylerle hususî bir müsahabede bulunularak İstanbul ile Hindistan ahvâli hakkında bazı malumat istihsâl olunmuş ve İslâmın müşterek dertleri hakkında serbest bir surette teâti-i efkâr edilmiştir.

Müşarun ileyhin en ziyade nazar-ı dikkatlerini celb eden cihet, Anadolu'da gördükleri hürriyet-i İslâmiyedir. Zavallı dindaşımız, bütün hayatını İngiliz tazyiki, İngiliz zulm ü esareti altında geçirdiği, Darü'l-hilafe'de de o zâlimâne esaretten başka bir hayat göremediği için mahkümiyeti, esareti Müslümanlarca tabiî bir hal addediyordu. İlk görüşür görüşmez bana İstanbul'da geçirdiğimiz zamanları hatırlattı:

- Biliyor musunuz, dedi, o sıcak havalarda sesimiz işitilmesin diye pencereleri kapar, gölgemiz görülmesin diye perdeleri indirir de öyle konuşurduk. Siz bana Kuvâ-yı Milliye'den, Anadolu'daki Müslümanların her türlü ecnebî tazyikinden âzâde olarak geçirdikleri hayat-ı hürriyet-perverâneden bahs ettikçe ben hayretle sizi dinler; o âleme karşı tehassürler, iştiyâklar duyardım. Elhamdülillah bugün hür, müstakil İslâm topraklarına yüzümü, gözümü sürdüm. Ah azizim, bilseniz, ruhumda ne kadar serbestlik duyuyorum. Maddî, mânevî bütün kuvâ-yı hayatiyemi taht-ı tazyikinde ezen zincirleri Anadolu'ya adım attığım gün ayaklarımın altında parça parça edilmiş gördüm. Bana soruyorlar: "Memleketlerimizi nasıl buldunuz; kasabalarımızı, şehirlerimizi beğendiniz mi?"

Taaccüp ediyorum ki bana böyle bir sual irâd ediliyor. Benim gibi esaret altında doğmuş, zulüm ve hakaret altında büyümüş, hayatında velev bir gün olsun istiklâl zevki tatmamış, hürriyet neşvesi görmemiş bir âdem binaların şekline, sokakların haline dikkat eder mi? Gönüller viran olduktan sonra mamurelerin ne zevki olur? İnsanların meskeni kulübeler olsun fakat hürriyetleri, iradeleri ellerinde bulunsun, memleketlerinde büyük caddeler, bulvarlar bulunmasın fakat istiklâllerine sahip olsunlar; hürriyetsiz, istiklâlsiz hayat, hayat mıdır? Böyle bir yaşayış ne bedbaht yaşayıştır. Hürriyetsiz, istiklâlsiz insanlar demir kafesler içinde yaşayan mahlukat gibidir. Oh! Ne güzel, ne geniş, ne serbest memleketler!.. İstediğinizi söyler, istediğinizi yaparsınız, ef'âlinizde, harekâtınızda serbestsiniz. Ne İngiliz korkusu var, ne istibdad endişesi! Tazyiksiz konuşmak, işlemek, teneffüs etmek zevkine ruhlar ne kadar muhtaçtır. Bugün Allah'ın insanlara bahş ettiği bu büyük nimete mazhar olmakla ruhumda o kadar ulviyet, kalbimde o kadar zevk duyuyorum ki bu hürriyet ve istiklâl uğrunda refah, servet, dârât... her şey feda olsun.

İstanbul'a avdet edecek misiniz?

İstanbul'a avdet mi? Artık o kayd-ı esarete tahammül imkânı kalmamıştır. Hayatımı hep zulm ü istibdad altında geçirdim, artık yetmez mi? İngiliz esareti altında dünyaya geldim. İngiliz esareti altında büyüdüm.

Hindistan'ın biz mazlum evladları için yegâne bir medâr-ı teselli varsa o da sizdiniz. Hindistan'ın figanlı dereleri başında gözyaşı döken her Hintli Müslüman için halifenin diyârı bir *arz-ı mev'ûd*dur. Yeryüzünde bir cennettir, onun hayaliyle dem-güzâr olur. Benim kafam da düşünmeye başladığı zaman o fecâyi' karşısında ruhum ezildikçe ezildi. Vatanımın ecnebî ayakları altında zillete mahkûm olması hergün kalbimi sızlatıyordu. Âh, o ne acı, ne elemli bir hayattır! Günler değil, seneler değil, ömürler bu ıztıraplar içinde söner gider. Fakat bir zaman geldi ki kendi derdimizi unuttuk. İslâmın merkezini müthiş bir felâket kapladı. Avrupa İslâmı boğmak, son medâr-ı tesellimizi de yıkmak istiyordu. Maazallah o yıkılırsa artık rehâ ve saadeti tahayyüle de imkân kalmayacaktı. Merkez-i hilafetin uğramakta olduğu bu musibet-i uzmâ bütün Hindistan'ı sarstı. Her tarafta büyük büyük ictimâlar, heyecanlı kongreler akd edildi. *Hint Hilafet Cemiyeti* namıyla esaslı ve bütün Hindistan'a şamil bir teşkilat vücuda getirildi. Avrupa'nın o zalim kararına, karar-ı idamına mani olmak üzre derhal Avrupa'ya bir heyet-i mahsusa i'zâm olundu. Hindistan'ın en fedakâr ve en yüreği yanık evladından Mehmed Ali hazretlerinin riyaseti altında olan bu heyet Londra'ya gitti, Paris'e gitti, bütün Avrupa'yı dolaştı. Hilafet-i İslâmiyeyi kurtarmak için her türlü siyasî teşebbüslerde bulundular. Hatta bazan pek acı da söylediler, tehditkâr bir vaziyet de aldılar. Ben de İstanbul'a murahhas olarak geldim. Keşke gelmeyeydim de İslâmın o en büyük felâketini görmüş olmayaydım. Fakat o acıyı da tatmak mukaddermiş!

Dünyayı gezdim, karşıma hep İngiliz zulmü çıktı. İslâmın merkezine gelip de halifeyi, halifenin vükelâsını, vüzerâsını, İslâmın bütün müessesâtını İngiliz tehakkümü altında görünce İslâmın düştüğü bu zillet ve sefalet beni hüngür hüngür ağlattı. Biliyorsunuz, o feci hali görmemek için evimden çıkmıyordum. Günde bin kerre ölüp bin kerre dirilmek ne tehammülsüz felâkettir. Ben ömrümde acının bu kadar şiddetlisini, zilletin bu kadar fecîini görmemiştim. İstanbul'da biraz daha kalmış olsaydım, ya deli olurdum, ya bir taşkınlık göstererek ebediyen İngiliz zindanlarına atılırdım. Cenabı Hakk'a binlerle şükür olsun beni o cehennem hayatından kurtardı, İslâmın hür ve müstakil yurdunu görmeyi bana nasip eyledi. Ben zannediyordum ki İslâm bütün dünyada esir, her yerde zelildir. Fakat öyle değilmiş. İslâmın izzet ve şerefini muhafaza eden, İslâmın hürriyet ve istiklâlini yaşatan kahraman mücahidler diyarı da varmış. Artık ben de bilfiil bu hayat-ı mücahedeye iştirak ediyorum. Burada Anadolu'da inşaallah hep beraber çalışacağız. Bütün İslâm âlemini kurtaracağız. İngiliz İstanbul'da bulundukça oraya avdet etmek bile bile cehenneme girmek demektir.

Doğrudur. İnşaallah muzafferen İstanbul'a gireceğiz. İngiliz zulmü bütün İslâm âleminde kırılacak, mahv olacaktır.

Âh! O zalim ne dessâs, ne fitne-kârdır. Bütün dünyayı ateşe verir de karşısına geçer, zerre kadar elem hissetmez. Akvâmı birbirine tutuşturur. Bir memleket efrâdını birbirine düşürür, aynı dinden olanlar arasına bile fitneler ilkâ eder. Onlar birbiriyle didişirken tepelerine çullanır. Hayvan gibi onları iradesine râm eder. Sülük gibi kanlarını emer. Biz onun Hindistan'daki bu zalimâne, bu fitne-kârâne siyasetini pek iyi biliyoruz. Onun için merhamet, insaniyet katiyyen yoktur. Yalnız tehakküm ve teneffü' vardır. Bunu temin için her melaneti icra etmekten çekinmez. Milyonlarca insan mahv eder, memleketleri hâk ile yeksân eyler, türlü türlü yalanlar irtikâb etmekten sıkılmaz. Afganistan'a kucak kucak beyannameler atarak Anadolu'da Rumların ekseriyet teşkil ettiğini, Anadolu'da Müslümanlığın ehemmiyeti kalmadığını propaganda edip duruyor. Bu suretle Afganistan Müslümanlarının efkârını zehirlemek, oradaki hareket ve faaliyeti sarsmak istiyor. Çünkü şimdi Afganistan'da büyük hazırlıklar vardır. Yüz binlerce Hintli Afganistan'a geçiyor, oraya hicret ediyor. Hele Hindistan ekâbirinden Zafer Ali Han namındaki pek fedakâr bir zât vardır ki bugün Kabil'de Afganistan'ı müthiş surette tahrik edip duruyor. Hilafetin küffâr esareti altına düştüğüne, Anadolu'daki Müslümanların imha edilmekte olduğuna, bütün Müslümanlar için İngilizlere ve müttefiklerine karşı cihada başlamak farz bulunduğuna dair beyannameler neşr ediyor, nutuklar veriyor. Diğer taraftan Osmanlı zabitleri de Afganistan'ı talim ve teslîh ediyor.

Afganistan o dereceye gelmişti ki bir aralık müsellah fırkalar bile Anadolu'ya gönderiyordu. Herat'a kadar gelen bu mücahidînin neden dolayı azimetleri teahhur ettiğini anlayamadım. Emin olunuz ki bugün Afganistan halifeyi esaretten kurtarmak için Anadolu'ya asker göndermeye azmetmiştir. Bu bir galeyandır ki İngilizleri tedhîş ediyor. Bunun önüne geçmek için bilseniz İngilizler ne tezvirler icad, ne fesatlar îkâ' ediyor. Afganlılar hakikaten çok kahraman âdemlerdir. Asya'daki akvâm-ı İslamiye arasında Afganlılar kadar cesuru yoktur desem caizdir. Ve bunlar bir kerre azmettiler mi, önlerine hiçbir şey duramaz. Benim memleketim olan Peşaver Afganistan hududundadır, bu münasebetle onları iyi tanıyorum. Bugün Afganlılar öyle diyorlar: "Biz Hintliler gibi para veremeyiz, fakiriz. Biz süngülerimizle Anadolu'ya yardım eder, hilafet-i İslamiyeyi kurtarmaya çalışırız".

Afganlılar bu celâdeti Muhiddin Paşa hazretlerinin pek hoşuna gitti: "Aferin Afganlılara!" dedi. "Tam Müslüman imişler. Hakikati pek güzel anlamışlar".

Evet Paşa hazretleri! Bugün bütün alem-i İslâm artık hakikati anlamıştır. Bilfiil çalışmadıkça, cihad meydanlarında olmadıkça esaretten, zilletten kurtulamayacağını idrak etmiştir. Onun içindir ki bugün her tarafta Müslümanlar harekete başlamış, faaliyete geçmiştir. Hindistan'da bile efkâr değişmiştir. Artık sözün, siyasî teşebbüsâtın, yalvarmanın, yakarmanın zamanı geçmiş olduğu anlaşılmıştır. Avrupa'da kapı kapı dolaştık. Seksen milyon Müslümanı temsil eden Hint Hilafet Cemiyeti Heyet-i Murahhasası o kadar bağırdığı, feryat ettiği halde kulak asan olmadı. Altı yedi asırlık koca bir saltanatı balta[la]dılar. Ne hilafet tanıdılar, ne İslâm efkârı dinlediler. Eğer o cemiyetin arkasında çok değil iki yüz bin süngü olaydı o vakit hiç bağırmaya da lüzum yoktu, derhal mütâlebâtı is'âf edilirdi. Her ne ise hep bunlar birer derstir. Müslümanlar başlarını taştan taşa vura vura nihayet bugün hakikati anlıyorlar. Bundan daha bir buçuk sene evvel biz Hindistan Müslümanları protestolarda, siyasî teşebbüslerde bulunurken Hint ve ihtilalci ruesâsından Mister Gandi demişti ki: "Nafile uğraşıyorsunuz. İngilizler böyle protestodan, muhtıradan hiçbir şey anlamazlar. Onlar kuvvetten başka bir şey tanımazlar. Böyle şeylerle uğraşmaktan ise bilfiil işe başlamak daha müessirdir".

Buna rağmen Hint Müslümanları teşebbüsât-ı siyasiyeden, rica ve niyazdan vaz geçmediler. Fakat bütün teşebbüsler hüsran ile neticelenince şimdi Mister Gandi'nin sözüne geldiler. Artık bundan sonra biz Hindistan Müslümanları politikamızı değiştiriyoruz. İngilizlere karşı fiilen muhalefet ve mücahedeye başlıyoruz.

Sonra Anadolu'ya muavenet-i nakdiye meselesi de bugün başka bir şekle giriyor. Mukaddemâ Cemiyet, iâne suretiyle para topluyordu. Toplana toplana bir buçuk milyon İngiliz lirası toplandı. Bunun ne ehemmiyeti olur? Şimdi Hint Müslümanları verdikleri verginin sülüsünü Anadolu'daki cihada tahsis ediyorlar. Böyle olursa azîm bir yekün teşkil eder.

İngiltere buna mümana'at etmez mi?

Elden gelse mümana'at değil, idam bile eder. Fakat bugün Hindistan'da artık İngilize vergi vermemek meselesi alabildiğine efkâra yayılmıştır. Ve bu Hintliler için bir şiâr-ı mahsus halini iktisâb etmiştir. Zannederim, asıl kıyamet buradan kopacaktır.

Pekalâ! Fakat biz Hindistan ile nasıl muvasalayı temin edeceğiz? İngilizler denizlere hakim oldukça bu müşkil olmaz mı?

Tabiî müşkildir. Fakat biz himmetlerimizle o güçlükleri izâle edeceğiz. Elhamdülillah bugün Anadolu'nun Asya ile ittisâli temin edilmiştir. Arada vücuda getirilmek istenen Ermenistan hâili ortadan kaldırılmış. Asya yolu açılmıştır.

İslâm âlemi arasında esaslı bir vahdet ve irtibat temini için ne gibi teşebbüsâtta bulunmayı münasip görüyorsunuz?

Bu hususta bir takım projelerimiz vardır ki Ankara'da makam-ı aidine arz edeceğim. Her şeyden evvel şu Anadolu hareketine muvaffakiyetle idâme etmek elzemdir. Bütün sırr-ı muvaffakiyet buradadır. Yalnız Hindistan Müslümanları değil, bütün İslâm âlemi sizin bu kıyâm ve cihadınızı tebcil etmektedir. Ve sizin muvaffakiyetiniz bütün İslâmın muvaffakiyetidir. Sizin vahdetiniz bütün İslâmın vahdetidir.

Kemal Beyefendi! Siz de bize biraz İstanbul havadisi vermeyecek misiniz?

İstanbul'da zillet ve hakaretten, ihtirasâttan, entrikadan başka ne var ki söyleyeyim. Bunları işitmektense işitmemek herhalde daha hayırlıdır. İngilizlerden evvel biz kendimiz ne rezaletler yaptık. Sâbık kabine işi bütün bütün rezalete döktü. Şahsî menfaatler, ihtiraslar, israflar, irtikâblar ortalığı kasıp kavurmuştu. Cenaze ortada iken herkes miras kapmak derdine düştü, hükümet İngilizlerin elinde bâziçe, adeta onların bir vasıta-i icraiyesi idi, buna mukabil diğer devletlerle geçimsizlik. Hasılı gerek dâhile karşı, gerek hârice karşı hiçbir haysiyet ve mevkii kalmadı. Nihayet günün birinde yıkılıp gitti.

İngilizler nasıl bu sukûta muvafakat ettiler?

Ferid Paşa kabinesinin Anadolu'ya karşı kuvvetle bir şey yapamayacağını İngilizler pekalâ anladılar. Onun üzerine başka bir entrika çevirmek istediler. Anadolu efkârını teşettüte düşürmek. Zaten artık kabineyi tutmak imkânı kalmamıştı. Zira rezaletler ayyuka çıkmıştı. Diğer taraftan Rusya'da ve Yunanistan'da ahvâl-i siyasiyenin aldığı şekil Anadolu'ya daha fazla kuvvet veriyor, İngilizin İstanbul siyasetini zaafa düşürüyordu. Malum ya, İngiliz siyaseti ne kadar oynaktır. Menfaatine hâdim ve alet olan akvâm ve eşhâs o hizmeti ifa edemeyecek bir hale gelince bir tekme ile arka çevirmek, dün en büyük düşman diye yeryüzünden kaldırmak is-

tediği millette biraz eser-i hayat ve kuvvet görünce hiç sıkılmadan elini uzatmak İngilizlerin şiâr-ı mahsusudur. Sonra kaleyi daima içinden feth etmek, arasında vahdet gördüğü milletleri teferruka ve nifak ile teşettüte düşürdükten sonra tepesine çullanmak İngiliz siyaset-i zâlimesinin umdesidir. Binaenaleyh Anadolu'da taazzuv eden mevcudiyet-i siyasiyenin günden güne tekemmül etmesi ve kuvvetinin artması İngilizleri ciddi surette endişeye düşürdü. Ferid Paşa kabinesi İstanbul'da res-i kârda kaldıkça Anadolu vahdeti daha ziyade artıyor. İstanbul'a karşı buğz u nefret kesb-i şiddet ediyordu. Artık tamamıyla anlaşılmıştı ki İstanbul'la Anadolu'nun anlaşması ne iyilikle ne zorlukla kâbil değildi.

[Eşref Edip:] Halbuki bizim bildiğimize ve anladığımıza göre İngilizlerce matlûb olan, Anadolu ile İstanbul'un anlaşmaması ve aradaki uçurumun daha ziyade derinleşmesidir. Ferid Paşa kabinesi gelmezden evvel Salih Paşa kabinesi zamanında İngilizler bu siyaseti takip ediyorlardı. Bundan maksatları da hükümet-i Osmaniyeyi ikiye bölmek ve bu ikiliği tabiatıyla bir emr-i vaki haline getirmekti. Zaten muahedede görüldüğü vechile İstanbul ve civarı için ayrı bir şekl-i idare tayin edilmesi İngilizlerin bu maksadını pek vâzıh surette gösteriyor. Daha açıkçası saltanatla hilafeti ayırmak, hilafeti kuvve-i maddiyeden mahrum papalık gibi bir şekle sokmak istiyordu. Hatta bir zamanlar Avrupa matbuatı bu meseleyi dillerine doladılar; Osmanlı hükümetini Anadolu'ya nakl etmek, İstanbul'u da bütün Müslümanlara ait olmak üzre yalnız makam-ı hilafet olarak bırakmak lâzım geleceği hakkında hayli neşriyatta bulundular. Yani hilafeti yalnız ismen ibkâ etmek, fiilen tamamıyla ortadan kaldırmak. Yüz milyon tebea-i İslâmiyeye malik olan İngiltere için bu meselenin ne derece büyük ehemmiyeti olduğu malumdur. İngilizlerin bütün hücumları, düşmanlıkları hilafetedir. Bu müessese-i İslâmiyeyi ehemmiyetten iskat etmek, kendi taht-ı nüfuzuna almak, tahrip etmek İngilizlerce en büyük gayedir.

Bunun için bir zamanlar İngiliz matbuatı açıktan açığa hilafetle saltanatın tefrîki lüzumu hakkında neşriyatta bulundular. Fakat Hintli e'âzım-ı muharrirîn-i İslâm da hilafetle saltanatın tefriki imkânsız bulunduğu, saltanatsız yani kuvve-i icraiyesiz, hükümetsiz hilafetin bir mâna-yı şer'îsi olmadığı, hilafetin emr-i din u dünyada riyaset-i âmmeden ibaret bulunduğu hakkında uzun uzadıya neşriyatta bulundular. Biz de *Sebilürreşad*'da bu hususa dair hayli müdafaâtta bulunduk. Bunun üzerine İngilizler meseleyi başka şekle döktüler. Dillerini tutarak fiilen bir emr-i vaki husule getirmek esbâbına teşebbüs ettiler. Her şeyden evvel İstanbul ile Anadolu arasında bir uçurum husule getirmek lâzımdı, Salih

Paşa kabinesi İngilizlerin bu planına elden geldiği kadar mukavemet etti. O sıralarda; Anadolu'da teessüs etmek üzre olan Kuvâ-yı Milliye dahi bazı mesâilde ictihadâtından fedakârlıklar göstermek suretiyle iftiraka meydan vermemek istiyordu. Halbuki o zaman Meclis-i Mebusan Anadolu'da bir yerde teşekkül etmiş olsaydı herhalde İngilizler planlarını tatbik hususunda pek büyük müşkilâta uğrarlar, ihtimal ki muvaffak da olamazlardı. Lâkin o zaman bütün ricâl-i hükümet buna muhalifti ve Kuvâ-yı Milliye de Salih Paşa kabinesiyle bu yüzden bozuşmak istemiyordu.

Meclis-i Mebusan İngiliz daire-i nüfuzunda teşekkül edince adam akıllı bir mevcudiyet gösteremedi. İngilizler Meclis'te bir ihtilaf çıkarmak ümidlerinde yanıldıklarını anlayınca Ferid Paşa'yı re's-i kâra getirmek, bu suretle Anadolu'da İstanbul'a karşı bir nefret husule getirerek kalkar gibi olan ihtilafı körüklemek esbâbına teşebbüs ettiler. Kabineyi düşürmek, Meclis'i dağıtmak için İstanbul'da tertip olunan işgal nümayişleri üzerine Ferid Paşa'ya mühr-i hümayun verdirildi. Şeyhulislâma Kuvâ-yı Milliye'nin kuvâ-yı bâğıyye olduğu hakkında fetvalar imza ettirildi. Hükümet, saltanat, hilafet, din... artık her şey İngilizlerin bâziçesi oldu. İngilizlerin bütün bu tertibât-ı siyasiyelerinden maksat Anadolu ile İstanbul arasında dolmayacak surette bir hufre-i iftirak vücuda getirmekti. İngilizlerin hesabına göre Kuvâ-yı Milliye, muhacemâtını yalnız Ferid Paşa'ya karşı değil, makam-ı saltanat ve hilafete de tevcih edecekti.

O zaman İngiltere, Hindistan'a karşı, "İşte görüyorsunuz ya, sizin hilafet, hilafet-i diniyye kıyametleri kopardığınız makama karşı bizzat Türkler muhalif ve muarızdırlar, hilafeti ben değil Türkler kaldırmak istiyor" diyecek; İslâm âlemini de aleyhimize tevcih ettikten sonra hilafetin hâmisi süsünü takınarak ortaya çıkacaktı. Her taraf herc ü merc içinde kalacak, İngiltere çubuğunu yakarak keyif çatacak, oyunu ikmâl etmiş olacaktı.

Fakat Kuvâ-yı Milliye, Cenabı Hakk'ın ilham-ı inayetiyle, bu tuzağa tutulmadı. Halifenin esaretini ilân etti. Ve bu hareket-i milliyenin halifeyi ve müessesât-ı hilafeti esaretten kurta[r]maya matuf olduğunu bütün cihana bildirdi. Bunun üzerine İngilizler hiç beklemedikleri bir hadise karşısında kaldılar, bir müddet şaşaladılar. Fakat meyus olmayarak faaliyetlerini artırdılar. Ferid Paşa'yı mevki-i iktidara getirmek, fetva çıkartmak, Meclis'i dağıtmak gibi mühim muvaffakiyetler elde ettikten sonra ihtilafı körüklemek kolaylaşmıştı. Bu zamanda Mısır'da vaktiyle tertip ettiği Urabî hadisesi gibi bir vaziyet husule getirmek az muvaffakiyet değildi. Onun üzerine kuvâ-yı inzibatiyeler teşkil ettirdi. Anzavurlar çıkarttı, Cemiyet-i

Muhammediye'ler tertip ettirdi, Müslümanlar arasına fitne sokmak için elden gelen her vasıtaya teşebbüs etmekten geri durmadı. Diğer taraftan Yunan'ı takviye ve tahrik etti. Nihayet öyle bir vaziyet husule getirdi ki tabiatıyla halife, papa gibi bütün kuvâ-yı maddiyeden mahrum, iradesiz, nüfuzsuz bir halde kaldı. Muahede-i sulhiyede İstanbul ve civarını da adeta beynelmilel bir şekle koydu. Bunu imza ettirecek sersemler de buldu. Anadolu da öte tarafta kendi kendisine ne yaparsa yapsın dedi.

Onun için bize göre Anadolu ile İstanbul'un anlaşması İngilizlerce matlûb değildir. bilâkis bu iftirâkı artırmak İngiliz siyasetinin umdesidir.

[Kemâl Bey:] Evet, orası öyledir. İngilizlerin, her ne suretle olursa olsun, tefrikanın idamesi taraftarı olduklarında şüphe yoktur. Fakat bugün vaziyet değişmiştir. Vaziyet değişince politikayı da tebdil etmek iktiza eder. Günden güne kesb-i kuvvet eden Anadolu'nun inhilâli için yeni yeni tedbirler düşünen İngilizler artık Ferid Paşa kabinesini tutmakla Anadolu'ya karşı bir şey yapamayacaklarını anladılar. Bir kerre asker toplayarak sevk etmek kâbil değil, tecrübe ettiler. Mümkün olamayacağına kat'î kanaat getirdiler. Kuvâ-yı inzibâtiye teşkili zamanları geçti. Sonra muslihâne hulûlün de imkânı olmadığını gördüler. Ferid Paşa re's-i kârda kaldıkça Anadolu daha ziyade birleşiyor ve kuvvetleniyor. Bir defa da Ferid Paşa'yı çekerek Anadolu'ca muteber âdemleri iş başına getirmek, bu suretle Anadolu efkârını tereddüde düşürerek yeni yeni dolaplar çevirmek politikasını tecrübe etmek istediler. Varangel kuvvetleri mahv oluyor. Yunanistan sallanıyor, Romanya Karadeniz'deki Anadolu sevâhiline asker sevk etmek teklifini önce kabul eder gibi bir vaziyet takındığı halde ahval-i siyasiyenin aldığı şekil üzerine o da vaz geçiyor. Başka taraftan ise kuvvet tedarikine imkân yok. Yunanistan bütün bütün inhilâl edib de Anadolu'da kat'î inhizâma uğramadan evvel işleri dahilen karıştırmak, Anadolu ile bir müzakere kapısı açarak kendisi de bu vesile ile burnunu sokmak üzre Ferid Paşa'nın sukûtu ile Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar bir kabinenin re's-i kâra gelmesine İngilizler ve müttefikleri muvafakat ettiler. Böyle bir kabine mevki-i iktidara gelince Anadolu ne diyecek? Kuvâ-yı Milliye'ce de muhterem tanınan bu zevâttan hiçbirisine hıyanet isnad edilemeyecek. Bu suretle Anadolu şaşırtılacak, İstanbul'da halifenin güya serbest bulunduğu zehâbı fikirlere ilkâ edilecek!...

Efkârda böyle bir tereddüt husule getirdikten sonra Anadolu ile başlayacağı tabiî olan müzakerâta kendisi de bir suretle müdahale edecek, o vesile ile Türk dostlarından (!) belki birkaç İngilizi de Anadolu'ya gönderecek. Malum ya, "Türk taraftarı" diye birkaç düzine İngiliz dostları var-

dır. Bunlar bir fesat tertip olunduğu zamanda ortaya çıkarlar. "Türklerin hayırhâhı!" diye içimize sokularak tezvirâtta bulunurlar. İşte bu kabilden bazı Türk dostları (!) Anadolu'ya gelecek, buradaki ricâl-i hükümetin efkârını anlamayacak, hangi noktalardan tefrika çıkarmak kâbil olduğunu görecek, ona göre İngilizler yeni tedbirlere müracaat edecekler.

Birader, şu dessâs İngilizleri ne güzel anlamışsınız.

Öyle ya, Kuvâ-yı Milliye taraftarı bir kabinenin iş başına gelmesine bizim hayrımız, vahdetimiz için taraftar olacak değiller ya.

Anadolu'nun artık İngiliz desiselerine, İngiliz hilelerine aldanacak bir halde bulunmadığına emin olabilirsiniz.

Yalnız şimdi İngilizlerin başka bir teşebbüsü var. Yine din perdesi altında bir fitne çıkarmak istiyorlar. Siyasetçi bir takım sarıklılardan mürekkeb dinî bir fırka teşkil ettirmek istiyorlar. Tabi Tevfik Paşa kabinesi uzun boylu re's-i kârda kalamayacaktır. İngilizler tertip ettikleri fesat dolabını yoluna koyuncaya kadar onu idare edecekler, sonra yeni oyunlarına başlayacaklar. O dinî fırkayı re's-i kâra getirecekler.

[Eşref Edip:] Demek ki hâlâ İstanbul'da dini fırkacılığa, İngiliz menfaatine alet edecek kimseler var! Yazıklar olsun, zavallı din! Ötekinin berikinin elinde bâziçe-i siyaset ve menfaat olmuş! Allah'dan korkmaz, Peygamber'den sıkılmaz âdemler! O dinin hangi noktası zilleti, esareti kabul eder? O dinin hangi âyeti İngiliz idaresine boyun eğmeyi, İngiliz menfaatine hâdim olmayı telkin eyler? O İngilizler ki bugün hilafetin şerâit-i esasiyesini yıktılar. Kur'an'ın ahkâmını muattal bıraktılar. Acaba dinî fırka yapmakla meşgul olan o zevât-ı kirâm bilmiyorlar mı ki bekâ-yı İslâmın şerâit-i zaruriyesi olan sedd-i suğûr, techiz-i cüyûş, tenfiz-i ahkâm ve kazanın bugün hiçbirisi kalmamış, binaenaleyh mâna-yı hilafet mühmel olmuştur? İslâm hududunu düşmana karşı kapayabilmek, istediği kadar asker toplayıp techiz etmek, ecnebî müdahalesinden tamamıyla âzâde olarak ahkâm-ı şer'iyeyi icra etmek hususunda halifenin ve hükümetinin hürriyet ve istiklâl-i tâmmı olmadıkça hilafetin mânası var mıdır? Muahede-yi sulhiye bekâ-yı İslâmın bu şerâit-i zaruriyesini tamamıyla kaldırmamış mıdır? Bugün halife küffârın tecavüzüne karşı hududlarını kapamak, asker toplamak, ahkâm-ı İslamiyeyi tenfiz etmek salahiyetlerinden hangisini hâizdir. Doğrusu, hilafetin, dinin İngiliz elinde böyle esir ve oyuncak olduğu bir zamanda İngilizlerle tevhid-i mesai ede-

rek dinî fırka teşkil etmek, bu suretle İslâmı İngilizlere daha ziyade ezdirmek kadar müthiş cinayet tasavvur olunamaz.

[Kemâl Bey:] Evet, böyle bir fırka teşkil ettikten sonra re's-i kâra gelecekler, Anadolu'yu ezecekler.

Söz buraya gelince deminden beri bahsi kemal-i dikkatle dinlemekte olan Muhiddin Paşa hazretleri derhal şu cevabı verdiler:

[Muhiddin Paşa:] Tamam, çok iyi. Fakat geç kalmışlar, avn-ı Hak'la biz Kuvâ-yı Milliye'mizi bugün asker-i muntazama haline getirdik. Ordularımızı techiz ve tahşîd ettik. Bundan sonra bizim üzerimize kimse gelemez, avn-ı Hak'la biz ileriye gideceğiz. Düşman istilâsı altında kalan İslâm memleketlerini, küffâr esareti altında bulunan İslâm halifesini kurtaracağız. Ve İslâmın hakimiyet-i müstakillesini tesis edeceğiz.

İstikbali nasıl görüyorsunuz?

İstikbal pek açık surette görülüyor. İngiltere Şark'tan çekiliyor. Karadeniz'deki bütün istinad noktalarını elden kaçırdı. Kafkasya'da bir alakası kalmadı. Cenubî Rusya'daki mahmîsi de inhizâm-ı kat'îye uğradı. Yunanistan elden gitti. Ermenistan bitti. Dört taraftan Şark'ta mağlup oldu. Şimdi müdafaa vaziyetine geçiyor. Boş kalan Bolşevik orduları Romanya'yı, Balkanları tehdide başlayacaktır. Onun içindir ki İngilizler karargâhlarını Edirne'ye nakl ettiler. Boğazlar'ı müdafaa için orada müdafaa etmek isteyeceklerdir. Fakat pek çabuk terk-i mevki edeceklerine şüphe yoktur. Bolşevik müttefiklerimizin Çanakkale'ye inmelerine hiçbir şey mani olamayacaktır.

Onlar yukarıdan İngilizleri tazyik ederken biz de inşaallah aşağıdan Çanakkale sahillerine vâsıl oluruz.

İngilizleri Karadeniz'de[n] ve Marmara'dan tamamıyla atmaya Cenabı Hak bizi muvaffak edecektir.

Yalnız buralardan değil, inşaallah umum Müslüman diyarından bütün o zalim emperyalistleri atmak nasip olur.

Kaynak: *Sebilürreşad*, XVIII/466, 3 Rebiülahir 1339/13 Kânunıevvel 1336, s. 286-291.

EK 3

ÂLEM-İ İSLÂMA BEYANNAME

MUSTAFA KEMAL [PAŞA]

HAZIRLAYAN:
İSMAİL KARA

Hilafet-i mukaddese-i İslâmiyenin makarr-ı a'lâsı olan İstanbul'da Meclis-i Mebûsan ve bi'l-cümle müessesât-ı resmiye ve askeriyeye vaz'-ı yed olunmak suretiyle resmen ve cebren işgal edilmiştir. Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafeti, hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesi gören bütün âlem-i İslâma râcidir. Asya ve Afrika'da Peygamber-pesendâne bir ulviyetle hürriyet ve istiklâl mücahedesinde devam eden ehl-i İslâmın kuvâ-yı mâneviyesini kırmak için son tedbir olarak itilâf devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, hilafet makamını taht-ı esarete alarak bin üç yüz seneden beri pâyidar olan ve müebbeden masûn-ı zeval kalacağına şüphe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir.

Mısır'ın on bine bâliğ olan şühedâ-yı muazzezesine, Suriye ve Irak'ın binlerce fedakâr evlad-ı muhteremesine, Azerbaycan'ın, Şimalî Rusya'nın, Türkistan'ın, Afganistan'ın, İran'ın, Hint ve Çin velhasıl bütün Af-

rika'nın ve bütün Şark'ın bugün azîm bir heyecan ve derin bir emel-i istihlâs ile titreyen efkâr-ı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbe-i tahkir u tecavüzün, düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile mâneviyatı haleldar etmek değil belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyet-i inkişafiyeye mahzar eylemek neticesini tevlîd edeceğine şüphemiz yoktur.

Osmanlı Kuvâ-yı Milliye'si, hilafet ve saltanatın uğradığı müteselsil sû-i kasdların başladığı günden beri devam eden samimî vahdet ve tesanüd içinde vaziyeti bütün vehametine rağmen azm ü metanetle telakki etmekte ve bu son Ehl-i salîb muhacemâtına karşı bütün İslâmiyet, cihanın hissiyat-ı müştereke-i mukavemetine emin olmaktan mütevellid bir hiss-i muzâheretle azm ü imanın âmil olduğu mücahedede inayet ve muvaffakıyât-ı ilâhiyeye mahzar olacağına itimat eylemektedir.

Kurûn-ı vustânın şövalyeliklerinden bugünün ittifak-ı itilâfiyelerine kadar meş'ûm bir teselsül-i gaddârâne ile tevâlî eden Ehl-i salîb efradının bu son amele-i sefîlesi İslâmiyetin nur-ı irfan ve istiklâline ve hilafetin tarsîn ettiği uhuvvet-i mukaddeseye merbût olan bütün Müslüman kardaşlarımızın vicdanında da aynı hiss-i mukavemeti ve aynı vazife-i galayan u kıyâmı uyandıracağından emin olarak Cenabı Hakk'ın mücahedât-ı mukaddesemizde cümlemize tevfikât-ı ilâhiyesini terfîk etmesini ve ruhaniyet-i Peygamberîyeye istinad eden teşkilat-ı müttehidemize mu'în olmasını niyaz eyleriz.

Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Kaynak: 17.3.1920 tarihinde tek sayfalık bir metin halinde basılıp dağıtılan (muhtemelen Arapça nüshaları da olan) bu beyanname Mustafa Kemal Paşa'nın tamim, telgraf ve beyannamelerini veren kitaplarda da yer almıştır.

عالم اسلامه بیاننامه

خلافت مقدسهٔ اسلامیهنك مقر اعلاسی اولان استانبولده مجلس مبعوثان و بالجمله مؤسسات ملکیه وعسکریهیه وضع ید اولنمق صورتیله رسماً وجبراً اشغال ایدلمشدر . بو تجاوز سلطنت عليهدن زیاده مقام خلافتی ؛ حریت و استقلاللرینك استنادگاهی گورن بوتون عالم اسلامه راجعدر . آسیا و آفریقاده پیغمبر یادگاری بر علویتله حریت واستقلال مجاهدهسنده دوام ایدن اهل اسلامك قوای معنویهسنی قیرمق ایچون صوك تدبیر اوله رق ائتلاف دولتلری طرفندن توسل اولنان بو حرکت ؛ خلافت مقامنی تحت اسارته آلهرق یدی یوز سنهدن بری پایدار اولان و مؤبداً مصون زوال قالهجغنه شبهه بولنمیان حریت اسلامیهیی هدف اتخاذ ایتمکدهدر . مصرك اون یدی بالغ اولان نفوس معززهسنه ، سوریه وعراقك یکپارچه و نامدار اولاد محترمهسنه ، دریای خزرك ، شمالی آفریقانك ، تورکستانك ، افغانستانك ، ایرانك ، هند ، چین وجاوه نك وبوتون آفریقانك وبوتون شرقك بوگون عظیم بر هیجان و وحدت بر أمل استخلاص ایله ترویج افکار مشترکهسنه حواله ایدلمش اولان وضربهٔ تحقیر وتجاوزك دشمنلر طرفندن تخمین ایدلدیکی وجهله معنویاتی خللدار ایتمك دکل بلکه وقوع شدیدیله مجردلر گوسترهجك بر قابلیت انکشافیهیه مظهر اولهجق نتیجهسنی تولید ایدهجگنه شبهه مز یوقدر . عثمانلی قوای ملیهسی خلافت وسلطنتك اوغرادیغی متسلسل سوء قصدلرك باشلادیغی گوندن بری دوام ایدن صمیمی وحدت وتساند ایله تجدد وضم ایتدیگی بوتون وخامته رغماً عزم ومتانتله تلقی ایتمکده وبو صوك اهل صلیب هجومنه قارشو بوتون اسلامیتك حیات مشترکه قناعتنه امین اولدیغندن متولد بر حس مظاهرتله عزم و ایمانك کامل اولدیغی مجاهدهده عنایت وموفقیات الٰهیهیه مظهر اولهجغنه اعتماد ایلمکدهدر . ورودن وسلطنتك شو حاله گلمسندن بو گون اتفاق اسلافمیز قدر مشئوم بر تسلسل عداوتله توالی ایلین اهل صلیب افرادینك بو صوك عملهٔ شنیعهسی اسلامیتك نور عرفان واستقلالنه وخلافتك ترصین ایتدیکی اخوت مقدسهیه مربوط اولان بوتون مسلمان قارداشلرمزك وجدانلرنده عین حس مقاومتی وعین وظیفهٔ غلیان وقیامی اویاندیرهجغندن امین اوله رق جناب حقك مجاهدات مقدسهمزده جملهمزه توفیقات الٰهیهسنی ترزیق ایتمسنی وروحانیت پیغمبریهیه استناد ایدن تشکیلات متحدهمزك مظهر اولمسنی نیاز ایلرز .

مدافعهٔ حقوق هیئت تمثیلیهسی نامنه

مصطفی کمال

EK. 4

HALK SALTANATI

LÜTFİ FİKRİ BEY'İN "HÜKÜMDARLIK KARŞISINDA MİLLİYET VE MESULİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ" HAKKINDAKİ RİSÂLESİNE CEVAP

BARO AZASINDAN
FUAT ŞÜKRÜ [DİLBİLEN]

HAZIRLAYAN:
SUAT GÜVEN

EBUSSUUD CADDESİNDE CİHAN BİRADERLER MATBAASI'NDA
TAB' EDİLMİŞTİR. FİYATI 5 KURUŞ

[İSTANBUL] 5 TEŞRİN-İ SÂNİ 1338

İZAH-I MERAM

Lütfi Fikri Bey'in *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvâ Mesâili* hakkındaki mübâhesâtını görünce ta'accub ettim.

Cerh ve ibtâl etmek istediği usûl-i idare memleketi öyle bir izmihlâl çukurundan kurtarmıştır ki maâzalallah din ve namusumuz hatta şahsen hayatımız bile düçâr-ı muhâtara olmuştu. Bu idarenin bu kadar azîm bir muvaffakiyeti karşısında ona itiraz etmeyi bir türlü muvafık görmedim ve bunun için Lütfi Fikri Bey'i tenkide mecbur oldum.

Lütfi Fikri Bey Kristof Kolomb'un karşısına çıkmış diyor ki: "Kolomb! Sen ne yapıyorsun? Hiç öyle mütemadiyen garba gidilmekle Hindistan'a vâsıl olunur mu? Hem sen Papa'ya karşı geliyorsun. Bahr-ı Muhît-i Atlasî'den açılınca denizle gök birleşir. Papa böyle diyor. Sen buna inanmıyor musun?"

Fakat Kristof Kolomb dünyanın müdevver olduğuna ve behemehal Hindistan'a vâsıl olacağına kâni idi. O bunları dinlemedi, mütemadiyen garba giderek Hindistan zannıyla Amerika'yı keşfetti.

Yine Lütfi Fikri Bey Fatih'e diyor ki: "Ey Sultan! Ne yapıyorsun, karadan gemilerle Haliç'e girilir mi? Ve bu kadar ağır toplar tâ Edirne'den Kostantiniye'ye karadan sürüklenir mi?..."

İşte karadan, donanmasız İstanbul ikinci defa feth olundu ve o ağır toplar istenilen mahallere kondu.

Yine Lütfi Fikri Bey Laplace'ın karşısına geçmiş diyor ki: "Senin nazariyen mugâyir-i usûl ü kaidedir. Eflatun, arzın sâbit ve ecrâm-ı semaviyenin onun etrafında döndüğünü isbat etmiştir, hem hiç kürre-i arz güneş etrafında döner mi?" İşte böyle garip bir vaziyet karşısındayız.

Ey müstahlis-i zişân Büyük Kılıçarslan, Mustafa Kemal!... Yeni ve müstakil ve hür bir dünya keşfettin. Fakat bu dünya zan ve tahmin ettiğimizden inşallah çok büyük olacak...

Yeni bir usûl-i harp keşf [ettin] ve bu suretle hayatımıza kasd eden ehl-i salîbi mahv u perişan ettin. İnşallah muzafferiyetin dâim ve pâyidâr olacak... Teşkil ettiğin saltanat-ı milliye millete hakk-ı bekâ, hakk-ı hayat, hakk-ı istiklâl, hakk-ı intihâb, hakk-ı kelâm, hakk-ı hükümet bahş ediyor. İnşallah bu hükümet dünyanın en âdil bir hükümeti sırasına geçecek ve hulefâ-i râşidîn devrinin mâba'dı addolunacaktır.

Yürü, aleyke avnullah.

[HATALAR VE TENKİTLER]

Lütfi Fikri Bey'in, hukuk-ı esasiye mebâhisinden addettiği *Hükümdarlık Karşısında Milliyet, Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvâ Mesâili* bir medhal ile başlıyor ki başlıca üç büyük hatayı şamildir.

Birinci Hata: Bu "suretle payitahtımızın ihtiyarlarımızın bile emsâlini hatırlayamadığı derecede mesud ve müteheyyic bayram günleri yaşadı" fıkrasıdır.

Anlaşılıyor ki Lütfi Fikri Bey bu muzafferiyet-i azîme-i cihan-şümûlü idrâk edememiş veya tabir-i diğerle rub'-i meskûnda sâkin akvâm-ı cihanın veleh ü hayretini mûcib olan muvaffakiyet-i halas-kârâne Lütfi Fikri Bey'in nazar-ı ehemmiyetini her nasılsa celb etmemiş. O, alelâde bir yağmur veya şiddetli bir fırtınadan bahs eder gibi ihtiyarların tahattur edemediği yani nihayet altmış yetmiş seneden beri böyle bir vakaya tesadüf edilmediğinin hikâyesinde bulunur. Fakat insaf buyurulsun, bu muzafferiyetin bir daha emsâli var mıdır? Ve bu mucize değil de nedir?

İkinci Hata: "Refet Paşa'nın İstanbul'da ikameti" ibaresidir.

Milletin kalbinde yaşayan Refet Paşa hazretleri gibi bir mücahid-i ekrem Türkiya Büyük Millet Meclisi murahhas-ı fevkalâdesi ve harbden muzafferen avdet etmiş bir kumandan olduğunu nazar-ı dikkate alarak hakkında hiç olamazsa ufak bir kelime-i ihtirâm kullanmalı idi.

Üçüncü Hata: "Yalnız tezahürât-ı milliye tahrikiyle kalmadı" cümlesidir. Muharerât-ı siyasiyede "tahrik" teşvik ve iğva mânasıyla müteradif olup ihtiram-kârâne bir mânayı şamil değildir. Lütfi Fikri Bey acaba bu kelimenin şiddetini izale için mi iki üç satır aşağıda "faideli tahrik" tabiriyle ikinci defa "tahrik" kelimesini kullanıyor. Yoksa faidesiz tahrik maksadını istihdâf için mi?

Halbuki mücahid-i ekrem Refet Paşa hazretleri kimseyi ne tahrik ve ne de teşvik etmedi. Bütün halk sevincinden müşarun ileyh hazretlerinin

askerlerini omuzlarında taşımakla, kimisi hasretinden ağlamakla, kimisi kendisini görmek için sabahtan akşamlara kadar mahfil önünde beklemekle ne yapacağını bilemiyor. Bu inkâr olunur mu?

Lütfi Fikri Bey bütün bunları görmemiş ve gazeteleri mütalaa etmemiş ve bilhassa şimdiye kadar içimizde bulunmamış da yeni Paris'den teşrif etmiş ve görmüş ki burada bir paşa ahaliye nutuklar söylerken, Montesqieu nazariyatından uzaklaşmış, bunu tenkit ediyor... Fazla olarak "tahrik" kelimesini bütün çirkinliğiyle istimâl etmekte kendini salâhiyetdâr addediyor. Lütfi Fikri Bey'in; "Milliyet his ve fikirlerinin inkişafıyla hükümdarlığın münasebeti" sernâmesi altında neşr ettiği sathî fikirleri de ayrıca şâyân-ı teessüfdür: Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde mûcir ile müste'cir arasındaki kontratlar gibi bir taraftan ahali ve diğer taraftan hükümdar *mukavele-i ictimaiye* nâmı verilen mukavelenameler mûcebince yekdiğerlerinin mütekabilen hâiz olduğu hukuk ve vezâifi tasrih ederler ve daima biri diğerinden fazla bir imtiyaz, bir hak istihsâline çalışır. Tarih-i umumî bu mücadelâtı hâkîdir.

Binaenaleyh hükümdarlık yalnız inkişaf-ı millîye değil tabiatı itibarıyla ahalinin kâffe-i hukukuna bir sedd-i hâildir, bir seddi yıkmak için milletler asırlardan beri deniz dalgaları gibi karaya çarptılar ve bu sayede sahillerde kendilerine barınacak biraz yer işgal ettiler. Lütfi Fikri Bey diyor ki, "milliyet fikri İhtilâl-i Kebîr'de doğdu. Sultan Selim sene-i milâdî hesabıyla 1467 tarihinde tevellüd ve 1520 tarihinde vefat etmiştir. Halbuki bütün dünya o zamanlar hal-i teşekkülde idi".

İşte Lütfi Fikri Bey'in asıl hatası bütün dünyayı Garb'dan ibaret zan etmesinden mütevelliddir. Mısır, Yunan-ı kadîm ve Roma medeniyetlerini Arap ve İslâm medeniyetini hiçe sayıyor. Ve zan ediyor ki her şey Avrupa'da meydana çıkmış, orada tekemmül etmiştir. Avrupa medeniyeti, Şark ve Roma medeniyetinin bir muhassalasıdır. Beş altı bin sene mukaddem Çin'de medeniyet bütün şaşaasıyla mevcut iken Avrupa daha meskün bile değildi. 1099 sene-i milâdiyesi Sultan Selim'in vefatından tam 421 sene mukaddemdir. Müverrih Michout Kudüs katliamından şöylece bahs ediyor:

"Gerek sokaklarda ve gerek evlerden salibiyyûn tarafından tesadüf edilenler, kılıçtan geçirildi. Kudüs halkı için hiçbir iltica-gâh yok idi. Bazı Kudüslüler kalelerin üzerinden aşağı atlamak suretiyle ölümden tahlîs-i girîbana muvaffak olmuşlardır. Bazıları ise saraylar, kulübeler ve bilhassa cevâmi ve mesâcide ihtifâ ettiler ise de yine pençe-i düşmandan kurtulama-

mışlardı. Müslümanların bir müddet hısn u müdafaa ettikleri Hazreti Ömer Camii de nihayet zabt olundukta salibiyyûn Titus'un pençe-i hûnîn-i istilâsını andıracak ahvâle cüret-yâb oldular. Salibi hâmil piyade ve suvariler cami derûnuna atılarak müdafiîni boğazlamaya başladılar. Bu melhame-i mühevvile esnasında medîd ihtizâr ve vaveylalarından başka bir şey işitilmiyordu. Vakayı re'ye'l-ayn müşahede etmiş olan Raymond Dajil camiin kapısı önünde insan kanının dizlere kadar çıktığını ve bârgirleri üzengilerini telmî' eylediğini nakl eder".

Yine Michout'nun tarihinden:

"Araplar kendileri evlerin, kalelerin zirvelerinden atılmaya mecbur ediliyorlardı. Bir kısmı diri diri ihrâk olunuyor, bir kısmı tahte'l-arz mağaralarda bulunarak alenen kesiliyordu. Ne kadınların gözyaşları, ne çocukların feryadı ve ne de kendilerini bütün mezâlimden afv ettiğini iddia ettikleri Hazreti Mesih'in karargâh-ı mübarekinin manzara-i mübarekesi ihtiras-ı hûn-rîzanelerine sed çekmiyordu".

Mill vakayı şu vechile anlatıyor:

"Müslümanlar hakkında zerre kadar merhamet izhâr edilmemesi taht-ı karara alınmıştı. Kavm-i mağlup efrâdı mahâll-i umumiyede kurbanlık koyunlar gibi boğazlanıyordu. Genç kızlar, erkek çocukları, kucaklarında çocuklarını tutan kadınlarla şâyeste-i afv görülmüyordu. Vâsi meydanlar, sokaklar, Kudüs'ün gayr-ı meskûn saraylarına varıncaya kadar her yer erkek kadın ve çocuk laşeleri ile dolu idi".

1187 tarih-i milâdîsi ki Sultan Selim'in vefatından 338 sene mukaddemdir, Salâhaddin-i Eyyûbî Ehl-i salîbden tekrar Kudüs'ü istir[d]âd etti. Kudüs ahalisine ber-vech-i âtî beyannâme ile hürriyet-i vicdan bahş etti:

"Ben de sizin gibi Kudüs'ün bir belde-i mukaddese olduğunu biliyorum. Bunun için toprağı üzerinde kan dökmek suretiyle kudsiyetini şâibedâr etmek arzusunda değilim. Binaenaleyh kaleyi teslim ediniz. Size istediğiniz kadar servet ve ekebileceğiniz kadar toprak vermeye âmâdeyim".

Salâhaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü 'anûden zabt ettikten sonra üserâdan herbirisine on, kadına beş ve etfâle birer Suriye lirası fidye-i necat tayin et-

ti. Veremeyenlerden on bin kişinin fidyesini kîsesinden tediye etti ve binlercesini biraderi Seyfeddin kurtardı ve ekserisi afv edildi. Ruhban ile bilcümle avam bilcümle mühim ve kıymetdâr eşyalarını hâmil oldukları halde hiçbir te'addîye düçâr olmaksızın şehirden çıktılar. Birçok Hıristiyanlar alîl ve müsinn peder ve akrabalarını omuzları üstünde nakl etmekte idiler. Salâhaddin merhamete gelerek münâkalâtı teshîl ve muhacirînin eşyasını esterle nakl ettirdi. Kudüs Kraliçesi Silla ve maiyeti kadınlarla beraber Salâhaddin-i Eyyûbî'ye ber-vech-i zîr maruzatta bulunmuşlardı:

"Esir etmiş olduğunuz cengâverlerin valide, zevce ve çocuklarıyız, kimsesiz ve yayan olarak buradan müfârekat etmek üzreyiz. Erkeklerimiz yegâne istinadgâhlarımızdı. Onlardan mahrum kaldığımızdan artık cümleden nevmîd bir haldeyiz, onları bize bahş etmek lütfunda bulunacak olursanız sefaletimizi ta'dîl edeceksiniz".

Bunun üzerine Salâhaddin-i Eyyûbî rikkate gelerek esirleri itlâk ve dâhil-i memlekette ikamet edeceklere hüsn-i muamelede bulunacağını vaad etti. Birçok dul ve yetim ve malüllere atâyâ ihsan etti.

Mil diyor ki: Kudüs'den müfârekat edenler Antalya'da Buemulo nezdinde ikamet etmek istediler, halbûki red olundular!..

Fa'tebirû yâ uli'l-ebsâr!..

Lütfi Fikri Bey, Avrupa teşkilat-ı düveliyesinden bahs ediyor ve bunu milliyet fikirlerinin zuhuruna delil addediyor ve zan ediyorlar ki kâinatta yalnız Garb medeniyeti var ve binaenaleyh her iş Garb usûl ve kavân[nî]ine, usûl-i idaresine, Montesqieu nazariyesine, Belçika Kunûn-i Esâsisi'ne tevfîk edilmezse hata edilmiş olur.

Meseleyi tetkik etmezden mukaddem şunu arz edeyim ki; vahdet-i milliye fikirleri yeni zuhur etmemiştir. Zaten insanlarda asıl olan vahdet-i milliyedir, "kozmopolitlik" idare sonradan meydana çıkmıştır.

Kadîm Mısır'a Yunanlıların duhûlü ferâ'ineden Pesamtih devrinden başlar. O zamana kadar Mısır'da ecnebîlerden eser yoktu. Hatta halefleri̇nden birçokları ecnebîlerle fazla münasebette bulundukları için Mısırlıların itirazât-ı muhikkasına düçâr olmuşlardır. Milel-i sâire de aynıyla böyle idi. Ecnebîlere esir muamelesi yapar ve her millet kendinden başka bir milletin hakk-ı hayatını bile tasavvur eylemezdi. Yunanîler hasbe'l-mevki ecnebîlerle fazla temasta bulundukları için "proksunos" namındaki memurlar vasıtasıyla ecnebîlerin himayesine başlamışlardı.

Lütfi Fikri Bey'in diğer bir tarih hatası da Fransa tarih-i teşekkülünde vâki oluyor. Lütfi Fikri Bey diyor ki: "Fransa'nın vahdet-i milliyetini ihlâl eden 'feodalite'den memleket ancak bir hükümet-i mutlaka sayesinde kurtulmuştur".

Feodalite yani şövalye ve derebeylik usûlü ihtiyarî bir şekl-i idare değildir ki Fransızlar hükümet-i mutlakayı kabul sayesinde kurtulmuş olsunlar. Franklar ilk teşekkülleri zamanında ufak ufak derebeylikler vasıtasıyla idare olunuyorlardı. Ondan evvel hakimiyet-i validâne (*autorité patriarcal*) vardı. Bir çadır halkı kendi babalarına veya en büyük ihtiyarlarına itaat ederlerdi. Cemiyyât terakki ettikçe derebeyler de kesb-i kuvvet ettiler. Nihayet bunlardan biri olan Paris kralı diğer hükümdarlıkları ilgâ ederek kendisini herkese mutâ' kıldı.

Yine Lütfi Fikri Bey diyor ki: "Bidâyet-i Meşrutiyet'te kullandığımız tabiriyle 'hâkimiyet-i milliye'nin şimdi işittiğimiz tarz-ı ifadesiyle 'saltanat-ı milliye'nin tecellisine katiyen engel değildir". İlân-ı Meşrutiyet'te *hâkimiyet-i milliye* lafz-ı muraddı. Hatta 31 Mart Vakası'nı esbak hâkan-ı mahlû' tertip ettirmiş olması töhmetiyle Lütfi Fikri Bey'in mebus bulunduğu Meclis-i Mebûsan Sultan Hamid'i ıskât etmişti. Çünkü hakimiyet bir şahıs elinde idi ve bir şahsın hatta peygamber bile olsa kendisinden hata sâdır olmak ihtimali vardı. Nitekim ikinci ve son hâkan-ı mahlû' hatîât-ı mutemadiyesinin cezasını görmüştür. Halbuki hakimiyet-i milliye icma-ı ümmet tarzında intihâb edilmiş bir meclis tarafından icra edilirse bundan asla hata sâdır olmak ihtimali yoktur. Zira kaide-i fıkhıyedendir ki; "Kizb üzerine ittifaklarını aklın tecvîz edemeyeceği cemm-i gafîrin ihbarâtı tevâtür bünyesini [beyyinesini] teşkil eder".

Binaenaleyh saltanat-ı milliye akıl ve nakle evfak, hulefâ-yı râşidîn idaresine akreb olmak ve hukuk ve menfaat-i ahaliyi temine ve hakikaten ve fi'l-hal müdafaa-i memlekete sahip iktidar ve hakkında icma-ı ümmetle muttefikan itimat olunduğundan Lütfi Fikri Bey'in taraftar olduğu [1]324 Meşrutiyeti, saltanat-ı milliyeye engeldir ve bunun için bu mâniayı def etmek lazımdır.

Lütfi Fikri Bey sözü İngiltere ve Almanya hâkimiyet-i milliyesine nakl ediyorlar ve diyorlar ki: "Bilâkis imparatorsuz bir Alman milleti daha dağınık ve daha az insicamlıdır". İmparatorluk cumhuriyetten daha faidelidir demek istiyorlar. Tarz-ı hükümet hakkında ale'l-ıtlâk "bu iyidir, bu fenadır" denilemez fakat biz diyebiliriz. Çünkü Hazreti Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin irtihâlinden sonra ihtiyar olunan tarz-ı idare cumhuriyet şeklidir. Yalnız hânedan-ı Emeviyeden Ömer b. Abdila-

ziz bu zümreye dahil olmuştur. Çünkü nevbet-i hilafet kendisine geldiğinde kendi kendisini azl ederek intihâbını ümmete terk etmiş ve ümmet halife olarak muttefikan kendisine biat etmiştir.

Böyle bir kuvvetli delilimiz olmasa idi yine Lütfi Fikri Bey'in iddiasını cerh u ibtâl ederdik Zira "saltanat-ı milliye" tarz-ı idarelerin en ziyade tekemmül etmiş olanıdır. Halbuki Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin tarz-ı idaresi Şark âdât ve tabâyi'ine ve tarihimizin en buhranlı zamanlardaki tecâribe tevfikan ihtiyar olunmuş ve tasavvurumuzun fevkinde fevâid ve muhassenâtı görülmüştür. Lütfi Fikri Bey'in bilmesi lazımdır ki bir kanun zaman ve mekân, âdât ve ahlâk ve temayülât-ı milliye ve itikadât-ı mahalliyeye tevfikan vaz' edilirse ol zaman ol kanun mer'î olur. Yoksa İsviçre'de tatbik olunmakta olan Kanun-i Esâsi faideli imiş gibi indî fikirlerle vaz' olunursa ol kanun kendiliğinden münfesih veya mûcib-i mazarrat olur. Fransızcadan yalan yanlış tercüme edilen Usûl-i Muhâkemât ve Ticaret kanunları Adliye Sarayı'nın kubbesinde birer rahnedir. Haysiyet-i hükkâm ve adliyeyi ihlâl eden ve ahalinin bâb-ı adaletten emniyet ve ümitlerini kat' eden kavânîn-i mezküreyi şimdiye kadar kimsenin asrî ve millî gayeleri nazar-ı dikkate alarak ıslahına himmet etmemesi pek ziyade mûcib-i esefdir.

Osmanlı tarihi ıslahât ve teşkilat nıkât-ı nazarınca üç büyük fasla ayrılıyor.

1. Devr-i ikbâl,
2. Devr-i inkırâz,
3. Devr-i teceddüd.

Devr-i ikbâl, bin yüz tarihlerine kadar devam eder. O devrin şâşaa-i ihtişamını tasavvur etmek için abidât ve cevâmi'-i şerife-i nefiseyi ziyaret kâfidir. Bu devirde vaz' olunan kavânîn hakkında, "âdât ve itikadâtın muhassalasıdır" denilebilir.

Muallim-i muhterem merhum Atâ Beyefendi hazretleri *Hammer Tarihi*'nin tercümesinde diyor ki: "Alaaddin'in müessesâtından üçüncüsü ve en mühimmi daimî ve maaşlı bir ordu ihdâsıdır ki bunun teşkili kurûn-ı vustâ tarihinde ve hâlâ daimî orduların mûcidi addolunan Fransa kralı Yedinci Şarl'dan bir asır evvel vâki olmuştur". Sipahi teşkilatı da ayrıca mûcib-i kuvvet olmuştur. Bu sayede devlet senelerce harp ettiği halde hiç iâşe müşkilâtı nedir görmemiştir. Çünkü timar ve zeâmet ashabı daire-i zeâmetlerinden doğrudan doğru[ya] ve kendi vesâit-i nakliyeleriyle iâşelerini temin ederlerdi.

Devr-i inkıraz, bin yüz tarihinden sonra kavânîn-i mevzûayı ke-enlem-yekün addettiğimizden tevellüd etmiş ve Yeniçeriliğin ilgâsı üzerine Nizâm-ı Cedîd nâmıyla tesmiye edilen şekl-i idare ahlâk-ı milliye ile tevfik edilemediğinden bu devir zamanımıza kadar uzanıp devam etmiştir.

Devr-i teceddüd, mekteplerin kapılarını bütün köylülere açtığımız gün başlayacaktır. "Saltanat-ı milliye" buna kâfildir.

Sultan Mahmud devri ricâlinin hakikat-ı ahvâle vâkıf olmadıkları veya her şeyi sathî nazarla mütalaa etmeleri yüzündendir ki Avrupa teşkilat ve nizamâtı kaba taslak taklit edildi. Meselâ Lütfi Fikri Bey'i intihâb edeceği yerde âharını intihâb ettiğinden "Korkirem, efendim korkirem" dedirtdikleri Keban eşrâfına müsaadeleriyle bir ismokin ve eldiven giydirip boynuna yakalık ve boyun bağı takalım, bîçare muhiti içinde ne hale düçâr olur. Bir de bu zatı bir İngiliz bifteği ile mayonezli bir levrek ve bir de şampanyadan mürekkeb bir yemeğe davet etsek bunlara elini sürer mi?

Böyle yapacağımıza sırmalı bir cepken, renkli bir şalvar ile arkasına bir hilat giydirsek ve buzlu bir ayran ile kuzu kızartmasından ve etli pilavdan ibaret bir taâm ikram etsek, "Kebanlı" ne derecede memnun olur?

Japonlar devr-i teceddüdlerinde böyle yaptılar. Avrupa medeniyetini maymun gibi asla taklit etmediler. Garb medeniyetini Japonya ananât-ı milliyesine tevâfuk etmesini bildiler ve bunun için muvaffak oldular.

Lütfi Fikri Bey fazla olarak, "İngiliz hükümdarının mevcudiyetinin İngilizliğin tebcîline mâni olmadığını" söylüyor. Unutuyorlar ki Amerikalılar da İngiliz ırkındandırlar. Orada cumhuriyetin vücudu milliyetin tebcîline mani olmamıştır ve bugün iktisaden, harsen Amerika İngiltere'nin mâdûnunda değildir. Bu meseleyi daha iyi tetkik için kendilerine *Anglo-Sakson Irkının Esbâb-ı Tefevvuk ve Rüchânı* nâmındaki kitabı mütalaa etmelerini tavsiye ederim. Bu ırkın kendine mahsus bir takım seciyeleri vardır ki bu cibillîdir. Bunun için İngiltere'de gayr-ı mektûb olan Kanun-i Esâsi Amerika Cumhuriyeti'ndeki Kanun-i Esâsi'nin bahş ettiği aynı netâyici hasıl ettiği halde aynı kanunlar Cenub-i Amerika'da aynı netâyici vermiyor.

Fransa bugün herhalde cumhuriyet-i idare tahtında dünyanın en mesud ve bahtiyar memleketlerinden biridir. Hiç şüphe yok ki bu saadete ancak cumhuriyet sayesinde nail oldular. Zira "Kral Philip egalité" kadar demokrat bir hükümdarla imtizac edemeyen hürriyetperver Fransızlar cumuhuriyet kanunları ile derhal kesb-i inşirâh ve inkişaf ettiler.

Almanya için de imparatorluk bir musibet olmuştu. Şimdiki Alman Cumhuriyeti temin-i bekâ edemezse kabahatı şekl-i idareye atfetmemeli, bunu avâmil ve müessirât-ı sâirede aramalıdır.

Lütfi Bey diyor ki: "Şayan-ı dikkattir ki Fransa'nın vahdet-i milliyetini ihlâl eden feodaliteden memleket ancak bir hükümet-i mutlaka sayesinde kurtulmuştur". Hükümet-i mutlakanın sâyesi olmaz. O yamyamlar gibi yanına sokulanları yutar ve boğar.

Lütfi Bey'in istinat etmek istediği Montesquieu *Rûhu'l-Kavânîn*'inde hükümet-i mutlakayı şöylece izah ediyor:

> "İstibdadın tabiatı icabâtından olarak müstebid hükümdar umûr-ı hükümeti yalnız bir kimseye tevdi eder. Havâss-ı hamsesi kendisine yalnız kendinin var, başkalarında yok olduğunu mütemadiyen ihsâs eder bir kimse tabiîdir ki tenbel, cahil ve şehevât-ı nefsiyesinin zebûnu olur. Vazifelerini ihmal eder. Böyle bir hükümdar umûr-ı âmmeyi müteaddit kimselere tevdi edecek olur ise bunların arasında ihtilaf hasıl olur. Hükümdara arz-ı ubûdiyet için müsabakaya, birbiri aleyhinde hileler tertibine kalkışırlar. Netice-i âhir[e]de hükümdar vükelâyı idare mecburiyetiyle müdahale edecek, meşgul olacak, yorulacak. Buna mahal kalmamak için hükümdar umûr-ı devleti tek bir vezire tevdi etmeyi sudâ'dan tahlîs-i nefs için yegâne çare bulur. Vezir ibtida emirde bizzat hükümdar kadar nüfûzlu olur."

Bu tafsilattan anlaşılır ki vezaret, müstebid hükümetlerin kavânîn-i esâsiyesindendir. Vaktiyle bir papa intihâbı lazım gelmiş; intihâb olunan zat kendisini bu vazifeyi ifâya muktedir görmeyerek teklif-i vâkı'ı reddetmiş, fakat gördüğü ısrar üzerine papalığı kabul ve umûr-ı idareyi yeğenine havale etmiş. Az vakit sonra işlerdeki sühûletten fevkalâde müteaccib kalmış. Bu işin bu kadar kolay olacağını tahmin etmezdim, demiş.

Şark hükümdarları bu papa ile hemhâldir. Kapalı bulundukları mahbeslerde harem ağalarının daimî telkinât-ı cahilânesine karşı kalp ve fikri, düçâr-ı zaaf olan ale'l-ekser bizzat kendi hükümetlerinin ahvalinden bile külliyyen bîhaber kalan prensler bu mudîk mahbesden çıkarılıp taht-ı saltanata oturdukları zaman saraylarda en kaba ihtirasâta kapıldılar mı; mutî' ve ibadetkâr bütün bir saray halkı içinde en münasebetsiz heveslerini icra ettirmeğe başladılar mı artık dünyada icra-yı saltanattan kolay, ondan tatlı bir iş olmadığına kani olurlar.

Hudûd-ı saltanat genişledikçe saray-ı hükümdarî yayılır, hükümdar o nisbette sermest-i huzûzât olur. Esbâb-ı mezküreye mebnî bu hükümetlerde idare olunacak akvâm te'addüd ettikçe hükümdarda endişe-i hükümet azalır, işler büyüdükçe, az iş görülür, az işle iştigâl olunur.

Hâmiş

Bu satırları yazarken 101 pâre top, milletin senelerden beri intizâr ettiği saltanat-ı milliyeyi ilân ediyordu.

Milletin ruhundan, âdât ve tabiatından doğmuş böyle bir demokrat hükümetinin teşkilat-ı esasiyesini görünce Lütfi Fikri Bey bütün tereddütlerini izale edecektir itikadındayız.

Ve minellâhi't-tevfik.

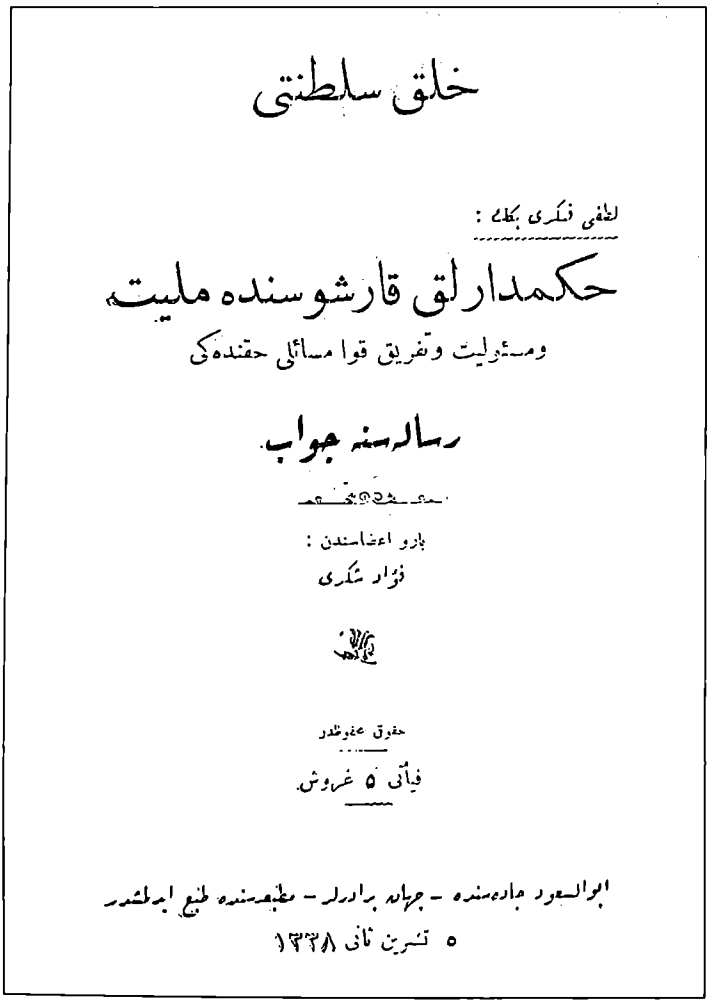

خلق سلطنتی

لطفی فکری یکدن :

حکمدارلق قارشوسنده ملیت

ومسئولیت وتفریق قوا مسائلی حقنده‌کی

رساله‌سنه جواب

باروا اعضاسندن :

فؤاد شکری

حقوق محفوظدر

فیاتی ۵ غروش

ابوالسعود جاده‌سنده - جهاد برادرلر - مطبعه‌سنده طبع ایدلشدر

۵ تشرین ثانی ۱۳۲۸

EK. 5

LÜTFİ FİKRİ BEY'E CEVAP HİLAFET, MİLLİYET VE TEFRÎK-İ KUVÂ MESÂİLİ

25 EYLÜL [1]339, MODA

SÜLEYMAN NAZİF

HAZIRLAYAN:
SUAT GÜVEN

TÂBİ' VE NÂŞİRİ: ŞARK KÜTÜBHANESİ,
BÂBIÂLİ CADDESİ'NDE ORHANİYE MATBAASI
FİYATI 5 KURUŞDUR

İSTANBUL, 1341-1922

TÜRKİYA BAROSU REİS-İ MUHTEREMİ LÜTFİ FİKRİ BEYEFENDİ'YE

İlminize hürmetim olduğu gibi mücahedât-ı fikriyede makâsıd-ı hasîseden daima müctenib kalacağınıza da emniyetim vardır. Sizi benim kadar tanımayanlar "hâlif tu'refi" [muhalefet et meşhur ol] tenbihine itaatten arasıra men'-i nefs edemediğinizi makam-ı ta'lilde ileri sürerler. Ben buna da inanmak istemem. Çünkü siz mahzâ tanınmak ve fazla tanınmak için her şeye muhalefet ilân etmeğe muhtac olmayacak kadar hüsn-i marûfsunuz.

Ankara'da iki gün mukaddem ittihâz olunan karar-ı tarihî istisna edilirse son haftanın en mühim meselesi sizin *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvâ Mesâili* sernâme-i dûrâdûruyla neşr ettiğiniz 23 sahifelik risâle oldu. İsmi metninden daha uzun olan bu kitapcığın şu sırada neşri münasip mi değil mi?... Ben bunu şimdi mevzu-ı bahs etmeyeceğim. Yazılan şeyler serâpa hakâyık olsaydı, hakikatleri söylenmekden men ve hacz edecek zaman olamayacağına, tabir-i ecmel ve mücmelle "hakikat, vekâyi'-i rûz-merrenin daima fevkinde bulunduğu"-na göre hareketiniz mazur ve belki meşkûr olurdu. Fakat görüyorum ki hukuk-ı esâsiye nazariyâtıyla mesâil-i şer'iye bu eserinizde imtizâc edemeyerek adetâ dönüşüyor ve gerek eski gerek yeni -ve bilhassa yeni- devirlerin hadisâtı büsbütün ihmâl edilmediği yerlerde böyle ancak tez (*thése*)inizi takviye edebilecek bir şekle sokuluyor.

Siz hukuk-ı esâsiyede mutehassıs bir âlimsiniz. Bense tarihin bazı sahâifini karıştırmış bir adam yani bir tarih meraklısıyım. Bununla [3] beraber size isbat edeceğim ki serd ettiğiniz müdde'ayâtı, yine sizin şahit suretinde ikâme ettiğiniz vekâyi'-i tarihiye cerh u tekzîb ediyor.

Eserinizde mevzu-ı bahs olan Refet Paşa'nın nutku münasebetiyle, sizin kitabınızın intişârından evvel, neşr edilmiş olan birkaç satırda demiştim ki:

"(...) Tahrif edilmiş, vasıta-i hayr iken alet-i şer derekesine indirilmiş bir kuvvet ve kudsiyetin ne olduğunu ve nasıl olmak lazım geldiğini Refet Paşa halkımıza izah etti. *Müstakbel için tasavvur olunan şekl-i idarenin ne gibi istihâlelere düçâr olacağını hiç kimse şimdiden tahmin edemez. Çün-*

kü büyük küçük her inkılab, safahât-ı muhtelife geçirir ve tekâmül için bu istihâlelere lüzum-ı katî vardır. Fakat Refet Paşa'nın sözlerini İstanbul'un en ücra köşeleri gibi âlem-i İslâmın en uzak ufukları dikkatle dinleyecek ve Refet Paşa'nın makarr-ı hilafetden ref' ettiği savt-ı davete, eminim ki, her taraftan 'lebbeyk!...' sadaları cevap verecektir.

"Halkımızın Mütarekeden beri için için yanan kalbi, için için ağlayan vicdanı ve için için beddua eden imanı Refet Paşa'nın Anadolu'dan getirdiği müjdede bir tesliyet, bir deva, bir şifa buluyor. Zulm-i zâlimin ref' u def'i emrinde gerek hür-endîş, gerek muhafazakâr ve mutaassıb her Müslümanın re'y ü maksadı müttehiddir. Bu hüccet-i kâtı'ayı halen hiçbir şey kesr u ibtâl edemez. (...)".[2]

Herkesten ziyade sizin bilmeniz icab eder Lütfi Fikri Bey, ki hukuk-ı mevzûadan hiçbirisinin kavânîn-i tabiiye ve riyaziye kuvvetinde kaideleri yoktur. Bunlar, hatta iktisat düsturları kadar bile katî bir suret gösteremez. Kavâid-i hukukiyeyi "örf ve adet" yani vekâyi' doğurmuştur. Hadisât, hukuk ile değil, hukuk, hadisât ile taayyün eder. Siz ise 23 sahifelik kitabınızın ilk satırından son kelimesine kadar bunun aksini iltizam ediyorsunuz. Namık Kemal'in,

Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten

sözü, hepimizi senelerce idlâl etti. Eğer bu cihangir devlet bir aşiretten çıkmış ise, bunu garba ilk hicret eden Türklerde aramalıyız ki lâ-ekal bin senelik bir kıdemi var. Osman Bey'den evvel koca bir Selçuk Devleti mevcut ve hükümrân idi ve bu devlet hududunun İznik gölünden Acemistan ortalarına kadar imtidâd ettiği zamanlar oldu. Asya'nın her tarafında ve müteferrik surette teşekkül eden büyük, küçük Türk hükümetleri, Türk imparatorlukları başka. Hatta Ertuğrul'un babası ilân olunan Süleyman Şah macerasının bir efsane-i tarih olduğu da muhakkakdır. Danışmendî, Gaznevîlerden, Safevîlere Kaçarîlere kadar hiçbir Türk hânedân-ı hükümdarîsi kendi şahıs ve âlinin debdebesinden başka bir şey düşünmedi. Yalnız Selçukîler Müslüman olmayan akvâmın elsine-i asliyesi makamına bazı yerlerde Türkçeyi ikame etmişler idi ki bu muvaffakiyet, nâkıs olmakla beraber, meşkûr bir eser-i himmettir. Yazık ki Osmanlılar bunu takip etmediler. Ve hatta büsbütün aksi bir yol tuttular!...

• • • • • •

2 "Sokrat'ın ilâh-ı mechulü", *İleri* gazetesi, 27 Teşrin-i evvel 1922.

Milliyet noktasında daha fazla tevakkuf etmeyerek "tefrîk-i kuvâ ve mesuliyet" meselelerine geçeceğim: Refet Paşa nutkunda "tefrîk-i kuvâ"dan maksat ne olduğunu açıkdan açığa söylemişti: Şimdiye kadar şahs-ı vâhid uhdesinde toplanmış olan saltanatla hilafeti ayırarak, saltanatı sahib-i hakikisi olan millete ircâ, hilafeti de -her halife değiştikçe âlem-i İslâmda teşebbüs ve sarsıntılar vukû bulmamak için- hânedân-ı Âl-i Osman'dan -fakat vekâlet-i milliyeyi hâiz olan- Büyük Millet Meclisi'nce müntehâb, ilmen ve ahlâken erşed ve aslah olana tefvîz etmek. İşte Refet Paşa'nın ilân etmeğe memur edilmiş olduğu karar-ı ümmet bu idi. Millet Meclisi ileride kuvve-i teşrîiye ile kuvve-i icraiyeyi tefrîk eder mi, etmez mi? Bu, ancak istikbalin tayin edeceği bir şeydir. Hatta Büyük Millet Meclisi bile bu bâbda şimdiden katî bir karar veremez. Hâl-i hazırda millet, kendi işlerini, doğrudan doğruya kendi tarafından intihâb olunan vekilleri vasıtasıyla bizzat görmek istedi ve gördü. Vekâyi'den ahz-ı kuvvet etmiş olan -sözüm ona- heyet-i icraiyeye kalsaydı, Yunan Ankara'da, Ermeni Sivas'da çokdan yerleşmiş olurdu.

Azizim Lütfi Fikri Bey, siz şark-ı karîbin bir mazi-i akrebe bile karışmamış olan vekâyi'-i hâliyesini garbın hadisât-ı tarihiyesiyle ölçmek istedikçe maksadınızdan uzaklaşıyorsunuz. Fransız İnkılab-ı Kebîri'nde Robespiyerlerin, Sen Jüstlerin tahakkümleri bizim maceranın büsbütün aynı mıdır?... Aynı şöyle dursun, tamamiyle zıddıdır: Kralların sefâheti altında ezilen Fransızlar kurtulmağa çalışıyorken, karşılarında bütün Avrupa'yı gayz u ihanetle kâim bulmuşlardı. Bizimkiler ise karşımıza bütün Avrupa'nın dikilmiş olduğu bir zamanda, her düşmandan daha hain ve mütecebbir bir kuvve-i dâhiliyeye tesadüf etti.

[6] Beni en çok müteaccib ve müteessif eden sizin şu sözünüzdür:

> "Zât-ı şâhânenin sıfat-ı hilafetine terfîkan heyet-i icraiye reisliği sıfatının dahi kendilerinde takarrur ettirilmesi pek becâ ve ez-her cihet seviye-i zihniyemize, ananâtımıza ve icabât-ı İslâmiyete muvafık bir şey olmuştur. Çünkü sıfat-ı hilafetin kuvve-i cismaniyeden ayrı olarak, vücudu esasât ve ananât-ı İslamiyede kâbil-i tasavvur olmadığı gibi memleketimizin maatteessüf seviye-i zihniyece düşkün olması sebebiyle heyet-i icraiyemizin doğrudan doğruya intihâbı keyfiyeti, içinden çıkılamayacak kadar müşkilâtı mûcib (...)".[3]

• • • • • •

3 Lütfi Fikri, *Hükümdarlık Karşısında Milliyet, Mesuliyet ve Tefrîk-i Kuvâ Mesâili*, s. 18-19.

Garbın tedvin ettiği hukuk-ı esâsiyeden istediğiniz kadar bahs edebilirdiniz; fakat sıfat-ı hilafet hakkında keşke hiç şakk-ı şefeh etmeyeydiniz Lütfi Fikri Bey!... Resulüllah'ın naaş-ı mübareki henüz toprağın altına tevdi edilmeden halifesini intihâb etmiş olan ashâb-ı kirâmı, bir gün gelip de yedi yaşında bir çocuğun "Sultan Mehmed-i râbi'" nâmıyla o hilafete vâz'-ı yed edebileceğini acaba hatıra getirmiş mi idiler?

Sıfat-ı hilafeti mademki kuvve-i cismaniyeden ayrı bulundurmak istemiyor ve böyle bir şeyin vücudu esasât ve ananât-ı İslâmiyede kâbil-i tasavvur olmadığını zan ediyorsunuz, o halde bu sıfatı izah etmeniz iktizâ ederdi. Sizin -bilmem ne için süküt ile geçiştirmek arzu buyurduğunuz- sıfatı ben arz edeyim:

Evvelâ, bu, sıfat değil, sıfât, yani bir değil, müteaddiddir. Sâniyen bu sıfatlar halifenin a'lem, a'del, a'kal, eşca' olmasını sarâhaten istilzâm eder. Pederinin idamını mütezammın yazılan fermanın mânasını anlamaksızın bâlâsına tuğrasını vaz' ettiren sabî Mehmed-i râbi' *a'lem* mi idi? Beşikteki bîgünah kardeşlerine kadar hânedânın büyük, küçük her ferdini bir günde kılıcdan geçiren Selim-i evvele *a'del* diyebilir misiniz? Sultan İbrahim'e *a'kal* vasfını itlâk etmek istihzâların en dil-hırâşı olmaz mı?... Gölgesinden korkan Abdulhamid-i sânîye *eşca'* lakabını mı israf edeceğiz?...

Kurûn-ı vustâdan kalan bir hurafeye siz adeta kudsiyet vermek istiyorsanız. "Misak-ı Millî"yi harikalar, mucizeler göstererek tahakkuk ettiren bir heyet-i icraiye karşısında Damad Feridler, Çerkez Aznavurlar, Nemrud Mustafalar semadan mı ahz-ı kuvvet ettiler?...

Hakan-ı esbak Sultan Mehmed Reşad merhumun vekâyi'-i câriyeyi gazete ilâvelerinden istihbâr ve takip etmeye mecbur olacak derecede ihmâl edilmiş olduğundan da yana yakıla bahs ediyorsunuz. Bir hükümdarın menfi bir hareketi dahi bazen müsbet bir fenalık değil midir?... Merhum hıfz-ı câh ve iltizâm-ı rahatla daha ziyade mukayyed olmasaydı makamının o zamanki hakkı gasb edilmezdi.

"Memleketimizin seviye-i zihniyece düşkün olması" sebebi size heyet-i icraiyeyi bu memleket haricinde aramak lüzumunu mu ihsâs ediyor?... Hükümdarın seçtiği heyetleri gördük:

Düşmanla akd u ittifak ederek efrâd-ı ümmeti biribirine kestirdiler ve o düşmanı Sakarya'nın tâ öte tarafına kadar getirdiler.

Milletin intihâb ettiği heyeti de gördük:

Edirne kalelerine bugün necm ü hilâli rekz ediyor.

Cenabı Hak hepimize insaf versin azizim.

Süleyman Nazîf

سلیمان نظیف

لطفی فکری یه جواب

خلافت، ملیت

و تفریق قوا مسائلی

طابع وناشری شرق کتبخانه‌سی (باب‌عالی‌جاده‌سنده)

اسْتانبُول

۱۹۲۲ — ۱۳٤۱

فیشانی ٥ غروشدر

[اورخانیه مطبعه‌سی]